

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

*De la Români
din Turcia europeana*

Ioan Nenitescu

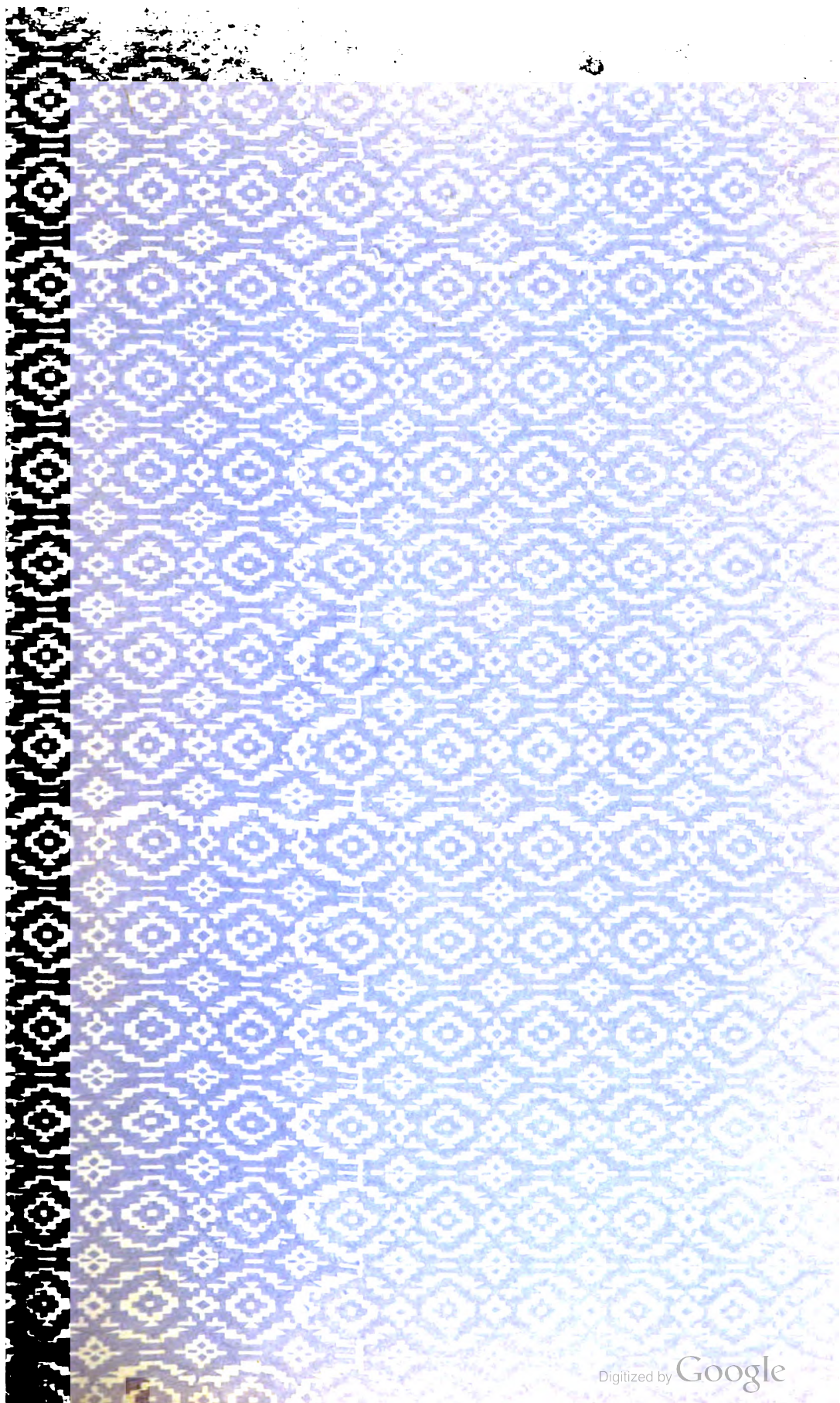
Slav
8152
75

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

Given by
CARL TILDEN KELLER
CLASS OF 1894
OF PETERBOROUGH, NEW HAMPSHIRE

IOAN NENIȚESCU

DE LA

ROMÂNII DIN TURCIA EUROPEANA

STUDIU ETNIC ȘI STATISTIC ASUPRA ARMÂNILOR

CU APROAPE UNA SUTĂ DE TRĂVURI ȘI CU
O HARTĂ ETNOGRAFICĂ

BUCURESCI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE CAROL GÖBL
16, STRADA DOAMNEI, 16
1895.

3/4 220000

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JUL 9 1959

1847

CUVÎNT-ÎNAINTE

Țările din dreapta Dunărei erau cuprinse și popoarele lor supuse legilor Romei, cu mult înainte de cucerirea Daciei. Ambele Moesii, Illyria, Epirul, Tracia și Macedonia se plecaseră armelor vastului imperiu și erau de mult colonisate și prefăcute în provincii romane, pe când Trajan aducea la supunere pe Decebal și pe poporul Dac, frate cu cel Trac, așezat la mează-zi de Dunăre. Chiar Grecia — care era cucerită încă de la 146 în. d. Chr., când consulul L. Mummius sfărâmă Corintul — fusese, la anul 27 înaintea erei noastre, declarată de provincie romană sub numele de ~~Achaia~~. Când însă se zice Grecia, să știe ce trebuie să se înțeleagă geograficește, se știe ce 'i era poporul și care îi era întinderea; nu e tot așa cu înțelesul noțiunilor geografice Illyria, Macedonia și mai ales asupra Traciei și întinderii ei, sunt mari îndoecli. Trebuie oare să înțelegem noi prin Tracia veche numai țara de la răsăritul fluviului Mesta, strânsă între Balcani și mare? ori trebuie să 'i strîmțăm sau să 'i lărgim hotarele? Știut este că Geții, o ramură a poporului Dacilor, nu locueau numai pe stînga Dunărei, ci și pe dreapta, de-alungul celor două Moesii și până la Marea-Neagră. Triburile tracice: Crobyzii, Sellații și Thynii se întindeau de prin sudul Dobrogei — și anume: de la orașul Tomi, Constanța de astăzi, devenit celebru prin esilul lui Ovidiu — până la Balcani și până la Marea-Neagră. Pliniu (*Hist. nat.*, IV, 26.) întinde pe Crobyzi și la stînga Dunărei până la Nistru.

Arătatele trei triburi orientale ale poporului tracic trăeau prin urmare în imediată atingere cu frații lor Geții și deci noțiunea geografică: Tracia, trebuie întinsă, de-o cam-dată, mai spre mează-noapte. Alte triburi tracice: Apsintii, Doloncii, Pætii, Ciconii, Corpilii sau Carpilii și Bistonii se întindeau pe coastele Propontidei și Egeei până la munții Rodop. Intre Mesta și Strymon, adică în Macedonia, locueau Odomantii, Edonii și Sapætii; ear triburile: Sintii, Brigii și Bisaltii se întindeau în Migdonia, țara dintre Strymon și Vardar, adică încă mai în lăuntrul Macedoniei. Și dacă am mai urmări multele triburi tracice, am găsi pe unele până în Illyria, ear pe altele până peste Hellespont, în Frigia. Mai toată Peninsula Balcanică era, prin urmare, locuită de numeroasele triburi ale puternicului popor tracic, pe care Herodot îl găsea atît de numeros, încât îl socotea ca al doilea după poporul Indusilor.

Legionarii, cucerind țările Balcanice, supuneau deci legilor Romei mai numai triburi tracice și, colonisând aceste țări, altoiau vița romană mai pretutindeni în Peninsula, tot pe puternicul trunchiu tracic și pe ramurile lui, precum supunând și colonisând Dacia, făceau același lucru, căci aduceau sânge roman în poporul frate cu cel al Tracilor. De aceea altoiul roman în Dacia ca și în întinsa Tracie a dat aceleași roade, două popoare frați: Românii de mează-noapte de pe stînga Dunărei și Românii de mează-zi sau Armânii. Deosebirea din graiul Românului și al Armânului nu se espică decât prin interpunerea Slavilor și deci prin despicarea în două a poporului românesc, care, fără această interpunere, ar fi rămas unul, sau cel puțin s'ar fi dezvoltat, cum ar zice Alexandri: ca doi brați într'o tulpină. Tot sămânța romană, cădînd pe pămîntul Italiei, Ispaniei și al Galiei a rodit alt-fel în fie-care din aceste trei țări. Dacă însă în tustrele ar fi fost numai Gali sau numai Iberi, ori dacă în tustrele s'ar fi întîmplat același amestec de neamuri ca în Italia, e neîndoios că atunci sămânța romană ar fi dat un soi de roade, precum într'un soi a rodit, atît în întinsa Tracie cît și în Dacia, unde ea a găsit același teren de dezvoltare, la cele două popoare frați. Intre anii 270 și 275, romanisarea Peninsulei-Balcanice fu puternic ajutată, prin trecerea peste Dunăre de către Aurelian a unei mari părți de coloniști și romanisați din Dacia lui Trajan, ear la 330 latinisarea Peninsulei era atît de profundă, încât s'a putut crea un imperiu

de resărit sub Constantin cel-Mare, care prefăcu orașelul Bizanțiu în puternica capitală Constantinopol. Grecii chiar, ajunseseră de își uitaseră până într'atât ființa lor națională, încât nu se mai știau pe sineși de Greci ori de Eleni, ci de *Romei*, adică Romani, ear graiul lor nu 'și 'l mai ziceau grecesc ori elenesc, ci *Romeica*. Și mai târziu, după ce domnia Constantinopolului se escamotă de Greci, când Turcii puseră capăt prin arme acelei cârmuiri romeice, peste seamă de corupte, pe care istoria o stigmatise, făcând un blestem din numele ei de *bizantină*, ei incorporară la imperiul lor otoman Peninsula-Balcanică sub denumirea de *Rum eli*, ceea ce în limbă turcă înseamnă: Țară Romană. Aceasta dovedește că romanizarea Peninsulei nu numai că nu se oprise în loc, în timpul putredei și bolnavei cârmuiri bizantine, ci propășise mereu, cu toate greutatea prin care trebuise să treacă poporul Traco-Roman sau Armănesc, după ce pe scaunul lui Constantin-cel-Mare se furișaseră Romeii. Poporul acesta tiner și plin de viață ținuse pept cu tărie tuturor valurilor ce băntuiseră Peninsula.

Lovitura cea mare însă 'i se dădu atunci când biserica creștină se desfăcu în două. Din bisericile occidentului se alungă limba greacă, din cele ale orientului limba latină se izgoni cu mare mânie. Atunci se creăa poporului român din Peninsula o situație foarte dăunătoare originei lui latine, desvoltării lui de mai apoi și intereselor lui politico-naționale, pe când Romeilor li se dădu avânt spre a reajunge la stinsa conștiință națională greacă. În acele timpuri ființa morală a omului creștinizat era aproape în chip exclusiv dominată de sentimentul religios, ear acest puternic mijloc de cârmuire, adică prin sentimentul religios, se lăsă, și după venirea Turcilor, în mânele Patriarhului grec din Constantinopol, deși Romanii și Romanisații, adică Armânii erau atât de numeroși în Peninsula. Dacă viteazul Mohamet II, cuceritorul Bizanțiului, n'ar fi încredințat Patriarhului grec biserica orientului, care s'a făcut încă de la început nu numai păstrătoarea grecismului, ci și grecisatorul popoarelor Peninsulei-Balcanice, nația greacă, neînzestrată cu o prea mare putere de rezistență, s'ar fi stins de mult. Desfacerea în două a bisericii creștine, și grăba lui Mohamet II, de a încredința restului de grecism biserica orientului, sunt împrejurările cele mari ce au scăpat de perdanie pe poporul grec, care dovedise că își uitase deja origina, când se numea pe sineși *romeic*. Poporul român, din contra, a resistat

cu toate că aceste două împrejurări îl loveau drept în inimă. De la 1053, data ruptoarei dintre cele două biserici, Armânul nu mai auzi în bisericile lui decât limba greacă, pe care nu o înțelegea atunci, precum nici astăzi nu o înțelege. Urmașii legionarilor și coloniștilor romani fură condamnați a nu putea să 'și eserecite cultul și să 'și facă instrucția — de oare-ce preotul pe timpurile acelea era și dascalul satului—decât în limba greacă. Și totuși acest tenace popor, înzestrat cu mari virtuți casnice, economice și ostășești, 'și-a păstrat până în zilele de astăzi nu numai limba, datinele și credințele strămoșești, ci și caracterul național și conștiința împede de a fi scoboritor din coapsele împărăteșei Rome, deși mai bine de zece veacuri n'a auzit în bisericile lui măcar un «sfințe Dumnezeule!...» deși, până mai ieri, el și vlăstarele lui nu învățau în școalele lor decât carte grecească.

Acelaș lucru s'a întâmplat și cu noi Românii din stânga Dunărei. Opt sute de ani bătrânii noștri au trăit fără să auză în bisericile lor decât slavona, pe care ei nu o înțelegeau precum nici astăzi nu o înțeleg. Mai veni apoi un veac în care și aici se lăți peste școale și peste altare stăpânirea limbei grece, ca și cum ar fi tins a completa oare-cum influența străină asupra limbei și ființei noastre naționale. Nouă veacuri de înriurire străină, și totuși, poporul remase cu limba și simțirea românească. Abea că suflă, la începutul acestui secol, vântul naționalist recoritor peste văile Dunărei și ale Carpaților și de-odată ne trezirăm, ca prin minune, față cu o limba românească ce nu încetase nici o oră de a se desvolta treptat, și față cu o literatură populară și cronicară plină de mărgăritare sufletești și de originalitate. Atât de mare este puterea de rezistență, în veacuri a poporului românesc! Și, se poate cu tărie afirma că în istoria neamurilor, lipsește un al doilea exemplu de acest fel. Ori de câte ori însă istoriografuli Români și Armâni vor studia și arăta acest fapt istoric, cu neputință de a fi supus îndoielei, datori sunt a zice un cuvânt de mulțămire femeii române din dreapta și din stânga Dunărei, credincioasei păstrătoare în sinul familiei a tuturor comorilor și darurilor neamului.

Dacă am admite un moment că interpunerea Slavilor între Români și Armâni nu ar fi avut loc, ori-cine va întrevădea îndată proporțiile de mărire și întinderea ce ar fi luat poporul româ-

nesc, care se lătea ca o apă de la crestele maramureșene ale Carpaților până peste Balcani, și date fiind: atât puterea lui de rezistență cunoscută istoriei, cât și puterea lui de asimilare, iarăși destul de bine cunoscută tuturor vecinilor noștri. Interpunerea această însă a avut loc și pe de-asupra a mai venit și schisma dintre Roma și Constantinopol, aducând după ea alungarea limbei latine din tot răsăritul și a mai venit apoi și faptul încredințării, de către învingătorul Mahomet II, a bisericei răsăritene în mâinile Grecilor, fapt ce a adus cu sine împedicarea dezvoltării naționale și cultural-naționale a tuturor neamurilor din Peninsula-Balcanică, precum și goana pentru grecisarea lor. Toate împrejurările i-au fost potrivnice poporului armânesc, și cu toate acestea el s'a ținut și se ține încă cu peptul în contra valurilor, căci, chiar în timpurile când imperiul bizantin era încă tare, Românii din Peninsulă, deși sufletește făceau parte din biserica resăriteană, politicește însă își trăiau viața lor proprie. În deosebi de însemnatul rol ce Armânii, împreună și cu Românii, au jucat în nordul Balcanilor, nascând regate ca cel al lui Ioaniță, ei aveau, mai ales în Grecia, în Tesalia, în Epir și în o parte a Macedoniei, principatele lor independente, cărmuite de principii lor și ducii lor. Un asemenea principat era numit de Greci și de scriitorii bizantini Megalorlahia, adică Marea-Valahie și cuprindea Tesalia și o parte a Epirului pe întinderea Pindului, ear un altul era numit Anortlahia și cuprindea o parte a Epirului de jos cu țara Aspropotamos, Acarnania și cu o parte a Etoliei, având drept capitală orașul Arta. Mărturii despre existența acestor două principate aduc destule istoriografii bizantine ca Pachymer, Mihail Nepote, Nicetas și alții; ear Benjamin de Tudella, vorbind despre marea mulțime a Valahilor precum și despre meșteșugul și îndrăzneala lor în lupte zice că . . . «un singur împărat nici că i-ar putea supune.»

Astăzi poporul Armânesc nu mai e atât de numeros cum n'îl arată scriitorii greci, nu se mai întinde «din foburgurile Constantinopolului și până în jos de Pind» dar el *este, există*. Și dacă nu ar fi decât faptul că el există, tot ar merita să fie cercetat. Dar cu atât mai mult merită el aceasta, cu cât există plin de vigoare, vedit de înzestrat și apt pentru o chemare civilizatorie în viitor, există ca popor de ordine, muncitor și moral, luminat și răboinic, și având conștiința originii lui latine, căci, numai străinii

ii zic Valah, pe când el însuși își zice, ca tot-d'a-una, *Armân*, ear pe alocurea: *Aromân*.

În timpurile din urmă, cu deosebire în secolul nostru, scris-au despre Armâni, mulți dintre cercetătorii popoarelor din împetriștata țară numită Peninsula-Balcanică, dar numai întâmplător și nu în chip anumit. Unul cerceta bună-oară, poporul turci albanez; pe cel grec, sârb sau bulgar; altul făcea geografie sau arheologia, etc., și întâlnind și pe Armâni mereu în cale, și, neputând să-i lase cu totul de-oparte, de oare-ce mereu se lovea de ei, îi trecea în pomelnicul Peninsulei, zicând despre numărul și despre întinderea ce ei ocupă, ceea-ce auzea de la Greci, de la Bulgari și de la alți doritori de a-i desnaționalisa. Singur Dimitrie Bolintineanu, după ce făcu o călătorie în Turcia și cu deosebire în Macedonia și Albania, se ocupă în special de Armâni în scrierea sea «Călătorii la Români din Macedonia și muntele Atos» tipărită în București la 1863, plină cu o mulțime de note prețioase despre Armânii din Tesalia, Albania, Epir, Macedonia și Grecia. De la 1863 însă și până acum multe schimbări s'au petrecut în inima și cugetul Armânului. Pe atunci simțirea lui națională căduse într'un fel de amortire și ajunsese a se crede oare-cum Grec, de oare-ce își vărsase sângele pentru independența Greciei cu un eroism uimitor; acum el se știe pe sineși Armân, înțelege că sub oblăduirea Sultanilor se va putea desvolta în sens național și cultural, își trimite cu drag copiii la școala românească și se luptă ca săși readucă graiul lui strămășesc în biserica lui armânească.

De aceea în vara anului 1892, am întreprins o călătorie la cei din dreapta Dunărei cu scopul de a vedea însumi schimbarea ce a dat naștere școalei române din Turcia, școală, ce la rândul ei a rechemat la viața națională și culturală pe Armân, cu deosebire pe cel din Turcia Europeană, pe care îl și cercetez în lucrarea de față. Și încă un scop a avut călătoria mea: a face o numărătoare a acestui neam frate, de oare-ce scriitorii mai vechi și noi, ce studiasem și înainte de plecare, se exprimă prea despărecheat asupra numărului, întinderei și pozițiunilor geografice ce el ocupă. Poate că cine-va mi-ar pune întrebarea: ce statistică ai putut face într'o țară unde statistica e în fașă? Aceluia i-aș răspunde: care geograf a suit toate piscurile de munți, ale căror înălțimi ni le prezintă măsurate, și a vădut toate văile, platourile și deșerturile, toate fluviile, mările, insulele, riurile și gârlele de pe fața pământului, toate orașele și

satele din toate țările? Imposibilitatea de a cunoaște prin sine însuși toate acestea, împedică propășirea geografiei? Împedică pe cutare sau cutare bărbat de a fi un bun geograf, deși nu cunoaște poate nici propria 'i țară prin proprii lui ochi? Cercetătorul într'o ramură de știință profită, ba e ținut chiar să profite în largă măsură și de cunoștințele altora.

Pe la mijlocul și sfârșitul lui Octobree, Armânii, fie ei comercianți ori industriași, își părăsesc familiile și pleacă prin târgurile și orașele mari, unde își exercitează peste an negoțul sau meseria, ear pe la începutul sau mijlocul lui Iunie obișnuiesc a se reîntoarce la vetrele lor, stau toată vara în familiile lor, și toamna, după ce își aprovizionează casa și familia cu de-ale mâncărei, îmbrăcăminte și combustibil, pleacă iarăși printre străini. Călătorind eu tocmai în lunile de vară, în fie-care comună unde ajungeam, găseam o mulțime de comercianți și industriași armâni reîntorși, ba din diferitele orașe ale Macedoniei, ori ale Traciei și ținutului Seres, ba din orașele Albaniei și Epirului, ale Tesaliei și Greciei, ale Bulgariei, Serbiei și Rumeliei, ale Novibazarului și de pretutindeni din Peninsula-Balcanică, dar mai ales din Turcia Europeană, gata a-mi pune la dispoziție cunoștințele lor despre cele ale neamului Armânilor. Și cunoștințele câștigate într'o comună nu le primeam ca desăvârșite, ci le controlam prin noile informațiuni ce căpătam în alta. Așa am făcut în Bitule și în toate împrejurimile ei armânești, așa în Gopeș și Moloviștea, în Iancovăț, în Reasna, așa în Ohrida, în Crușova, în Përleap, așa în Salonic, în Constantinopol și peste tot locul pe unde am călătorit. La culegerea aceasta de cunoștințe s'a adăogat apoi materialul pus mie la dispoziție de profesorii și institutorii Armâni, s'a adăogat ceea-ce ênsumi am vădut, precum și tot ce am putut controla și alege dintr'o activă corespondență de câți-va ani cu mai mulți institutori Armâni, cu institutori Bulgari și Grecomani, ba chiar cu funcționari de ai statului turc și alții. Și cu toată această grijă sunt departe de a crede că lucrarea de-față ar fi perfectă, ci ea numai îndeplinește unele lipsuri de până acuma, în cunoașterea Armânilor din Turcia Europeană, de carii mă preocup mai întâi. Și încă un lucru va rămânea câștigat prin lucrarea mea: înainte se zicea că sunt Armâni în Epir, sunt în Albania, sunt în Macedonia, sunt în Tesalia, fără să ni se lămurească însă câți sunt

și ce anume pozițiuni ocupă în numitele țări; eu, pe cât cu putință mi-a fost, arătai numărul lor și pozițiile unde anume sunt ei. De asemeni am studiat pe rând triburile din care se alcătuește poporul armânesc din Turcia Europeană, și cred că aş putea zice că de acum încolo câmpul cercetărilor viitoare nu mai e fără drum și fără cărări. Ear dacă cum-va lucrarea aceasta a mea ar putea să îndemne pe Armânii culți și instruiți, de carii sunt mulți atât în România cât și în Turcia, să-i îndemne a scri ei ênșiși despre poporul lor, atunci aş gusta din cea mai mare mulțămire... cea mai mare și... de mult așteptată!... căci, mi se pare, că nu le mai poate fie ertat să mai înlătore de la ei și în viitor această datorie. Prea adesea scriitorii străini i-au lovit și i-au micșurat, unii din necunoștiință, alții din nepăsare și indiferență, alții iarăși din suficiență sau din rea-voință și unii chiar din interes, ear Armânii n'au respuns încă. Cel ce crede a avea drepturi de rasă și, deci, dreptul la existență și la o cultură națională, trebuie să știe a și le apăra.

Ioan Nenitescu.

Iunie 1895, București.

DE LA
ROMÂNII DIN TURCIA
EUROPEANA

I

DE LA ORȘOVA LA BELGRAD. ORAȘUL BELGRAD. NIȘ. ARMÂNII DIN NIȘ.
CONVORBIREA DE LA HOTEL MACEDONIA. STRUMNIȚA. FLUVIUL STRYMON. ARMÂNII
DIN STRUMNIȚA ȘI ÎMPREJURIMI. ÎNTȚIA ÎNCERCARE STATISTICĂ ASUPRA MACEDO-
ROMÂNILOR: GRAMOSTEANII, FĂRȘEROȚII, ARNĂUCHENII SAU ALBANOVLAHII, MO-
SCOPOLENII SAU VOSCOPOLENII, EPIRIAȚII, MEGLENII, OLIMPIANII. ASPIRAȚIILE
TINERIMEI SÂRBEȘCI. KALKANDELEN SAU TETOVA.
LA STAȚIA ZEBRICE.

Prin luna lui Iulie 1892, treceam, spre răsărit de zori, cu trăsura printre cele două șiruri de ploi bătrâni, ce stăteau nemișcați ca niște santinele pe ambele laturi ale șoselei ce duce la Orșova. Piramidalele lor vîrfuri începuseră a se desemna pe cerul abea rumenit de sosirea aurorei. La țermul Dunărei dădui de agenția vapoarelor și după ce luai un bilet de călătorie până la Belgrad, intrai în vaporul Tegetthoff. În așteptarea orei de plecare toată lumea dormea cam deavalma și însuși învechitul Tegetthoff părea că dormea dus. Călătorii se asemănau mai mult cu niște scăpați de prin baluri mascate, atât de amestecate

erau porturile române, sârbe, bulgărești și maghiare. În răvărsat, clopotul sună de plecare. Tegetthoff se deșteaptă cu tot poporul său, se puse încet în mișcare, apoi începu a despica cu crescândă putere valurile în susul cursului. Se luminase bine de ziuă, și în fața soarelui se arătau țărmurile sârbești, niște coline pleșuve și petroase.

Era o-dată călătoria aceasta mult căutată de iubitorii de călătorii. Încă mai povestesc unii de neuitatele petreceri în drumul la Mehadia și Viena. Zeci de familii amice plecau împreună și o duceau numai într'un rîs și în glume. Acum drumurile acestea au ajuns destul de uricioase, noroc numai că țărmurile Dunărei sunt tot frumoase, ca și altă dată. Unele pozițiuni sunt în adevăr încântătoare, și călătorul le poate foarte bine asemăna în minte, ba cu unele părți de pe valea Oltului sau a Argeșului, ba cu unele vederi de pe Bistrița sau Siret. Încet, legănat de valuri, poți visa liniștit la mîndrețele munților României, tăind mereu apele Dunărei de la Orșova spre sud-vest, de la Milanoviț spre nord, și apoi drept spre apus, tot împotriva apei, în spre orașelul Moldova-Veche. Până aici fluviul trece printre două lanțuri de munți puternici: ai Banatului pe stînga Dunărei și ai Serbiei pe dreapta. La Gradiștea se face șes pe țărmul austriac, ear la Semendria, se pleacă munții și pe țărmul sârbesc. Orașul Semendria, așezat pe șesul dintre Dunăre și dintre riurile Morava și Jesava, este unul dintre cele mai frumoase ale Serbiei, ear populația lui este în bună parte românească. În el se văd câte-va ziduri mai de seamă, între care trebuie numită biserica cea mare din centru, ridicată de un arhitect macedo-român și căria i-ar sta bine în ori-ce capitală din țările occidentale.

Până la Gradiștea și la Semendria stațiile pe unde se oprește vaporul, mișuesc, pe ambele laturi, de o mulțime de Români. Faptul, că pe țărmul bănățean sunt atât de mulți cei de neamul nostru, nu poate mira pe nimeni, de oare-ce toată lumea știe ce popor locuiește acolo; dar faptul că se

găsesc mulți Români și pe țermul sârbesc, și încă pe o atât de mare întindere, poate că pentru unia să necesiteze o explicare, fie de-o-cam-dată cât de scurtă. La sud de bucata de Dunăre dintre Orșova și Gradiștea cade regiunea sârbească, cuprins între riurile Timoc și Morava și între Dunăre. Această regiune, alcătuită din cele patru frumoase districte ale Serbiei: Pojarovatz, Negotin, Kiupria și Zaiciar, este locuită aproape exclusiv de Români, al căror număr trece cu mult peste cifra de 300.000 de suflete. Dintre aceștia, cei din vecinătatea Dunărei vorbesc limba românească din Regat, ear cei din sudul Serbiei vorbesc dialectul macedo-român. Și așa se explică marea mulțime de Români pe tot țermul sârbesc.

Dela Semendria până la Belgrad, unde se ajunge pe înserate, nu mai sunt decât vr'o câte-va ore de călătorie. Aședat pe nișce coline între Dunăre și riul Sava, Belgrad se bucură de o minunată poziție, însemnată atât din punct de vedere comercial cât și strategic. Orașul este acum în formație și are înfătoșarea tuturor acelor orașe din Orient, unde luciul și trebuințele occidentale, ca semn de civilizație, caută să pătrundă în mare grabă și să șteargă repede trecutul, lăsând însă să se vadă ici-colo câte o dărâmtură cu tarabă lângă un palat. Și Români și Armâni se găsesc destui stabiliți în Belgrad, a căruia populație de asemeni face impresia îndoioasă pe care o fac toate populațiile orășenești, ce se îndoapă silnic cu frânturi de-ale civilizației din apus, importată de-a gata și fără muncă, civilizație ce se aseamănă cu o plantă resădită pripit și fără să se cerceteze natura pământului în care se pune, cu o hrană ce umflă. De aceea Sârbii, carii de alt-fel se ved inteligenți, repede-pri-cepători, frumoși la chip și la statură, au aerul unor oameni foarte grăbiți să trăiască, vorbăreți, plini de teorii, aprinși după câștig, dar fără să'și dea oasele îndestul la muncă. Fenomenul acesta sociologic, care, nu poate fi cercetat

aici după cum ar merita, e însă destul de cunoscut și la noi în România. Populația acestui oraș nu poate să treacă peste 30.000 de suflete.

Capitala Belgrad este întărită, dar într'un chip ce nu mai corespunde cererilor de astăzi ale fortificațiunei. Cea mai mare parte din întăriturile acestui oraș își are obârșia din timpurile prințului Eugen al Austriei, care avea cetatea Belgrad ca un fel de post avansat în contra Turciei. Intre clădirile mai însemnate trebuiesc numite: palatul regal, ministerul de interne, palatul metropolitan, teatrul național, ministerul de interne, comandamentul citadelei și altele. De asemeni este aici și un muzeu de antichități, o bibliotecă națională, mai multe școli normale, un gimnasiu și un liceu, un seminar, o academie militară, școli primare și reale și mai multe alte instituții de cultură. În timpul Romanilor acest oraș aparținea Moesiei superioare și se numea *Singidunum*. În veacul de mijloc era cunoscut sub mai multe numiri: Alba Bulgarorum, Belogradum și Ballegrada. În veacul al 14-lea cetatea Belgrad aparținea Sârbilor, dar mai înainte, și anume: în secolul 7, 8 și 9-lea aparținu Avarilor, în al 10-lea Româno-Bulgarilor, în al 11 și 12-lea împăraților bizantini. La anul 1521 cădu în puterea Turcilor, carii îl luară din mâinile Ungurilor. În veacul al 17 și 18-lea Belgradul trecu de mai multe ori când sub Turci, când sub Austriaci. În urma revoluțiunilor sârbești dela începutul secolului al 19-lea, acest oraș deveni capitala noului principat al Serbiei, totuși cetățuea a rămas în mânele Turcilor până la 1862, când colonia turcă din Belgrad și din împrejurimi s'a retras.

Mă oprii cât-va timp și la Niș, iarăși un oraș însemnat al Serbiei. Deși întins, Nișul nu are o populație, care să atingă cifra de 20.000 de suflete. Înconjurat de coline, e așezat pe țărmul drept al râului Nișava, de care parte e și o grădină publică. Pe stânga râului, legată de oraș printr'un pod, se află o veche cetate de ziduri, care ar fi fost clădită de

Turci pe temelia unei cetăți romane. Se găsesc în aceste ruine monede de-ale imperatorilor și inscripții latine. Rîul Nișava este puțin plutitor, apa lui e bună de băut. Pavajul orașului Niș amintește foarte pe cel al Galaților, cu deosebire că stradele Nișului sunt și mai necurate și în loc să fie canalisate, au niște șanțuri pe laturi, pline cu lucruri ce de sigur nu îmbunătățesc salubritatea publică. Noaptea orașul este în absolut întuneric, de oare-ce nu există mai nici un felinar. Trăsuri de piață sunt cinci sau șase. Prăvăliile sunt încă cu tarabe. Intre clădirile ceva mai cu viață sunt: localul poștei, localul unui liceu cu opt clase, palatul ce regele sârbesc are în apropiere de Nișava, Hotel Europa, Cazino, localul gării și biserica S-ta Treime. Restul orașului e alcătuit mai numai din niște colibe și niște dărămături. «Hotel Machedonia» la care am tras, este proprietatea unei familii macedo-române, cu numele Paligora. Sunt în Niș încă 130 suflete de Macedo-Români, sau *Armâni*, cum se numesc ei pe sineși și cum e drept să'i numim și noi. Dintre Armâni vr'o 40 sunt cu sentimente românești, ear cei-lalți cu sentimente grecești, din care cauză sunt porecliți: *grecomani* nume ce dau «Armânii curați» tuturor fraților lor carii grecească. Se găsesc în Niș și 40 de familii de musulmani cu o geamie și un hoge. Evrei sunt foarte puțini, câți-va zarafi și câți-va lipscani. Au mai rămas doi-trei popi greci, din timpul supremației patriarhului din Constantinopole, carii deși s'au serbisat, totuși cu plăcere te salută: καλι-μέρα χόριε! Mulți dintre Sârbi știu românește, căci vin des în contact cu Românii din districtele Negotin, Kiupria și Zaičiar. Limba germană e destul de răspândită, cea franceză mai puțin. În timpul Turcilor a fost aici o mare colonie românească, venită după ruinarea Voscopolei; ea locuia în părțile orașului numite Vlah-Mahalè. O parte a acestei colonii s'a serbisat, o alta a emigrat mai departe. Măcelăriile din Niș nu sunt menite a face poftă de mâncare trecătorilor. Carne, picioare,

mațe, burtă necurățită, ficați și alte măruntae de vită, se vînd și pe stradă în niște coșuri alcătuite ca samare și purtate de măgari. În Niș se face un întins comerț cu cereale și mai ales cu porumb.

Ooare-care interes prezintă biserița S-tul Michail, rămasă din timpul domniei turcești. Pe din afară se arată ca o casă particulară și încă foarte joasă, dar când intri înăuntru, după ce scobori câte-va trepte, dai de o încăpere destul de mărișoară, de oare-ce mai bine de jumătate din înălțime se află în pământ. Turcii nu permiteau ca bisericile creștine să se înalțe prea falnice. Catapeteazma e neînsemnată; pictura icoanelor de asemenea. În curtea acestei biserițe, s'a zidit alta nouă, pe care am pomenit-o mai sus cu hramul S-ta Treime, și care a fost începută cu puțin după anebsarea provinciei Nișului către Serbia. Architectul acestei frumoase biserici este un oare-care Andrei, Macedo-Român. Mai pretutindeni în Peninsula-Balcanică unde se vede vr'o zidire mai însemnată ea este ridicată de vr'un architect armân, care de obicei n'a trecut prin nici o școală tehnică, al cărui nume rămâne uitat de multe ori, ear câte-odată trece la poesia populară și e cântat ca vr'un *Meșterul Manole*. În afară de cunoscutul talent ce are Armânul la lucrările de filigrane în argint ⁽¹⁾, la aurărie, la fabricarea de arme, la încrustarea cu metale a armelor, el este din fire architect foarte înzestrat. Punțile cele mai îndrăznețe ⁽²⁾, cupolele cele mai grandioase din Turcia sunt opera vr'unui architect armân. Dar să lăsăm pe Kanitz (*Serbia*, Leipzig 1868 p. 328—332), care a vădut nenumărate opere de-ale arhitecturii armânești, să vorbească de înzestrarea aceasta firească a Românilor

⁽¹⁾ Dr. Gustav Weigand, *Die Aromunen*, Leipzig 1894—Vol. II, pag. 32, Tabelul I. Din lucrarea aceasta, volumul I nu a cșit încă și nici se știe când va va apare. Volumul II, ce se află dinaintea noastră, prezintă o culegere de poezii populare armânești, culegere nu prea reușită și din care s'au înlăturat, parcă într'adins, cântecele mai frumoase și cu simțiri mai adânci.

⁽²⁾ id. op. cit. Veđi la tabela III, puntea dela Vovusa (pe armânește: Băeasa.)

de-Sud, pe carii îi numește Țințari. Eată ce zice el: «Deosebit că au aproape monopolul construcțiunilor în Constantinopole, Atena și Belgrad, Țințarii sunt singurii arhitecți ai Turciei și ai Greciei. Țințarul esecută cu mare ușurință, grație inteligenței lui naturale, lucrările cele mai grele: punți cu mai multe arcuri, cupole și bolte.» «Lucrările sale de arhitectură întrec cu mult pe cele ale arhitecților egipti din școli, căci dacă am compara numai biserica din Semendria, cu cele mai multe dintre monumentele serbe și germane, n'am putea decât să admirăm abilitatea Țințarului.» «Foarte adesea-ori Țințarul este în acelaș timp arhitect, zidar, fierar sau lăcătuș, tâmplar și lemnar.» Mărturii despre abilitatea industrioasă și multele talente ale Armânilor aduc încă mulți cercetători ai Peninsulei Balcanice, precum: Ami Boué, G. Lejan, William Martin Leake, și mai cu seamă F. C. H. L. Pouqueville și alții. — În biserica S-ta Treime locurile bărbaților sunt deosebite de ale femeilor. Acestea au locul sus de tot, pe un fel de estradă îngrădită cu dese gratii de lemn, pentru ca să nuși neli-niștească rugăciunile uitându-se la bărbați. Intre biserici mai trebuesc pomenite s-tul Pantelemon și s-tul Neculai. Aceasta din urmă a fost geamie și s'a prefăcut în biserică creștină după ce s'a dărimat menareea.

Ca chip, poporul sêrbesc se pare foarte asemănat cu cel al poporului nostru de pe țărmul stâng al Dunărei. Când veți mai mulți Sêrbi la un loc, creți că ai din'aintea ochilor un pâlce de Români. Această asemănare poate căși are esplicarea în substratul comun de care vorbește ultima teorie a d-lui B. P. Hasdeu, tinđend a arăta genealogia popoarelor din Peninsula-Balcanică. ⁽¹⁾ Portul femeilor sêrbe e național numai până la brâu. Rochia cedează capriciilor modei, însă

---

(1) B. P. Hasdeu, *Strat și Substrat. Genealogia popoarelor Balcanice*. Estras din Analele Academiei Române, seria II, Tom. XIV. Memoriile secției literare. București 1892.

corsagiul și peptănătura, nu. Corsagiul este un fel de ilic cu multe și frumoase cusături în fir și variază ca culoare, nu și ca formă. Peptănătura și acoperemîntul capului e un fes fără canaf, înconjurat de coadele sau cosițele femeii.

La departare de o oră cu trăsura, de orașul Niș, se află un loc de băi numit Nișca-Bania, avînd un bun izvor de apă minerală cu o temperatură de $+30$ grade.

În apropiere imediată de Niș, s'ar putea zice la marginea orașului chiar, se află un monument ce poartă numele turcesc Kelè-Kulà. Cuvîntul *Kelè* însemnează: cap sau căpățină și mai însemnează și pleș sau descoperit, ear cuvîntul *Kulà* este primit în limba armânească sub forma: *culă* și are înțelesul de gheretă, locuința unei sau mai multor santinele, căci tot culă numesc Armânii și micile întărituri din Turcia în care se adăpostesc jandarmii, prin strimtorile și trecătorile din munți, în contra bandiților; cum e bună-oară la trecătoarea Diavato, dintre Bitule și Ohrida, la Prisrena și în alte părți. Kelè-Kulà este o mică zidire în forma unui cub nemasiv. Acest monument nu a fost zidit cum-va numai cu var, cu cărămida și cu peatră, ci și cu căpățini de om.... care, la 1808 au fost aplicate încă sîngerînde și calde în pereții cubului Kelè-Kulà. La această dată pe tronul Sultanilor sta marele reformator Mahmud II (1807–1839), care își inaugurează domnia prin numeroase execuțiuni menite a asigura liniștea imperiului și prin chemarea la viziri a teribilului Baraikter, de origină albanez. În părțile Nișului, a fost atunci o mare rescoală sub conducerea lui Ștefan Singhelic. Împărăția a înăbușit revolta cu armele și descăpăținînd pe cei prinși, căpăținile lor, în număr de vr'o câte-va sute, au fost zidite în pereții cubului Kelè-Kulà, pentru ca să se dea o aspră pildă. La 1880, după ce Serbia își anecșă părțile Nișului, s'au scos din ziduri căpăținile și s'au înmormîntat. Căpitenia acestei rescoale, numitul Singhelic, era Român de pe lângă Dunăre, din districtul Pojarovatz, locuit esclu-

siv de Români ca și cele-l'alte trei districte arătate mai sus: Kiupria, Negotin și Zaičiar cuprinse între rîurile Timoc și Moravia, toate aflătoare în imediată vecinătate cu compactul element românesc din Banat și din Regatul-Român. Singhelic a trebuit deci să fi fost însoțit de o mulțime de Români din Serbia, în care cas, nu puține dintre căpăținele zidite în Kelè-Kulà vor fi fost românești.

În vechime Nișul se numea Naissus și din cauză că este pus la o încrucișare de drumuri, era orașul cel mai înfloritor al Moesiei superioare, numită mai târziu *Dacia mediterranea*. În veacul de mijloc acest oraș se numea Nisus, Nissa și Nicea. Împăratul Constantin-cel-Mare a favorizat și a înfrumusețat mult Nișul, de oare-ce era locul său de naștere ceea ce dovedește că părțile acestea erau de mult romanisate. Mai târziu Nișul fu sdorbit de Attila, apoi rezidit de Justinian. În secolul al 6-lea împrejurimele Nișului erau stăpânite de Slavi, ear în secolul al 8-lea, atât provincia cât și orașul Niș, cădură în mânele Bulgarilor. La 1019 Nișul reveni în stăpânirea Bizanțului. În secolul al 14-lea aparținea Sârbilor, curând însă (la 1389) fu cucerit de Turci și rămase sub stăpânirea acestora până la 1877, când iarăși veni în partea Serbiei.

Seara, la Hotel Machedonia se adunaseră mai mulți Armâni ca să mă vadă, și, firește că, ne puserăm cu toții la vorbă. Convorbirea a alunecat asupra a o mulțime de subiecte. Mai ântei de toate s'a dat libertate tuturor popoarelor din împărăția austriacă, alcătuindu-se o sumedenie de regate, schimbându-se charta Europei cum nici nu poate trece diplomaților prin minte. S'a îndemnat Serbia încă mai repede spre progres, dându-se poporului ei un adaos de putere de muncă, desvoltându-i-se comerciul, îndulcindu-i-se moravurile politice și îmblânzindu-i-se ura dintre partide. S'a admirat indestul repede mergere înainte a Bulgariei, și după ce i s'a dorit mai puțină patimă și răsbunare în du-

cerea cârmuirii, s'a recunoscut că oamenii de stat ai Bulgarilor, dintre cari cei mai mulți 'și-au făcut educația în Țara-Românească, 'și-au luat ca model demn de imitat, luptele României pentru redeșteptarea națională. S'a recunoscut de asemeni că în Turcia libertatea conștiinței este mai respectată decât în unele din țările occidentale poreclite, civilisate. Grecia s'a trecut între cei răposați. Ear apoi venind, cum se zice: la caprele noastre, a trebuit să se pue la cale și soarta Armânilor. Lucrul acesta însă, între Armâni, se pare că nu se poate face decât lăudându-se sau ocărîndu-se Apostol Mărgărit, ori: și lăudându-se și ocărîndu-se în acelaș timp.

—Dela 1864, când s'a deschis la Têrnova, lângă Bitule, cea d'ântei școală armânească și până astăzi, ce s'a făcut? strigă unul. Eată două-zeci și opt de ani împliniți! Părintescul guvern Ottoman ține cu noi Armânii, fiindcă știe că suntem un popor muncitor, credincios și pacinic; el știe de asemeni că de ne va lăsa limba și biserica noi vom rămânea pentru totdeauna amici ai împărăției, ear dacă ni le-ar răpi, ne-ar arunca cu sila în brațele Pănelenismului, sau a Panslavis-mului și ne-ar face cu sila dușmani ai împărăției! De ce nu s'a profitat de aceste sentimente?

—Dar încredințarea și știrea aceasta, guvernul Ottoman, de când o are? strigă un altul. La 64 nu ne dădeam noi cu toții drept Greci? Și nu ne rușinam cu toții să spunem că suntem Armâni? Ear dacă astăzi guvernul Ottoman s'a încredințat că este chiar în profitul împărăției a ne lăsa nouă, Armânilor, libere limba și legea, oare să nu aibă întru aceasta nici-un merit Apostol Mărgărit?

Discuția ar fi mers departe și ar fi încălzit multora sângele, dacă gazda noastră, d-l Paligora, n'ar fi condus între noi două femei armâne, tocmai dela Strumnița, un centru considerat ca aproape bulgăresc, spre resărit de fluviul Vardar. Orașul *Strumnița*, cunoscut în veacul de mijloc sub numele Strumpița și Strumbița, face parte din vilaietul Sa-

lonicului și are vr'o 8,500 de locuitori, dintre carii cei mai mulți Turci și Bulgari și mai sunt încă și ceva Armâni. El e aședat aproape de riul Strumnița, un afluent de pe dreapta al fluviului Struma. Acest puternic curs, care în vechime purta numele de Strymon, e una dintre apele mari ale Peninsulei-Balcanice și străbate o mulțime de părți locuite de Armâni. Trece mai ântâi nu departe de orașul armânesc Melenic, apoi pe lângă Lesnica, pe care le lasă la stânga și, după ce scapă de strângerea munților Cengheldagh, se avântă pe o mândră vale printre cătunele și târgurile armânești: Mirsla, Giумаia, Nicolian, Dulap, Colac, Christian, Bursuc, etc. La punctul Osmanli, lăsând la stânga orașul aproape armânesc Seres, Strymonul se aruncă în lacul Tachino, pe care străbunii noștrii, Romanii, îl numeau: *Cercinîtes lacus*, și care, pe laturea cea sudică, adăpostește iarăși o mulțime de cătune și târgușoare armânesci, precum: Nigrita, Fitoc, Patric, Asachi, Ineli, Castri etc, ear după ce pătrunde acest lac Strymonul se varsă în golful Orfanii.

Cele două femei dela Strumnița erau o mamă cu fica ei mai mare, măritată după un negustor Bulgar din pomenitul orașel. Cum le mai mergea gura și cum răspundeau de repede la toate întrebările câte li se făceau. Trebuie să spun, în treacăt, că frații noștrii Armânii nu sunt mai puțin vorbăriți de cât locuitorii Serbiei. În scurt timp toate împrejurările dela Strumnița ne erau cunoscute: se cultivă tabac, orz, porumb, orez și chiar bumbac și se îngrijește de vița de vie. Se cresc oi, capre și bivoli, ear vite albe mai puține. Dacă în părțile Macedoniei, despre Bitolia, Gopeș, Moloviștea, etc., o fată de Armân se consideră ca nenorocită când se mărită cu un Bulgar, ear părinții ei abea de mai pot ridica ochii asupra cunoscuților și rudelor, de oare-ce, dându-și fata după Bulgar, este a'și mărturisi sărăcia, la Strumnița fetele de Armâni se duc cu voe bună după

Bulgari, fără ca aceasta să însemneze că părintele fetei e sărac și că o asemenea căsătorie s'ar face de nevoe. Bulgarul oprește pe soția sa Armâncă de a-și vorbi limba maternă. Totuși copiii, fiind mai mult în contact cu mama, învață armâneasca și o păstrează toată viața. Bulgarii des-naționalisează repede pe Armânii din Strumnița. Prin munții din împrejurimile Strumniței sunt multe cete de păstori armâni Fărșeroți, adăpostite pe culmi înalte în nișe sate provisorii — de oare-ce Fărșeroți sunt migranți — sate pe care ei le numesc *călive* și pe care eara, după ce pleacă cu turmele, le lasă goale și în paza numai a câtor-va bărbați voinici și bine înarmați. Una din aceste călive este de trei sute de familii și se socotește la 2.800 de suflete. Bulgarii nu sunt lipsiți de amărăciuni în lupta ce duc pentru des-naționalizarea altora, căci și ei sunt divisați în două tabere foarte dușmane: unii se uită cu drag spre principatul bulgar, alții fac ochi dulci Greciei; aceștia din urmă sunt porecliți: grecomani, ca și Armânii carii grecisează. La Strumnița însă câți sunt Armâni, sunt Armâni buni, ei păstrează chiar și datinile, bună-oară: nu mânâncă strugur până în ziua de șeasă August, cum fac și ceilalți Armâni din alte părți. În ziua aceasta, fiind serbătoarea *Schimbarea la fafă*, toți Armânii, carii au vii, aduc struguri la biserică în străchini ori în coșuri de nuele, și după ce preotul citește asupra strugurilor și-i bine-cuvintează, creștinii iau în gură câte o boabă ⁽¹⁾. De aici încolo este deslegare la mâncare de struguri, ear a mânca înainte de șeasă August e păcat mare. Ni se povestesc de asemeni datini dela nascere, dela botez, dela nuntă, dela înmormântare, pe care le voiu aduce

(1) Datina cu strugurii este și la noi, Românii din Dacia. Deslegarea la mere, mai ales în Moldova, se dă la 20 Iulie, în ziua de s-tul Ilie. În Moldova e obiceiul că atunci când se ea în gură boaba din strugurul citit, se zice: «poamă nouă în gură veche.» În Macedonia, Armânii când gustă ântău dintr'un fruct nou zic: «Sănătatea a noastră, hiavra Uvreilor» adică: Nouă sănătatea, ear Ovreurilor frigurile.

mai la vale. Femeile armâne sunt întrebate cum se vor duce acasă singure? și de nu le e frică să călătorească prin munți neînsoțite de vr'un bărbat? Ele mărturisesc că fără frică nu călătoresc, dar că sunt sigure că vor ajunge cu bine acasă, căci: până la Venetziiani-Gradsco vor merge cu calea ferată, de aici vor porni spre răsărit și vor face o cale de vr'o douăzeci-și-cinci de kilometri, calare prin codri și peste munți. Idată ce se vor depărta de Gradsco, se vor schimba în haine de cadână, se vor acoperi pe față ca turcoaicele și vor ajunge în liniște acasă. Se întâlnesc adesea în drum cu hoți și ucigași, dar, fie ei Turci, ori Bulgari, ori Albaneji, nimeni nu se atinge de ele, căci femeea musulmană e respectată; de n'ar fi însă îmbrăcate în turcește, greu ar fi de ele. Pentru insultele aduse unei musulmane toate autoritățile se ridică în picioare ca s'o răsbune; și, nu numai autoritățile, ci și bărbații turci se fac toți solidari la răsbunare cu acela a cărui cadână ori rudă a avut ceva de suferit. Ear când se nesocotește o femeie creștină se face mai puțină mișcare. De aceea creștina, pornind la drum, își ia în desagi nelipsit și portul de cadână. Așa se esplică faptul că pe alocurea femeile armâne au adoptat pentru totdeauna portul cadânei, cum s'a întâmplat bună-oară cu cele din Scutari, din Elbasan, din Dibra, din Prisrena și din alte părți. Și tot așa se esplică în parte și socotirea numărului de suflete armânești sub adevăr, mai de cătră toți cercetătorii Peninsulei-Balkanice. Ei ved o femeie îmbrăcată turcește, cu soțul pe stradă și cu copiii, toți cu fesuri pe cap, și, neștiind că acea cadână este o Armâncă, numără o familie musulmană sau albaneză mai mult, ear una armână mai puțin. In Strumnița se găsesc acum ca la 300 de Armâni, carii nu au încă școală.

Armânii țin între ei mai mult de cât s'ar putea crede. Deși membri același familii pleacă după înavuțire, și adese își părăsesc pe lung timp satul, sau cum zic ei: patria,

totuși își scriu și se știu unii pe alții ori-cât de departe ar fi. Familia hangiului Paligora, de pildă, este foarte răspândită: în Niș mai sunt două familii Paligora; tot în Serbia, la Karaguevatz sunt șeasă familii cu același nume și înrudite de aproape; în Bulgaria, la Sofia, mai e o familie de-a lor; ear la Moloviștea, unde le este origina, sunt un-spre-zece familii înrudite cu cea a hangiului din Niș. Și toți par a se cunoaște și a se ști de aproape, căci când se întâlnesc doi, unul de la apus și altul de la răsărit, se întreabă și iar se întreabă de nu mai sfârșesc, și nu sunt uitați nici bunicii și bunicele, și chiar cumnații noi intrați în familie, și fetele care s'au mai ridicat și se informează și de noii veniți prunci și cum îi cheamă, în fine se pare ca la Armân nu există uitarea de ai sei.

Fiind la Hotelul Machedonia atâți Armâni, cunoscători ai Macedoniei, Epirului, Tesaliei și Albaniei, era greu să se reziste ispitei de a nu încerca o statistică a poporului Armânilor în genere. Părerile erau foarte deosibite, de oarece fie-care cunoșcea mai bine acea parte a Turciei de Europa în care se mișcase însuși mai mult. S'a vorbit mai întâi despre ramurile din care se alcătuește harnicul, industriosul, și îndrăznețul popor armânesc, care de asemenea sunt socotite în deosibite chipuri, și anume: de unii la cinci de alții la șease, ear de alții la șapte și chiar la opt. In afară de Românii din Serbia și de cei de pe țărmul bulgar al Dunărei, carii sunt mai mult Daco-Români, grăind limba Regatului-Românesc, precum și în afară de cei aflați în munții Balcani și în Grecia, carii sunt Armâni, poporul Armânesc din Turcia de Europa cuprinde șapte ramuri socotite precum urmează:

Grămosteanii, luându-și numele dela munții Gramosta, sunt un popor de păstori cu mult mai puțin migranți decât frații lor Fărșeroții. În timpurile din urmă, deși n'au părăsit cu totul păstoria, ei au început a se ocupa și cu industria și

comerciul. Mulți dintre ei sunt chirigii și conducători de călători în peninsulă. Grămosteanii sunt cutezători, și poartă arme. Satele lor nu sunt provisorii ca ale Fărșeroților, ci stabile. Orașele de căpitenie ale Grămosteanilor sunt: Niausta, Selfigè sau Servia, Hrupiștea, Belcamen, Nego-van, Blața, Seatiștea, Nijopole, etc. Cei rămași în munți trăiesc aproape independenți în satele lor Gramosta, Nicolita, Comanic, Vlaha, Fetița, Bobusta, Galașiana, Marcoveni și altele, sub jurisdicțiunea unor șefi ai lor numiți *Celnici*. Adesea Celnicii sunt foarte avuți și au o foarte mare putere morală asupra populațiilor, putere pe care autoritățile o respectă. Gramosteanii se socotesc între 60 — 70.000 de suflete, și sunt cunoscuți ca oameni carii nu se încred lesne, de aceea în Macedonia se zice despre ei că nici Jidanul, nici Armea-nul nu poate să'i înșele.

Fărșeroții sau *Frășă-roții*, și-ar fi luat numele dela satul Frășari, în Albania, ear după alții dela orașul Farsala, în Grecia.

Nu vom discuta obârșia numelui lor, totuși când am întâlnit un Fărșerot — și am întâlnit mulți — și când l'am întrebat: *ce ești?* el mi-a răspuns: «*eu esc Fărsăliot*». Dacă cei doi *ă* s'ar pretace în doi *a*, cuvântul ar suna: Farsaliot. Farsala este locul unde Cesar a învins pe Pompeiu, a căruia oaste risipită, fără a fi zdrobită, după cum se știe, a putut

Un Român Gramostean din Hrupiștea

foarte bine să rămâe în Peninsula și să cuprindă munții Tesaliei și muntele Pindului, ale căror piscuri, plaiuri și văi încă de veacuri Fărșeroții le au în stăpânire, împreună cu ramura Epiriaților, care tot de origină fărșerotească este. A zice că sātuceanul Frășari ar fi putut — fie în câte secole ar fi — să dea naștere unui întreg popor, care numără mai bine de 320.000 de suflete, ca poporul Fărșerot, este o arfirmație, cel puțin, greu de sprijinit. Ori-care ar fi însă origina poporului Fărșerot și a numelui ce i se dă, în lucrarea de față eu nu voi numi neamul acesta decât așa cum se numește el însuși pe sine: Fărșăliot sau Fărșerot. Poporul acesta este vioiu, ager, deștept și cu porniri răsboinice. Fărșerotul este, nalt, mlădios, svelt și frumos la chip. În portul lui domnește albul, ear la cingătoarea lui sunt înșirate mulțime de cuțite, de revolvere și de pistoale cu mânerele încrustate. Femeea fărșeroată este de asemeni roasă și frumoasă la chip și cu statura sveltă, dreaptă și mândră. Ea este fată onestă, mamă devotată și soție credincioasă până la moarte, căci despărțenia este necunoscută la Fărșeroți ca și la ceilalți Armâni. Pentru ași apăra onoarea și mândria Fărșeroata pune mâna pe arme și le mănuește cu îndemănare. Ea nu se dă îndărăt de la munca cea mai grea. Pe cap ea poartă o podoabă, pe care n'a împrumutat'o cum-va dela Bulgarca venită mai târziu în Peninsula, nici dela indigena Tracă, căci ea se cheamă *Ciceroană* și nu o poartă femeia altor neamuri. În afară de munții Pindului, Hașia, și munții Tesaliei, Fărșeroți sunt respândiți pretutindenea. S'ar putea zice că vara nu este munte în Peninsula unde să nu fie și Fărșeroți. Ei trăesc în cete, câte-o dată de două mii și chiar de trei mii de suflete, poruncite de asemeni de Celnici, ale căror hotărâri sunt fără apel și fără recurs. Se întâmplă une-ori lupte sângeroase între doi celnici, sus pe crestele munților, din cauza turmelor și a pășunatului, însă autoritățile nu se amestică, căci Fărșeroții trăesc aproape independenți. Toamna Celnicul se scoboară de

la munte, însoțit de câți-va flăcăi înarmați din unghii până'n dinți, și plătesce autorităților pășunatul, care, la Fărșeroți e ca un fel de capitație; ear perceptorul, primind banii, mulțumește și se ferește de a pune întrebările: «dar câte oi și câte suflete de om stăpânești?» ori «ai făcut bine socoteala?» Cu drept cuvânt ceilalți Armâni numesc pe Fărșeroți: sarea Macedoniei. Cuprivire la sentimentele religioase, Fărșeroții sunt mai mult liberi cugetători, de aceea preot-Fărșerot este *rara avis in terris*. Popor eminent

O familie de Fărșeroți.

păștoresc, Fărșeroții sunt migranți, unii însă au izbutit a se ficsa ici și colo în mic număr printre ceilalți Armâni, precum sunt cei din Pisuderi, Nijopole, Furca, Tërrnova, Pleasa, Magarova, Gheorgea, Veria, Selia, etc. Earna, Fărșeroți puțin se mai găsesc pe la munți. Ei se răspândesc pe câmpiile Tesaliei, ale Epirului, ale Albaniei, coastele Adriatice și unii nu află departe a se duce cu turmele chiar în Micasia.

Arnăuchenii sau Albanovalahii, numiți de Greci Arvanito-

Vlahi și adesea chiar Arvaniți, adecă Arnăuți, sunt Armânii din Albania, pe carii Macedo-Românii îi numesc mai des Caraguni, ear câte-odată Arnăuchenii fiind-că locuesc în țara Arnăuților, precum Românii din Regat numesc Ungureni, pe Românii din Ungaria. Armânii aceștia din Albania se găsesc pe o foarte mare întindere. Cei dela câmp sunt agricultori și crescători de vite, cei de la munte crescători de vite și păstori, ear cei de prin orașe sunt comercianți și industriași. Aceștia sunt vestiții croitori plini de imaginație în împodobirea hainelor cu găitane, ei sunt meșterii lucrători de filigrane de argint și nu mai puțin meșteri în ale aurăriei, ei sunt cunoscuții fabricanți de arme, și tot ei împodobesc mânerele pistoalelor și hamgerelor încrustându-le cu o minunată măestrie. Pe toată coasta Adriaticei, Arnăuchenii se găsesc în mare număr în orașele și porturile: Scutari, Prisrena, Alessio, Durațiu, Tirana, Kavaia, comună pur armânească și prin eselență industrială, Pekini, Elbasan (pe armânește Niucastru, adecă Castrul-nou), Avlona (pe arm. Valona), Berat (pe armânește Vilardi) etc. etc. Numai în împrejurimile Beratului se găsesc peste două-zeci de sate unele curat armânești, precum: Periniași, Capinova, Cutali, Pasati, Liaparda, Vârtop, Corbași, Scala, Pestani, Conicbalta, Ermanica, Preștiani, Porta, Zitoni, Guri, Dobreni, Dușari, Tocar, Motiști (sau Mostiști), Graciani, Signa etc. La apus de Berat și Elbasan și la sud de Kavaia, Pekini și Elbasan se întinde marele district numit *Musakia*, unde se găsesc mai bine de o sută și trei-zeci de sate unele având și Armâni, ear altele curat armânești, însă despre acest district se va vorbi mai la vale. De asemenea și ținutul Malacastra este aproape tot armânesc. Mulți Arnăuchenii ce am întâlnit și mulți Armâni din Macedonia, carii au umblat prin Albania și mai ales prin Musakia socotesc poporul Arnăucian de la 220.000 până la 240.000 de suflete, de proprietari de turme și pământuri, comercianți, proprietari urbani și esportori.

Voscopolenii sau Moscopolenii, numiți ast-fel după numele marelui și puternicului oraș armânesc Voscopole sau Moscopole, în Albania, astăzi în ruine, au jucat un mare rol în viața armânească și încă represintă stratul cult al poporului Macedo-român. În secolul trecut Voscopole era un oraș bogat și cult cu o populație pur armânească de peste 70.000 de suflete. Astăzi abia de mai sunt 3.500 până la 4.000 de Armâni în acest nenorocit oraș distrus, prin foc și sabie, de Albanezii lui Ali-Pașa, a căror lăcomie a fost îndelung escitata de avuțiile adunate acolo de munca, sîrguința și economia armânească. Ramura Voscopoleană însă este socotită între 150.000—160.000 de suflete. În deosebi de comuna Voscopole, Voscopolenii se găsesc în Scopia, în Gheorgea sau Korița, Gopeș, Moloviștea, Monastir (pe armânesce: Bitule) mare oraș considerat ca ênsăși capitala Macedoniei propriu zise, Crușova, Tërrnova, Magarova, Kiu-priuliu (pe armânește Veles sau Velasa), Reasna, Iancovëț, Ohrida etc., în câte-va sate armânești de pe lângă lacurile Ohrida și Presba, dintre care Pogradet, e însemnat și ca trecătoare de munți, și o mare parte din ramura aceasta este răspândită peste toată Peninsula-Balcanică, căci numai în Constantinopole ea are 11—12.0000 de suflete. Mai în toate orașele și comunele Voscopolene numite mai sus se găsesc deja școli românești, în unele numai de băeți, în altele de băeți și de fete, ear în Bitule se află un liceu român cu șapte clase, mai multe școli primare de băeți și de fete precum și o școală normală de institutoare. Ramura aceasta dă pe vestiții arhitecți, cari au uimit cu lucrările lor mărețe pe toți scriitorii și călătorii; ea dă pe marii comercianți, cari și-au întins afacerile în Salonic, Cavala, Constantinopol, Livorno, Moscova, Leipzig, Cair și Alexandria, Londra, Viena etc.; ea dă pe industriașii de talent, pe profesorii și pe oamenii luminați ai Armânilor. Dintre Voscopoleni se trage și marele Andrei Șaguna al

Transilvaniei. În Moscopole erau încă din veacul trecut imprimării ⁽¹⁾, și se tipăreau în limba armânească, cărți bisericești, care au fost urmărite de aproape și poate distruse de popii și mitropolii Greci și Grecomani, una câte-una. Se bănu-

Românii Epiriați din Samarina.

(1) Armân din Macedonia fu și Tipograful *Meletie*, călugăr, adus în Muntenia de către Matei Basarab, pentru instalarea tipografiei de la mănăstirea Govora din Vilcea, în anul 1634. El fu numit și egumen al mănăstirii. Vezi Hrisovul lui Matei Basarab din 6 Ianuarie 1634, dat cu ocazia inaugurării acestei tipografii. Originalul se află în biblioteca spitalului Mavrogheni.

eșce că la Ohrida ar mai fi esistând câte-va esemplare, pe care însă nu le-am putut vedea, deși le-am căutat cu stăruință. De asemenea se spune că și într'o bibliotecă de la Voscopole ar mai fi scăpat câte-va cărți armânești și câte-va pergamente privitoare la istoria neamului Armânilor.

Epiriații, sunt Armânii din Epir, din Albania de sud, din provincia numită Zagori, și din munții Pindului cu deosebitele lui ramuri. Tribul acesta se poate socoti între 175—180.000 de suflete. El cuprinde pe Armânii din Ianina, Metzova (pe arm. Aminciu) Crania (pe arm. Turia), Sëracu, Margariti, Perga, Preveza; pe Armânii din munții Kiafa, adecă Ceafa; pe cei din Grebeniți, Flamburari sau Floru, Cerneși adecă Cernești, Vovusa (pe arm. Băeasa), Samarina, Laca (sau Laista lângă Vovusa), Cuculi, călivate Sudene-de-sus și Sudena-de-jos, Cuci, Triada, Rizu, Kesarates (pe armânește Chesarații), Glisani, Mazarachi, Vlahos, Suli, Petrini, Avela, Furca, Perivoli și pe cei din încă foarte multe alte sate și târguri, ce vor fi arătate la rândul lor. Epiriații sunt industrioși și răsboinici. Ei se ocupă mai mult cu păstoria și industriile ce țin de ea. Femeile lor sunt robuste, muncitoare și tenace. Acest trib armânesc a jucat, în luptele pentru independența Greciei, un foarte însemnat rol, dar astăzi Epiriații se simt Români și nu 'și-ar mai vërsa a doua oară sângele pentru Greci.

Meglenii sau Moglenii și-au luat numele dela mica provincie Meglenia, și aceasta probabil dela riul Meglen sau Moglenița, un afluent din dreapta al Vardarului. Meglenii, judecați după limbă, pot fi tot așa de bine considerați Armâni ca și Români, ei alcătuiesc o populație destul de deasă, însă mai mult de cificari, adecă clăcași: agricultori fără a fi proprietari de pământ. In totul ramura numără 25.000—30.000 de suflete, cea mai mare parte creștini, ear unii mohamedani. Limba le este mai puțin amenințată de grecisare decât de bulgarisare. Ei locuesc muntele Pajik și

Caragiov și se găsesc în vr'o 22 sau 25 sate dintre care unele curat armânești ca Lumnița, Nânta, Huma, Oșani, Cupa etc. Tot pe munții Megleniei se găsește și o călivă de Fărșeroți, numită Livădi, cu mai multe mii de suflete. Meglenii sunt foarte muncitori, răbdători, dar și cu temperament resboinic. Cei din orașelul Nânta sunt trecuți la Islamism.

Olimpianii sunt Armânii carii locuiesc pe plaiurile muntelui Olimp și ramurile lui, munte care a încetat de mult de a mai fi lăcașul zeilor mitologiei grece. Tribul acesta se socotește de la 36.000 până la 40.000 de suflete. Orașele și comunele mai însemnate locuite de ei sunt: Salonic (pe armânește: Săruna), Vlaho-Livadon (pe arm. Livadia), Fteri,

Armâni Olimpiani din Vlaholivadia.

Veria sau Caraferia, călivele Bardalexi sau Bardalexi, Pretori, Conduriotu, Ciariciani, Ceterina, Cochinoplò, etc. Ei se ocupă cu comerțul, cu industria casnică precum e țesătoria, cu păstoria, cu lemnăria și de-ale pădurilor, cu facerea de cărbuni, cu culegerea sărei și cu agricultura; însă nu ca lucrători, ci ca proprietari de pământuri, de oare-ce un strat adevă-

rat țărănesc nu există nicăiri la Armâni, afară de Meglenia. În Salonic Olimpianii sunt pitari, bucătari buni, hangii și lucrători de filigrane. Olimpianul, om onest, deși neîncredător și bănuitor, este primitiv de oaspeți și iubitor de arme.

Acestea sunt ramurile sau triburile înzestratului popor al Armânilor, care toate la un loc socotite dau un milion de suflete.

Se înțelege însă că încercarea aceasta statistică — ce nu a rămas numai cu datele culese dela pomeniții mei interlocutori, ci controlată și iar controlată, atât în cursul călătoriei prin mine ênsumi și prin numeroase informațiuni, cât și prin studii — este departe de a fi completă, de oarece ea scapă din vedere pe *Armânii Rodopoleni* ⁽¹⁾ din carii se găsesc încă cu zecile și zecile de mii în munții Rodop, la răsărit de fluviul Mesta; pe *Armânii din sangiacul Seres*, unde o sumă de sate armânești se țin unele de altele; pe *Armânii din Tracia și de pe litoralul turcesc al Mediteranei*, precum și pe Armânii dintre Priserena, Priștina, Novibazar și Peci, adecă în partea cea mai de nord a Albaniei și deci a Turciei, parte asupra căria aspiră tineretul sêrbesc.

Pe linia ferată dela Niș până la Zebefcê, ântêia stație la granița Turciei, limba românească este cu mult mai respândită decât s'ar putea crede. În tren, în gări, româneasca e vorbită de toată lumea. Adesea un Sêrb se înțelege cu un Bulgar în românește, ear cu un Român nici că e chip să se înțeleagă altfel. Prin părțile acestea ale Serbiei precum și în Macedonia-de-sus limba română s'ar putea zice că joacă rolul unei limbi diplomatice, după cum se întâmplă și în Transilvania cu înțelegerea dintre Român, Ungur și Sas, ce nu se poate face decât prin mijlocirea limbei române. În trenul nostru se găseau și doi studenți Sêrbi, carii își făceau studiile la Berlin și de vacanție veniseră în patrie, fii de oameni amestecați în viața politică a statului Sêrb. Ei mergeau la Vrania, o încântătoare stație balneară în Ser-

---

(1) Numiți ast-fel de noi după muntele Rodop, dar ei nu alcătuiesc o ramură armânească deosebită. Ei sunt din toate triburile și mai ales Fârșeroți, Grămosteani, Epiriați și Olimpiani. În unele sate din munții Rodop se găsesc și Megleni.

bia, aproape de granița turcească, și mi se plângeau foarte de îndărătnicia ce pun locuitorii Români ai Serbiei în învățarea unei alte limbi decât cea maternă.

— Românii își aduc grâul, porumbul, mieii, prunele uscate ca să le vîndă în orașele noastre — ziceau studenții Sârbi — și nu vor să vorbească decât românește. Dacă îi întrebi pe sârbește despre preț ei nici nu ți răspund, ci își îndeasă pe urechi înaltele căciuli de oae, te privesc cu nepăsare și tac. Ei vin ca să ți prefacă în bani marfa în orașele noastre, deci au nevoie de limba pieței, și totuși parcă ar cere ca piața să învețe limba lor, dacă vrea să le cumpere marfa. Și chiar dacă, la urmă, îl întrebi pe românește: «câte parale mielul, creștine?» el îți răspunde scurt: «cinci» și nici se ostenește să zică: cinci lei; dar cum se întîlnesc doi Români, de odată li se desleagă limba ca prin farmec. Și tot așa se poartă cu propaganda sârbă și Macedo-Românii din Turcia, adecă . . . din Serbia-veche, asupra căria avem netăgăduit drept și pe care tot o vom cuprinde, când Turcii vor fi împinși înapoi, în Asia. Cu cea mai mare înlesnire Macedo-Românii se fac Bulgari, chiar în părțile Turciei asupra căroră noi avem tot dreptul și unde noi ne găsim în mai mare număr, ear Sârbi nu se fac cu nici un preț.

— Nu vîd de ce ați avea nevoie să serbisați pe Macedo-Români. În regatul D-v. aveți aproape trei sute cinci-zeci de mii de Români; -- întru cât vă incomodează ei oare? întrebaiu și eu, când mi se păru că cei doi studenți își vor fi vîrsat în destul focul.

Nu știu cum vorbele acestea, avură darul de a inferbinta într'un chip neașteptat pe cei doi studenți.

— Nu cum-va D-v. Românii, aveți pretenții și încoace? Cum și când veți trece Dunărea, peste noi și peste Bulgari? Știam că aspirațiile D-v. sunt îndreptate numai spre nord, ear nu și încoace . . . ! zise unul.

— Așa știu și eu. De aceea aștept încă răspunsul D-v.

la întrebarea ce vă-am pus; și . . . aş dori să mai adaog una : Oamenii politici și bătrânii, aici în Serbia, cugetă ca și D-v. ?

— Nu . . . ! răspune cellalt student. Bătrânii noștri și oamenii noștri politici privesc cu liniște la cei 350.000 de Români din Serbia și la Românii din Turcia. Tineretul însă cată cu îngrijire și la unii și alții . . .

— Permiteți-mi, întrerupseiu, se fiu de părerea bătrânilor D-v.

— Eu în deosebi, urmă el, consider cu amărăciune și cu oare-care iritație șuvițele și insulele de Macedo-Români înfipte acolo, în poporul nostru sêrbesc dintr'o țară asupra căria — mă repet — avem un drept nediscutabil. Și apoi Macedo-Românii prea se țin de poalele Sultanului.

— Iritația D-v. se esplică ușor. Pretențiile asupra unei porțiuni din Turcia s'ar sprijini mai bine în fața Europei, dacă n'ar esista acele îndărătnice șuvițe și insule de Macedo-Români, și când ați putea striga: *sunt numai Sêrbi acolo...* Aș dori însă să mă lămurii până unde merg hotarele pretențiilor D-v., căci . . . un hotar trebue să aibă și ele.

— Până la Perlepè . . . unde se găesc și azi ruinele cetăței eroului nostru Marcu Cralea . . . ! îmi răspune cellalt student cu un glas profetic.

— Până la Perlepè ? ! esclamai eu.

— De ce vă mirați ? îmi zise acelaș. Pretenția este din cele mai modeste, căci ce mai remâne dela hotarul Serbiei de azi până la Perlepè ? Pretenția Bulgarilor, nu a noastră, e absurdă. Aceea se întinde până la Salonic, și . . . de sigur ar fi mers mai departe de n'ar fi dat de mare ! Au ajuns Domnii Bulgari să-și mēsoare pretențiile cu cele ale Austriei . . .

Convins că entusiasmul și accentul profetic sunt «un drept indiscutabil» și câte-odată chiar stimabil al tinereței, m'am ferit de a atinge întru cât-va acest drept și n'am observat interlocutorilor mei că drumul Austriei spre Salonic, s'ar putea întâmpla — doamne fereșce — să treacă prin Bel-

grad, nici le-am amintit, că și Albanezii și chiar Bulgarii pretind părțile asupra cărora aspiră tînăra și, de sigur, și bătrîna Serbie

Trenul se opri la Vrania, stațiunea balneară pe care o pomenii mai sus. Aici se petrec lucrurile ca și la vecina noastră Mehadia, căria, de n'ar visita-o Românii, greu i-ar merge treburile. La Vrania vin Armîni din Perlepê, din Crușova, din Gopeș, din Moloviștea și chiar din Bitule de populează această stațiune balneară. Pe peronul gărei erau o mulțime de Bulgari, vîndători de gogoși prăjite în ulei de nucă și toți vorbeau și glumeau pe românește; mai mult: chiar cumpărătorilor se adresau în limba românească a Regatului. Studenții Sârbi mi-i arătară de departe cu degetul și îmi strigară:

— Ii vedeți?

Nu numai că îi vedeam, ci mă și interesau foarte mult acești Bulgari așa de bine grăitori pe românește.

Întrebați, îmi răspunsă că sunt Bulgari din Turcia, dela Kalkandelen sau Tetova, că au învățat românește în București, unde se duc cu rîndul bărbații dela ei, de vînd bragă, halva, rahat, acadele, salep, etc. și se întorc cu bani acasă. Că pe cînd o parte din bărbați pleacă la București, de unde se răspîndesc în celelalte orașe mai mici ale României-Muntene, ba chiar și în Moldova de jos, o altă parte din bărbați rămîne acasă «să păzească femeile» și să îngrijescă de nevoile cîmpului. Că la ei toți câți au trecut prin România, cunosc limba Regatului, și că între ei cînd vor să-și spună vr'un secret, și-l spun pe românește. Că la ei sunt și Romîni, dar nu ca cei din țară, ci «alt-fel de Romuni, de cei din Machedonia, carii se chema Cuțuvlahi și Țîntari». — În scurt: în orașul și ținutul Kalkandelen unde se găsesc în mare număr și Armîni, locuesc o mulțime de Bulgari, carii dau

marele contingent de halvițari, bragagii, rahagii etc. din România de Sud.

Nu vor fi de prisos câte-va cuvinte despre orașul Kalkandelen. Între râul Drin, care își are principalul izvor în lacul Ohrida și se varsă în Adriatică, mai la sud de Dulcino, și între fluviul Vardar, se află un puternic masiv de munți, numit de Turci: Șardagh, cunoscut în vechime sub numele Scardus. La poalele acestor munți, pe valea Vardarului, lângă trecătoarea peste Șardagh spre Priserëna, se ascunde orașul Kalkandelen cu 5.200 de locuitori, Turci, Bulgari, Albaneji, Armâni și câți-va Sârbi. Armânii sunt în număr de, 630 de suflete, se ocupă cu comerțul mic și cu industria, iar câți-va și cu agricultura. Ei cer de mulți ani să li se dea școală românească, pentru ca să-și scape copiii de slavizare și în special de ademenirile propagandei bulgărești, care lucrează puternic în nordul Turciei. Propaganda sârbească întîmpină și ea în Kalkandelen o bună primire. În jurul acestui orașel se mai găsesc câteva sate armânești, precum: Matca și Forina la sud și Pusnicul la nord.

La stațiunea turcă Zebefcè a fost destul timp spre a prânzi în liniște. Mi se cere pasportul și îl dau împiegaților ca să-l vizeze. Funcționarii mai de sus sunt Turci și Armeni, cei mai de jos sunt Albaneji și Bulgari-Mohamedani. Mi se inspectează bagajele: nu e permis a avea cu sine cărți, notițe scrise și charte geografice. Mare atenție se dă aparatului meu fotografic, care se cercetează cu de-a măruntul. În zadar esplic că e un lucru cu totul inofensiv, a trebuit să-l desfac și să arăt că în camera obscură nu e ascuns nici un esplosibil. Toate bune, dar aparatul trebuie vămuț, căci prea e nou. Se constată apoi că e lovit la un colț; deci e întrebuițat...

— Treci, domnule, înainte!

Când să es din sala de revizie, iar sunt strigat:

— Domnule.. domnule, ia poftim... Ce ești d-ta?

— Român. N'ați vădut din pasportul meu?

— Ba am vădut. Dar ce treabă faci?

— Sunt publicist.

Se înțelege că pentru a lămuri acest cuvînt, a trebuit să iau în ajutor pe toți cei din sală, carii afară de românește știau și turcește, și după ce vameșul se lămuri ce va-să-zică cuvîntul publicist, îmi zise:

— Peki! (=bine). Ce vrei să faci în Turcia?

— Să mă preumblu și să scriu tot ce voi vedea și auzi.

— Peki-ii! (=foarte bine). Treci.... mă rog!

II

DELA ZEBEFCË LA KUMANOVA. SATUL KUMANOVA. IUSKIUP SAU SCOPIA.
CURSUL FLUVIULUI VARDAR. PRISERENA. SCUTARI SAU SCODRA. CURSUL FLUVIU-
LUI MESTA. KIUPRIULIU SAU VELESA. ISTIB. COCIANI. MELENIC. NEVROCOP. AR-
MÂNII ȚĂRĂPĂNI. VENETZIANI-GRADSCO. HANGIUL ARMÂN. CĂLËTORIA LA PËRLEAP
SAU PERLEPË

Linia ferată turcă nu e neîngrijită. Vagoanele sunt mai bune și ceva mai curate decât cele de pe calea sârbească. Conducătorii sunt Greci sau Grecomani și Armeni; ei cunosc toți limba franceză, atât cât le trebuie spre a se face înțeleși. În compartimentul nostru, deosebit de câți-va Armâni, carii întâmplător mă însoțeau, ca unii carii știau și turcește, era și un bătrân căpitan turc ca persoană mai însemnată. După ce conducătorul grec închise ușa vagonului și trenul se puse în mișcare, căpitanul se sculă și privindu-ne cu bunătate ne pofti tuturoră bună călătorie, zicând: *Urlar-olsun* și făcând un frumos salut oriental. Așa e obiceiul turcesc. Se înțelege că și noi, ceilalți călători din compartiment, făcurăm asemenea răspundând: *Urlar - olsun*, adică: să călătorim bine. Căpitanul deschise desăgii de pîr de capră, ce purta cu sine în loc de geamandan, și scoase

o mare pungă de hârtie plină cu tutun de contrabandă, care, ca tot-deauna, nici nu se putea asemana cu delicioasele țigarete de calitate-estra ale monopolului turc, pe care le cumpărasem la gara Zebefcè. El ne oferi tuturora, făcând un larg gest cu dreapta și zicând : *Buiurum* (=poftim). După ce fie-care ne făcurăm câte o țigară, își fabrică și el una și o fumă cu cea mai mare liniște și concentrare sufletească, ca și când ar fi zis o rugăciune în gând. În urmă își scoase din desagi metaniile, pe care le purta cu multă artă printre degete, și tocmai după ce își aprinse a doua țigară, limba căpitanului se deslegă. Mai întâi ne rugă să nu ne mirăm că fumează tutun ce nu e trecut prin cutiile monopolului... Dacă ar avea statul monopolul tutunurilor... dar așa? să îmbogățească pe antreprenorii greci, jidani și armeni? Apoi ne povesti despre bunătățile drumului de fer, admiră mult iuțea trenului, ce de alt-fel nu isbutise să amețească pe nimeni, și adăose:

— Dar ce este iuțea asta? Deși trebuie să fie mai mare decât iuțea cu care călătorea la iubita sea, prințul din o mie și una de nopți, cel cu lada cea înaripată, totuși dacă Tufecci-Başa (=șeful mașinist) ar vrea, calea de trei-spre-zece ore până la Salonic, ar face-o numai într'o singură oră! Mare lucru este o mașină!!

Se părea că bătrânul căpitan nu era încă lămurit că mașinistul e ținut a conduce după un orar anume, chiar când mașina ar fi avut aripi de vultur.

Ajunserăm la stația Kumanova, pe armânește: Cumanii, nume bine cunoscut, nouă Românilor, din istoria patriei noastre, ca purtat de barbarii cari cuprinseseră, pe la mijlocul veacului al 11-lea, câmpiile Moldovei și ale Munteniei. Cumanii după un îndelungat traiu împreună cu Românii și după ce s'au și romanisat în mare parte au trecut des în Peninsula-Balcanică, atât în timpul fraților Petru și Asan, pe cari i-au ajutat împreună cu Daco-Românii din Dacia în contra

Bizantinilor, cât și mai târziu. Mulți Cumani, vor fi rămas în Peninsula-Balcanică, cu ocazia deseii lor treceri acolo, și se vor fi așezat apoi, tot printre Români din Peninsulă, ca unii carii erau deja deprinși cu Români din stânga Dunărei, de aceea sate cu numele lor se găsesc multe în Turcia ⁽¹⁾, și în toate se află și Armâni.

Kumanova este un sățucean cu Bulgari, Armâni și câțiva Turci. Numărul Armânilor este alcătuit din membrii a 92 familii indigene și se socotește la 520 suflete. Cu 20 de ani înainte erau aici mai mulți Armâni, unii au fost slavisați pe nesimțite, alții au plecat de s'au stabilit în orașele mai mari. Cei carii au mai rămas resistă până acum curentului panbulgaric. La Kumanova pământul se pare a fi ingrat, apa de băut e foarte rea. Munții ce alcătuiesc cele două șiruri, printre cari trece linia ferată, sunt ariși și despăduriți. Ici și colo se vede o mică plantație de plop piramidal, dar vegetarea e șubredă și timidă. Kumanova e foarte importantă ca chee de drumuri spre Serbia și spre Bulgaria, la Egri-Palanca, Kiostendil etc. Ori-unde se găsește o asemenea chee de drumuri, precum vom vedea și cu alte ocazii, Armânul este nelipsit. Bulgaria are ochii pe Kumanova și tratează cu Turcia pentru legarea acestui important punct pe de-o parte cu Kiostendil, Sofia și Rusciuc, ear pe de alta cu Scodra și deci cu Adriatica, în care caz linia Belgradului ar avea de suferit. Dela Kumanova înainte nu m'am mai suit în compartimentul unde se afla căpitanul, ci am trecut în alte vagoane, unde iarăși găsii o mulțime de Bulgari, cari vorbeau românește. Mulți erau tot de cei dela Kalkandelen.

Ajunserăm la *Iuskiup* sau Iuskiub, un frumos centru al Macedoniei de nord ori, mai bine, al Albaniei resăritene.

(¹) În România numele acesta se întîmpină adesea: Comana, sat între București și Giurgiu, Coman nume de familie etc., dar mai des se găsește în Turcia unde se presintă sub mai multe forme: Comanii, Cumanic, Cumanova, Cocomanii etc.

Acest frumos oraș este capitala vilaietului Kossova, și are o populație de 24—27000 de locuitori, Turci, Armâni, Albaneji, Bulgari și câți-va Armeni. Ei se ocupă cu comerțul, cu cultura fructelor, cu lucrarea de metaluri, cu pelăria, vâpsitoria și țesătoria. Armânii numesc acest oraș Scopia, după numele Scupi, ce purta în vechime când făcea parte din provincia Dardania. În timpul lui Iustinian împăratul, el se numea *Iustiniana prima*, ear în veacul de mijloc: Scopiae sau Scopi. În secolul 14-lea se afla în puterea Sârbilor, și tot în acest veac a trecut în mâinile Ottmanilor învingători. Este așezat la poale de munți, pe malurile Vardarului, la o altitudine de 268 de metri deasupra nivelului mării.

În Scopia Turcii au 11 geamii dintre care unele sunt destul de frumoase. Orașul are o casarmă mare, câte-va zidiri prezentabile și mai multe mori cu abur și de apă, pe Vardar. Cimitirul turcesc e la marginea orașului și se întinde pe două laturi ale unei coline. Se găsesc în Scopia 350—380 familii armânești, imigrate după sfărmlarea Voscopolei, cu cel puțin 1880 de suflete. Școală românească nu era aici pe când am trecut, deși Armânii Scopiani făcuseră la Bitule repețite cereri în acest scop. Natura este cu mult mai frumoasă și mai dărnă decât la Kumanova, și vegetația cu mult mai veselă. Se face mare cultură de tutun și de porumb. Malurile Vardarului sunt plantate cu nați plopilor piramidali, cărora le merge bine. De asemeni tot cu plop este împodobită și șoseaua, ce merge lângă Vardar și lângă calea ferată. În stare naturală crește pe luncile Vardarului multă salcie și mult plop sur.

Vardarul este iarăși unul din fluviile însemnate ale Peninsulei-Balcanice, cunoscut în vechime sub numele: Axios. El își are obârșia în masivul de munți Șardagh sau Scardus și după ce trece pe lângă Kalkandelen atinge Scopia, de unde apoi, pe strimta lui vale, se îndrumează și linia ferată Zebefcë-Salonic. Trecând printre două lanțuri de munți mari, Vardarul vede în toată lunga lui cale, până la Salonic, o

sumă de sate și cătune armânești înșirate pe coastele munților, precum: Vlahconica, Orizari, Băbuna, Clisura-de-sus și Clisura-de-jos (ambele în dreptul localității Demir-Kapù), și, tot înaintând spre sud-est, lasă la stânga Caplu (în apropiere de Strumnița), Veselu, Furca, Han Furca, Doiran (femeile armânce din Strumnița îl numeau: Dorian) pe lacul cu acelaș nume, atinge provincia Megleniților în dreptul stației Ghevgheli, lasă apoi la dreapta: Celticul, Gubeșul, iar la stânga: Arbor, Casanova în apropiere de Kiukiuk, și venind să se arunce în golful Salonic, străbate frumoasa câmpie dintre muntele Olimp și orașul Salonic, câmpie către care pornesc, toamna, din Pind și alte părți, Fărșeroții cu turmele lor și care e presărată de satele armânești: Clidi, Grizul, Plati, Lutra, Arabli și altele.

Așa cum stă Scopia pe Vardar și calea ferată, în nordul Macedoniei, parcă ar fi pusă la mijlocul unei linii ce s'ar trage din Scutari prin Priserena, Kalkandelen, Scopia însăși, apoi prin Kiupriuliu sau Velesa, prin Istib sau Stiplie, prin Cociani, prin Melenic și Nevrocop sau Nevrecop, linie ce ar alcătui hotarul până unde se întinde mai compact la nord poporul armânesc. Prin aceasta însă nu e zis că încă mai la nord de arătata linie nu ar fi existând Armâni, ci numai că se găsesc în insule și șuvițe mai puțin compacte. Nu cred fără interes pentru cititor, de a cunoaște această linie de nord înainte de a păși mai departe cu descrierea. Ântăia ei jumătate ar merge spre apus prin Kalkandelen și după ce ar face un unghiu în Priserena s'ar încheea cu orașul Scutari, la Adriatica. Kalkandelen ne este cunoscut deja, să vorbim deci puțin despre Priserena și Scutari. —

Priserena sau Priserendi sau Perserin este unul din orașele mai de seamă ale vilaietului Kossova, cu cel mult 10.800 de locuitori Turci, Albaneji, Armâni, câți-va Sârbi și câți-va Evrei. E așezat pe riul Rema-Marița, un afluent al Drinului-Alb. Ocupația locuitorilor Priserenei este: agricultura cu in-

dustriile mici ce țin de ea, armele albe, filigrane, țesătorii bine renumite, creșterea vitelor și comerțul. În sistemul căilor de comunicație din Turcia, Priserena este un principal punct de legătură spre Scutari, Dibra și alte părți ale Albaniei, din care cauză este considerată cu drept, și ca un foarte însemnat punct strategic. Pe aici vor Englezii să facă o linie spre Adriatica, cu singura condiție de a li se da în exploatare minele din Șardagh. Femeile române sunt îmbrăcate ca și cadănele și mai toate sunt comerciante, vîndînd țesăturile minunate ce ele înșeși fabrică. Bărbații Armâni sunt îmbrăcați ca Albanezii de nord. Armânii din Priserena în număr de 5600 de suflete, cer de mai mulți ani școală românească. La nord de orașul Priserena, aproape de Drinul-Alb, se găsesc de asemeni câte-va sate de Armâni Arnăucheni, între care unele mai însemnate sunt: Glina, Vlașchii, Nepote, etc. Se mai află Armâni și în Giacova, între Priserena și Nepote, la Ipec și în tot nordul Albaniei.

Să trecem la orașul *Scutari*, pe turcește Ișcodra sau Ușcodra.

Numele lui în vechime era Scodra, Armânii și Albanezii îl numesc și azi: Școdra, și este orașul cel mai de căpetenie al Albaniei de nord. Familia armânească Balș numită și Balsiki guverna Școdra. Ea a cedat acest oraș Veneției retrăgându-se mai târziu în Moldova. Un Balș era cumnat cu Schenderbeg; ear un alt Balș sau Balsiki ⁽¹⁾ comanda Zenta pe timpul acestui prinț albanez. Vechea Școdra era capitala întărită a regilor Illyriei, ea este și astăzi un punct strategic din cele mai însemnate în Turcia de Europa. La 168 în. d. Chr. fu cu greu cucerită de pretorul L. Anicius, ear mai târziu fu colonisată de Romani și capătă numirea de *Claudia Augusta*. La 195 d. Chr. Școdra cădu în partea imperiului de răsărit, în veacul de mijloc fu stăpînită de Ve-

⁽¹⁾ O ramură a familiei Balș sau Balsiki, s'ar fi retras în Serbia și ar fi fost cunoscută acolo cu numele Balșici.

nețiani, ear la 1479 fu supusă de Mohamet II, după o lungă și grea împresurare. Totuși n'a plătit și nu plătește nici azi tribut și nici oameni de oaste nu dă, în virtutea vechilor capitulații. Scutari de astăzi, așezat între lacul cu acelaș nume și fluviul Drin, este un oraș foarte întins, deși nu are decât cel mult 27.000 de locuitori. Puțini sunt în Școdra Turcii, în foarte mare număr Albanezii catolici și, ca pretutindeni, se găsesc și aici Armâni, al căror număr e de 1640 de suflete. Ei cer de lung timp școală românească. În Scutari și-a pus reședința și propaganda italiană, care, aspirând la coasta adriatică a Peninsulei-Balcanice, a întemeiat aici mai multe școli catolice, însă nu prea face mari pași înainte. Austria are ochii de asemeni aici, și nu puțin o costă anual gingașa privire spre Albania de nord prin ferestruica Scutari. Are numeroși și inteligenți emisari gata a preface gândul și dorul ei în faptă, cel puțin așa zic ei, deși își dau seamă că poporul albanez e mai greu de supus, decât cel Bosniac și Herțegovinean. Propaganda austriacă a așezat în Scutari un Archiepiscop catolic cu mai multe episcopate în împrejurimi și cu un seminar, în care se pregătește clerul albanez catolic. Armânii din Scutari sunt comercianți și industriași cu mare măiestrie, mai ales: croitori de talent,

Armâncă din Scutari

pate în împrejurimi și cu un seminar, în care se pregătește clerul albanez catolic. Armânii din Scutari sunt comercianți și industriași cu mare măiestrie, mai ales: croitori de talent,

lucrători în găitane, lucrători de metaluri și arme etc. Femeea armână poartă și aici portul de cadână. În genere locuitorii acestui vechiu oraș sunt vestiți ca lucrători de arme, de vase plutitoare și țesături de lânărie. Scutari esportază pe Drin, care în apropiere se varsă în Adriatica, mari cantități de ceară, nuci, castane, semințe de in, unt, pește sărat, pelérie, grâu, porumb, lemn de ars și de construcție, un fel de lemn din care se estrage tincturi, tutun renumit, mătăasă, lână, unt-de-lemn și altele. Pământul din jurul Școdrei este negru și gras și produce de toate, după cum se și vede din variatul și bogatul esport ce face orașul. Spre nord de Școdra se mai găsesc câte-va cătune și călive armânești, precum sunt: Precali, Plonti etc.

A doua jumătate a arătatei linii de nord, până unde se întinde compact poporul Armânilor, ar merge spre răsărit de Scopia, scoborându-se mai întâi spre sud-est la Kiupriuliu, drept spre răsărit la Istib, spre nord-est la Cociani, spre sud-est la Melenic și apoi la Nevrocop, aproape de fluviul Mesta.

Cursul acesta isvorește pe poalele nordice ale munților Rodop, locuiți încă de foarte mulți Armâni, trece pe lângă Nevrocop, lasă la dreapta lui tot sangiacul Seres cu orașul Seres, de asemeni locuit în mare parte de Armâni, portul Cavala, unde capitaliștii cei mai de seamă sunt tot Armâni, și numeroase comune armânești, între care mai însemnate sunt : Docsaț, Proia-de-sus, Proia-de-jos, Drama, Giumaia, Alistrat, Ramna etc., care cer de mult școală românească. Să cercetăm acum și linia dela Scopia spre răsărit, până la fluviul Mesta.

Kiupriuliu este un frumos oraș cu o populație de cel mult 16000 de suflete, Turci, Armâni, Albaneji și puțini Bulgari, carii înclinau mai mult spre Serbia înainte de a veni aici un episcop bulgar, ca și la Nevrocop. Drumul de fier trece chiar prin oraș. Așezat pe ambele laturi ale Vardarului, la o altitudine de 210 metri deasupra nivelului mării și întins în mod

amfiteatric pe munții ce strâng aici cursul Vardarului, Kiupriulu are o înfățișare din cele mai pitorești; stradele îi sunt însă repeși, abrupte și stâncoase chiar. Multă plantație de plop piramidal se vede pretutindeni. La Turci este legată de plop și o datină de natură economică: când un copil se naște, mai ales dacă e fată, tatăl resădește cu grijă în pământ douăzeci și cinci sau trei-zeci de crânguțe de plop și când copila ajunge fată mare, bună-oară de două-zeci de ani, plopii sunt crescuți și ei nalți și frumoși. Ear când peștorii încep a se roti în jurul fetei, părintele tae plopii, carii, din cauza cumplitiei despăduriri a Turciei, sunt foarte căutați ca lemn de construcție și se vînd cu o liră turcă bucata, adecă cu 22 lei și 70 bani, așa că zestrea fetei este gata. Această datină de natură economică, cum o numii, am găsit-o adoptată și de economul Armân prin multe locuri. Cimitirul turcesc e în oraș și e foarte întins, ca mai toate cimitirile musulmanilor, carii au datina de a nu îngropa pe morții lor într'un vechiu mormânt, chiar după ce corpul din acesta ar fi putrețit, ci fie-care mort trebuie să'și aibă deosebit mormântul său, pentru ca să nu se amestece sufletele reposașilor, amestecându-li-se corpurile sau oasele. Peste Vardar se întinde un pod de lemn prin care se leagă ambele părți de oraș, de pe țermurii fluviului. Sunt multe case turcești frumoase, unele sunt chiar mărețe. Pe Vardar sunt mai multe mori. La sudul orașului se vîd în munții stâncoși câte-va mînastiri. Pămîntul este de bună calitate și produce mult porumb; tutun se cultivă de asemenea, precum și fructe de tot soiul, mai ales mere și duși. În Kiupriulu sunt 337 de familii armânești cu 2270 suflete. Mai toți comercianți și industriași. Armânii din Velesa sunt indigeni, ei au căpătat școală românească în cursul anului 1893 și e frecventată de 64 de elevi între carii sunt și câți-va copii turci. Acum cer școală de fete. În timpul împărăției Bizanțului orașul acesta era cunoscut sub numele de Belasus sau Be-

lesius, de unde s'a și făcut numele armânesc Velesa. Pe la începutul veacului 13-lea aparținea imperiului Româno-Bulgar, și tot în acest veac puternicul rege al Sârbilor, Ștefan Dușan, l'a luat sub stăpânirea sa, ear la 1389 a trecut în mâinile Turcilor.

Istib sau *Stiplic* este așezat tot în apropiere de munți și nu departe de râul Bregalnița, un afluent din stânga al Vardarului. Are 16—18000 locuitori, Turci, Armâni, Bulgari și câți-va Albaneji. Ocupația locuitorilor este micul comerț, industria, mai ales țesătoria, agricultura și creșterea vitelor. Se produce mult strugur și mult orez. Cu agricultura se indeletnicesc Bulgarii și Turcii, ear cu creșterea vitelor și industria se indeletnicesc în mare parte Armânii, carii sunt în număr de 2060 de suflete. Acei dintre Armâni carii se ocupă cu comerțul și industria sunt stabiliți în oraș, ear cei ce îngrijesc de creșterea vitelor se respândesc și prin munții apropiați de Istib, pe carii sus se află și câte-va călive de Fărșeroți în număr de 800 de suflete. Istib sau Stiplic de azi, cunoscut în vechime sub numele de Astibon, are câte-va moschei frumoase, mai multe fântâni și un mare bazar. În vecinătatea orașului e o citadelă ruinată pe vârful unei coline. Armânii din Istib nu au încă școală.

Cociani, situat la nord-est de Istib, tot în apropiere de râul Bregalnița, este iarăși un orașel de munte. Populația armânească de aici se socotește la mai bine de 2.500 de suflete, ea este ocupată cu diferite soiuri de industrii și cu comerțul. Mai sunt și Armâni Fărșeroți, așezați prin munții vecini și ocupați cu păstoria și industriile ce țin de ea în număr de 460 de suflete. Sate armânești sunt împrejur, din care: Vinița și altele. Armânii cer școală de mult, dar aici trebuiesc două: una stabilă în oraș și una ambulantă în munți, după felul școalelor românești din Pind și din munții Murihova. Printre Armânii din Cociani unii sunt veniți din Crușova. Aici este școală bulgară, dar e populată cu

o sumă de copii Armâni, părăsiți în brațele panbulgarismului. Se produce orez mult și bun.

Melenic sau Melnic, așezat între munții ce fac parte din puternicul masiv Perimdagh, nu departe de râulețul Melnic, afluent din stânga al Strymonului, are pe lângă Turci și Bulgari o populație de Armâni de 2.160 de suflete, ocupați și aici cu comerțul, cu creșterea vitelor și industriile ce depind de ea ca brânzăria, țesătoria și altele. Sate armânești prin vecinătate mai sunt: Marnopole, Spanca, Curmidava, Marecostina și altele; ear sus pe munte se găsesc și călive de Fărșeroți. Școală românească lipsește deși s'a cerut cu stăruință.

Nevrocop sau Nevrecop, așezat pe poalele despre răsărit tot ale masivului Perimdagh, în apropiere de fluviul Mesta, despre care s'a vorbit mai sus, are pe lângă Turci și Bulgari un număr de 970 de suflete de Armâni. Spre răsărit de Nevrecop se deschide o frumoasă și rodnică câmpie, producătoare de orez, grâu, porumb și tutun. Locurile acestea sunt foarte bogate în fructe. Școală românească lipsește și aici. Sate armânești în împrejurimi sunt: Banica, Baldu, Crușova (un sat mic), Răchișteni, Petrica, Albanișa și altele.

La nord de această a doua jumătate a liniei de care vorbirăm, locuiesc niște Armâni, ocupați cu păstoria și lemnărie, carii au păstrat încă destul de bine graiul din România. Armânii cei-l'alți îi cunosc sub numele de *Țărăpâni*. Ei se scoboară de la munte și aduc în târguri articole de strungărie, pe lângă brânzeturi minunate. Țărăpânii sunt nomați ca și Fărșeroții. În numele Țărăpân se aude rădăcina: țară. Unii se găsesc și prin Bulgaria, în apropiere de Kiostendil și Samacova. Țărăpânii, în număr de peste 10.000 de suflete, vor fi socotiți la un loc cu Fărșeroții.

Aceasta este linia de nord până unde se întinde compact poporul armânesc, cu punctele extreme Scutari și

Nevrecop. Ântëiul, cel mai înaintat la apus, și anume până la Marea Adriatică; ear al doilea, cel mai înaintat la răsărit, și anume până la fluviul Mesta, care își varsă apele în mare de-asupra insulei Thaso.

Pentru a merge la Përleap și la Monastir scoborîrea se face la stația Venetziiani-Gradsco, sau mai pe scurt: Gradsco. În cătunul acesta locuit de Bulgari, parte mohamedanisați, se găsesc și câți-va Turci și șeasă familii de Armâni. Satul este la altitudine de 180 metri deasupra nivelului mării. Hanul cel mai bun e ținut de un Armân. Jandarmii de la gară privighează de aproape toate mișcările Armânilor, însoțitorilor mei, carii, îndată ce au călcat pe pământul Turciei, au înlăturat pălăriile și au pus fesul, pe care tot supusul împărăției trebuie să 'l poarte nelipsit. Ei sunt mereu urmăriți și cercetați, așa cu încetul. Li se cere pasporturile pe care jandarmii le examinează cu o încordată luare-aminte, deși le țin în mâni cu scriitura pe dos. Mie îmi aruncă niște priviri pline de bănuială, dar nu-mi fac nici o întrebare. La urmă ei perd răbdarea și întreabă despre mine pe hangiul Armân la care am tras, ear el, fără a sta mult pe gânduri, le răspunde că am de cumpărat pânză albă la Monastir.

Hangiul Armân, în Turcia macedoneană și albaneză, este un tip demn de atențiune, el e de întâlnit pretutindeni, dar mai ales pe la strîmtorile cele primejdioase și pe la trecătorile cele mai grele. Un băeat de prăvălie, o calță la vr'un meșteșug, ori un conducător de călători, îndată ce isbutește a aduna la un loc suma de două sau trei sute de lei turcești, ceea-ce face 50—70 lei de-ai noștrii, el își ia un han cu chirie. Frugal și foarte strîngător, cum e Armânul pretutindeni, face tot soiul de economii, se privează de toate plăcerile și în zece sau doi-spre-zece ani, hangiul adună oare-care avere. De aici încolo el are aripi și lumea îi este

deschisă. Nu puține dintre capitalurile mari armânești își au obârșia în hanul din cutare sau cutare strîmtoare de munți. Am audît pe unia bănuind curățenia isvoarelor acestor avuții, adunate la început prin hanuri, se pare însă că bănuitorii aceștia nu știu să prețuească puterea muncii sprijinită de puterea economiei. «Ușor e de câștigat; greu e de păstrat» zice proverbul românesc. Armânul însă poate păstra mai bine de cât toți conlocuitorii lui din Peninsula-Balcanică, mai bine chiar de cât Bulgarul. De aceea averile mai înfloritoare din Turcia se găsesc în mâinile Armânilor.

Calea către Perlepè, trece printre două șiruri de munți presărați cu sate și cătune locuite de Bulgari-Mohamedani, oameni crunți, răpitori și ucigași. Dela Gradsco pleacă marți seara căruța poștei cu corespondența și cu banii pentru Perlepè, Monastir, Gheorgea, Ianina etc. însă fiind că până la Perlepè trebuie să treacă, cum ziseiu, pe lângă o mulțime de sate de tâlhari, ea este însoțită de patru jandarmi înarmați până în dinți, deosebit că cei trei sau patru funcționari, carii iau loc în căruța poștei, sunt de asemeni înarmați și gata de a preîntîmpina ori-ce primejdie. Ziua tot se poate călători între Gradsco și Perlepè, cu chiu cu vai, dar noaptea este absolut imposibil. Ori-câte arme ar avea călătorul cu sine el se espune unei morți sigure, căci Bulgarii-Mohamedani, așa zișii Pomaci, nu se mulțănesc numai cu jăfuirea lui. De aceea, cine e silit să călătorească noaptea spre Perlepè, trebuie să se îngrijească mai dinainte de trăsura, pentru ca să pornească odată cu căruța poștei, și ast-fel, să aibă în drum paza a patru jandarmi. Se iau deci măsuri de mi se găsește un landou închis, tras de trei cai. Birjarul este un Bulgar-turcit, ca și cei trei din patru jandarmi gata de drum, ear al patrulea este Turc și se numește Osman-Agà. Se iau de asemeni măsuri din timp ca buna-voința lui Osman-Agà să fie câștigată pentru trăsura noastră, de oare-ce pe credința Pomacilor nu se poate pune mult razem. La 5 ore, spre înserate, venim cu trăsura

în piața de unde obicinuește a pleca căruța poștei cu jandarmii, care mișcă din loc la 5 $\frac{1}{2}$ ore, punct. Aici găsim încă două landouri gata de plecare. În unul se află un popă cu familia sa, Armân cu sentimente grecești, ear în celalt landou e un Turc bogat, care își transporta haremul, alcătuit din trei sau patru cadâne, la Bitolia. Fiind toți înarmați, se ivi ideea că ar fi bine să plecăm cu ceva înainte de poștă, pentru a mai câștiga din drum; căci poșta își schimbă caii la fie-care stație, ear noi ceștialalți trebuie să ajungem unde ne-am propus cu aceiași cai. Ideea se primi și la 5 ore și 10 m. ne mișcarăm. În momentul plecării ușa landoului meu se deschise repede, și, hangiul Armân, la care fusesem găzduit, îmbrăcat în turcește, cu o mulțime de pistoale și revolvere la brâu și cu o sticlă de rachiu subțioară, intră și se aședă în trăsură.

— Mă luați și pe mine? Mă opresc la Toplița, zise el.

— Bine, rămâi. Apoi adăogai: Atâtea pistoale înțeleg, pentru că se zice că e greu drumul, dar cu sticla de rachiu ce faci?

— Este hotărâtă pentru birjarul pomac.

— Cum?

— El e de prin locurile acestea și deçi rudă și prietin cu bandiții...

— Ei și?

— Poate să voească să 'și economisească caii, și... dacă rămânem în urma poștei numai la jumătate de kilometru suntem perduți, cu toate armele noastre. Și... atunci are și el o parte din câștigul bandiților.

— Tot nu te înțeleg...

— Trebuie să 'l îmbăt ca să nu 'și mai economisească caii, ci să se ție de poștă.

— Dar e în adevăr așa de primejdios drumul? întrebai eu, găsind cam esagerate toate aceste pregătiri.

— Zi: Doamne ferește! răspunse el, făcându'și semnul crucei.

Lăsarăm la stânga ruinele Stobi, apoi satul de Bulgari-turciți, Rosaman, locuit de bandiții cei mai cu renume și ne oprirăm puțin să așteptăm căruța poștei la hanul din dreptul satului Kamendol. Incepuse a se înopta, de departe se auzea venind poșta, ear Osman-Agà, călare pe un ager fugar de sânge arab, se avânta înainte într'o goană furtu-noasă. Când voeam să intru în han spre a-mi lua ceva de-ale mâncărei, Osman-Agà, care sosise, spuse repede ceva pe turcește hangiului Armân de la Gradsco, ear acesta numai de cât se puse în calea mea, rugându-mă să nu intru în han.

— Pentru ce? întrebaiu eu.

— Pentru că hanul e plin de bandiți...

Privii pe Osman Agà, ear el îmi făcu cu capul un semn afirmativ.

Tocmai în acest moment se aprinse lumînarea în han. Prin o fereastră întărită cu gratii se vedeau, în dugheana fumegăită și murdară a hanului, vr'o opt sau zece capete în care, de sigur că nu locuise nici odată un gând bun. Atât erau de urîți la chipuri în cât fie-care părea a fi un greș al naturei. Hangiul Armân din Gradsco mă conduse încă la o fereastră. Mă uitaiu înlăuntru, și, într'o încăpere în care pătrundea prin o ușă deschisă o slabă rază de lumină despre dugheană, vedui îngrămădiți încă zece sau cinci-spre-zece indiviți ale căror chipuri nu se puteau distinge, se vedeau însă înarmați ca și tovarășii lor din încăperea cea luminată. Întrebând cum de se țin bandiții și nu cad în ispita de a ataca și jăfui poșta, hangiul Armân îmi povesti că jandarmii de prin locurile acestea se recrutează tocmai dintre acești oameni, dintre Pomaci și, fiind deci jandarmii și bandiții rude și amici, se îngăduesc unii pe alții, intru cât nu ar ajunge în prea de aproape atingere. Această reciprocă îngăduire dintre bandiți și jandarmi este cam singura siguranță ce are statul pentru poșta sa prin aceste locuri. Pornirăm cu toții iarăși înainte; se întunecase bine și noaptea era fără lună.

Cei trei jandarmi Bulgari-turciți cântau cât ce puteau, cu un glas răgușit, cântece bulgărești de dragoste, și răsună între văi a dogit cântecul lor. Osman-Agă se ținea mereu de trăsura noastră, căci din când în când îi ofeream câte o țigaretă zicându-i: «Buirum bir țigara» și el mulțamea: «Evalla».

Limba hangiului Armân din Gradsco nu avea de loc odihnă. El e de departe, tocmai din Samarina. Numai o săptămână a trăit cu tinera lui soție și a și plecat printre străini ca să adune avere, căci Armânul numai prin avere va birui și pe Grec și pe Bulgar, carii caută să îl copleșească cu intrigile. Și cum plângea biata lui soție... și cum îl petrecea departe de sat însoțită de o mulțime de neveste, cărora și lor le plecaseră bărbații printre străini, și cum plângeau toate de i se rupea inima în pept. În zadar se lupta el în sine, și voea să riță și să glumească, căci ochii i se umpluseră de lacrimi amare. Sunt șeasă ani de-atunci! șeasă ani.... dar încă n'a uitat cum una dintre femei, căria îi plecase bărbatul de opt-spre-zece ani, plângea cu adâncă durere, și plângând și zmulgându-și părul, cânta jalnic și zicea:

Munte, lai * munte...

* urît

Multe areale ai !

Vîmturile te bat

Frunzele 'ți cad

Câte ună, dao...

Gionli * s' fug,

* tinerii, junii, soții

'Nevestile * s' plâng!

* nevestele, miresele

«Iu * vă duceți, voi gioni,

* unde

Va s'venim și noi...!»

« — Iu mergem noi

Nu veniți voi!» ¹⁾

¹⁾ G în armânește înainte de *e* și *i* sună ca *dz*, iar înainte de *a*, *o* și *u* sună ca grecescul *γ*. — Sunetele *fi* și *mi* se aud ca *gn* în italiana și în franceza. Înainte de cuvintele ce încep cu *r*, se pune sunetul *a*, cum e în rândul al doilea *areale* în loc de *rele*. Tot așa înaintea cuvântului Român s'a pus *a* și s'a obținut: *Armân*, iar pe alocurea: *Aromân* și *Arumân*.

Drept la miezul nopții eram la hanul Iraclia, pus într'o strimtoare de munți, la altitudine de 378 de metri deasupra nivelului mării, loc vestit cu rea veste și păzit în permanență de patru jandarmi. Hangiul e un Armân. Fiind noaptea prea întunecoasă, Turcul cel cu haremul nu se bizui a merge mai departe, ci rămase aici spre a aștepta ziua. Se schimbă caii de la căruța poștei, se adăpară caii noștri și se dădu o bună porție de rachiou birjarului pomac. Osman-Agâ refuză de a fi schimbat, ca ceilalți colegi ai lui, ci călători împreună cu noi mai departe, însoțit de alți trei jandarmi odihniți.

În drum întrebă, hangiul nostru, asupra schimbării portului său național de Epiriat cu portul turcesc, răspunse că așa face tot-deauna când pleacă în călătorie, simțindu-se ceva mai sigur în haine turcești. După cum cunoaște de bine limba turcă, ușor poate fi «luat drept *domn*.» Surprins de acest fel de întrebuintare a cuvântului *domn* și cercetând lucrul găsi că, deși Armânul are în limbă acest cuvânt, totuși nu 'l întrebuintează ca noi, cei de la Dunăre, ci numai spre a desemna pe *Turc*, pe *stăpânitor*; ear pentru a zice *domn* în sensul nostru, el are la îndemână cuvântul *Kir*, luat din grecește. Așa d. e. când se zice: vine un *domn*, înseamnă: vine un *Turc*; «vin domnii» = vin Turcii. Pentru a arăta că vine un creștin se adaogă și numele d. e. «vine Kir Gheorghe» fie el Armân, Albanез Bulgar sau Sârb.

Pe la orele două, după miezul nopții, ajunserăm la Toplița, unde hangiul este iarăși un Armân. Locul acesta, la altitudinea de 402 metri deasupra nivelului mării, este încă mai rău vestit de cât Iraclia, căci e păzit zi și noapte de opt jandarmi. Poșta staționează aproape o oră. Hangiul din Toplița aflând că sunt Român din «țara cea mare» cum numea el Regatul nostru, îmi oferi o zdravănă ceașcă de cafea și o felie de pâine prăjită, pe care le primii bucuroși,

dar de brânza albă ce-mi puse pe masă nu mă atinseiu, căci era tare ca peatra.

— Cum de ai ales Toplița, când te-ai făcut hangiu? îl întrebaiu.

— Vești, domnule, răspunse el; unde e locul greu, pânea se câștigă mai ușor, ear unde e bine de trăit pânea se câștigă greu, pentru că toți se viră acolo, alergând după pâne cu toții.

Era în acest răspuns o adâncă și firească preștiință a legilor de la basă ale economiei politice. De sigur pânea se câștigă mai greu acolo unde concurența este prea mare și unde, deci, lupta pentru existență e mai înăspriată și mai încordată.

La Toplița rămase hangiuul Armân de la Gradsco. Când însă era să plecăm, popa grecoman se hotărî să rămăe și el. Caravana noastră se micșura mereu. Osman-Agà refusă din nou de a fi schimbat și iarăși ne însoți mai departe cu alți trei jandarmi. Drumul merge suind o bucată, apoi scoboară într'o vale îngustă, strînsă de munți și numită Clisura. Ori unde se găsește în Peninsula-Balcanică acest nume, el este dat de Armâni, căci vine de la verbul a închide: clis = închis, clisură = închidătură sau strimtoare, adecă clausura. Clisura de aici este vestită ca foarte primejdioasă. Câte jafuri și omoruri se întâmplă în drumul de la Gradsco la Perlepè, aici își au teatrul. Numai câți-va oameni, stând sus pe coastă, ar putea zdrobi cu pietre o ceată de voinici în vale, atât e de ușor atacul și de grea apărare. La 4½ ore de dimineață ajungeam în Perlepè, după ce mai ântei ridicasem 1010 metri de înălțime de-asupra nivelului mării, trecând peste posomoritul munte Pletvar.

Toată noaptea Osman-Agà, călărise lângă trăsura mea, și după ce ajunserăm în Përleap mă însoți până la casa familiei la care trăgeam în gazdă. Credința și devotamentul acestui simplu jandarm sunt de găsit în inima ori-cărui Turc adevărat. Cuvântul dat de un Turc e un contract. Când mai târziu, la plecarea spre Salonic, trecui iarăși pe la Përleap, am întrebat de Osman-

Agă, ca de un vechiu amic, și mi-a părut foarte rău că nu l'am mai întâlnit.

Și atunci, la întoarcere, era noaptea întunecoasă; însoțeam iarăși căruța poștei ce pleca din Përleap după orele zece din noapte. Călătoriam împreună cu D-nu Ciuli, directorul liceului român din Bitule și cu credinciosul Ismail, Albanezul-musulman, de care fusesem însoțit în călătoriile prin Macedonia, în cea spre Ohrida, etc. Sus pe piscul muntelui Pletvar, căruța poștei se opri deodată, trăsura noastră făcu de asemenea și toți puserăm mânele pe arme.

Totuși nimeni nu ne ataca.

— Ce este ? întrebă Ismail pe cei din căruța poștei, ear conductorul răspunse :

— Un ucis !

Sărirăm repede din trăsură, Ismail aprinse câte-va chibrituri, și vădurăm pe un tânăr Albanez cu patru răni în pept. Doi alți Albaneji îl ridicau și îl aședau într'un car plin cu pae, ca să'l ducă medicului din Përleap.

— Cunoaște-ți pe făptaș ? întrebă conductorul.

— Da ! răspunseră cei doi Albaneji.

— Cine e ?

— Un Bulgar.

— Ce fel de Bulgar ?

— Pomac.....

Nu se știa însă cauza uciderei. Să fi fost furtul ? să fi fost răsbunare ?

Strinși în jurul carului, toți scăpăram pe rînd chibrituri. Nenorocitul Albanez respira adînc din-cînd-în-cînd și patru riuri de sânge porneau din peptul lui descoperit. Ochii îi erau închiși și ceva afundați, fața galbenă ca ceara, buzele ușor întredeschise, ear între dinții lui, albi ca laptele, se zărea o spumă însângerată.

— Cât e de tânăr și frumos... Păcat de el ! exclamă conductorul poștei.

Ceilați doi Albaneji dădură biciu boilor și carul porni scârțiind.

— Când o vîrsare de sînge se face la noi, zise conductorul poștei, Europa strigă că noi, Turcii, o facem!

-- Ucigașul nu va rămînea nepedepsit... Nu'i așa? zisei eu.

— Și cine să 'l prindă?

— Jandarmii...

— Dar jandarmii de pe aici sunt Pomaci, ca și ucigașul...
răspunse conductorul turc, dînd din umeri.

Plecarăm iarăși înainte. Ismail suindu-se în trăsură tot clătina supărat din cap și zicea:

— Bulgarii, Bulgarii!... și cum le a dat Allah libertatea, fără să o merite....

— Ismail... Ismail..., grăi un alt Albanez-musulman, tot însoțitor al meu. Nu învinovăți cu ușurință... Tu știi că nu Allah, ci oamenii au dat Bulgarilor libertatea... Și tu știi că oamenii pot greși!

Călărind pe lângă căruța poștei, cei patru jandarmi Pomaci, cari nu aruncaseră măcar o privire Albanezului ucis, cântau cîntece de dragoste bulgărești... Și răsuna printre văi a dogit cîntecul lor.

III

ORĂȘELUL PĚRLEAP. ARMÂNII DIN PĚRLEAP; CASA LOR ȘI GRADUL LOR DE CULTURĂ. FAMILIA ARMÂNEASCĂ. INDEMÂNAREA ARMÂNULUI LA CROITORIE ȘI CISMĂRIE. NUMELE ȚINȚAR. CIOPLITURA LA ARMÂNI. ȘCOALELE ROMÂNE DIN PĚRLEAP. CIORAPII ARMÂNESCI ASEMĂNAȚI CU PULPARELE TRACICE. ROLUL CIORAPILOR ÎN VIAȚA DE FAMILIE ȘI ÎN DATINILE ARMÂNILOR. A DOUA ÎNCERCARE STATISTICĂ ASUPRA POPORULUI ARMÂNESC.

Orășelul Perlepè, pe armânește: Përleap, ear pe sêrbește sau bulgărește Prilip, este aședat pe câmpia dintre muntele Pletvar, care face parte din puternicul masiv Murihova, și între muntele Marcovavaroș. El nu poate să aibă mai mult de 10—11.000 de locuitori: Turci, Bulgari și Armâni. Bulgarii, sau mai bine, Slavii sunt neîndoios în majoritate relativă, ear Armânii se socotesc dela 1000 până la 1100 de suflete, făcând parte din grupul sau tribul Voscopolean. În Përleap se găseau școalele românești, cele mai despre meazănoapte, ca și cele din frumosul oraș Crușova, pur armâneșc. Deci aceste două orașe, în timpul când făceam călătoria mea la Armâni, erau centrele armânești cu școale românești, cele mai înaintate spre nord, în Macedonia. Altitudinea Përleapului este de 607 metri. Rodnicul pământ din împre-

jurimi produce mult și bun tutun, in, cânepă, orz, grâu, porumb, meiu, secară etc. Se cresc și vite, mai mult oi și ceva capre, ear pe la familiile mai de seamă se află și câte o vacă sau două, pe lângă casă. Turcii au opt sau nouă moschei și mai multe școli începătoare, însă neindestulător populate. Bulgarii sau Sârbii pe lângă o școală primară de băeți și una de fete, au și un gimnasiu cu trei clase. Școalele acestea, zise bulgărești, sunt populate.

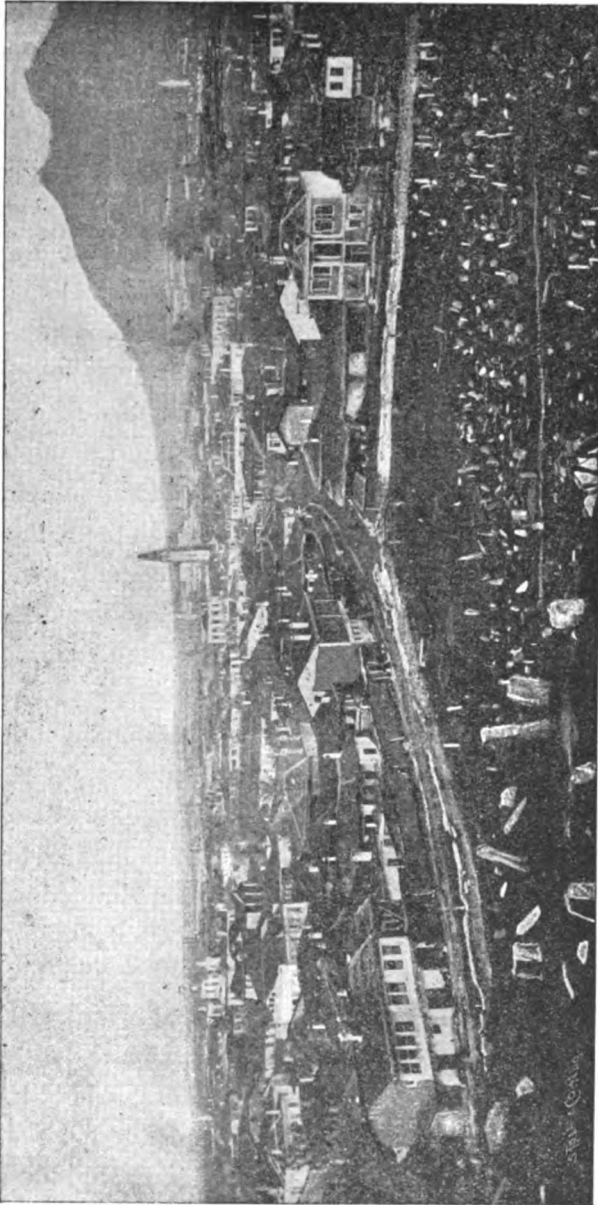
Armânii pârlepeni, au două școale românești: una primară de băeți cu 54 de elevi și un învățător, și, una primară de fete cu 32 de eleve și o învățătoare. Ambele aceste școale mai au și un ajutor al învățătorului și al învățătoarei. Printre elevii școalelor românești se găsesc și copii din mamă Armâncă și tată Slav, sau tată Armân și mamă Bulgarcă. În biserici au avut mai puțin noroc Armânii. Biserica cu hramul: *Buna-vestire*, bulgărească astăzi, a fost zidită până sus cu bani armânești, dar le-au luat'o Bulgarii printr'un proces, în care judecătorii au fost cumpărați. De asemeni o a doua biserică cu hramul: *Schimbarea-la-Față* a fost răpită Armânilor, cari au ridicat'o cu cheltueala și munca lor, de cătră partidul grecoman, tot printr'o strâmbă judecată. Vr'o 20 de familii de Armâni grecisanți și câți-va Slavi, alcătuesc întregul partid grecoman de aici, ear grec adevărat nu există nici unul singur în Përleap. Deși Sârbii trag nădejde că viitorul lor regat se va întinde la sud până la Perlepè, totuși în acest orașel nu se găsesc de cât 17 familii de Sârbi cu 112 suflete. Cât de puțini sunt acești Sârbi, ei fac însă destule încurcături Bulgarilor, de oare-ce și aceștia sunt divisați între ei și nu prea sunt lămuriți asupra punctului de sunt Bulgari sau Sârbi, în deosebi că unii dintre ei ar dori să fie Greci.

Privit de sus, Perlepè are o foarte frumoasă înfățișare. Mai ales turnurile celor câte-va moschei, frumusele turn în care e pus orologiul orașului, așezat în mijlocul pieței, cele câte-va zidiri armânești mai de seamă, precum și întinsul

cimitir turcesc din marginea târgului, îi dau un aspect în adevăr pitoresc. Privit de aproape, însă, are cu totul altă înfățișare. Mai întei el nu se poate numi nici-de-cum un craș curat, deși e reședința unei căimăcămii. Piața de fructe este neîndoios foarte bogată, dar măcelăriile sunt într'o stare grozavă! Buturile de carne stau atârinate pe la ușile și obloanele muced, neacoperite cu pânză, ear mușcele fac roiuri împrejur. Intre buturile de carne se vede câte un copil, înarmat cu o coadă de cal sau de bou înfaptă într'un băț, și însărcinat de a bate răsboiu neconținut cu roiurile de mușce. Se pare că n'a trecut încă nimăru prin minte, că leașa pe un an a acestui răsboitor cu mușcele, costă mai mult de cât vr'o câți-va metri de pânză albă. Curățenia stradelor orașului Përleap, și-o poate închipui ori-cine. Târgul este o mare îngrămădire de dughene, de 1 m. 50 cm. lățime pe 2 m. sau 2 m. 50 cm. lungime, așa că pe un spațiu foarte restrâns se găsesc dela 800 până la 900 de dughene. Acelea ale lucrătorilor în metaluri, adecă dughenele ferarilor, căldărarilor etc., sunt ceva mai mari și mai departe de târg, aședate într'o singură stradă, pentru ca lucrătorii să nu tulbure tot târgul cu ciocanele lor.

Armânii sunt aici meșteri croitori și pantofari, buni lucrători în argint și mari comercianți, Turcii sunt pelari, curelari și căldărari, ear Bulgarii și Sêrbii sunt agricultori și crescători de arbori fructiferi. Bogătașii târgului sunt Armânii, de aceea și casele lor sunt cele mai frumoase. Nalte, încăpătoare, cu scări de marmură, cu câte o grădiniță în față, curat întreținute, ele vădesc buna-stare a Armânului. Din vecinul munte Pletvar se estrage o mare cantitate de marmură frumoasă și cu eftine mijloace. Armânii sunt și vestiți țesători, adecă femeea armîncă. Din mânele ei esă nișce minunate covoare de lână sau velințe, nișce mici covorașe de ață de cânepă, nemuritoare de trainice, și desagi de peri

de capră. Modelele covoarelor armânești se aseamănă mult cu cele ale velințelor românești.

Comuna Perlepë (pe armânește : Përleap). În față se vede cimitirul turcesc, iar în fund la dreapta, Muntele Pletvar.
Casele mai mari sunt de-ale Armânilor.

Dar nu numai curăţenia, hărnicia şi buna stare se văd în casa Armânului, ci şi vedite semne de cultură. Mulţi dintre ei sunt cunoscători ai literaturii elene şi franceze, se țin în curent cu mersul politicii în imperiul turc şi în Europa, îşi dau destul de bine seamă de relaţiunile dintre state, cunosc cu de-amăruntul relaţiile comerciale, ca unii carii sunt foarte inteligenţi comercianţi şi, nu în puţine case armâneşti, se găsesc biblioteci de valoare. Chiar în oraşul Përleap se află un Armân băcan, care a urmat şapte clase liceale ale liceului românesc din Bitule, şi sunt în câte-va case fete, care au terminat cu succes cursurile asilului «Elena Doamna» din Bucureşti. Dar şi acei dintre Armâni, carii nu au făcut un curs regulat, totuşi sunt deschişi la minte, primitivi de cultură şi se poate sta la vorbă cu ei, căci toţi sunt oameni desgheţaţi, şi mai toţi au călătorit departe de casa lor şi au vădut şi au auđit multe. Şi nu numai acum, ci şi mai de de-mult Armânii au reprezentat stratul cult al Peninsulei-Balcanice, şi au făcut mirarea călătorilor străini. Incă de la începutul veacului F. C. H. L-Pouqueville, consul al Franciei la Ianina, pe lângă tiranul Ali-Paşa, vorbind despre Armâni, în cartea sa : *Voyage en Grèce*, zice : «Valahii, carii au călătorit, ceea-ce fac cei «mai mulţi dintre ei, vorbesc mai multe limbi şi au biblioteci, destul de asortate cu cărţi franceze şi italiene. Ei «posedă bune ediţiuni din clasicii Greci, şi un străin găseşte la ei cărţi pe care numai cu greutate le-ar purta «cu sine în călătorie. Dar ceea-ce e mai surprindător este «spiritul de ordine ce domneşte în familiile şi în oraşele lor.»

N. Popilian, un Român, care a trăit mulţi ani în Macedonia, considerând cultura la poporul armănesc în genere, nu numai la stratul înavuţit, se exprimă în chipul următor : «trebuie să spunem, în interesul adevărului, că rar întâlnim Armân, care să nu aibă cunoşcinţe elementare de scris, citit şi calculat. În treptele cele mai de jos ale societăţii armâ-

nești, găsim cunoștințele mai sus pomenite. Este necesar să mai adăogăm că în împrejurările cele mai grele, în restriștele deosebite prin care au trecut populațiile din Peninsulă, Armânii au fost cei mai zeloși și devotați apărători ai conservării bisericeii și școalei și ai drepturilor acestor așezăminte, pe care ei le privesc ca cele mai însemnate locașuri de scăpare în vremuri grele ⁽¹⁾.»

Și spiritul acesta de ordine de care vorbește Pouqueville că se oglindește în viața Armânului, mai bine de cât ori-unde se vede în familia lui ce este ca și o biserică. Femea armâncă, pe lângă că are marele și netăgăduitul merit de a fi păstrat limba strămoșească armânească nealterată în sinul familiei, pe lângă că este o cârmuitoare de casă fără pereche, ea este și întruparea vie a moralității casnice. O săptămână sau o lună după cununie, bărbatul o părăsesce și pleacă ani îndelungați de lângă ea, după avere. Onoarea casei rămâne neatinsă. În toată călătoria mea la Armâni n'am audīt de cât de un singur caz de abatere, al unei femei din Gopeș; dar ea a fost greu pedepsită chiar de femei. Ele au pândit-o, ele a descoperit-o și tot ele au plimbat-o prin tot orașul, călare pe un catâr, în ocară obștei. În cântecele populare de despărțire ale poporului Armânilor, femeia plânge cu jale plecarea mirelui și întârzierea reîntoarcerii; dar pe el, pe soțul ei, «vrutlu gione» iubitul tînăr, care în ochii ei e mereu tînăr, căci tînăr a plecat de lângă ea... numai pe el îl dorește și 'l așteaptă ea cu dragoste.

Când va vini să 'mī dai habare
S'aung porțile cu mīare...
S'es afară să-mī te-așteptu
Să'ți liau calu de căpestru!

Așa grăește poesia populară. Adeacă: când va fi să vii, să-mi dai de știre, să ung porțile cu miere; să es afară să

(1) N. Popilian, *Românii din Peninsula-Balcanică*, București, 1885 pag. 16.

mi te-aştept şi să-ţi ȋiu calul de căpăstru. Aşa iubeşte şi aşteaptă frumoasa femeie armână.

Familia armânească la care am tras în gazdă, este tocmai una din cele mai culte şi în care domneşte ordinea şi moralitatea. Şi nu e singura în Përleap din acest punct de vedere, căci în toate casele armâneşti în care intră călătorul găseşte o biserică casnică. Copii carii îşi iubesc părinţii, soţii muncitoare şi oneste, părinţi devotaţi familiei lor din fundul sufletului. Familia Capsali, care m'a găzduit, şi căria îi mulţămesc aicea, este alcătuită numai din membri aleşi. Fiul cel mai în vîrstă e un absolvent al liceului român din Bitolia; al doilea copil, o domnişoară, este absolventă a asilului «Elena Doamna»; al treilea copil urmează la şcoala română de băeţi din Përleap şi e unul dintre elevii cei mai distinşi; ear părinţii sunt de asemeni oameni foarte luminaţi. Numele acestei familii este de sigur luat după acela al muntelui Capsali, în vecinătate de Seatiştea.

Un ginere de nepoată al bătrânului Capsali, Mitu Bobescu, este vestit croitor de mătăsării împodobite cu lucrături de argint şi aur în fireturi. În genere meseria aceasta, precum şi croitoria, care îşi împodobeşte lucrarea cu găitane, se află aproape monopolisată în mânele Armânilor. Cel care îşi comandă o haină, *giamadun*, *ilic* sau *capchiu*, voeşte să o aibă unică în felul ei şi să nu se asemene întru nimic cu haina altuia; şi nu numai coloarea să fie alta, ci mai ales găitanele sau fireturile să fie aşedate cum n'a mai fost ⁽¹⁾. Asemenea ecsigenţă numai inventivul Armân o poate satisface. El se pune cu răbdare la lucru şi face o aşedare de fireturi şi de găitane, pe stofa ce i se dă de croit, în adevăr cum n'a mai fost, şi cum n'a mai avut un altul, şi fiecare haină ce esă din mânile lui este unică în felul ei, căci nu se repetă artistul croitor nici-odată, ca toţi adevăraţii artişti.

---

(1) Veđi şi la Gustav Weigand: *Die Aromunen*, etc. Vol. II, pag. 64.

Între familiile mai însemnate pot fi numite aceea a d-lui Madjaru, a d-lui Chiriu D. Christu, a d-lui Costi Pendifraga croitor și proprietar și altele. Capul familiei Madjaru este un bărbat în adevăr luminat, mare amic al imperiului, și devotat supus al Sultanului.

— Să dea Dumnezeu să ție împărăția cât de mult și să fie mare și puternică, căci numai sub aripile M. S. Sultanului, noi Armânii putem să ne dezvoltăm. La Constantinopole se știe că noi Armânii iubim împărăția, și nu mă îndoiesc că ni se va lăsa liberă cultura limbei și a legii noastre, ca să nu ne facem amici ai cutezătorului panbulgarism, nici ai șubredului panelinism!—Așa zice adesea d-l Madjaru, care, în timpul anecșarei către Grecia a provinciilor din Turcia locuite de Români, a stat în capul deputației române de protestare în contra acelei anecșări.

D-l Chiriu D. Christu, comerciant de coloniale și ferărie are pecetea statului în păstrarea sa. El represintă comunitatea armânească și percepe dările dela această comunitate pentru stat. Funcțiunea sa este onorifică și se cheamă: *Miftar*, cuvânt arab ce însemnează: cel mai onest.

Cismăria de lucș se află tot în mânele Armânilor. Este știut că Turcul, nu numai când intră în geamie ca să se închine, ci și când intră acasă la sine, este dator să-și lase încălțăminteafară. El nu intră la femeile sale, dacă la ușa haremului lui se află papuci sau alte încălțăminte, căci aceasta dovedește că femeile sale au primit visita unor altor cadâne, pe care nu poate să le vadă, precum nici el nu permite ca să fie vădute de alții cadânele sale. Turcul mai de jos intră în ciorapi acasă la sine, dar Turcul mai de seamă, nevrând să se descalțe, și în același timp, neputând veni în conflict cu datina de a-și lăsa papucii afară, spre a împăca amândouă aceste trebuințe, el poartă pe de asupra încălțăminte sale de pele de ed, un fel de galoși tot de pele și adesea de lac, atât de lipiți de încălțăminte încât

par a face o bucată cu ea. Ast-fel el lasă afară acești galoși și nu mai are nevoie să se descalțe până la ciorap. Acest soi de încălțăminte, acoperită de galoși de piele sau de lac ce se îmbucă perfect, esă mai numai din mânilor Armânilor, în toată Turcia. Și tot Armânul este cismarul care fabrică acei frumoși pantofi de cadână cu vârful întors în sus, fie de piele ori de mătase cusută cu fireturi de argint, sau de aur.

În casele Armânilor servitoarele sunt Bulgarce sau mai bine zis Slave, căci Armânca, ori-cât de săracă ar fi, nu se tocmește ca servitoare și chiar când muncește cu ziua, ea se întoarce seara de mănâncă și doarme la casa ei. Servitorii sunt de asemeni Bulgari sau Sârbi, ear oamenii de încredere ai Armânilor sunt Turci, cărora de multe ori li se încredințează sume mari de bani, până la 20 și 25 de mii de lei noi de li duc la Gradsco și de acolo se espediează neguțătorilor din Salonic, carii creditează larg pe comercianții armâni din Përleap. În casa ei Armânca se supune însă cu plăcere la munca cea mai grea, chiar pânea, ce trebuie familiei, este fabricată de mâna ei, căci în Përleap Armânca nu cumpără pâne din piață. În toate apucăturile sale Armânul vedește o bună măsură de mândrie și de stimă de sine, sentimente ce se observă la rasele culte și de origine mai superioară. Plângându-mă într-o zi, unui Bulgar mai de seamă din Përleap, asupra poreclei de *Țințari*, pusă Armânilor de cătră Slavii din Peninsula, el îmi răspunse:

— Fără drept vă plângeți, pentru că *Țintar*, sau mai bine: *Sin Tzar*, nu este un cuvânt de ocară, ci de mare laudă, de oare-ce însemnează: *fiu de împărat*. Când a venit Slavul în Peninsula-Balcanică a găsit aici pe Valah, care și atunci reprezenta stratul cult și cu avere al Peninsulei. De aceea, nu pentru a-l ocări, ci din respect și admirație l'a numit: *Sin Tzar*, adică: fiu al împărătesei lumii, *fiu al Romei*

eterne. Până azi Valahul sau Sin-Tzarul, se ocupă cu lucrurile mai subțiri, ear munca grea a câmpului o lasă pe seama Slavului. El este mândru și se ține de-oparte de celelalte neamuri din Turcia. Dar fiul Romei să ia bine seama, căci el va fi învins în curând de Slav, prin agricultură. Slavul va cuprinde cu încetul câmpia, ear Valahul va rămânea păstor, cismar, croitor și lucrător de argint prin comunele lui ascunse în crăpăturile munților.

Și avea dreptate filologul Bulgar din Përleap. Mândru este Armânul și retras de celelalte neamuri, însă de nu se va scobori de la munte spre a cuceri și el o parte a câmpiei va fi învins de Slav, ear de Grec nu. Amenințarea cea mare acum nu mai vine din partea panelinismului, ajuns o deșertăciune, ci din partea panbulgarismului, care lucrează cu îndrăzneală și propășește. Armânul va trebui să se dedea și la munca câmpului, cum au început a face Arnăuchenii din districtul Muzachia și unii dintre Fărșeroți. Mândria însă nu trebuie să-și o părăsească, ear curățenia casnică a familiei sale să și-o păstreze și după ce se va scobori la câmpie, și să nu facă ca Bulgarul, care deși agricultor el nu e stăpân de pământ, ci zace în trista stare de cificar, adecă de iobag, legat de pământul altuia, pe care îl rodește cu munca lui, și care a încetat de mult de a mai apăra curățenia casnică a familiei lui.

Mormintele din cimitirul turc, ce se văd în partea de jos a figurei prin care se înfățișează orașelul Përleap, sunt împodobite cu niște stâlpi adesea cilindrici de marmură, în vârful cărora e sculptat un fes. Marmura e frumoasă, e din cea estrasă din muntele Pletvar, dar sculptura, făcută mai ales de Armâni, este grosolană. În genere sculptura în piatră este puțin cultivată de Armân, deși el este arhitect de foarte mare talent, înzestrat lucrător în armurărie și filigrane de argint, bun tâmplar și bun lemnar. Sculptura, sau mai bine zis, cioplirea în lemn însă, este din contră foarte cultivată,

chiar și de păstori, carii în timpul cât își odihnesc turmele la umbră, cioplesc adesea lucruri în adevăr minunate, precum: plăsele de cuțite, linguri, bastoane ciobănești și altele.

M'am preumblat cât-va în mahalaua turcească, unde se juca pe strade o mulțime mare de copii. Turcul și Slavul este mai bogat în moștenitori de cât Armânul din Përleap, în casa căruia abea se găsesc doi, trei sau cel mult patru. Casele turcești sunt aproape niște cetățui; zidurile sunt groase, ferestrele mici și închise cu puternice obloane, pentru ca nu cum-va cadănele să se poată uita pe stradă la bărbați. Copii turci, băeți și fete, până la etatea de 9 sau 10 ani se pot juca împreună, de aici încolo sunt despărțiți.

Cum am intrat în școala română din Përleap învățătorul a îndemnat pe un copil să-mi reciteze poesia: «Limba străușească» scrisă de poetul Macedoniei, Tașcu Iliescu, Armân originar din Crușova, poezie în care se oglindește iubirea de limba străbună a Armânului și în același timp sentimentul de redeșeptare națională și intelectuală a neamului. Eată-o:

Domni mari, cetățui și case
Au cherdut cu toate ș' toți;
Și românească limb' armase
Di l'auși ¹⁾ la strinepoți.

¹⁾ moși

Ma ²⁾ în starea care easte,
Mărata ³⁾ di limba mea,
Te lia ⁴⁾ mila de-a liei maste ⁵⁾
And ⁶⁾ arunci ocli la ea.

²⁾ însă
³⁾ amărita, sërmana
⁴⁾ te ia ⁵⁾ față
⁶⁾ când

'Nvirinată ⁷⁾ ș'adăpată
Cu piloniū ⁸⁾ sute di veri;
Tălăitā ⁹⁾, sfulgerată
Ș'amurțită di dureri!

⁷⁾ măhnită
⁸⁾ pelin, amărăciune
⁹⁾ nimicită

Dispuliată, dipirată ¹⁰⁾
Și cu trup-lu vătămat;
Anvilită și 'nfășată
Tr'un straniu ¹¹⁾ 'mpetecat.

¹⁰⁾ sfășiată

¹¹⁾ haină, veșmînt

Agărșită ¹²⁾ 'n muhleđire ¹³⁾
Iete ¹⁴⁾ 'ntregi ca tri ciudii ¹⁵⁾
Ș'alăsată 'n putređire
Nu di morți ma și di vii!...

¹¹⁾ uitată ¹²⁾ muceđire
¹⁴⁾ secolii ¹⁵⁾ de mirare

Scoasă, ștearsă di tru carte.
Asgunită ¹⁶⁾ di pângâni
Din biserică departe,
Ca lup avēnat di câni;

¹⁶⁾ izgonită

Sum ¹⁷⁾ negură 'ntunecoasă,
Sdruminată ¹⁸⁾ di furtuni,
Pliguită, ¹⁹⁾ giace'n casă
La fumelli-le di Români.

¹⁷⁾ sub
¹⁸⁾ zdruncinată
¹⁹⁾ rănită

Mulți Români la ea muntrescu ²⁰⁾
Cu 'n-a-rēu-lu ²¹⁾, ș'fără dor;
Că di fum-l'acel greșescu,
'Ntunecată i mintea lor.

²⁰⁾ privesc
²¹⁾ ură

Mulți din noi, oi frați di sângi,
In loc ca-s'nē agiutăm,
De-arēu mare 'ți vine s'plângi,
Cum fațem, cum adărăm ²²⁾:

²²⁾ procedăm, lucrăm

Dăm avere, dăm sudoare;
Dăm di tot ma' bun ce-avem
Pisti lumea di sum soare,
Ni-oaspeți-li ²³⁾ să 'ngrășăm.

²³⁾ inamicii

'N'clidem poartă, ușe, casă,
La ai noștri hilli ²⁴⁾ și frați
Și 'ngănăm ²⁵⁾ la noastră measă
Șerchi și luchi nesăturați!...

²⁴⁾ fi
²⁵⁾ chemăm, strigăm

Nē'ncăcem ²⁶⁾ cu mumă și tată,
Ne bătem frate cu sor,
Ș' cu oaspeți ²⁷⁾ di ieta toată
Tr'ațelli ci s'nă s'grume vor.

²⁶⁾ ne certăm
²⁷⁾ amicii

Mulți glari ²⁰⁾ sunt cari sghiară ²⁰⁾ nebuni
 Și lucrează necurmați
 Țiuă ș' noapte, vrundu s'cheară
 Limba di părinți și frați.

Cer și lună, niori, steale,
 Munți și câmpuri pân'vedem:
 Bărçiri, ²⁰⁾ chietri, păduri grele ²⁰⁾ stânci
 Pesci în mare pân'avem.

Ș'până soar'le va-s' lucească,
 Ea nu chearde di stri loc ²⁰⁾!
 Că-i visteare ²¹⁾ părintească ²¹⁾ vistierie, tesaur
 Care n'arde nici în foc! *)

D-l Tașcu Iliescu-Crușoveanu, autorul acestei frumoase poezii, bogată în sentimente naționale, a mai scris un Abecedar și o Carte de lectură, în dialectul armânesc. Poezia sa a devenit astăzi un fel de rugăciune a neamului, pentru că ea este izvorită din sentimentul general de redeșteptare națională a Armânului și redată, prin pana d-lui Tașcu Iliescu, iarăși neamului care a primit-o ca pe un răspuns la o nevoie sufletească adânc simțită de toți. Așa s'a întâmplat și cu marșul «Deșteaptă-te Române» al lui Mureșianu, care fiind zmulș din sentimentul general național al neamului românesc a răspuns la timp unei trebuințe sufletești naționale, din care cauză va trăi încă mult, deși nu are valoarea literară a poeziei lui Tașcu Iliescu. Școlarul Armân care îmi recita «Limba strămosească», zicând-o, avea ochii

*) Verbul *îngână* dela No. 25, se întrebuințează numai când e vorba despre animale d. e. îngână oaea, îngână cănele etc. adecă: strigă oaea etc.

Articolul masculin plural: *li* și câte-odată *lli* sună ca italianescul *gli* d. e. în cuvântul *figlio*. Precum există un *î* și *îi*, în armâna de asemeni există un *î* pronunțat ca *γ* înainte de *e* și *i* d. e. *vin* = *γin* *viu* = *γiu*. De alt-fel este știut că această pronunțare a lui *v* ca *γ* nu este străină nici Românului.

Vezi și *Țara Nouă*, an. III pag. 751 — 754. unde se găsește poezia, «limba str'aușească.»

vii și focoși și cu cât înainta în descrierea nevoilor prin care a trecut graiul lui str'ăușesc, nevoi în care se oglesc acelea pe care le-a îndurat neamul lui în veacuri, sângele i se tot ridică și îi rumenea obraji. Se vedea bine că copilul simțea cu toată inima ceea ce spunea. Învățătorul simțind că poesia aceasta, pe care de altfel o cunoscem de mai nainte, îmi tăcuse plăcere audită din gura unui copil Armân, îndemnă pe un alt școlar să-mi reciteze de asemeni o poesie în care să se cânte iubirea graiului str'moșesc. Elevul se ridică în picioare și cu glas frumos și tare anunță titlul: «Dimândăciunea părintească» apoi urmă:

Părinteasca dimândare ¹⁾	¹⁾ poruncă
Ne spregiură ²⁾ cu dor mare:	²⁾ conjură
Frați di mumă și di tată	
Noi Armâni di ieta-toată ³⁾ ,	³⁾ de secol
Di sum ploci-le ⁴⁾ di morminți	⁴⁾ de sub petrele mormintale
Zic a noștri buți părinți:	
«Blestem mare s'aibă 'n casă	
«Cari di limba noastră s' lasă!	
«S'hibă ⁵⁾ hiliu dracului!	⁵⁾ să fie
«Să-'s dirină ⁶⁾ viu pri loc,	⁶⁾ să se chinuească
«Să-li se frigă limba 'n foc,	
«Ieu în vatra părintească	
«Fumealie ⁷⁾ s' nu 'și hărisească ⁸⁾ !	⁷⁾ familie ⁸⁾ să nu se bucure
«Di fumeali ⁹⁾ curuni ¹⁰⁾ s' nu bașe ¹⁰⁾	⁹⁾ cununii ¹⁰⁾ să nu sărute
«Na ¹¹⁾ în leagăn să nu 'nfașe!..	¹¹⁾ prunc
«Care fuge de-a lui mumă	
«Și di părinteasca 'li numă,	
«Fugă-li doara ¹²⁾ Domnului	¹²⁾ darul, harul
«Și dulțamea somnului!..	

Această întocată poesie, în care se blestămă Armânul ce-și ar uita limba, și pe care micul elev îmi o recită cu

---

*) Cuvîntul familie = *fumealie*, însemnează aici mai mult *copii*, și când poesia zice blestemând: *di fumealie curuni s' nu bașe*, însemnează: să nu ajungă a săruta cununiile copiilor.

mult patos, este scrisă de poetul C. T. Belimace, originar din Moloviștea. Pana sa a înavușit literatura contimpurană a Armânilor și cu alte bucăți frumoase (¹).

Copiii din școala românească, și băieții și fetele, par sănătoși, crescuți voinici mai toți având o înfățișare inteligentă. Băieții sunt îndrăsneți și nu rare ori fac pe stradă adevărate răsboaie cu copiii Armânilor Grecomani. Copiii «Armânilor curați» și cei ai Grecomanilor, se alcătuesc în două tabere cum se întâlnesc, și câte-odată se bat până la sânge. Este între ei o ură tot atât de adâncă ca și între părinții lor, cu deosebire că la copii ura e și agresivă. Și faptul acesta nu e fără însemnătate: el dovedește că generația ce se ridică acum se hrănește încă din copilărie cu idei naționale și că sentimentul lor de rasă are nevoie de manifestare.

Școala românească merge destul de bine. Se citește bine în cărțile de lectură românești și se pronunță ca la noi. Aritmetica se face pe românește, ear lucrările practice la tablă se vorbesc pe armânește. Rugăciunile se învață de asemeni pe armânește, dar mulți dintre institutorii din Macedonia cer ca ele să se învețe «în limba celor de la Dunăre» cum zic ei. Cred însă că drept este ca fie-care să se roage în limba lui. Istoria națională nu se învață: cea de aici este oprită de censură, ear cea de acolo nu este încă scrisă, și, aș putea zice că chiar lor le este încă necunoscută. Gramatica se învață iar în românește, și mai peste tot locul este bine predată, cu deosebire partea etimologică. Elevii perd mult timp însă cu această disciplină, fiind-că ea este dictată în clasă, și deci copiii își fac ênșiși manualurile. Programul lor este cu mult mai încărcat de cât al nostru din cauză că copiii, încă din cursul primar, învață limba greacă modernă, limba franceză și limba turcă. Utilitatea limbei turce și a celei franceze este netăgăduită,

---

(¹) Veđi și revista mea : *Țara Nouă*, an. IV pag. 415—419.

dar greaca modernă, pricinuind elevilor o mare risipă de timp, se pare a fi mai mult o îngreunare, mai ales la un popor ce face luptă Grecilor și Grecomanilor. Științele naturale se predau de asemeni cu pricepere și cu folos. Rugăciunile se consideră mai mult ca un exercițiu de memorie și nu se profită în destul de ideile morale cuprinse în ele, spre a se face educația inimei copiilor.

Indată ce intrai în școală privirea îmi fu atrasă de ciorapii ce purtau mai toți copiii, și avui simțirea că i-aș mai fi văzut unde-va altă dată. Tot căutând în amintire, mă adresaî învătătorului și îl întrebai că ce fel de ciorapi sunt aceia.

— Armănești, răspunse el scurt și ceva mirat că întrebam de un lucru atât de cunoscut.

— Ce înțelegi prin ciorapi armănești? Împlețiți de femei armâne?

— Nu, ci ciorapi pe cari îi poartă numai Armânii.

— Dar Bulgarii au alt-fel de ciorapi?

— Cu totul alt-fel.

— Și cum sunt aceia?

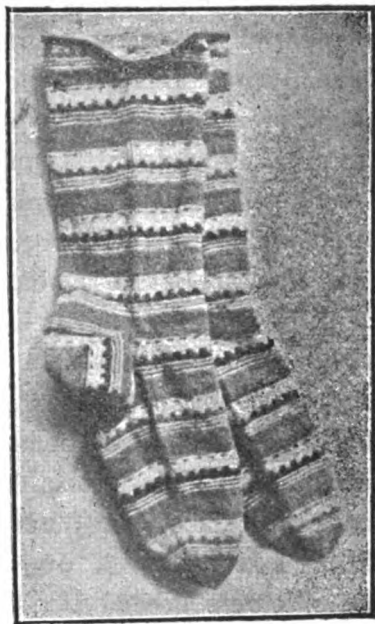
— Cu mult roș, și cu niște înflorituri colorate în împletituri; pe când cei armănești sunt cu vrăste albe în jurul pulpei, tăeate de liniuțe mai mici, tot albe, pe un fund trandafiriu ori negru sau albastru închis, ca aceștia ai școlarilor.

— Dar Grecii?

— Acolo unde vor fi, am auzit că umblă și cu picioarele goale.

La gazda mea, în toată casa, ciorapii erau aceiași. La prăvăliile din Përleap când am întrebat de ciorapi armănești, mi-au scos din cutii iarăși întocmai ca cei ai școlarilor. La Bitolia, când am făcut asemenea încercare, negustorii au deosebit tot-d'auna ciorapii armănești de cei bulgărești. Și acești ciorapi ai Armânilor nu sunt alții decât vechile pulpăre ale Tracilor. Cum acești ciorapi nu au fost păstrați de

Albaneji, descendenții vechilor Traci, carii după o zicere a lui Herodot (Istoria, cartea a III și V) alcătueau «după indieni rasa cea mai numeroasă din lume» și cum s'a făcut de au fost păstrați de către Armâni, descendenții coloniilor romane altoite pe puternicul trunchiu tracic, este o întrebare ce nu voi încerca a deslega. Afirmăția însă că ciorapii armânești sunt pulparele tracice, trebuie sprijinită. Victor Duruy în cartea sa: *Histoire des Grecs* ⁽¹⁾, înfățișează o scenă luată de pe un vas antic grecesc din Beoția, în care mitologicul cântăreț Orfeu se arată ședând și cântând cu lira, înconjurat de

Ciorapi armânești.

trei companioni ai săi, carii stau în picioare. Portul lui Orfeu și al tovarășilor lui aduce mult cu al țăranilor noștri munteni, dar încă mai mult cu portul Dacilor, popor frate cu cel tracic. O tunică, sau mai bine zis o cămașă lungă ce ajunge până la genuchi, ale căria poale sunt împodobite cu cusături, o cingătoare ce se aseamănă cu un chimir îngust, — care la Orfeu însuși pare să aibă și niște nasturi metalici — mânecile cămășei sunt croite după grosimea brațului, ear nu largi, și iarăși împodobite cu cusături, ȋtari strinși pe vână, carii de la genuchi în jos se arată ca niște pulpare întocmai asemăunate cu ciorapii armânești, și, picioarele încălțate cu opinci. Unul dintre tovarășii lui Orfeu e înfățișat cu pi-

(¹) Tomul I, pag. 623.

cioarele goale. Dela ântăia aruncătură de ochi se vede că portul acesta nu se aseamănă întru nimic cu portul grec, care nu se lipește de corp, ci e larg ca cel asiatic. Ca acoperemânt al capului, atât Orfeu, cât și companionii lui poartă o blană, care, după cum vom vedea mai la vale e de vulpe, așezată în așa chip încât capul animalului jupuit vine de acopere capul omului, ear la unii se obișnuia ca și restul blănei să cadă peste spatele omului. În notița explicativă din josul citatei pagine 623, V. Duruy zice că scena este o pictură pe un vas de Beoția și mai adaogă: «Orphée est assis et joue de la lyre: autour de lui sont trois de ses compagnons, revêtus comme le chanteur de riches *vêtements barbares*.» Și vesmintele acestea barbare de care neam să fi fost purtate? Astăzi este cunoscut că neamul numit barbar, de Grecii vechi adecă: negrec, din Grecia ênsăși, precum și din restul Peninsulei-Balcanice este puternicul popor al Tracilor. Și cunoscută este astăzi și origina tracică a lui Orfeu, despre care mitologia greacă zice că știa să cânte atât de frumos, cu glasul și cu lira, încât «mișca pietrele și lemnele și îmblânzea fiarele selbatice». Asupra nașcerii lui sunt două mituri, unul grec și altul tracic. După cel grec el este fiul muzei Caliope și al lui Apolon, ear după cel tracic al aceliashi muse și al zeului trac Oiagros. I. Van Den Gheyn, S. I. ⁽¹⁾ descriind după Xenofon portul Tracilor zice: «ei purtau pe cap «niște bonete de pele de vulpe, ce le acopereau urechile. «Tunica lor nu le îmbrăca numai bustul, ci se scobora până «mai jos de coapse. Când călăreau, ei nu se îmbrăcau cu «hlamide sau veșminte flotante, ci își acopereau pulpele și «picioarele cu nisce ghetre» — sau pulpăre, sau poate chiar ciorapi. Copii Armâni din Crușova umblă și pe stradă în ciorapi, până în zilele de astăzi, și nu puțini Armâni am vădut că-

---

⁽¹⁾ *Les populations Danubiennes*. Gand, 1886, pag. 21.

lare încălțați numai cu ciorapi ⁽¹⁾. Bonetul de piele de vulpe, adecă căciula de vulpe, se numea *basara* pe limba tracă, și însemna vulpe, dar și: acoperământ al capului, căciulă, pălărie, coafură ⁽²⁾; ear ciorapul sau pulpara se chema *zeira* cuvânt ce, după I. Van Den Gheyn, ar fi înrudit cu sanscritul *hâra* din rădăcina *hr*, care înseamnă a stringe, a cuprinde, a împrejura. Poporul trac luat în întregul său adora patru zeități mai însemnate, pe Marte (Ares), pe Bachus (Dionisos), pe Diana (Artemis) și pe Mercur (Hermes) adecă, războiul, veselia sau vinul, vânătoarea și câștigul; pe când deosebitele triburi tracice aveau și zeii lor particulari. Diana Tracilor se numea *Bendis*, ear Bachus național tracic purta numele frigian de *Sabazis* sau Sabadius. Zeii Tracilor nu se pot asemăna însă întru nimic cu ai Grecilor, căci pe când Grecii serbătoreau pe Dionisos prin orgii cumplite, cultul lui Sabadius al Tracilor «se deosebea printr'o energică afirmațiune a nemuririi sufletului» ⁽³⁾ Tracul Orfeu se ridică în contra imoralităților și orgiilor făcute cu ocazia serbărilor lui Dionisos, ear bachantele acestui zeu vijelios numite *menade*, infuriate de predicile nenorocitului cântăreț, îl sfășiară în bucăți. Valurile mării primiră capul și lira lui Orfeu și le duseră până la insula Lesbos. Mitul grec caută în zadar se

(1) Compară portul trac cu cel al prizonierului Dac, din *Histoire des Romains* tot de V. Duruy, vol. IV, pag. 752.

(2) P. Bötticher, *Arica*, pag. 26.

(3) I. Van Den Gheyn, *Les populations Danubiennes*, pag. 31. Tot aici vezi că cultul lui Sabazis se localisase la tribul trac numit *Bess*, care cu timpul devenise un trib sacerdotal. Se poate însă ca tribul acesta să fi căpătat numele de *Bess* după ce devenise sacerdotal, căci *bess* în albaneșce înseamnă *credință* și Bessii ar fi fost Tracii însărcinați cu cultura credinței. Până azi Albanezul când jură zice: credință=*bess*, ear când voește să-și întărească jurământul zice: *bessa-bess*=credință și iar credință. Pentru a călători prin Turcia este adesea nevoie a face legătură cu vr'un Albanez, fie el ortodocș, catolic sau musulman, care să nu fie prea necunoscut cu șefii de bandă. Când Albanezul acesta a bătut palma cu călătorul și a zis *bessa-bess*, legătura e atât de tare în cât el moare apărându-l în primejdie, înainte de a cugeta măcar a-l trăda. Vezi și B. P. Hasdeu. *Magnum Etymologicum*, cuvântul *Abeș*.

ascundă origina tracică a zeului muzicii, căci și viața lui și felul morții lui vădesc pe Tracul care propoveduește nemurirea sufletului până și menadelor lui Dionisos.

Ciorapii aceștia de o obârșie atât de veche și pe carii astăzi îi poartă Armânii, vlăstarele romane altoite pe arborul tracic, joacă un rol foarte însemnat în viața de familie și în datinile fraților noștri Macedoneni. La zestrea din casă a miresei, pe armânește: «pae» ciorapii sunt cei dântei puși pe listă; darul ce face tatăl miresei, când vine mirele ca să-și ia și să-și conducă logodnica la altar este iarăși o pereche sau mai multe de ciorapi, și încă în alte multe împrejurări ale vieții casnice armânești se amestecă ciorapii, după cum vom vedea, când vom descri obiceiurile și datinile de la nuntă, de la logodnă, de la botez, etc.

Orășelul Përleap este așezat pe un mic rîu numit Oreovița, după numele locului de unde își are obârșia. Pe un mal și cel-l'alt mal al acestui rîu e ca o încercare de cheiu și de fie-care parte e o stradă. Vara, pe secetă, Oreovița se usucă desăvârșit, ear când plouă vine cu furie, și aduce în orașel o foarte mare cantitate de nisip. Atunci albia se umple până sus. Administrația curăță nisipul din rîuleț și-l aruncă pe cele două strade vecine, care bine-înțeles că se tot înalță neconținut, ear casele de pe laturi se tot înmormîntează în nisip. În zadar se plîng proprietarii, administrația nu se ocupă de casele lor, ci ține la un singur lucru: albia rîului să fie curată. Din această cauză proprietarii se păzesc de cele două strade de pe țărmurii Oreoviței, unde prețul caselor e foarte jos. La Përleap lumea se culcă de vreme, ca în toate orășelele și satele din Turcia. La 6 ore și $\frac{1}{2}$ seara se închide târgul și toți bărbații vin pe la casele lor. Dacă cine-va voește să se ducă la o rudă ori la un cunoscut trebuie să ia un felinar, nu numai pentru că orașul este neluminat, ci mai ales pentru ca să

se vaică că e om bun. Cel care e întâlnit de poliție fără felinar este dus la închisoare și ținut până dimineață.

În noaptea prezilei plecării mele din Përleap am primit visita a mai multor Armâni, și cum eram toți la un loc, iar am făcut o încercare statistică a neamului Armânilor. Pusei în discuție încercarea de la Niș și se recunoaște ca incompletă. *Fărșeroți* sunt jos socotiți la 320.000. Numărul adevărat al *Fărșeroților* este de 350.000, din cauză că mai nu e munte în Peninsula-Balcanică unde să nu fie *Fărșeroți*. Albania este plină de *Fărșeroți*. Și e știut că, după unii, Albania în care se află satul Frașari ar fi țara de baștină a *Fărșeroților*. La acest neam trebuiesc numărați și Armânii numiți *Copăciari* carii rătăcesc ca nomați cu turmele lor printre comunele de Armâni ficsați: Băeasa, Avela, Perivoli, Samarina, Turia, Smixi, Bura, Triveni, Merali, Grebena etc. și carii se pot socoti între 12.000 și 14.000 de suflete, deosebit de *Copăciarii* ficsați și deosebit de cei grecisați. *Copăciarii* «au costumele și obiceiurile românești, vorbesc însă grecește. Păstori și ei, petrec prin văile și dealurile Pindului, ocupându-se cu creșterea și specula vitelor. «*Copăciarii sunt rău văduți de conaționalii lor. Deși vecini (cu Fărșeroții și Epiriații) Copăciarii sunt excluși de integritatea datinilor și relațiunilor celorlalți Români; sunt considerați ca renegați și sunt deci oropsiți de tot neamul românesc. Copăciarii știu limba românească dar în familie nu o vorbesc. De câți-va ani însă încep a reveni la matcă și încetul cu încetul, es din înfundăturile munților, spre a se încorpora la orașele românești*»⁽¹⁾.» — Lucrarea școalelor românești, foarte numeroase în sudul Macedoniei, a redșteptat și la *Copăciari* sentimentul național adormit de mult timp.—Se susține că pe înălțimele masivului Murihova se găsesc încă vr'o 8.000 de *Fărșeroți* adăpostiți într'o mulțime de că-

(1) N. Popillian, *Românii din Peninsula-Balcanică*, București, 1885; pag. 54.

I. Nemițescu. *Desu Români din Turcia Europeană*.

live, dintre care mai însemnate sunt: Dunia, Vepreciani, Mresca și altele. Acești Fărșeroți din Murihova își aduc brânzeturile la Përleap de le desfac și tot aici își aduc și peile de miel și de oae, numai sărate nu și tăbăcite. Ei se mai ocupă cu lucrarea unor lopeți de lemn foarte căutate, și cu cioplirea altor obiecte tot de lemn precum: linguri, coveți, plăsele de cuțite etc. ear unii sunt foarte meșteri și în alte diferite cioplituri. Casele lor sunt, ca ale tuturor Fărșeroților, mai mult provizorii, și trăesc în grupe conduse de câte un Celnic. Ei își păstoresc turmele cu pușca la umăr și cu «brânlu» încărcat de pistoale și revolvere.

Unul dintre convorbitori întrerupse și zise:

— Numai Armânii aceștia din munții Murihova, neștiuți de nimeni, de s'ar scobori la vale și s'ar ficsa, ar putea întemeea peste o sută de sate ca ale Bulgarilor de 15 și 20 de familii. Ear călătorii străini, vădând atâtea sate armânești, poate că ne-ar socoti mai drept de cât până acuma. Dar sus acolo cine să 'i caute?

Numărul Armânilor *Arnăucheni* este de asemeni găsit sub adevăr, căci la cei 240.000 de Arnăucheni mai trebuie adăogată insula armânească din împrejurimile orașului Durațiu, numit în vechime Dyrrachium, și pe care Turcii îl numesc *Draci*, ear Armânii *Durus*. Grupul acesta, în număr de cel puțin 10.000 de suflete, se găsește în frumoasele sate: Camera, Rada, Porcea, Rusculi, Cula, Sateli, Pineti, Cuci, Menicu, Straca, Chiela, Paliama, Macnar, Greza, Sara, Copala, Brucna, Codru sau Codra, Chineta, Coset și încă multe altele. În jurul acestui oraș, locuit el însuși de foarte mulți Armâni, chiar localitățile poartă numiri armânești, precum: un munte din apropiere se numește muntele Barza, o costișă a acestui munte se cheamă Ardiștea, o altă costișă poartă numele Cocomanii, ceea ce dovedește că Armânii Arnăucheni de aici se găsesc din vechime prin locurile acestea. Pentru a fi deci mai apropiați

de adevăr neamul Arnăucean trebuie socotit la cel puțin 260.000 de suflete, căci toată Albania, de la Novibazar și Muntenegru până la Ianina, este plină de ei.

Se susține că grupul *Megleniților* sau Moglenilor este de asemeni socotit sub adevăr. Megleniții nu sunt 28.000 de suflete, ci fără nici o esagerare pot fi urcați la 30.000 și chiar la 32.000 de suflete, de oare-ce ei nu locuiesc numai în cele câte-va sate armânești ce alcătuiesc cunoscutul ținut al Megleniei, ci se găsesc amestecați cu Slavi în toate satele de pe plaiurile masivului Pajik, precum în Capinjani, Caralavoda, Slatina sau Castro, Paleocastro și altele. În unele sate se găsesc amestecați cu Turci, precum în Papaschioi, Orman etc. În orașele Giumgë și Ghievgheli se află de asemeni un mare număr de Megleniți, ajunși la o bună-stare mai ridicată de cât a fraților lor cîflicari din Moglenia. Și mulți Megleni se găsesc la răsărit de Vardar.

Se cercetează numărul Armânilor *Olimpiani* și se găsește că este apropiat de adevăr, deși cu ceva scăzut.

Grupul *Grămostean* este bine socotit la 70.000 de suflete, însă în afară de Grămosteanii din orașele arătate și din satele deja pomenite, se mai găsesc așezați Armâni din grupul acesta și în Florina, în Blața sau Valachia, în Seatîștea și în alte orașe din ținutul Seres.

Grupul *Epiriaților*, în care se cuprinde și populația de Armâni din Zagori, este de asemeni bine socotit la 175.000 de suflete, de oare-ce el se întinde la sud până la Arta și Prevesa; ear dacă s'ar număra și Armânii despre răsărit de riul Arta și fluviul Aspropotamos, carii de fapt fac parte din acest grup, dar carii se găsesc sub stăpânirea Greciei, atunci grupul ar trece cu mult peste 250.000 de suflete.

Grupul *Voscopolean* sau Moscopolean, cuprindînd și pe așa-numitul Moloviștean, trebuie socotit nu la 160.000, ci pe puțin la 180.000 de suflete. Infloritorul oraș Moscopole, care a respins lung timp atacurile Albaneșilor și care a căzut

sdrobit și ars pe la 1790, nu ar fi avut, după Pouqueville, decât 53.000 până la 58.000 de suflete. Amintirea populară spune însă că a avut 70.000 de locuitori, căci în Voscopole se găseau între 13 și 15 mii de case. Cinci coline se văd și astăzi pline de ruine. Moscopole mai era metropola Nicolitei și a satelor armânești de pe lângă lacurile Ohrida și Presba, unde și acum se găsesc Moscopoleni, în deosebi de cei emigrați în Scopia, Constantinopol, la Cavala etc. etc. și peste toată Peninsula. De aceea numărul adevărat al grupului Voscopolean ar ajunge până la 180.000 de suflete. La sfârșit se constată că rămân neîntrași și în această încercare statistică: Armânii Rodopoleni, cei din Tracia, cei cuprinși în patratul Priserena, Pristina, Novibazar și Peci, precum și Armânii «*Țărăpăni*» cari locuiesc pe lângă hotarul Bulgariei de astăzi, la nord de Cociani, de Melenic, de Nevrocop și de Macriș, și între fluviile Vardar și Strymon.

Se zice că Përleapul este locul de naștere al s-tului Nicodem, fondatorul mai multor biserici și mănăstiri în România.

*

IV

ÎN DRUMUL SPRE CRUȘOVA. BULGARII DIN TRE PĚRLEAP ȘI CRUȘOVA. ALBANEJII DIN ADALCIANI. TRESTINIC. BIRINA. POVESTIREA LUI ALI-AGA. CRUȘOVA. MIAȚII. BISERICILE DIN CRUȘOVA. ÎMPĂRȚIREA ORAȘULUI ȘI PIAȚA. NEVOEA DE APĂ. CASA ARMĂNEASCĂ. VISITELE ÎNTRE ARMĂNI. SENTIMENTELE NAȚIONALE. ÎMPREJURIMILE CRUȘOVEI. ȘCOALA BULGARĂ, ȘCOALA GRECOMANĂ ȘI ORGANISAREA LOR. ȘCOALA ARMĂNEASCĂ ȘI ORGANISAREA EI. SUPERIORITATEA PEDAGOGICĂ ȘI MORALĂ A CORPULUI DIDACTIC ARMĂNESC. ÎNGRIJIREA ARMĂNILOR FAȚĂ DE PANBULGARISM.

Pe o arșiță cumplită de soare luaiu drumul de la Pěrleap la Crușova, marea și frumoasa comună locuită aproape numai de Armăni. Calea trece pe lângă muntele pe vârful căruia stă pomenita cetate a lui Marcu Cralea, hotarul pretențiunilor tineretului sêrb, în ruinele căria însă, d-l I. Ciuli directorul liceului român din Bitule, a găsit mai multe morminte cu inscripțiuni italiene și monede din timpul puterniciei Venetiei. Comuna Crușova este aședată pe muntele cu același nume, făcênd parte din masivul: Crăciunac, strîns între rîurile: Blatu spre rêsărit, Trișca cu afluentul Copaci spre nord și apus, Cerna spre miază-zi și apus. Pe acest masiv, ce stă în fața masivului Murihova, se găsesc mai multe sate cu numi romănești, precum: Cer, Topliceni, Ptișcani, Vrancea, Vranecica, Barbaroși, Salce, Cociștea

etc. După ce muntele Marcoi-Culi, cu ruinele lui Marcu-Cralea, rămâne la dreapta, drumul apucă printre mai multe sate bulgăresci, tot lungindu-se spre apus. Bulgarii, după cum am arătat mai sus, fiind agricultori, se găsesc așezați pe câmpii și lunci. Satele lor, deși numeroase, sunt însă mici, de câte 15, 20 sau 30 de case de lut cu pae în cari domnesce o miserie vrednică de toată mila. Cel d'ântăiu sat bulgăresc mai de seamă, ce se arată în drum, este Malo-Coniar, apoi ceva mai departe vine Golemo-Coniar, care fiind locuit și de Turci, are o frumușică geamie. Satul acesta, Golemo-Coniar, se bucură de oare-care renume, din cauză că până acum câți-va ani, în geamia de aici se citeau poruncile împărătești pentru toate satele dimprejur, și de aici firmele își căpătau cuvenita publicitate. Ne oprirăm la hanul de lângă drum, și erau adunați aicea mai mulți Bulgari miseri, numai zdrențe și scurși de oboseală. Pe fața lor se citea durerea și disperarea. După ce îi trataram cu cafea și intraram în vorbă cu ei, ni se plânseră amar, cât sunt de nedreptățiți și speculați de proprietarul lor, stăpânul cîficului, adevă al moșiei.

— El are dreptul, după învoeala noastră, ziceau nenorociții iobagi, să ia din rodul anului, pentru plata pămîntului său, 3 din 10. Dar ce face? Măsoară din ochi șurele de grâu secerat, și o șură ce ar putea da 30 de chile, el o scrie de 60 de chile, apoi ne trece datori cu 18 chile, în loc de 9, ast-fel în cât ia din munca noastră 6 din 10.

În drumul de mai târziu spre Bitule am întâlnit pe acest lacom și crud proprietar, avînd o frumoasă casă în Golemo-Coniar, ca o cetate, și mergea la moșie înarmat până în dinți, ca și cei trei servitori albaneji, carii îl însoțeau călare. El se numește Adem-Bey, un nobil albanez din Dibra. Mai departe vine satul Verbian, apoi satul Crivogașciani, ambele locuite de Bulgari sau Sârbi căzuți în cea mai neagră miserie.

În apropiere de muntele pe care stă comuna Crușova,

la dreapta drumului, se află satul Adalcianî, locuit de Albaneji turciți. Cu câți-va ani mai înainte Adalcianenii erau groaza împrejurimilor, până în depărtare.—Săraci lipiți pământului, dar îndrăzneți, temerari chiar din cauza foamei, ei stăteau la drumul mare și zilnic jăfueau și ucideau pe călători. Orașul Crușova și locuitorii lui erau zi și noapte amenințați. Dar și Adalcianenii, la rândul lor, erau urmăriți ca niște fiare sălbatice, prizonieri de toată lumea și loviți de numeroase răsbunări. Vădând ei că sângele li se vărsa mereu, fără a izbuti să alunge sărăcia și lipsa, acum 9 sau 10 ani, s'au hotărît să se pue pe muncă și s'au apucat a agricultura frumoasele și rodnicile câmpii ce au împrejur. Și așa având ce mânca, Adalcianenii s'au făcut oameni de-treabă și așezați. E o plăcere să-i vezi acum cum sue muntele Crușova mănând din urmă măgari, cătări și cai încărcăți cu fructe de tot soiul, cu castraveți, cu pepeni, roade ale muncii lor, pe care le duc de vânzare la oraș, ei, îngrozitorii Adalcianeni, cari până mai eri făceau nesigure cele mai imediate apropieri ale Crușovei. Adesea un Crușovean, eșind la preumblare câți-va pași afară de oraș se întorcea fără pungă și fără ciasornic, și era mulțămît că se întorcea, căci Albanezul îi punea pistolul în pept, strigându-i scurt : «dă-mi tot ce ai... sau ești mort.» Munca, eterna moralisatoare a omului, a moralizat și pe Adalcianeni.

Pe o poală din stânga a muntelui Crușova, se află satul armânesc *Trestinic*, al căruia nume, în glumă, profesorii armâni din Crușova, îl derivă din cuvintele *Trăstu mic* ⁽¹⁾. Sătuceanul acesta are până la 400 de suflete de Armâni, oameni foarte muncitori și strângători, cărora le cresc mereu averile. Tocmai din cauza aceasta însă, ei sunt prea des supărați de bandiți. Trestinicul, cu 50 de

(1) Adeică: Traistă mică.

ani înainte, era mult mai înfloritor și avea o populație armânească ce trecea peste două mii de suflete.

Prin locurile acestea nu e ușor de trăit. Acela mai ales, care după mulți ani de muncă și după multe privațiuni a isbutit a aduna două la un loc, o duce foarte greu, pentru că ochii rău-făcătorilor sunt ațintiți pe el. De aceea Armânul căruia i-a crescut ceva averea, se duce de se adăpostește în una din comunele mari, cum e Crușova, ori Përleap, ori Gopeș, Moloviștea, Tërrnova, Magarova etc., și de aceea sate mici armânești, nu s'au putut înființa prin locurile acestea.

Ali-Aga, însoțitorul meu turc, stând pe capra trăsurei, din când-în-când întindea mâna de-mi arăta câte un loc pe lângă drum, și îmi tot spunea:

— Eată aici, acum doi ani, niște negustori Armâni au fost uciși de bandiți, după ce aceștia le luase tot.

Peste câte-va minute, zicea iarăși:

— Eată dincoace, sunt numai șapte luni, a fost ucis un Albanez, care se întorcea de la târg, unde vînduse ceva verdețuri.

Și ici altul, și mai icea iar altul.... și Ali-Aga îmi povestește mereu cum a vădut cu ochii lui pe unia dintre cei uciși. Și erau tăeți așa de rău, cu cuțitele de-alungul trupului, că se pare că bandiții nu s'ar fi mulțămît numai cu jăfuirea și darea morței, ci parcă ar fi vrut să și mănânce pe nenorociții călători.

Birjarul nostru (harabagi), un turc care nu fuma, și care judecat după față, trebuie să fi fost de origine tătară, cum ajunserăm la poalele muntelui Crușova, ne spuse că îi sunt prea obosiți caii, deși venise aproape la pas, și ne invită să suim muntele pe jos. Poala muntelui este la altitudine de 668 de metri. Împreună cu Ali-Aga și ceilalți însoțitori ai mei, începurăm a sui muntele peptiș, tăind neconținut

șoseaua ce merge șerpuiind spre vârful unde se găsește Crușova.

La dreapta suișului stă, pe o coastă, mănăstirea *Schimbarea la Față*, foastă armânească, astăzi în mâinile Grecomanilor. În ea servesc câți-va călugări. Aproape de poala muntelui este un mic izvor numit: «apa roșie». Mai sus se văd ruinele unui sat armânesc: *Birina*, care nu de mult era locuit de numeroase familii, ce s'au retras parte în Crușova, parte în Moloviștea, după ce satul a fost desființat de dese atacuri ale bandiților, și cu deosebire ale Adalcianenilor. Suind mereu dăm încă de un izvor numit: «apa di mercuri» unde odată pe săptămână, mercuria, vin femeile din Crușova și Trestinic de se spală cu apa aceasta, spre a se vindeca de multe soiuri de suferințe. Încă mai sus e un al treilea izvor cu numele «apa di vineri» de asemeni cu virtuți vindecătoare, unde femeile crușovence vin în vinerea fie-cărei săptămâni. Dar nu numai după vindecare vin bravele crușovence la acest izvor, ci și pentru ca să aibă prilejul de a se aduna între ele și să facă *sindrofie*, vorbind câte și câte, ear une-ori aici la izvor pun ele la cale și câte o căsătorie.

În drum, tot suind, Ali-Aga, supra-numit Gianginem, a-decă suflet infernal, deși e un om așezat, cu glasul și privirea blândă, ne povestește o mulțime de întâmplări. El face primejdiosul drum dela Perlepè la Gradsco fără teamă și adesea ori cu sînul plin de multe lire, și nimeni nu se atinge de el, deși, ori înaintea lui în cale, ori după ce trece el se întâmplă moarte de om. Gurile rele spun încet, că Ali-Aga, în tinerețele sale ar fi cunoscut pe șefii cei mai renumiți de bande. Ori-cum ar fi însă, când el călătorește este sigur și nu mai puțin sigur este și acela care călătorește cu el.

— Odată mi-a încredințat bătrânul Capsali pe un tânăr amic al familiei sale, povestește Ali-Aga, ca să'l conduc într'o călătorie. Tânărul era logodit și purta la sine o avere

însemnată, cinci mii de lire în aur...! Abea eşisem din Perlepë şi ajunsesem în dreptul muntelui Marcoi-Culi, când eată că ne opri o ceată de tâlhari, carii cu armele întinse spre noi ne strigară «Staţi!» Pusei repede mâna pe frêne şi oprii trăsura. Aveam două puşci cu mine şi câte-va pistoale. Iau o puşcă şi trag... iau pe ceealaltă şi trag... Apoi mi-am desfăcut peptul şi am deschis braţele ca să mă ia la ochiu tâlharii şi să se sfârşească şi cu mine! Erau zece sau doi-spre-zece. Dar ei nu trag, ci îi ved că fug. Tînărul aproape leşinase în fundul trăsuri. Sar repede pe capră şi îndemn pe birjar să mae în goană. Tâlharii fugeau şi ei spre satul cel mic sêrbesc de sub Marcoi-Culi; adecă.... sêrbesc o fi satul, bulgăresc o fi nu ştiu, căci într'o zi locuitorii lui sunt Bulgari şi până a doua zi se fac iar Sêrbi. L'am dus pe tînăr la locul lui teafăr şi nevătămat. Intorcându-mă acasă mă gândeam să mă plâng la stăpânire împotriva tâlharilor, pe carii îi cam cunoşceam. Abea intrau în Përleap, că mă ved luat cu sila de jandarmi şi aruncat la închisoare. Pentru-ce? Pentru că aş fi tras două focuri de puşcă în nişte oameni pacinici, carii se îndeletniceau cu munca câmpului şi că am rănit pe doi dintre ei! Am stat cât am stat la închisoare; când la judecată erau faţă toţi tâlharii ca marturi împotriva mea! Doi erau în adevăr răniţi. Judecătorii spun că am dat cu arma de foc în oamenii cari nu aveau arme. Eu spun că am tras tocmai în ticăloşii aceştia — şi i-am arătat cu degetul — pentru că cu puşcele întinse m'au oprit la drumul mare. Ei toţi spun că eu mint, şi cer să le aduc marturi. De unde să scot marturi? Tînărul logodnic era departe, la Salonic, ear bietul harabagi murise de-o boală, în timpul cât stătusem eu în închisoare. Spusese el la multă lume în târg că stăpânirea mă închisese pe nedrept, dar judecătorii cereau să aduc omul să vorbească cu gura lui. Să'l scot din mormânt? Şi cine să'i dea limbă? Atunci vădând că judecata putea să easă împotriva

mea, mi-am bătut peptul cu pumnii și jurând în numele lui Allah pentru nevinovăția mea, am strigat tare: «E rușine ca împărația noastră să se facă aparatoare de hoți!!» Atunci

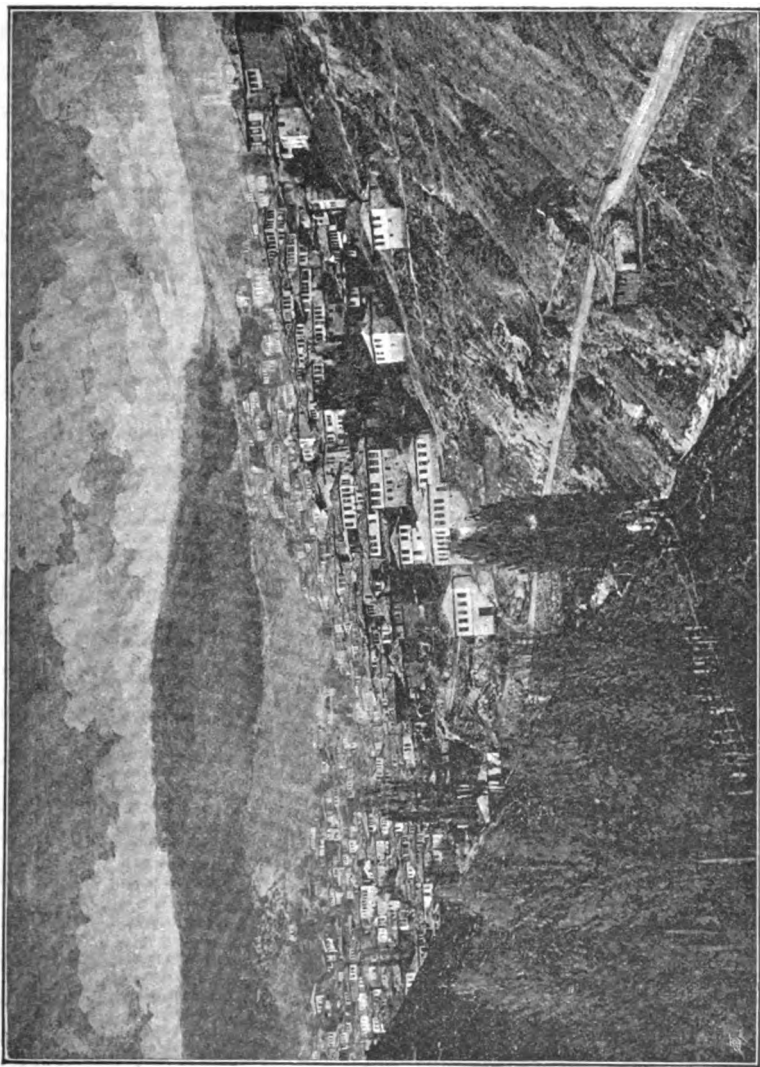
O privire asupra comunei Crușova.

judecătorii au stat cât-va pe gânduri, apoi m'au ertat și pe mine și au ertat și pe tâlhari. Zi-i judecată!

Trăsura noastră rămăsese departe în urmă, ear noi intram

în Crușova, un adevărat cuib de vultur, la 1178 de metri de-asupra nivelului mării. Atât e de frumos acest oraș, în cât a' l descri nu e o sarcină ușoară. Vîrful muntelui Crușova nu e cum-va un pisc, și nici un platou nu este, ci înfățișează o scobitură ca un imens cazan, ca o jumătate a unei sfere gigantice. Pe pereții acestui cazan, bine înțeles în mod amfiteatric, stă aședat acest oraș armânesc din fund și până la marginile de sus. Ori de unde s'ar uita, călătorul uimit vede aproape întreg orașul. Greșită este numirea de: Veneția de uscat, ce se dă în Macedonia acestui minunat locaș, căci ea e departe de a da adevărata icoană a Crușovei. Zidiri trumoase cu mai multe caturi, biserici mărețe, locuinți înalte și masive, toate presărate printre plopî piramidali și alți arbori de tot soiul, par ca suspendate de o mână magică pe pereții muntelui, pe pereții scobituri din munte; ear sus de-asupra Crușovei, despre miază-zi stă o tînără și viguroasă pădure de fag, ca o mândră și trainică coroană pe fruntea acestui oraș ca din poveste. Tot de-asupra acestei armânești fortărețe, în față și oblic cu pădurea cea de fag, stau câte-va piscuri pleșe și stâncoase cari în lumina soarelui se par poleite cu aur și cu azur. La un loc, marginea giganticei scobituri din pântecel muntelui, este ceva știrbită, și tocmai prin această știrbire e intrarea în Crușova. Aici muntele se apleacă puțin și lasă să treacă o cărare prin îngusta strîmtoare, unde se află cel d'ântăiu han al orașului, cafeneaua «Concordia» în care se găsduesc de obicei trăsurile, ce nu pot face nîci un pas mai înainte, de oare-ce stradele Crușovei sunt cumplit de repeși și abrupte. În centrul orașului unele strade sunt cu «caldarâm» dar cele despre marginea de sus sunt de-adreptul cioplite în stîncă. Transporturile de produse, de brânzeturi, de lemne, de piatră etc, se fac în oraș numai cu samare aședate pe cai, catări sau asini, fiind imposibilă ori-ce mișcare cu căruța, care ar veni la vale peste cai și conducător.

Privești acum în față o casă înaltă cu trei etaje, bună-oară, și numai cu o stradă de te ridici la deal, privești peste acoperământul ei, atât de repeți sunt stradele acestui

Intrarea în Crușova.

oraș muntenesc. Intrarea în Crușova e atât de strimță, în cât cu greu ar pătrunde înăuntru o oaste fără voea Crușovenilor. Două piscuri de munte, cu păreții petroși și sël-

batici, stau ca cei doi stâlpi ai unei uriașe porți. Trecând prin această poartă de-odată vederea călătorului este robită de priveliștea uimitoare și încântătoare a comunei.

Dar tot privind-o și admirând-o, fără voe îți trece prin minte o umbroasă cugetare și nu te poți împedica de a zice: «eată un oraș, ce prin instinct s'a pus în defensivă». La

O Miacă din Crușova.

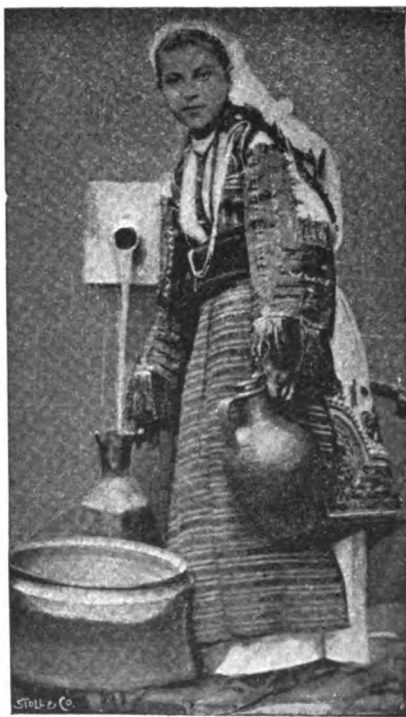
câmp prea ar fi stat Armânul crușovean în calea tuturor, sau mai drept vorbind: la voea tuturor. Familia lui, sacra lui familie, prea ar fi fost espusă la încercări ce i-ar fi atins curățenia. Mândria lui de rasă și sentimentele lui de moralitate prea ar fi fost rănite. De aceea Armânul trebuie să-și fi zis: «Fie a altora rodnicia și dulceața câmpiei și a luncilor...! Eu mă mulțănesc să-

mi păstrez neatinsă mândria și familia curată...!» și luându-și nevasta și copiii de mână s'a suit la munte. Neîndoios, aceasta trebuie să fie istoria întemeerii Crușovei. Simțul de-

fensivei morale a ales locul acestei comune, și el a întemeiat-o.

Dacă la Përleap stă un Caimacam în capul orașului, la Crușova este numai un *Mudir*, având rolul unui jude de pace, ear cuvântul ênsuși nu însemnează de cât: *director*. Acesta și cu telegrafistul, sunt aproape singurii Turci din Crușova. De aceea nu se găsește în tot orașul nici o geamie și comuna se bucură de o bună măsură de autonomie. Numărul locuitorilor este de 15.800, dintre cari numai 1.000 sunt Bulgari. Au fost odată și Albaneji în Crușova, dar astăzi nu se află decât opt familii, căci partea cea mare de Arbineși, cum numesc Macedo-Românii pe Albaneji, s'au contopit în Armâni, cari se socotesc aici la 14.500 de suflete.

Bulgarii, deși puțin la număr, au o biserică cu hramul «Adormirea Maicei Domnului» zidită cu mult ajutor bănesc din partea Armânilor. Ei au și o școală de băeți cu o clasă preparatorie, cu patru clase primare și cu o clasă gimnasială, în care nu se predă ca limbi nici greaca, nici turca, ci foarte puțin franceza și numai în clasa gimnasială unică. Cele-l'alte materii sunt împărțite între doi institutori și trei ajutori. De asemeni au o școală de fete cu o clasă preparatorie și patru clase primare, în care franceza se predă numai de formă. Școala aceasta e condusă de cinci

Armâncă în haine de miacă.

institutoare, dintre care una ca ajutoare. Clasele preparatorii de la amândouă școalele zise bulgare sunt necesitate de faptul că Bulgarii Crușoveni vorbesc o limbă deosebită nu numai de cea a Bulgarilor din Principat, ci și de limba celor din Turcia. De aceea fie-care copil, înainte de a intra în școala primară, se îndeletnicește un an în clasa preparatorie cu învățarea limbei bulgare din principat. Bulgarii aceștia Crușoveni se numesc *Miaçi*, și deși se lasă a fi bulgarisați în sensul Principatului, ei nu se încuscesc cu Bulgarii din câmpiile Turciei, după cari nu și dau fetele și ale căror fete nu le iau în căsătorie. O deosebire lingvistică între Miaçi și Bulgari este prefacerea lui *a* în *o*, d. e. Bulgarul zice: cade odeș? (unde mergi?) ear Miacul: code odeș?—Miașii sunt blânzi, buni, muncitori, bine făcuți și chiar frumoși, și nu se aseamănă la chip cu Bulgarii dintre Perlepè și Crușova și dintre Perlepè și Bitolia. Femeile Miaçe sunt plăcute, deștepte, muncitoare și devotate. În portul lor, care seamănă mult cu cel al țăranilor din câte-va județe de-ale noastre, este precumpănitor roșul, amestecat cu albul și chiar cu alte culori, dar nu se poate Miacă care să nu aibă ceva roș pe ea.

Tipul Miașilor, și la bărbați și la femei, este foarte asemănat cu acel al ramurei Fărșeroților. Profesorii Armâni din Crușova și Bitolia chiar susțin că Miașii ar fi Armâni slavisați mai din vechiu, și am vădut că Miașii, nu numai că nu se sbat când li se afirmă aceasta, ci se simt măguliți. Directorul școalei de băeți, precum și directoarea școalei de fete sunt plătiți din fondurile Exarhatului bulgar din Constantinopole, ear cei-l'alți institutori atât de la băeți cât și de la fete își primesc salariul parte din veniturile bisericei Adormirea Maicei Domnului, parte dintr'un izvor pe care nu vor să 'l mărturisească, dar care nu e prea greu de ghicit. Panbulgarismul a luat-o mai înainte și bulgarisează aprig pe Miaçi, trebuie arătat însă că și panser-

bismul pretinde pe acești slavisați, și poate, nu fără temei. Femeile Armâne, care de obicei nu vin în contact cu cele bulgare, stau în strînse relații cu Miașele și adesea pun cu plăcere portul de miacă. E de observat că la Miașe se păstrează niște ciorapi, ce aduc mult cu cei armânești.

Biserica cea mai frumoasa din Crușova, cu hramul S-tul Neculai, așezată drept în centrul orașului, este în mânele Grecomanilor, a căroră partidă aicea e destul de însemnată. Grec adevărat însă, nu există nici unul și nici măcar Episcopul grecesc Antim, care își are aici reședința și poartă titlul de Mitropolit al Presbei și Ohridei nu e grec, ci după unii Armân din Macedonia de sud, ear după alții Armâno-Albanez. Biserica S-tul Neculai e încăpătoare și frumoasă, ear catapiteazma înfățișează o adevărată lucrare de artă. Toată de sus până jos e o minunată sculptură în lemn, o bogată broderie în care nu e numai ornamentație, ci pe ici pe colo, mai ales sub icoanele împărătești, se văd chipuri de sfinți sculptate și chiar scene pline de mișcare, precum: tăerea capului lui Ioan Botezătorul, și altele. Această artistică lucrare e alcătuită de mâni armânești. Neizbutindu-mi fotografia ce luasem după catapiteazma aceasta, recomand Tabel No. II, între pag. 64 și 65 din cartea «Die Aromunen» a d-lui Gustav Weigand, unde cititorul o poate vedea. Biserica s-tul Neculai este zidită cu banii partidului armânesc, dar Grecomanii, sprijiniți de autorități, au reușit să o ia ridicată gata, și fiind-că se afla chiar în centrul orașului, ea este biserica catedrală.

A treia biserică este cea a partidului armânesc, zidită în mare parte cu cheltueala unor negustori armâni din Constantinople, ear ceealaltă parte de cheltueală au făcut-o mahalagii armâni de prin vecinătate. Zidirea și podoabele din lăuntru sunt gata și totuși biserica stă închisă. Negustorii din capitala imperiului cer ca hramul să fie s-ta Treime, ear mahalagii cari au contribuit și ei, cer hramul s-ții A-

postoli. Dar nu această mică neînțelegere era cauza că biserica stătea închisă, ci alta. Armânii crușoveni au cerut mitropolitului local s'o sfințească, și acesta a promis, însă cu o condiție: să se citească și să se cânte grecește în biserica armânească. Crușovenii au preferat să o ție închisă și să aștepte timpuri mai bune, de cât să se supue acestei absurde pretențiuni a mitropolitului grecoman.

Când se zidește o biserică, datina populară cere ca fiecare Armân să ia parte la înălțarea «Casei Domnului». De aceea tot creștinul pune mâna la lucru și culege petre, aduce lemne ori fer și alte materialuri. Chiar femeile, și încă femeile de familie, îmbrăcate cu mătăsuri fiind, ajută lucrarea și aduc petre, pământ și altele, căci biserica fiind pentru toți, trebuie de toți să fie ridicată.

Crușova e împărțită în patru-spre-zece mahalale, dintre care numai una e locuită de Bulgari sau, mai bine zis: de Miaçi. Cele opt familii albaneze sunt răspândite în mahalalele armânești. Casele sunt mari, frumoase, cu două sau trei etaje. Numai locuințele Miașilor sunt ceva mai mici. Cele armânești sunt de piatră, acoperite cu ardesie și cu câte opt, zece și chiar două-spre-zece încăperi. În unele locuințe de-ale Armânilor am găsit saloane frumoase, cu mobile lucsoase și de mult gust, și cu parchete din lemn de nuc. Și în toată Crușova, unde se află 2816 case, nu sunt două lipite una de alta, ci fie-care e ceva depărtată de cea vecină, avându-și curtea deosebită.

Piața din Crușova este foarte bogată în fructe de tot felul, în zarzavaturi și brânzeturi. În Përleap se mănâncă mai mult carne de oae și de berbec, în Crușova, mai mult de capră, de ed și de țap. Vaci se găsesc și pe aici dar mici și degenerate ca și la Përleap. În schimb bivoliile sunt foarte mari și puternici. În pământurile dintre Përleap și Crușova se cultivă mult grâu, orz, porumb, cânepă, în și ceva tutun. În Crușova viața este foarte efină și îmbelșu-

gată. Familia cea mai sus pusă, și cea mai primitoare nu poate cheltui nici două mii de lei pe an. Clădirile costă de asemeni foarte puțin, de oare-ce materialul și munca sunt aproape degeaba. Pentru 25 și chiar pentru 20 de bani muncеște un om o zi de vară. O casă cu trei ba și cu patru rânduri, bine zugrăvită, cu parchete de lemn de nuc, și acoperită cu ardesie, nu costă decât vr'o 500 de lire, adecă vr'o 12.000 de lei noi.

Cu apa o duc însă greu Crușovenii. Sunt trei sau patru izvoare în totul, din care abea picură apa. Adesea o femeie așteaptă 5 și 6 ore, până să-i vie rândul să-și ia apa ce-i trebuie pentru casă și stă cu vasele dinainte și împletește, ca să i se pară timpul mai scurt. Rândul este, bine înțeles, după cum a venit femeea; cea mai în urmă sosită, își pune mai în urmă vasele. Dacă nu poate să aștepte, își face socoteală asupra întârzierii, după numărul vaselor aședate mai înainte, și vine după 5, 6 sau chiar 8 ore, ca să-și ia apa. Rîndul se respectă cu foarte mare luare-aminte, și chiar când stăpâna unui vas lipsește, vasul ei se pune la izvor de cele-lalte femei, se umple și se dă de-oparte. Adesea vasele aduse seara la șipot sunt abea dimineața duse pline acasă. Neîndoios că pentru unele femei nu e tocmai o neplăcere așteptarea aceasta, căci se întîlnesc acolo ca să-și mai clevetească puțin vecinele. Cronică scandaloașă — atît cît poate fi o cronică scandaloașă la Armâni, ale căror moravuri sunt atît de curate — și care nu e de cît o țesătură de bănueli, își face tortul la fîntînă. Și se înțelege că și la aceste izvoare mamele și vecinele pun la cale însurători și măritișuri, înainte de a fi întrebați bărbai și poate chiar înainte de a se fi plăcut tinerii.

În casele Crușovenilor, ca pretutindeni la Armâni, domnește o minunată și adevărat înveselitoare curățenie. Și toată casa e dusă numai de muncitoarea femeie armîncă, care și spală, și de bucate îngrijește, și toate le face cu mîna

ei. Când te găzduiește Armânul, cu drept vestit de ospitalier, îți pune la dispoziție o cameră curată, o măsuță de scris învelită cu o țesătură eșită din mâinile stăpânei de casă, și un pat alb și din nou primenit. Masa este bogată în fructe, în brânzeturi și în vinuri puternice din viile de la Ticviș și Racle sau Iraclea, localități de pe lângă calea de la Përleap la Gradsco, pe unde mulți Armâni crușoveni și përlëpeni posedă vii, ce se cultivă în tovărășie de jumătate și jumătate cu lucrătorii Pomaci, cari, după cum vedurăm, noaptea mai au încă o meserie. Stăpâna casei, deși îngrijește de toate cu mare hărnicie, tot ea servește și la masă pe soț și pe oaspeții acestuia. În toate familiile armânești, chiar în acelea ce au ajuns la mari averi și stau în vađa tuturor, femeea nu mănâncă cu soțul și cu oaspeții. Subordonata poziție a femeii în familie și în societate se oglindește și în faptul că ea sărută mâna barbatului. Institutele de la școala românească au încercat să-mi sărute mâna, dar nu m'am supus datinei. Într'o familie unde se găsea însă o mireasă și unde întorceam o vizită, nu s'a putut să scap ca mireasa să nu-mi sărute mâna, deși m'am sbătut îndestul. Cu 10 sau 15 ani în urmă esista obiceiul ca femeea să spele picioarele oaspei. Acum datina aceasta s'a părăsit; totuși înviatarea încă se face, numai nu se mai stăruiește în urma refuzului.

La sărbători, de la eșirea de la biserică și peste zi, Armânii își vizitează regulat unii altora familiile. Femeile rămân acasă și primesc vizitele. Cum intri ele îți esă înainte de fac onorurile primirei, apoi te conduc în odaia cea mai curată a casei, un fel de salonaș îndestul de bine mobilat și care nu lipsește în nici o locuință armânească. După ce te așezi, femeea cea mai în vrastă ia cuvântul și te întreabă mai întâi despre tată și mamă, dacă mai trăesc, apoi despre nevastă, dacă ești însurat, apoi despre frați și surori, pe urmă despre cumnați, despre copii, despre copiii surorilor și fraților, și gradarea aceasta de rudenie nu se

perde nici odată din vedere. Dacă cum-va ai rude în străinătate ești cercetat asupra veștilor ce ai primit. A doua femeie vine apoi la rînd și îți face tot aceleași întrebări. A treia femeie, care e și mai tină de cît a doua, îți repetă întrebările întocmai, pe cînd cea d'întăi femeie se adresează visitorului al doilea, mai tîner de cît cel d'întăiu, apoi celui de al treilea și de aici în colo toți vorbesc și întrebările se încrucișează cu mare repezeciune. Atea după ce se sfîrșesc aceste întrebări se începe conversația. Se înțelege că dacă e în vedere vr'o nuntă, la rude sau la vecini, subiectul e găsit gata, și se deapănă cît se poate depăna. Dacă între visitori este și unul mai de seamă, atunci acesta e întăbat mai întăiu, de cătră femeia cea mai în vrăstă a casei, deși ar fi mai tîner de cît cei-lalți bărbați cu carii ar fi venit. A ști just cînd trebuie să se treacă peste întăetatea de vrăstă, e un semn că gazda e femeie inteligentă și cu pătrundere. Intimități nu sunt permise de cît între rudele cele mai apropiate, și anume între părinți și fii, și între frați și surori. La o nuntă, bună-oară, femeile dăntuesc mai mult între ele, ear bărbații se învîrtesc și ei mai de-oarte în polci și în valsuri, căci și la Armăni, dansurile naționale încep a'și lua rămas bun, deși armănisează și ei pe cele importate. Bărbatul poate dăntui cu soția și sora lui, și cel mult cu o verișoară primară, dar nu și cu o vară de-aldoilea.

Sentimentele naționale la Crușoveni par a se desvolta destul de repede. Copiii de «Armăni curați» și copiii grecomani, fac și aici tabere dușmane și adesea se răsboesc până la sânge, ca și la Părleap, Gopeș, Moloviștea, Tărrnova, Magarova etc. Puii de Grecomani aruncă cu petre în institutorii Armăni, și le strigă din urmă: «dascăle Armăn». Dușmănia aceasta însă se vede și la cei mai în vrăstă, și nu rare-ori din cauza *Armănistmului* și a panelenismului sau, mai bine, a *Grecomanismului* se dușmănesc membrii uneia și același familii. Înăsprirea acestei lupte a ajuns până acolo

în cât a causat pretutindeni rupturi de relații între fii și părinți, între frați și frați. Bătrânii mai adesea sunt grecomani, ear tinerii «Armâni curați». Am vădut la unele case din Crușova, zugrăvită lupa romană cu pruncii Romus și Remus de-asupra ușei. Odată mitropolitul grecoman din Crușova, mergând să viziteze pe d-l Ioan Unca, unul dintre institutorii școalei române micste din mahalaua Cireș, și, vădând lupa romană zugrăvită cu culori de-asupra ușei, esită cât-va de-a intra. Atunci d-l Unca îi zise: «Pleacă-te lupei romane, căci intri la un Armân!» și popa vrând-nevrând trebui să se plece, mai cu seamă că și ușa era foarte joasă, cum e de obicei mai la toate locuințele armânești. Se povestește că Grecomanul i-a păstrat mânia pentru faptul că a fost nevoit să se plece lupoaicei, lăptătoarei întemeetorului Romei, și a încercat să oprească pe d-l Unca de a mai cânta la biserică, căci acest institutor e și cântăreț, dar nu a isbutit fiind-că l'a cerut iarași poporul. Institutorii armâni, oameni culți, țin posturile ca și când ar fi călugări, și se duc la biserică cu lumînări mari, de oare-ce așa dorește Armânul să vadă pe dascălul său, deși în totul considerat, poporul armânesc e departe de a fi bigot.

Imprejurimile Crușovei sunt foarte frumoase și bogate în priveliști minunate cu orizonturi întinse. De aceea și obișnuiesc Crușovenii a face adesea preumblări, dar tot-de-a-una în mare număr, căci un om singuratic, dacă ar hazarda a se duce în pădure, ar fi imediat prins de bandiți și dus prizonier «în munți» și de aici nu scapă până ce nu-și rescumpără capul cu bani, ear dacă cum-va prețul întârzie de a ajunge în mâna bandiților la termenul ficsat prin anume scrisori trimise familiei prizonierului, atunci capul nenorocitului cade nelipsit. Se pare că nu e ceas din zi și din noapte în care Crușova să nu fie pândită. Abea es câți-va copii să se joace la marginea orașului, că unul dintre ei e îndată răpit, și în tot-de-a-una fiul unei familii cu avere.

Apoi curg scrisorile către bieții părinți, aruncate fiindu-le noaptea prin curți, și nu pot face alt-fel, ci trebuie să-și vire mâna adânc în pungă, pentru ca să nu fie vërsat sângele nevinovatului.

«Du-te, Leno, s'bagi (*) căldarea!»
 «Nu mă duc, că-mi easte frică...»
 «Mi-easte frică di-Arbineși (1)   1) Albaneji, Arnăuți
 «Di-Arbineși
 «Făr' di cămeși,
 «Că-mi mă liau (2) ell' (3) di cusită   2) mă iau 3) ei
 «Și-mi mă duc la păduriță!»

Atât de mare e frica de bandiți că nici pentru apă nu se duce o copilă în pădure. În această poezie populară, ce se întâlnește prin comunele unde se află și oameni cu avere, adică prin comunele pândite de bandiți, tipul banditului este înfățoșat prin «Albaneji făr' de cămeși» deși de cele mai multe ori el este Bulgarul și mai ales Bulgarul-Turcit, câte-odată Turcul și ceva mai rar este chiar Armânul. D-l Gustav Weigand a găsit aceste versuri în comuna armânească Samarina, din munții Pindului, aproape de riul Grebeniticu, numit ast-fel pentru că trece și pe lângă altă comună armânească, Grebena.

Școlile zise bulgărești din Crușova, nu de mult înființate, nu au institutori formați anume, ci improvisați. Unii dintre ei sunt oameni cari nu știu mai mult decât a scri și a citi, dar pun atâta sîrguință și căldură în munca lor școlară încât dau roade neașteptate. Aceste școale, duse de un corp didactic nepregătit pedagogicește, au putut totuși opri în loc armânizarea Bulgarilor Miați, cari încă în 10 sau 12 ani s'ar fi contopit cu totul în Armâni, mai ales că nu e nici unul dintre ei care să nu cunoască armâneasca, și să n'o vorbească cu ușurință. Deși însă școala bulgară

(*) *S'bagi căldarea*, adică să pui căldarea la isvor. Veđi și: Gustav Weigand, *Die Aromunen* vol. II pag. 155.

din Turcia, nu se poate compara cu cea armânească, în care lucrează o sumă de institutori bine pregătiți și inimoși, totuși ea este superioară celei grecomane, care încă din vechiu suferă de rele ce par incurabile. Despre adevărul cuprins în afirmațiunea aceasta, cititorul se va convinge îndată ce voi descri chipul și felul cum se lucrează în școalele grecești. Le iau pe cele din Crușova, după felul cărora sunt organizate lăuntricește școalele grecești și din alte părți ale Turciei. Mai întâi: 3 ore în fie-care zi a săptămânei, și anume orele de dimineață, sunt date limbei grece antice, nu celei moderne, de oare-ce episcopii și consulii greci, cârmuitorii acestor școale, nu se mulțămesc a greciza pe Armâni, ci vor a-i *elenisa*. Dar biata elena e tot atât de cunoscută profesorilor, ca și școlarilor lor. Și cum ar putea fi altfel, când nu e nici un grec între ei, ci toți până la unul sunt Armâni și încă Armâni din Crușova, cari n'au învățat decât în școalele gimnasiale grecomane din Bitule. Și astăzi e știut că elena nu se învață cum-va la Atena, ci la Berlin, unde se duc și Atenienii de o gustă cu picătura. Deci: orele de dimineață ale fie-cărei zile sunt date învățământului elenei, iar din cele de după prânz, 3 ore pe săptămână sunt pentru limba franceză, 2 ore pe săptămână pentru latina și 2 ore pe săptămână pentru limba turcă, ce s'a introdus de puțin timp, și imitându-se întru aceasta școala română, în care limba imperiului s'a cultivat tot-d'a-una cu luare aminte. Chiar după numărul orelor se vede lămurit că latina și turca sunt introduse în program, numai de ochii lumii. Mai rămân acum numai 5 ore de după prânz, în care trebuie să se învețe: aritmetica, geometria, geografia, științele fisico-chemice și cele naturale, istoria lumii negrecești, caligrafia, desenul, etc. Cine nu vede din programul și orarul acesta că în școala grecomană nu se învață decât *elena*? Și cine o predă? Armânii originari din Crușova, cari nu o cunosc nici pe departe. Așa se explică faptul că Armâ-

nii, oameni practici, au început a înconjura școala greacă, deși ea dă școlarilor până și bani de buzunar. Și tot așa se explică faptul că copiii, după 11 ani de muncă în școala greacă, es fără nici o cunoștință practică, ci numai cu câte-va versuri despărecheate din Omer, învățate și acelea pe de rost. Grecomanii au în Crușova o școală mare, în centrul orașului, într'un frumos edificiu propriu, cu o clasă preparatorie de un an, cu șase clase primare și cu patru clase gimnasiale, care clase, toate la un loc, cer unui elev unspre-zece ani în cap. Mai au încă două școli primare, dintre care una micstă, cea din mahalaua Cireș, pusă anume aici spre a combate influența școalei române, aflătoare în aceeași mahala, și una de băeți; și încă alte două școli de fete, fiecare cu câte o divizie preparatoare și cu câte cinci clase primare. Toate aceste școli sunt conduse de 8 profesori și de 7 profesoare. Profesoarele grecomane sunt, mai toate, pregătite la școala normală greacă din Bitule, unde se zice că se fac și 2 ani de aplicație, cu toate acestea, nici una nu cunoaște noile metode de învățământ. Atât profesorii cât și profesoarele sunt plătiți de silogurile din Atena și din Pera, ear veniturile bisericilor, din care de obicei se spune că ar fi plătiți dascălii grecomani, sunt escamotate pretutindeni de episcopi în mare parte, pecând o parte mai micuță e pentru preoți, pentru cântăreți și chiar pentru efori. De un timp încoace Grecomanii au început a da o mai mare atențiune școalelor de fete. Ei au ajuns a se încredința acum, că singură femeea armâncă a împedat repede mergere înainte a grecisărei. De aceea vor ca prin femeie să desnaționalizeze pe Armânii îndărătnici. De secol, de când au în mână biserica creștină a Peninsulei Balcanice și nu au cules nici o izbândă în desnaționalizarea diferitelor popoare ale Turciei, s'au hotărât deci să greceze pe femeea armână, albaneză și slavă și îndată ce vor izbuti a face aceasta, în câți-va ani Peninsula

întreagă va fi elenizată, și când Turcul va pleca în Asia, Atena va moșteni Constantinopole cu toate apanagele lui. Ideea nu e rea, păcat numai că a licărit în mintea episcopilor și consulilor greci, tocmai când și la celelalte popoare din Turcia s'a redeșteptat sentimentul național și când nici Armânul, nici Albanzul, nici Sârbul și nici Bulgarul nu se mai simt măguliți a fi Greci.

Cunoscând organisarea lăuntrică a școalei bulgare și a celei grecomane, este timpul să arătăm și pe cea a școalei armânești, pentru ca ori-cine să poată face mai bine comparația. De oare-ce și școalele armânești din toată Turcia sunt organizate tot ca cele din Crușova, de aceea ne vom servi de acestea spre a preciza tipul. În acest oraș sunt trei școli românești: una de băeți și una de fete în centru și în apropiere de biserica s-tul Neculai, și încă o școală micștă aședată în mahalaua Cireș. Școala de băeți are o clasă preparatorie și cinci clase primare. Clasa preparatorie servește pentru a face pe copiii armâni câțva cunoscuți cu limba română, în care li se predă partea cea mai mare a disciplinelor învățământului primar; ear în clasa a cincea se repetă cele învățate în clasa a treia și a patra. Programul e aproape același ca al școalelor primare din România, ușurat de istorie, și încărcat cu limbele: turcă, franceză și greacă. Turca se predă în clasele 3^a, 4^a și 5^a cu 3 ore pe săptămână, franceza în clasele 3^a, 4^a și 5^a tot cu 3 ore pe săptămână, ear greaca modernă în clasele 4^a și 5^a cu două ore pe săptămână. Fiind deci învățământul primar de aici, încărcat cu trei limbi străine, și trebuind, în același timp, a se face bine toate materiile programelor învățământului primar din România, adăogarea clasei a 5^a era inevitabilă. După cum am arătat și mai sus, rugăciunile și lucrările practice aritmetice se fac în armânește, ear celelalte materii se învață în românește. Spiritul învățământului este eminamente practic, ba chiar atât de prac-

tic, încât în unele școli armânești se învață și comptabilitatea, de oare-ce părinții, fiind comercianți și industriași, doresc ca copiii să capete în școală tocmai ceea-ce le trebuie în viața de toate zilele.

Corpul didactic armănesc este cu mult superior celui grecoman și celui bulgar. D-nul Steriu Cionescu, directorul școalei române centrale de băeți, a urmat cursuri academice la universitatea din Iași mai mulți ani. D-nii Tașcu Iliescu și Evangheliu Petrescu sunt cei doi poeți în viață mai gustați și mai iubiți între Armâni. De asemenea și ceilalți membri ai corpului didactic armân din Crușova, alcătuit din șeasă institutori și patru institutoare, sunt oameni, carii cunosc cerințele învățământului intuitiv și ale noilor metode. Una dintre institutoare, d-na Zaharia Bușa, directoarea școalei de fete, este absolventă a asilului «Elena Doamna». Școalele armânești din Crușova sunt conduse și de o eforie alcătuită din șapte bărbați iubitori de instrucție și anume: Prenda Leasa, Petru Baliu, N. Gogu, N. Petrașincu, D. Petrașincu, Costi Chieli și Toma Atanasie, care e și casierul eforiei, toți oameni foarte stimați și cu averi însemnate. Învățământul nu se predă însă nici după sistemul institutorului de clasă (Klassenlehrer), nici după cea a specialisărei pe materii. În școala română din Macedonia s'a căutat o înfrățire a acestor două sisteme și s'a găsit și a dat deja destul de bune roade înfrățirea aceasta, pe care, cred, că e bine să o arăt tot acum. Eat'-o: la școala centrală: clasele 1° și 2° sunt conduse de d-l Iani Papa-Hagi, clasele 3°, 4° și 5° de d-l Steriu Cionescu, iar clasa preparatorie este condusă de d-l Tașcu Iliescu. Tot odată d-l Cionescu predă franceza în cl. 4° și greaca în a 4° și 5°, d-l Petrescu predă turca în clasele 3°, 4° și 5° și franceza în a 5°, și tot acești institutori predau limbele și la școala de fete. Mai toți acești institutori scriu și alcătuiesc cărți. Steriu Cionescu a scris un abecedar și o

geografie a Turciei de Europa. Din poeziile d-lui Taşcu Iliescu am adus deja una răspândită în toate şcoalele Macedoniei, să înfăţişez şi una din ale d-lui Evangheliu Petrescu cu titlul: Puliu asburător:

Tine puliu ⁽¹⁾ asburător ⁽²⁾ ,	¹⁾ pasere ²⁾ sburătoare
Ah ce tot ma'mi cânti tr' ⁽³⁾ ubor ⁽⁴⁾ ;	³⁾ în ⁴⁾ curte, ogradă
Tine cunoşci a meu dor.	
Disi ⁽⁵⁾ mi faci vîrn'ajutor?	⁵⁾ nu cum-va?
Tine-am frate, tine sor!	
Vêd că eşti bun călător,	
S'asbori poţi de tot lişor,	
Vino'ncoa să'ţi zic un sbor ⁽⁶⁾ :	⁶⁾ vorbă, cuvânt
Slaba-mi boace di ficior,	
Nu strêbate aţel nior,	
S'avdă bunul Domnitor	
Cântecul a meu di-amor,	
Ce eu cânt tră ⁽⁷⁾ numa ⁽⁸⁾ lor	⁷⁾ în ⁸⁾ numele
Şi tr'aţeli fraţi ce mă vor.	
Ma ⁽⁹⁾ tine muşat ⁽¹⁰⁾ pulişor	⁹⁾ însă ¹⁰⁾ frumos
Şi-a inimăliei cântător,	
Şpune a lumiliei Faptător ⁽¹¹⁾ ,	¹¹⁾ creator, făptuitor
În armânescul mare cor	
S'm'aveaglie ⁽¹²⁾ mine până s'mor.	¹²⁾ să mă vegheze
Şi'n sinlu a lui apărător	
Eu alt nu cânt cu toc şi dor,	
De cât dreptatea tutulor	
Şi-a armânescului popor...! (*)	

În afară de acest tip de şcoală, care e cel general, Armânii mai au în munţi încă unul, ce se aseamănă mult cu acela al unei şcoale ambulante. Din cauză că Fărşeroţii şi parte de Grămosteani sunt migranţi, şcoala armânească e silită să se ţie mereu de ei, şi deci, vara să se sue la munte, ear eara să se coboare la câmpie, ca ast-fel instrucţia copiilor să nu sufere.

(*) Veđi: revista mea *Ţara Nouă* an. IV, pag. 561. «Puliu asburător» se aseamănă cât-va cu *paserea măeastră*, şi în unele basme armâneşti are un rol apropiat cu acela pe care *paserea măeastră*, îl are în basmele noastre.

Fărșerotul călătorește cu nevasta și copiii lui, ori-cât de departe s'ar duce, și nici chiar pentru învățătură nu se hotărăște a se despărți de numeroasele-i odrasle. Deci, școala ar fi deșartă earna dacă ar rămânea la munte, ear de-ar sta la câmpie ar fi deșartă vara. Și ca să nu fie deșartă s'a făcut și ea quasi-nomadă ca și poporul căruia este datoare a'i apropia bine-facerile învățături.

În ce privește moralitatea și curățenia vieții, ântăetatea corpului didactic armânesc, față de cel grecoman ca și de cel bulgar, nu e supusă la îndoeală nicăiri în Macedonia. Dascălul armân înțelege că trebuie să fie pilda vie a bunei purtări, și își dă lămurit seama că glasul lui cu atât va fi mai ascultat, cu cât ênsuși va face și va fi așa cum propoveduește. Pretutindenii în Turcia unde se află școală armânească, dascălul armân este iubit și stimat de populație, și el este ținut să nu poată șovăi, căci dacă n'ar fi el pilda vie a binelui, atunci lui ênsuși pilda aceasta i-ar fi părinții școlarilor și familia armână în genere, în care moralitatea, frugalitatea, curățenia de moravuri și spiritul de ordine sunt domnitoare. Nu tot așa stau lucrurile cu institutorul bulgar, care crede că cu atât se va arăta mai civilizat, cu cât va avea mai puține scrupule. Poporul bulgar din câmpiile și luncile Turciei, trăind în miserie, ca unul care e legat de pământul proprietarului turc ori albanez, și, fiind cu trup și suflet la dispoziția proprietarului, e stăpânit de toate viciile, ce fac tristul cortegiu al miseriei și al stărei de cîflicar. Puse fiind satele Bulgarilor în calea tuturor, familia la ei a avut de suferit neconținut înfrângerii, ce au aruncat-o în prada unei corupții înfrîtoare, pe care stăpânul cîflicului o cultivă și o crește, dând concursul său personal. Cîflicarul bulgar, muncind pământul altuia și, tot rodul sudorilor lui trecînd la stăpânul cîflicului, nici miserul bordeiu în care își odihnește oasele trudite nu este al lui. În acest bordeiu fiind cu femeea, cu fetele și copiii

lui, cum ziseiu, în calea tuturor, fatal este și în calea poftelor tuturor. Din straturile acestea pornește institutorul bulgar, și de sigur că el se va fi întrebând: «Pentru cine să fiu moral? Cui ar servi de pildă înfrânarea mea?» De aceea în școalele bulgare din Turcia, instrucția se dă într'o măsură oare-care, dar la educația inimei școlarului nu cugetă nici institutorul, nici episcopul bulgar, care ca și cel grecoman, de-o-cam-dată e ocupat cu luarea a șapte piei de pe spatele drept-credincioșilor, cărora le propoveduește iubirea aproapelui și milostenia. Tot așa stau lucrurile — din punctul de vedere al moralității — și în școala grecomană. Nu doar că poporul grecoman ar fi căzut, căci acesta nu e altul de cât poporul armân, la care iubirea de familie e o religie. Dar amestecul consulului și episcopului grec în școala grecomană a introdus aici apucături și răutăți, ce nu o pot face să progreseze. Câți-va ani mai înainte, consulul grec de la Bitolia, în fie-care săptămână, sâmbătă dimineața, pleca la Gopeș călare, însoțit de un cavas înarmat, ajungea la școala de fete grecomană, lua pe institutoare cu sine pe cal și sub ochii tuturor «Armânilor curați» și a Armânilor grecomani, consulul și institutoarea, amândoi pe-aceeași șea, plecau voioși la Bitolia. Aici, primejdiosul grecisator, ținea cu sine pe doamna institutoare greacă până mercuri dimineața, când apoi o trimetea la școală pentru ca să propoveduească, până sâmbăta viitoare, moralitate și spirit de ordine școlărițelor ei. Domnul consul de mercuri și până vineri seara de asemeni nu rămânea neocupat. El scria rapoarte diplomatice, adresate Atenei, prin care arăta că de când d-lui stă în capul școalelor grecești din vilaietul Monastir, toți Armânii s'au făcut Eleni; ear Atena încântată îi trimetea noi subsidii pentru ca să prefacă în Eleni, și pe Bulgari, pe Sârbi, pe Albaneji și să nu mai rămâe barbari în Peninsula Balcanică. Resultatul a fost că Atena a rechemat la urmă pe acest aprig grecisator al Peninsulei; că părinții grecomani

din Gopeș 'și-au luat copiii și i-au dat la școala armânească, încredințându-se că poate cine-va să fie om și fără să fie Elen, ear școala grecomană s'a închis și a rămas închisă. Nu numai la Gopeș însă, s'a lucrat în acest chip în favoarea panelinismului, ci și în alte părți ale Macedoniei, unde el a eșit învingător întocmai ca și la Gopeș. Dar nu despre aceste episoade din cumplitul războiu, ce consulii greci duc pentru panelenizarea Peninsulei era vorba, ci de moralitatea corpului didactic grecoman. Așa este; totuși, de oare-ce consulii greci sunt și conducătorii supremi ai școlei grecomane în Turcia, și consilierii ascultați ai episcopilor greci în lupta grecisărei, atât prin școală cât și prin biserică, oare exemplele ce dau acești șefi să nu aibă nici un răsunet în școală? și să nu molipsească oare întru nimic pe membrii corpului didactic grecoman? Faptele răspund afirmativ. Dascălii grecomani sunt departe de a fi pildă de moralitate; ei înțeleg prin civilizație lupta în contra frugalității, de oare-ce la carte stă scris, în economia politică, că înmulțirea trebuințelor este civilizația, la carte stă scris că respectarea datinilor strămoșești este tot una cu superstiția, în codul cavalerului de «bon ton» este scris că a sta la masă într'o societate alături de soția sa, și a dănțui numai cu soția și cu sora sa «e ceva vulgar». De aceea acești civilisatori ai barbarei Peninsule dau cu piciorul în toate datinile, obiceiurile și credințele strămoșești. Ei deschid porțile casei lor și împing cu sila porțile altor case și familii. Ear Armânul, deștept și neîncrețtor, se iută pieziș la ei și clatină din cap cu bănuială.

Armânii cari îmi povesteau lucrurile acestea aveau tot dreptul să închee cu vorbele:

— Noi nu ne temem nici de cum de stigleții panelenismului. Greci *nu sunt* în Macedonia, ei *vor să facă* Greci, și dacă n'au izbutit până eri, astăzi în zadar se mai muncesc.

Un alt Armân luă cuvîntul și adaose:

— Ai dreptate. De corbii panbulgarismului însă trebuie să ne temem, căci propaganda panbulgarică n'are nevoie să facă Bulgari. Bulgari sunt în Turcia, și bordeele lor sunt pline de copii.

— Copiii tuturor!

— Dar carii se numără ca Bulgari.

— Și cărora direcția bulgară naționalistă de prin orașe, nu le face școală, de și are atâtea mijloace bănești la dispoziție, ci îi lasă în întuneric și în prada pansenismului, a panslavismului, a catolicismului și a protestantismului. Direcția naționalistă se reazemă pe credință că Bulgarii de prin câmpii nu vor putea fi desnaționalizați, ci vor rămâne tari în fața tuturor ademenirilor străine, apărați fiind de ignoranță. Această credință a și formulat-o direcția naționalistă bulgară din Bitolia într'un cuvânt foarte scurt și foarte crud: «dobitoacele își vor păstra carnea bulgărească!» Slabă mângâiere. Nici odată ignoranța n'a apărut pe un popor de nevoi și de ispite. Faptele vorbesc ca și mine; ei sunt divisați și se sfășie întru ei. Nu mă tem nici de dênșii.

— Divisați suntem și noi, și ne sfășiam între noi din cauza pansenismului. Dar aceste sfășieri vor înceta când școala și biserica armânească vor revărsa lumina peste tot neamul nostru. Tot așa și sfășierile dintre Bulgari vor înceta când școala bulgărească va veni în mijlocul lor.

— Când se va putea face școală în cătunele lor de câte 20 și 30 de suflete? Cuvîntul: «dobitoacele își vor păstra carnea bulgărească» are menirea de fapt de a masca neputința de a se face școli în atâtea cătune, el nu exprimă cum-va în realitate credința conducătorilor bulgari că «dobitoacele» vor rezista ademenirilor.

— Dar Bulgarii n'au nevoie să facă Bulgari, ei sunt în Macedonia.

— În Macedonia?... Hm! în straturi subțiri și deci puțin rezistente. Noi, Armânii, de asemeni nu avem nevoie a face

Armâni, căci Armâni sunt nu numai în Macedonia, ci și în toată Albania unde nu sunt Bulgari, și în Epir, și în Tesalia și pretutindeni în Peninsula-Balcanică.

— Dar neajunși la conștiința națională.

— Da.. Neajunși pretutindeni.. Însă esistăm în insule sau, mai bine zis: în peninsule puternice, în straturi tari. Armânii sunt și mai mulți și mai luminați de cât Bulgarii, carii erau numeroși înainte de formarea statului bulgar și anebsarea Rumeliei. Ar fi destul să scoborîm zece comune armânești de la munte și toate luncile Peninsulei vor fi cuprinse de Valahi. Dar ceasul n'a sunat ca ei să se sco-boare. Să 'i lăsăm pe creștetele munților până vor fi chemați la lumină și la conștiința națională.

— Și până să ajungi la conștiința națională, Europa te va dărui, din neștiință ori din interes, când Bulgariei, când Serbiei, când Greciei sau tuturor deodată. Și atunci?

— S'au mai făcut daruri cu Armâni. Grecisatu-s'au cei din Grecia? Nu trăesc până azi în Balcani Românii lui Ioaniță împăratul? Și s'a neliniștit un Român de soarta Românilor din Serbia?

— Veți cum ne socotesc străinii.

— Pe hârtie ne-au împușinat tot-d'a-una, în realitate creșcem și ne înmulțim. Noi știm câți suntem, și n'avem nevoie să-i întrebăm pe ei spre a ne cunoaște numărul. Ear întru cât mă privește, mai știu încă un lucru: peste un popor nu se trage cu buretele, dacă odată este, el va va fi și în viitor!

Și totuși când acești doi luptători încetaseră, fără a se convinge, un bătrân din cei de față nu se putu împedica de a zice:

— Toate bune... toate bune! dar frații nostri de la Dunăre au un cuvânt ce glăsuește: «paza bună trece primejdia» și pe care ar trebui să nu 'l uitați când vorbiți despre Bulgarii din Macedonia, și despre panbulgarism.

— Da, reluă unul din cei d'ântei vorbitori, zicătoarea celor de peste Dunăre e înțeleaptă, însă nu pentru că cuvântul: *Bulgarii din Macedonia*, ar fi având vre un înțeles în sine, ci pentru că la spatele Bulgarilor stă Colosul de Nord, care tulbură neconținut pacea Peninsulei noastre. Toate neamurile de pe pământ au dreptul de a gusta din bine-facerile păcii, numai nouă Armânilor, Turcilor, Albanejilor și câte alte neamuri mai suntem aici, nu ne este ertat a trăi în pace, pentru că nu vrea puterea cea mai mare creștină. Bulgarii din Macedonia? Dar ce înțeles are oare cuvântul acesta? Este mai ântei lămurit înțelesul geografic al cuvântului Macedonia? Și nu sunt în Macedonia și Turci, și Armâni, și Albaneji, și Sârbi, și Ovrei, și Greci, și Bulgari, și Curși, și Armeni? Ce însemnează deci cuvântul: Bulgarii din Macedonia? Se putea vorbi odată de Bulgarii sau, și mai cu drept: de Slavii din Turcia. Da... înainte de formarea statului Sârbilor, și cel al Bulgarilor, Slavii erau în majoritate în Peninsulă, dar acum, și încă și după anebsarea Rumeliei? Acum ce mai vor Bulgarii cu Macedonia unde noi, Armânii, Turcii și Albanejii îi întrețeam în număr, nu tustrele neamurile la un loc, ci fie-care deosebit?

V.

PLECAREA DIN CRUȘOVA. DE LA PÊRLEAP SPRE BITULE: CERȘITORI SLAVI;
LIPSA DE CERȘITORI ARMÂNI; CĂSĂTORIA LA SLAVII DINTRE PÊRLEAP ȘI BITULE;
CUM GREȘESC STRĂINII NUMĂRĂTOAREA ARMÂNILOR; PORTUL FEMEILOR SLAVE;
ASPIRAȚIILE LOR ȘI DIVIȚIUNILE DINTRE RI; JUDECATA UNOR UCIGAȘI. O PERECHE
DE BULGARI LA FÔNTÂNA DE LÂNGĂ BITULE. INAUGURAREA CONSULATULUI
ROMÂN DIN MONASTIR.

Se respândise vestea că peste câte-va zile avea să se inaugureze consulatul român de la Bitolia, de curând înființat, și Armânii erau cuprinși ca de niște friguri. Nu se mai vorbea decât despre aceasta. Toți ar fi vrut să plece la Bitolia, ca să vadă înălțându-se drapelul României în capitala Macedoniei. Femeile chiar, nu mai vorbeau de nunți la fântână, ci numai despre «consulatlu armânesc».

Iarăși pe o arșiță cumplită de soare, părăsii Crușova, acest mândru cuib de vulturi, această puternică cetate a neamului armânesc. Dascălii, dascălițele și o mulțime de locuitori Crușoveni însemnați, Armâni toți, mă însoțiră până la eșirea din oraș, despărțindu-ne ne strinserăm mânele, ear când pornii, îmi strigară cu ochii uși de lacrimi:

— Spune celor din România să nu ne uite! Frați le suntem și îi iubim! Spune-le să ne iubească și ei!

Cerșitori slavi

Ali-Agà, care rămăsese la hanul de la intrare și pe care nu'l mai vădusem de la sosirea în Crușova, îmi făcu un frumos salut oriental, sări pe capra trăsuri, puse pușca între genunchi și îndemnă pe birjarul Tătar să mae. Peste cât-va timp eram la Përleap. Aici atât Armânii cât și Grecomanii erau mișcați de vestea inaugurării consulatului și numele, România, era purtat din gură în gură. Unii o și luaseră la

picior, ca să vadă ceea-ce se va petrece a doua zi la Bitule, căci a doua zi chiar avea să aibă loc inaugurarea. Alții porniseră călări, ori cu trăsura încă cu o zi mai înainte.

Eșind din Përleap, unde mai observai că se fabrică și pietre de moară, în drum spre Bitule întâlneai mai mulți cerșitori sârbi ori bulgari, unii orbi, alții schiopi, alții ologi, așezați din loc în loc la marginea șoselei și cântând nisece cântece jalnice și trăgănate de ale lui Marcu Cralea, despre care Sârbo-Bulgarii sau Bulgaro-Sêrbii de aici cred că nu a murit, ci că doarme în adâncimele muntelui Marcoi-Culi și că se va redeștepta, spre a-i scăpa de jugul Ottoman. Ali-Agà, care cunoșcea aceste cântări, se uita chiorș la ei și tot mormăea:

— Să așteptați până va învia Marcu-Cralea.

Se afirmă nu numai de Armâni, ci și de Turci, și de Bulgari, și de Albaneji, că nu s'a vădut vr'o dată un cerșitor armân în Macedonia și în cele-lalte provincii turcești

în care locuiesc Armânii; ear eu pot afirma că atât cât m'am mișcat în Turcia, care de alt-fel mișună de cerșitori de toate naționalitățile, nu am întâlnit nici un singur cerșitor armân, și nici măcar un Armân în miserie. Atât de mare este iubirea de familie la Armân, încât el primește în casa sa și ajută pe un nenorocit și de-al noulea neam, și nu 'l lasă să întindă mâna; ear ajutorul nu mănâncă degeaba, ci tot face ce poate în casa care i-a dat ospitalitate, măcar aduce apă și așază focul. În faptul acesta se constată două înalte sentimente: iubirea cea mare de familie a Armânului, și conștiința de sine ridicată la conștiința și mândria de rasă. În comuna Têrnova se află o bătrână săracă, care nu are nici o rudă și nici un sprijin. Ea stă în căsuța ei și toată ziua lucrează la ciorapi

O bătrână săracă lucrând ciorapi

ciorapi armânești și bulgărești. Și dacă, știind-o în lipsă, voește cine-va să-i dea un ajutor în formă de dar, ea primește ajutorul însă în schimb face și ea un dar, măcar cu o pereche sau două de ciorapi.

Oprind trăsura în câte-va rânduri, am dat câte ceva cântăreților orbi sau ologi de pe lângă șosea. Unul dintre acești cerșitori îmi ceru și o țigară, ear Ali-Agâ îmi zise:

— După ce 'i vei da țigara, îți va cere și chibrit!

Observai lui Ali, că judecă pe acești nenorociți așa cum cum era să fie el însuși judecat la Pêrleap, după ce trăsese

cu pușca în tâlharii de lângă muntele Marcoi-Culi, ear el clătinând din cap răspunse:

—După ce vei mai fi umblat prin locurile noastre, te vei încredința însuși, cât sunt de răi și nerecunoscători. Străinii câți veniți pe la noi, aveți obiceiul să ne ocăriți după ce ajungeți acasă. Greșiți foarte. Noi Turcii avem un lucru: considerăm oameni nu numai pe cei de legea noastră, ci și pe cei de altă lege. Oamenii aceștia însă, Bulgari ori Sârbi ce sunt, consideră drept câni pe toți câți vorbesc altă limbă decât a lor, deci și pe creștinii de altă limbă. Și să te ferești de a le face bine, îți iai beleaua cu ei. Căci nu ei se cred datori, ci d-ta le ești datornic, după ce le-ai făcut binele.

În drum trecurăm iarăși pe lângă mai multe sate bulgărești stăpânite de miserie: Borovce, Calician, Rubci, Tricrst, Tapolcian etc. La jumătatea drumului spre Bitule se trece peste râul Cerna, care își are obârșia la poalele Muntelui Crăciunac. În dreptul satului Lojna, și în imediată apropiere, se află un han unde hangiul este un Bulgar. Cerurăm apă de băut. Bulgarul cu capul descoperit, se presintă cu un vas de lut plin cu apă în stânga, ear în dreapta cu o mică tinichea, pe care o muiă în vas, o umplu și o oferi lui Ali-Agă, singurul Turc dintre toți cei câți eram în trăsură. Acesta făcu semn hangiului ca să-mi dea mie ântei de băut. Bulgarul ori Sêrbul, cu o privire îndoiioasă, câtă în ochii lui Ali, stătu o clipă nehotărit, apoi îl ascultă. Umplu cana de tinichea a doua oară și iarăși o oferi lui Ali, adecă Turcului, stăpânului sau mai bine Domnului. Acesta îi facu semn să o dea profesorului armân, care mă însoțea în drumul acesta, și care ca, ori-ce supus Ottoman purta fes. Bietul Bulgar, el voea să servească pe singurul Turc dintre noi, și acesta nu 'i primea serviciile.

În cale ajunserăm pe un băeat bulgar ori sêrb, ca de 15 sau 16 ani, împreună cu o femeie de 40 sau 45 de ani, ce părea a 'i fi mamă. Mirat de nesimțirea băeatului, care

călărea pe un asin, și de umilința mamei, care într'o căldură ardeătoare și prin praf, mergea alături cu picioarele goale, atât Armânul, însoțitorul meu cât și Ali-Agà îmi afirmară că cei doi călători nu sunt cum-va mamă și fiu, ci soț și soție. Încă mai mirat fiind, la întrebările ce pusei mi se răspunse că la Bulgarii ori Sârbii de pe câmpia dintre Përleap și Bitule, ca și la cei dintre Përleap și Crușova este obiceiul că părintele când își însoară fiul cel mai mare, între 14 și 16 ani, îi alege o soție de cel puțin 30 sau 32 de ani. Această fată bătrână, în anii d'ântei e de fapt soția părintelui soțului, de oare-ce soția lui proprie e prea bătrână. Peste vr'o doi ani ea devine soția amândurora. Cei d'ântei copii sunt ai părintelui, deci frați ai soțului, ear cei următori nu se mai știe ai cui sunt. Fiul acesta, la rîndul lui, însoară în aceleași condițiuni pe fiul-său mai mare, care în realitate îi este frate!! Mișcat în chipul cel mai desplăcut și revoltat, am refuzat de a crede. Ajunserăm din nou la un han, și fiind-că vroeam ca existența sau neesența urîtului obicei ce mi se povestise, să fie imediat controlată, hotărîiu să așteptăm aici până ce va sosi din urmă și perechea. de Bulgari, mamă și fiu sau soț și soție, și rugai atât pe Ali-Agà, cât și pe Armânul care mă însoțea, să pue ei întrebările, căci amîndoi știau foarte bine limba bulgară de pe aici. Prin Armân învățaiu pe Ali-Agà cum să întrebe fără a ofensa pe perechea de Slavi, ce ne interesa. Ei se vedeau acum la cotitura drumului. Pe când vorbeam, hangiul, care, judecat după port, părea a fi Albanez, asculta româneasca noastră cu o foarte încordată luare aminte. Se vedea bine că ne înțelegea grăirea. Făcînd apoi o mișcare ca un om care nu se mai poate stăpîni, veni repede în fața noastră și ne strigă bucuros:

— Cu sănătate!

După ce îi mulțămirăm pentru salutare, începu a ne întreba:

— Iu⁽¹⁾ mergeți voi? Bitule? Aclo⁽²⁾ va s' s' sfințească consulatlu armânescu!

Și ne întrebă despre țară, despre lucrurile din Regat, despre traiul nostru și multe și multe, cum știe a întreba numai Armânul, care din acest punct de vedere amintește mult spiritul de curiozitate pe care Cesar îl constată și îl descrie la Gali, în: de bello galico. Rar mi-a fost dat să văd un om atât de radios și de fericit ca hangiuul nostru, când ajunsese a se încredința el, că putea să se înțeleagă cu mine, deși el întreba armânește, ear eu îi răspundeam pe românește.

În timpul acesta sosi și așteptata pereche. Ali-Agà oferi băeatului o țigară, ca să intre în vorbă cu el. Băeatul nu fuma. Ali îi o oferi din nou zicându-i:

— Ia-o și dă-o nevastei tale...! și arată cu degetul pe femeie. Credeam că aceasta se va revolta, că tot sângele i se va ridica în obraz... nu; ea răspunse cu liniște:

— Îi sunt mamă, nu nevastă.

Ori-ce cuvânt pronunțat îmi era îndată tradus, ori de hangiu, ori de cel-lalt Armân, carii ascultau cu atențiune, căci de oare-ce și hangiuul îmi afirmase existența la Bulgari a acelui desgustător și neomenos obicei, toți erau acum interesați în cauză. Ali-Agà avea aerul încurcat al unui om care se teme a fi prins cu minciuna și nu mai puțin încurcați păreau Armânii de lângă mine. Urmă o scurtă tăcere, în timpul căreia băeatul se dăduse jos de pe asin. Hangiuul voia să se apropie de Bulgari și să intre în vorbă cu ei, atunci Ali se adresă femeii și o întrebă:

— Unde mergeți?

— La Krklina, răspunse ea scurt.

Krklina e numele unui mic și miser sat bulgar, până la care mai erau vr'o patru kilometri. Ali-Agà reluă:

— Ce să faci acolo?

— Am treabă.

(¹) Unde. (²) Acolo.

— Poate că vrei să-ți însori băatul, că ved că-i mărișor de-acuma.

Bulgarca cât-va mirată, ridică ochii la Turc și răspunse:

— Adevărat.

— Vești că eu știu. Trebuie să fie tină și fata!

— De ce?

— Pentru că băatul tău nu poate să aibă de cât vr'o 15 sau 16 ani.

— Are 14 și jumătate.

— Tot atâta trebuie să aibă și fata.

— De ce? întrebă iar femeia.

— Apoi ce vrastă are?

— 31 de ani.

— Trebuie să fie frumoasă, urmă Ali-Agă.

— Hm! făcu Bulgarca, care părea a se fi săturat deja de atâtea întrebări, cărora ea nu le vedea însă rostul. Atunci Turcul forță puțin nota:

— Bărbatul tău trăește... nu-i așa?

— Trăește.

— De câți ani e el?

— Nu știu! răspunse Bulgarca repede.

În zadar mai puse Ali încă un șir de întrebări, căci nu mai putu scoate nici o lămurire. Băatul se și urcase pe asin, ear mă-sa porni prin praf după el, mișcând cu amândouă mânele împrejurul mijlocului colosalul brâu, ce poartă femeia bulgară sau sârbă de prin locurile acestea, ca și cum ar fi fost greu chinuită de căldură.

— Minciuni n'am spus; zice Ali-Agă, întorcându-se la mine.

— Însă eu n'am prins încă adevărul; îi răspunsei.

— Ce mai lipsește? Când am întrebat-o dacă noră-sa e frumoasă, ea mi-a răspuns numai: hm! Va-să-zică mare bucurie n'o așteaptă pe femeia aceasta, după ce își va însura băatul. Rămânea să spue că băatul ei este de 29 ori 30 de ani și adevărul era descoperit.

— Dar n'a spus. Femea poate să aibă 42 sau 45 de ani, și bărbatul ei poate că e de 50 sau 55 de ani.

— Inșă viitoarea băeatului este de 31 de ani. Nu ai o parte a adevărului?

Ne suirăm în trăsură și urmarăm drumul spre Bitule. La plecare hangiuul ne strigă voios:

— Calembar (călătorie bună)!

Tot călătorind cugetam că dacă în locul meu, ar fi trecut pe la hanul ce lăsasem în urmă, un călător neromân, fie el German, Francez, sau de altă naționalitate, ar fi judecat după port pe hangiu și l'ar fi socotit Albanez. Aușind acesta pe călător vorbind franceza, germana ori engleza, inima lui nu s'ar fi deschis, cum s'a întâmplat când a aușit româneasca. Și chiar de-ar fi știut el că străinul acela plecase anume cu gândul de a număra pe Armâni, puțin i-ar fi păsat lui cum ar fi fost socotit. Puțin i-ar fi păsat că străinul trecător în darea de seamă ce avea a face, era să zică că în cutare loc hangiuul era Albanez ori Scandinav. Altfel s'a întâmplat când a aușit româna. Și îmi grăiam în mine că așa trebuie să se fi esplicând faptul că Dimitrie Bolintineanu găsește mai mulți Armâni, de cât cei-l'alți cercetători neromâni ai Peninsulei-Balcanice. Bolintineanu, ca Român, îi *găsea* în adevăr pe Armâni ori-unde îi *întâlnea* pe când cei-l'alți călători neromâni, *deși îi întâlneau* însă treceau pe lângă ei *fără să-i găsească*. Aceasta se vede în scrierile lui F. C. H. L. Pouqueville, mai la fie-care pagină, atât în: «Voyage de la Grèce» precum și în: «Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie, et dans plusieurs autres parties de l'empire Othoman, pendant les années 1798—99, 1800—1». La Arta, la Suli, în tot Epirul de jos, în Pind, pretutindenea *întâlnește* Armâni și înșiră un lung catalog de numiri de-ale satelor locuite și astăzi de Armâni, stă de vorbă cu ei, le admiră chipul și bărbăția, dar trece pe lângă ei înainte și *nu-i găsește*, pentru că nu-i cunoaște. Tot așa s'a întâmplat și

cu alți scriitori străini. De câte ori un Român sau un Armân va scri despre poporul Armânesc, călătorul și scriitorul străin îi va striga: «Ai vădut cu ochi de șovinist! Și eu am fost în Peninsula dar n'am vădut ceea-ce arăți, n'am vădut atâți Armâni.» Acestuia se poate răspunde: I-ai vădut, ai mâncat cu ei, ai vorbit cu ei, dar nu i-ai cunoscut!!. Dacă un German și-ar căuta Germanii, i-ar găsi și i-ar cunoaște mai bine de cât un Român. Fie ertat ca și Românul să-și găsească și să-și cunoască mai bine Românii.

Ali-Agâ se frământa mereu pe capra trăsuri și, după ce îndemnă pe birjarul Tătar a mâna, ceva mai tare, se întoarce spre mine și îmi zise iarăși, cu oare-care amărăciune:

— Efendi (=domnule)! Nu, eu n'am mințit, și pot să-ți mai aduc o dovadă că la Slavii de prin locurile acestea, există obiceiul de care ți-am vorbit. Acum vr'o cinci-sprezece ani eram păzitor al unei vii de pe cîmpul unui mare bey, albanez-musulman. Intr'o seară, mai mult pe înopțate, prinseu furând struguri, pe o Bulgarcă, pe o fată bătrână de acestea, măritată de curând. Ele sunt deprinse prin vii, căci culesul se face numai cu ele. Se adună, și vin cu mare voe-bună, câte opt și zece și două-spre-zece fete, și nu se primește nici un Bulgar în vie, ci numai stăpânul și cu câți-va musafiri ai lui fac împreună cu fetele câte trei zile și trei nopți culesul, care câte odată se lungește și o săptămână. Înțelegi d-ta ce fel se face culesul.... nu'i așa? După ce-am luat strugurul din poala Bulgarcei ce prinsesem, i-am pus pușca în pept și am întrebat-o.... și ea mi-a răspuns că: da.

— Ce fel de da?

— Că socrul ei îi este bărbat. Atuncea eu am întrebat-o: «dar bărbatul tău adevărat?» ear ea mi-a zis: «e încă mic.»

Armânul, însoțitorul meu, îmi povesti că vorbind odată despre acest obicei cu preotul bulgar din Përleap, acesta ar fi încheiat vorbirea zicând cu durere: «De când mă aflui prin locurile acestea am luptat din toate puterile în contra

acestui urât obicei, adânc înrădăcinat în poporul de aici, și neizbânda mea de a-l înfrânge a fost și este cea mai mare amărăciune a vieții mele.» — Erau atâtea dovezi până

Slavă din câmpiile de la Perlepè.

acum, dar existența unui așa de barbar obicei la un popor creștin, mi s'a părut lucru atât de extraordinar, în cât nu m'am putut opri de a zice și lui Ali și Armânului de lângă mine:

— Totuși lucrul trebuie încă cercetat. Povestirile D-v. nu sunt tocmai dovezi pentru mine.

— Povestirile noastre sunt mărturii, răspunse Ali-Agà cam înțepat. Mărturisiri n'ai cum să capeți d-ta, căci n'ai cum să pui pușca în pept celor cu pricina. Eu am făcut-o și am căpătat mărturisiri.

Bulgarcelesau Sërboaicele acestea de pe câmpiile și lun-

cele dintre Crușova și Përleap și dintre Bitule și Përleap, au un port ce nu se mai vede în altă parte la femeile slave din Peninsula. Pe cap poartă un fel de tablietă cu

bibiluri pe margine și din care cad pe spate niște ciucuri. Pe dedesubtul tablietei, pe cap și pe tâmpile, sunt mai multe legături, așa fel puse ca să facă un unghiu ascuțit spre frunte. Pe sub bărbie și pe sîn stau atârinate salbe, apoi la cingătoare două paftale mari deasupra unui brâu colorat în care se cuprinde talia. Brăul acesta are o lungime de 20 și 25 de metri. Unele femei se încing singure, altele însă nu se pot încinge de cât numai cu ajutorul altei femei, care ține capetul celalalt, pe când ea se tot învârtește mereu înconjurându-și mijlocul cu brăul și apropiindu-se de capet, cu cât se tot învârtește. Câte odată operația aceea a încingerei se face în stradă; o femeie ține de departe de brâu, ear cea care voește a se încinge se învârtește mereu. Peste tot locul femeile țin ca talia să le fie sveltă și subțire, Slava din câmpiile acestea din contră, își îngroașă talia cât poate mai mult. Aduc aici două foto-

Slavă din câmpiile de la Perlepè,
vădută pe la spate.

grafii dintre care în una e o Bulgarcă vădută în față, în cea-lalta o alta vădută pe la spate. Privind de la oare-care depărtare o Bulgarcă de acestea, se pare a fi ori-ce alt-ceva de cât o fință

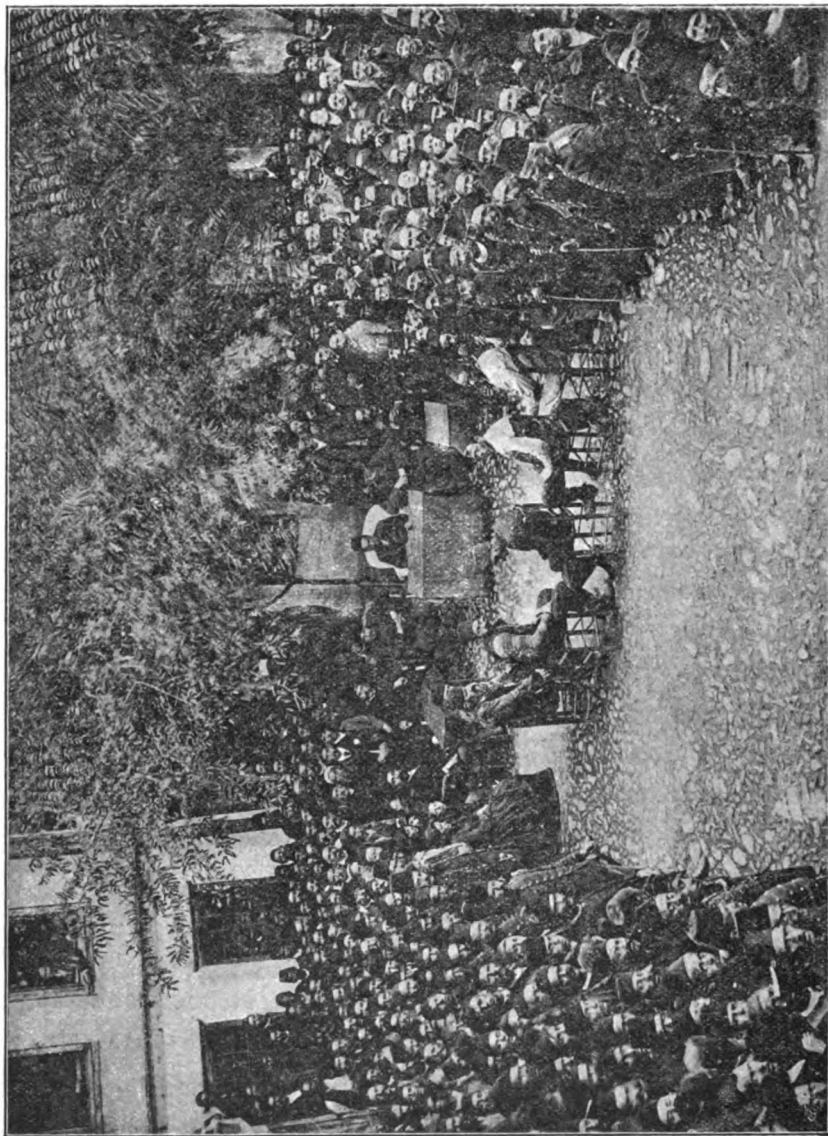
omenească. Și brăul acesta colorat nu e purtat cum-va numai earna, ci și vara pe căldurile cele mari, și nu-l încing numai femeile, ci și fetele. Chiar la mirese, podoaba cea mai de seamă este brăul acesta, menit a le ascunde desăvârșit formele. Sentimentul frumosului, al căruia grad de dezvoltare se oglindește în destul în portul arătat, nu se manifestează la femeile de prin locurile acestea, de cât într'un amestec al colorilor celor mai tipătoare. Ear la manifestarea frumosului în forme, ele nu au ajuns încă, de aceea ele își și ascund formele. Vioiciunea, care adese la femeile altor popoare, ține cu izbândă locul frumuseței, lipsește cu desăvârșire Bulgarcelor përlëpene. De alt-fel ele par sănătoase, sunt foarte prolife, supuse la muncă, de și molatică, ear curățenia și ordinea nu pare să le fie o necesitate. Casele lor sunt necurate și sărace, paturile acoperite cu rogojini; ba în unele case nici paturi nu sunt. Vasele lor de bucătărie sunt două sau trei oale de lut, în care se ferbe de toate, și din care se bea și apă.

Locuitorii Slavi ai satelor de pe câmpia de la nordul și sudul Bitulei, nu se pot bucura de bine-facerile instrucției, căci e greu, ba chiar imposibil, de a se face câte o școală în fie-care din satele acestea de 20, 25 sau 30 de case. Ori-cât de mulți bani ar avea propaganda bulgară la dispoziție, tot nu va putea înființa școli decât în orașe, ear satele fiind prea numeroase, din cauză că prea sunt mici, vor rămâne încă lung timp în întunec. Și nici nu se gândește acum la ei propaganda panbulgarică, de oarece îi consideră de «carne sigură» și deci nu se îngrijește că se va găsi cine-va să-i desbulgarizeze. Totuși Slavii aceștia, «carnea sigură» ce va fi introdusă mai târziu în bucătăria panbulgarismului, nu stă atât de bine păstrată în frigoriferele ignoranței, pe cât cred capii propagandei bulgare din Bitule. «Carnea sigură» se agită și ea în dis-părecheri și în lupte de partid. Unii dintre ei țin cu Exarhul

bulgar din Constantinople, adică sunt schismatici întru cât s'au lepădat de ascultarea cătră Patriarhul grec din capitala imperiului. Aceștia sunt acei cari, prin ochelarii Exarhului se uită la Sofia. Alții din contra au rămas credincioși Patriarhului, adecă sunt ortodocși, ear nu schismatici; aceștia alcătuesc partida grecomană, partidă ce nu prea crește. In fine alții s'au făcut *uniți*, de cătră propaganda catolică din Bitule, Durațiu și Scutari; aceștia sunt Bulgarii sau Sârbii cari dau ascultare Papei de la Roma, întorcând cu drag ochii spre Belgrad. In afară de neunirile cu caracter religios între Slavi, sau mai bine zis: cu înfășoșarea de caracter religios, mai sunt între ei împerecheri și din punct de vedere național, si anume: unii de bine de rău, se dau de Bulgari, ear alții par a fi Sârbi înflăcărați. Nu de mult certele acestea între partide ajunseră într'o stare destul de acută, și mitropolitul grec din Bitule creșu că era sosit timpul spre a da propagandei panbulgarismului o «lovitură inteligentă». Dar lovitura aceasta a fost dată atât de inteligent, în cât vr'o cinci sătuțean de Bulgari s'au supărat, s'au rupt de Patriarh și s'au declarat de fii sufletești ai Exarhului schismatic. Pentru norocirea mitropolitului grec, lucrul nu e însă ireparabil, căci «carnea sigură» neputând avea sentimente de o natură mai adâncă, mâne poate părăsi schisma bulgară și a se întoarce iarăși la ortodocșia greacă, precum poimâne se poate catolicisa sau serbisa.

Și tot călătorind înainte Ali-Agà ne arăta pe drum, când în dreapta când în stânga, locurile pe unde s'au făcut ucideri de cătră bandiți. In apropiere de Bitule ne arată locul unde au fost omoriți trei nenorociți: un Turc, un Creștin și un Ovreu, cari călătoreau împreună. Crima s'a făptuit pe înserate, ear a doua zi au fost găsite cadavrele victimelor tăate cu cuțitul. Ucigașii au fost apoi descoperiți și prinși și au făcut mărturisirile cele mai complete. In ziua judecății lor, toată lumea din Bitule, era față în piața unde se făcea judecata

sub cer; unii se suiseră pe case, alții priveau de pe la ferestre, în sfârșit, n'a stat om acasă în ziua aceea, căci «toa-

O judecată în Bitolia.

te legile din Bitule erau interesate», de oare-ce Turcii compătimeau pe Turcul ucis, Creștinii pe Creștin și Ovreii din

oraș pe Ovreiul ucis. Și toată lumea într'un glas cerea moartea ucigașilor. Aceștia erau șeasă la număr și ședeau pe scaune în fața mesei, lângă care erau așezați judecătorii. În jurul vinovaților stătea un cordon de ostași, alcătuit din mai mulți ofițieri și grade, ear la spatele acestui cordon era atâta lume, că n'ai fi putut străbate nici cu sufletul. Cu o zi mai înainte, fotograful din Bitule, înștiințase autoritățile, că voește să fotografieze judecata, și i s'a dat voe de Valiu. Când fotograful dădu semn, ca tâlharii să se întoarcă cu fața la el și lumea să stea nemișcată, câți-va ucigași se întoarseră, ear ceilalți rămaseră neclintiți, ca și cum ar fi fost tăeați din stâncă, căci erau foarte abătuți, fiind siguri că li se va tăia capul.

— Dar știți cum s'a sfârșit judecata? urmă Ali-Agă. Ucigașii n'au fost osândiți la moarte, ci numai la muncă silnică, nu știu bine pe câți ani! Avem un Valiu... un Valiu... un Valiu!! Și Ali clătina din cap, ca un om fără speranță, apoi urmă iarăși: Zi-i judecată! Allah să ție pe Rifaat-Pașa... Când era Valiu, prin locurile acestea, stîrpite de tot omorurile și hoțiile.

Atunci harabagiul Tătar, al cărui glas nu 'l mai aușisem de la poalele muntelui Crușova, când ne poftise să ne dăm jos din trăsură, deschise și el gura, și, clătinând îndurerat din cap, grăi:

— Da... avem un Valiu... un Valiu... foarte stringător. Faic-Pașa? și o oca de orez primește, dacă i-o duci! Ear dreptatea lui te ajunge din urmă!

Armânul de lângă mine, îmi povesti și el cum întorcându-se, nu de mult, din o călătorie ce făcuse împreună cu părintele Faveyrial, șeful catolicilor Lazariți din Bitule, când să treacă podul, ce se află la mică depărtare de intrarea în acest oraș, de-odată de sub pod eșiră patru bandiți, carii întinzând pușcele spre ei și luându-i la ochiu le strigară să stea. Părintele Faveyrial îndemnă pe birjar

să treacă peste pod printre cei patru bandiți, gata a trage, și birjarul dădu biciu cailor din răspuțeri. Atunci bandiții vădând atâta îndrăsneală, creșură că poate călătorii vor fi bine înarmați, se deteră puțin mai de-o parte și nu puseră mânele pe frânele cailor. Când călătorii trecură podul, bandiții observară că nu aveau de loc arme și se luară în goană

Frați Slavi conducând mirelui pe sora lor.

după trăsură. Incredințându-se însă că nu o mai pot ajunge, traseră câte-va focuri, fără a nemeri.

La marginea de nord a Bitulei, pe unde se intră în oraș venind despre Përleap, se află o biserică bulgărească, în

fața căria curge îmbelșugat o cișmea cu o minunată apă de băut. Tătarul ne înștiințează că voește să-și adape caii, când eată că ne sosi din urmă o pereche de Bulgari. Bărbatul în vrâstă de 24 de ani, sănătos și bine făcut, era călare pe un asin, femeea ca de 36 sau 38 de ani, dar încă plăcută, cu picioarele goale mergea înainte pe jos, ducând animalul de căpăstru. Fața ei era acoperită de sudori și la fie-care cinci-șase pași tot își mișca coloratul brâu, de sigur pentru ca să mai străbată ceva aer între mijlocul și brăul ei, din care, cum ajunse la fântână, scoase o strachină de lut. Toți priveam la această scenă cu atențiune. Femeea aruncă căpăstrul pe capul măgarului, veni la cișmea și umplu strachina cu apă, se apropieă de bărbatul ei și 'i dădu de băut, apoi dădu de băut măgarului, umplându-i strachina de mai multe ori, și, după ce dobitocul se sătură bine, bEU și ea din același vas. Sfirșită fiind operația aceasta, femeea făcu nevădută strachina în colosalul ei brâu, luă căpăstrul iarăși în mână și pași înaintea animalului, fără a zice un singur cuvânt. Ii urmați cât-va timp cu ochii stând pe gânduri. Ali-Agà venind în fața mea, mă privea întrebător, dar vedând că eu tăceam, îmi grăi zicând:

— Iți place?

— Au ajuns la nesimțire, din cauza vieței lor amare de cificar.... răspunsei eu.

— Ba nu; sunt răi din fire.

— Nu din fire, ci din cauza traiului amar și greu. Veți că cei din principat sunt alt-fel.

— Alt-fel? Par'că noi nu știm că atunci când voi vE băteați la Plevna, pentru desrobirea lor, ei nu vE dedeau nici apă de băut; ba vE aruncau stârvuri în fântâni ca să nu aveți de unde bea. Alt-fel? Par'că noi nu i-am cunoaște.

Slavofobia lui Ali-Agà era oare reală?

— Și te mai rog un lucru, adaose Ali, să observi că și

la perechea aceasta, bărbatul e foarte tânăr, și că femeea are aproape 40 de ani.

Intrând în Bitule trecurăm prin mahalaua ovreească, a căria necurătenie nu o voiu descri. Și erau oamenii necurați ca și mahalaua, de și era sâmbătă.

Traserăm la «Hotel Monastir» aproape în mijlocul orașului, unde e o altitudine de 620 metri deasupra nivelului mării. Hangiul, sau hotelierul e Armân. Seara am cinat aici la el, și are trei rinduri de tacâmuri: pe unul e scris «poftă bună» pe armânește, pe altul grecește, ear pe al treilea bulgărește. După cum socotește el că musafirii sunt Armâni, ori Bulgari, ori Greci adecă Grecomani, le dă lingurile și furculițele cu «poftă bună» grecească, ori bulgărească, ori armânească. E un om de pace hangiul acesta, care voește să înfrățească naționalitățile din orașul său natal, Bitule, fără să le desnaționalizeze. A doua zi dimineața m'am dus la consulatul român ca să asist la inaugurare. În Bitule era o mișcare neobicinuită. Pe drum, de la hotel spre consulat, întâlnii mai mulți copii, și oameni, și femei și-i tot întrebam:

— Iu easte consulatlu armânescu?

Ear ei îmi răspundeau pe armânește și-mi arătau pe unde să merg, ca să dau de casa cea mare și frumoasă. Ajunsei.

Mitropolitul grec din Bitule, care poartă titlul de «Exarh al toatei Pelagonii» fusese invitat ca să sfințească apa, la serbarea inaugurărei, dar, pentru ca să nu participe la o serbare românească, a plecat în ajun la Těrrnova, spre a servi în biserica de acolo cu hramul «Adormirea Maicei Domnului» și nu s'a mai întors, deși o zi de vară i-ar fi fost prea de ajuns și pentru dus, și pentru oficiat și pentru întors. Ba ar fi putut și să doarmă de-amiază, după praznic, mai multe ore și seara tot ar fi putut fi înapoi la Bitule. Ca și mitropolitul, consulul grec, pentru a nu veni, s'a prefăcut indispus și a trimis numai pe secretarul său, d-l Scasi. Valiul

Faic-Paşa era bolnav, *dicitur*; ear din partea oştirei din garnisona şi vilaietul Monastir a venit comandantul militar Fazli-Paşa, un bărbat nalt, voinic, cu privirea dreaptă şi cu înfăţoşarea francă, în vrâstă de 55 până la 58 de ani. Consulul sârb venise împreună cu secretarul său, vice-consulul rusesc cu dragomanul, ear d-l Boreck, consulul austriac, venise singur. Din toate comunele armâneşti, de aproape şi de departe, alergaseră o mulţime de Armâni cu femeile şi copiii lor. Corpul didactic al liceului român din Bitule, precum şi cel al şcoalelor primare române, erau în complect. De asemeni venise o sumă de notabili Bituleni, între cari, cel mai călduros, mai expansiv şi mai fericit, de a vedea fâl-fâind în aer drapelul românesc, era d-l Buracu, un frumos bătrân respectat şi respectabil. Locuinţele din jurul casei consulatului erau împodobite cu chipuri omeneşti: pe la ferreşti, prin curţi şi chiar pe acoperământul caselor erau o mulţime de fete, de femei, de copii şi de bărbaţi de toate neamurile. Curtea consulatului român era peste seamă de înghe-suită. Sfinţirea apei se făcu de un preot bulgar, care a citit pe româneşte tot aşa de bine ca şi un preot de la Dunăre. Mitropolitul grec era foarte desaprobat că refuzase de a veni, atât de poporul din curte, cât şi de consulii şi de publicul mai de seamă, ce se adunase în încăperile consulatului. Căldura era mare, dar începuse de curând a sufla un vânt răcoros de cătră muntele Peristera, aşedat la apus de Bitule, şi tunetul se audea în depărtare. Sfinţită fiind apa, se dădu ordin de a se ridica sus drapelul român. Mulţi dintre Armânii cu vaţă din comunele vecine, precum şi unii fruntaşi Bituleni, între cari şi d-l Buracu, puseră mâna pe funie şi traseră ei ênsişii drapelul în vârful catartului. De-odată vintul începu a sufla mai tare, şi imensul tricolor se desfăşură în toată lungimea, fâl-fâind deasupra tuturor. Un taraf de lăutari, compus dintr'un corn, o vioară, o cobză şi o dairea, întonă imnul naţional al României. Bătrânul Buracu auşind imnul şi pri-

vind tricolorul își simți peptul săltând și își descărcă inima într'o puternică harangă adresată poporului.

— Fraților, strigă el, fraților Armâni... de-acum nu mai suntem orfani!.. nu suntem singuri în lumea lui Dumnezeu. Trăit-am veacuri în neștiință și în întuneric, dar eată că ni s'a arătat lumina... (și cu o încordată mișcare a mânei arată tricolorul). De-acum nu vom mai rătăci. Armâni suntem, Armâni să rămânem! Cel care își schimbă neamul păcătuește ca și când și-ar schimba Dumnezeuul. Noi ne-am născut Armâni, ne închinăm Domnului Christos, ascultăm cu credință de M. S. Sultanul și iubim pe frații Români!.. Să trăească M. S. Sultanul la mulți ani!

Un strigăt de aprobare porni din toate pepturile Armânilor, carii și începuseră a se învârti voioși strângându-și mâinile într'o întinsă horă.

Sus, în încăperile consulatului românesc, se petrecea o scenă de altă natură. Secretarul de la consulatul grecesc, stătea la fereastră și vedând cum vântul, care acum devenise o furtună, sguduea puternic catartul în vârful căruia fâlăsea energic tricolorul român, zise în auzul tuturor:

— Se clatină cumplit începutul de astăzi!

Un consul, nu voiu spune care, dădu acestei glume aprobarea sa printr'un zîmbet bine-voitor.

Timp de două luni de zile nu căduse nici o picătură de ploae asupra Bitulei, și earba de pe câmpiile din împrejurimi începuse a se usca de atâta secetă. Abea stîrșise secretarul grec gluma la adresa drapelului român și a înființării Consulatului Regal, căruia el îi proorocea slab început și deci slabă isbândă, când de-odată porni o ploae îmbelșugată, ear vântul se mai alină puțin. Atunci din curte răsună strigătul mulțimei voioase, care juca mereu cu bucurie în ropotul de ploae:

— Inceput cu berechet!..

Acestui strigăt răspunse o puternică bubuitură de tunet.

Fazli-Paşa se ridică în picioare, luă un pahar, ciocni cu anteiul consul al României la Bitule, şi cătând din ochi pe secretarul consulatului grec, zise cu glas tare:

— Voi, Români, n'aveţi tunuri aici, şi eată că ênsuşi Allah dă cu tunul la sêrbarea voastră.

Cuvêntul acesta al comandantului tuturor trupelor din Vilaietul Monastir, a fost aclamat cu entusiasm de toţi Armânii de faţă, apoi el fu dus la Armânii din curte, cari de asemeni îl primiră cu mare bucurie şi ca un semn lămurit al prieteniei dintre împêrăţia turcească şi regatul României. Numele lui Fazli-Paşa trecu repede din gură în gură la toţi Armânii, ear peste câte-va zile ajunsese până în comunele lor cele mai îndepărtate şi mai ascunse în munţi. Sêptămâni întregi după sêrbarea aceasta, cuvintele zise consulului român de către Fazli-Paşa, au fost comentate de toate naţionalităţile şi li se dădea fel-de-fel de tălmăciri şi restălmăciri, care însă mai toate se încheeau așa: «Ori-cum ar fi, dar lucrul a început cu berechet. De două luni nu plouase, şi cum s'a ridicat tricolorul românesc, Dumnezeu s'a îndurat de noi şi ne-a dat ploae».

Ploaea încetase acum şi tunetul abea se auzea bubuind în depărtare. Oaspeţii cei de seamă ai consulului românesc începuseră a se retrage, ear Armânii din curte învêrteau hora încă mai voioşi. Bêtrânul d-l Buracu se scoborî iarăşi în mijlocul poporului, care îl primi în aclamaţiuni. El mulţami bucuros tuturora, apoi le zise:

— Fraţilor! de astăzi înainte să ştim şi să nu mai uităm că şi noi Armânii suntem o naţie pe pământ, şi că avem la Dunăre fraţi mai mari, cari nu ne lasă uitărei. Dumnezeu să ţie mulţi ani pe M. S. Sultanul, părintele nostru.

Atunci din mulţime se auzi un glas ca de trâmbiţă, glasul unui muntean de pe înălţimile Pindului:

— Fraţilor!... Armânilor!... zise el cu putere şi cu căldură, să vă spun şi eu un cuvînt... Ce vor Grecii? Ce vor

Bulgarii cu noi? Ce vor celelalte neamuri? Noi li lăsăm pe fie-care, așa cum 'i-a făcut Cel-de-Sus. De ce vor ei să ne strice neamul și legea? de ce nu ne lasă și ei să fim Armâni, așa cum ne-a zidit Dumnezeu? Să nu mai ascultăm ademenirile și bărfelile lor și să fim ceeace suntem, ear bunul Dumnezeu să ție Impărăția, să privigheze și să binecuvânteze neamul nostru armânesc!

VI

NUNTA LA ARMĂNI: INVITAREA LA NUNTA; TAIFA NUNULUI; FURTATLU, ȘI TAIFA LUI; BĂRBIERITUL MIRELUI, TAIFA LUI ȘI ÎMBRĂCAREA LUI; MERGEREA LA MIREASĂ; FELICITĂRILE; ÎMBRĂCAREA MIRESEI; CUNUNIILE; MERGEREA LA CASA MIRELUI. DATINA GOPEȘEANĂ «SOACRA ÎN COHIE». ALPIREA MIRESEI ÎN COR. LUNI DUPĂ CUNUNIE. MARȚI. MERCURI DIMINEAȚĂ. MERGEREA LA TREI FŢNTĂNI. TRAIUL FETELOR ÎN CASA PĂRINTEASCĂ; DANŢURILE; VEDEREA TINE-RII OR LA BISERICĂ; ÎNŢELEGERILE ÎNTRE PĂRINȚI; PROXINITLI; ZESTREA DIN CASĂ; «SEMNUŁ ACEL MLC» ȘI LOGODNA CEA MARE. JOIA DE ÎNAINTE DE CUNUNIE ȘI CINA DE DESPĂRTIRE A FETELOR. CASA ARMĂNEASCĂ ȘI SOBRIETATEA LA ARMĂNI. TĚRRNOVA ȘI ȘCOALELE EI ARMĂNEȘCI. DIMITRIE ATANASESCU ȘI GRECOMANII DE ALTĂ-DATĂ. PĂRINTELE FĂRȘEROT ȘI CREDITORUL GRECOMAN. TURCII DIN TĚRRNOVA. MAGAROVA ȘI ȘCOALELE EI ARMĂNEȘCI. MUNTELE PERIS-TERA ȘI FĂRȘEROȚII DE PE EL.

Têrnova și Magarova sunt două comune armânești atât de apropiate una de alta încât alcătuiesc un singur oraș, și nu sunt despărțite, decât printr'un mic riuleț. Amândouă sunt aședate pe poalele muntelui Peristera și se găsesc la depărtare de o oră și jumătate cu trăsura, de Bitule. Pe jos drumul e mai scurt, fiind-că se face de-a dreptul peste coline. Indată după sfințirea drapelului românesc plecaiu la Têrnova, unde eram învitat la o nuntă, și făcui drumul

împreună cu d-l I. Ciuli, directorul liceului român din Bitule, care era nunul. Înainte de a descri aceste două comune, mă voiu ocupa de obiceiurile și datinele de la nuntă ale Armânilor. Invitarea la nuntă glăsuește:

Dare tru scire

Frațli George Pavle avem onoarea
ta s'adușim tru scirea onorabilului
public, că azi tru oara di adete ¹⁾ va să ¹⁾ obicînuită *)
s'facă încurunarea fratelui a nostru

Teodor

tr'așea pălăcârsim ²⁾ tută soia, ³⁾ oaspiți ²⁾ rugăm ³⁾ toate rudele
și cunoscuți s'vină la aiașă nuntă —

și această invitare, în care se văd atâtea neologisme, se lipește și pe porțile tuturor bisericilor, pentru ca publicitatea dată nunței să fie cât mai largă. Se înțelege că popii greci și grecomanii vânează cu furie aceste anunțuri scrise în «blestemata limbă vlahiceasă» și le rup unde le întâlnesc.

La Armâni, carii sfințesc atât de mult familia, nunta e o mare serbare. Nunul, familia mirelui și familia miresei, au invitații și oaspeții lor deosebiți. Să începem cu nunul.

La casa acestuia se strâng toți invitații lui și după ce sunt în număr îndestulător, vin lăutarii și pornesc, prin cântări, trupa nunului din loc, luând drumul spre casa mirelui. În capul trupei pășesc femeile, și încă mai înaintea lor merge un băiat cu un ciur, în care s'au pus cununiile de metal, ce au fost luate de la biserică la care nunul este enoriaș. Tot în ciurul acesta, învelit cu o năframă, se mai află și o pâne (= culac) și câți-va pumni de orz. Nunul mai duce și cinci «çeri» adecă lumînări de ceară, ce vor servi la cununii, și au menirea de a aminti cele cinci rane ale lui Isus Christos.

Cu puțin înainte de a porni trupa sau ceata nunului, pe

*) Adete, e cuvântul turc *adèt*, d. e. *turcea adèt*, adecă datină sau obicei turcesc.

armânește: taifa nunului, câți-va tineri se reped cu lăutarii și aduc taifa furtatului, ceata fârtatului, care împreună cu nunul cunună pe miri. La Armâni nu o pereche, soț și soție sau frate și soră etc. cunună, ci numai nunul, care își ia ca un fel de ausiliar pe un băeat tânăr, rudă a miresei, și care pentru împrejurare poartă numele de fârtate = «furtatlu». Ast-fel alcătuită «taifa» nunului, cu toate femeile în frunte, pornesce la casa mirelui, însă e ținută să-și aleagă drumul în așa chip ca să ajungă la locuința lui prin dreapta porței, și nici-odată prin stânga, căci atunci nu e a bine.

Mirele are de asemeni «taifa» lui, alcătuită din invitații familiei sale, iarăși cu un taraf de lăutari. Prin locurile acestea lăutarii cântă ariile «căruța poștei» sau «am un leu și am să'l beau» arii lăsate pe aici de d-l T. Burada, al cărui drum prin Macedonia s'ar putea găsi și după repertoriile lăutarilor. Mirele se sărută cu toți ai sei, carii îl felicitază, ia binecuvântarea părinților sau a crescătorilor și pornesce cu «taifa» sa, care merge în urma celei a nunului, să ia mireasa = «s'lia 'nveasta». Ambele «taife», cea a nunului și cea a mirelui, trebuie să intre în curtea casei părintești a miresei tot pe la dreapta porței, ear nu pe la stânga.

Încă de dimineață, în ziua nunței, datina cere ca mirele să se bărbierească, și cu anume ceremonii. Se strâng la locuința lui, rudele cele mai de aproape și mai mulți tineri, ear pe când el se rade, femeile îi cântă în ton recitativ așa-numitul «cântec al bărbierului», care glăsuește :

Mea! ghine nă vine birberlu	
Ta s'nă sursească *) grambeulu *)	*) bărbierească *) mirele
Mea! tu birber ași s'bănezi *)	*) așa să trăești
Tu grambeulu s'nă-l îndreği ¹⁾ *)	*) să ni'l gătești
Mea! s'nă-l adari mușat, mușat.	

¹⁾ Sunetul *ğ* se aude aproape ca *ç* sau *z*. În cuvântul *îndreği* se forțează puțin pronunțarea spre a rima cu *bănezi*.

Ti la nun ș'ti la fărtat	
Meal ș'ti la feata ma-mușat.	
Meal ia mutrislu di pi nare *)	*) ian priviți'i chipul
Calotihă-li di care s'l are ;*)	*) fericite de cine'l are
Meal ia mutrislu di pi dinți *)	*) ian priviți'i gura
Calotihă di ațeli părinți;	
Meal ia mutrislu di pi cheptu	
Meal s'pare ca birbec aleptu ;*)	*) voinic, frumos
Meal ia mutrislu di pi bărnă	
S'pare ca un cal cu fărnu. ¹⁾	

În timpul cântărei «grambeulu» adevă: mirele este bărbierit. După această ceremonie el se îmbracă cu hainele lui cele de mire ce trebuiesc să fie cu totul nouă. Înainte de a se îmbrăca, mânicele veșmintelor lui sunt trecute printr'un cleșce de fier, pentru ca «grambeul» să se facă tare ca fierul și ca oțelul. Hainele mirelui la un loc toate se numesc cu cuvântul: «grambeatisle».

De îndată ce «taifele» nunului și mirelui au ajuns la casa miresei și intră în curte, lăutarii ambelor acestor «taife» încetează de a cânta și dau rândul tarafului de lăutari ce ține de «taifa» miresei, alcătuită din rudele și invitații familiei ei. Toți stau în curte și așteaptă. Din partea miresei es câți-va din casă și tratează pe invitați cu vin, rachiu, năut prăjit, rahat etc.; apoi își urează: «cu 'ncherdu» sau «să 'ncherdisească» adevă să fie cu bine, să fie cu noroc. Alții obicinuiesc a zice: «cu tihe bună» adevă: cu bun noroc sau: soartă bună. În ziua nunței și cele următoare, când se întâlnesc rudele și cuscii nu își zic bună-ziua sau bună-seara, ci numai: «Cu 'ncherdu». Mireasa stă în casă și nu se arată, de cât după ce mirele sărută mâna socrului și a soacrei și se îmbrățeșează cu cumnații și cu celelalte rude ale ei. Dar nici după ce această datorie e îndeplinită, ea încă nu vine între invitați, ci abea se arată în fundul an-

¹⁾ Calul cu frâu simbolizează mândrie și, tot-deodată, bărbăția.

treului casei și câte-odată înaintează cel mult până la prag. Mirele, care primește darurile socrilor și ale rudelor miresei, de obicei ceva bani, nelipsiții ciorapi și câte-va batiste, îndată ce zărește pe mireasă se gătește vesel de plecare, căci faptul că ea s'a aratat însemnează că e hotărîtă să-și urmeze logodnicul la altar. Când mirelui 'i se tot dau darurile, invitații fac glume, că de ce nu 'și-a adus un catâr ca să'l incarce cu atâtea bogății. Mireasa este condusă până la ușa casei de tatăl ei, de aici încolo, până la locul cununiei, o conduce un tânăr dintre rudele ei. «Taifa» miresei merge după cea a mirelui, ear aceasta după cea a nunului.

Imbrăcarea miresei se face de asemeni cu o anumită ceremonie, cerută de vechile datine. Pe când ea își pune hainele de mireasă, femeile și fetele care o înconjoară și o ajută, cântă recitativ:

Meal adară-mi-te chiraoa ¹⁾ mea,
 Meal s'vină gionle să-mi ti lia,
 Meal să-mi ti ducă tu casa ta.
 Meal tu flurie, flurie aruspă,
 Meal dure *) ne șiđuși ascumtă *), *) destul *) ascunsă
 Meal eși-ne tora *) tu mîgdane, *) *) de-acum *) la medean, la
 Meal ta s'ne dai ună mare name*). *) faimă. [iveală

Cununia se face ori la biserică ori la casa mirelui. În drum, dacă convoiul trece pe lângă vr'o biserică, tustrele tarafurile de lăutari ale celor trei cete, amuțesc de-odată. Să descriem ceremonia cununiei la biserică. Cetele așteaptă în curtea bisericii până ce preoții se îmbracă în hainele sacerdotale. Un preot ia de mână pe mireasă și o conduce în biserică. Cetele îi urmează. «Grambeulu cu 'nveasta» sunt așezați în mijlocul bisericii în fața unei mese, pe care se află un pahar cu vin, un «culac», cununile și evan-

¹⁾ Adecă: *cadâna* mea sau *doamna* mea, căci cuvântul *chiraoă* să întrebuințază pentru cadână. Vorba: *mea* e o exclamație, ear vorba: *flurie* înseamnă aici, nu monedă de aur, ci juvaer sau odor.

ghelia. Nunul schimbă de trei ori inelele de logodnă, cu mânele încrucișate, apoi schimbă cununile mirilor de asemeni cu mânelé încrucișate. În timpul ceremoniei religioase, fârtatul stă la stânga miresei, ear nunul la dreapta mirelui. Tusp patru țin în mână câte una din cele cinci «çeri», pe a cincea o ține preotul. Când se cântă *Isaia dănțuesce*, nunul ia pe mire de braț, ear acesta cu degetul cel mic al mânei, apucă degetul cel mic al miresei, și așa, împreună cu fârtatul, se învârtesc în jurul mesei, de trei ori. În acest timp un tânăr se sue pe scaunul arhieresc din biserică și aruncă peste lume orzul din ciur și cofeturile, dacă sunt. Orzul însă se aruncă mai ales peste «gramghiazi», adecă peste miri și peste preoți. Numai de cât femeile culeg orzul de pe hainele și din barba popei, și încă cu luptă. De orzul acesta dela cununie, cules îndată de pe barba și vestmintele preotului se leagă o credință: se macină spre a se amesteca în pâne și se dă femeilor sterpe, pentru ca să nască copii, și mai cu seamă băeți. În biserică, mirele își păstrează fesul pe cap, ear ceilalți bărbați au capul descoperit. Cât ține ceremonia religioasă, mirele e mereu îndemnat de femeile din familia lui, ca să calce pe mireasa pe picior, căci atunci, ca soție, ea va fi supusă bărbatului ei. Sfirșită ceremonia, cuscree mirelui mai ântei și apoi cuscree miresei sărută fruntea și cununile «gramghizlor» și tot trecând pe rând, pun într'o farfurie de pe masă, plata popei.

Plecând cu toți spre casa mirelui, acum acesta își ia «'nveasta» la braț sau de mână. De aici încolo, cetele merg amestecate și după ce ajung în curte, invitații sunt tratați cu vin, rachiu și mezelicuri.

Când cununia se face la casa mirelui, îndată ce cele trei cete ajung în curtea acestuia, se desfac și nu rămân decât rudele cele mai apropiate.

Ceremonia religioasă a cununii, bine înțeles, că rămâne neschimbată. Dar fie că cununia s'a făcut acasă la părinți

sau la biserică «grambeulu cu 'nveasta» tot trebuie să se întoarcă acasă la ei și anume de această întoarcere, și mai ales de momentul când intră mireasa în casa mirelui, mai sunt legate iarăși câte-va datine. La ușa casei, ea este așteptată cu o pâne = «culac» și cu o farfurie = «piat» plină cu zahar pisat. Pânea și farfuria cu zahar se preumblă de trei ori în jurul capului miresei de către o femeie, apoi aceasta își pune ȳnsăși colacul și farfuria cu zahar pe cap și așa se întoarce de trei ori în jurul miresei, ear la urmă se oprește în fața ei și îi presintă farfuria cu zahar pisat. Mireasa, cu trei degete ale dreptei, ia zahar de trei ori și face cu el trei cruci pe pragul de sus al casei, pentru ca să 'i fie dulce traiul în noua ei locuință. Când e să pășească în casă — tot-d'a-una cu piciorul drept înainte — 'i se întinde sub picioare o batistă albă sau o pânză albă, pentru ca să-i fie în casa bărbatului viața «albă», curată și liniștită ¹⁾). În acest moment cei de față cântă:

Eși, lea mumă, s'ți aștepți hililu,
 Că m'i'ți aduce hirăchină *), *) lebădă
 Hirăchină,
 Casa 'mplină!
 Tu grambe, grambe mărzeao *) *) mărgea, frumos ca o
 Ne umpluși casa di harao! *) *) de bucurie [mărgea

La Gopeșeni se mai ține încă obiceiul că mireasa, după ce intră în casa mirelui, să fie dată ușor de trei ori cu capul de cămin sau sobă, pentru ca să îi fie mintea numai la căminul bărbatului. De asemeni tot la Gopeșeni mai este păstrată datina după care «'nveasta» este ținută să facă trei «mităfii» adecă, metanii sau închinăciuni soacrei, care stă lângă cămin ca și când ar fi supărată. Datina aceasta poartă numele: «soacra în cohie» adecă, soacra în colț.

¹⁾ În Pind cele trei cruci de la ușa se fac cu unt, nu cu zahar. Soacra, eșind naintea miresei îi rupe mărunțel de-asupra capulul un caer de lână albă, pentru ca noră-sa să trăească și să ajungă cu părul alb ca și caerul.

Bătrâna stă cu capul plecat și posomorită în colțul ce face căminul cu peretele casei, mireasa se apropie de ea și îi sărută mâna, dar soacra rămâne încă întunecoasă. Abea după ce nora face a treia metania și încă până la pământ, soacra se înșeninează și aruncă noei sale fice un fel de șal, o «șimie» pe umeri.

După ce mireasa trece în casa mirelui, 'i se dă o cameră ca să se odihnească puțin, însă îndată ce intră la ea o rudă de-a mirelui, bărbat sau femeie, «'nveasta» e datoare să se scoale numai de cât în picioare. Seara se face o masă mare, la care nunul și invitații lui au locurile rezervate, și la care iau parte toate rudele mai apropiate. Se mănâncă, se bea și se cântă. Pe la miezul nopții vine timpul ca «s'alichească 'nveasta 'n cor.» Această datină a alipirei sau a prinderii miresei în cor se face în modul următor: soția nunului ia de mână pe «'nveastă» ear nunul pe «gram-beulu» și împreună cu rudele mai de aproape alcătuesc un cor. Eată cuvintele ce se cântă:

Mea! albă sa-mi ti ved lea sor	
Mea! ci ni t'alichiși în cor,	
Mea! ca s'ni faci tarnanina --	
Mea! ca s'ni faci nao fiçiori	
Ca luceafir și ca sori!	
Mea! doi s'li băgăm picurari *)	*) păstori
Mea! ca s'ne-aducă umtu ș'caș	
Tu cheale di puricu. *)	*) în pele, în burdof de purice
Mea! un să 'l băgăm cărbunar	
Cărbunar cărveale 'n sin. *)	*) cu pânea'n sin
Mea! furtutirea căpitiñ. *) —	*) și cu furca căpătăiu
Mea! un să 'l băgăm gunusar *)	*) spoitor
Gunusar di ușe *)	*) de capace
Ușe ti ună lae *) căldărușe;	*) neagră
Doi s'li băgăm pi tehnea *) tatusui	*) meserie
Mea! doi s'li băgăm hrîșiți *)	*) argintari
Ca s'ni adara neale *) ș'minghiuși. *)	*) inele *) și cercei
Mea! ea mutreali tuți d'anvêrliga *)	*) priveșce pe toți în juru'ti

Ma s' di un va-mîi ti lia frica, *) *) numai de unul ți-a fi frică
 Mea! cara *) s'ti vînă di la uşe *) dacă
 Va s'ti aduîi *) ca cătuşe, *) *) să te înghemueşti *) pisică
 Mea! cara s'vînă dela cap
 Va s'ți pară că e vurculac! ¹⁾).

Când se cântă și se zic versurile acestea, tot pe atît de gingașe și naive pe cât și de glumețe, ceealaltă lume ascultă, sau însoțește încetinel cântarea, ear când se termină atunci se consideră și serbarea cununiei = «'ncurunărliei» ca terminată și toți încep a porni spre casă. Nunta însă nu s'a sfîrșit încă.

Luni «'nveasta și cu grambeulu», carii încă nu sunt soți, fac vizită = «turnare» nunului mai ântei, apoi surorilor mirelui, unchilor și mătușelor și în fine mirii se duc și la părinții miresei. În ziua aceasta mama miresei vine de două ori la casa mirelui ca să'și vadă fata, și în fie care dată trebuie să aducă copilei ei un dar anumit, dimineața pilaf ear după prînz «plăcintă», de-oare-ce fiica ei nu a devenit încă soția mirelui. Luni noaptea «'nveasta» și «grambeulu» dorm tot deosebiți.

Mărți, mama miresei este încă îndatorită de datine să ducă daruri, adecă de-ale mîncărei, ficei ei. În una din camerele casei părintești a mirelui, se pregătește patul nupțial și abea noaptea de mărți spre mercuri, este învoit mirilor de a rămînea împreună.

Mercuri dimineață, mirele aruncă bani în patul nupțial, ear rudele de aproape se grăbesc, după ce esă noii soți din camera lor, să facă patul, culeg banii și caută semnele virginității. Indată ce aceste semne sunt găsite pe albituri, începe o mare bucurie, și unii pleacă ca să ducă buna veste la casa părinților miresei, carii așteaptă cu nerăbdare și carii, primind'o dau o resplată bănească și daruri aceluia ce le-o aduce

¹⁾ Veți o variantă la G. Weigand: *Die Aromunen*, vol. II pag. 54. *Tarnanina* e numele unui danț săltăreț armănesc.

mai întâi. Veseli părinții miresei se uită unul la altul și își zic: «'nveasta ni înși cu fața albă» și espresiunea aceasta e ca un fel de descărcare a chinurilor nerăbdărei cu care au așteptat buna veste. Tot în ziua de mercuri, noii soți își schimbă hainele cu care au nunțit, și după aceasta se face rachiul dulce. Cu acest rachiu se tratează rudele ce vin să ia dela origină buna veste. La Armânii din Bitule rachiul dulce se colorează cu roș, ca și la noi în România.

Joi seara și sâmbătă seara, ear în unele locuri numai în una din aceste seri, încep a se aduna, însă în deosebi, «taifele» mirelui și miresei și plecând pe drumuri deosebite la trei fântâni cântă mereu pentru ca «taifele» să se poată auzi și deci să se poată întâlni în drum. Glumele încep a curge îndată ce cele două cete se întâlnesc, și toți caută să vadă pe mireasă, ear aceasta se ascunde mereu printre rudele ei, spre a scăpa de a fi vădută. Când ajung, și aceasta se petrece pe la miezul nopții, la «șopute» adecă la fântâni ori la izvoare, cântă:

Umple sor, vearsă frate
Să-'li dăm apa a-li mușate *) *) adecă fetelor și femeilor
Nu l'e seate
A-li mușate
Că l'e foame a-li mușate. ¹⁾

ear mirele și mireasa umple cu apă un vas, ce au îngrijit a lua, bine înțeles, de la trei izvoare. Luând apa, mirele aruncă bani mărunți, pe carii îi culeg copiii, ce se țin de cele două cete. Când mirii ajung acasă, mamele lor îi așteaptă; ei toarnă apă din ulcior în șorțul soacrelor și beau amândoi pe rând din șorț. Atunci abea mamele dau bine-cuvântarea lor copiilor lor însoțiți, și le zic:

Câte steale sunt în ȣer
Ahâte ghineți s'ai pisti loc . . .

¹⁾ Veđi o variantă la Gust. Weigand: *Die Aromunen*, vol. II, pag. 50.

adecă: câte stele sunt pe cer, atâtea bunătăți sau fericiri să aibi pe pământ, să aibi în viață. Și cu acestea se încheie rândueala nunței.

Dar cunoașterea datinilor acestora nu fac încă destul de înțeleasă nunta Armânilor. Spre a avea deplina înțelegere a unuia din actele cele mai însemnate din viață, act prin care se face începutul întemeerii familiei, este necesar a arunca o privire încă mai adâncă în însuși interiorul familiei și a vedea acolo, atât preliminarele nunței, cât și traiul fetelor în casa părintească.

Mamele sunt cuprinse de grije îndată ce capătă fete. Ele se bucură în taină mai mult decât de băeți, și totuși și grija le cuprinde, căci trebuie cât de timpuriu să se gândească la zestre și să înceapă a economisi și a strânge. Ahea se ridică o fată, că mama o și învață câte puțin a fi folositoare în casă. La vrâsta de nouă sau zece ani, când copila face o mică greșală mama îi și zice: «çi nu 'nveți lea hilie?.. çi numă va s'liai di la viține? și çi casă va s'discliți?» adecă: de ce nu înveți copilo? ce nume vei avea tu între vecine? și ce casă o să deschidi? În această zicere, ce se adresează în fie care casă fetelor, se ved două lucruri: mai întâi, mama, dă a înțelege fetei, încă de timpuriu, că ea'i numai un oaspe sub acoperământul părintesc, căci: «çi casă va s'discliți?» însemnează: în ce familie o să intri, dacă vei rămânea o leneșă? și nu vei învăța ale casei? — și al doilea: se învederează însemnătatea ce are în viața unei fete opinia lumci, a vecinei. Și în adevăr, femeile vecine se interesează foarte mult dacă o fată e cuminte și harnică, în care caz și încep a o lăuda și a «pune ochii pe ea», ear de află că e leneșă și nesupusă o hulesc așa cum știu femeile a huli, și'i îngreunează foarte mult măritișul. De acea fetele încă dela opt sau nouă ani pun oarecare grijă pentru îmbrăcăminte și caută a se arăta bune, modeste și curate vecinelor și femeilor străine.

Fetele învață de timpuriu a cânta și a dănțui bine, mai ales

pentru că ele ca mirese sunt datorate să joace un danț național, măcar unul. Numirile danțurilor mai iubite la Armâni sunt: sirto, ciamce, beratce (danțul Armânilor din Berat și împrejurimi), elbasance (de asemeni un danț arnăucean), sonson, manam caravi, pendi caravia, marș, papas efendi, musica, serbsco (sërba), caravlasco, mevleane, arabasca etc. Alte danțuri ca: cerchez-havasi, millet-asker, triandafilachi se joacă în șirag. Femeea cea mai cunoscută ca bună dănțuitoare conduce lanțul jucătoarelor, ce se țin de ea. Bărbații joacă tot în lanț și anume: danțurile numite mai ântei. Adesea Armânii dănțuesc polca în șirag sau în horă, așa că naționalizează danțurile europene ce primesc la ei, fapt ce se observă și la satele noastre, unde polca se dănțuește ca hora.

Cu cât fetele se măresc cu atât mamele le ascund tot mai mult. Abea în zilele onomastice ale părinților dacă sunt viđibile pentru intimei casei, când servesc dulceața, însă și atunci nici nu salută, nici răspund la salutările ce li se adresează. La biserică fetele nu se pot duce de cât de trei ori într'un an; în una din aceste dăți ele se împărtășesc, ear altă mergere la biserică este în vinerea Pașcelor. În ziua aceasta se îmbracă în hainele cele mai frumoase, și dacă nu au, se împrumută cu haine dela miresele ce au serbătorit nunta în carnavalul trecut. La biserică, tinerii de însurat, stau la pândă ca să le vadă și atunci își pun ei ochii pe fetele care le plac, dar și ele tot atunci își fac alegerea pe cât posibil, căci fetele merg spăsite necătând nici la dreapta, nici la stânga și părinții le privighează de-aproape ca să nu răspundă la semnele tinerilor. De obicei Armânii își mărită fetele între 15 și 18 ani; o fată rămasă nemăritată până la 21 sau 22 de ani e considerată ca fată bătrână și femeile caută cauza acestei întârzieri, făcând fel-de-fel de conjecturi menite a'i împedica încă mai mult măritișul.

Deși tinerii izbutesc a se zări și a se place la biserică,

totuși nu ei, cărora nu le este permis a schimba nici un cuvânt, ci părinții lor alcătuiesc căsătoria. Părintele băeatului stă liniștit și așteaptă ca vr'o fată, prin părinții ei, să'i ceară flăcăul în căsătorie; părinții fetei din contră neconținut se uită împrejur și caută un tânăr potrivit. Bine înțeles că rudele fetelor scormolesc de asemeni pe viitorii miri. Dacă o familie, în care e o fată de măritat, 'și-a pus ochii pe un tânăr bun, atunci se caută o persoană cu trecere la familia alesului spre a face cererea. Tatăl băeatului răspunde negativ în cas când nu-i convine fata propusă, ear dacă îi convine se lasă greu, pentru ca să fie mai mult rugat și răspunde: «easte tu mâna feçiorlui» dând a înțelege că voeșce să consulte și pe flăcău înainte de a da un răspuns lămurit. În asemenea caz se răspunde și: «noi nu avem s'ziçim çiva» sau: «noi him cu lingura 'n bărnul și ma s'hibă căsmete va s'facă».

Nu rare ori se duce ênsuși părintele fetei de-a dreptul la părintele băeatului și i'l cere de ginere. Fetele de familii mai însemnate, cele cu avere, precum și cele escepțional de frumoase așteaptă să fie cerute, și sunt în adevăr cerute de mulți, ear ele, sau, mai bine, părinții lor fac alegerea. De obicei însă la Armâni, tineri sunt ceruți în căsătorie, ear nu fetele. Acestea de cele mai multe ori nici nu sunt întrebate, ci se trezesc de-odată aduse la logodnă. Când preotul săvârșeșce această ceremonie este ținut să întrebe dacă tinerii se logodesc de voe, și dacă consimt a se lua în căsătorie, băeatul răspunde: da, fata însă nu răspunde, ci ia mâna preotului și i-o sărută, și aceasta sărutare de mână, dată preotului în asemenea împrejurare, e considerată ca și răspunsul afirmativ al fetei.

În timpurile mai noi se fac căsătorii și cu ajutorul unor mijlocitori de meserie, numiți «proxinitli», cari cunosc toate fetele de măritat, au fotografiile lor și pot da lămurite informațiuni despre zestre. Totuși ei nu sunt lacomi și min-

cinoși, ca în alte părți, ci recomandă numai partide potrivite. Plată însă primesc pentru informațiile ce dau. Se obișnuiește a se plăti și mijlocitorul rudă sau amic, când deci nu este «proxinitlu» de meserie. Daruri sau plată se dau și din partea mirelui și din partea miresei; deși acel care primește însărcinarea de a duce o căsătorie la sfârșit se simte mândru și consideră fapta sa ca o datorie religioasă. Când cine-va e consultat despre o fată, se silește a scoate la iveală toate calitățile ei: frumuseța, averea, bunătatea inimei, hărnicia, cumințenia, de teamă «ca să nu'i strice norocul», căci există o credință foarte răspândită la Armâni, cum că unul din păcatele cele mari ar fi a strica o logodnă, vorbind rău de o fată. Stricarea unei logodne sau lovirea în soarta unei fete, se consideră ca un păcat mai mare decât păcatul de a strica o biserică, și chiar există cuvântul: «cama ghine s'aspargă ună biserică decât s'aspargă ună feată di la tihe.»

Zestrea din casă, adică trusoul unei fete este cunoscut de mult de vecine, totuși cei însărcinați cu tratativele căsătoriei nu uită nici odată a vorbi și despre trusou, care pe armânește se cheamă «pae» și din care ciorapii nu numai că nu pot lipsi, ci sunt totdeauna arătați înainte de toate. Eată cum se compune de obicei «paea»:

- 40—45 perechi de ciorapi, pe arm. «pârpozi», ¹⁾
- 40 de «cămeși»,
- 6—8 cerșafuri de deosebite stofe,
- 4 «poli» adică poale sau șorțuri de lână,
- 1 «poală» = șorț pentru «fărmitarea pânilei»
(frământarea pâinei),
- 20—25 «schepuri cu oime» = broboade cu broderii pentru a-și lega femeia capul, de oare-ce nu poartă pălărie,

¹⁾ În Pind ciorapii se numesc *lăpuđi*.

- 4—6 «căftăni» niște broboade de mătăasă neagră ce se pun peste «schepuri» în timp de doliu, purtate mai mult de femeile în vrăstă,
- 10—12 «iasmădi. ti ligarea caplui» adecă «schepuri» mai eftine,
- 2 «șimii di lână ti di-gușe» = batiste mari de lână, de legat la gât earna,
- 15—20 «civrađi» adecă batiste,
- 8 perechi «pantofle» sau «mestre» lucrați la gherghef,
- 6 perechi «smeane ică pantalone»
- 2 rochii de mătăasă = «fustrăni di sirmă»,
- 2 » de lână,
- 1 » de flanelă,
- 2 » de olandă = «băsmă»,
- 2 » «cuburlii»; = rochii vătuite cu bumbac,
- 3 «sacuri» = paltoane scurte blănite,
- 2 «polçi» adecă o polcă și un palton,
- 2 șorturi de matasă,
- 1 șorț de olandă,
- 1 așternut complet, compus din: o saltea cu lână, de obicei două saltele; două plapome din care una cu fața de matasă, o «doagă» adecă o învelitoare sau cergă albă și flocoasă de lână și o «tiftică» adecă o doagă de lână vînată, patru perini mari și două perini mai mici.

Toate acestea la un loc alcătuesc «paea» fetei ¹⁾ și este obligatorie pentru părinții miresei. Bine-înțeles zestrea din casă variază în bogăție după starea părinților. Pe lângă această «pae» părinți cu avere mai dau și bani, de la 50 sau 100 lire până la 300 lire cel mult.

După ce paea și toate celelalte au fost discutate cu de-amă-

¹⁾ În unele părți în loc de «pac» se întrebuițează grecescul «prică».

runtul și părinții de amândouă părțile s'au arătat mulțamiți și s'au îmbrățoșat, se pășește apoi la legătura logodnei, pe armânește: «isusirea» sau «isomata», care se poate face în seara ori-cărei zile, afară de marți seara. De la începutul învoelei, deci încă înainte de logodnă, se face între fiii părinților învoiți un schimb de mici daruri, și anume: mirele dă viitoarei lui o «flurie» adică o monedă de aur veche, ear mireasa dă viitorului ei soț o *pereche de ciorapi*. Acest schimb de daruri e ca un fel de subscriere provizorie a învoelei, poartă numele de: «semnul așel mic», și, se consideră ca logodnă mică, ear logodna adevărată e numită logodna mare, «isomata șa mare.»

După ce se fac invitările de amândouă părțile, în seara logodnei celei mari rudele despre mire, se duc la casa miresei, însoțite de preot și aduc semnele, cofeturi și o garafă de rachiu cu gâtul așa de subțire, încât mai mult se sugă decât se bea din ea. Cei din ceata mirelui, mai intimi cu părinții fetei, trec în camera în care se află mireasa, unde se și procedează la celebrarea logodnei. Pe o farfurie se pun inelele amândurora, fie-care inel legat fiind cu o panglică. După ce se termină citirile logodnei, care sunt cunoscute, se schimbă felicitări, ear mirele trece cu rudele lui în camera în care așteaptă ceilalți invitați aduși de el, dar mai puțin intimi cu familia miresei. Preotul vine de asemenea în camera aceasta, ia cofeturile mirelui și le amestecă cu ale miresei, își păstrează sieși o parte și pe ceealaltă o dă familiei ei. Tot așa preotul însuși amestecă rachiul mirelui cu cel al miresei. Această amestecare de cofeturi și de rachiu arată că așa trebuie să se amestice bunurile ce aduc în căsătorie amândoi viitorii soți. După ce se sfârșesc acestea esă și mireasa din camera ei, unde a avut loc logodna, sărută mai întâi mâna preotului și a celor mai bătrâni dintre rudele ei și ale mirelui, sărută în gură pe toate femeile câte sunt de-față, ear cu rudele mai puțin vrâsnice ale lo-

godnicului ei numai își atinge obrazul, fără să se sărute încă. În urmă iau loc cu toții, se dă dulceturi, vin, rachiu, etc. Semnalul plecării îl dă ceata mirelui și îndată pleacă și ceata miresei. Aceasta se duce apoi, în corpore, la casa părinților mirelui de întoarce visita, unde nu se mai îndeplinește nici o datină. Urările de la logodnă sunt ca și cele de la nuntă: «cu 'ncherdu» etc., și mai sunt încă câte-va urări ca: «s'incherdisească și ună oară tru etă» sau: «s'toarnă pi iu lipseașce» etc. După făptuirea logodnei, tinerul, intră liber în casa părintească a miresei chiar sara, totuși părinții îi împedică de a rămânea singuri. Când ziua viitorii soți esă la preumblare sunt însoțiți de o rudă a miresei. Mirele și rudele lui, când merg să vadă pe logodnică, sunt datori să nu se ducă cu mâna goală. Și familia miresei însă, îndată după logodnă, trimite daruri rudelor mai de aproape ale mirelui, daruri în care ciorapii iarăși nu lipsesc. Cu o săptămână și chiar cu două înainte de ziua nunței, care e totdeauna Duminică, mirii se duc la biserică și se împărtășesc.

La Gopeșeni, până acum câți-va ani, mai esista un obicei desaproabil. Mirele, cu câte-va zile sau cu o săptămână înainte de cununie, avea dreptul de a se duce târziu la casa socrului viitor, a rămânea o noapte împreună cu mireasa lui, și după cum o găsea virgină sau nu, o lua de nevastă sau o părăsea. Obiceiul acesta s'a desființat acum, spre onoarea bravilor Gopeșeni, carii s'au arătat atât de vrednici în lupta pentru redesteptarea națională a Armânilor. Curate sunt moravurile, curate sunt credințele și datinele la tot neamul armânesc, Gopeșenii au reintrat și ei în puritatea de viață și de moravuri a Armânilor și nu se mai abat printr'un obicei atât de desaproabil.

Nunta se știe, durează o săptămână, și adesea chiar și mai mult. Ea începe de joia de înainte de duminica cununiei

și ține până ceealaltă joi, dacă umplerea ulciorului dela trei fântâni nu face parte chiar din nuntă. Joi seara, înainte de cununie, rudele și amicii duc câte o pită la casa mirelui și la casa miresei, ear rudele de aproape ale mirelui îi duc ace-stuia *bohcialiche*, adecă daruri purtărețe într'o legătură din care ciorapii iarăși nu lipsesc, și îi mai duc și *câniscu* adecă daruri de mâncare, compuse dintr'un berbec tăeat, un *culac mare* și vin într'o *ploască*, *birbiliu* sau *șise*, adecă într'o sticlă cu gâtul îngust din care se suge în loc de a se bea, despre care am pomenit și mai sus. Această sticlă are un rol însemnat în datinile Armânilor. În unele locuri berbecul tăeat se trimete mirelui sâmbătă seara, ear colacul și vinul luni dimineață. Tot joi înainte de cununie, mireasa se duce la bae însoțită de multe femei și fete ; costul băei îl plătește mirele.

Sâmbătă seara fetele amice și rude ale miresei se duc de o vęd și 'i aduc câte o pită, apoi stau la masă împreună. La masă, cei carii servesc, caută de pun dinaintea fie-căria pita ce a adus. Fetele rup pitele și'și împart între elē, și dau fie-care și miresei. Această masă a fetelor, este cina de despărțire, a miresei de soașele ei cu care a fetit. În unele locuri fetele cântă la așa-numita cină de despărțire, ear cântecul ce se obicinueșce mai mult în această împrejurare e următorul :

«Ai lea feată la fântână!»

«Duciți-vē voi, că eu nu vīu...

«Că dada, ¹⁾ lea, mi isuși ²⁾

¹⁾ mama ²⁾ mă logodi

«Aoaltăzi ³⁾ Dumănică,

³⁾ alaltăeri

«Nel ⁴⁾ curat mī-adusiră,

⁴⁾ inel

«Cinci flurii nișane ⁵⁾

⁵⁾ ca semn, adică de la mire

«Anvērtite tu căftane —

«Îmbăirate ⁷⁾ pi ghiurdane.» ⁸⁾

⁷⁾ înșirate ⁸⁾ salbă

Toți câți au primit invitarea la nunta, se duc duminică dimineață, cu câte-va ore înainte de cununie, de vizitează pe mire și pe mireasă. La casele mirilor lăutarii încep a cânta de timpuriu.

După ce vizitele iau sfârșit, o ceată de flăcăi pleacă, din partea mirelui, cu un cal sau cu o căruță și cu lăutarii să ia «paea» miresei, spre a o aduce din timp la casa viitorului soț. Ceata însărcinată cu aducerea zestre se numește nuntă sau cuscri, și femeile îi es în cale și se strigă una pe alta : «viniți s'videți cuscrili!» Și de aici încolo, începe nunta după cum s'a descris mai sus.

Datinile arătate se găsesc mai mult la grupul Voscopolean și la Armânii din Macedonia. Parte din ele au fost vădute de mine însumi, altele mi-au fost comunicate de d-l I. Ciuli, directorul liceului românesc din Bitule. Prin arătarea cu de-amănuntul a datinilor nunței, logodnei etc. cititorul a căpătat și o mai de-aproape cunoaștere a familiei armânești, dar spre a întregi încă mai mult această cunoaștere, cred necesar a prezenta o descriere a casei armânești și a interiorului ei. «Mai în toate centrele de populație casele sunt construite de piatră; în genere cu două caturi; adese-ori catul de sus este făcut de paiantă. Casele conțin mai multe încăperi deosebite prin multe ferestre. La intrarea în camere este o sală lungă patrată ca și forma clădirei; sala aceasta este înconjurată de trei părți cu geamlie, iar a patra o formează zidul încăperilor. În cele mai multe orașe casele sunt acoperite cu plăci de ardesie, ori cu olane și cu pae. Locuința armânească este bine garnisită cu de-ale casei. În ea se vede belșugul domestic, ca să nu zicem o formă de lăcomie. Nu e de comparat o casă armânească cu cele ce se văd la conlocuitorii din Peninsula. Tot ce există în casă ca mobile, așternuturi, velințe, chilimuri (covoare) este eșit din războiul femeii armâne; însăși îmbrăcămintea în lână și bumbac este o țesătură a acestui război. Țesăturile de lână cele mai renumite sunt așa-numitele, *șaiacuri* cu care se face un comerț bun, mai ales cu Albania. În șaiacuri se deosebesc războaiele Grămosteanilor și cele din Pind (ale Armânilor Epiriați și Fărșeroți). Ca țesături de bumbac și borangic, cele mai căutate es din războaiele din Macedonia; pânza cea mai fină

ce se găsește în Turcia este țesută de femeile armâne din această provincie. Ori-ce casă își are cuptorul; nu se știe la Armâni ce va să zică a cumpăra pâne; grâul este cereala obicinuită, rare ori porumbul. Mămăliga nu este cunoscută la Armâni. Malaiul este alimentul favorit al Albanezilor și își conservă numele de *mămulic*. Ca băuturi se întrebuințează vinul — în genere negru — și rachiul de prăștină. Nici un alt-fel de spirtoase nu se cunoaște; aceste băuturi se procură la timpul lor și se găsesc în casă. Nu există cârciumi. Viciul beției, care în alte țări a ajuns un flagel pentru popor, la Armâni nu a pătruns. În privința celorlalte alimente, în ori-ce casă se găsește o bună provizie de carne sărată, brânzeturi și legume. Carnea de berbec este preferată. În toată această stare a casei domnește o curățenie esemplară. Spre a vedea superioritatea economiei casnice la Armâni este destul a cunoaște o casă bulgărească și chiar grecească... locuințe joase, întunecoase, rău împărțite, domnind în ele lipsa și miseria... și bâjbâind niște copii nesănătoși, oameni și animale la un loc. Apoi niște stăpâni veșteji, umiliți, priimind cu sfială. Ca concluziune pentru economia domestică la Armâni, putem spune că abundența, igiena, economia sunt însușirile ce deosebesc locuința armânească.» ¹⁾

Descrierea aceasta a interiorului casei armânești, făcută de un Român, privește mai ales pe grupul Moscopolean și pe ceilalți Armâni din Macedonia. Să aducem și o descriere făcută de un străin, și care să privească pe alt grup al neamului Armânilor. Eată ce zice Pouqueville despre Megalo-Valahii din Călăreți (Calarites), din Aminciu (Metzova) și despre cei de pe riul Aspropotamos: «Destul de patrioți spre a nu consuma decât puține lucruri din străinătate, sofalele, covoarele, ce compun principala lor mobilă, este produsă de manufactura lor. Deprinderile vechi, stabilite din timpuri

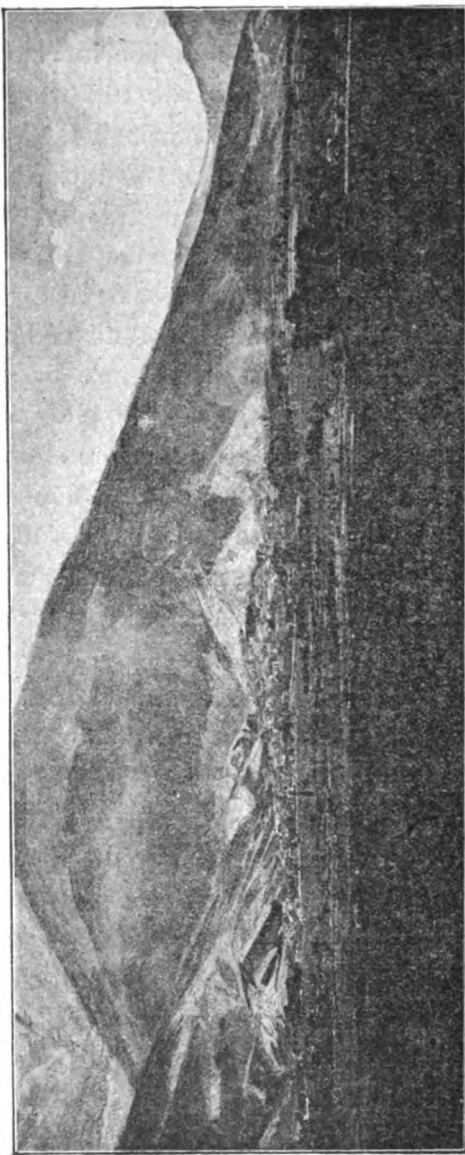
¹⁾ N. Popillian op. cit. pag 33—35.

imemorabile, cer ca femeile să poarte glugi eșite din fabricile lor; și, ca podoabă de lucs, nu le e permis să aibă decât o broboadă sau două de matasă, cu care se pot găti în zilele de sărbători. Horbotele, galoanele de fir de aur, șalurile și blănă-riile, atât de mult obicinuie în Orient, le sunt cu totul oprite. Soții slabi, dacă s'ar găsi, carii ar trece peste această rânduială și ar îngădui femeilor lor alte podoabe de lucs, ar fi desaprobați și ocăriți de toți. Femeile pe care ei le iau în căsătorie din alte părți, îndată ce vin în Anovlahia, trebuie să îmbrace sarica. Și dacă un bărbat adoptă portul în aurării și costisitor al Schipetarilor, și părăsește deprinderile simple ale neamului, e privit ca un om îndoiș și perde încrederea compatrioților lui». Și după ce ne spune că Sultanii n'au recrutat nici odată cădâne sau odalisce printre femeile armâne din Pind, dure ca și bărbații și supuse la munca cea mai grea, înzestrate cu o putere atletică, cu umerii largi, cu peptul bine dezvoltat, cu membrele robuste, Pouqueville mai adaogă: «dacă mânele femeilor armâne, asprite de degerături, și formele lor atletice n'au făcut din ele hurii pentru seraiu; instituțiile lor au făcut din ele totdeauna creștine pioase și soții minunate prin puritatea moravurilor lor» ¹⁾.

Asupra cunoașterii familiei armânești vom mai reveni încă de multe ori la ocazie, de aceea acum vom arăta comunele Tërrnova și Magarova, care, după cum am mai zis, alcătuiesc de fapt un singur oraș. Intre Tërrnova și Magarova trece un mic riuleț, peste care e un pod de lemn. Intrarea în aceste comune e prin curtea unei biserici. Tërrnova se află la înălțime de 953 de metri deasupra nivelului mării, pe plaiul muntelui Peristera, cam de 2.300 de metri de nalt și care face parte din masivul Suhagora sau Galicica. Numărul Armânilor tërrnoveni este de 5.500 de suflete, și nu

¹⁾ *Voyage de la Grèce*, vol. II ed. II pag. 357 și 358.

esistă aici nici un singur Grec, însă destui Grecomani. Bulgarii nu au în acest orașel decât trei familii. Těrrnova e locul de vilegiatură al Bitulenilor, din cauza aerului curat de munte și escelentei ape de băut. De asemeni și Magarova se bucură de aceste bunuri și ambele comune sunt apărate de curențe, adăpostite fiind amândouă de muntele Peristera, de către care adesea adie un vânt răcoros și plăcut. Pe Peristera zăpada stă totdeauna și sus se găsesc două lacuri, unul mai mare și altul mai mic. Din lacul cel mare izvoarește râul ce desparte Těrrnova de Magarova, de aceea el se numește: «ariulu dela șopotlu așel mare» sau pe scurt: «ariulu dela marele». Se povestește că de mult, primăvara fiind timpurie și foarte călduroasă, marea cantitate de zăpadă de pe Peristera nu s'ar fi topit treptat ca totdeauna, ci din contra foarte repede. Lacurile de pe munte s'au umplut de apă și s'au

Aședarea orașelor armânești Těrrnova și Magarova, la picioarele muntelui Peristera.

vărsat cu furie la vale. Atunci s'ar fi inundat toate locurile de pe aici împreună cu cele două comune armânești și ar fi sprăvălit puhoiul bolovani cumpliți cu urgie la vale, cari ar fi zdrobit case și poduri și ar fi pricinuit o mulțime de nenorociri.

În Těrrnova Armânii au o școală de băeți și una de fete amëndouă bine populate și bine conduse. Directorul școalei de băeți, care e cea mai veche dintre școalele armânești din Macedonia, este d-l D. Atanasescu, unul dintre cei d'ântei luptători pentru redeșteptarea națională a Armânilor. Luptele, chinurile și durerile prin care a trecut acest institutor armân, alcătuiesc cea mai d'ântei și cea mai plină de jale pagină a istoriei înființării școalelor românești în Macedonia, istorie ce nu este alta decât un lung martirolog ¹⁾. Presint aici un portret din vechiu al acestui bătrân luptător, în care e înfățișat așa cum era el când ducea lupta dela început. Inflăcărări Armâni din Těrrnova, cari, între anii 1864 când s'a înființat școala de băeți de aici și 1878, erau tot atât de inflăcărări grecomani, mi-au povestit ei ênsiși chinurile și durerile prin care au trecut pe d-l D. Atanasescu, astăzi atât de iubit și stimat de ei toți.

— Și cu petre l'am întim-

Dimitrie Atanasescu

¹⁾ Veđi: *Convorbiri literare*, an. VIII, pag. 559. Studiu de Apostol Mărgărit asupra prigonirei dascalilor ni și învățământului românesc.

pinat pe strade, dar el a răbdad, și prin răbdare ne-a învins pe toți, îmi povesteau ei, foștii grecomani. La început îl țineam de nebun, căci nebun ni se părea tot Armânul, care ar fi căutat mântuirea în altă parte de cât în panielism. Mai apoi vedând răbdarea și încrederea cea mare, ce avea ei în izbânda prin Armânism, am început a ne mira, și a nu'l mai ține de nebun, ci numai drept un rătăcit. Dar el nu se pleca nici-de-cum, ci ne ținea pe noi de rătăciți. Și după ce am prins a sta din când-în-când la vorbă cu el, ne numea chiar renegați și ne striga: «Ori-cât de mare ar fi faima Greciei, eu mulțămesc lui Dumnezeu că m'a făcut Armân și voiui să trăesc Armân ca și părinții mei!» Ear noi nu'l mai loveam cu petre, și nu mai rîdeam. La stîrșit credința lui a ajuns a fi și credința noastră sfântă și nestremutată, ce astăzi, numai cu inima împreună ni s'ar putea zmulge din piept.

— Mari sunt minunile credinței... dar au mai rămas încă mulți necredincioși! exclamă un al doilea fost grecoman.

— Adevărul îi va lumina pe toți în curînd... răspunse cel d'ântăiu cu încredere și cu entusiasm.

Căsuța în care s'au ținut aici lecțiile cele d'ântăi în graiul românesc și care a servit lungă vreme de școală românească copiilor țerrnoveni, există încă. Și cu cât drag se uită la ea grecomanii de altă-dată, și cum o îngrijesc să nu se dărîme, ci să ție cât de mult. Astăzi școala românească de băeți ca și cea de fete au câte un local frumos, curat și încăpător. Focul și iubirea pentru învățătura românească crește zilnic la Armâni.

Am vorbit mai sus că în Těrrnova, Magarova și Nijopole s'au ficsat și niște familii de Fărșeroți. Unul dintre părinții de familie Fărșeroți avea interese strînse cu un grecoman, căruia îi datora și o sumă de bani. Grecomanul își cerea banii cu stăruință. Fărșerotul se duse la el în una

din zile și îl rugă să'l mai aștepte ceva. Care nu fu mirarea lui însă când grecomanul îi zise:

— Bine, te aștept... cu o condiție...

— Ce condiție?

— Să 'ți iai copilul dela școala armânească și să'l dai la cea grecească!

— Dar ce are a face una cu alta?

— Eu... atâta îți spun...

Bietul om ce să facă? Bani nu avea ca să achite pe tiranul creditor ce 'și închipuea că are dreptul de a se amesteca în educația copiilor datornicului. La urmă Fărșerotul se hotărî. Merse la școala armânească, ceru dela dascălul armân ștergerea copilului din matricole, își luă băatul de mână și cu inima plină de amar și de durere plecă spre școala grecească, unde dascălul grecoman, care era înștiințat, îl aștepta cu nerăbdare.

— Ce cauți? îl întrebă acesta, bine-înțeles pe armâneșce.

— Am venit cu fiu-meu....

— Ce să fac cu el!

— Să învețe carte grecească.

— Dar până acuma ce carte a învățat?

— Armânească... răspunse Fărșerotul.

— Armânească? carte armânească? Cine a mai audit? De când au Armânii carte? și unde sunt Armânii să'i ved și eu?

Fărșerotul nu răspunse nimic.

Grecomanul luă de mânecă pe băeat, îl duse în clasă și'l îmbrânci în cea mai din urmă bancă unde ședeau leneșii, ca pe unul care era cel mai necunoscător întru ale elenicalei. Copilul se arătă, așa ca și cum nu 'și-ar fi dat seamă de nimic, din cele ce se petrecuseră pe seama lui și rămase în școala grecească. Seara, după eșirea dela școală, Fărșerotul își așteptă copilul, dar acesta nu mai sosi. Ba se va fi dus la cutare rudă, ba e în Tërrnova, ba e în Magarova...

Părintele îl căută pretutindeni dar nu'l mai găsi. Trecu o zi, trecură două, trei... copilul nicăiri. În seara zilei a patra dascălul dela școala armânească se duse la Fărșerot, pe care îl găsi stând îndurerat pe pragul casei și așteptându-și fiul.

— Vine îndată și el, zise dascălul.

— Cine? fiu-meu? de unde?... întrebă Fărșerotul sărind de-odată în picioare.

— Dela școală...

— Care școală?

— Dela cea armânească...

— Cum așa?

— Eată cum : după ce a eșit dela școala grecească, în loc să vie acasă, el s'a dus la școala armânească și s'a ascuns în pod. A doua zi ceilalți școlari armâni i-au adus de mâncare din partea lor de-acasă și așa a stat el trei zile și patru nopți în pod. Astăzi un școlar mi-a spus după prânz, ascunđetoarea fiului tău. L'am scoborit din pod și l'am îndemnat să se ducă la școala grecească. «Nu mă duc» mi-a răspuns el scurt. Atunci i-am zis: dar ce-ți va face tată-tău? ear el a răspuns: «Nu știu» și l'am oprit iar în școala armânească. Bine am făcut?

— Bine... grăi Fărșerotul.

Eată că și micul îndărătnic intră în ogradă. Fărșerotul îi aruncă o privire bine-voitoare, fără să'i zică un cuvânt și eși să caute bani cu împrumut, ca să'și achite creditorul.

În Tërnova sunt și 15 familii de Turci. Au o geamie fără minarea. Hogeă când strigă orele se sue pe o peatră pusă în fața geamiei. Copiii acestor Turci frecventează școală românească, părinții, toți până la unul, vorbesc armânește, sunt în amicale relații cu Armânii și pasionați inimici ai panelenismului, ca și Albanejii mohametani din Ohrida, după cum vom vedea mai la vale. Cadânele Turcilor tërnoveni sunt de asemeni în amicale relații cu Armâncele și zilnic le visitează, și învață cusături și împletituri dela Armânce. Unul dintre

Turcii aceştia din Tërrnova trăeşce în România şi s'a creştinise. Intorcându-se odată în patrie a încercat să convertească la creştinism şi pe cele 15 familii musulmane din oraşul său natal, însă a fost rugat de Armâni să părăsească acest soi de propagandă.

D-l D. Atanasescu este şcolarul şi conlucrătorul lui Averhie¹⁾. În timpul călătoriei mele la Armâni, nu era în Tërrnova, ci la Constantinopole împreună cu delegaţiunea însărcinată de poporul Macedo-Român de a cere de la Înalta Poartă episcopate naţionale şi pentru neamul Valahilor din Peninsulă, carii şi din acest punct de vedere sunt cei mai nedreptăţiţi, deşi sunt

¹⁾ Arhimandritul Averhie, unul dintre iniţiatorii lucrării pentru redeşteptarea naţională a Armânilor, era originar din comuna Avela, aflătoare în munţii Pindului. Născut la 1818, el se scobora din familia lui Jaciu Buda, contemporan al lui Ali-Paşa de Ianina şi Cogeabaşi al Avelei pe timpul acestui satrap. Cu puţini ani înainte de secularizarea averilor mănăstireşti, Averhie venise în România, după ce lung timp fusese egumen al mănăstirilor S-tul Pavel şi Iviru din muntele Atos, unde el, din cauza sentimentelor lui armâneşti, era cunoscut sub numele de Averhie Valahul. Pe la 1860, câţi-va buni Români ca Chr. Tell, Dimitrie Bolintineanu, I. Goga şi D. Cazacovici, dintre carii unii originari din Macedonia, începuseră deja o mişcare în favoarea instrucţiunii Armânilor. Averhie, care trăise toată viaţa în Turcia, unde văduse numai ostaşi musulmani, nu se mai putea sătura privind la ostaşii români şi mereu esclama: Eată vasilie (adecă împărăţie) creştinească şi românească. Ear, când la 1862, Alecsandru Ioan Cuza împărţea drapelele tinerei oştiri româneşti, pe câmpia de la Cotroceni, Averhie, vădând aceasta şi vădând şi defilarea oştirei aclamate de popor, fu atât de adânc mişcat, în cât strigă: Şi eu hiu Armân! şi cu ochii uşi de lacrimi de bucurie apucă şi strînse cu căldură mâinile lui Cesar Boliac şi Chr. Tell. Atunci arhimandritul Averhie deveni cunoscut şi iubit tuturor şi cu deosebire pomenitei societăţi pentru cultura Armânilor. Însărcinat de a aduce în ţară tineri Armâni spre a fi pregătiţi ca institutori şi profesori pentru Macedonia, Averhie plecă şi în toamna anului 1865 se reîntoarse cu 12 tineri şi aşa se întemeie Şcoala Macedo-Română din Bucureşti, instalată în încăperile de lângă Biserica Sfinţii Apostoli şi încredinţată apoi conducerii lui Averhie. Peste doi ani acest călugăr devotat Armânismului, mai aduse încă un bun număr de tineri aşa că şcoala avea la 1865 nu mai puţin de 30 elevi, Armâni din Turcia. La 1871, o parte dintre elevii Şcoalei Macedo-Română fură trecuţi la liceul S-tul Sava, şi cealaltă parte la liceul Matei-Basab. Bătrânul Maxim a lucrat mult şi cu succes în Şcoala Macedo-Română la redeşteptarea iubirei pentru limba latină la Armâni, mai ales că cunoscea de aproape armâneasca. Între profesorii a căroră muncă a rodit în această şcoală, merită să fie numiţi: Ilie Angheliescu, de matematici, Tănăsescu, de limba franceză şi Ioan Cartu, de mu-

cei mai credincioși supuși ai împărăției. Ovreii și Armenii sunt puțin numeroși în Turcia și totuși unde se găesc, ei sunt tratați ca o comunitate și din sînul acestei comunități se trimite un reprezentant în consiliul de judecată din capitalele de vilaiete și de căimăcamii. Numai Armânii, un întreg popor, nu au reprezentanți ai lor, ci sunt pretutindenea înglobați, fără voea lor, pahlenismului și sunt astfel judecați de popii greci. Bărbații mai luminați de pe lângă Inalta Poartă încep a vedea această nedreptate ce se face popului Armânilor, foarte păgubitoare ênsuși imperului, și de aceea astăzi la Constantinopol se cugetă a se da și Armânilor episcopate naționale.

Locuitorii din Têrrnova sunt negustori și industriași. Mulți din ei sunt ocupați toată săptămîna cu diferite manufacturi în Bitule și numai sîmbătă seara se reîntorc la casele lor. Bitulenii au obiceiul de a surîde când întîlnesc copii din Têrrnova și din Magarova, ai cărei locuitori de asemenea sunt ocupați toată săptămîna în Bitule. Ear când copiii, jucându-se, se întrec cum-va cu gluma, atunci Bitulenii le zic cu gînd de ocară: copii concepuți sîmbăta, pe armîneșce: «feciori acătați sîmbăta», cuvînt ce se adresează nu numai copiilor, ci și părinților têrrnoveni și magaroveni, carii nu ar fi respectând noaptea de sîmbătă spre duminică. De altfel casele Armânilor de aici sunt pline de copii frumoși, vioi și sănătoși. Am vîdut în ambele școale armîneșci, de băeți și de fete, școlari foarte isteți și inteligenți, stăpînind bine aritmetica și gramatica și carii aveau la îndemînă o bunișoară sumă de cunoșcințe din științele naturale. Cât de

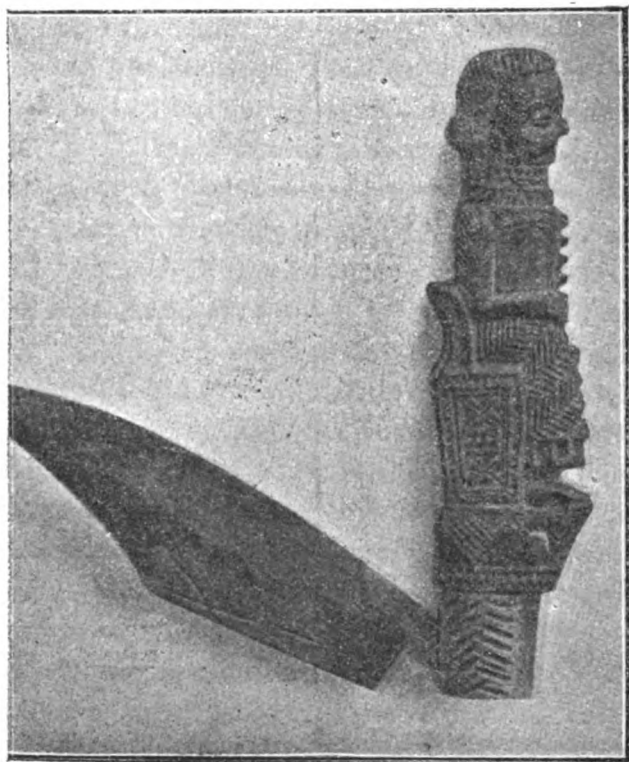
---

sica vocală. Acest din urmă isbutise a crea dintre elevii macedoneni un cor, ce era ascultat în biserica Sfinții Apostoli cu multă plăcere de Bucureșteni. Dintre pedagogi pot fi numiți: Anghel Demetrescu, Columbeanu și alții. Elevii acestei școale erau mai din toate părțile Turciei de Europa, și anume: din Ohrida, Neveasta, Cavala, Blața, Magarova, Vlahoclisura, Avela, Perivoli, etc. Veđi și: Teodor Burada, *Cercetări despre școalele romîneșci din Turcia*, București 1890, pag. 14—18.

bogată este de copii casa Fărșerotului, am pomenit în treacăt și mai sus, când am arătat că Fărșerotul călătorește totdeauna cu femeea lui împreună. Casele Grămosteanilor, de cari se găsesc în Tërrnova și Magarova, sunt de asemeni bine populate de copii plini de sănătate și de vioiciune.

Magarova este așezată încă mai sus decât Tërrnova și anume: la 1037 de metri deasupra nivelului mării și are 4800 de locuitori toți Armâni. Grecomanii au aici un partid puternic și foarte agresiv de aceea și este ținută această comună ca o citadelă a panelenismului pusă în coasta orașului Bitule, ce se consideră de capitala Macedoniei. În ambele comune sunt și trei biserici armânești, dintre care una în Tërrnova și două în Magarova, dar tustrele se află încă în mânele grecomanilor. Armânii au în Magarova o școală cu patru clase primare și o clasă preparatorie. Învățătorii Armâni sunt bine pregătiți și luptă bărbătește pentru redeschetarea sentimentului național. Materialul didactic este în bună stare și în abundență, căci școala e înzestrată cu bănci bune, cu charte geografice nouă, cu table, cu tabele de intuiție, și tabele intuitive pentru învățământul religiei, în fine școala e bine dotată cu toate cele trebuincioase. De cât-va timp Magarova tot scade în folosul Tërrnovei, căci o mulțime mare de Armâni se tot mută în această din urmă comună. Și cu cât mai mulți Magaroveni se mută, cu atât tot slăbește cetatea panelenismului, și cu atât se întărește partida armânească din Tërrnova. Lângă Magarova se află un mic cătun bulgăresc Arcutina, ear pe turcește Rucutina, pe o moșie ce e proprietatea unui Armân nijopolean numit Bechi. Acesta trăește în România la Bechet și face aici avere cu care luptă din țară pentru grecisarea Armânilor, de oare-ce el este grecoman cu sentimentele, ca și atâți alți Armâni trăitori în România, cari presintă cestiunea macedoneană lumii, din București și din țară, așa cum convine intereselor grecești și intereselor panelenismului în genere.

La marginea comunei Tërnova se află o fabrică de găitane, de care se întrebuințează la împodobirea hainelor naționale armânești, albaneze și turcești. Stăpânul fabricei acesteia, pusă pe «ariul dela marele» este un Armân cu frumoasă avere. Lucrătorii sunt de asemeni toți Armâni. Toate torturile de lână, necesare la fabricarea găitanelor din a-

Plăsele de cuțitaș cioplite de păstori Fărșeroți.

ceastă fabrică, sunt eșite din harnicile mâni ale Armâncelor din împrejurimi și, mai ales, din mânilor neobosite ale tërnovencelor.

La spatele amânduror acestor frumoase comune curat armânești, care la un loc au o populație de 10300 de suflete de Armâni, se ridică majestos naltul munte Peris-

teră, adecă Porumbița, de pe vârful căruia neaua nu se topește nici-odată de tot. El a trebuit să fi fost foarte împădurit odată, însă pădurile lui au fost tăate fără nici o regulă, ear lăstarii au fost neconținut împedicați în dezvoltare de dinții oilor și, mai ales, de ai caprelor. Atât este de delicat profilul azuriu al acestui munte, încât 'și-a meritat cu prisos numele de Porumbița. Sus pe piscurile lui, în regiuni adevărat alpestre, trăesc o bună sumă de Armâni Fărșeroți, păstori și ostași, ocupați cu păstoria, cu vânătorul, cu creșterea de vite, de herghelii și de numeroase turme. O altă ocupație la care se dedau cu plăcere păstorii Fărșeroți, este sculptura în lemn. Am vădut la mulți cuțite ale căroră plăsele de lemn reprezentau chipuri omeșci, și adesea chipuri cu întregul corp, cioplite de ei ênsiși cu o uimitoare măestrie. În Têrrnova și Magarova se mai găsesc vr'o 180 de Fărșeroți, ear pe masivul Galicica, din care Peristera face parte, se găsesc mai multe călive de Fărșeroți, la apus de orașul Florina, în care se află mulți Armâni și chiar și Fărșeroți ficsați, și tot la apus de orașelul Buf, precum și pe partea apuseană a masivului arătat Galicica, adecă despre lacul Presba și lacul Ventroc. Numêrul acestor Fărșeroți este de obicei socotit între 7000 și 8000 de suflete. Ei călătoresc eara cu turmele și hergheliile lor spre câmpiile de pe țermurii Adriaticei, conduși de vr'o nouă până la zece Celnici.

Mulți dintre Fărșeroții aceștia de pe piscurile Peristeriei și de pe laturile resăritene și apusene ale masivului Galicica, sunt în legături de înrudire cu Fărșeroții ficsați în Têrrnova, Bitule, Magarova, Nijopole, Florina, Gheorgea și Pleasa. Unii dintre ei și-au dat copiii la școalele române din aceste comune și orașe lăsându'i în gazdă pe la rudele și amicii lor ficsați.

Fărșeroții de pe Peristera și masivul Galicica, carii nu au încă școală română ambulantă, cum au cei de pe masivul Mu-

rihova, sunt cunoscuți ca oameni foarte întrepriși și ca escelenți vânători. Ei sunt cu toții meșteri în mănuirea armelor, și cu toții bine înarmați cu puști de sistemele cele mai noi. Cititorului nu îi mai este necunoscut faptul că Fărșerotul, Epiriatul, Gramosteanul și Olimpianul sunt păstori înarmați. Dar în viața Fărșeroților sunt încă o mulțime de amănunte, care, pentru mai ușoara înțelegere a lucrărei de față, e bine să fie arătate cât mai din timp. De aceea, fără a anticipa și fără a face o prea mare abatere dela planul lucrărei noastre, capitolul următor va fi închinat cunoașterii încă mai de aproape a mândrului și puternicului neam al Fărșeroților.

VII

TAIFE FĂRȘEROTEȘCI ȘI DRUMUL SPRE NIJOPOLE. COMUNA NIJOPOLE.
ȘCOALA ROMĂNEASCĂ DIN NIJOPOLE ȘI LUPTA PENTRU EA. O NUNTĂ FĂRȘE-
ROTEASCĂ. FĂRȘEROȚII DIN NIJOPOLE ȘI TĚRRNOVA; FAMILIA LA EI. PĂSTRAREA
DATINILOR DE CĂTRE FĂRȘEROȚI. CELNICH ȘI CELNIMATELE. DESCENDINȚA FĂR-
ȘEROȚILOR. PORTUL FĂRȘEROTESC. MIGRAȚIUNEA. DIRECȚIILE MIGRAȚIUNEI. DI-
MITRIE BOLINTINEANU ȘI MIGRAȚIUNEA. TENDINȚE DE FICSARE LA FĂRȘE-
ROȚI. ARMÂNII PISTICOȘI ȘI ÎNTINDEREA DE ALTĂ-DATĂ A FĂRȘEROȚILOR. DELA
NIJOPOLE SPRE BITULE.

Pe când mergeam prin TĚrrnova și Magarova cu nunta la care fusesem invitat, și pe care am descris-o în capitolul premergător, sus pe coasta de munte dintre TĚrrnova și Nijopole se aușteau atâtea împușcături, încât se părea că în apropierea ar fi un atac între două trupe ce s'ar înfrunta cu mare furie. Intorcând ochii spre partea de unde se aușteau focurile de arme, văđui două cete de călări. Fiecare călăreț purta în mână un steag tricolor. Caii alergau ageri pe coaste, mănuiți cu mare îndemnare de cătră călăreți. Aci pe rând, aci de-odată călăreții descărcau armele. Era o nuntă de Fărșeroți. «Taifa» mirelui și cea a nunului, călăreau în goană peste munți, și se duceau la Nijopole, unde se afla mireasa. Fărșeroții fiind cu toții, de la mic până la mare,

oameni de arme, ei nu își exprimă alt-fel bucuria și veselia, decât prin împușcături. Cât ține o nuntă fărșerotească, pușcele și pistoalele nu mai încetează, nici zi, nici noapte. A doua zi de dimineață plecau la Nijopole ca să vedă și să cercetez orașelul, dar mai ales ca să pot lua parte la nunta de Fărșeroți ce vădusem. Drumul merge pe-o minunată coastă de munte și neconținut cotește, când suind, când scoborînd. De mai multe ori se vede de pe această coastă orașul Bitule în depărtare, așezat pe o rodnică câmpie. Eram însoțit de câți-va institutori din Těrrnova și Magarova și de câți-va profesori dela liceul român din Bitule. În drum mi se povesti despre mai multe omoruri întâmplăte în locurile acestea. Trecurăm în apropiere de o carieră de piatră lângă care, de curînd, fuseseră uciși niște lucrători Italieni, cioplitori în piatră.

Nijopole, pe turcește Gingiopol, este un orașel foarte frumos, și împodobit de jur împrejur de niște culmi înalte ce se ramifică din Peristera. El se află la înălțime de 1040 de metri d'asupra nivelului mării. În Nijopole se găsesc 12 Familii de Slavi și 15 familii de Turci. Armânii fac parte din grupul Grămostean, sunt aici în număr de 3900 de suflete și au o școală de băieți și una de fete. Partidul grecoman slăbește zilnic. Turcii din Nijopole, ca și cei din Těrrnova, vorbesc toți armânește, bărbați, femei și copii, și luptă cu partidul armânesc în contra celui grecoman. Se găsesc în Nijopole ficsate și 32 de familii de Fărșeroți, cu 180 până la 200 de suflete, pe cari însă nu îi numărăm la un loc cu ceilalți Armâni, precum am făcut și până acum. Orașelul acesta armânesc este pe riul Dragor, renumit pentru un fel de pește, destul de asemănat cu păstrăvul, consumat de pașale și de prea-sfinții arhiei greci și grecomani.

Școalele românești sunt bine populate, copiii se arată sănătoși și voioși. Ei înaintează bine cu învățătura, căci in-

stitutorii lor sunt muncitori și conștiincioși. Localurile de școală însă sunt departe de ceea-ce ar trebui și ar putea fi. Frumosul localul comunal, zidit cu cheltueala tuturor Armânilor nijopoleni și care e bun și încăpător, se află în mâna grecomanilor. Partidul armânesc se luptă de la 1881 să câștige acest local, dar până acum autoritățile turce, duse în eroare de mitropolitul grec din Bitule, nu au dat dreptatea acelorora a căroră este dreptul. Acum câți-va ani, cearta între partidul armânesc și cel grecoman pentru scoala comunală, ajunsese la atâta încordare în cât Valiul de Bitule trimise o anchetă alcătuită dintr'un reprezentant al său și din mitropolitul însuși, care mai târziu deveni patriarh ecumenic în Constantinopol sub numele de Neofit, nu de mult dimisionat. Insoțiți de oamenii lor, Turcul, trimisul Valiului, și mitropolitul ajunseră la Nijopole. Grecul susținea că în comuna aceasta nu ar fi nici un singur Armân, ear Turcul Memet-Efendi, membru în consiliul administrativ al vilaietului susținea că tot trebuie să fie vre-o câți-va «după cât a aușit.»

— Ba nu e nici unul, zicea Grecul.

— Să vedem, răspundea Turcul cu liniște.

Când să intre în orașel, eată că'i întâmpină cu cântece o numeroasă ceată de copii, condusă de mai mulți învățători.

— În ce limbă cântă copii aceștia? întrebă, trimisul Valiului.

— Nu o înțeleg, grăi mitropolitul.

— Va-să-zică, nu sunt Greci copiii aceștia, dacă nu le înțelegi grăirea! Apoi întorcându-se către învățători îi întrebă: În ce limbă cântați voi și școlarii voștrii?

— În limba armânească, ziseră învățătorii.

— Unde ați învățat'o?

— De la mamele noastre am învățat'o.

— Dar copiii?

— De la mamele lor.

— Atunci de ce neam sunteți voi și școlarii voștri? întrebă iarăși Turcul.

— Suntem Armâni.

Representantul Valiului privi la mitropolitul grec, care dădea neîncreșător din cap, și îi zise:

— Ai auzit?

— Am auzit numai minciuni... răspunse Grecul cu mânie. Ei sunt cu toții Greci, și au inventat limba aceasta blestemată, pentru ca mai târziu să se poată lepăda de ascultarea ce dătoresc sfintei biserici ortodoxe și de Patriarh! Nu dela mamele lor au învățat-o copiii, ci dela aceștia în școalele lor... dela schismaticii aceștia..! și arată pe dascalii armâni.

Când ajunseră în fața școalei comunale îi întâmpină un mare număr de bărbați, femei și copii

Tînăr Gramostean din Nijopole.

carii nu învățaseră în școală, dar carii vorbeau tot limba cea blestemată vlahicească. Atunci Turcul îi întrebă pe toți:

- Ce neam sunteți voi?
- Armâni.
- Toți în Nijopole sunteți Armâni?
- Toți.
- Atunci a voastră se cade să fie școala!

Și cu toate acestea școala comunală se găsește încă în mânele grecomanilor, căci mitropolitul grec se duse numai decât la Valiu și vorbi cu el, ce va fi vorbit, că Valiul se convinse că în Nijopole nu ar fi nici un singur Armân, și fără a mai vedea măcar pe funcționarul însărcinat cu anchetarea dela Nijopole, hotărî singur și trimise porunca ca școala comunală «se remăe în mâinile acelor carii au avut-o și mai înainte.» Adecă, spre a arăta lucrurile în tocmai, oficial s'a fost admis ca o aripă a școalei comunale să treacă la Armâni, sau grecomanii să construească alt local pentru Armâni, dar' în practică lucrul s'a petrecut cum arătarăm. Armânismul păsește însă mereu înainte, rătăciții se întorc mereu la el, și numărul credincioșilor lui crește și el își va lua școala comunală fără ceartă, fără judecată și fără bine-cuvântarea mitropolitului grec.

După ce am vădut școala și comuna ne-am suit puțin în partea mai de sus a Nijopolei și am dat de nunta Fărșeroților pe care o vădusem plecând de la Têrrnova. Ei jucau în horă și din când în când descărcau pistoale și puști, tot jucând mereu. Numai decât ne-au înconjurat tineri și bătrâni și fie-care ținea să-mi spue că este Armân. Peste șapte-zece de bărbați au defilat pe dinaintea mea zicând:

- Și eu esc Armân!

Bătrânii m'au întreat dacă voesc să vîd pe mireasă și la răspunsul meu afirmativ au condus-o până la pragul casei. Ea era în frumosul și pitorescul port național al femeii Fărșeroate, ear pe cap purta un comănac împo-

dobit cu bani de aur, comănac ce se numește *ciceroand*, și despre care am pomenit și mai sus ¹⁾). Apropoiindu-mă de mireasă o felicitai zicându-i: «s'încherdisească» ear ea îmi răspunse: «albă s'hie» adecă albă să-ți fie vieața și traiul, în loc de *mulțănesc* pe cari Armânii nu-l au în limbă. Cei-lalți Armâni pentru *mulțănesc* întrebuițează grecescul *ef-haristo*, Fărșeroții însă carii sunt mai antigreci de cât con-sângenii lor, evită aproape prin instinct întrebuițarea cu-vintelor grecești. D-l I. Caragiani în scrierea sa citată: «Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică» vorbind de graiul Fărșeroților zice că e «cu foarte multe cuvinte latinești și fără împrumuturi din limba greacă.» Știut este deja că la Armâni «alb» e tot-una cu *norocos* și *curat*, și, ne amintim că atunci când mireasa face ântăiul pas peste pragul casei viitorului ei soț, i se întinde în cale o pânză albă, pentru ca să-i fie viața dulce și curată în casa soțului. Făcui apoi un dar bănesc miresei, ear ea îmi să-rută mâna ȃicându-mi încă odată: «albă s'hie.» Veniră ti-nerii mai pe urmă în jurul meu, îmi esaminară armele, și toată vorbirea lor nu era de cât despre cai, despre arme,

---

¹⁾ Veȃi I. Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Bal-canică*, pag. 65—66. «*Ciceroand*, un fel de comănac foarte gătit purtat de fe-meile Fărșeroate. Fărșeroții, dar mai cu seamă Fărșeroatele, nu știu ce va să zică *modă*. Cea mai mică schimbare a unui straiu la Fărșeroți, dă dreptul ori-cărui Fărșerot să rupă straiul întreg unde îl vede abătut de la forma strămo-șească, așa că Fărșeroții sunt considerați de ceilalți Români ca singurii re-presentanți ai neamului românesc nealterați în nimica și carii știu să con-serve datinile strămoșești. Acuma vine întrebarea de unde au luat femeile Făr-șeroate numele de *ciceroand* pentru comănacul lor? Dacă găteala aceasta de cap au adus-o cu numele încă din timpul lui Cesar, care îi aședă în Albania și Tesalia după luptele din Dyrachium și Φάρσαλα, și comănacul ciceroana era pe atunci *à la mode*, răspândit și pe la țară în Italia, fiind-că poate nevasta lui Cicerone îi dădu o nouă formă, este întrebarea de ce nu s'a conservat cu vechea pronunțare *kikeroand* și se făcu ciceroană, pronunțat de Fărșeroți *ci-geroand*? Am cerut informațiuni de la multe triburi Fărșeroțești dacă nu cum-va se află la vre-unul din ele sub pronunția kikeroană, dar din toate locurile mi s'a răspuns că numai ciceroană se aude la toți.»

despre luptă. Toți sunt frumoși, voinici și conșcii de puterea lor și de bărbăția lor..

Fărșeroții aceștia, deși trăesc împreună cu ceilalți Armâni, Voscopoleni și Grămosteani, totuși nu se încuscresc cu ei, căci nici le iau fetele, nici le dau în căsătorie fetele lor. Viața națională o au comună cu ceilalți Armâni, dar familia și-o păstrează deosebită de ei. Când un tânăr Armân voscopolean, grămostean, olimpiu, etc. se îndrăgește de o fată de Fărșerot, el trebuie să trăească în societatea Fărșeroților mai mulți ani, și numai după ce adoptă portul, datinile, credințele și graiul fărșerotesc, numai atunci i se dă în căsătorie fata de Fărșerot pe care o alesese inima lui, și atunci el intră cu soția și copiii lui în familia socrului, care, după datinile Fărșeroților, este ca un șef al ginerilor, nurorilor și fiilor lui. Pe stradele Tărnovei, într'una din zile, întâlnisem pe o femeie Fărșeroată foarte frumoasă, și, cum eram cu d-l I. Ciuli, directorul liceului român din Bitule, și cu soția și mama lui, îndemnui pe doamnele acestea ca să se adreseze femeii Fărșeroate și să o roage să-mi permită a o fotografia. Doamna Ciuli, mama, întinpină pe Fărșeroată și îi împărtăși rugămintea mea, dar ea răspunse scurt:

— Aș! nu știi că am cumnate? Imi rămâne mie timp și pentru lucruri de astea?

Doamna Ciuli nu stăruie nici-de-cum, ci dănd din cap în semn că îi găsește drept răspunsul, plecarăm cu toții înainte. Cerând explicații asupra răspunsului Fărșeroatei eată ce aflai:— Să luăm o familie de Fărșeroți în care sunt mai mulți fii și mai multe fiice. Insurându-se ântăiul băeat, el își aduce soția în casa părintească, unde este primită ca o fică. De îndată însă toată grija casei trece în sarcina nurorei: ea face mâncarea pentru toți, ea aduce apa, ea face pânea pentru întreaga familie, ceeace este o lucrare foarte grea, în fine toate sarcinile casei cad pe spatele noiei venite în

familie, ear soacra încrucișează mânele și numai privește și poruncește. Vine timpul să se însoare al doilea fiu, și acum aduce el o noră în casă. Nora ântăia trece la odihnă, ear nora a doua ia toate nevoile familiei în spate. Tot așa se întâmplă cu a treia, cu a patra, etc. Cresc fetele din această casă și se mărită cea d'ântăi, bărbatul ei de cele mai multe ori intră în casa socrului, când acesta e un om de seamă. Atunci și fiica aceasta își servește cumnatele, care pe rând trec la odihnă, și sarcinile familiei rămân în spatele celei din urmă măritate, sau celei din urmă venite în casă. Femeea Fărșeroată ce întâlnisem în Tërrnova și pe care o rugasem să-mi dea voe să o fotografiez, era cea din urmă noră, de aceea ea răspunsese: «Ași! nu știu că am cumnate?» Timpul ei nu era al ei, ci al întregii familii. Din cele arătate aici, se vede ce va-să-zică o familie de Fărșeroți. Ea nu trebuie deci a fi cum-va socotită ca având 5 membri, cum se face de obicei. Sunt familii de Fărșeroți, ce numără 20, 25 și chiar 30 de suflete.

Fărșeroții țin la datinele lor cu o foarte mare tenacitate și iubire, ear credințele și obiceiurile lor trebuie să fie de o foarte mare vechime. Nimic n'au adoptat din nou, și nimic n'au părăsit din cele vechi. Dar nu numai la datinele și credințele lor țin ei morțiș, ci chiar la portullor. La nunta femeii Fărșeroate din Tërrnova, pe care voeam să o fotografiez, s'a întâmplat un fapt vrednic de povestit, și din care se va vedea cât de mult ține Fărșerotul la portul strămășesc. Fata era frumoasă și un tânăr Fărșerot, dintr'o familie cu oare-care avere, o place. Părinții se vorbesc, se învoesc în toate și ziua nunței se hotărășce. Mama fetei, bucuroasă de ginerele ce avea să câștige, se hotărî să cumpere mătăsuri și să îmbrace pe mireasă, pe fiica ei «à la franca» în ziua nunței, creșdend a face plăcere mirelui. Acesta nu știa nimic. În ziua cununiei însoțit de «taifa» sa și a nunului, mirele soseșce la casa părinților

miresei, și așteaptă să o vadă în tindă, ca apoi să plece cu toții la biserică. De-odată mireasa se arată în pragul casei, îmbrăcată în mătăsuri și cu rochia tăcată «à la franca». Mirele făcu câți-va pași înapoi și strigă:

— Nu e asta mireasa mea!... asta'i o păpușă! Și vroi să plece cu «taiafa» lui și să strice pe loc nunta.

Un frate al miresei, înfuriat de această ofensă făcută sorăsei, trage pistolul și îl pune în peptul marelui, zicându-i:

— Ori mergi la biserică cu soră-mea... ori te impușc îndată.

Mirele se trage repede înapoi, scoate și el un pistol din brâu, ia la ochiu pe viitorul lui cumnat, și îi zice:

— Și eu am arme! Nu iau de nevastă o păpușă! Vom muri amândoi!

Atunci bătrânii, cunoscându-se pe sineși și deci știind că Fărșerotul nu ia la ochiu numai pentru a amenința, se repeziră între ei și le smulseră armele din mâni. Tinerii însă

Miri Fărșeroți.

s'ar fi ucis și cu mânilor goale, dacă n'ar fi fost împedicați cu putere de «taifele» de față. Vădând părinții fetei că mirele nu primește pe mireasă gătită «à la franca» cu nici un preț, o luară înuntru, numai-de-cât, o îmbrăcară în haine de Fărșeroată și o aduseră iar în pragul casei. Cum o vădu mirele, cu sufletul plin de iubire se uită la ea și zise :

— Da! asta este aleasa mea!

Și cu toții plecară fericiți la biserică, unde se citiră cununile.

În genere Fărșeroții sunt oameni iuți, gata de ceartă și iubitori de luptă. În veacul de mijloc ei au dus răsboaie grele și mai apoi nu puține din victoriile Venetiei fost-au câștigate de Celnicii Fărșeroți. Ori în ce țară se găsesc ei: în Macedonia, în Albania, în Epir, în Tesalia și în Grecia, unde unii sunt cunoscuți sub numele de Maniați, Laconi sau Tzaconi, sunt bine știuți ca oameni vijelioși. «Nu trebuie să confundăm pe Maniații stăpânitori cu descendenții vechilor *Laconi iloși, oameni pacinici, tot-d'auna supuși*; pe când Românii Maniați sau Laconi sau Tzaconi erau și sunt de o natură turbulentă, rebeli la cea mai mică bănuială, că vrea cine-va să'i supună, independenți tot-d'auna în cursul veacului de mijloc, până în revoluția greacă în care ei cu vitejia lor și *Suliații și Românii ceilalți* făcură totul pentru liberarea Greciei.» ¹⁾

Pe lângă cele arătate despre mândrul trib al Fărșeroților în capitolele premergătoare, credem că este folositor pentru cititorul nostru să stăruim încă cu descrierea începută, ca doar să pătrundem încă ceva mai adânc în viața acestui puternic trunchiu armânesc. Am zis că Fărșeroții sunt conduși de niște șefi numiți Celnici, carii adesea stau

¹⁾ Veđi : I. Caragiani, op. cit., pag. 54—55.

în capul a câtor-va mii de suflete. Și adesea o familie are o sută, două și chiar trei sute de oi și o sumă oare-care de cai, de catiri și de asini, încât câte-odată unul din aceste mici state de Fărșeroți are o avere de câte-va zeci de mii de vite, și represintă o însemnată putere de producțiune și de comerț, deosebit că este și o însemnată putere de brațe, tot atât de bune pentru muncă ca și pentru luptă. Un proprietar mare de vite, sub ale căruia ordine trăesc câte-va sute și alte ori câte-va mii de proprietari mai mici de vite, este un Celnic. El este de fapt un *domn*, un *voivod*. El conduce producțiunea micului său popor, ca și desfacerea producțiunilor acestuia; el tratează cu autoritățile pentru pășune și pentru toate celelalte trebuințe ale domniatului său, el judecă, el condamnă și pedepsește, el sfătuește și eartă. Una din trăsăturile caracteristice ale neamului Fărșerot e și răsbunarea până la moarte pentru o ofensă sau pentru o lovire de drepturi, adică *vendeta* care se află și la Albaneji. Dreptul răsbunării la Fărșerot e un drept sacru, și nu arare ori, el se esercită sub conducerea și privigherea Celnicului, care împedică ca vendeta să se lățească asupra a prea multor cazuri și prea multor persoane. Depinde foarte mult de judecata ce face și de sentința ce dă Celnicul, ca să se pue frâu vendetei, care, la Armânii Fărșeroți se obicinuește «mai mult chiar decât și la Albaneji» ¹⁾. *Celnicatele* sunt un rest istoric ale vechilor *Domnate armânești*, de care au fost foarte multe în Pind, în Epir, în Albania, în Tesalia, în Balcani și în munții Rodop în timpurile veacului de mijloc și până la începutul secolului al 19-lea. Pe când tiranul din Ianina, Ali-Pașa-Tepeleni, purta în Epir și Albania armele sale încruntate de sânge creștinesc, și mai ales, de sânge armânesc, în comuna Avela, aședată pe înălțimele Pindului, stăpânea un celnic sau un *domn* armân numit *Alexi Bardă* sau *Bardă Alexi*. El nu

¹⁾ I. Caragiani, op. cit. pag. 53.

era Domn ales de poporul său, ci prin *grația lui Dumnezeu* stăpânitor, și era judecător și esecutor al sentințelor sale și tot poporul îi dădea cea mai deplină supunere. În comuna Avela, în care tot omul purta arme și era un luptător până la bătrânețe. Turcii nu numai că nu intrau în Avela, ci și respectau acest domniat cu drepturile lui din vechime. Dar Alexi Bardă vădând puterea crescândă a satrapului Ali-Pașa, vădând că acesta înfrânsese rezistența Saliatilor, carii de asemeni sunt Fărșeroți, și, auzind de sfărâmarea și arderea înfloritoare și puternice politii armânești Voscopole, se hotărî să părăsească Avela cu poporul său, pentru ca să-l adăposteaecă de furia și lăcomia tiranului din Ianina. Dădu poruncă de plecare și 600 de familii îl urmară, familii de Fărșeroți și Epiriați, care se socotesc pe zece, pe cinci-sprezece și chiar pe două-zeci de capete. Domnul și poporul său scoborîră Pindul spre răsărit și se aședară lângă orașul Βέρροια, în munți, nu tocmai departe de marele oraș Salonic, pe armânește Sărūn sau Sărūna. Tot drumul îl făcură înarmați, și odată ajunși în locul ceși aleseseră în Macedonia și care e întărit de natură, ca toate comunele armânești, ei întemeeară călivele, cătunul sau comuna ce și până astăzi poartă numele întemeetorului. Acum călivele acestea s'au prefăcut într'o puternică comună cu case de piatră, și numele ei sună aci Bardă Alexi, aci Bardalexi, și chiar Badralexi, ear scriitorii greci, ca să-i ascundă originea armânească o numesc Patralexi și Πατραλέξης. Încă de la începutul lor *călivele lui Bardă Alexi* aveau ca locuitori cel mai puțin 6.000 de suflete. «Alexi Bardă, ca și alți asemenea șefi de triburi pastorale, avea sub protecțiunea lui și alte triburi independente de Fărșeroți aședăți în munții de lângă Βέρροια (pe armânește: Veria, pe turcește: Karaferia). El era seniorul lor purtând numele de Celnic, nume dat la niște ast-fel de șefi prin acele locuri din partea Românilor. Numele este slavon, și nu știu de

când a înlocuit vechiul nume dat la asemenea șefi, adică numele de *Domnul*, care înseamnă *stăpânul*. Supușii *Celnicului* sau *Domnului* se zic și astăzi *fălcare* sau *fămelile* sau *fumelele*; *fămeile* sau *fumeile* cutărui *Celnic* sau *Domn*. *Fămealte* și *fumealte*, *fămeate* și *fumeate* este cuvântul *familie* din România. Când zic Macedo-Românii: *fumelile* sau *fămelile* lui *Alexi Bardă* nu arată familiile din casa lui, ci numărul familiilor peste care e *Domn*. O altă expresie este și aceasta: În loc să zică: mă duc la *călive* sau la *cătun*, zic: mă duc la *fumeli*. Când vrea cine-va să știe dacă un *Celnic* sau *Domn* are mulți supuși sau nu, întreabă: are multă *fălcare*? are multe *fumeli*?» ¹⁾. De sigur ca și Fărșeroții din Tërrnova și Nijopole, deși ficsați, trebuie să fi recunoscând de șef pe vre-unul din Celnicii din muntele Murihova ori dintre cei de pe muntele Suha-

Celnicul Zega.

¹⁾ I. Caragiani, Op. cit. pag. 51.

gora sau Galicica, pe poalele căruia se și găsesc aceste două comune. Fărșeroții din munții Suli, adică Suliții după ce au fost învinși, mai mult prin înșelăciune, de Ali-Pașa-Tepeleni, s'au strămutat de asemeni și au format mai multe călive. Chiar în zilele noastre un Celnic, cunoscut bine la Florina și la Bitule, numit Zega, a ficsat câte-va mii de Fărșeroți și a întemeiat o comună numită călivele lui Zega. Numele fundatorului devine mai tot-deauna și numele cătunului fundat sau al călivelor. În Albania se găsesc mai multe călive a căroră nume ne arată pe fundator, precum sunt cele trei călive aședate pîntre satele de Armâni Arnăucheni: Cosina, Meliesova, Bundari, Liapșca, Buhali, Ghiagara, Cutali, Breazani, Măntilioana etc. ce se numesc *călivele lui Ianuli Românul*, *călivele lui Spîru Românul* și *călivele lui Pîtu Românul*, locuite de Fărșeroți ficsați.

După cum am mai spus deja, asupra numelui de Fărșerot este încă desbatere, totuși faptul că Fărșeroții se știu pe sineși ca scoboritori ai oștirilor lui Pompeiu, ce au luptat la Farsala, se pare că este hotărîtor. Eu însumi am auzit-o aceasta dela o sumă de Fărșeroți, dar totuși e bine să aduc și câte-va mărturii. Eată ce zice Pouqueville: «Les Mégalovlachites, qui habitent de nos jours les hautes montagnes du Pinde, que Nicéas appelle les Météores de la Thessalie, tels que ceux des cantons de Malacassis et d'Aspropotamos, se prétendent, sans fournir aucune preuve historique, descendants des débris de l'armée de Pompée, qui se réfugièrent dans les montagnes de Thessalie après la bataille de Pharsale.» ¹⁾ Invinuirea ce Pouqueville aduce Fărșeroților Magalovlahiți, necărturarilor Fărșeroți, că nu ar fi sprijinind cu «probe istorice» pretențiunea lor de a se scobori din stăramăturile oștirei lui Pompeiu, învins la Farsala, cred că poate fi trecută cu vederea fără nici o pagubă

¹⁾ *Voyage de la Grèce*. Vol. II, pag. 128—129.

pentru adevăr și pentru știință de oare-ce ênsuși constată existența tradiției la Fărșeroți, că aceștia ar fi strănepoții oștirei lui Pompeiu; și existența acestei tradiții vorbește de sine. Dar nu numai Fărșeroții din Pind păstrează arătata tradiție, ci ea se găsește pretutindeni unde se găsesc Fărșeroți. Eată ce zice că află d-l I. Caragiani din gura unor Fărșeroți tocmai din insula Corfu: «...am aflat că *la toți Fărșeroții există o tradițiune foarte veche* după care ei ar fi venit în Albania și Tesalia *de dincolo de mare*, și că odată ceealaltă lume îi numea Farsalioți, ear nu Fărșeroți, pe când ei totdeauna se numeau *Rumâni* sau *Rumeni* și prin urmare că ei sunt colonii vechi romane, aduse din Italia în Illyria și Tesalia, după luptele dintre Cesar și Pompeiu la *Dyrachium* și la *Φάρσαλα*.» ¹⁾

¹⁾ Op. cit. pag. 4.—Ear la pag. 17. și 18, tot d-l I. Caragiani, zice: «Se știe din *Chalcocondylas* și din geograful *Meletios* că *Taigetul*, *țara Laconilor* și *promontoriul Tenaron*, din Peloponez, erau de mult locuite de Români. *Chalcocondylas* vorbind despre invazia barbarilor în Grecia, spune: «locuiră în multe locuri și aiurea și în Peloponez în țara *Laconilor* și în muntele *Taiget* și în *Tenaron* și în Pindul Tesaliei și în amândouă părțile se numesc *Vlahi*.» Fiindcă a fost vorba de Românii *Bui* și de șefii lor cu acelaș nume, și Buii și toți Fărșeroții se laudă, că sunt colonii militare din Italia, după luptele dintre Cesar și Pompeiu în Albania și în *Φάρσαλα* din Tesalia și ei se zic *Farsalioți*, și fiindcă și Suliții și ei sunt din tribul Fărșeroților, mai dăm și următoarele numi bărbățești din familia *Buia*, numi ilustrate prin fapte eroice în Peloponez și în Grecia continentală dela 1400 până la revoluția greacă dela 1821... etc. In nota (3) dela pag. 17 a același lucrări, d-l I. Caragiani zice: «... spunem și aici în treacăt că *Laconia* se numește și *Mani*, *Maini* și *Maina* și brațul celor două promotorii de acolo se menționează cu numele: *Brazo di Maina*, di *Maini* di *Mani*. Slaviștii, carii cred de *Sklavuni* pe *Valahii* lui *Chalcocondylas* din Laconia, *Taiget* și promotoriul *Tenaron*, derivă cuvântul *Maina*, *Maini* și *Mani* din numile proprii *Manjak*, *Manjek*. Noi le amintim aici în treacăt următoarele cuvinte ale lui *Fallmerayer* (*Frohm. aus dem Orient*, Stuttgart u. Tübingen 1845, vol. II pag. 425) traduse din *Porphrogennitus*: «Denn dort, fügt *Porphrogennitus* hinzu, ist ein grosser, sehr hoher und schwer zugänglicher Berg, mit Namen *pentadaktylos* (*Taiget*), der wie eine Kehle weit in das Meer hinausläuft...» Muntele dar, numit grecește: *πενταδάκτυλος* (cu cinci degete) Românii îl numără românește, *brațul de mână*, brațul de *mând*, brațul de *mâni* (de unde grecește: *ἡ Μάνη*, *ἡ Μάννα*, *ἡ Μάννη* și italienește: *il brazo di Maina*, *Maini*). Numele românești ce găsim la mulți (Armâni) *Maniași* arată că acești *Sklavuni* au fost *Valahii* lui *Chalcocondylas*.» Din cele ce preced se vede nu numai răspândirea tradiției că Fărșeroții sunt scoboritorii oștenilor lui Cesar

Portul fărșerotesc, atât al bărbaților, cât și al femeilor, dar mai ales al femeilor, este neîndoios cel mai frumos între toate porturile armânești și între cele ale celorlalte popule din Peninsula-Balcanică. Portul Grămosteanilor aduce cât-va cu cel al Fărșeroților întru cât și la unii și la alții domnește albul. Când vezi de departe un Fărșerot stând pe coasta munților și priveghind turma ce paște, pare ca o zeitățe muntenească îmărmurită. Nu ușor s'ar lămuri dacă portul acesta a fost adus din Italia de străbunii Fărșeroților, vechii coloniști romani, sau dacă el a eșit în mod firesc din nevoile vieții muntenești, și mai ales din trebuința de a se vedea păstorii de departe unii pe alții, sus pe platourile și pe crestele munților ¹⁾. Poate și una și alta. Portul femeii Fărșeroate este de sigur cel mai frumos și cel mai pitoresc în toată Peninsula. În deosebi de frumoasa *cice-roana* cunoscută deja, ea e îmbrăcată de catrința colorată ce-i strânge coapsele voinice, de șorțul împodobit ce poartă dinainte și culorile de pe toate hainele Fărșeroatei nu sunt tipătoare, ci armonisate între ele cu mult gust, ceeace do-

---

și Pompeiu, ci și marea răspândire în Peninsula a neamului lor éusuși, fie că în diferite locuri și de diferiți scriitori fost-au ei numiți: Maniați, Laconi, Bui, Megalovlahiți, Dasareți, Meteori, Masareți, Farsalioți, Fărșeroți etc. etc. Și atât de mare trebuie să fi fost și înriurirea și puterea lor în Peninsula, încât au presărat-o în lung și în lat cu numi românești. Din citatul dela nota No. (3) pag. 17, adus mai sus din lucrarea d-lui I. Caragiani se lămurește, că Taigetul, ba chiar Peloponezul, care în adevăr se înfățișează ca o mână cu degetele deschise, era numit de ei *mâina*, adecă *mâna*; și tot așa numesc Peloponezul până astăzi nu numai Fărșeroții, ci și ceilalți Armâni, fie ei Epiriați, ori Grămosteani, Olimpiani, etc. căci cunoscut este faptul că Românul evită numile străine și că atunci când botează el ceva, apoi totdeauna dă un nume potrivit.

¹⁾ În portul din Oltenia, în cel al Românilor din Transilvania și mai ales în cel al Moșilor, domnește de asemeni albul, fapt ce ar dovedi, ori că portul este la toți rămas dela coloniștii din Italia, ori că toți l-au moștenit dela cele două popoare frați: Tracii și Dacii, în portul cărora albul era nu mai puțin preponderant. Nu trebuie scăpat însă din vedere nici faptul că și frații de peste Carpați sunt, ca și cei de peste Dunăre, păstori în mare parte. Vezi chipurile mocanilor dela Mogoș; Ofenbaia, Buciumani, de pe Crișul Alb, etc. din: Teofil Frâncu și George Candrea, *Românii din munții Apuseni (Moșii)*, București 1888.

vedește că sentimentul frumosului e bine dezvoltat la femeia din acest grup armănesc, ca și la toate Românele de pretutindeni. Tot din portul ei se vede înălțimea sentimentului moral conștiu de sine, căci ea nu este stăpânită nici de falsa pudoare a Slavei, ce caută să ascundă cu totul formele, nici de dorința de escitare, care le desvelește pe jumătate, ci păstrează o cuviincioasă mijlocie, ceace dovedește că Fărșeroata este sigură de virtutea ei. De portul Fărșeroatei ține nelipsit și o batistă, cusută cu o foarte mare măiestrie și împodobită cu un gust din cele mai alese. Batistele fărșeroțești se bucură de mare renume în Peninsula și sunt foarte căutate de femeile turce și albaneze; acestea din urmă le cunosc și le cer cu numele de fârsuliate, și chiar Hahn vorbește în cartea sa *Albanische Studien*, despre batistele acestor Armănce. Fărșeroata este în genere bine făcută, de o sănătate roșă și robustă, dar și frumoasă și adesea și gingașă. Ea îndură oste-neala ca și un bărbat voinic, căci încă din copilărie e deprinsă cu drumuri lungi și cu munca, ear la trebuință apucă armele și le mănuește cu aceeași pricepere cu care mănuește fusul, acul, undreaua și chiar plugul.

Un fapt foarte însemnat în viața poporului Fărșeroților este pribegirea dintr'un loc în altul cu turmele, datină pe care ei o au comună cu frații lor Epiriații. Populația unei întregi comune, adesea de mai multe mii de suflete, se ridică, la apropierea sfârșitului toamnei, și părăsind călivele aședate tot-deauna pe piscurile și pe plaiurile celor mai înalți munți, pleacă spre țărmuri mai văratice unde turmele să găsească de pășunat până pe la începutul lui Aprilie. Neam din neam păstor fiind Fărșerotul, ceea-ce el iubește mai mult după femeia și copiii lui este turma lui, după ale căria nevoi și trebuințe își regulează viața. Pouqueville, care a văzut cu ochii plecarea de la munte spre câmpie a Fărșeroților și Epiriaților, face o minunată descriere a pornirii și a călătoriei din

care se vede cât de mișcat trebuie să fi fost el, căci fără voe scapă câte-va accente adevărat poetice. Bărbați în putere, bătrâni, femei cu copiii cei mici în spate și cu cei mai marișori de mână, aruncă muntelui o duioasă privire plină de regretele despărțirii, cată la coșurile caselor lor din care mai ese puțin fum de pe urma focului stins în vatră cu grăbire, cată iarăși la căsuța în care au iubit și au sperat, în care au aușit pentru ântăea dată gunguritul pruncilor lor, apoi își strâng odraslele cu căldură la inimă, și întorcându-și ochii spre îndepărtatele câmpii, de care e legat viitorul turmelor lor și prosperitatea lor ênsiși, își zic în minte: «Ajută, Doamne să ne mai vedem iarăși călile!» Dar să lăsăm pe Pouqueville ênsuși să vorbească despre această călătorie a Fărșeroșilor pe carii el îi numește Valahi Dasareți: «Migrațiunea anuală a Valahilor Dasareți, pe carii Cantacuzen îi numește Masareți, are ceva de imposant și solemn, ce nu se vede la celelalte populade. La o epocă determinată, și anume la S-tul Dumitru, triburile reunite fac o sêrbătoare generală, în comunele Avela, Perivoli și Samarina, aședate pe ramura macedoneană a Pindului. După ceremonie, bătrânii țin sfat și aleg câte-va familii robuste pe care le orânduesc a păzi în timpul ernei, locuințele părăsite de ceilalți. Rândueala plecării fiind regulată, preoții o anunță prin rugăciuni, rês-pândind bine-cuvântările Dumneșeului lui Israel asupra poporului. După toate acestea urmează despărțirea, care e mișcătoare și duioasă, apoi întreaga populație se ridică și, împărțită pe secțiuni, pornește. Opririle pentru pășunatul turmelor, ca și opririle pentru mas noaptea sunt alese și hotărâte de mai nainte. Prin strigăte prelungite își iau rêm-as bun de la cătunele și locuințele ce părăsesc, își întorc capul spre a mai zări încă odată acoperemêntul ce îi va adăposti la primăvară iarăși și jălesc pe acei carii rêm-mân în urmă ca păzitori. Tot așa și berzele, pasêri călê-

toare, își lasă cuiburile, și însoțite de noile odrasle se avântă peste mări, sperând a reveni la redeșteptarea primăverii spre a locui iarăși țermurile abandonate cu durere, din cauza celor rămași în urmă. Pe coastele munților se văd turmele înaintând în coloane șerpuite; sunetul telencilor de la gâtul țapilor și berbecilor, strigătele animalelor de tot felul, vocile amestecate premerg, însoțesc și urmează lungul șirag al emigranților din Pind, care își revărsă populația sa văratică peste luncile Macedoniei. Bătrâni, flăcăiandri, bărbați, tete îmbrăcate cum erau în vechime fecioarele din Sparta, mamele împovărate de leagănul noilor născuți pe carii îi poartă ca în dēsagi pe umerii lor, pășesc înconjuțați de atâtea animale domestice: cai robuști, catări încărțați cu bagage deasupra cărora cânta cocoșul, ceasornicul călivelor, anunțând orele nopței. Toți plini de sănătate, strălucitori de speranță, se îndrumează să caute abundența și un climat mai dulce unde să trăească sub corturi ori prin satele lor, pe unde își au locașul de eamnă. Dacă atitudinea lor n'ar fi pacinică și pastorală, cineva vedând aceste colonii pribeg, s'ar crede în timpurile în care nordul vērsa populadele sale devastatoare, asupra țerilor mult încercatului Orient»¹⁾.

Asemenea călătorii pentru ernarea turmelor, întreprind Fărșeroții și Epiriații în toate părțile Peninsulei-Balcanice. Chiar după mărturisirile lui Pouqueville,²⁾ cei din Samarina, conducând «imense turme se îndreptează spre Castoria despre fluviul Haliacmon» și apoi spre țermurile riului Axios; cei din Avela și Perivoli se duc spre «luncile de la Grebena și ajung până în văile muntelui Olimp», iar Fărșeroții de pe lângă Moscopole «uniți cu câte-va triburi vecine de Devol»³⁾ se scoborau odată spre părțile Avlonei

¹⁾ *Voyage de la Grèce*, Vol. II, pag. 389—390.

²⁾ *Op. cit.* Vol. II, pag. 391,

³⁾ Și astăzi în cursul riului Devol, ce trece pe la nordul Voscopolei, se găsește un mare mare de sate armânești cu Fărșeroți, ca Pleasa, Șipșca, etc.

(pe armânește: Valona, port la Adriatica) și prin părțile occidentale ale Muzachiei». Fărșeroții de pe masivul Murihova se scoboară spre Vardar și merg la sud cu curgera acestei ape spre Tesalia; acelaș drum fac Fărșeroții de pe muntele Pajik din călivele numite Livădi. Fărșeroții de pe muntele Nereceka sau Galicica se călătoresc spre câmpiile de lângă Durațiu, ca și frații lor carii trăesc pe muntele Petrina, dintre lacurile Presba (pe armânește Preaspa) și Ohrida, în două mari și puternice călive numite: Istocul-de-Sus și Istocul-de-Jos, și ca și Fărșeroții de pe muntele Opar pe poalele căruia se găsește aședată și comuna armânească Voscopole. Unii Fărșeroți vin de ernează la sudul lacului Presba, ear cei de prin munții de lângă Strumnița se îndreptează iarăși spre Tesalia. Tot așa fac Fărșeroții din călivele lui Bardă Alexi, din călivele lui Zega, din Selia-Veria, Marușa-Veria etc. etc. Ușor își poate deci imagina cine-va, cât de străbătută este Peninsula-Balcanică, în toate direcțiile, de Fărșeroți spre S-tul Dumitru și după această zi, cu venirea căria se anunță începutul ernelor grele din Peninsulă, precum și primăvara când acest popor păstoresc și resboinic se reîntoarce la călivele din munți.

Fărșeroții nu au obiceiul a cosi văile bogate ale munților și a stringe fin pentru ernatul turmelor și vitelor lor, și din cauza aceasta sunt nevoiți a călători mereu spre țărmurile cu clime mai dulci. Un mijloc deci pentru ficsarea lor ar fi și deprinderea de a cosi earba și de a se aprovisiona, din timp, cu finul necesar pentru trecerea prin earnă a turmelor. Călătoriile acestea anuale nu sunt prea folositoare turmelor și vitelor lor, și pribegirea aceasta este și cauza cea mare, care a întârziat atât de mult respândirea culturei și a bine-facerilor ei printre Fărșeroți. Armânii carii îngrijesc în Macedonia, Epir, Albania și Tesalia de cultura fraților lor, ar trebui să se gândească

din timp la toate cele trebuincioase pentru ficsarea a cât mai multor grupe Fărșerotești, și pentru luminarea lor. Școalele românești ambulante, ce umblă pribegind după urma Fărșeroților, nu rodesc îndestul, deși bine este că sunt și asemenea școli. Ear în Tesalia, ca și pe coastele Adriaticei, se știe că turmele fărșerotești, care represintă o mare, foarte mare parte a averii armânești din Peninsula, sunt espuse la o mulțime de nenorociri, din cauza inundațiilor de primăvară, provocate de topirea imenselor cantități de zăpadă îngrămădită pe toți munții mari și mici ai muntoasei Peninsule. Când sunt primăveri reci, mor cu sutele de miei, și cum plâng atunci femeile, și cum plâng copiii, și cum se strânge de durere inima cea oțelită a Fărșerotului. Plăcerile și durerile plecării din călive, plăcerile și durerile păstorului când vine fătarea mieilor, se pare că le-a simțit și poetul nostru patriot Dimitrie Bolintineanu, care a trăit cât-va timp la Kavaia, în Albania, și care trebue să fi vădut pitoreșcele convoiuri de Fărșeroți, trecând spre coastele Adriaticei. Aceste plăceri și dureri le-a el pus în poesia lui «San-Marina», ¹⁾ una din cele mai frumoase bucăți, și poate cea mai frumoasă ce ne-a lăsat pana lui nemuritoare. Eată-o :

San-Marina astăzi are
Sărbătoare de păstori,
    O serbare
    De plecare
La Vardar ce cură 'n mare
Alergând pe pat de flori.

Se întinde masa dalbă
Pe un plaiu lângă cătun,
    Cu smântână
    Dela stână
Și cu fagi de miere albă,
Și cu vin dela Zeitun.

Dintr'o mână 'n altă mână
Cupa pregiurată 'n flori
    Trece plină;
    Beau, închină
Pentru țara lor română,
Pentru turme și păstori.

Cei bătrâni cu albe plete
Cei d'ântei la masă-închin;
    Hora pasă
    Lângă masă
De flăcăi și june fete
Cu păr negru, cu alb sîn.

¹⁾ Poesii, vol. II, *Macedonele, Reverii, Diverse*. București 1887, pag. 41—44.

Fluerile și cavale
 Sună vesele cântări,
     Lângă mese
     Cete dese,
 De copii se joc pe vale
 Ca 'ntr'un vis de desfătări.

Popii bine-cuvîntează
 Și atunci toți s'au mișcat
     De plecare
     Către mare,
 Turmele înaintează,
 Toți cu totul le-a urmat.

Caii poartă în spinare
 Corturi, paturi, așternut,
     Toată casa,
     Toată masa
 Și veșminte de 'mbrăcare,
 Tot ce au, tot ce-au avut.

Mumele în glugi pe spate
 Poartă prunci cu păr bălaiu
     Sau mioare
     Lănțețoare.
 Clopotele, legănate,
 Sună depărtat pe plaiu.

Turma beagă, câinii latră,
 Caii nechează ușor ;
     Mai departe
     La o parte
 Sub o măgură de peatră
 Cântă 'n fluer un păstor.

Și pe cale mic și mare
 Stă mai cată cătră sat
     Cu plăcere
     Și durere
 Ii trimite fie-care
 Câte-un dulce sărutat.

Seara vine și păstorii
 La păriu toți se opresc
     Și fac focuri,
     Și fac jocuri,
 Păn' ce visele aurorii
 Peste geana lor plutesc.

Ast-fel trece scurta viață
 De străini neatârnați,
     Ca cocorii
     Și ca norii
 Când pe câmpuri de verdeață
 Când pe munți cei înalți.

Oamenii au arme dalbe
 Și femeile dulci nuri,
     Cu gurițe
     De lilițe
 Coame d'aur, fețe albe,
 Ochii lai ca niște muri.

Dar durerea, vai! nu lasă
 Nicăiri pe muritor.
     Ce dor mare!
     Ce 'ntristare
 Inima lor le apasă
 Când oițele le mor!

Că poporul Fărșerot a inspirat lui D. Bolintineanu o atât de gingașă poezie, că inima lui D. Bolintineanu, în care curgea sânge armănesc ¹⁾, a născut o perlă așa de frumoasă

¹⁾ Tatăl lui D. Bolintineanu, după propria 'i mărturisire, era Macedo-român. «...acest milion de Români, în timpii de mijloc, avu strălucirea lui... Românii

nu e de mirare nici-de-cum, ci de mirare este că recele și cumpătutul Pouqueville, care era îndrăgit de Greci până peste urechi și care nu vedea în Peninsula decât Greci și Albaneji, a putut, dând cu ochii de Epiriați și Fărșeroți să ne lase o pagină atât de poetică și adevărată, ca aceea pe care o aduseiu mai sus. Pouqueville descrie plecarea dela munte spre lunci și spre câmpie, Bolintineanu îmbră-țosează în câte-va cuplete toate peripețiile despărțirii de călive, dar în ultima strofă lasă să răsunе un adânc oftat, în care se oglindește toată jalea și durerea păstorului, când își vede turma amenințată și în care durere se vedește trainica iubire ce Armânul păstor poartă oițelor lui. Tot D. Bolintineanu, vorbind despre păstorii din tribul Grămostean, după ce arată că dintre aceștia au eșit oameni de arme, precum: Cara-Gheorghe, frații Farmachi, generalul Cioga și alții, apoi adaogă: «Atât păstorii aceștii seminții, cât și toți păstorii Români, carii locuesc muntele Pindul, au o viață simplă și apropiată de timpii ântăetori. Ei fac tasuri, fluere, găvane, căușe, linguri de lemn foarte fin lucrate. Cântă cu fluerile arii duioase și pare că se așeață oare-care raporturi între sunetul fluerului și turmele lor. Ei le comandă cu musica; au sărbători păstorești, dintre care cele mai mari sunt; tunderea oilor și fătarea meilor» ¹⁾. Despre serbarea tunsorei oilor vorbește Bolintineanu și în poesia sa «Păstorul murind» ce face parte de asemeni din «Macedonele» sale, după care vine poesia «Testamentul unui păstor» din Pind, pe care, nu mă pot opri de a o presenta aici, deși amintește cât-va pe «Miorița» poporului nostru.

---

din Macedonia îmi sunt scumpi prin mai multe raporturi. Dacă Valahia fuse patria maicei mele, Macedonia fuse aceea a părintelui meu, limba lui fuse aceea a acestor Români; sângele lui, sângele lor; speranțele și suferințele lui, speranțele și suferințele acestui milion de Români». Vezi: *Căldătorii la Români din Macedonia și Muntele Atos*. București, 1863, pag. 7.

¹⁾ Op. cit. pag 112.

Mor, copile, dragi oițe	Să-mi dați armele, oi câni,
Ale Pindului liliçe!	Nu la Greci, ci la Români!
Insă voi când veți avea	Să dați pila mea cea largă,
Stăpâni Greci de fire rea,	Lanțurile lui să 'și spargă
Fără dor și căutare,	La Românul ardelean!
Suferiți, aveți răbdare!	Paloșul la un Muntean!
Numai pe mormântul meu,	Moldovanului să-i lase
Să vă spuneți dorul greu!	Arcul meu cel de mătase.
Câinii groapa mea să-mi sape	Calul meu la Albaneaz,
De zioara mea aproape.	Că e drept, că e viteaz!

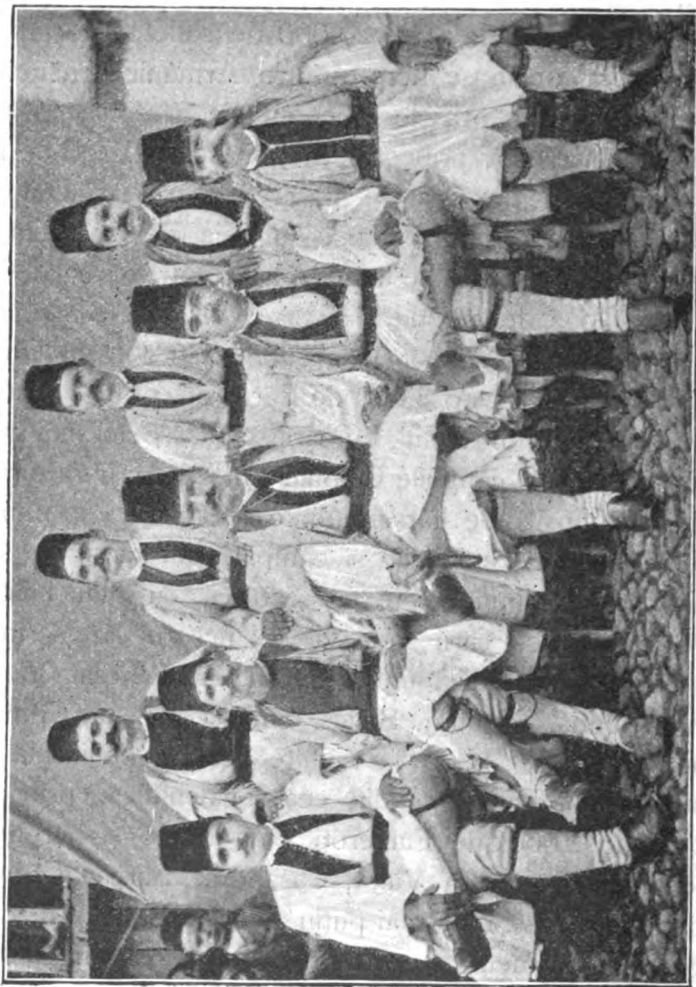
Cele trei mari evenimente ale vieții păstorești a Fărșeroților sunt deci tunsoarea oilor, fătarea meilor, și plecarea la câmpie pentru ernatul turmelor, ca și reîntoarcerea la munte pentru vâratul lor. În locurile de ernat ei trăesc adesea sub corturi pe care și le așează în jurul cortului Celnicului, căruia îi acordă, după cum arătarăm, o autoritate supremă. La prima poruncă ce acesta dă, când colonia este amenințată, toți flăcăii pun mâna pe arme și sar, gata a-și sacrifica și viața. Toate certurile și neînțelegerile coloniei se aduc înaintea Celnicului spre judecare. Când se face o rupătoare de relații între doi Celnici, păstorii respectivi, adecă cele două colonii ale lor, consideră rupătoare ca între două stăpâniri și se tratează reciproc ca inimi. Câte-odată certele degenerază în lupte sângeroase. Instituția Celnicatelor a început însă a cădea de cât-va timp, și numărul celnicilor a scădea; cauzele sunt multe, dar între cele mai principale pot fi numite două: neajunsurile ce Grecii fac păstorilor Fărșeroți, când aceștia trec, spre ernarea turmelor, în Tesalia grecească, adecă cedată în urmă Greciei; și, faptul că trăind vara în Turcia și eara în Grecia, Fărșeroții sunt nevoiți a plăti pășunatul de două ori, odată Turcilor și odată Grecilor, deosebit că li se făc greutăți și întârzieri la vămi. De aceea astăzi chiar dintre Fărșeroți unii s'au apucat de comerț și industrie, ear alții neputând

a se despărți de păstorie, tind a se mișca cu turmele lor în cercuri tot mai restrânse.

În timpurile din urmă, în vilaietul Ianinei și anume pe lângă orașul Ianina și prin provincia Zagori, se ved pribegind, trupe mari de Fărșeroți, care socotite la un loc se urcă la numărul de peste 20.000 de suflete, și care vdesc tendința de a se ficsa printre Armânii Arnăucheni. De asemeni printre orașele și comunele Elesona, Castoria Grebena și Nasselitz, pribegesc mai bine de 10.000 de Fărșeroți, carii par că vor să se ficseze printre Armânii Grămosteani, Epirati și printre Fărșeroții deja ficsați. Pe munții dela nord-vestul Veriei, se găsesc Fărșeroți ficsați de celnicul Hagi-Goga de curând în *călivele lui Hagi-Goga*. Aici, în 216 case, se găsesc 2080 de suflete. În Orașul Gheorgea s'au ficsat deja vr'o 3.000 de Fărșeroți, printre Armânii Moscopoleni și Gramosteani, de carii se găsesc aci mai multe mii de suflete. Pe câmpiile Coloniei (în Albania), s'au arătat de cât-va timp trupe fărșeroate, care la un loc numără 6.000 de suflete. Pe luncile și câmpiile din jurul Caterinei se mișcă foarte multe cete fărșerotești, cu mai bine de 7.000 de suflete, carii vor să se ficseze lângă mare. În peninsula Chalchidică unii Fărșeroți s'au ficsat în Galatiștea, Albutia, Portaria, Stilari, Smila, Mariena, Crimiani, etc. în număr de 3.000 de suflete; ear în peninsula Casandra, ce se prelungește din cea Chalchidică, pribegesc mai bine de 2.000 de Fărșeroți cu turmele și hergheliile lor încă neficsați, pe la Valta, Casandra, Furca, Cromidi, Xeropotamu, etc. Și nu mai puțin de 12.000 de Fărșeroții pribegesc de asemeni, de vr'o cinci sau șeasă ani, pe bogatele câmpii ale Seresului, printre puternicile comune armânești Alistrat, Giurmaie, Proia-de-sus, Proia-de-jos, Mirsla, Bursuc, Colac, Dulap, etc. și prin împrejurimile lacului Tachino. Un mare număr de Fărșeroți își caută adăpostul în munții Krusia sau Kurșa-Balcan, spre resărit de lacul Doi-

ran; cete multe vor să se așeđe în munții Beleş și munții Maleș, carii strâng albia riului Strumnița înainte de a se versa în Strymon. Alte cete se vęd de curând pe munții Cengheldagh și Perimdagħ, dintre Melenic și Nevrocop, dar nu

Fărșeroți din Albania.

cunosc tocmai pozitiv, care ar fi numărul lor, deși am cerut stăruitor informațiuni. Știrea ce am până acum este, că numărul Fărșeroților de pe munții Kurșa-Balcan, Beleş, Maleș, Cengheldagh și Perimdagħ ar fi trecënd peste 12.000 de suflete.

Intr'o cărticică în limba franceză pe care autorul sau autorii nu o semnează, intitulată: «Etude sur les Valaques de l'Empire Ottoman, 1894» și care e un raport către Inalta Poartă este zis: «dans le sandjak de Séres et sur les monts Rodopes, *Valaques Nomades*. . . . . 15.000»¹⁾. Să rămăe însă bine înțeles, că anonimul autor al acestei cărți socotește la 15.000 de suflete pe *Valahii nomadi*, adică pe Fărșeroții, din sangiacul Seres, și din munții Rodop, deci: afară de Armânii *ficsați* în ținutul Seresului, și de cei *ficsați* în munții Rodop. În cazul acesta numărul de 12.000 de Fărșeroți arătați de mine ca aflători pe numiți munți trebuie să fie esact, și 3.000 de Fărșeroți trebuie să mai fie în munții Rodop. Numărul *Armânilor ficsați* prin satele de pe Rodop și în cele de pe câmpiile Seresului îl voi arăta mai la vale. Deci pentru a completa de-o-camdată numărul Fărșeroților, mai trebuiesc socotiți cei din munții Murihova, cei din munții Galicica, cei de pe Petrina, cei de pe Pind, cei din orașele și comunele Fărșerotești, cei ficsați prin comunele și orașele Moscopolene, Gramosteane, etc. pe carii îi vom întâlni mereu în decursul scrierei, precum și pe cei din Albania, ai cărei munți sunt cuprinși de Fărșeroți și de Armânii Goga, carii iarăși la Fărșeroți trebuiesc numărați.

Tot de puternica tulpină a Fărșeroților se pare că țin și *Armânii Pisticoși*, găsiți în Bithinia de D-l Teodor T. Burada, neobositul cercetător al ramurilor neamului românesc²⁾, judecați după cuvintele armânești ce mai păstrează în graiul lor, după datine, credințe și obiceiuri. În timpul împăratului bizantin Andronic II Paleologu, care domni destul de lung și fu detronat la 1328 de nepotul său Andronic III, Vlahii, adecă poporul armânesc era întins până lângă Constantinopol și era puternic și era temut de ênsuși împăratul. Andronic,

¹⁾ Veđi: pag. 14.

²⁾ *O călătorie la Românii din Bithinia (Asia mică)* Iași, 1893.—pag. 28—31.

îngrijat de puterea crescândă a acestui «neam nomad, ră-tăcind prin locuințe nestatornice» hotărî mutarea unor tri-buri, de sigur Fărșeroțești, în Asia-Mică, pentru ca cu chipul acesta să le îndepărteze din coastele capitalei sale.

Această strămutare, trebuie să se fi întîmplat în timpul sângerosului războiu civil, ce dură dela 1321 până la de-tronarea lui Andronie II. D-l T. T. Burada ¹⁾ aduce o pa-gină din: «de Andronico Paleologo» (vol. II Lb. I. c. 37) a scriitorului bizantin *Pachymér*, din care se vede că Va-lachii aceia nomași, carii se întinseseră până la Constantino-pol și «până la Byzia» nu puteau să fie decât Fărșeroți, judecați după însăși descrierea zisului scriitor bizantin. Eată ce zice el: Valahii aceștia carii se întinseră până la capitala imperiului, «îmulțindu-se peste măsură, erau cu drept cu-«vânt bănuți, ca nu cum-va când Sciții vor năvăli (ceea-ce «se aștepta), ei să unească *însemnatele lor puteri* cu dînșii, «fiind atrași în partea lor prin asemănarea vieței, și poate «chiar prin comunitatea originei. *Numărul lor era foarte «mare*, tinerimea lor deprinsă cu munca și nemoleșită prin «neajunsurile educațiunei, *de oare-ce locurile pe unde ei «trăeau bucurosi erau aspre*, și nu le lipseau mijloacele în «privința *creșterii vîlelor mari și mici, pe care ei le hrăneau «în mare număr* în pășunile lor îmbelșugate. În sfîrșit *erau «și bine deprinși în treburile ostășești, prin vînarea zil-«nică a fîrcilor și prin luptele dese și fericite în contra «oamenilor înarmați.*» Se vede lămurit din rîndurile de mai sus că în veacurile 13 și 14-lea, Fărșeroții nu erau altfel, decât cum sunt și astăzi: păstori înarmați, gata ori-cînd de luptă; și tot pe atît de pricepuți crescători de vite, pe cît harnici și încercați oameni de arme. Și iarăși lămurit se vede că «numărul lor era foarte mare.» Ear «Sciții» carii se așteptau să năvălească în contra împărăției și că-

¹⁾ *O călătorie la Rom. d. Bithinia* etc. pag. 31.

tră carii Valahii lui Pachymer puteau să fie atrași «prin asemănarea vieței și poate chiar prin comunitatea originii» lor latine, nu erau alții decât Românii din stânga Dunărei, sau Daco-Românii.

Precum însă, nu luăm în socoteala noastră, marele număr de Fărșeroți și de alte neamuri armânești din Grecia Serbia și Bulgaria de astăzi, de asemeni nu vom socoti nici pe Armânii Pisticoși din Micasia, mai ales că ei pot fi considerați aproape perduți pentru neamul românesc, ca și Valahii din Moravia.

Dela Nijopole plecarăm pe jos la Bitule. Drumul e foarte frumos și nu prea obositor. După puțină călătorie dădurăm de satul Dihova, de Armâni și de Bulgari, aședat tot pe râulețul Dragor. Se găsesc aici mai multe fabrici, mori, și piuș. Lucrătorii sunt toți Armâni; ear morile și piuele sunt proprietăți românești. Femeile Armânce torc lâna pentru fabricile de gaitane. Bulgarii sunt clăcași. Dela 1-iu până la 15 August ține în Dihova un bălcu renumit pentru desfacerea de postăvării și mărfuri de lâna. Comunele Nijopole, Têrrnova și Magarova dau foarte mult postav lucrat de mâni armânești. Odată comunele acestea trei, împreună cu Samarina, Clisura și Perivoli furnisau întreaga armată turcă cu postav, care e de două feluri: «scutic» și «șaiac». Se fabrică aici și velințe, chilimuri, titticuri (nișce plapome mici de lâna) și o foarte mare cantitate de ciorapi de tot soiul. Femeea armâncă muncește enorm în locurile acestea. O bucată mare de «șaiac» se cheamă «trâmbă» și se vinde cu o măsură de lungime numită «cana» (aprosimativ 1 m. și 60 cm). Este «șaiac cu floașe» și «șaiac fără floașe». Se lucrează aici și «tămbări», o haină, ca o manta lungă, groasă, largă dar fără mânici, cu care se îmbracă noaptea păstorul pe munte, și pe care o poartă și chirigiii, adevă ducătorii de mărfuri pe cai, carii sunt mai

pretutindeni Armâni. Se mai lucrează «săriçi» (singular: sarica) și «antirazi» (singular: antiriu) o haină de postav ca un fel de halat; «mintañi» scurte și «cioariçi» (singular: cioarec) carii se leagă sub genunchi prin o legătură numită «zona» și sunt un fel de ghetre sau pulpare prinse cu copci sau sponci numite «clișuțe», cuvânt ce vine dela verbul «înclidere» = a închide. De asemeni se fabrică și «ghiurdii» o haină neagră, numai până la brâu, cu mânecile atât de scurte în cât abea ajung mai sus de cot și pe spate cu o bucată de stofă cădând ca la pelerine. «Ghiurdea» o poartă însă numai Albanezii, nu și Armânii. Ori-cât de bogat ar fi un Albanez, ori-cât de lucos ar fi el îmbrăcat, trebuie să aibă și o ghiurdie, care e totdeauna simplă și neagră, pentru că ea se poartă ca semn de doliu după urma lui Gheorghe Castriotul, cunoscut cu numele de Schender-Bey. Atât de mult a fost iubit și respectat acest principe al nației Albaneze, în cât ea îi poartă doliul până astăzi. Când un Albanez intră într'o casă, în care se află un mort, el își ridică pelerina dela ghiurdie peste cap și peste față, și așa învăluit se apropie de patul mortului.

VIII

SPRE GOPEȘ. ORĂȘELUL GOPEȘ. ȘCOALELE LUI ROMĂNEȘCI, BISERICA ȘI GRECOMANII LUI. SITUAȚIA ORĂȘELULUI ȘI LOCUTORII LUI. TIPUL GOPEȘENILOR. DRUMUL SPRE MOLOVIȘTEA. ORĂȘELUL MOLOVIȘTEA, ȘCOALELE LUI ROMĂNEȘCI ȘI BISERICILE LUI. CÂNTĂREȚUL ARMÂN DIN MOLOVIȘTEA ȘI EPISCOPUL GREC. «CLERUL GRECESC ȘI ROMÂNII». «ROMĂNEASCA ÎN BISERICĂ». «UN EPISCOPAT ROMÂNESC ÎN TURCIA». SUFERINȚELE PREOTULUI DIMITRIE CONSTANTINESCU. ACORDUL DINTRE GRECOMANII DIN MACEDONIA ȘI CEI DIN BUCUREȘCI. RETRAGEREA LA MUNTE ȘI IUBIREA DE FAMILIE A POPORULUI ARMÂN.

La ora trei, după mezul nopții, împreună cu credinciosul Albanез, Ismail, și cu d-l I. Ciuli, lăsasem la stânga noastră comunele Těrrnova și Magarova, ai căror locuitori gustau din dulceața somnului de dimineață, și în goana cailor luarăm șoscaua ce duce spre Ohrida peste Diavato, și spre Gheorgea, pe țărmurii lacului Presba. De data aceasta însă noi călătoream spre Gopeș și Moloviștea, două puternice cetăți ale Armânismului, după cum arătarăm și mai înainte în treacăt. Calea merge peste un frumos platou, care are o înălțime de 894 de metri de-asupra nivelului mării, apoi lasă șoseaua Ohridei la stânga, și după ce rămân în urmă satele turcești Ramna și Lera sau Leri în care se găsesc și câți-va Armâni, începe a sui pe muntele în pânțele

căruia stă ascuns Gopeșul, oraș absolut armănesc, locuit de foarte înfocați luptători în contra pahlenismului. După o oră și mai bine de suire ajunserăm pe munte. Priveliștea ce se desfășoară de aici înaintea ochilor e din cele mai minunate. La apus orizontul se închide de masivul Petrina, la răsărit se văd munți Murihova și văile Cernei din fața Bitulei, la nord se arată o mare de piscuri de munți, iar la sud se închide zarea de masivul Galicica. În față se arată comuna Gopeș înconjurată de piscuri, cu case frumoase de piatră și cu o biserică măreață. Înainte de a intra pe cărarea ce conduce la orașel, și pe care abea pot merge trei oameni alături, pe coasta opusă orașului se găsesc niște arbori mari și bătrâni, numiți «Sâmtul». Aici descălecarăm și așezându-ne la umbra «sâmtului» fotoprafiam încântătoarea vedere a Gopeșului. Tocmai când eram mai ocupați cu această treabă, eată că trecu pe lângă noi, venind călare despre Gopeș, un om care ne cercetă pe toți cu privirea, apoi descoperind în mine un străin, îmi întoarse niște ochi plini de ură și dădu pinteni calului. Mirat de purtarea aceasta a călărețului, care dispăruse printre arbori, întrebai pe companionii mei:

— Dar ce are omul acesta?

— E un grecoman; se numește Gheorghie Papa-Goga; mi se răspunse.

— De ce m'a privit cu atâta ură?

— Pentru-că bănuiește că ești Român; ceea-ce este un mare păcat în ochii lui. El aleargă acum cu grabă la Bitule, și nu se va duce acasă ântei, ci în altă parte.

— Unde? întrebai eu.

— La poliție, ca să te denunțe.

— Să mă denunțe! Dar ce să denunțe!

— Că vizitezi comunele armânești.

Neluând lucrul în serios, puseu piciorul în scara șelei și mă aruncau iarăși pe cal. Intrarăm pe cărarea ce duce la

Gopeș, călărind cu toții unul după altul. În cale mi se povesti că Gheorghie Papa-Goga este în legătură cu familiile de grecomani ce au mai rămas în comuna Gopeș, că este învățător grecesc și că e însărcinat de direcția pelenică din Bitule, de a întreține ura acestor familii în contra Armânismului victorios.

— Dacă e așa, atunci de el, ear nu de mine, ar trebui să se păzească poliția din Bitule. Căci ca propovăduitor al pelenismului el e un inamic firesc al stărei actuale de lucruri din împărăție.

Peste două-zeci de minute eram în orășel.

Gopeșul, după cum mai zisei, este înconjurat de jur-împrejur cu nalte piscuri încoronate de păduri. El se află la înălțime de 1048 de metri d'asupra nivelului mării. Numele oficial al acestei comune armânești este Gobeș, i se zice însă adesea și Bobeș. Cogeabașa, adică primarul, care este Armân, ne eși înainte înconjurat de mai mulți cetățeni. Fie-care ne invită la casa lui, dar noi trecurăm mai înainte pe la școale, la cea de băeți și cea de fete. Aici o dureroasă priveliște ne lovi simțirea: în timpul vacanțiilor fiind învățătorii lipsă din orășel, cei câți-va grecomani, carii mai persista în credința pelenismului, toți rude de aproape de-a lui Gheorghie Papa-Goga, au devastat într-o noapte școala românească cu o cumplită sëlbatăcie. Nu s'au mulțămît cu spargerea geamurilor și cu ruperea ferestrelor, ci au sfășiat regulamentul afișat pe pereți, au făcut bucăți chartele geografice și tablourile intuitive de religie și de științele naturale, au sdrobotit băncile și catedra și chiar au făcut încercare de dare de foc, care din fericire nu a isbutit. Dar și în orășel ei fac asemenea vandalisme; sdrobesc pietrele cu inscripțiuni de pe la fântâni și «șopute» pentru că sunt scrise în afurisita limbă vlahicească, în acea limbă pe care și ei o vorbesc cu soțiile și mamele lor și în care gunguresc pruncii lor. Ce deosebire între roadele Armân-

nismului și cele ale panielenismului! Unul face oameni în-suflețiți de ideea ordinei și de respectul drepturilor aproa-pelui, ear acesta face furioși! și este un proverb românesc care zice că: pomul se judecă după fructe. Chiar de bi-serică s'au atins ultimii grecomani din Gopeș; într'o noapte au vrut s'o spargă, dar apoi au găsit mijloace spre a in-tra și a fura odoarele din ea, pentru ca ast-fel să nu `se mai poată cânta și citi și oficia în limba armânească, pe care Dumnezeu lor grecoman, furios ca și ei, n'ar fi pri-cepând-o. Armânii curați, privesc la rătăcirea consângeni-lor lor grecisânți și clătinând din cap, grăesc:

— Au să se lumineze și ei încurând, și o să le vie și lor mintea la cap!

În biserica de aici, care e în mâna Armânilor, se ofi-ciază în armânește, adesea însă grecomanii au furat căr-țile românești chiar din altar, și acum cei doi preoți ro-mâni: Papa Nicola Nance și Papa Nicola Levu, după ce citesc și fac serviciul divin, își iau cărțile acasă.

Școalele românești și biserica de aici sunt conduse de o eforie alcătuită din șease fruntași ai comunei și anume: Dimo Cușe, primarul și perceptorul Gopeșului; Gheorghe Dimca, cântăreț la biserica armânească cu hramul «Schim-barea la față» și consilierii comunali: Cocea Trăpce, Cociu Pița, Cola Nenu și Costa Lerca, toți «Armâni curați.» Ca al doilea cântăreț se pregătea, pe când mă aflam în Ma-cedonia, institutorul Caracota, de la școala română de băeți. Mai sunt aici încă doi preoți: Papa Ienachi și Papa Dimi-trachi, carii țin cu grecomanii, adică țin și nu prea, de oare-ce au rămas fără popor.

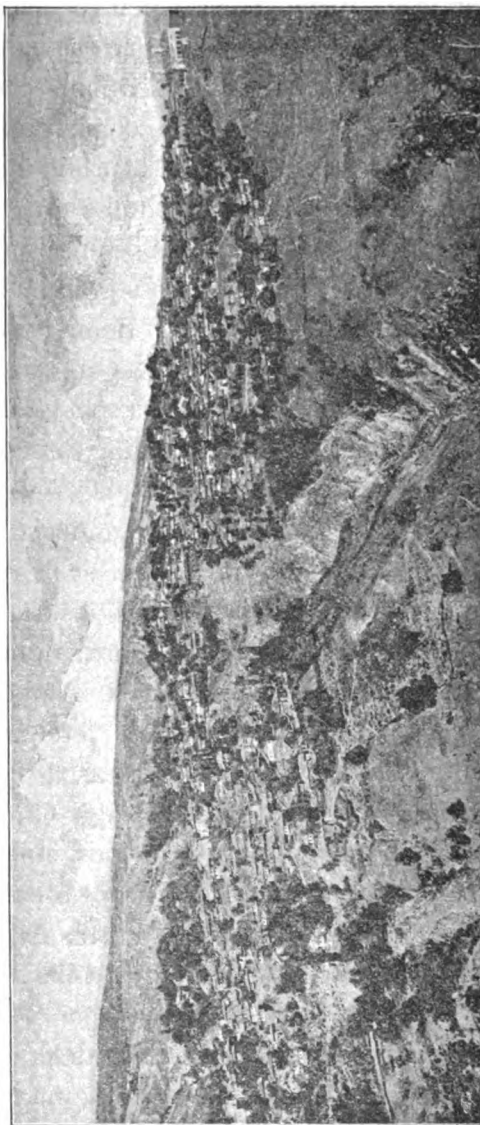
Institutorul Gheorghe Caracota are o pagină personală în istoria luptei cu panielenismul. Când era să se însoare, cu o fată din localitate, grecomania era încă tare în Gopeș, de aceea popii îi refuseră bine-cuvântarea bisericeii sub cu-vînt că Armânii ar fi schismatici și catolici. Atunci se chemă

Papa Sgala din Ohrida, care veni cale de 18 ore călare și bine-cuvîntă cununile lui Caracota. Nu puțin a avut de suferit însă Papa Sgala, pentru această faptă, după ce s'a întors la Ohrida, din partea episcopului bulgar, care voește să facă Bnlgari pe Armânii din Ohrida. Când apoi lui Caracota, 'i se născu un copil, popii grecomani împedica-
 ră botezul sub pretextul că pruncul ar fi fost *născut schismatic*. Așa înțeleg ei cuvîntul evangheliei! Atunci preotul armânesc Nicola Nance luă asuprași răspunderea și boteză pe pruncul Caracota, dându-i prenumele Aurelian. Dar cât a avut de suferit și acest demn apostol al dreptei credințe și al Armânismului! Legat cot-la-cot și păzit ca un făcător de rele a fost purtat pe la Bitule și Crușova și a fost cu mare asprime interogat de episcopul de atunci, Alecsandru, care l'a și făcut *argos*. Așa se amăresc și se prigonesc frații între ei pentru gogorița panelenică!

Comuna Gopeș, are numai școli românești, ear corpul didactic este alcătuit din doi institutori: Gh. Caracota și Aristoghiton și două institutoare: domnișoara Nichea ca directoare, și domnișoara Placea. Ambele școli sunt foarte bine populate. Numai cea de fete are peste una sută de eleve cu dor de carte românească.

Gopeșul, care caută a ajunge Crușova, atât în măreția zidirilor cât și în frumusețea pozițiunei, este de asemeni ca un fel de cetate naturală. Fără voea Gopeșenilor, ca și la Crușova, greu s'ar intra în orașel. Numărul locuitorilor este de 4.670 de suflete, numărați, bine înțeles, cu grecomanii la un loc, cărora tot «le va veni odată mintea la cap.» Orașelul are 483 de case. Stradele sunt curate, unele pavate, ear altele tăcate în stîncă; nu prea largi, însă foarte repeși în unele locuri. Toate transporturile se fac și aici cu cai și cu catări, de oare-ce trăsurrele, fie ele cât de ușoare și tari, nu pot fi întrebuintate, fiind prea grele suișurile și prea repeși scoborișurile. In casele Gopeșanilor se vede de

asemenea domnind o înveselitoare curăţenie, întreţinută şi îngrijită de stăpâna casei, precum şi îndestularea. Cea mai neînsemnată casă din Gopeş, ar semăna a palat, dacă ar fi strămutată între colibele de lut şi de pae din vr'un sat bulgăresc. Locuitorii au înfăţişarea sănătoasă şi vioae, şi în unele familii se văd mulţi copii. Femeile sunt muncitoare, modeste şi demne în acelaş timp. Unele sunt de orară frumuseţă. Dintre Gopeşeni unii sunt proprietari a mici bucăţi de pământ, unii crescători de vite ori comercianţi, alţii industriaşi. Printre Voscopoleni, locuitorii Gopeşului sunt consideraţi ca oameni de energie. Dimitrie Bolintineanu, care greşit îi socotesce drept un trunchiu armănesc a parte, zice de Gopeşeni, pe carii, iarăşi greşit îi numeşte şi Pisudereni, «că sunt cei mai răsboinici», că «ei singuri se pot măsura cu Gheghii Albaneji — nu se lasă să se calce de nimeni —

O vedere a comunei armâneşti Gopeş.

pe carii, iarăşi greşit îi numeşte şi Pisudereni, «că sunt cei mai răsboinici», că «ei singuri se pot măsura cu Gheghii Albaneji — nu se lasă să se calce de nimeni —

sprinteni, vii, viața lor este mai mult armele. Iau parte la ori-ce resboiu s'ar ivi împrejurul lor. Atât ei cât și femeile lor sunt buni, nalți, bine făcuți» ¹⁾. Neîndoios că toți Armânii, sunt iubitori de arme, pe care nu le au numai pentru panoplii, totuși Gopeșenii, deși sunt în advăr oameni energici și hotărâți, nu sunt cei mai resboinici dintre Armâni. Trunchiul Voscopolean, din care fac parte și Gopeșenii, chiar dacă odată va fi fost numai resboinic, totuși azi e mai mult cunoscut ca dedat comerciului, industriei și culturei artelor. În ce privește culoarea peleii și a părului, Gopeșenii și, în genere mai toți Armânii, nu mi-au părut bruni, ci mai mult castanii, și blonzi. Pouqueville și alți cercetători ai popoarelor Peninsulei-Balcanice, îi înfățișează de asemeni castanii și mai mult blonzi pe Armâni. Domnul I. Caragiani ²⁾ vorbind de Armânii *Buiești*, un trib al Fărșeroților, zice: «Buieștii au fost și sunt și astăzi blonzi, și «astăzi trăesc în Acarnanie sub numele de *Griva*. În dialectul Macedo-român cuvintele *roșiu*, *flor* și *griv* arată «mai același lucru, adică *roș*, *roib*, *blond*, cu deosebire «ca *flor* se usitează pentru culoarea roșie a eșilor, caprelor «și țapilor, pe când *griv* este pentru caii roibi. Și *flor* și «*roș* și *griv* precum și *murg* sunt cuvinte ce se află numai «ca porecle românești;» porecle care, bine-înțeleș, că se dau din cauza culorii peleii și a părului. În alt loc ³⁾ zice: «Macedo-românii își dau porecle după lucrurile cu care se ocupă. Ciobanii, chirigiii, hergheligiii își dau porecle de oi, «capre, țapi, berbeci, boi, viței, cai, epe, etc. Ast-fel la ei «găsim porecle: *Țap*, *Mânzu*, *Călușiu*, *Areate* (= armăsar), «*Algeu* și *Algiu* (= cal cu păr roș), *Bidiviu*, *Barzu*, (= Bărzu, «adecă alb amestecat cu negru), *Breaz*, *Aroșiu*, *Arus*, «*Arusa*, *Flor* (= roșul eșilor sau al caprelor), *Griv*, *Grivă*,

¹⁾ *Călătorii*, etc. pag. 110.

²⁾ *Sud. istor. as. Rom. d. Pen.-Balcanică*, pag. 18.

³⁾ Id. op. cit. pag. 49—50.

«*Griva* (= *roib*), *Murgu*, *Murgiu*, *Murgean*, *Băliu* (animal «cu stea albă pe frunte), *Bel*, *Beliu*, *Belușiu*, *Bealișiu*, *Bilușea*, toate însemnează alb» care este tot una cu bălan sau blond. Numele de persoană Baluș, cunoscut în satele din județul Covurlui, pare foarte înrudit cu armănescul *baliu* (care însemnează alb sau blond) și ambele par înrudite cu românescul: balan sau balaiu, la masculin, ear la feminin: balae¹⁾.

Drumul spre Moloviștea, dela care și-ar fi luat numele grupul Moloviștean, ce în realitate este Voscopolean, merge iarăși peste platoul cel nalt de 894 metri, deasupra nivelului mării, platou despre care s'a pomenit mai sus, și trece apoi prin satele turcești Dolent și Cajeni, în care iarăși se găsesc și câte-va famili armânești. Mergând spre Moloviștea ne-am rătăcit puțin în drum și tot rătăcind am găsit ruinele, aș putea zice mai bine: urmele unei cetăți, care trebuie să fi fost romană și care trebuie să fi avut menirea de a apăra trecătoare Diavato, prin care înaintează drumul spre Ohrida și Durațiu, vechiul Dyrachium. De aici am început a sui iarăși pe munte, unde am dat de mai multe izvoare, și după o oră și jumătate de urcare, am găsit iarăși niște arbori seculari numiți «sântul» sau «sâmtul» ca și la Gopeș. În vechime, la intrările acestor comune armânești, pare să

¹⁾ În ajutorul afirmației că Armânii sunt mai mult castanii și blondi, e și faptul că Tracii, poporul în care a fost altoit cel Armănesc, au fost blondi și chiar roșii. O însemnată dovadă despre aceasta aduce filosoful Xenofanes, născut pe la 570 în. d. Chr. în orașelul Kolofon din Ionia (contimpuran al lui Pitagora. Anaximandru și al cuceritorului Cyrus) într'o zicere teologică, prin care impută contimporanilor lui că antropomorfizează pe zei. Cu ce drept - întreabă Xenofanes în versurile lui - dăm noi zeilor chip și statură omenească? «Fie-care își înfățișează zcii, așa după cum este el însuși. Negrii 'și-i înfățișează negri și cu «nasul turtit; *Tracii, cu ochii albaștri și cu părul roș*; ear dacă boii și caii ar «zugrăvi neîndoios că 'și i-ar înfățișa ca boi și cai.» (Eduard Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, Tübingen 1856, vol. I ed. II pag. 382.) Din cuvintele acestea se vede că Tracii erau oameni cu ochii albaștri și cu părul balaiu; ear din chipul cum Xenofanes exprimă aceasta, se vede că lucrul era tuturora cunoscut. Dacii erau și ei mai mult castanii și blondi.

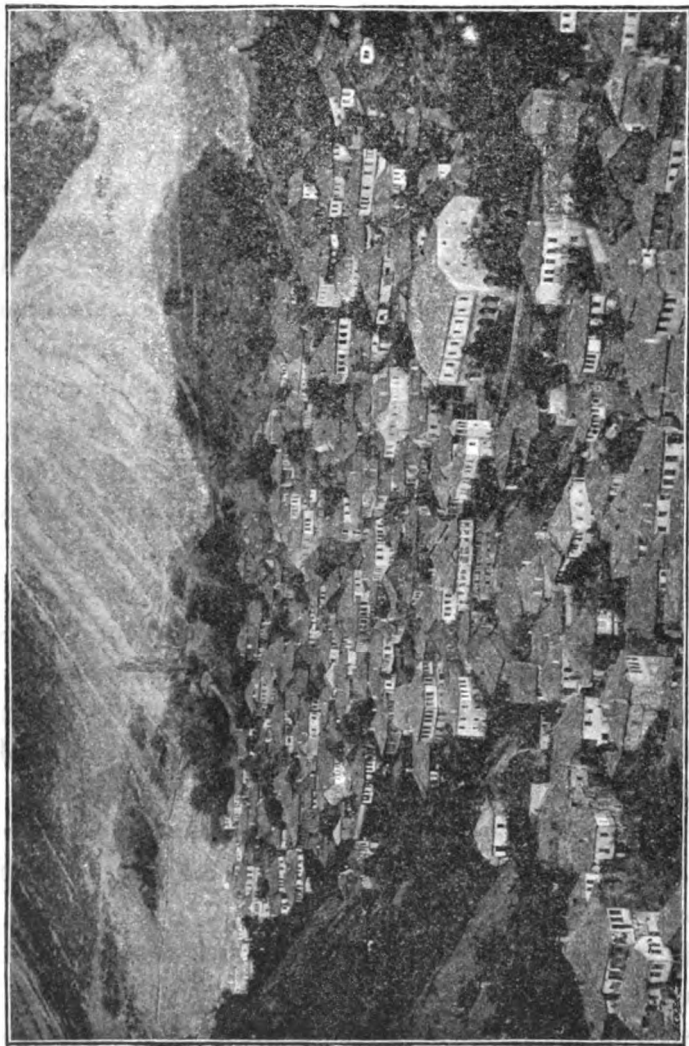
fi fost câte o biserică, sau câte un paraclis, ale căror urme s'au şters acum, şi, de acea arborii ce de sigur că le serveau de împrejmuire au păstrat numele de sântul şi chiar numele sfântului, care trebuie să fi fost patronul acelor bisericuţe. Aşa bună-oară «sântul» prin care am intrat în Moloviştea, adecă arborii bătrâni şi groşi pe sub care am trecut, se numesc «sântul Gheorghe». Dar aici mai este şi de cealaltă parte a comunei încă un «sânt» numit: «sântul Atanasie».

Vederea Moloviştei nu rămâne întru nimic mai prejos de cea a Gopeşului, ea este tot pe atât de frumoasă pe cât de impunătoare. Oraşul are case mari de piatră, o biserică mare şi una mai mică; stradele sunt curate, dar iarăşi înguste. Primarul este şi aici Armân, fruntaşii sunt trecuţi toţi la Armânism, şi membrii consiliului comunal de asemeni. Nu există în Moloviştea un singur străin, ci întreaga populaţie de 4880 de suflete aflătoare în 522 de case, este numai şi numai armânească. Ca şi Gospeşul, Moloviştea e adânc ascunsă în munţi, locaş de defensivă morală, la înălţime de 1087 de metri deasupra nivelului mării. De toate părţile comuna e înconjurată cu piscuri înalte, dintre care unele împădurite, ear altele desbrăcate de păduri şi numai pe ici pe colo presărate cu nişce tufari, des încărcăţi de dinţii caprelor. Din cauză că Moloviştenii merg mult prin străinătate după comerciu, fără să'şi ia femeile cu ei, populaţia acestei comune creşte de tot încet. Intrarea în Moloviştea se aseamănă foarte mult cu cea dela Cruşova.

În acest oraşel Armânii au, ca şi la Gopeş, o şcoală de băeţi şi una de fete, ambele bine populate. Şcoalele amândouă se găsesc în acelaş local; în catul de sus trei încăperi sunt ocupate de şcoala de băeţi, ear două din încăperile catului de jos sunt ocupate de şcoala de fete. Eforii şcoalelor şi bisericilor sunt fruntaşii Spiru T. Ciomu şi Costi Hagi Simu. Acest din urmă adesea a făcut sacrificii băneşti pen-

tru școalele și bisericile române și pentru cauza culturală a Armânismului.

Biserica, după cum arătai, se află în mânele Armânilor,

Moloviștea.

carii însă au lăsat să se cante și în grecește la o strană, și, pe icoane au permis, ca alături de numele armânesc al sfinților, să se scrie și pe grecește ici-colea numele vr'unui

sfânt, pentru că să nu fie prea amăriți consăngenii lor grecomani, mulți-puțini câți au mai ramas și în această comună. Incă odată se dovedește cât de împăciuitor este Armânismul și cum rodește bună-rândueală, pace și respect al drepturilor aproapelui, chiar când aceste drepturi sunt închipuite. Sentimentele ce însuflă Armânismul nu sunt furioase și siluitoare, pentru că el se simte sprijinit pe dreptate și pe adevăr, și are limpedea conștiință că victoria va fi de partea lui, fie acum, fie ceva mai târziu, și de aceea, așteaptă încreșător și liniștit, și de aceea, e împăcinator pretutindeni. Pănelenismul din contra, siluind conștiința religioasă și conștiința națională a popoarelor din Peninsula-Balcanică, și îndemnând neconținut la resturnarea stărei actuale de lucruri, el nu poate avea sentimentul sprijinirii pe dreptate, ci se simte ca hoțul care 'și-a apropiat silnic dreptul altuia și care devine furios, când i se reclamă ceea ce a răpit. — Catapiteazma bisericei celei mari din Moloviștea este o însemnată lucrare de artă, ca și cea dela Crușova, și lucrarea aceasta, tot ca și cea dela Crușova, este făcută de iscusitele mâni armânești. Icoanele se zugrăveau tocmai pe când mă aflam acolo, iarăși de pictori armâni, carii îmi părură tot atât de înzestrați ca și sculptorii în lemn, carii au cioplit minunata catapeteazmă. Lângă ceealaltă bisericuța mai mică, cu hramul «Sfinții fără de Arginți», se află o apă vestită că ar fi bună pentru dureri de ochi, foarte vizitată, în cele d'ântei patru joi de după Paști, de femeile armâne din satele și comunele cele mai îndepărtate. La școala română de băieți din Moloviștea se află ca institutori Neculai Buia, director,—Cîmon Ioan, al doilea institutor și Spiru Popescu ca al treilea institutor; la școala de fete sunt două institutoare: domnișoara Țania Petru și domnișoara Giambasi. Ambele școli sunt bineînțeles înzestrate cu material didactic și se bucură de oare-care renume, ca și cele din Gopeș, căci au fost în mai multe

rânduri vizitate de consuli din Bitule și anume, de consulul sârb, de cel austriac și chiar de amăritii consuli greci.

Preoții din Moloviștea sunt deja mai toți câștigați pentru cauza Armânismului, câți-va mai nehotărâți nu așteaptă decât venirea unui arhiereu armânesc, pentru ca să se lepede pentru totdeauna de pansenism. În anul 1891, arhiereul grec, supărat că în biserica din Moloviștea se oficiază armânește, se adresa nu de-a dreptul preoților, ci cântărețului, ordonându-i prin scrisoare, să nu mai cuteze a cânta în casa lui Dumnezeu, în afurisita limbă armână. Dar cântărețul nu luă aminte la arhiericeasca poruncă și continuă a cânta cum știa el și cum înțelege tot poporul. Preasfințitul Alecsandru ceru atunci dela efori, ca aceștia să împedice pe cântăreț de a se mai arăta neascultător. Nici pe calea aceasta arhiereul nu putu a-și ajunge la scop. Se hotărî despotul să nu mai facă prin alții ceea-ce avea de făcut, porni la Moloviștea și în ziua de 26 Iulie 1891 dela Christos, înarmat de o zdravănă cârjă archiericească intră în biserică, tocmai când cântărețul armân căuta a se înțelege cu Dumnezeu pe armânește. Preasfințitul nici își făcu semnul crucei — cum era să se închine într'o biserică în care răsuna o limbă anatemisată?! — ci tot învărtind în aer păstoreasca cârjă se aședă amenințător în fața cântărețului. Dar acesta cânta înainte.

— Ce limbă este aceasta ticălosule? îi strigă arhiereul.

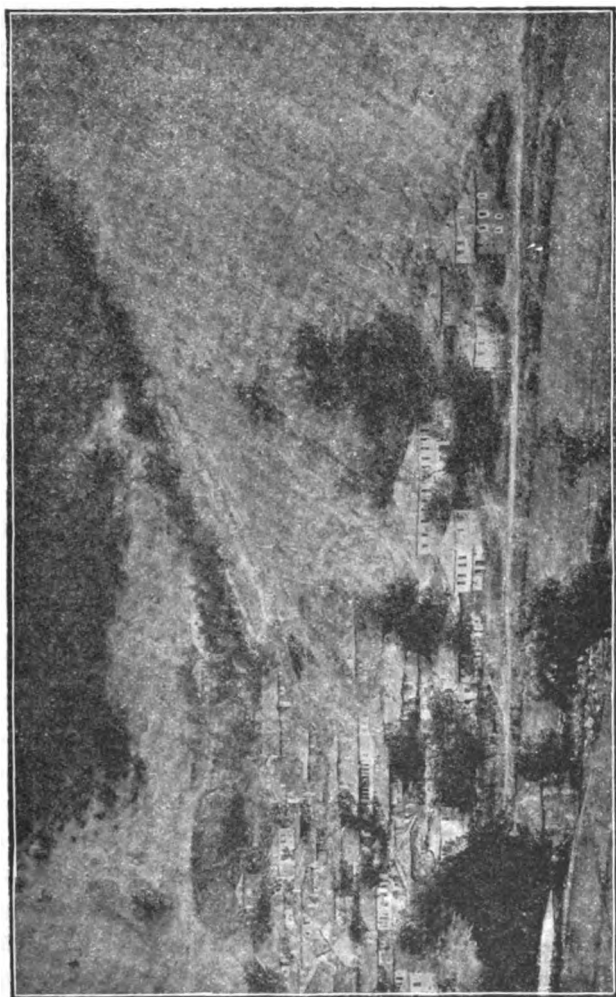
— Armânească... despote!...

— Incetează de a o mai cânta, căci este afurisită de Dumnezeu!

— Nu te cred... despote...; căci dacă ar fi fost afurisită, cum zici tu, nu ar fi dat-o Dumnezeu la milioane de oameni! La mai multe milioane de zece ori decât greceasca ta...

Atunci păstorul ridică voinica cârjă, ca să lovească pe neascultător! Cântărețul făcu ce făcu și apucă bine de cârjă. Popa trage, dascălul trage și el, și, o scoate din mânele popei și... tot apărându-se de furiosul păstor, se întâmplă

că îl lovi de mai multe ori peste spate, peste cap, peste... și nu se mai știe unde. Poporul ar fi sărit să ajute pe preasfințitul Alecsandru întru pedepsirea îndrăznețului, dar vădând că Despotul se ajuta însuși cum putea în această

Intrarea în Moloviștea.

făptuire, nimeni nu se mișcă din loc. Cântărețul a fost, bine-înțeles, chemat în judecată la Bitule, a fost purtat o bucată de timp pe la toate icoanele, dar s'a găsit, în fine,

un tribunal care l'a achitat pur și simplu «pentru că lovise în legitimă apărare» cum se și întâmplase în adevăr.

Cu episcopul Alecsandru s'au întâmplat mai multe. Voiu reproduce câte-va corespondențe dela fața locului publicate prin ziarele din țară, din care se va vedea lămurit ce fel e înțelegerea evangheliei și spiritul religios de care se conduc arhieriei greci, față cu năsuințele culturale ale Armănilor. Eată o asemenea corespondență dela Bitule, publicată în «Românul» din 18/30 August 1891:

Este trist lucru a vedea un cler, care se pretinde a fi ortodocs și urmașul legitim al apostolilor, să persecute până la moarte un popor care, din fericire, nu face parte din elementul grecesc. Politica care 'l animează 'l-a amețit așa de cumplit, încât uită învățătura Mântuitorului, pe care trebuie s'o predice și nu vede în Macedo-Români, de cât vrăjmași din cei mai înverșunați,eretici și rebeli. Mai ales de când aceștia au câștigat dreptul de a oficia în biserici în limba lor, clerul grec nu se mai poate stăpâni, ci provoacă și comite pretutindeni scandaluri și certe, cari, adese ori, degenerază în lupte sângeroase fără a ține seamă, cel puțin, de locașurile sfinte unde ele se săvârșesc.

Poate să fie, după clerul grecesc, în interesul religiunii și al ortodocsimului de a forma pe toate popoarele creștine din Turcia într'un singur element, cu o singură limbă și cu aceeași aspirațiune, însă în secolul al 19-lea, care s'a numit secolul naționalităților, toate neamurile se silesc a-și cunoaște individualitatea lor și a se desvolta după aptitudinile lor. Românii macedoneni prin urmare, nu pot face excepție, nu-și pot renega origina și nu-și pot sacrifica sângele lor în folosul unui al neam (în număr mai mic) și care voește să aibă egemonia, fiind-că pe de o parte poporul grecesc, (care este alesul clerului ortodocs), nu e apt d'a asimila toate celelalte neamuri creștine conlocuitoare din Impărăția Otomană, și pe de altă parte politica grecească nu se potrivește cu vederile și cu aspirațiunile diferitelor națiuni. Mai ales poporul român a dovedit mereu și dovedește chiar și astăzi, că existența și viața lui se identifică cu existența și viața Impărăției Otomane, și că în consecință va continua a fi cel mai fidel popor al statului și va demasca și va combate toate tendințele celorlalte neamuri, dăunătoare integrității țării.

Dar până când Patriarchia va stărui și va urma pe această nefericită cale a politice sale? Până când va continua de a persecuta și de a întrista pe Români, cari, mai presus de toate, țin la neamul lor? Cum de nu înțelege Patriarchia că politica pe care o urmărește nu corespunde cu actualitatea și cu spiritul Armânilor, ci din contră este desastroasă chiar pentru interesul său? Ei bine, voește oare a depărta din sînul său și poporul Macedo-Român, după ce a pierdut, tot pentru acest motiv, pe poporul bulgar? *Patriarchul din Fanar este Ecumenic și se poate folosi de autoritatea și jurisdicțiunea lui peste toți membrii bisericii ortodocse răsăritene, ca reprezentant al populațiunilor creștine supuse Turciei, dar nu ca șeful religios numai al poporului grecesc.* Toate poparele creștine trăesc a parte, au numai de șef unic religios pe patriarchul din Fanar. Deci acesta trebuie să fie de o potrivă just și liberal față de toate naționalitățile.

Sunt și câte-va popoare creștine ortodocse cărora li s'a acordat, voea d'a avea bisericile lor naționale, ast-fel sunt *Arabii creștini* și *Caramanliii* a cărora limbă este cea turcească. Ei bine, limba română este mai puțin potrivită spre a fi întrebuințată în bisericile armânești ortodocse?

Deplângem această tristă pozițiune a Patriarchiei față de Românii macedoneni, cari până acuma au dovedit că sunt așa de ortodocsi și devoți, și încă mai bine ca poporul grecesc! Zadarnică e munca și opozițiunea înverșunată a Patriarchiei în contra înființării bisericii armânești, căci Sublima Poartă, mai justă și mai generoasă de cât predicatorii și custodii principiilor Evangheliei creștine, în sollicitudinea ei părintească, a acordat Macedo-Românilor libera întrebuințare a limbei lor în bisericile construite de ei. Ori ce pedică pusă din partea arhierieilor greci pentru îndeplinirea sus-zisei libertăți va fi momentană și autoritățile locale vor ști a o face să dispară și să impună respectul *iradelei* imperiale.

Lupta ce arhieriei greci provoacă acum în contra Românilor macedoneni, îi va sili ca în curând să recurgă din nou cătră prea iubitul lor Suveran spre a-i solicita înființarea unui episcopat armănesc a parte. Aceasta va fi ultimul triumf și salvarea complectă a Macedo-Românilor de sub jugul desnaționalisator al clerului fanariot.

* * *

După emanarea ordinului imperial relativ la libera esercitare a limbei armânești în bisericile comunale de prin localitățile unde tră-

esc Armânii, s'au făcut pretutindeni încercări și s'a oficiat în armânește. Însă arhieriei greci s'au opus și au provocat scandaluri chiar în interiorul locașelor divine. Ast-fel în comuna *Têrrnova* de lângă Bitolia, în urma intrigelor și instigațiunelor arhierelui grec Neofitus *al Pelagoniei*, autoritățile imperiale otomane au trimis la 21 Iulie o companie de soldați sub comanda unui *bimbașa* (major) ca să împedice cu forța pe Armânii din sus zisa localitate de a celebra oficiul divin în limba lor maternă. Biserica a fost înconjurată, ear 6 soldați, carii ședeau la intrare, împedecau pe Armâni și pe preoții lor de a se introduce în biserică. Pentru a evita ori ce scandal, noi ne-am retras liniștiți și am făcut reclamațiuni pe lângă Sublima Poartă.

La 26 ale aceleiași luni arhierul grec Alecsandru *al Presbei* și *al Ohridei*, după ce s'a îmbrăcat cu hainele pontificale, spre a sluji în biserica comunală din *Moloviștea*, aușind citindu-se în limba armână, a ordonat cântărețului de a înceta a mai citi în *afurisita* limbă, dar nefiind ascultat a cerut de la eforii bisericeii oprirea citirei în limba armână. Nereușind nici așa, s'a desbrăcat *anatemizând comuna și pe toți accia cari se silesc a înlocui limba grecească, cea divină, în bisericile ortodoxe din Macedonia* prin limba blestemată armânească, ordonând în acelaș timp și preoților a se desbrăca și a include pe dată biserica. Poporul însă indignat a făcut demersurile cuvenite pe lângă autoritățile locale.

În aceeași zi la Perivoli a fost bătut de Români arhierul grec din *Grebena* așa de cumplit în cât și azi se află în pat și starea sănătăței lui inspiră temeri. Motivul acestei bătăi este că P. S. S. se opunea la citirea în limba armână în locașul lui D-zeu.

La 6 August sus-numitul arhieru Alecsandru *al Presbei* și *al Ohridei*, după ce luase doi geandarmi de la Valiul din Bitolia, ducându-se la Gopeși, s'a îmbrăcat spre a oficia Sf. liturghie în biserica d'acolo. Dar aușind citindu-se armânesce, s'a mâniat tare, a poruncit preoților să se desbrace și să închidă biserica, însă n'a fost ascultat, și a fost silit ca să plece umilit. Preoții au continuat cu oficiul divin în cea mai mare liniște și pace. Arhierul întorcându-se la Bitolia a protestat în contra Românilor, dar autoritățile locale n'au luat în considerațiune plângerile sale.

Correspondența aceasta poartă data de 11 August din Bitule, și titlul: «Clerul grecesc și Românii». Nu mai puțin interesantă este și următoarea descriere dela fața locului,

publicată în «Gazeta Nouă» No. 81 din 4 Aprilie 1891, care poartă titlul: «Românească în Biserică» și cu data: Bitolia 24 Martie 1891:

În urma învoiei dată de M. S. Sultanul, Armânilor din Imperiu, de a se închina liber ca și coreligionarii lor de alte naționalități, Armânii Gopeșeni, în ziua de 23 Decembre 1890, în frunte cu preoții lor, au înlocuit aproape de tot limba greacă în biserică cu cea armânească.

Puținii agenți grecești, remași în comuna Gopeș, au încercat să facă turburări în biserică ca în anii trecuți, dar n'au izbutit.

Arhiereul grec, Alecsandru, zis al Presbei și al Ohridei, înștiințat de introducerea limbei noastre în biserică din Gopeș, a trimis o scrisoare fulgerătoare episcopului bisericii, preoților și cântărețului armân.

Eată părți din acea scrisoare ca mostre a sentimentelor grecești: «Cu mare întristare m'am informat că *în biserică noastră s'a săvârșit*, dela un timp încoace, *o mare nelegiuire din partea noului preot Nicolae Gh. Nance și Gh. Dimca, cântărețul armân, carii au îndrăznit să cânte armânește fără știrea noastră*. Cu mare jale «vê scriem astăzi în această privință, făcându-vê cunoscut a-i înștiința să înceteze pe viitor de a mai cânta și a oficia în biserică *«noastră pe limba armânească, căci este o mare nelegiuire (!)*. Mai ales noul preot Nicolae Nance, care nu'și amintește de *jurământul depus pe sfânta masă în altarul bisericii noastre în momentul când l'am hirotonisit, că nu va cânta nici-odată pe armânește (!)*. De asemeni ordonăm *miserabilului primar și perceptor Dima Cuși și Cociu C. Stergiu*, carii au cutezat să contravină măsurilor mele, *luând fără știrea noastră cheile și socotelile bisericii noastre* dela episcopii destinați de noi. Să înapoeze cheile bisericii episcopilor destinați de noi Cota Gh. Belciu și Nasu Torbu. Dacă și după primirea acestia nu vă veți conforma ordinilor noastre, lucru ce «nu putem crede, veți fi pedepsiți cu asprime și pentru acest scop «veți fi chemați la Bitolia spre a'și da seamă de nelegiuirea comisă. *Ear pe noul preot Nicolae Nance numai-de-cât îl vom face «argos»*.

Episcopul achiepiscopului grecesc a înștiințat pe zisele persoane de primirea sus-zisei scrisori, fără însă a le o înmâna. Armânii, cu toți preoții în frunte, au răspuns că poate să scrie ce vrea arhiereul

grecesc, că ei nu ascultă de ordinele lui, că nu se tem de amenințări și că vor esclude de tot limba greacă străină de biserica lor. Epitropul împreună cu agenții filo-eleni arată arhierelui ca Armânii nu s'au clătinat de loc față de amenințările sale, și, reclamă la autorități că niște tulburători *au comis o nelegiuire în biserică cântând armânește*. Arhieretul se coboară din Crușova la Bitolia și intentează proces Armânilor, dar zadarnic. Vădând că nu i s'a îndeplinit dorința, născocește alte chițibușuri, zicând că: *el permite Armânilor din Diocesa sa liberă cântare în limba armânească, însă cărțile pe care ei le posedă, nefiind recunoscute de sinodul bisericei ecumenice din Constantinopol, de aceea nu pot citi și cânta după dênsele*. Dar nici așa n'a izbutit episcopul grecesc fiind-că, pe de-o parte el a recunoscut în principiu cestia bisericei noastre, lăsând a se deslega în viitor numai o formă, adeca recunoascerea cărților bisericești, ear pe de alta Gopeșenii și alți Armâni din Macedonia, au trimis pe d. D. Atanasescu, directorul scoalei românești de băeți din Têrnova, să se ducă la Constantinopol spre a cere dela Patriarh, aprobarea cărților române, tipărite la București și cu voia sfântului Sinod al României. Cum ar putea Patriarhul să nu recunoască asemenea cărți. Până atunci Gopeșenii muncesc de scriu de mână, tot ce se cântă în biserică, copiind din cărțile românești. Partisanii cauzei grecești, vădând-o zdruncinată s'au decis a comite un sacrilegiu. În noaptea de 2 spre 3 Martie au intrat în biserică și au furat sfântul Agneț, o cruce, trei sfeșnice și două candelabre de pe sfânt masă.»

Armânii au denunțat autorităților faptul acesta incalificabil și s'au descoperit hoții, carii nu erau alții de cât agenții partidei grecești. Scopul grecomanilor însă fusese să fure *antimisul*, fără de care preotul nu poate oficia, pentru ca ast-fel biserica armână să se închidă de sine; însă antimisul era ascuns și făcătorii de rele în graba lor nu l'au putut găsi.

În cele două corespondențe de mai sus se văd frigurile și spasmurile de care este cuprins panielismul, vădând că 'i fuge terenul de sub picioare. La hirotonisire pun arhierii greci, pe preoții armâni să jure că nu vor întrebuița vr'o dată afurisita limbă armânească, dar zadarnic. Sper-

jurii de preoți armâni jură, după cererea arhierelor pe sfânta masă, că își vor uita limba maternă, dar cum es dela hirotonie încep a grăi în blestemata lor limbă, mai mult încă: fac nelegiuirea de a cânta în casa lui Dumnezeu pe armânește. Cum să nu se înfurie bieții arhieriei greci? Și dacă nelegiuirea s'ar opri aici! Armânii au cutezanța a înlătura pe episcopii grecomani dela biserici și merg cu temeritatea lor atât de departe în cât *iau socotelile*, și iau cheile! Aceasta trece peste ori-ce margini! Să ia socotelele? Să întrebuințeze veniturile bisericii pentru cauza culturală a Armânismului? Aceste venituri care sunt destinate a făptui elenizarea întregii Turcii de Europa! Să ia socotelele? Dar unde se găsesc Armâni? Când a zidit Dumnezeu Armâni? Agenți ai panelenismului, săriți! Voi devotați apostoli ai silogurilor din Atena și din Pera... Voi toți cei însuflețiți de suflarea caldă și ortodocsă a consulilor greci, săriți... Puneți în fiară pe eretici, pe papistașii de Armâni... spargeți bisericile lor spurcate de sunetele afurisei și blestematei limbi armânești! furați din bisericile lor odoarele... loviți! denunțați, calomniați... mințiți spre a apăsă dreapta credință în atotputernicia panelenică a patriarhiei ecumenice, căci cine nu se supune patriarhului, nesocotește pe Dumnezeu și se face vrednic de toată pedeapsa...! Eată pentru ce pana deja agitată a preasfințitului Alecsandru, devine furioasă și varsă venin când scrie despre luarea socotelilor. Limba armânească e blestemată, e o nelegiuire a o grăi... dar primarul din Gopeș e un *miserabil*... cum a cutezat el să ia socotelele și deci *bani* bisericii fără binecuvântarea arhierelui grec?

Se înțelege că furia aceasta arhierască nu s'a ținut cum-va numai în defensivă, ci a pășit la faptă pretutindeni, căci nu numai în Gopeș, în Molovistea și în Tërrnova, Armâni au cântat pe limba lor maternă în bisericile lor, ridicate cu bani și cu munca lor. Indată după zisa scrisoare preo-

tul Nicolae Nance a fost grabnic chemat prin adresa arhierescă cu data de 13 Martie 1891, la reședința Crușova spre a-și da socoteală de cântarea în armânește, și deci de călcarea jurământului depus pe sfânta masă. Dar numitul preot știind că n'a păcătuit cu nimic în contra credinței și a darului, a stat locului și n'a urmat chemărei arhierelui grec. În alte părți unii preoți au suferit adevărate martirii, așa bună-oară Papa Nicolae Tego, din Clisura, a fost pus în lanțuri și aruncat în închisoare. De asemeni și Papa Cozma, din Voscopol, a fost crunt maltrat de arhierii și călugării greci pentru «nelegiuirea de a fi cântat și oficiat în blestemata limbă armânească.»

În ziarul transilvănean «Tribuna» No. 83 din 11/28 Aprilie 1892, la pagina 330, sub titlul «Un episcopat românesc în Turcia» se găsește iarăși o corespondență din Bitolia, cu data din 2 Aprilie 1892, care zice:

Antagonismul dintre Armânii din Macedonia, Epir și Albania și dintre clerul grecesc se accentuează din zi în zi.

Locuitorii Armâni ai acestor provincii, cari ajung la un milion, de la 1864 au început mai întâi a deschide școli naționale ce au fost combătute pe toate căile ilicite, ilegale, pe față și pe ascuns, de către inimicii limbei și naționalității armânești în Turcia. Dușmanul cel neîndurat a fost clerul fanariot. Acesta de la început a făcut tot ce i-a stat prin putință, ca să înăbușească redeșteptarea armânismului. Popii afuriseau, după ordinele primite de la arhiepiscopii lor, pe institutorii și institutoarele armânești, *spuneau că aceștia sunt papistași*, că școala română are menirea *de a converti lumea la catolicism*, etc., ear episcopii greci, la rândul lor, denunțau la autoritățile locale pe sërmanii de institutori ca tulburători ai ordinei publice, ca membri ai unor societăți secrete, ca *agenți austro-maghiari*, etc.

Ei bine, cu toate acestea și o mie de alte dificultăți, fiind-că cauza era dreaptă și sfântă, Armânii au triumfat. Aceștia au dovedit guvernului că sunt cei mai fideli supuși ai Majestății-Sale Sultanului și că clerul grecesc, care îi acuză și 'i calomniază, este tocmai acela care urmărește o politică străină, dușmană și vătămătoare intereselor

vitale ale împărăției, pe care Armânii o condamnă și o resping energic. Nelealitatea clerului grecesc, chiar guvernul ottoman a constatat-o acum prin descoperirea unui complot venit a face tulburări și rescoale pe teritoriul împărăției și în Grecia; pe când Armânii și-au arătat în toate ocaziile fidelitatea lor. Chiar în luna lui Decembrie 1890, când se ivise neînțelegerea dintre Patriarhie și Sublima-Poartă din cauza beratelor acordate celor doi episcopi bulgari din Ohrida și Scopia, și cu care ocazie Patriarhia ordonase tuturor episcopilor de sub jurisdicțiunea sa, să se închidă bisericile pacincilor creștini, Armânii din diferite orașe, orașele și sate n'au vrut să se supună la o asemenea măsură arbitrară, au deschis bisericile lor și au trimis la Constantinopol mai multe petițiuni, prin care protestau în mod formal, că bisericile comunale nu sunt ale patriarhului, ci ale poporului armănesc și, că nu pot adera la ordinele trimise din Fanar, care au de scop de a servi o cauză politică străină în paguba împărăției ottomane, și, care tinde a agita spiritele creștinilor pacinci. Tot cu acea ocazie Armânii au cerut dela guvern să 'i protejeze contra măsurilor arbitrară și să 'i scape de supremația religioasă a patriarhului și a episcopilor sei, carii abuzând de autoritatea și de atribuțiunile lor spirituale, speculează sentimentul religios al Armânilor pentru a aduce servicii unei cauze politice străine.

Tot atunci a început să se nască o nouă evoluțiune, o caldă aspirațiune pentru înființarea bisericii naționale armâne și înlocuirea clerului grecesc printr'unul național. Mulți preoți armâni, adăpați de sentimentele poporului, începură să facă serviciul divin prin biserici în limba maternă. Episcopii greci însă, simțindu-se loviți și amenințați cu nimicirea planurilor lor în favoarea cauzei grecești, țipară, protestară contra unei asemenea inovațiuni, făcură argos pe unii din preoții armâni, ear pe alții îi esilară prin mănăstiri, unde călugării greci și-au descărcat necazul, bătându-i, torturându-i și silindu-i a subscrie declarațiuni că nu vor mai întrebuința limba armânească nici în biserică, nici aiurea, ci, din contră să se pună cu abnegațiune la serviciul cauzei grecești. Toate felurile de chinuri le-au răbdad sermanii de martiri ai Armânismului, dar nu s'au clătinat în sentimentele lor. Ca exemplu voiu aminti aici numai torturele ce a îndurat curajosul Papa Cozma din Voscopol, oraș în Albania, care a fost esilat la o mănăstire, sfânta Anarghire, în Castoria, de către episcopul grec din Corița sau Gheorgea.

Sus-zisul preot la 26 Ianuarie la 1891 a fost aruncat într'o

temniță infectă, unde nici vitele nu s'ar pune, și eșia la lumina soarelui numai atunci când călugării voiau să 'l chinuiască și mai mult, căci îl puneau să lucreze pământul ca un simplu țaran, fără întrerupere și repaos; îl încărcau pe spate cu coșuri de gunoii mai rău ca un hamal de rând, îl sileau să tragă plugul etc., și ca culme după o asemenea muncă și suferință îi dădeau să mănânce numai o mică porție de pâine și numai odată pe zi.

Prelații greci îndreptăteau aceste persecuțiuni sub cuvânt ca Armânii nu trebuiesc să cânte în biserici în limba lor, și că cărțile bisericești ce întrebuințează sunt eterodocse și prin urmare bune numai pentru foc. Dar Armânii se deșteptau din ce în ce și atitudinea lor devenea mai hotărâtă. S'a făcut o procură iscălită de mii de Armâni în care se cerea, prin intermedierea Sublimei-Porți, aprobarea din partea Patriarhului a cărților bisericești în limba română tipărite la București cu autorisarea Sfântului Sinod și a I. P. S. S. Mitropolitului-Primat al României.

D-l D. Atanasescu, reprezentantul nostru, sosi la Constantinopol la 7 Mai, și, la 9 și 11 ale aceluiași luni se înfățișă la Marele-Vizir și la ministrul de justiție și de culte înaintând o petiție în cauza admiterei cărților bisericești române.

Ca să nu rămâe nici umbră de bănuială că cărțile bisericești, întrebuințate de Armânii din Turcia ar conține ceva compromițător d-l D. Atanasescu presentă ministerului justiției și cultelor o nouă hârtie prin care arată conținutul acelor cărți.

În urma petițiilor date de d-l D. Atanasescu, Sublima-Poartă a luat în considerare dreapta cerere a Armânilor și printr'o *iradea imperială din 27 Iunie 1891 sub No. 14*, s'a recunoscut Armânilor dreptul de a se ruga lui Dumnezeu în limba lor, și, de a întrebuința cărțile eclesiastice ce au fost aprobate. Ordin în consecință s'a dat tuturor guvernatorilor generali în ale căror vilaieturi trăesc Armânii și au fost invitați nu numai de a'i lăsa să ție serviciul divin în limba lor, ci să'i și protejeze, dacă vor fi supărați.

Intorcându-se în Macedonia, d-l D. Atanasescu printr'o circulară a comunicat buna-veste tuturor Armânilor, carii s'au umplut de bucurie, și rugi călduroase de recunoștință s'au înălțat lui Dumnezeu pentru fericirea și gloria împărăției.

În mai multe locuri începură preoții armânești a oficia în limba lor și mare fu bucuria Armânilor auzind dulcea limbă maternă chiar în sanc-tuarul de care se serveau inimicii pentru estermnarea limbei și nației lor.

Dar arhieriei greci, vădându-și apropiată peirea 'și-au înzecit puterile și mânia lor nu mai cunosc margini. Neputând însă nimic asupra poporului, își îndreptară acțiunea asupra clerului, și de aceea preoții armâni fură încă mai rău maltratați și loviți.

Aș avea încă multe de zis, dar ca să nu abuzez de răbdarea cititorilor «Tribunei» termin adăugând că preoții armâni au primit această luptă cruntă cu curaj, și fără ca sentimentele lor să se fi clintit. Acum Armânii s'au decis la pasul cel din urmă, adică s'au hotărât de a avea și ei un *Episcopat al lor*, și a nu mai depinde de clerul fanariot. Pentru acest scop s'a redactat o nouă procură prin care se numesc șease delegați ai poporului, aleși printre cei mai de frunte, spre a cere și a obține dela Sublima-Poartă permisiunea de a 'și alege un șef religios, și să roage pe guvernul imperial ca să recunoască și să confirme pe șeful ales».

Unul dintre acei cari au suferit din partea popilor greci un adevărat martiriu, pentru cauza culturală a Armânismului, este preotul armân Dimitrie Constantinescu. Ca cei mai mulți dintre preoți începuse și el a cânta și oficia în limba armânească în biserică. Arhierarul grec de la Grebena, îi ordonă imediat să se înfățișeze spre a 'și da seamă de «cumplita nelegiuire» ce comisese. Încredător, Papa Dimitrie Constantinescu se prezintă șefului său. Își putea bietul preot închipui gradul de neomenie al arhierului? Grecul cum îl vedu în mânele sale, îl puse numai-decât în lanțuri și îl esilă într-o mănăstire din Tesalia. Călugării greci îl aruncară într-o neagră închisoare și îl lăsară mai fără hrană; apoi îl scoaseră și îl maltratară cu o nepomenită crușime, în mai multe rinduri, cerându-i să jure că nu va mai cânta, ba chiar că nu va mai vorbi armânește nici cu ai săi. Preotul armân suferi toate maltratările și nu dădu jurământul ce i se cerea, căci era sigur că nu va putea să 'l ție, fiind cauza culturală a Armânismului cauza vieții lui și a întregii lui simțiri. Într-o zi însă, când rășbit din bătai, se simți aproape de moarte strigă gădilor lui:

— Opriți... Eu sunt al Papei.

Bietul preot scrise apoi părintelui Faveyrial, șeful Lazariților din Bitule, și după stăruința acestui demn amic al drepte cauze a Armânismului, martirul eși din mâinile Grecilor, carii l'ar fi ucis de sigur.

Preotul D. Constantinescu, originar din Perivole, acum preot și institutor armân la Grebena, este singurul Armân *unit* din toată Macedonia. El a recunoscut supremația Papei dela Roma prin mijlocirea căruia a scăpat de lanțurile și de ciomegele Grecilor. Convertirea aceasta, făcută mai mult de biciul și vergelele popilor greci, ear nu de propaganda catolică, este singura izbândă a catolicismului printre Armânii din Peninsula-Balcanică.

Totuși Macedonenii din București spun ori-cui vrea să'i audă, că Apostol Mărgărit a vindut catolicismului pe toți Armânii. Tot așa zic și Grecii, și cei din Turcia, și cei din Grecia și chiar cei din București. Ziarul grecesc «Patris», care apare în capitala Regatului-Român, a mult îngăduitorului Regat-Român, scria, încă înainte de a mă întoarce din călătoria mea în Turcia, cum-că a aflat că voi alcătui un raport de câte am vădut și am audit «relativ la «propășirea ce face românismul d-lui Apostol Mărgărit și «al preotului jesuit Faveyrial, carele convertește cu gră-mada la catolicism pe Macedoneni» și apoi adaogă «Patris» că, după ce va citi închipuitul raport își va da părerea «în privința acestei colosale speculațiuni.» (!?) — Sper că «Patris» va avea de citit destulă bucurie în acest volum. Din ultima corespondență adusă mai sus se vede că Grecii și grecomanii, îndată ce au vădut că Armânismul se naște și crește, au început a arunca asupra lui Apostol Mărgărit și asupra amicilor lui două feluri de învinuiri: una menită să înșele mulțimea, ear alta menită să înșele autoritățile turcești. *Cea d'ân'ei învinuire sună:* — Feriți-vă de școalele armânești, de școalele renegatului Apostol Mărgărit... în ele se propovăduiește catolicismul... Feriți-vă!...

căci alt-fel copiii voștrii vor deveni papistași! Dovadă? Eată liceul românesc instalat în casa Lazariților catolici!... Eată că Apostol Mărgărit e amic cu francesul jesuit Faveryrial, capul Lazariților!...—*Cea de-a doua învinuire sună:*— Funcționari ai imperiului! Valii, Caimacami și Mudiri... feriți-vă de Apostol Mărgărit și de toți cei carii lucrează cu el... Toți sunt trădători... Toți sunt cumpărați de Austro-Ungaria! Davadă?... Dovadă? Aici dovada e foarte grea, căci nici măcar aparențele nu sprijinesc o asemenea afirmațiune. Dar de ce să trebuească numai-de-cât și dovadă? Calomniează... calomniează mereu, căci la urma urmei tot rămâne ceva, chiar când calomnia se dovedește de calomnie. Că zic Grecii și grecomanii acestea este foarte firesc. Cum să nu se apere când ved ei că li se cere și li se ia îndărăt ceea-ce ei răpise și stăpâneau de veacuri? Dar ceea-ce e în adevăr de mirare, e că Macedonenii din București vorbesc întocmai ca Greci și ca grecomanii. Și dacă pe Macedonenii din capitala Regatului i-a întrebat vr'o dată câte-cineva: «...Dar ce umblați cu societăți?... dar ce va-să-zică steagul acesta?»... Ei răspund scurt: «Peară Apostol Mărgărit și Macedonia va fi mântuită!... El o vinde Austro-Ungariei!...» Și lucru extraordinar de curios, căci tocmai așa zic și Grecii și grecomani... și cei din Turcia și cei din Grecia și cei din București. «Peară Apostol Mărgărit» strigă și ei cu toții, Curios... foarte curios! — Apoi steagul? — Steag al Macedoniei? Dar în Macedonia sunt Turci, sunt Armâni, sunt Albaneji, sunt Bulgari, sunt Evrei, sunt Armeni, sunt ceva Sârbi, sunt ceva Țigani, și sunt și Greci; și iarăși sunt musulmani, sunt ortodocși, sunt catolici, sunt grigoriani, sunt israeliți, sunt uniți, sunt protestanți, și sunt exarhiați, sunt patriarhiați, și sunt și schismatici de toate felurile și de toate soiurile. Drapelul Macedoniei? Macedonia nu are alt drapel decât acela pe care stă semiluna și steaua. Meargă Armânii toți până la unul cu credință, cu statornică cre-

dință meargă înainte sub umbra lui, și vor merge la biruință sigură, la libera cultivare a legii și a limbei lor.

Ajunseserăm călări iarăși pe platoul cel de 894 de metri peste care trecuserăm, când ne duceam la Gopeș și la Molovistea. Soarele se plecase spre sfințit și din ultimile-i raze însângerate făcuse și pusese pe creștetul Peristerei o coroană de rubine strălucitoare, ear peste plaiurile și costișele acestui falnic munte seara începuse a-și întinde vëlul ei umbros. Despre Diavato venea un vânt plin de răcoare, care mai înviora pe caii noștrii înspumați și mai însuflețea la drum pe călăreții ruși de osteneală. În zadar mai dădeam noi pintenii cailor, căci ei nu mai puteau să-și iasă din pas. Albanezul musulman, Ismail, călărea ceva mai în urma noastră, tăcut ca tot-d'auna; și, toți tăceam și toți gândeam câte ceva legănându-ne de oboseală pe cai. Unul dintre însoțitorii mei întrerupse tăcerea și zise:

— Cum vom intra în Bitule ne vom și întâlni cu isprăvile renegatului Gheorghie Papa-Goga.

Nu dădai nici un răspuns. La alt-ceva cugetam eu... la comunele armânești, la acele cetăți naturale, locașuri vulturești, alese de nevoea defensivei morale a neamului armânesc. Mirat, uimit de vederea și aședarea Crușovei, cugetasem: *un oraș în defensivă*. Acum vădusem și Gopeș și Molovistea, și Tërrnova și Nijopole și Magarova și ajunsesem a zice: *un neam întreg în defensivă morală!* Când, în vechime, Roma 'și-a adus vînjoșii fii în Peninsula-Balcanică, i-a aședat neîndoios prin strîmtori, prin trecători și pe la cheile de munți și de drumuri; căci Roma voea să stăpânească în veci pe acolo pe unde călca, și de aceea numai fiilor ei încredința crucile de drumuri, vîrfurile și pozițiile întărite de ênsăși mâna naturei. Până astăzi în punctele însemnate strategice ale Peninsulei se găsesc urmașii Romei, Armânii. Așa e Metzova sau Aminciu, așa e Pleasa, așa e

Voscopol, așa e Cumanova, așa e Priserena, Scutari, Avlona Clisura, Seatiștea, Niveasta, așa sunt multe și multe alte orașe armânești sau aproape armânești. Dar nu sunt toate așa, adecă la chei de drumuri. Nu toate comunele Armânilor sunt aședate în puncte strategice, pe la chei și trecători, dar mai toate sunt ascunse în munți; și de pretutindenii unde e câmpie, Armânul s'a retras. Două puteri trebuie să fi săvârșit acest fapt, adecă suirea Armânilor la munte. Una a fost instinctul firesc de conservare, înfășoșat în cazul acesta prin mâna Romei, care a încredințat Armânilor cheile de drumuri și de munți, trecătorile și strimtorile strategice, cu un cuvânt: clausurile sau clisurile. Ear a doua putere a fost iubirea de familie, adâncul sentiment al curățeniei morale, care le-a strigat până în lăuntrurile cele mai ascunse ale inimii: «Suiți-vă la munți.... suiți-vă pe cei mai înalți munți și ferți-vă de stricăciune, voi și casa voastră!» Strategic, nestrategic, dar munte să fie; de aceea la munți se și gădesc cu toții. Și chiar cei carii trăesc în orașele de jos nu se pot opri de a căta cu dor la piscurile nalte și umbroase și de a șopti ca în rugăciune: «Acolo sunt ai noștri!»

Călătorii străini prin Peninsula-Balcanică, au vădut toți că Armânii stau la munți, ear Pouqueville ne-a lăsat pagine foarte interesante din acest punct de vedere. Vorbind despre călătoria sa la Calarités, adecă Călăreții, spune că trece pe-o cărare strîmtă și îngustă șerpuind pe flancurile unui lanț de stânci, și tot mergînd tot omul trebuie să dea chiote din când în când, «pour avertir les voyageurs de s'arrêter sur quelque corniche, afin de ne pas se rencontrer à cause de l'impossibilité de faire retourner les chevaux. Parfois les montagnes envoient une saillie, qui forme une voûte au-dessus du passage; enfin après une heure d'angoisses on arrive..» Nu... nu ajunge încă, ci numai i se părea că ajunge. Mai de-

¹⁾ *Voyage de la Grèce* vol. II, pag. 346—347.

I. Nenișescu. Dela Români din Turcia Europeană.

parte peste o pagină ne spune: «Nous distinguons les rues, le clocher, les maisons; enfin je croyais être arrivé, mais j'étais loin d'avoir surmonté les difficultés. Nous nous acheminâmes donc en descendant, par un sentier tracé au nord-est, le revers de la montagne et nous arrivâmes à une belle fontaine renfermée dans un kiosque bâti en pierre de taille, à l'épreuve du vent, qui offre au voyageur un asyle assuré dans le mauvais temps, ou lorsqu'on est surpris par la nuit. Les Valaques qui partent de Calarités, ou qui s'y rendent, saluent de là leurs amis par des décharges de coups de fusils, que les échos répètent au loin et avec tant de bruit, qu'on pourrait par ce moyen donner de signaux d'alarme dans toute la chaîne occidentale du Pinde.» ¹⁾ Și încă n'a ajuns la Călăreți, căci peste o altă pagină urmează ași descrie drumul: «Nu mai vedeam de cât două alunecșuri de stânci abrupte, și întrebaiu unde era orașelul și prin ce drum vom eși din acest abis? Atunci călăuzele îmi arătară câte-va case suspendate aproape la zenit la înălțime de peste două mii patru sute de picioare, zicându-mi că acolo e orașelul Călăreți» ²⁾ Vorbind de Metzova sau Aminciu ne spune că orașul «s'élève en étages appliqués à la pente», că e împărțit în două quartiere, unul numit *Anilion* și al doilea *Prosilion*, numiri ce arată că unul e espus la soare, ear altul e lipsit de lumina soarelui în unele anotimpuri, că drumul comercial trecând peste quartierul Prosilion se pare că ar merge pe deasupra caselor ce se zăresc «étagées par échelon jusqu'au fond des précipices.» ³⁾

Eșind din Aminciu, Pouqueville se ridica mereu pe înălțimile amețitoare ale Pindului, leagănul Fărșeroșilor și Epiriaților, și mișcat de indescritibila frumuseță a naturii ne lasă o pagină pe care, nu mă pot opri, de a nu o presenta

¹⁾ Pouqueville op. cit. vol. II. pag. 348

²⁾ id. op. cit. vol. II pag. 349.

³⁾ id. op. cit. vol. II pag. 404.

cititorului meu: «O zi mai senină nu putea îmbrătoșa natura; pășeam peste platoul Lingonului, unde odată Filip, fugind din tața lui Q. Flamininus, se opri spre a 'și odihni oștile; locul care văduse apoi trecând legiunile lui Cesar și hoardele lui Alaric. Amintirile acestea se prezentau simțirei mele, în mijlocul unei priveliști încântătoare ce îmi uimea privirile. Istorie, poezie, tablouri, trecutul și prezentul mi se infățișeau deodată. Călcam poenele Pindului, simțeam în mine o existență nouă, respirând aerul îmbalsamat al acestui platou. Munții erau colorați de luminele cerești născute de cele d'ântei raze ale soarelui. Mă aflu pe tronul aerian de unde creatorul pare să fi făptuit formele munților și să fi poruncit fluviilor a curge spre mările Greciei. La răsărit, în fața mea, se ridică Mavrovuni, sublimă creastă încoronată de pini, a căria coaste roșeatice începuseră a se ușura de marile zăpezi, și puteam să urmăresc proiecția lanțului care se desfășura dela nord spre mează-zi, unde se termină cu un brusc scoboriș. Intr'acolo se vede dominând Ian-Catara, o coamă împădurită ce se prelungește în spirala dela nord-est spre sud și se sprijinesce pe Zygos, un cumplit masiv a căruia proiecție se mlădie spre sud-vest» ¹⁾. Muntele acesta *Zygos*, nu e altul decât muntele *Jugul*, locuit de Armâni. Pouqueville își urmează descrierea ²⁾: «În fine, la apus domină Peristera-Vuna, adică Munții Porumbelilor, niște cupole pleșe și brumoase acoperite tot de ghețuri, care îndoindu-se spre apus, ținuesc, cu plaiurile Polyanos, ramura pindică Inachus. Muntele Padedimuli, pământ născător și hrănitor al cedrilor, rămâne la nord-vest. Vedeam Ciucaruca desfăcându-se de flancurile lui, și un ascuțiș, ridicându-se de la basa lui, îl unește cu Valmari, care și el se unește cu Phago-scripton, ale căruia piscuri umbrite de păduri de fag se întind spre nord...».

¹⁾ Pouqueville op. cit. vol. II, pag. 406.

²⁾ id. op. cit. vol. II, pag. 407.

Muntele *Padédimouli*, cum îl scrie Pouqueville, nu e altul decât *Pade-di-muli*, cuvîntul *pade* însemnează în armîna: şes, ear *muli*, însemnează: catări, deci şesul catărilor. Muntele *Valmari* este: *Valea-Mare*; ear muntele *Phago-scripton* este: *Fagu-Scriptu*, adecă: Fagul-scris. De asemeni *Ciucaruca* nu e altul decât *Cioc-aroş*, adecă: Ciocul-roş.

Vorbind despre comuna armînească Macrini, pe care Pouqueville o numeşte Macrynos, şi pentru a arăta cât de grele sunt locurile acolo, zice: «Dar pe ce drum am trecut spre a-mi îndeplini greaua mea sarcină! Tremur încă numai cât mă gîndesc» ¹⁾. Tot aşa arată şi locurile dela «Chatista» adecă: Seatiştea; dela Cătuna din Acarnania, dela Doliani unde găseşte «un défilé épouvantable» ²⁾ şi din multe alte locuri pe unde se află oraşele, comunele şi cătunele armîneşti. Numai când vorbeşte de Vlaho-Clisura sau Clisura, care e un oraş armînesc aşezat tot pe la o chee de munte de unde îi şi vine numele de Clisura, adecă *Clausura*, Pouqueville zice: «une sorte d'instinct porte (les Valaques) à rechercher les régions froides, voisines des forêts, des pâturages et des eaux glaciales qui sont leurs délices». Că aproape prin instinct neamul armînesc îşi aşeaţă locaşurile prin locurile cele mai inaccesibile este adevărat, dar instinctul acesta nu era nici motivat nici satisfăcut prin vecinătatea pădurilor şi a izvoarelor reci, şi nu acestea sunt, cum se zice, terenul de rezonanţă al îmboldului acestuia. Motivarea lui este de o natură psihologică mai superioară, satisfacerea lui intră în ordinea sentimentelor morale, şi Pouqueville nu dă semne să fi priceput aceasta. E drept că Armînul este mai mult păstor, şi că în Peninsula cuvintele *Valah* şi *păstor* sunt sinonime, dar dragostea turmei ar fi trebuit să'l ţie în lunci şi în văi, pe şesurile întinse şi bogate, sau cel mult pe plaiuri, unde

¹⁾ Pouqueville op. cit. vol. II. pag. 407.

²⁾ id. op. cit. » » » 275.

pășunile sunt îmbelșugate, ear nu pe piscuri. Dar se vede că el, încă mai mult de cât turma lui a iubit altă-ceva: familia lui și curățenia familiei lui, și, de aceea s'a ridicat pe piscuri și 'și-a ales stâncele drept locuință și crestele stâncoase, unde turmei nu tot-deauna putea să'i fie cu priință. Să aducem, în această privință, și zicerile unui Macedo-Român, ale d-lui I. Caragiani. Eată-le: «Cât timp Romanii avură domnia, Românii erau așezați și în orașele mari de pe câmp și pe munți; când însă dominațiunea romană slăbi, sub imperatorii bizantini, și nu mai domnea *Ideea-Romană* în Bizanț, și începură năvălirile barbarilor, din cauză că frânele imperiului nu se mai țineau de mâni abile și puternice, Românii din Peninsula-Balcanică, carii până atunci erau deprinși a domni, vădând imperiul invadat și ne mai putând rezista, începură a se retrage la munți și numai la munți, și, a se fortifica acolo, aședându-se în locuri strategice și greu de atacat. Cine a vădut orașele românești, în ce pozițiuni sunt aședate pe Olimp, pe muntele Zagora (Pelion din Tesalia), pe muntele Pind în Epir numit Zagori, în Aspropotam, în Etolia și Acarnania, pe Pind în genere în toate ramificațiile lui, pe Parnas, pe munții Hașia și Agrafta, pe munții din Macedonia, în munții Suli și Himara (Acroceraunia), pe munții din Laconia, Tayget, Arcadia, Mesinia etc. se miră ce gust au avut oamenii aceia, carii au dat planul a se face sate și orașe pe niște coaste de munți ast-fel, ca să fie ca spânzurate casele. Orașele românești din Epir, Tesalia și Macedonia, precum: Vlaho-Clisura, Vlaho-Livade, Malacași, Avela, Samarina, Perivoli, Metzovo, Călăreții și într'un cuvânt toate orașele românești, par a fi mai mult *cuiburi de vulturi pe munți*, decât locuințe de oameni. Intrarea în ele este inaccesibilă, ear retragerea totdeauna asigurată pe vârful munților în păduri. Fie-care oraș este o fortăreață, poate zice cine-va. Același lucru se observă și la Românii de pe munții Balcani și Rodope,

chiar în timpurile lui Petru și Asan. Eată cum vorbește *Nicetas Choniata* (pag. 482) despre aceștia din urmă: «...bar-
«barii de pe muntele Emos (Balcani), carii mai înainte se
«numeau *Mesieni*, ear acum se numesc Vlahi. Aceștia în-
«creșându-se în pozițiile grele de atacat și încurajându-se
«de fortărețe, care sunt foarte multe și se află aședate
«drept *prin stânci prăpăstioase* etc.» Ear la pag. 487 :
«Orașele de acolo, care sunt multe prin Balcani, ear cele
«mai multe sau toate aproape sunt zidite *pe stânci prăpăsti-*
«*oase și pe munți înconjurați cu nori.*» Acelaș lucru..... și la
Suliați, și, poate zice cine-va, care a vizitat orașele romă-
nești din Peninsula-Balcanică, că dându-se pozițiunea unui oraș
se poate spune apriori dacă este locuit de Români sau de
alt neam, sau, dându-se numele naționalității locuitorilor unui
oraș se poate spune în ce pozițiune este zidit orașul.» ¹⁾ In
altă parte tot d-l I. Caragiani ²⁾ zice despre felul orașului
și casei armânesci: «Nu numai orașul întreg este o fortă-
reață, dar chiar casele sunt aședate ast-fel ca una să apere pe
ceealaltă. Apoi fiecare casă la intrare presintă două laturi
eșite afară pe de-o parte și alta a ușei, și, în aceste laturi sunt
un fel de găuri, prin care oamenii din casă pot da cu pușcele
sau altă-dată, cu săgețile ori cu sulițile; ear pe deasupra
ușei este un fel de balcon închis, dar cu găuri, pentru a
vărsa de acolo apă feartă sau untdelemn ferbinte, asupra
celora carii ar căuta să spargă ușa, sau pentru a da cu pușca
de acolo. Casele căpiteniilor sunt și astăzi ca niște casteluri,
și ruine de niște astfel de casteluri se află în toate comunele
românești, mai cu seamă la marginea comunei, sau pe
locuri mai înalte, de unde să poată apăra comuna. Pozițiile
în care au fost zidite cele patru comune ale *Suliaților* erau
și mai formidabile.» In *Seatiștea* se ved încă multe ruine de
asemenea case ca niște casteluri, și cu cât ele sunt mai

¹⁾ I. Caragiani, op. cit. pag. 109—110.

²⁾ id. op. cit. pag. 118.

vechi cu atât mai mari și mai tari se pare să fi fost, judecând chiar după ruine; de asemeni și la Pleasa. Armânii mai vechi nu întrebuițau cuvântul sat sau comună spre a designa adăposturile lor, ci *cătun* și *castru*, ceea ce dovedește că satele lor erau mai mult niște stațiuni militare, sau cel puțin așezate pe urmele stațiunilor militare fortificate de altă dată, ale legionarilor romani.

Deci: după d. I. Caragiani, care e mai aproape de adevăr de cât Pouqueville, Armânul s'a retras la munți împins de instinctul de conservare, și din cauză că deprins fiind a domni ca în timpul Romanilor, nu a voit ca rămânând în câmpie și pe lunci, să fie el domnit, după ce frânele trecuseră în mâni neromane. Deci: dintre cele două puteri, care, după cum zisei mai sus, au săvârșit această lucrare sociologică: retragerea Armânului la munte, d-l I. Caragiani întrevede una, sau mai bine o fasă a acelei cauze pe care noi am numit-o: conservarea personificată prin mâna Romei; scapă însă din vedere pe cea mai importantă, pe cea de natură psihologico-morală: iubirea de familie la Armân; adâncul sentiment al curăteniei morale la Armân. Valuri grele au trecut peste Peninsula-Balcanică locuită de Albaneji, urmașii Tracilor; de Greci, de Armâni urmași Romei, și de Slavi — ca să-i numesc după vechimea indigenatului în Peninsulă. Și toate aceste neamuri au avut de suferit mai mult sau mai puțin de-opotrivă. Atunci se naște întrebarea: Pentru ce Armânul a evitat câmpia, luncile și poalele munților cu toate bunătățile și bogățiile lor, mai mult decât Albanzul, decât Grecul și decât Slavul? Că Armânul nu e de un curaj îndoios, ci e oștean din fire stă martură istoria și mărturisesc toți călătorii carii l'au întâlnit. Răspunsul vine deci în mod fatal: Pentru că 'și-a iubit familia mai mult de cât contrăitorii lui pe fața Peninsulei și pentru că sentimentul curăteniei morale e mai adânc la el decât la Albanez, decât la Grec, decât la Slav. Și în privința aceasta aduc mărturie

toți scriitorii despre popoarele ce locuiesc Peninsula-Balcanică, cari unanim recunosc înălțimea sentimentelor morale și în special iubirea de familie la Armân.

Tot aici este de observat încă un lucru. Scriitorii cari impută Armânului avariție și iubire-de-arginți, se arată nepăsători și scapă din vedere faptul, că el a părăsit câmpia pe mâna tuturor celorlalți conlocuitori în Peninsulă, și s'a mulțumit cu muntele stâncos și sărăcăcios. Dacă era lacom din fire nu avea decât să-și păstreze câmpul, sacrificându-și demnitatea și curățenia familiei. De aceea greșește foarte și d-l Gustav Weigand ¹⁾ când compară pe Armâni cu Ovreei, zicând: «Bei ihrer Ausdauer, Sparsamkeit, Intelligenz und Vorsicht, Eigenschaften, *die sie den Juden ähnlich machen*, haben es viele von ihnen zu ganz bedeutendem Vermögen gebracht.» Este adevărat că bogăția din Peninsulă sunt Armâni, precum de asemeni adevărat este că Armân sărac lipit pământului nu există, dar de aici și până la a-i asemenea cu Ovreei e departe. Mijloacele cu care Evreul din Peninsulă face avere, le cunoaște Peninsula foarte bine și nu mai puțin bine le cunosc călătorii și scriitorii. Tot așa se îmbogățește Armânul? El care și-a ales pe veci drept locuință piscurile înconjurate de nori și stâncele cele mai sălbatice? El care stă de veacuri armat și gata de luptă? El, care muncește toată viața și își câștigă pâinea lui și a iubitei lui familii în modul cel mai onorabil? și cu sacrificii personale și privațiuni? Judecata ce d-l Gustav Weigand exprimă despre Armâni, în această privință, să ne fie ertat a o califica de grăbită, ca să n'o numim ușuratecă și copilăroasă.

Un popor care trăește în număr mare pe munți, era firesc să se dedea la negoț și la arte, și deci, era firesc ca Armânul să se ducă departe de casă, pentru ca să câștige

¹⁾ *Die Aromunen* vol. II pag. 65—66.

pânea familiei lui. De aceea după o săptămână sau o lună de traiu cu tînăra-i mireasă, Armânul cu inima plină de durere își părăsește casa și iubitoarea-i soție și pleacă. Plecarea aceasta este espresia iubirei de familie și a nevoei de ași păstra demnitatea, ear nu a unei judaice iubiri de arginți. Ea a devenit manifestarea unui instinct la Armân. Plecând din «*patrie*», cum își numește el comuna în care a văcut lumina soarelui și în care a lăsat pe toți ai lui, mai privește înapoi cu ochii uși de lacrimi, ear frageda lui soție după ce îl perde din vedere peste creasta muntelui, își pune pe cap o legătură în semn de doliu, și nu o desleagă nici la nunta fraților și surorilor ei. Dar când vine mult doritul soț acasă, ea își aruncă legătura de pe cap, se îmbracă ca o mireasă, și este fericită să ție calul de frâu, ca să descalice mult așteptatul soț. Armânul pleacă... muncește, economisește, se privează de toate bucuriile vieții, pentru ca să aducă bucurie, independență și demnitate în familia lui iubită.

Și când se vorbește de familia armânească, să nu se aducă poziția subordonată a femeii, ca un fapt ce ar avea numirea de a o arăta înjumătățită. Nu; aceasta vine de acolo că femeia își respectă bărbatul mai presus de ori-ce, el este toată fericirea ei, el este lumina vieții ei. Dar și femeia armână este mai mult respectată de bărbatul ei decât cea bulgară, cea sêrbă, greacă, albaneză și chiar mai mult de cât femeia din occidentul Europei.

Care-și bate mulțarea *) își bate caplu,

*) muerea, soția

Care-și bate mula *) își bate punga...

*) catârul (feminin)

zice Armânul, care în adevăr nuși întinde mâna asupra femeii lui, pe care el o iubește, o stimează și o consideră ca și cum i-ar fi capul lui.

Și alături de iubirea de familie la Armân stă numai iubirea de cultură, iubirea de carte ce e în poporul lui mult mai res-

pândită decât s'ar putea crede. Mai tot Armânul știe a scriu și a citi. Am vădut adesea scrisori în care bătrânii scriu fiilor și rudelor cu litere grecești, dar în limba armânească. Cu dreptate zice Ami Boué ¹⁾ de ei: «Ils s'ex-primement avec vivacité et intelligence et decèlent en gé-néral un fond d'instruction, qu'on ne s'attendait pas à «trouver parmi ces montagnards». Numai printre Fărșeroți sunt pe ici pe colo unele grupe, din care unii nu știu carte. În armânesce este un proverb, care glăsuiește:

Ninvițatlu, ahât avut va s'hibă
Easte huzmichiar a 'nvițatlui.

Adică: neînvățatul, ori cât de avut ar fi, este servul învățatului. Din proverbul acesta se vede lămurit că Armânul prețuește învățătura mai mult de cât averea. Și dacă el și prin avere se găsește în fruntea popoarelor din Peninsula, aceasta nu vine de acolo că el s'ar asemana cu Ovreur, cum greșit și pripit vede d-l Gustav Weigand, care și asupra altor lucruri s'a pripit cu judecata, ci pentru că este cel mai cărturar, cel mai cumpătat, cel care își cârmuește mai înțeleptește viața, cel care își păzește mai întreagă demnitatea și mândria, și cel care își păstrează mai curată casa.

Armânul a trecut prin toate valurile grele din Peninsula, fără să se întineze, și este atât cât este prin iubirea de familie și de învățatură. Viitorul lui tot aici își are rădăcinele.

---

¹⁾ *La Turquie d'Europe*, vol. II pag. 70.

IX

LA BAEA DIN TÂRGUL VALAHILOR, ÎN BITULE. TEAMA DE STRĂINI A PANELI-
NIȘTILOR ȘI A PANBULGARIȘTILOR. MULȚIMEA ARMĂNILOR ÎN BITULE. AGENTII
PANELENISMULUI ZIC CĂ ARMÂNII AR FI ELENI DE ORIGINĂ VALAHĂ SAU VLAHOFONI.
DOMNII VICTOR BERARD ȘI GOPCEVICI. STRADELE BEȚIVILOR, ÎN BITULE. ÂNTĚIA
ÎNTÂLNIRE CU PĂRINTELE FAVEYRIAL, ȘI A DOUA ÎNTÂLNIRE. BITULENII. FEMEEA
ARMÂNĂ ȘI LIMBA GREACĂ. NECULTIVAREA MUSICEI ÎN ȘCOALA ROMÂNEASCĂ.
CÂNTECUL LUI MIHAI-VITEAZUL LA ARMÂNI.

Indată ce a doua zi de dimineeță, după întoarcerea de la Gopeș și Moloviștea, eșii în oraș, înțeleseiu că grecomanul Gheorghe Papa-Goga își îndeplinise datoria și făcuse la poliție cuvenita denunțare în contra mea. Eram deja privit ca un inamic de poliția turcă, ear grecomanii erau politicoși, îndatoritori, gata a-mi da toate informațiile ce-mi refuseră cu câte-va zile mai nainte, deși ochii lor îmi spuneau:

— Așteaptă numai puțin și vei vedea!

Nu luai în băgare de seamă semnificativele priviri ale grecomanilor, nici îngrijatele priviri ale poliției, căci știam că Bitule e plină de trăitori din intrigă, și mă dusei liniștit, spre a lua o bae caldă la *Haman Vlach Ciarși* (baea din târgul Valahilor). Servitorii sunt băeți albaneji și pomaci între 12 și 16 ani, pe carii antreprenorul stabilimentului îi

alege frumoși la chip și la statură. Copiii aceștia sunt scoboriți la o cumplită degradare, de obiceiurile nefirești ale orientului. Intre tinerii albaneji este unul, de 13 sau 14 ani cel mult, care are alurile unei femei stricate și care cată a ispiti pe «mușterii» cu ochii și cu mișcările. Ceilalți tineri deși nu au apucăturile mai puțin femeiești, nu au privirile mai puțin angajante, dar sunt mai rezervați în gesturi și mișcări. Păcatul acesta nu este însă de nouă dată, ci își are rădăcinile în obiceiuri și datine foarte vechi. Se știe că unul din capetele de acuză aduse în contra lui Socrate, de potrivnicii lui, era și acela că marele filosof ar fi contribuit la stricarea moravurilor tineretului, de și această învinuire nu a putut fi susținută. Nu se poate însă tăgădui faptul că la Grecii antici esista obiceiul «băeților de onoare» numiți *νομφαγωγοί*. Și nu ne povestește mitologia greacă, cum-că însuși Jupiter, părintele zeilor, era cu desăvârșire robit de frumusețea lui Ganimed? Nu preamărește Ibycos în versurile lui, nurii frumosului Eurialos, și se scuță oarecum, arătând că și Joe era îndrăgit de Ganimed? Chiar Platon (*Sympos.*, p. 182, B) nu numai că nu desaproabă legătura dintre doi bărbați, ci vede în ea superioritatea rasei grece asupra barbarilor! Acest rușinos obicei, pe care istoria îl constată mai numai în epocile de decadentă, se găsește din nenorocire și la Albaneji, nu însă la toți, ci cu deosebire la cei de sud numiți Tosci, carii au fost și sunt mai des în contact cu Grecia. Albanejii de nord, Gheghii, cunosc de asemeni legătura dintre doi bărbați, dar curată. Unul mai în vârstă, de 18, 19 sau 20 de ani, ia sub protecția lui pe un copilandru de 14 sau 15 ani, această legătură se numește *Vlam*, care va-să-zică *frățesc*, și care nu e altceva decât *frăția de cruce*, ce se întâlnește încă, pe ici pe colo, și la tinerii din satele noastre. Tinerii Gheghi, făcând această legătură, își jură credință în biserică¹⁾ unde

¹⁾ Louis Benloew, *Analyse de la langue albanaise*, Paris, 1879, pag. 240.

preotul consfințește înfrățirea printr'o anume rugăciune. Adesea cei doi prieteni, sau mai bine *frați de cruce*, își sângerează mâna sau brațul și își beau unul altuia câte-va picături de sânge. Frăția aceasta, la sobrii munteni Gheghi, de multe ori este și înflăcărată și romantică, dar rămâne curată, și nu durează decât până la în-surătoarea fratelui de cruce mai în vârstă. Tinerii din Haman Vlah - Ciarși sunt Tosci și ei.

La bae întâlnirăm pe șeful poliției vilaiatului Monastir, Hașim-Efendi. Cum mă vădu începu a întreba pe însoțitorii mei:

— Cine e domnul?

— Un Român.

— De unde?

— Din România.

— Foarte bine! ce face pe la noi?

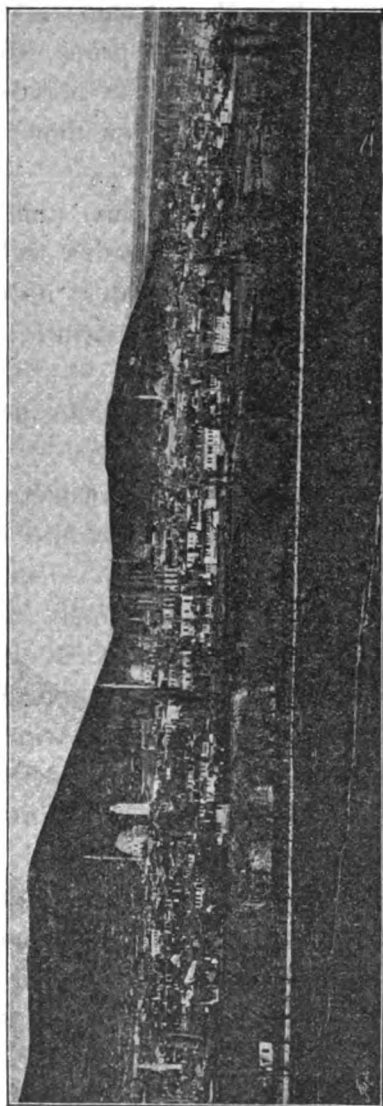
— Cercetează Macedonia.

— Ce fel o cercetează?

— Se informează de populația armânească, despre numărul ei, despre datine, credințe...

— Numai pe voi Armânii vă cercetează?

Armânul care vorbea cu Hașim-Efendi, neștiind ce să mai răspundă, îmi traduse celc de sus, și îmi traduse și ultima

O privire asupra Orașului Bitule.

întrebare, căria nu se dăduse încă răspuns. Atunci rugai pe traducător să zică lui Haşim-Efendi:

— Spune-i, că la asemenea întrebare voi răspunde lui Mehmet Faic-Paşa Valiul de Monastir, dacă va fi curios, astăzi la 2 ore după prânz, când îl voi vedea.

Şeful poliţiei îşi trecu nervos mâna pe barba-i neagră şi scurtă, apoi schimbă cu mine următoarele cuvinte prin mijlocirea traducătorului:

— Gândiţi să staţi mai mult în Monastir?

— Atât timp cât îmi va trebui spre a-i vedea împrejurimile şi să-mi culeg datele necesare.

— Datele despre Armâni?

— Despre Armâni.

— Şi unde veţi pleca de aici?

— Cred că spre Ohrida.

— Va-să-zică tot în vilaietul Monastir...

— Ba voiu trece şi în alte vilaiete.

Faţa lui Haşim-Efendi se mai înveseli puţin. Se părea că i-ar fi făcut mare mulţămire ca să es din vilaietul Monastir cât de curând şi să trec în alt vilaiet. Apoi întrebă iarăşi:

— Şi în alte vilaiete? Foarte bine! Dar unde anume?

— Pe unde se găesc Armâni?

— Poate şi la Gheorgea?

— Dar numai în Ohrida, numai în Monastr, şi numai în Gheorgea se găesc Armâni? îl întrebai eu.

— Ba până la Salonic, şi până la Adriatica, şi la Seres până la Mesta şi încă şi în munţii Rodop. Vei călători singur în toate locurile acestea?

— Nu. Imi voiu lua însoţitori.

— Pe cine?

— Câţi-va Albaneji bine înarmaţi, şi, dacă Escelenţa-Sa Valiul va fi amabil, cred că îmi va da şi câţi-va Suvari.

— O! nu mă îndoesc că vë va da. Noi suntem bucuroşi de oaspeţi. Dar chiar până acum aţi vëdut o mulţime de

comune armânești, și ați cercetat o sumă de sate bulgărești, turcești și albanaze...

— O muțime de comune armânești ?

— De sigur. Ați fost la Perlepè și Crușova, la Tërrnova și Magarova, v'ați dus pe jos la Gingiopol; ați cercetat Bobeș și Moloviștea, deosebit de Monastir.

— Așa e; sunteți bine informat, dar nu tocmai complet. Am cercetat și Iuskiup Kiupriuliu, Kumanova și alte localități încă.

— Peki... peki... noi suntem bucuroși de oaspeți.

Era neîndoios că grecomanii de prin comunele pe unde trecusem, își trimeseseră rapoartele lor la Vilaiet, și de sigur că trebuie să fi arătat că un «propagandist român» urzește în comunele armânești. De oare-ce însă nu aveam nimic de ascuns respunseiui deschis și cu plăcere la întrebările polițaiului, mai ales că îmi erau făcute cu o simplitate și cu o politeță orientală ce nu poate să displacă călătorului, chiar când se vede bănuț. Intr'o țară occidentală bănuiala ar fi o ofensă, dar în Turcia, unde din cauza intrigilor diverselor naționalități, nici un străin nu scapă nebănuț, un interogatoriu ca cel de sus, apare ca ceva foarte firesc, și când se pune în el și o diplomatie atât de transparentă ca aceea a lui Hașim-Efendi, atunci are și darul de a fi hazliu. Grecomanii-Armâni și Grecomanii-Bulgari, adecă paneleniștii, precum și panbulgariștii lucrează zi și noapte la surparea statului turcesc; zilnic calomniează oblăduirea turcă sub adăpostul căria se bucură în realitate de cea mai deplină libertate. Autoritățile merg până acolo că le îndeplinesc mai toate poftetele, de și îi știu inimici al statului turcesc. Prin îndemnul interesat al acestui dușman neadormit din casă, îndemn menit a îndrepta atenția autorităților în altă parte, ele privighiază cu luare aminte toate mișcările unui străin, care cercetează niscai ruine, descifrează scripturile de pe niscai petre, ori caută datinele

unei populațiuni din Peninsula. Cum vîd un străin, paneleniștii și panbulgariștii se arată spăimîntați și îngrijorați de fericirea statului turcesc. De fapt însă grija lor cea mare este că străinul acesta, nu va găsi destul de barbară oblăduirea turcă, adecă așa precum o descriu ei prin ziarele din occident, prin cele de la Atena și din Sofia, ci o va arăta îngăduitoare, precum și e în realitate. Zilnic scriu rođetoarelor de antichități de pe la facultățile din occidentul Europei, că Turcii sunt barbari, că mînăncă carne de om viu, și... eată un străin, care trece prin Turcia și apoi scrie că Turcii sunt oameni ca toți oamenii și că mînăncă pilaf și carne de berbec. Toată urzeala panelenică și panbulgarică se încurcă! Poate să vie o zi cînd rođetoarele de antichități elenice de pe la catedrele facultăților din occident și ziarele turcofobe, care iau pe Greci și grecomani drept Temistocle ori Pericles, să ajungă a se încredința că Elenii au murit pînă la unul, că Grecii și grecomanii din Macedonia, Epir, Tesalia și Albania sunt multe neamuri de oameni: că unii se coboară din coloniile romane, și sunt Valahi, alții sunt Albaneji, alții Bulgari, alții Sîrbi, alții Evrei, alții Țigani și că n'au nici în clin nici în mînică cu Elenii de mult reposați! Poate să vie o zi ca turcofobia din occident să afle că Turcii sunt pacînici, muncitori și se hrănesc cu pilaf, cu carne de oae și berbec și cu legume, pe care le cîștigă prin sudoarea frunței lor, ear nu răpindu-le de la bieții Eleni și mai ales dela bieții Bulgari, pupilli creștinei Rusii. Atunci ce se mai alege de panelenism și de panbulgarism? Ce se mai face cu Marea-Grecie, care trebuie odată să se întindă pînă la Perlepè, și mai sus încă, pînă la Scopia, mistuind neamurile de *vlahofoni*, *albanofoni* și *bulgarofoni*? Și mai ales cum rămîne atunci Constantinopol? Ce se face cu Marea-Bulgaria, care odată trebuie să se întindă pînă la Salonic, pînă la Adriatica și pînă la Marea-Neagră? — Nu se poate!! Publiciștii străini trebuiesc deci denunțați... afară de aceia, bine

înțeles, cărora praful de pe stradele orașelor și al căilor din Peninsulă, le miroasă a opincele lui Ahiles. Afară de acei carii găesc că Slavii ar fi cei mai numeroși în Turcia, deși doar în Peninsulă s'au format deja două state slave, ba trei cu Montenegrul. Și autoritățile turcești nu înțeleg că paneleniștii și panbulgariștii le distrag, când le arată cu degetul inimizii imaginari? Ear dacă înțeleg, atunci...?

Eșind dela Haman Vlah-Ciarși, umblai câte-va ciasuri prin Bitule, oraș mare cu stradele ceva mai largi decât ale comunelor ce visitasem până aici, deși nu tocmai îngrijite, în ce privește curățenia. Mai ales mahalaua Ovreilor, lasă mult de dorit în această privință. Grecomanii susțin că în Bitule nu ar fi decât cel mult opt mii de Armâni, și cu toate acestea pe toate stradele nu se văd decât copii, carii jucându-se, vorbesc numai armânește. De te adresezi lor pe grecește, ca să'i întrebi unde se află cutare stradă? unde șede cutare om mai de seamă? nu te înțeleg de loc, ear dacă îi întrebi pe armânește, îndată îți răspund la toate. Dacă se joacă de-a frânturile de limbă îi auzi zicând:

Capră albă,
Chiatră albă;
Calcă capra,
Creapă chiatra.

Dacă se ceartă îi auzi zicându-și unul altuia: «s'te măcă draclu» (= să te mânânce dracul = să te ia... etc.), ori «foclu s'te arđă» sau «s'te astingî» (= să te stingi = să mori). Dacă vor să se convingă își spun: «ași să'mi bănezi!» (= așa să trăești!) ori îi auzi jurându-se: «ași să 'mi bănează tata!» (= așa să-mi trăească tata, adică: să n'am parte de tata), ori «pri caplu a meu». — Ear dacă ajung de la ceartă la batae, apoi se înjuriază tot pe armânește, limba lor maternă. Cum se întâlnesc femeile își strigă: «calembar» (= cale bună), apoi stau de vorbă pe armânește, și când se

desparte își zic: «cu Dumniză», «s'ne vedem cu ghine» ori «să șești cu sănătate» ori «cu sănătate», sau «oară bună», și dacă au a'și spune vr'o felicitare, le auți: «să bănează fumealia'ti» (= să'ti trăească familia) sau «să'ti de Dumniză tut ci 'ti va inima» (= să'ti dea D-zeu tot ce'ti dorește inima). Și încotro te întorci, la copii și la femei găsești tot limba armânească. Trecând prin piața de carne, vedui doi măcelari că se certau pe grecește; unul mai înferbântat, trecând de la vorbă la faptă, trase cuțitul și pășind spre adversarul lui începu a'l înjuria pe armânește. Cel atacat, trase și el cuțitul de la brâu, răspunzând în aceeași limbă. Cei cari îi înconjurau se repeziră să-i împedice de a se ucide, și, sbătându-se cu beligeranții, vorbeau toți pe armânește. Este cunoscut faptul psihologic, că în parocsismul furiei, tot omul nu se mai poate exprima de cât în graiul matern.

Totuși panelinismul și agenții lui greci, grecomani și chiar franceji, cari însă sunt atât de îndrăgiți de adevăr încât, când stau de vorbă cu consulul grec din Bitule, observă și lasă posterității până și gesturile ce face zisul consul, când își aruncă «capetul țigaretii sale stinse» ¹⁾, toți acești demni și desinteresați barbați ne spun că locuitorii Bitulei și ai altor orașe și comune din Peninsula, cari vorbesc armânește în familiile lor, nu pot să fie decât *Eleni de origină vlahicească*, sau, cu-un cuvânt: *Vlahofoni*. Din cauza aceasta și pe temeiul notelor împrumutate din saltarele consulilor greci, sub a căror protecție se găsește Francezul vizitând Monastirul și în a căruia societate se simte ca și când ar fi «en compagnie d'Alexandre le grand, d'Aristote...» ²⁾ putea să scrie d-l Victor Berard: «que devient cette *nation* macédo-roumaine qu'Apostolo Margarit promet au monde?.....

¹⁾ *La Turquie et l'Hellénisme contemporaine*, par Victor Berard, Paris 1893. — pag. 201.

²⁾ id. op. cit. pag. 175.

En adoptant ses chiffres, à lui, sa nation serait dispersée dans les villes suivantes:

Monastir	Familles	2.000
Vlacho-Klisoure	»	1.000
Blate	»	350
Kroutchevo	»	2.000
Okhride	»	500
Tirnavo	»	400
Magarova	»	500
Moloviste	»	500
Copezi	»	500
Niausto	»	500
Veria	»	750 = 9.000

Ajoutez 200 villages dans l'Albanie du sud, 60 ou 80 le long de l'Ariatique, une centaine de bourg et quelques villes dans la Thessalie et la Grèce du nord. Le total irait peut-être à 300.000 individus. Que peuvent faire 300.000 individus, noyés dans d'autres foules, dispersés sur un millier de kilomètres? Et dans ces 300.000 Valaques nous adoptons le villes du Pinde et de Thessalie, hellènes de cœur depuis longtemps, hellènes en fait depuis dix ans. Quand tous les autres seraient fidèles au souvenir et à la langue des ancêtres, ce n'est pas avec 200.000 hommes qu'Apostolo pourrait bâtir une nation...» ¹⁾ E foarte interesantă și în acelaș timp mișcătoare grija ce consulii greci au știut să inspire d-lui Victor Berard pentru națiunea armânească, care.. vai! n'are cum să poată alcătui o națiune, nenumărând decât numai 300.000 de suflete! Toată națiunea, toată... numai 300.000 de suflete! Și să fie știut că în numărul de 300.000 de Valahi s'au cuprins și populațiile comunelor armânești din Pind, și ale celor din Tesalia, care erau elenești de mult cu inima, și care de zece ani, împliniți tocmai când d-l Victor Berard se găsea sub protecția consulilor Greci, s'au făcut

¹⁾ Vict. Berard op. cit. pag. 262—263.

tot atât de elene ca Licurg și ca Leonida. Nu... nici un suflet valah n'a remas nesocotit... Pretutindeni a umblat d-l Victor Berard, în Turcia de Europa, ba chiar și în Tesalia dăruită Greciei, și nu sunt decât 300.000 de Valahi! Mai mult: a luat chiar esageratele socoteli ale lui Apostol Mărafiat ca bune — pe care le va fi găsit, în saltarele consulilor greci, protectorilor lui — și în toată Macedonia n'a aflat decât 9.000 de familii armânești. Voiți să socotiți, nu pe 5, ci pe 10 suflete familia? fac 90.000. Voiți să socotiți pe 20 de suflete familia? d-l Victor Berard vă dă voe... fac 180.000 de suflete. În Albania ce să mai fie? În 200 de sate din Albania interioară și în 60 sau cel mult 80 de sate de-a lungul Adriaticei, ce voiți să mai fie? Să tot fie încă 120.000 de suflete! Deci eată că totalul nu se poate ridica, cu nici un chip peste 300.000 de suflete de Valahi. Dar nu, nici 300.000 de Valahi nu sunt. Căci, dacă pleacă cine-va din Franța, — sau de unde va fi plecat d-l Victor Berard. — și îndură toate greutatea călătoriilor din Peninsula și «îi suferă amorul propriu» trebuind «en qualité de Français» să fie «protejat de consulul grec» și nu culege nici o datină sau credință, și nu citește nici o peatră, și nu se interesează de atâtea și atâtea lucruri din Peninsula estrem de interesante, și nu se sue la nici o ruină, și nu ia nici o fotografie, și nu găsește nici un cuvânt de admirație pentru frumoasa țară a Turciei, și nu adună nici o literatură, și nu are nici o bucurie alta decât a se crede în societatea «lui Alecsandru-cel-Mare și a lui Aristotel, adevărați Macedoneni», când consulul grec din Bitule îi recitează cântul lui Rhigas, un eterist care voea să ridice popoarele dela Dunăre în contra împărăției, atunci se naște grava și științifică întrebare: cum se poate să fie atât de mulți Valahi? adevărat 300.000? Și de oare-ce pofta de mâncare vine mâncând, era firesc să se mai înghiță încă 100.000 de Valahi, pe motiv că nu vor fi rămas fideli su-

venirului limbei strămoșești, și numărul lor total să se scoaie la 200.000 de suflete, căci șubredele socoteli ale panelenismului ar fi foarte jenate și când ar fi fost numai 300.000 de Valahi pe fața Peninsulei. Și, pentru ca aceste socoteli ale panelenismului să nu sufere și să nu fie încurcate, de aceea d-l Victor Berard, pentru a se face plăcut consulilor greci, s'a dat la atâtea eșerciții de aritmetică elementară. Această adâncă pătrundere în adunare și scădere, precum și această mare iubire de adevăr, constatate la d-l Victor Berard, nu pot să impună decât... decât nețrebuința de a-i răspunde.

Totuși, fiind-că s'a ostenit omul de a scris o carte de 350 de pagine despre «Turcia și elenismul contimporan» e bine să-i amintim ce zice d-sa, despre d-l Sp. Gopcevič, care și el a scris o carte intitulată: *Macedonien und Alt-Serbien*, Wien 1889. Eată : «D. Gopcevič, în timpul res-
«boiului sërbo-bulgar, a fost de partea Bulgarilor și chiar
«a scris pentru aceștia o carte despre *Bulgaria și Rumelia orientală*.¹⁾ Dar într'o zi pe când d-l Gopcevič sta
«dinaintea mesei lui și cugeta la popoarele din Macedonia,
«la cartea sa despre Rumelia, atât de parțială pentru Bulgari, la o altă carte a sa: *Albania superioară și ligele ei*, atât de parțială pentru Albaneji, un necunoscut veni
«și îi propuse de a'l conduce în Macedonia și a'i proba
«la fața locului, că toți preținșii sêi Bulgari și Albaneji
«erau Sërbi, vorbeau sërbește și aspirau a deveni Sërbi
«într'o zi... D-l Gopcevič acceptă călătoria și la reîntoar-
«cere putu scri în in-quarto volumul său: *Macedonia și vechea Serbie* în care 'și-a repudiat erorile trecute.» In-
vinuirea ce D-l Victor Berard aduce D-lui Gopcevič nu e numai transparentă, ci cu ochi și cu sprincene. Cu alte cuvinte: D-l Gopcevič a fost cumpărat de Bulgari și a

¹⁾ Vict. Berard, op. cit. pag. 202.

scris o carte în favoarea lor, apoi a fost cumpărat de Albaneji și le-a făcut și lor o carte după pofta inimei, și, în fine, a fost cumpărat de Sârbi, și a isbutit a găsi în Macedonia atâtea Sârbi, încât s'au spăimântat și Sârbii de puterea marelui lor popor. Și de ce D-l Victor Berard bănuiește pe D-l Gopcevič? Pentru că acesta nu descopere în tot vilaietul Kossovo nici un singur Grec? Pentru că în tot vilaietul Monastir i se pare că găsește vr'o 50.000 de Greci? Și pentru că în vilaietul Salonic, după multă trudă, abea găsește iarăși vr'o câte-va zeci de mii de Greci? Dar atunci D-l Victor Berard nu se teme că va fi și d-sa bănuir mai întăi de Turci, pe carii îi nedreptățește din toate punctele de vedere, ceea-ce nu s'ar fi putut aștepta să facă D-l Berard, care zice că e francez? Nu se teme că va fi bănuir de Bulgari și de Sârbi? Că va fi bănuir de Valahi pe carii d-sa i-a înghesuit cu silnicie în călimarea de pe biuroul consulului grec din Bitolia? Nu se teme că i s'ar putea zice într'o zi că ar fi trebuit să-și scrie cartea de-acasă, ca unul care avea de la consuli greci, ba chiar de la Atena, toate notele necesare până și pamfletul Cosmulei ¹⁾, în care se acuză compatriotul său răposatul părintele Faveyrial, șeful Lazariților din Bitolia? Nu se teme de bănuială, când cată nod în papură părintelui Faveyrial, pe care îl denunță și în contra căruia asmuță vedit în scrierea sa, numai și numai pentru că acesta era amic al Valahilor, credincioși imperiului Ottoman, și neamic Grecilor, carii tulbură neconținut pacea Peninsulei-Balcanice? Și mai mult decât ori-cine este d-l Gopcevič, care poate bănuir pe d-l Victor Berard!... Cele zise mai sus însă, nu înseamnă că încerc a lua apărarea unuia din d-lor. Liberi sunt să se bănuiească.

---

¹⁾ *Memoriu despre starea școalelor românești din Macedonia*, București, 1891.

Trecurăm pe niște strade din Bitule, despre care mi se spusese că se numesc *stradele bețivilor* și care au istoria lor. Pe când peste vilaietul Monastir era Valiu Escelența-Sa Rifaat-Pașa, astăzi ministru de interne al Sublimei-Porti, se observase că se începuse în Bitule, a se face mare abus de băuturi spirtoase și că numărul bețivilor crescuse într'un chip surprinzător. Înțeleptul Rifaat-Pașa, care izbutise deja a înfrâna tâlhăriile, hoțiile și omorurile în vilaietul său și care dăduse dovezi de un mare talent de administrator, dori să stârpească și viciul beției, ce prea se întindea și cugetă la o măsură. De aceea el făcu un regulament, după care, tot omul, de ori-ce treaptă socială, care ar fi prins în stare de beție să fie imediat luat de poliție și pus să sfărîme peatră din bolovani anume aleși, ear cu peatra sfărîmată să se paveze unele strade din Bitule. În regulament era prevădută că bețivul prins, fie el un beiu, ori un pașa, fie el milionar, fie el ori-cât de sus pus în societate, era dator să lucreze însuși la sfărîmarea petrei și nu avea dreptul a plăti, pentru ca un altul să lucreze în locul lui. Regulamentul fu trimis la Stambul spre aprobare, ear Înalta-Poartă îl investi numai-de-cât cu încuviințarea ei, știind că Rifaat-Pașa pe lângă că este un înțelept bărbat este și un om imparțial și drept, așa cum trebuie să fie un bun administrator. Cum se întoarse la Bitule aprobat regulamentul acesta, care dovedește o însemnată simțire de morală socială, Rifaat-Pașa ca valiu de Monastir îl și puse în aplicare, și încă în capitala vilaietului. Fii de pașale mari funcționari, înalți clerici, mari proprietari, bancheri de erau prinși beți pe stradă, îndată ereau luați și puși la sfărîmat peatra. Și nu se cruța nimeni. Bețivul fie cât de sus pus, de ori-ce religie și de ori-ce naționalitate, trebuia să sfărîme peatra cu mânele lui, ca și bețivul din popor. Odată a fost prins beat un mare bogătaș numit Boga, proprietarul celei mai însemnate fabrici de postav din Dihova, grecoman

cu sentimentele. Și s'au făcut pentru el demersuri diplomatice, din partea Grecilor, ca să scape de a sfărâma peatră, sau să fie înlocuit, sau să plătească ori-cât, dar în zadar. Ear stăruitorilor pentru acest bogătaș Valiul Rifaat-Pașa le-a răspuns:

Un Cadiu.

— Măsura este pentru toți, fără deosebire. Vinovatul trebuie să-și espieze însuși păcatul, ear nu prin delegațiune. Eu ênsumi dacă m'aș face vinovat, aș sfărâma peatră cu mânele mele. Cine nu vrea să sfărîme peatră n'are decât să se păzească de păcat.

Și s'a sfărîmat atâta peatră de mânele celor prinși în stare de beție, încât s'a pavat cu ea mai multe strade, care poartă și vor purta încă lung timp numele de *stradele bețivilor*. Mulți, foarte mulți au criticat măsura aceasta a lui Rifaat-Pașa, mai ales acei carii nevrînd au contribuit cu lucrul mâ-

nelor lor la îmfrumusețarea Bitulei, însă oamenii cu minte au admirat și aprobat sentimentul moral ce a dictat-o.

Înainte de a merge la masă, trecui pe la părintele Faveryrial, pe care îl vedeam pentru a doua oară, spre a-l înștiința că întâlnirea ce trebuia să am cu el la 2 ore post.-m. va

fi mutată la 3 1/2 ore, de oare-ce la 2 ore aveam aranjată o întâlnire cu E. S. Valiul Faic-Paşa. Ântăia dată când vădusem pe acest onorabil bătrân 'şi-a dat toată osteneala să mă convingă că adevărata credinţă este aceea a bisericii apusane; şi punea în vorbirea lui atâta foc şi atâta inimă. De sigur că tot omul, care îşi respectă şi îşi iubeşte credinţa este el însuşi demn de respect.

— Dacă aş fi spiritist, zicea el, aş crede că în existenţa mea anterioară, voiui fi fost Valah; atât de mult iubesc eu pe aceşti oameni, căroră le-am închinat toate aspiraţiile mele. Ei primesc să'i învăţ franceza, şi ai vădută cât de bine o vorbesc toţi câţi au trecut prin liceul de aici; ei primesc să alerg pentru interesele lor culturale; ei primesc ajutorul meu în luptele ce au cu Grecii şi grecomanii, şi din-când-in când îşi dau osteneala a-mi zice câte unu: merci. Da, îi iubesc mult, căci sunt înzestraţi cu daruri pe care nu le au celelalte popoare din Peninsulă: sunt muncitori, sunt morali, şi oneşti. Şi mai au un dar: sunt perseverenţi când îşi pun ceva în gând... Ajung... ori-cât de târziu dar ajung, căci ei ştiu a aştepta. Să nu mă ţii cum-va drept un om ascuns... voiui să-ţi spun tot ce am pe inimă... Da, îi iubesc, însă nu fără interes....

— Pot şti ce interes? căci am vădută că tot ajutorul ce ai dat şcoalei armâneşti este absolut desinteresat.

— Ba nu... ba nu... De ce să-mi dau un merit care nu'l am... Dar interesul meu e de o ordine mai înaltă, el nu e de lumea aceasta..

— Te înţeleg...

— A! veţi? eram sigur că mă vei înţelege. Să fim lămurii... şi să vorbim cu cărţile pe masă. Stăruinţa cu care Valahul îşi urmăreşte scopul şi marea lui putere de a aştepta izbânda, fără a despera o clipă, este calitatea lui cea mai mare... Ia... închipueşte-ţi ce misionari ar da într'o zi poporul acesta!

— Ați făcut deja începutul...

— Un început? Printre Valahi?

— De singur.

— Vorbești de Papa Dimitrie Constantinescu?

— Tocmai.

— Un om care a recunoscut supremația S. S. Papei numai și numai pentru ca să-și scape pielea de biciul călugărilor greci, va-să-zică care nu de voe, ci de nevoe s'a convertit? Și oare în a devăr s'a convertit? După ce a scăpat din mânele Grecilor, zi cu zi a lăsat să se răcească relațiile cu noi, până ce le-a tăeat de tot. Și dacă nu s'ar fi lepădat de noi de tot, l'ar fi primit iarăși Valahii din Bitolia, carii au condus-o școala și bisericea armânești? și l'ar fi numit iarăși institutor? Un început?

— În toate casurile cu unul se încep toate...

— Ațară de lucrarea aceasta!

— Cum...?

— Mă vei înțelege îndată, întrerupse părintele Faveyrial. Valahii — și mă gândesc la toți, la cei de aici, și la cei de la Dunăre — Valahii după mine sunt poporul, care va uni odată iarăși biserica despăcată în două a lui Christos.

— Nu înțeleg...

— Mă vei înțelege îndată. Nu pot să argumentez lucrul, o spun curat; însă o proorocie nici nu se argumentează! Sunt convins... ved... simt că poporul Valah va uni biserica învrăjbită a lui Christos. Când Valahul va zice: *da*, pacea se va face ca prin minune, și răul pe care l'au făcut Grecii bisericei și credinței, progresului omenirii, îmbunătățirii neamului omenesc, va înceta! Și *da* acesta îl va zice Valahul de aici, mai curând de cât cel de la Dunăre.

— Acum cred că te înțeleg...

— Nu, tocmai acum nu mă înțelegi. Nu unul câte unul vor zice *da*, ci toți odată. Convertirea pe individ între Valahi nu însemnează nimic, pentru că ei sunt neîncrede-

tori... bănuitori... și la ei nu se trec momeli; numai cauzele mari îi mișcă. Când li s'a strigat că creștinătatea grecească e amenințată, că Elada e în pericol, au sărit îndată vitejii Valahi... Atunci s'au ivit Marcu Bociar, Tănase Diacu din Mușunița de pe Parnas, Odiseu Andruțu Verușiu cel dela Gralia de lângă Termopile, Hagi-Petru, Palasca Bajdechi, Dracu, Giavela, Griva, Bucovala, Jaca, și atâți alți viteji carii au luptat la 1821 și la 1854, toți Valahi. Și cu câtă abundență a curs sângele valah mai în toată Peninsula-Balcanică, și aproape un veac întreg! Pentru ce cauză a curs generosul sânge al eroilor valahi! Pentru Elada... pentru liberarea greciei! Grecii împreună cu strămoșii lor au dat lumii și binele și răul ce puteau ei să dea. Elenii ne au lăsat literatura și artele câte au putut naște, sau câte au putut contraface după Egipteni, ear Grecii ne-au lăsat spargerea bisericei lui Christos și alt nimic. Să se entusiasmeze cine-va pentru Eleni, mai înțeleg; dar pentru Greci? Mai ântăi Grecii n'au esistat de cât de la 1821 încoace. Ce au fost mai înainte? o populadă pur și simplu; la fința de stat nu a putut ajunge prin sineși, și când a ajuns, după ce au liberat-o Valahii, ce a putut face? Priviți statul grec... sper că nu e așa de greu să i se proorocească viitorul. Abea stă pe picioare Grecia, și, în loc să cugete să se curari-sească de relele de care suferă, și să se însănătoșeze, și să se mulțamească cu ce i-a dat Dumnezeu prin eroismul și devotamentul Valahilor, ea cugetă la cuceriri. Un copil cuceritor! Grecia crede că cu slabele ei mâini va sugruma pe Valahi, pe Albaneji și pe Bulgari, trei popoare înzestrate cu virtuți etnice pe care Grecii nu le au, și că din Vlahofoni, Albanofoni și Bulgarafoni, cum îi botează ea îi va preface în Eleni, în ceea-ce nici Grecii ênsiși nu sunt. Dar Dumnezeu le-a pus stavilă, spre a le arăta că de acum trebuie să'și întoarcă privirile spre propria lor casă. La nordul Greciei stau ca un zid apărător pentru Turcia, Valahii

Fărșeroți, Valahii Epiriați, o parte din Grămosteani și Valahii Olimpiani. E curios cum Turcia nu înțelege a face din zidul acesta ceea-ce trebuie a face. E curios cum lucruri foarte simple, adesea veacuri întregi rămân neînțelese! Turcia are în aceste patru triburi de Valahi, care număra peste șease sute de mii de suflete, niște santinele firești și gratuite în contra panelenismului. Dea Turcul școala și biserica armână acestor Valahi și să vedem ce se va mai alege de marea-idee-panelenică. Turcia își dă foarte bine seamă că propaganda panbulgărească și pangrecească e de altă natură de cât cea armânească, care nici odată nu poate deveni panromânească. Voi, cei de la Dunăre, nu aveți cum trece peste Bulgari și peste Sârbi spre Macedonia, și nici nu aveți interes a trece. Ochii voștri, ai celor de la Dunăre, și dorurile voastre sunt îndreptate spre nord și poate și spre răsărit, și aveți netăgăduită dreptate. Dar Bulgaria e vecină cu nordul Macedoniei la sud, și Grecia e vecină cu sudul Macedoniei la nord. Și știu bine că guvernele turce înțeleg deosebirea aceasta. Și dacă o înțeleg aceasta atunci e de mirare cum de nu cheamă pe Armâni, însăși Turcia la Armânism?

— Dar la sud este deja un cordon de școale armânești și Armânii din Epirul de jos, cei din Pind și cei din Tesalia au fost deja chemați la Armânism... ziseiu bătrânului.

El dădu din cap neîncreșător și îmi răspunse:

— Nu încă... nu încă... Cei din Zagori nu stau destul de bine, de pildă. Ve gândiți la Apostol Mărgărit... Înțeleg. E drept, el a lucrat acolo bine și în favoarea imperiului, ca și cel mai credincios și mai luminat Turc. Dar acolo mai trebuie lucrat mult spre întărirea zidulul armânesc, și ar trebui ca ênsuși guvernul turc să pue mâna și să depinească lucrarea. Și ce ușor lucru este acesta, și ce grabnic l'ar face Inalta-Poartă.

— Cum anume?

— Cum? Lămurit și pe față. Să zică Sublima Poarta Valahilor din Epir, din Pind și din Tesalia turcă, ba chiar din toată Turcia de Europa, să le zică numai atât: Voi Valahilor, sunteți Valahi și Valahi să rămâneți, închinați-vă de acum, în limba strămoșilor voștri Valahi și grați cu mândrie limba voastră valahă..! Atâta să zică Poarta și va câștiga atâta recunoștință dela Valahi, în cât numai într'un cias forsforiscentele panelinismului se vor stinge pentru veci. Ear din credința Valahilor împărăția își va face un mur tare și nalt până la ceruri, atât de nalt încât nu numai Grecii, dar nici dorurile lor nu vor mai trece peste el. Da, lucrării panelnice trebuie să se pue cât de neîntârziat stavilă, căci ea, și de cât-va timp, și cea panbulgarică înveninează pacea Peninsulei. Și tocmai acum este timpul, când Grecii bat în retragere, cum fu silit a face odată Anibal, când Scipione se duse de atacă pe Cartagena. Și știi cine este Scipione Africanul în împrejurarea aceasta?... Falimentul...

— Poate că pui oare-care asprime, în judecata din urmă despre Grecia.... întrerupsei eu.

— Asprime?... da, nu fac însă o nedreptate. Cel care judecă nedrept judecă din ură și se depărtează de adevăr... Cel care judecă aspru respectează adevărul. Să nu crezi că urăsc pe Greci.. nu, căci eu nu știu a urî, dar știu a certa.. O! a certa știu și cert pe tot omul care merită a fi certat. Poporul grecesc are dreptul de a trăi, ca și ori-care alt popor, și, deși a comis crima neertată de a fi despicaț în două biserica lui Christos, poate că va veni o zi când se va îndrepta. Nici un om nu poate vedea în adâncimile viitorului. Poporul grecesc însă, ca și ori-care alt popor, nu are dreptul de a nu lăsa pe celelalte popoare de a trăi. Când atinge cine-va un Grec, nu se mulțănesc că țipă el de se aude pretutindenți, dar cere ca toată lumea să țipe cu el. Totuși își arogă dreptul de a falsifica credința, de a întuneca conștiința și de a înșela pe Valah, pe Albanez și pe

Bulgar. Și încă ce Valah, ce Albanez și ce Bulgar? Pe cel dintr'o țară vecină, din Turcia. Ai la tine Valahi, și Albaneji, și Slavi mai mulți decât Greci; fie! sunt între granițele stăpînirii tale. În casă străină ce cați? Mai ales că Valahul și Albanezul din Turcia e mai fericit decât cel dela tine, din Grecia. Nici independența ta nu ți-ai câștigat-o prin sângele tău, ci sânge Valah și Albanez s'a vîrsat pentru ea. Turcii nu s'au mi-logit la Europa pentru a câștiga țara ce ei stăpînesc, ci au plătit-o cu prețul sîngelui lor. Să nu'mi spue Rusul că nu are alt dor de cât să împlînte crucea moscovită pe turlele Sfintei Sofii, căci nu'l cred. Să nu'mi spue Englezul că nu umblă după câștig, ci numai după lățirea civiliza-ției în țările sîlbatică, căci nu'l cred. Eu sunt Francez și sunt mîndru de sângele ce-mi curge în vine, dar acest sânge francez mie nu-mi vîjje în urechi, nici îmi întunecă vederea. Înțeleg durerea pierderii Alsaciei și Lorenei, dar aceasta ne dă dreptul de a sugruma pe Tonchineni și pe Africani? Cum? Adecă pentru că aceștia au pielea mai arsă de ra-zele soarelui decât a mea sunt meniți a fi jerfta mea? Cum au să rîdă oamenii viitori de acest drept! Și dacă eu nu re-cunosc Franciei dreptul acesta, îl voi recunoaște oare Greciei? Ei, care nici independența nu și-a luat-o ănsăși? Ce logică ar fi aceasta și ce iubire de adevăr? Da, Ter-mopile este al Grecilor, adecă al Elenilor, însă Misolonghi este al Valahilor și fie-căruia trebuie dat ceea-ce este al său. Cu drept se plîng Valahii voștri, când istoriografii Greci îi botează întru panelenism....Ei nu vor asemenea botez și eată ce zic ei, căci i-am auzit de-o mie de ori....eată....așteaptă....

Și părintele Faveyrial trase repede un saltar, scoase o carte și după ce răstoi cât-va în ea mi-o dedu deschisă la pagina 120. Era: «Studii istorice asupra Românilor din Pe-ninsula — Balcanică» a d-lui I. Caragiani.

— Citește....citește....

— O cunosc cartea, părinte....

— Nu mă îndoesc... dar citește...eată aici....să vezi ce zice un descendent din Armânii, cari au luptat pentru independența Greciei...eată aici...— Și îmi tot arată cu degetul.

Citii:

«In istoria antică a Greciei clasice, nu găsim fapte eroice
«ca ale Suliților, ca să ne mândrim ca Grecii, dar chiar
«dacă am găsi, nu-i frumos din partea noastră să trecem
«de ceea ce nu suntem, și de aceea ar trebui odată să
«se spună lumii adevărul și să înceteze odată pentru tot-
«deauna poziția falsă, în care suntem puși noi Armânii de
«a trece de ceea-ce nu suntem. De când cu trecerea noa-
«stră în aceste descendențe, noi Armânii ne-am zăpăcit, nu
«mai suntem nici Armâni, nici Greci. Ce era să peardă
«Grecii dacă istoriografi revoluției grece spuneau că cutare
«și cutare căpitan este Armân? Căci Grecii au un trecut
«mare în alte lucruri, poate mult mai importante, cum sunt
«lucrările de arte, de litere, de științe etc. și nu au tre-
«buiță să-și aproprieze gloriile militare ale Armânilor, cari
«acuma es și ei la iveală, cu toate că de mult în locurile
«acestea noi suntem totul. Va spune cine-va că aceste idei
«sunt înguste, însă așa este omul, are numele său, are nu-
«mele de familie, numele de nație a sea, și, nu vrea cu
«nici un preț, dacă are ambițiuni, să poarte nume străin,
«fie în ceea-ce privește persoana sa, fie în ceea-ce privește
«națiunea sa; căci ast-fel nu mai este individualitate, și și
«perde indemnul la ori-ce lucru mare. Noi nu ne-am gân-
«dit nici-odată în lupte, să lucrăm pentru istorie, dar fiind-
«că s'au scris lucrurile acestea, trebuia să se facă dreptate.
«Voi tinerii faceți această dreptate.»

Inchisei cartea și apoi ziseiu bătrânului care mă privea:

— Cunosceam pasagiul acesta, în el d-l I. Caragiani a consemnat plângerea demnă și liniștită a mai multor descendenți de-ai căpitanilor și armatolilor armâni, carii s'au luptat pentru

independența Greciei, descendenți, pe carii d-l I. Caragiani i-a întâlnit în călătoriile sale.

— Da, și se plâng că Grecii nu îi lasă Armâni, ci îi înfătoșează că scoborîtori ai lui Leonida și ai lui Temistocle, și Armânii nu vor să fie decât Armâni. Este curat adevărul ceea-ce zice autorul aici, căci și eu i-am auzit pe acești Armâni de o sută și de o mie de ori plângându-se din cauză că Grecii îi înfătoșează și pe ei ca Greci, ceea-ce ei nu vor. Voi tinerii, faceți-le deci dreptate.

— După ce Armânilor se va da libera cultivare a legii lor și a limbei lor și după ce ei vor ajunge la un oare-care grad de cultură, zisei eu, atunci ei enșiși vor scri și enșiși ei își vor face dreptate. Pagina aceasta de istorie este a lor și nimeni nu va izbuti să le-o iea, cu atât mai puțin istoriografii greci.

— Până atunci însă, am adunat eu material pentru istoria Armânilor . . . !

Și deschidînd alt saltar, părintele Faveyrial îmi arată un mare teanc de manuscrise.

— Eată . . . `adaose el, după moartea mea, care nu mai poate întârzia prea mult, Valahii au aici la un loc mai tot ce 'i privește.

Și stătu bătrînul cât-va, privind la 'naltul teanc de manuscrise, și parcă mîngăea niște amintiri dulci, rechemîndule din vremi îndepărtate. Ochii lui se luminau mereu, se deschideau mai mari, buzele îi tremurau încetinel . . . ear apoi și fața lui, și ochii lui, și gura lui puțin agitată parcă începură a zîmbi, dar cui? căci privirea lui era ca perdută în spațiu? . . . De sigur unei idei mari pe care el o va fi hrănit o viață întreagă cu tot sângele inimei lui. Apoi își opri ochii pe mine și îmi zise ca în șoapte:

— Da . . . au o putere de voință . . . o putere de voință, care va aduce servicii imense credinței . . . Numai ei vor reda bisericii pacea mult dorită!

Ani îndelungați a trăit la Bitule acest bătrân și a făcut atâtea drumuri în comunele Armânilor și a simțit cu ei, și le-a

Părintele Favcyrial

înțeles dorurile, și le-a înțeles firea, de aceea admira cu atâta convingere și speranță puterea de voință a neamului aces-

I. Nențescu. Dela Româniilor din Turcia Europeană.

tuia. Așa cum grăise el cuvintele din urmă și cum apoi ridică încetinel ochii în sus, părea într'adevăr ca inspirat. Toată ființa lui era pătrunsă, străbătută de credința în voința Valahului.

— Părinte Faveyrial, îi zisei eu rugător, îmi dai voe să te fotografiezi?

Călugărul Lazarit se ridică în picioare și tot sângele îi peri din obraz, apoi îmi răspunse cu durere:

— Ast-fel mă socotiți D-v.? Credeți că eu lucrez pentru ca să fiu cântat și lăudat? Și oare fapta bună nu este destulă resplată, pentru acela care o făptuește? Am trăit fericit, căci am lucrat numai după îndemnul conștiinței și nu aștept, decât ca Dumnezeu să voiască a mă chema la sine. Acesta este ultimul meu dor. Ear dacă bunul Dumnezeu voește ca eu să mai stau aici, voi munci înainte și voi fi fericit muncind. Nu... altă urmă nu trebuie să rămăe după mine, decât faptele mele... Chipul meu? O bietul chipul meu... nu'i acordați atâta atenție!. Să nu te superi... nu'ți pot da voe să mă fotografiezi....

Vădusem încă o față a acestui suflet de elită și îmi părea rău foarte, că amărisem pe bunul și nobilul bătrân. În tăcere îi întinseu mâna. El mi-o cuprinse cu amândouă mânele și mă privi ca și cum el mi-ar fi fost greșit cu ceva.

— Să nu te superi... îmi mai zise la despărțire.

Așa s'a petrecut ântăia noastră întrevvedere. Fotografia lui nu mi-a fost dat s'o am, decât după ce acest bătrân a fost—cum zicea el—«chemat de Dumnezeu»! ¹⁾ De zeci

---

¹⁾ Câte-va luni mai târziu, în 1893, primeam din partea unui profesor armân o scrisoare din Bitule, în care se zicea: «Azi 14/28 Noemvre 1893, părintele Faveyrial a încetat din viață. De sigur că și D-ta vei regreta această mare pierdere a noastră. Jean Faveyrial, preot din ordinul Lazariților franceji, născut la 1817 în diocesa Lionului, a lucrat cu o rară abnegațiune pentru tinerimea noastră și s'a sacrificat pentru cestia național-culturală armână. Deși a dispărut dintre noi, etern il va urmări recunoșcința noastră. Fie bine-cuvîntată țara în care s'a născut și sînul ce l'a alăptat!»

de ani se rugau Armânii recunoscători, ca părintele Faveyrial să se fotografieze; școlarii lui de la liceul armânesc i-au cerut voe ca să-i desemneze chipul, dar el a refuzat în tot deauna. Și nu-i plăcea să fie lăudat; și fugea de omul căruia el îi dădea vre un ajutor, pentru ca să nu i se mulțumească.

El își găsea mulțumirea în însăși buna făptuire pe care o făcea totdeauna mai mult în taină. Toată lucrarea lui era pentru Dumnezeu și prin voia lui Dumnezeu, el deci era unealta lui Dumnezeu întru buna făptuire, și de aceea — zicea el — nu i se datora mulțumire lui, ci Aceluia, prin voința căruia lucrase binele.

Dela întâia întrevvedere și până acum, când voeam să'l ved iarăși, trecuseră vr'o două zile, în care întâlnisem o sumă de oameni, căror el le făcuse îndatoriri și ușurări. Institutorii și profesorii armâni, toți îmi vorbeau cu gura plină de laude pentru părintele Faveyrial și îmi arătară o mulțime de ocaziuni, în care călugărul Lazarit a pus puternic umărul, pentru cauza culturală a Armânismului.

Vedându-l acum a doua oare îi mulțumii pentru toate ajutoarele date Armânilor și îl felicitai, dar el îmi răspunse:

— Asta e ca și când mi-ai mulțami că am ajuns la adânci bătrânețe, sau pentru că eram odată castaniu și am ajuns cu părul alb. Așa am făcut pentru că așa îmi cerea inima să fac, și tot așa voi lucra și dacă aș mai avea încă o viață, pentru că așa îmi cere inima și mintea. Cine îmi datorește ceva pentru aceasta?

— O sumă de oameni carii îți unesc numele cu acela al amicului valah al Sfinției-Tale.

— Stați... stați... nu vă prea grăbiți. Ceeace a făcut Apostol Mărgărit și ce am făcut eu e încă prea puțin! Dar să nu uitați și pe alți lucrători în viaa aceasta a voastră. Cei carii vor scri odată istoria redeșteptării Armânilor să nu uite pe Jeanpetry, directorul politic al ziarului francez

«*Courier d'Orient*» ce apărea în Constantinopol. Jeanpetry, era frate cu șeful poliției lui Napoleon III; avea mare trecere la Stambul, era o minte ascuțită și departe vedătoare. El a fost cel mai aprig apărător al Armânismului din Turcia. O sumă de articole privitoare la Armâni, apărute în ziarele franceze «*Le Soleil*», «*La France*» și în «*Le Constitutionnel*» toate erau scrise de amicul meu Jeanpetry. Nu există ziar în România, care să fi apărat cauza culturală a Macedo-Românilor cu atâta căldură, cu atâta pătrundere și cu atâta putere ca ziarul lui Jeanpetry. Grecii nu mai aveau răgaz de loviturile ce el le da neconținut. Focurile din multe sute de tunuri nu putea să-i doară ca focurile ce le trimetea el cu pana lui. Grecii îl și numeau: *le grand greco-phobe*. Chiar cauza pentru care a încetat ziarul lui Jeanpetry, a fost polemica cumplită ce el ducea în contra Grecilor și intrigile acestora. Da...scria articole și studii puternice!

— Unele se traduceau de presa română.

— Și mai este încă un publicist important în cauza culturală a Armânismului, este Bordeanu, agent diplomatic al României la Constantinopol și mai târziu director politic al ziarului oficios «*La Turquie*». Bordeanu a scris adesea-ori și cu destulă pricepere despre intrigele grecești, despre pretențiile acestora asupra Armânilor, Albaneșilor și Bulgarilor din Turcia și săgețile lui intrau adânc în carne. Pe acesta iarăși să nu'l uite acei carii vor scri istoria redeșteptării neamului valah de aici. Cât despre partea lui Apostol Mărgărit în această lucrare, se vede pe față. Cei din România, fiind-că nu o cunosc, de aceea nici nu o prețuiesc. Dar Austria, care cu toată puterea ei, nu a putut face nici a zecea parte, și Italia, care cu toată puterea ei, nu a putut face mai nimic, privesc la Apostol Mărgărit cu invidie. Decând te afli prin locurile acestea, ai văzut casa lui Apostol Mărgărit? adevărat locuința lui, căci casă nu are.

— Am văzut-o.

— Știi că e la Constantinopol, unde se află și delegațiunea poporului Armânesc, spre a cere Sublimei-Porti un episcop armânesc. Dar ai vădut locuința lui Apostol Mărgărit?

— Am vădut-o...

— Și ai vădut că Apostol Mărgărit s'a îmbogățit? Ai vădut cât de somptuos e mobilată locuința lui? Trei velințe mai noușoare, și alte trei sau patru vechi, și două sau trei paturi și vr'o câte-va scaune...le-ai vădut nu'i așa? Ași...! el e un mare bogătaș.... mai are și doi cai la grajdii..! doi..! — Cum e judecata lumii! Acum câți-va ani trecuți, el fu cu nepusă masa luat, aședat pe un cal și esilat la Ianina... Și când îl duceau călare, eată că îl întâlnesc eu... Mă rog de jandarmi ca să mă aștepte puțin la marginea orașului... Alerg în fugă acasă... deșert saltarele acestea, în care nu găsii decât doi napoleoni, și iarăși alergai și-i dădui 40 de franci pentru esil.... Și știi cât avea bogătașul Mărgărit în buzunar? șeaze-zeci de parale turcești...! Cum e judecata lumii....«Ce vei face tu numai cu atâta în esil?» îl întrebai eu, ear Apostol Mărgărit îmi răspunde: «Nici de atâta nu am trebuință... Averea mea este curățenia conștiinței mele și încrederea în Inalta-Poartă!» — Atunci mă rugaiu de jandarmi, îi conjuraiu ca să nu'î facă nici un rău pe drum, ci să'l ducă sănătos la Ianina... Dar Mărgărit îmi răspunde în locul jandarmilor: «Fii liniștit părinte! Dreptatea cauzei mele este pavăza mea! Fii liniștit...Sublima-Poartă se va convinge... că poporul armânesc îi este credincios și devotat... se va convinge că dreapta cauză culturală a Armânismului este o cauză a imperiului...» Și era liniștit Apostol Mărgărit și vorbea cu căldură ca și când ar fi ținut o predică. Apoi plecă însoțit, precedat și urmat de jandarmi. Stătui locului până îl perdui din vedere. Apoi mă liniștii. Știam că el n'a păcătuit și că sfânta lui cauză trebuia să învingă intrigile grecești și grecomane.

Părintele Faveyrial rămase cât-va pe gânduri, dar începu iarăși:

— Când voea să plece la Constantinopol, pentru a cere un episcopat armânesc, l'am întârziat cât-va timp, și am căutat să 'l conving că în zadar îi vor fi toate ostenelele, și că nu va câștiga la Stambul ceeace el dorea pentru neamul lui. I-am spus și i-am lămurit, că nu are decât să întindă mâna spre Roma și va avea atâți episcopi câți va voi; dar el s'a opus zicând: «Nu pot și nu trebuie să cer decât dela Sublima-Poartă, ceea ce este de trebuință și de folos Armânilor din Turcia. Poporul armânesc este credincios supus al Sultanului.... Sultanul e părintele iubitor al poporului armânesc, și dacă poporul armânesc ar cere din altă parte ceeace 'i trebuiește 'și ar trăda părintele.» Eu i-am zis: Dar vei aștepta ani mulți și tot nu vei căpăta episcopatul dorit. Ear Mărgărit îmi răspunse iarăși: «Ori-cât de mult aş aștepta îndeplinirea acestei drepte cereri a poporului Armânesc, voiu aștepta cu încredere și cu răbdare.» Veți, Domnul meu, că îndată ce vorbești cu un Valah, din vorba ca și din fapta lui ese la iveală marea calitate a Armânului:—a aștepta cu răbdare—calitate prin care el învinge toate și care pe mine m'a umplut de atâta admirare.

Convorbirea alunecă cu încetul asupra numărului Valahilor și găsi că părintele Faveyrial cunoșcea cestia aceasta à fond. Insistaiu însă pentru moment asupra numărului locuitorilor Armâni din Bitule, pe care el, neținând seamă de faptul că unii sunt de partida armânească și alții de cea grecească, ci luând ca măsură limba vorbită în casă cu părinții, cu soția și cu copiii, îl ficsează la 15.500 de suflete, aparținând trunchiului Voscoplean. Li arătaiu ce fel împart eu pe Armâni în mai multe ramuri și se grăbi a-mi aproba planul, zicând că era cel mai apropiat de realitate, și recunoscând că aceste ramuri sau triburi există de fapt la Armâni.

— Probabil, adaogă el, că 'Armânii din Albania sunt și ei Fărșeroți cu carii se aseamănă în ce privesc bărbăția și curajul și cu toate acestea ce deosebire în graiu, în port, în obiceiuri. De aceea Armânii din Albania pot fi socotiți ca un trib deosebit, fără a se păcătui cu ceva împotriva adevărului.

Dimitrie Bolintineanu ¹⁾ vorbind despre Armânii Bituleni zice: «Bitolianii fac parte din Moscopoleni. Găsirăm în toate cunoșcințele ce făcurăm, oameni foarte politicoși și delicați, pe cât par reci și posomorîți când nu-i cunoști de aproape. Ei trăesc mai mult între dênșii. Ocupați în comerciu, toată ziua afară din casă, reintrarea lor în familie este o trebuință de liniște și de singurătate. Ast-fel, fără voea lor, sunt retrași.» Acum, de când cu împărțirea Armânilor în două tabere dușmane, ei trăesc și mai retrași; căci, după cât arătaiu, adesea părintele e grecoman și fiul «armân curat» și atunci nici nu se vîd.

Femeile, cu două sau trei decenii în urmă, nu prea luau parte la lupta de din-afară de casă ele își iubiau copiii și bărbații și vorbeau înainte limba lor armânească pe care și ele o învățase de la mamele lor. Acum însă femeile au început a rîde de bărbați că vorbesc grecește. Lucrul acesta l'a observat și Dimitrie Bolintineanu încă de pe timpul său și îl mărturisește când descrie viața din casă a unui amic al lui, din Salonic numit Cosmad. Eată: «D-l Cosmad era însurat. La prînz mă presentă la femeea sa, care era încă tînără și frumoasă, vorbind în limba armână, cum se vorbește în acele locuri. Doamna Cosmad nu păru împedicată. Imi zise în aceeași limbă că îi pare bine vedîndu-mă în casa lor. *«Îmi pare ghine că te vîz la casa mea.»* La masă fuseiu întreat, când în limba grecească de d-l Cosmad, când în limba armână de doamna soția sa, despre scopul venirii mele acolo, și mai mult încă

¹⁾ *Călătorii la Rom. din Maced.* etc. pag. 112.

despre țara noastră. Luau aminte că Doamna nu vorbea grecește, nu știa acea limbă, și că mustra pe soțul ei de ce nu'mi vorbea românește. «De ce sborești grecește și nu armânește?» Ea îmi spuse că femeile armâne nu știu grecește și nu vor să învețe; că bărbații sunt siliți a învăța acea limbă, având nevoie de ea în comerț, că șerbii din casă toți sunt Armâni, ca să învețe copiii lor armânește; că pe băeți îi învață grecește, dar pe fete nu; că ei nu mărită fetele după Greci sau Bulgari, nici dau pe băeți după grece sau bulgare. Că are o fată de cinci-spre-zece ani, că fata știe limba franceză și turcă, dar nu știe grecește.»¹⁾ Mai mult decât atunci, când Dim. Bolintineanu cutriera Peninsula, râde astăzi femea armână de bărbatul și de rudele ei, care vorbesc grecește. Și în unele părți ale Macedoniei, femeea Armână s'a ridicat deja hotărîtor în contra limbei grecești. Veșdend ea, ca mamă, că se rupe dragostea dintre fiii ei, din causa acestei limbi străine; veșdend, ca soră, că legaturile frățești se rup tot din aceasta pricină; veșdend, ca soție, că bărbatul se desface de frați și de cumnați din această causă; acum ea duce un resboiu neînterupt în contra limbei străine, care tulbură pacea și iubirea din familii. In Gopeș în Moloviștea, în Crușova și în alte multe părți, bărbatul nici nu mai cutează a vorbi pe grecește în fața femeii lui, ci numai în afaceri o mai întrebuintează. Și zilnic greceasca, pe care femeile armâne nu au cultivat-o nici-odată, începe a fi alungată și de bărbați. In schimb se începe a se cultiva limba turcă, și așa și este drept a fi. Dintre toate școalele naționalităților din Peninsula-Balcanică, cea antei, care a deschis porțile ei limbei turce este școala armânească. Școala greacă și cea bulgară, au introdus și ele limba statului în programele lor, însă aceasta o fac numai de ochii lumii, și mai ales pentru a orbi autoritățile

¹⁾ Id. pag. 31—32.

turcești, dar în realitate nu îi dau importanța ce ea are în școalele armânești, unde limba turcă e cultivată cu toată serioșitatea, atât în învățământul primar, cât și în cel liceal până la fine.

Venind vorba despre școală, cred că aici ar fi locul să atrag atențiunea Armânilor din Bitule, cari au în mâni diriguirea școalelor și a luptei culturale a Armânismului, asupra unei mari și foarte simțite lipse. Voiu să vorbesc de cultivarea muzicii vocale în învățământul primar, ramură lăsat prea mult și prea de mult în părăsire. Pe când școala românească stă mută, cea grecomană cultivă muzica cu o foarte mare luare aminte. Elina și muzica. Cu privire la limba elinească, școala grecomană își dă foarte bine seamă că nu are de cine să fie controlată în Macedonia, și caută a smulge admirația sau, mai bine, buimăcește mulțimea aruncându-i praf în ochi. Ear muzica o are ca un fel de ornament, ca o curioșitate spre a mișca inimile în favoarea școalei grece, și deci în favoarea panellenismului. La onomasticele oamenilor mai de seamă din Bitule, la nunțile familiilor cu vață, pe la sărbători, dascălii grecomani își iau școlarii, și pottiți sau nepoftiți, ei se instalează pe la uși și încep a cânta. Și se adună lume multă pe strade, și îi ascultă lume multă, doritoare de cântice străine, ear unii robiți de noutate a lucrului șoptesc: «Parc'ă tot mai bine se învață la școala grecească!» Și ce cântă corurile acestea școlare conduse de dascălii grecomani? Mai numai arii născute în Regatul-României. În deosebi de ariile duse în Macedonia de d-l Teodor T. Burada, întâlnești pretutindeni cântecele lui Scheletti și ale lui Cavadia și valțurile lui Ivanovici. Acești compoziți români sunt tot atât de bine cunoscuți în Macedonia ca și în România. Pe ariile și cântecele lor, bine-înțeles că, grecomanii pun cuvinte grecești, alcătuind rime pentru felicitări de ziua numelui, de cununii, de botez, etc. Și în ochii multora din Turcia școala grecomană pare ca superioară

celei române și celei bulgare numai din cauza cultivării muzicii, pe care cine o aude o și gustă și deci o și judecă, fie chiar numai cu simțirea. Dela un timp încoace școala bulgară, recunoscând înriurirea educativă ce are cântarea asupra spiritului copilului și prețuind rolul ce are în disciplina școlară, a început a cultiva și ea această ramură de învățământ. Școalele Lazariților cultivă cântarea pe o scară foarte întinsă, și chiar au izbutit a converti un mare număr de Bulgari mai numai prin cântare, prin știuta putere cu care musica ia stăpânire asupra minții, după ce mai ântăi apucă și supune nervii. Cercetătorii etnologi cunosc și știu ce mare rol are musica în viața popoarelor de sud, și dacă și direcția școalelor armânești din Turcia cunoaște acest lucru, atunci ușor poate înțelege golul ce lasă în școala română lipsa de cântare, și amărăciunea ce simt Armânii față de muțenia școalelor lor.

La Armânii din Crușova, Moloviște, Gopeși și din Bitule se găsește un cântec, cu cuvinte grecești, în care se pare că se vorbește de Mihaiu-Viteazul. «În călătoria ce am făcut la Românii din Peninsula-Balcanică—zice d-l Teodor T. Burada ¹⁾—am cules în Crușova, orașel pe deplin românesc, nu departe de Bitolia, capitala Macedoniei, *cântecul lui Mihai-Viteazul*. Acest cântec este răspândit la Românii de acolo... l'am auzit de la *Enache Giasco* și dela *Andrei Bagav*.» Apoi adaogă că acest cântec, care preamăresce vitejia vestitului Domn Român, «se cântă în limba greacă, pe care, este știut că Românii macedoneni o vorbesc alături cu cea română.» Inclinat sunt și eu a crede, că faima acestui mare Voivod, care ajunsese foarte departe, să fi străbătut și la Armânii din Macedonia de nord, precum și la triburile armânești din sudul Macedoniei, din Epir, din Tesalia, etc. Totuși se pare că nu Armânii au dat naștere

¹⁾ Vezi *Convorbiri literare* anul XXV, pag. 1127.

poesiei ce voi înfăţişa mai jos, şi mă îndoesc că vor fi conlucrat măcar la ea cătuşi de puţin, adecă că vor fi dat conlucrarea aceea ce primeşte o poezie populară, trecând din gură-în-gură. Eată traducerea d-lui T. T. Burada:

Mihai-Bei ni s'a pornit să se ducă să se bată.
 Ia Evanghelii din Valahia şi Crucea din Poli ¹⁾
 Înainte merge crucea, în urma Evangheliile
 Ear Mihai-Bei între ele, ca soarele, ca luna.
 Acolo unde se duse şi poposi în liveşile cele verzi,
 Aşedă steaguri roşii pe corturile cele verzi
 Şi cum s'a apucat de luptă, de pustia de zăngheneală.
 Caraula a strigat, caraula zice:
 Incetează Mihai bătlia, pustia de zăngheneală!
 Să numărăm oştirea noastră, să numărăm oştirea ...
 Numără Turcii de trei ori: le lipsesc trei mii —
 Numără şi puţii de Români, le lipsesc trei inşi!
 Păcat de nişte așa-copii ... păcat de nişte-asa voinici! -- ²⁾

Acest cântec naiv ca vers şi ca cuprins, ce dovedeşte despre marea faimă a lui Mihai, nu poate să fie creat de geniul poetic al poporului armânesc. În timpul lui Mihaiu, Armânii se bucurau de o mare autonomie, ale căreia resturi au fost zdrobite mai târziu de tiranul Ali-Paşa-Tepeleni, ear Grecii erau desăvârşit supuşi. E foarte probabil că poporul grec, care disperase de sineşi încă de mult, să fi alcătuit poesia de mai sus, când a vădut la nord strălucind steaua lui Mihai. El aştepta de mult ca mântuirea să-i vie de afară, precum i-a şi venit. O parte a Tesaliei a câştigat-o în dar de la Europa acum câţi-va ani, şi tot în dar aşteaptă acum Epirul, Albania până la Duraţiu şi Macedonia până la Scopia. Un mare amic al Greciei, d-l Gaston Deschamps, care a călătorit mult prin această ţară

¹⁾ Adecă din Constantinopol, care oraş pe armânesce se cheamă Poli.

²⁾ Tecstul grecesc se găseşte dat de D-l T. T. Burada tot la locul cit. *Con-vorbiri literare*, ca şi cel de sus românesc; pag. 1127—1128.

și a stat de vorbă cu mulți Greci, i-a auzit adesea exclamând: «Ah! nous ne pouvons rien par nous mêmes. Les «Franghi nous donneront encore quelques lopins de terre, et

Derviș Baba-hu.

«voilà tout!» ¹⁾. Vorbele acestea arată în destul ce fel gândesc Grecii despre sine-și, și despre puterea nației și statului lor.

¹⁾ *La Grèce d'aujourd'hui*; Paris, 1892, pag. 300. — «Les Franghi», adică Francejii, dar în exclamativa zicere de sus Grecii înțeleg, prin cuvântul *Franghi*, mai mult pe Europa apuseană.

X.

ÎNTÂLNIREA CU MEHEMET FAIC-PAȘA. UN CONSILIU INTERESAT. ȚESĂTURĂ
INTRIGILOR PANELÉNISMULUI. DATINILE CE ȚIN DE ÎNSĂRCINARE. DATINILE DE
LA NAȘCERE. CREDINȚA ÎN URSITOARE. FLĂCĂUL ȘI FATA ÎN FAȘĂ. «AMIEĂULU
FĂRĂ DI FUMEALÎE.» GRIJA DATĂ ÎN ZILELE D'ÂNTÊI LEHUZEI ȘI NOULUI NĂSCUT.
CĂDEREA BURICULUI. PURIFICAREA LEHUZEI DUPĂ 40 DE ZILE. DATINILE ȘI
CREDINȚELE DE LA BOTEZ. ASEMĂNĂRILE ȘI ABATERILE DE LA ARĂTATELE DA-
TINE LA DIFERITELE TRIBURI ARMĂNEȘCI.

Punct la orele două p. m. suiam treptele de la palatul admini-
strativ al vilaietului Monastir, spre a mă presenta valiului.
Trecui prin câte-va coridoare lungi până ce ajunseiu la can-
celaria lui. Niște grele draperii de covoare se dară în lături
și fui introdus la E. S. Valiul Mehemet Faic-Pașa, care pu-
tea să fi trecut peste 55 de ani, dar nu era de cât însu-
rit. Are un chip inteligent și își mișcă capul încet, însă ochii
îi sunt vii și neastâmpărați. Când vorbește, pentru a ascunde
interesul ce pune într'o convorbire, și mai ales pentru a-și
ascunde setea de a cerceta și a afla, își pleacă puțin ca-
pul pe spate și închide ochii. După ce schimbaram cele
d'ântei saluturi, și luai loc pe o sofa în dreptul unei mes-
cioare de fumat, Valiul bătu din palme de trei ori, un ser-
vitor apăru cu mânele încrucișate pe piept, salută adânc așa

cu brațele încrucișate și rămase nemișcat în fața guvernatorului. Faic-Pașa făcu semn cu stânga, arătând spre masa lângă care ședeau eu, fără a zice un cuvânt; servitorul înțelese, salută iarăși ca la intrare și plecă. Peste cât-va se reîntoarse cu țigări și cu cafele.

Sorbirăm de câte-va ori din cafea, apoi Valiul bătu din nou din palme și apărură translatorul prin mijlocirea căruia începu conversația în franceza:

— Vă aflați de mult în Macedonia...?

— Da... răspunsei eu.

— Cunoașteți acum vilaietul Monastir...

— Aproape.

— Ați fost și prin alte vilaiete.

— Puțin.

— Cum găsiți țara noastră?

— Frumoasă. Aveți munți grandioși, păcat numai că sunt prea despăduriți. Aveți râuri minunate și pe ici pe colo lunci roditoare. Sunt unele priveliști în Turcia demne de admirare. Dacă vă-ar fi drumurile mai bune și dacă ar ști străinătatea despre frumusețea naturii de aici, ați avea mulți vizitatori străini.

— Cum găsiți agricultura la noi?

— Mijlocie. Dacă însă s'ar ocupa și proprietarul de pământul lui, ați produce mai mult și mai bun. Cu creșterea vitelor stați însă foarte bine, mai ales cu creșterea oilor și a caprelor, de și în paguba pădurilor, ce nu se pot ridica din cauza pășunatului.

— E frumos orașul București?

— Destul de frumos.

— Mai frumos de cât Monastir?

— Cu mult.

— Și mai mare?

— Cu mult.

— Cu cât mai mare?

— Dar în oraşul Bucureşti avem deja peste 250.000 de locuitori.

— ?!

Translatorul îmi explică cum că pentru a fi înţeles trebuia să exprim numărul locuitorilor pe numărul caselor din Bucureşti. În Turcia statisticile, incomplete de altfel, ce se fac de Cogeabaşii, adică primarii comunelor, şi de administraţie nu socotesc pe numărul sufletelor, ci pe numărul caselor. Acest soi de statistică însă dă mai mult o privire asupra întinderii oraşelor, oraşelelor şi târgurilor, decât asupra mulţimei şi puterii populaţiunii lor. Făcui deci socoteala pe case, cu privire la Bucureşti, şi o arătau Valiului prin translator. Atunci Faic-Paşa zise cu mirare:

— O! dar Bucureştii e un oraş din cele mari! Asta va-să-zică cam de trei ori mai mare decât portul Salonic.

— Nu cunosc încă Salonic, răspunsei eu.

— Să facem altfel socoteala noastră: adecă cam de şeseşapte ori mai mare decât Monastir.

— Cam aşa ceva.

— Mare oraş! şi Valiul plecă uşor capul pe spate, apoi de-odată îl ridică şi întrebă:

— Dar la Salonic nu vă duceţi?

— Nu încă.

— Aşa?! făcu el mirat.

— Dela Salonic voiui porni la Constantinopol.

— A! mergeţi şi la Constantinopol?

— Negreşit.

— Dar până atunci?

— Mai ântăi voiui merge spre Ohrida, Beala-de-sus, Beala-de-jos, Struga. . . .

— Va-să-zică voiţi să vedeţi şi Albania. . . ?

— Da. În drum spre Ohrida am încă comunele armâneşti Resna, Iancovêţ. . .

— Aşa? . . . Aşa? . . . făcu Valiul

— Da. Comune pe care voiu să le văd.

— Foarte bine. Și unde mai mergeți?

— Cred să mă duc la Gheorgea, de acolo la Voscopole. Și mai am în drum încă o sumă de comune armânești.

Valiul rămase cât-va timp nemișcat și cu ploapele lăsate. Dar când am pronunțat cuvântul *Gheorgea*, de ce a clipit atât de nervos și nerăbdător? Eșeam din vilaietul lui, și dacă bănuia că aș fi un agitator, ar fi trebuit să se bucure că vream a merge la Gheorgea, precum la Haman Vlach-Ciarși se bucurase atât de evident Hașim-Efendi . . . Vedeam că convorbirea ajunsese, tocmai de unde încolo trebuia să se asemene cu aceea pe care o avusesem cu șeful poliției, deși Valiul își dădea osteneală să n'o lase să semene. Era însă vădit ca Hașim-Efendi venise și raportase numai cu puțin timp înainte de sosirea mea la Faic-Pașa.

— Cu ce interes faceți călătoria aceasta atât de obositoare?

— Mă interesează Armânii. Doresc să'i cunosc ca număr, să le cercetez datinele, credințele și cât-va și literatura lor populară.

— Foarte bine. Dar numai de populația armânească vă interesați? sau și de alte populații?

Această întrebare era tocmai aceea la care șeful poliției vilaietului nu primise răspuns. Ea era formulată întocmai ca la Haman Vlach-Ciarși, și se părea că se pune mare interes pe ea. De ce? Că eram denunțat ca propagandist și poate chiar ca agitator valah, era lămurit. Dar nu cum-va sunt bănuiră ca agitator și în favoarea Bulgarilor și Grecilor? Nu se poate. Ori ca agitator în favoarea Albaneșilor? A! aceasta trebuie să fie, căci altfel de ce ar displace Valiului călătoria mea la Ohrida, la Gheorgea la Voscopol? Grecomanii vădând că nu impresionează îndestul pe autorități, înfățișându-mă ca propagandist valah, trebuie să mă fi prezentat ca pe un filo-albanez.

— Dar numai populația armânească este interesantă în Turcia? Populația bulgară și cea turcească, bună-oară, nu pot prezenta nici un interes pentru călător? Întrebai eu.

— O! de sigur că da. Cea albaneză de asemeni!

— Neîndoios. Însă nu mi se va imputa, cred, dacă populației armânești voiui da mai multă atenție. Voiui să văd dacă datinele și credințele ei se aseamănă cu cele ale noastre ale Românilor dela Dunăre. După datine se dovedește mai sigur originea unui popor. Graiul primește modificări într'un timp relativ scurt, ear datinile sunt totdeauna mai persistente. Și după datinele ce voiui aduna la Armâni, vor putea judeca cei carii mă vor citi, dacă Armânii sunt de origină romană, ori de sunt Eleni grăitori pe armânește.

— Puțini mai cred acum că Armânii ar fi Greci.

— Aici văd că nu mai crede nimeni, căci îi aude vorbind armânește, însă în occidentul Europei, cred încă mulți că Armânii nu sunt decât Vlahofoni, după cum îi prezintă Grecii, grecomanii și filo-elenii. În zadar voiui scri eu că Armânii sunt Armâni, mi se va zice că văd printr'o prismă sovunistă. Însă când voiui arăta că în Macedonia, am găsit la Armâni și la Armânii-grecomani o datină, după care ei într'o anumită zi a anului pedepsesc pe câini, precum fac și mărginașii din București, și mai ales locuitori din județul Romanați, carii în acelaș timp bat pe câini și resplătesc pe gășce, dându-le boabe de porumb, și voiui arăta că această datină nu este alt-ceva decât o străveche amintire, după care se resplătesc gășcele, ce au găgăit când Capitolul era amenințat de Gali și câinii se pedepsesc, pentru că nu au lătrat, atunci mulți dintre acei carii numesc Vlahofoni pe Armâni, vor sta pe gânduri. Turcul, Bulgarul, Albanzul și Grecul nu datoresc gășcelor nici o recunoștință, pentru faptul că ele prin strigătul lor au mântuit Roma din mare primejdie, Armânii însă, da... pentru că ei sunt descendenți ai Romei. Și, datina aceasta, de origină pur romană, vedește

origina Armânilor mai clar și mai lămurit decât, toate gramaticile câte s'au scris și câte se vor scri asupra graiului lor.

Faic-Pașa, căduse pe gânduri. Il obosisem de sigur, ori cugeta cum-va la gășcele ce-au mântuit Roma din primejdie?! El una avea în gând și de aceea mă întrebă:

— Atunci ce căutați prin Albania? Se pare că ați adunat deja datinele ce vă trebuiesc spre a susține tesa Dv., în care eu unul cred desăvârșit, de oare-ce eu m'am încredințat de mult că prețișii Greci din Macedonia sunt Armâni. Am avut eu aici în Monastir consuli ai Greciei, care nu erau Greci cum nu sunt eu, ci Armâni, unii din Blața alții din Vlaho-Clisura, însă creșcuți la Atena și, se-înțelege, adăpați acolo cu șerbeturile pansenismului. Atunci de ce vă mai duceți și în Albania, unde căile sunt atât de grele?

— Dar acolo nu sunt câte-va sute de mii de Armâni?

— Ba sunt, este adevărat. Aveți acolo și o provincie întreagă, a Muzachiei, plină mai numai de Armâni.

— Dar numai în Muzachiea? Lângă Berat și în Berat, nu? În porturile de pe mare, nu? În orașele mari, nu? Între Dulcino și Durațiu, nu? Și pretutindeni în Albania...

— Adevărat.

— De sigur că nu am cum să văd toate orașele și comunele Albanovlahilor, dar trebuie să mă întâlnesc și cu ei...

— Foarte bine. Când plecați?

— Măne foarte de dimineață, și pentru că sunt căile atât de grele, sper că Escelența-Voastră îmi veți da doi suvari, ca să mă însoțească.

-- Și numai cu doi suvari voiți să mergeți la Ohrida?

— Ba nu. Mai am și câți-va oameni ai mei. Nevoie mare nu aş avea de suvari, însă doresc ca să fie cu mine și oameni de-ai stăpânirii.

— Foarte bine, mâni în zori veți avea doi suvari.

Convorbirea se curmă de sine aici; apoi ne strinserăm mâinile și ne despărțirăm. Nu mai încăpea îndoeală că

denunțătorii mei mă prezentaseră ca agitator albanez, și cum o asemenea pîră era lipsită de ori-ce temei, doream de se putea ca Valiul să-mi atașeze, printre suvarii, un om de încredere al lui, care să privigheze tot ce voi face și tot ce voi zice, de aceea și esprimasem guvernatorului dorința de a avea pe lângă mine oameni de ai stăpînirii, deși nu aveam nici-de-cum nevoie de ei.

După ce eșii dela Valiu, în drum mă întîlnii cu un cunoscut, un Grec care mi se arătase cu foarte amicale sentimente, încă dela intrarea mea în Macedonia. Acesta mă întîmpină, ca un om care se furișează, care se ferește ca să nu fie vădut cu mine. Imi vorbea încet și mereu se uita împrejur cu un aer foarte îngrijorat. Știa că am fost în audiență la Valiu, venea și se interesa cum voi fi fost primit, îi respunseiu că bine.

— Să nu te încrezi, îmi zise el în șoptă.

— N'am nici încredere, nici neîncredere de dat, de oare-ce nu am nimic de ascuns.

— Nu zice vorbă mare. Ca amic te consilies să nu te încrezi, și caută de ascunde notele ce ai adunat.

— Aș putea să le citesc Valiului.

— Nu zice vorbă mare. Ești bănuît.

— Bănuît? Da, de voi Grecii, cărora poate că nu vè-ar plăcea notele mele.

— Știm ce e în notele d-tale...

— Știți?! întrebaiu eu mirat.

— Da știm...

— Atunci aveți oamenii voștrii printre Armâni?!

— Da, precum și Valahii au oamenii lor printre noi....

— Prin urmare aici totul se deapănă prin spioni și spionaj?

— Positiv. Și de aceea nu vei putea să te ții mult timp în Macedonia, ci vei fi nevoit să-ți curmi lucrarea.

— De ce?

— Ne-am îngrijit noi de aceasta.

- Cine voi?
- Noi Grecii.
- Voi Grecii? unde sunt Grecii în vilaietul Monastir.
- Totuși vești bine, că există în acest vilaiet lucrarea lor.
- A Grecilor? Vrei să zici a mitropolitului grec și a consulului grec?
- Nu știu...
- Îți fac cunoscut că E. S. Valiul îmi dă doi suvari armați, ca să mă însoțească în călătoria mea la Ohrida.
- Pleci mâni pe la trei ore după miezul nopții?
- În adevăr aceasta era ora de plecare fixată într'un cerc de amici destul de restrîns. Cum era știută? Deci răspunsei:
- Da mâni însă după ce voi lua prânzul, căci aș dori să dorm ceva mai mult; am auzit că drumul e foarte greu.
- Așa? Nu pleci dimineață în zori? întrebă el mirat.
- Nu.
- Imi dădeam foarte bine seama, că acestui bun amic nu trebuia să-i spun adevărata oră a plecării, pentru ca bunii lui amici să nu-mi pregătească vr'o serbătoare în călătorie.
- Pot deci mâne să trec pe la d-ta?
- Da, între 10 și 11 ore înainte de prânz.
- Voi veni, ca să-ți ved și eu suvarii Valiului.
- Ce vrei să zici?
- Că nu vei avea suvarii.
- Dar mi-a promis Valiul, am cuvîntul lui.
- Cu atât vei rămîne. Suvarii nu vei avea, îți promit și eu.
- Voi avea doi.
- Nici unul. D-ta crești că mergi la Ohrida cu voea Valiului?
- Nu i-am cerut voe, însă merg cu știrea lui.
- Vei vedea la urmă.
- Să-mi permiți te rog să numesc prevederile d-tale : proorocii după Christos.
- Bine... vei vedea însă că eu nu proorocesc, ci îți comunic amical ceea-ce știu, și te privește.

— Fie. Dar un lucru: de ce vă dați atâta osteneală zădarnică și cheltuiți atâta putere de intrigă, spre a înfățișa de Greci, pe Armânii, Albanezii și Bulgarii din Macedonia.

— Pentru că îi vom face Greci.

— Mă îndoiesc.

— Fără dreptate, căci avem în Turcia milioane de inimi armânești, bulgărești și albaneze care simt ca noi Grecii.

— Aceștia sunt grecomani, ear nu Greci. Și până când veți avea aceste milioane de inimi? Pe cele bulgărești le-ați pierdut de când ele se pot exprima bulgărește în școala și biserica bulgară. Beratele date episcopilor bulgari v'au răpit, cu o trăsătură de condeiu, sute de mii de viitori Greci. Pe Albanezi îi veți ține încă lung timp, pentru că guvernele turcești cred că fac bine să le refuze școala și biserica și așa Turcia vă ajută la elenisarea Albanezilor, adică vă dă vouă Grecilor arme în contra ei însăși. Pe Armâni însă îi veți scăpa din mână a doua-zi după ce Înalta-Poartă va recunoaște un episcopat armânesc.

— Știm aceasta, și de aceea Poarta nu va recunoaște episcopat armânesc.

— Dar Înalta Poartă este convinsă că liberarea Armânilor, de robia limbei și bisericeii grece, este în favoarea imperiului. Va putea oare patriarhul de la Constantinopol s'o împedice de a face ceea-ce este nătăgăduit în folosul împărăției?

— Va putea...

— Nu cred!

— Va putea... pentru că are la spate pe Franța și pe Rusia. Va putea.. !

— Să știi că nu-mi spui lucruri așa de nouă, cum crezi d-ta. Și, terminând dă-mi voie să afirm că guvernul turcesc va face ceea-ce este profitabil pentru Turcia.

— Așa crezi d-ta; eu cred altfel.

— Fiindcă unul afirmăm și altul negăm, de aceea se pare că ar fi bine să închidem aici această convorbire.

— Cum vrei. Vei vedea ce zice și viitorul în cestia aceasta armânească.

Voeam să plec, dar bunul meu amic, mă reținu încă, și cu o privire adevărat frățească și cu o tremurătură în voce, ce dovedea cel mai sincer și amical interes, îmi zise:

— Fiind-că ești Român ar trebui să te urësc, și te și urësc, de oare-ce eu sunt Grec... Vești că sunt sincer. Dar ca om îmi ești simpatic, de aceea te rog să ascuți ceea ce ți voi zice spre binele d-tale! Deseară la 7 $\frac{1}{2}$, sau 8 ore locuința d-tale va fi călcată de poliție, și ți se vor lua notele toate câte le-ai cules până acum. Du-le la consulatul românesc!!

— De le-ar lua odată!

— Dar de ți le vor lua, atunci te desparți pe veci de ele. Vor fi citite aici, apoi la Salonic, apoi vor fi trimise la Constantinopol, și d-ta vei fi invitat 'să pleci îndată în România, și nu te vei mai întâlni cu notițele d-tale. Du-le la consulatul românesc!! Căci vești... când odată poliția îți va călca locuința și îți va lua notele, ea va fi ținută să și justifice această atingere făcută unui supus străin, și prin urmare va fi ținută să te scoată vinovat. Și fii sigur că vei fi găsit vinovat... Fotografia unei comune armânești, va fi considerată ca luarea unei poziții strategice; exprimarea celei mai nevinovate păreri asupra administrației, bună-oară, va fi considerată ca o ofensă adusă imperiului. O! de asta nu te îngrijii! D-ta cred că știi, că chiar după o scrisoare de dragoste un om poate fi judecat, ca vrednic de spânzurătoare, când judecătorul e pornit, și mai ales când e ținut să te scoată vinovat, spre a se justifica pe sine însuși. — Pentru binele d-tăle, te rog iarăși, du ți notițele la consulatul român!!

— Poate că ai dreptate... îi respunse eu, arătându-mă ca cuprins de gânduri.

În privirea Grecului — bunului meu amic — trecu repede o licărire, în care se vedea bucuria și mai ales sentimentul

triumfului. Ne strinserăm mânele și ne despărțirăm. Nu era tocmai greu de înțeles gândul bunului meu amic; el își zicea: am izbutit să-l prezentăm ca un agitator în favoarea Vlahilor și a Albaneșilor și i-am agățat poliția turcească de călcăe, acum nu rămâne decât un lucru, să-l îndemnăm să-și ducă pachetele cu notele, cu fotografiile, cu clișeurile la consulatul românesc, inaugurat numai de câte-va zile. Poliția va vedea aceasta și eată consulatul bănuiră încă dela început, și încă de la început tratat cu neîncredere de autorități. Valoarea notițelor scăpate ast-fel poate fi atunci esagerată la nesfârșit. Se poate spune că în ele erau alcătuituri de comploturi, ridicări de planuri a punctelor strategice celor mai însemnate, în fine calomnia și minciuna are atunci un vast câmp de exploatat. Și rezultatul ultim? Eată că consulatul român de curând înființat s'a făcut protectorul unor acțiuni condamnabile și protivnice păcei și bunului traiu al națiunilor din Peninsula, sub ocrotirea părintească a guvernului împărăției. Dar împotriva poporului armănesc câte și câte nu se pot zice atunci? Bunul meu amic, sau mai bine: mitropolitul Pelagoniei și consulul grec, carii prevedeau încă dela inaugurarea consulatului românesc în Bitule «un șubred început» și carii îndocrinaseră pe bunul meu amic, își vedeau dorul ca și îndeplinit. — Mai mult: din cuvintele Grecului se vedea foarte lămurit ce fel lucrează panelenismul sub ochii administrație și chiar prin mâna administrației turce. Panelenismul și ai săi țese tot soiul de intrigi în contra călătorilor străini, apoi îi denunță autorităților și pe urmă așteaptă să culeagă roadele. Ce fel de roade? — Eată cum își fac ei socotelele: mai întâi: ne arătăm credincioși autorităților locale și deci le adormim vigilența cu privire la lucrarea noastră panelenică; al doilea: autoritățile turcești, făcând esces de zel, vor amări pe călătorii străini, carii în scriirile lor își vor vârsa amărăciunea în contra Turciei și a administrației ei; al treilea: atunci ziarele din Grecia și cele filo-

elene din occident vor reproduce amărăciunile călătorilor ofensați și vor țipa într'un glas: «Eată ce va-să-zică admi-

Familie armână din Bitule.

nistrație turcească. . . . .

Eată de ce fapte sunt capabile autoritățile turcești . . . Eată încă o dovadă de slăbiciunea acestui stat, care își teme zilele până și de niște călători inofensivi, oameni ai științei, cari nu aleargă de cât după dă-tine, ori citirea unor pietre etc. Și nue o rușine pentru veacul al 19-lea, veacul

luminei și al civilizației, că asemenea lucruri se mai petrec sub ochii bătrânei și cultei Europe?» Așa își face pane-lismul socotelele și, de cele mai multe ori, îi și esă în-tocmai după dorință. Se înțelege că autoritățile turce nu se vor putea ține în curent cu tot ce scriu călătorii străini, în atâtea limbi, despre ele și despre Turcia. Prin urmare pannelsismul n'are nevoie să'și preschimbe metoa-dele, ci la fie-care nouă ocazie își reîncepe vechea lucrare,

în care cu atât mai ascuțit și iscusit devine, cu cât a repetat'o de mai multe ori. Apoi, panelenismul se sprijinește pe un fapt psihologic bine cunoscut, și anume: greșitul în genere, se ferește de o mărturisire francă a greșelei, mărturisirea fiind totdeauna și recunoașcerea greșelei, ci caută tot soiul de motivări și de justificări greșelei, tocmai pentru a scăpa de mărturisirea și deci de recunoașcerea ei. Eată pentru ce bunul meu amic îmi zicea: Dar când odată poliția îți va călca locuința și îți va lua notele, ea va fi ținută să justifice această atingere făcută unui supus străin, și deci se va osteni să te scoată vinovat, chiar dacă ai fi alb și curat ca zăpada. Se înțelege! când ar fi intervenit note diplomatice pentru lucrurile ce mi s'ar fi luat și pentru faptul că mi s'ar fi călcat locuința, ar fi mărturisit poliția din Bitule șefilor ei dela Stambul că greșeala a fost făcută prin îndemnul panelenismului? Doamne ferește! grija pentru liniștea imperiului a fost îmbolditorul. Ear panelenismul compătând pe aceasta, ar fi stat spăsit ca un cuvios și abea dacă ar fi clipit din ochi. — Se înțelege că panbulgarismul 'și-a făcut și el studiile cu succes în această academie a intrigei. Toate bune, însă intriga era deja țesută, bănuiră eram deja de poliție, și aceasta putea să-mi calce locuința și să-mi ia notele. Și sunt în ele atâtea date statistice, și atâtea datine . . . Să mă despart de ele după ce le-am căpătat cu atâta trudă? Nu. — De aceea în trei cuarturi de oră după ce mă despărțisem de bunul meu amic, predam la poștă recomandate, și adresate mie însumi la București, mai multe pachete, mai multe scrisori și plicuri, pe care mi le-am găsit la reîntoarcere acasă în bună stare și neatînse.

Adusei atâtea convorbiri pentru ca cititorul să înțeleagă din ele starea lucrurilor și împrejurările cu care Armânii sunt nevoiți a lupta, numai și numai pentru dobândirea dreptului atât de firesc, de a vorbi în graiul lor și de a se ruga lui Dumnezeu în limba lor strămoșească. Va trebui însă să

mai aduc în lucrarea de față încă vr'o câte-va asemenea convorbiri, menite a oglindi și alte împrejurări, afară de cele arătate până aici.

Pentru a procura cititorului oare-care odihnă prin schimbarea șirului narațiunii, înfățișez mai la vale datinile și credințele ce țin de sarcină, de naștere, de botez, și de lehoz, precum și pe acelea ce țin de ursitoare, adică de noaptea a treia după nașcerea pruncului, când se crede că i se sortește soarta.

Încă de la nuntă, bărbații mai intimi cu mirele îi zic, ca un fel de urare: «acum dumba-dumba, la an nani-nani» adică: acuma e dăngănitul lăutarilor, ear peste un an nani-nani. Alții sunt și mai lămurii zicând: ți-ai tocmii lăutarii, du-te de tocmășce și leagănul. Urările sau glumele acestea se adresează fecundității perechei ce nuntește; căci și femeile mai intime cu mireasa li șoptesc aceleași glume-urări. Femeile cari nu nasc, adică cele «sterpe» sunt foarte desconsiderate de femeile cu copii, pentru că, după cum zic acestea: «ele n'au gustat din iubirea de mamă, n'au suferit întristări și necazuri, nu așteaptă să sărute cununiile copiilor, nici să se bucure cu nepoții; ele nu cunosc viața.» Intristate și amărâte, femeile sterpe și chiar cele care nu au născut prea de mult, aleargă pe la biserici, în zilele de hram, și plătesc pentru citiri de molifte, și se roagă, și dau lumânări, că doar vor rămânea însărcinate. Altele cheamă babe și acestea le pune jos, în casă, le așează cu picioarele în sus și le freacă pe pânțele; altele, mai ales cele din Bitule, se duc, în ajunul S-tului Gheorghe, la o peșteră, Oreova, de lângă oraș, și se sue pe o peatră dela «moara cea strâmbă» ce ar fi având virtutea de a da naștere de fii. Indată ce o femeie e însărcinată, ea e întâmpinată de cele-lalte cu cea mai delicată atențiune și chiar cu respect. O femeie însărcinată, la Armâni, este o ființă sacră și poftele ei trebuesc îndepli-

nite. Nu numai rudele și vecinii, ci și străinii umblă să caute și să aducă ceeace a poftit viitoarea mamă. Se crede că dacă însărcinatei i se pricinuește vre-o supărare, atunci se deformează fătul, și frica de nașceri de monstri este grozavă la Armâni, de oare-ce asemenea nașceri se consideră ca semne prevestitoare de mari nenorociri în familie, sau ca palme trimise de Dumnezeu pentru păcatele părinților. Se povestește că, cu mulți ani în urmă, o femeie din Těrrnova a născut un peșce; ear mai încoace, o femeie din Bitule ar fi născut un copil aproape fără cap, cu un picior atârnat de un umăr și cu un ochiu în cel-lalt umăr, unde erau și două coarne, și, că îndată după naștere, monstrul a început să sae în sus ca un cocoș, căruia i s'ar fi tăcat capul. Urările și felicitările ce se fac femeii însărcinate, toate ținesc o naștere ușoară și pruncul să fie băeat. Când sunt însă femeile între ele și vorbesc cu însărcinata își zic adesea: «și feciorli nu s'fac cu punga di gușe» cu alte cuvinte: și fată poate să fie, că doar băeții nu se nasc cu punga de gât, ear altele zic: și fetele se nasc cu norocul lor. Totuși femeia însărcinată, pentru a face plăcere bărbatului, dorește cu foc să aibă băeat, și când naște și se întâmplă băeat ea este mândră și parcă își recunoaște o putere tainică: băeat l'a vrut, băeat l'a făcut. În timpul sarcinei, viitoarea mamă e neconținut muncită de dorul, de a ști de mai nainte de poartă băeat sau fată în sîn. De aceea sunt la Armânce fel-de-fel de semne prevestitoare ale secului fătului, ca și la Românce. Așa bună-oară, dacă pruncul mișcă în dreapta mamei, este semn că va fi băeat, ear de mișcă în stînga atunci va fi fată. Când forma însărcinării e bombată, așa ca un ou și ridicată spre stomah, sau cum se zice în Macedonia spre «chept», adecă spre partea inferioară a sternului, atunci va fi băeat, și dacă e lătită în lături spre iliace atunci va fi fată. Și mai sunt și alte semne prevestitoare ale secului copilului: dacă însărcinata devine

«albuzinată», adecă de i se umflă buzele, și «împiticată», adecă de i se pătează fața, și i se umflă ochii, atunci ea va naște negreșit o fată, ear dacă îi cad sprincenele și «peanele di oculiu» atunci este un semn că va naște băeat. Femeea însărcinată, când visează noaptea, este datoare să se ducă la biserică, pentru ca «s'li dea preftlu efchie», adecă apă sfințită. Este foarte răspândită credința că dacă femeii însărcinate nu i s'ar da tot ce dorește, ea va perde. De aceea celelalte femei, când bănuiesc că însărcinata ar fi poftit din cutare sau cutare soiu de bucate îi duc acasă o parte ca să guste, chiar fără ca însărcinata să fi cerut. Acestea sunt datiniile și credințele din timpul însărcinării, să trecem acum la acelea ce țin de naștere și de ântăile grije date lehuzei și noului născut.

Îndată ce însărcinata începe a simți durerile înaintemergătoare nașcerii se cheamă o bătrână, care până acum câți-va ani nu era o moașă de meserie, ci mai mult o fermecătoare, o păstrătoare și învățătoare de superstiții. «Baba» (cuvântul însemnează moașă, deși baba nu e moașă) cum se apropie de femeea care e să nască, o atinge cu colțul hainei, zicând: naștere ușoară! Ea aduce cu sine o earbă sfântă din Palestina, earbă ce se cheamă: «mâna ali stă-Mărie» pe care o pune numai-de-cât într'un mic vas, sau într'o ceașcă cu apă. «Mâna ali stă-Mărie» se deschide îndată ce se atinge cu lichidul, și «baba» dă născătoarei de bea din ceașcă, ear restul de apă este aruncat peste viitoarea mamă. Operația aceasta are de scop de a ușura și îpuțina durerile nașcerii, de oare-ce ênsăși mâna Maicei Domnului stă în ajutorul femeii cuprinse de dureri. Aceștia i se dă apoi o sticlă goală, în care trebuie să sufle cât ce poate, pentru că sfortându-se ast-fel, să se provoace și să se grăbească nașcerea. Dacă însă ușurarea întârzie, și femeea continuă a suferi greu, atunci femeile aflătoare de față se pun a face mătânii și a se ruga la Maica Domnu-

lui, ca să ajute ușurarea născătoarei. Încă dela începutul durerilor candela dela icoană se aprinde. Față la naștere nu pot să stea decât femei și se obicinuește a se ține faptul tănuit, căci dacă știe lumea când o femeie naște, atunci i se prelungesc durerile. Bărbatul nu are dreptul să asiste pe soția lui în suferință, dar, pentru ca și el să fie de vr'un ajutor, este obligat să și umple gura cu apă, s'o ție cât-va, și apoi s'o verse într'un pahar. Cu apa aceasta, ce a fost ținută în gura de soț, se stropește soția, iarăși spre a i se mai ușura puțin durerile. Din când-în-când suferindei i se dă de băut «leșivă» (= leșie) amestecată cu untdelem; la nevoe se încălzește o cărămidă și se stinge cu oleiu sub ea. Născătoare în timpul durerilor nu șeade cum-va întinsă în pat, ci umblă neconținut prin cameră. Când nașcerea se apropie ea se așează între perine, cu picioarele apropiate și cu mâinile pe genuchi, ear «baba» stă dinaintea ei și așteaptă așa venirea pruncului. Cum se naște copilul e numai de cât acoperit și pus de-o-parte, mama însă rămâne în poziția de mai nainte pentru ca să nască și casa, pe armânește: «soartea» sau «putoarea». Femeile de față iau casa și o îngroapă în curte cu câte-va bucățele de tămâe. În urmă abdomenul mamei se înfășoară bine și ea se așează în așternutul pregătit de mai nainte. Apoi se spală pruncul cu apă, în care s'a pus sare și i se leagă buricul cu o ață de mătăasă. La Magarova, este obiceiul că femeile care nasc, să stea pe genuchi și cu mâinile rezemate de vr'un scaun, de vr'o ladă, ori de vr'un mindir, ear noul născut nu se spală cu apă sărată, ci cu apă și cu săpun. — Când se leagă buricul pruncului, bine-înțeles, că se tae cu foarfecele capetul de buric de dincolo de ața de mătăasă. Foarfecele însă, cu care s'a făcut această obicinuită operație, se pun numai de cât sub perna patului în care este culcată «lihoana» (= lehuza) și rămân în același loc timp de 40 de zile, și nimeni nu trebuie să le deschidă în acest timp. În unele părți se crede că dacă

foarfecele se vor deschide, atunci lehuza va rămânea prea curând din nou însărcinată; ear în alte locuri, tot la Armâni, se crede că s'ar tăea cu ele firul vieței noului născut tors de «mirele», adecă de zinele ursitoare, fir încă prea fraged. Sub capul lehuzei, unde stau foarfecele, se mai pune și un sac de «căprină» (= păr de capră). La ușa camerei, în partea de dinafară, se atârnă un fir roș de lână. De asemeni lehuzei i se atârnă de gât un fir roș de lână cu unul alb, tot de lână, prin care se trece o «flurie» (= o monedă de aur), probabil pentru ca lehuza să nu fie diocheată. Odată ce sunt toate acestea făcute, se cheamă preotul, pentru ca să facă lehuzei o agheazmă. Apa sfințită se pune într'o sticlă și se păstrează timp de 40 de zile. După plecarea femeilor, care au fost față la naștere, lehuza și noul născut se spală cu «efchia» (= agheazma), și această spălare se face în fie-care zi din cele 40 de zile de lehuzie. În primele zile după naștere este obiceiul a se da lehuzei de băut, rachiul amestecat cu unt-de-lemn. Până la botezul noului născut ea nu trebuie să rămâne nici odată singură în cameră, ci trebuie să fie însoțită măcar de un copil mai mărișor. În cele 40 de zile cât durează lehuzia, mai multe femei se culcă în camera mamei, și este obiceiul ca în fie-care seară, înainte de culcare, să se afume cu tămâie camera și să se înconjoare cu fum de tămâie atât lehuza, cât și femeile care dorm cu ea. După aceasta jaraticul și tămâia se pun la ușa camerei, care îndată se închide apoi și nu se mai deschide până dimineața sub nici un cuvânt, pentru că nu este a bine, și pentru-că femeile — zic ele — se tem de «umbrare», adecă de luarea umbrei. În dimineața de după naștere, dacă aceasta s'a întâmplat noaptea, sau cu ceva după naștere, mai mulți băieți carii stau și așteaptă afară, pleacă pe la rudele părinților noului născut ca să dea veste, «s'da sihăriclie», ear rudele voioase fac daruri acestor băieți, carii pornesc în goană și «dau sihăriclie» în lung și în lat.

Suntem ajunși la datinile despre zinele ursitoare. Ziua a treia după naștere se cheamă «trimeare», cuvânt, care după unii Armâni — căci sunt deja pe la școalele românești din Macedonia destui etimologiști și filologi — vine dela vorbele grecești: Τρις ἡμέρες = trei zile; ear după alții dela «trei mire» adecă trei zine, zinele ursitoare. Pentru serbarea aceasta de familie, «trimeare», se face o turtă mare, una mai mică, și doi colaci mici. Trebuie să arăt mai înainte că cuvântul armânesc «mire» (= zine ursitoare), articulat «mirele» este în plural, și numai în plural există în limbă, și că nicăiri în Macedonia și nici la triburile armânești din Albania, Epir, Tesalia, etc. nu sună ca miră, adecă la singular nu are întrebuințare. La cina «trimearei» se adună rudele cele mai de aproape ale părinților noului născut. Turta cea mică se pune sub capul pruncului, împreună cu câți-va bani de aur sau de argint, după cum sunt părinții cu dare de mână, pentru ca venind «mirele» să nu găsească pe copil prea lipsit de «birichete» adecă, de avere. Prin cei doi colaci se trece fașa copilului și apoi, tot fașa, se trece printr'un inel și se leagă de ea o cârpă în care se pune tămâe și sare. Turta cea mare stă încă pe masă; dintre meseni se alege unul, bărbat sau femeie, căruia trebuie să'i fie în viață amândoi părinții, și tatăl și mama; acesta luând turta cea mare, ce se află pe masă, o pune pe cap, o mișcă dela ceafă spre frunte și dela dreapta spre stângă, în sem de cruce, și zice:

Cu bană, *) cu tihe *)

*) viață *) noroc

S'crească cu părinți.

Să nu trec cu vederea a arăta că femeile armânce se opuneau ca eu să traduc cuvântul *mire* prin *zine* sau *zîne*, căci, ziceau ele: «Zinele sunt zinele, și mirele sunt alta-ceva. Sunt zine rele și zine bune, sunt zine de munți, de ape și de bălți; ear mirele sunt numai mirele cele trei». Prin ur-

mare zinele se pot asemăna cu nimfele, pe când «mirele» amintesc pe parcele torcătoare ale firului vieții fie-cărui muritor. Eată cum povestesc femeile armânce despre «mirele» care menesc viața și norocul noului născut. În noaptea a treia dupe nascere, cele trei surori, «mirele», vin pe la miezul-nopței, în casa părinților și se pun la capul copilului. Sora cea mai mare începe ântăi a profetisa sau, mai bine, a meni viața pruncului și zice: «Acest copil să trăească, să se însoare (sau să se mărite), să aibă mulți (sau puțini) copii și pe urmă să moară.» —Deci sora cea mare dă aliniamentele mari ale vieții pruncului, dar nu lămurește amănuntele. Sora cea mijlocie dintre mire zice: «Acest copil să trăească până la etatea de...(atâți) ani, să se însoare (sau să se mărite) cu cutare, să aibă...(atâți) copii, și să moară». Deci a doua dintre mire ia amănuntele determinate de cea d'ântăi și mai determină altele. Sora a treia decide cu hotărârea ei asupra celor deja hotărâte, dar ea indeplinește golurile toate, căci dă lămuriri asupra tuturor peripețiilor vieții precum și asupra felului morții. Esistă la poporul armânesc o întregă literatură de o bogată imaginație, și de o adâncime de sentimente demnă de admirat, asupra menirilor și hotărârilor făcute de «mire» la capul noilor-născuți. Dar această minunată literatură, care ar da bogate volume de filosofie și psihologie populară și care s'ar putea chema *literatura mirelor*, stă încă înmormântată și la capul ei stă și tot prohodește marele preot al marelui păcat de moarte, care se cheamă nepăsarea. Să încep eu desmormântarea *literaturei mirelor* prin aducerea unei scurte povestiri, «Flăcăul și fata în fașă.» Fie ca începutul acesta să servească de îmboldire acelora carii prețuesc comorile geniului popular al Armânilor și al Românilor. Eat-o:

A fost odată un flăcău frumos și voinic. Trăise el mulți ani printre străini și muncind zi și noapte strînsese bună avere. Ce se gândi el atunci? Să se întoarcă iarăși în sa-

tul lui și să se însoare cu o fată frumoasă pe care își pusese de mult ochii. Și plecă pe loc spre satul lui. Merse el cât merse până ce se făcu noapte. Mi-ajunsese într'un sat, și era întineric, că oamenii se culcase toți. Unde să se ducă în gazdă? Cum sta el, așa, și se gândea eată că vëdu că la o casă era încă lumină. Se duse și bătu la poartă. Oamenii din casă îi deschiseră, și îl poftiră înlăuntru, și îl puseră la masă. Aici tocmai era cina de trimeare. Mâncă flăcăul, și beu și se veseli, ear apoi se culcară toți și se culcă și el. Cei ai casei admiră, numai el nu putea să închidă ochii. Se gândea acasă... la părinți, la frați și la surori... și... se gândea și la fata cea frumoasă, pe care își pusese el demult ochii. Când eată că în odaea copilei celei de trei zile născute, flăcăul auzi vorbă și vorbă și niște glasuri dulci, care parcă nu erau ca ale celorlalți oameni. Ce era? Mirele, care meneau viața copilei! Ascultă el cu toată luarea aminte, dar, ce auzi? Mirele meneau ca fata aceasta în fașă să fie soția lui! «Să trăești, ziceau mirele. Să fii frumoasă și fericită, să aibi ochii ca viorelele din codru și să te măriți cu străinul care a sosit în casa voastră astă-seară..!» Vai de mine!... Să mă însor cu copila aceasta? gândi flăcăul. S'o aștept până va crește ea? Să stau eu atâta timp neînsurat? Nu!... Indată se sculă, trecu în odaea de alături și o luă din leagăn, hotărît ca s'o ucidă. Eși cu fetița în curte și vëdënd un par ascuțit în gardul grădinei, o înfipse cu iuțeală și fugi spre satul lui, fără să mai privească înapoi. Cu câtă bucurie îl așteptau părinți și cum îl îmbrățișară de călduros. Flăcăul întrebă de fata cea frumoasă pe care își pusese ochii, și cu durere află că ea se măritase. Chiar a doua zi ceru pe o altă fată din sat, însă ea nu'l vru. Mai ceru pe alta, tot așa. Mai ceru încă una și încă una, dar nici o fată nu-l voea și toate se fereau de el, parcă ar fi avut peri de lup. Cu sufletul plin de amărăciune se despărți iarăși de părinți, de frați, și de surori și plecă cu gând ca să nu se mai în-

toarcă. «Mă voi însura între străini și voi rămânea acolo», cugeta el în drum. Și unde ajunsese într'un oraș mare, și se puse iar pe muncă, și se îmbogăți grozav. Nici o fată însă nu-l voea, de și era și tânăr, și frumos, și bogat, și cu de toate. Trecu un an, trecură cinci, trecură zece și tot neînsurat rămăsese. Se hotărî să ceară o văduvă. Nu-l vrea nici asta. Și ceru pe alta, și iar pe alta și nu-l vor. Trecuseră acum vr'o cinci-spre-zece ani și mai bine; era bărbat în toată puterea. Ce se gândi el? «Mâne-poimâne mă ajunge moartea din urmă..... Mai bine mă întorc iar la ai mei acasă și să le rămâe lor averea, câtă am adunat'o!» Și iar porni la drum spre satul lui. Ce făcu, ce dresе el că înoptă în cale tot în satul, în care ucisese pe copila pe care mirele i-o sortiseră lui, și, fără știrea și voea lui picioarele îl duseră drept la casa, unde cu cinci-sprezece ani în urmă, era cina de trimere. Oamenii buni îl primiră și acum. Indată ce flăcăul intră în casă, cunoscă și casa și oamenii și un fior rece îi trecu prin inimă, și își zicea în minte: «Ce păcat făcui cu beata copilă... Acuma ar fi fost fată mare!» Dar și părinții fetei îl cunoscără și prinseră a-i povesti: «Nu știi ce ni s'a întâmplat în noaptea când ai plecat dela noi, așa, fără să ne spui, tu știi de ce vei fi plecat așa! Cine-va a atârnat pe fetița noastră de un par ascuțit din gardul grădinei. Dimineața am găsit pe biata copilă atârnată în scutice de gard. Vru Dumnezeu de nu i se întâmplă nimic rău.» Flăcăul sări în picioare, și cu sudori reci pe frunte, întrebă: «Cum? copila trăește?» «Da, răspunseră părinții, mulțămim lui Dumnezeu. E fată mare acum. Eat-o!» Fata tocmai intra în odaie ca să aducă de mâncat și de băut străinului. Și era frumoasă fără seamăn, și naltă și rumeoară ca o cireasă coaptă. Și când se uită la el și'l vădu așa de voinic și de frumos i se rumină și mai mult obrăzii. Atunci străinul spuse toate cu de-amăruntul, cum a aușit mirele că îi menise un prunc în fașă de nevestă, cum a vrut el s'o înfigă pe fată în parul

din gardul grădinei, pentru ca să nimicească menirea zisă și hotărîită de mire și toate și toate. Și ceru pe fată. Oamenii buni i-o dară cu bucurie, și fata îl vru numai-de-cât, ear peste câte-va zile se făcu și nunta. Și plecă voinicul fericit cu «'nveasta mușată» de mână la casa părinților lui. Veți că «așa era scriitura.»

Povestirea aceasta, legată de datina «mirelor» se află la Armânii din Epir, și anume: din Ianina și din comunele din împrejurimile Ianinei, precum și la cei din Aminciu sau Metzovo, cari fac parte tot din trunchiul Epiriaților. Ea mi-a fost povestită de d-l D. Lăzărescu-Lecanta, fost director al gimnasiului român din Ianina. Dar și la cei-lalți Armâni Voscopoleni, Fărșeroți, Arnăucheni, Olimpieni, Megleni etc. se găsesc o sumă de basme și povestiri ce își au obârșia în seara de «trimeare», când menesc cele trei «mire.»

Să mai înfățișez încă o poveste de-ale «mirelor» scrisă în graiul armănesc.

Amirăulu *) fără di fumealie.

*) împăratul

Ți'și era ți nu'și era. Era 'nă oară un amiră mare, care 'și avea di tute ghinețile di pisti loc; ș'avea ș'ună amiroașie bună ș' mușată, care 'ș era, laea, multu' nvirinată, că di cându 'ș-era măr-tata fumealie Dumniză nu-l' avea dată. Di-tr'aistă itie *) ș' amirăulu mult jilit 'ș-era. Dicara viðură ți viðură, amirăulu s'armătusi *) ghine mușat, și 'n călar, pi cale închisi *) s' s'ducă pisti tut locu s' caftă *) tea s' da di Dimniză și s'lu pâlăcrăsească *) tea s'lă da măcar un ficiuric. Imnă, imnă *) trei dîle și trei nopți făr' ca s' da di vîrnu *) suflet di om. Trîșl *) a patra-đi tu hărghie, *) cum imna minduit *) veade pi ningă 'nă fântăna, ți 'ș era tu 'nă livade, un auș *) cu barba albă și cu tîmbarea-l' *) arcată ¹⁾ pi umir și cu un cârlig lung di

*) causă

*) se împodobi

*) porni

*) să caute

*) să'l roage

*) merse

*) vre un *) tocmai

*) de dimineată *) în-

[gândurat

*) bătrân *) glugă cio-

[bănească

¹⁾ Se întrebuințează și *arocată*, adică aruncată.

cornu adărat; canda își era *) un vechliu *) parc'ar fi fost
 picurar *). Amirăulu mult s'hărisi *) că după *) păstor *) se bucură
 ahătă cale lungă deade di un suflet di om,
 s'aproache ningă fântână, s'dipune *) di pi cal *) se dă jos
 și greașce *) aușlui. *) grăeșce

— Bună-ți dimineața papū *) *) bătrânule

— Ghine-mîi vinișî nipoate. Iu cale 'mbar ? *) *) încotro ?
 întrebă aușlu.

— Mi duc diparte, papū, mult diparte, trîșî
 tu mărșinea locului tea s'aflu Dumniză, dîse
 amirăulu.

— Și ci va-s cați di la Dumniză ? spune-mîi
 ș'aîmîia, dîse iară aușlu.

— S'tă spun papū. Io m'escu amiră mare
 m'am ș'ună amiroaîie mult mușată, ma dolli *) *) amîndoi
 nă him jiliți ș'amăriți, că nu n'avem și noi
 fumealîe; dicara avem di tute căte, di tute *)
 ghinețile di pisti loc, maș mărăzea *) așea nă *) păs, dor
 avem, ti'nă fumealîe. Și așea închisiî s'mi duc
 trîșî tu mărșinea locului tea s' dau di Dumniză.

Dicara *) gri amirăulu aiste grae, *) s'indreapse *) după ce *) vorbe
 încalică pi cal și luându-și mâna cu aușlu
 ilî dîse:

— Ti las cu sănătate papū..! — și trapse
 tea s' fugă.

Aușlu cu barba albă și cu tîmbarea-lî arcată
 pi umir îl cama mutri și după așea ilî strigă:

— O lai nipoate! ia toarnă-te niheam *), vîn *) o leacă
 auă ș'ascultă ci-s dîc io: Măne tu hărghie,
 ni apirită soarle *), s'ti afli auă, ningă aistă *) înainte de răsăritul
 fântână cu apă arașce *) și va-s veđî Dumniză. *) rece [soarelui
 Aide, du-te, cale 'mbar di treçi seara aista, și
 măne s'hiî aoașce.

După aiste grae a aușlui amirăulu s'inclină
 și-s' turnă pi calea di iu avea vinită. După
 ci-s' intunică, amirăulu mult curmat *) 'ș-era ca *) obosit
 avea imnată tută dîua, vru tea s'discurmă *) *) să se odihnească
 și s'doarmă niheam. S'trapse di'nă parte di
 cale tu 'nă pade *) aștirnută cu earbă, șiđu *) poeană

ningă un cupac ¹⁾ mare care era tu așea pade.
 Dicara cînă niheam, (că'și avea tu disagă carne
 friptă di mîel și caș proasplit di așel albul și
 ună turtă, și u avea frimîtată amiroașia ti pi
 cale, și ună ploscă di vîn) s'invili cu tălăganea *) *) mantaua *)
 și s'băgăteas' doarmă. Tulocluașel era 'nă irniie *) *) pustietate
 și vîrnu pulfu ni vîrnă price *) nu călca. Tu *) fiară, vietate
 hărghie s'dișteaptă, si scoală, încalică calu și
 vine la fântâna di tu livade, iu li avea dîsă aușlu.
 Pi pizulfu *) di virdeată și era ningă fântâna *) pe prispa
 și dea aușlu cu barba albă.

— Bună-ți dimineață popu! strigă amirăulu.

— Ghine'mi viiși nipoate; dîse aușlu, și
 scoase di tu sin un mer aroș; *) il deade a *) măr roș
 amirăului dîcîndă-lui.

— Na aistu mer aroș; du-te acasă la ami-
 roașia și măcați doști merlu aistu, și să știi
 că amiroașia va s' facă un ficior. Dicara *) dîse *) după ce
 aușlu aiste sboare s' feașe afantu. *) *) nevêdut

Amirăulu armase ca agudit di chicută, *)
 nu-și știa, măratlu, *) diși nu *) videă vîrnu vîs; *) bietul *) de nu
 ma merlu așel aroș il fișea tea s'pistipsească *) *) să creadă
 că nu era un vîs, ma era di cadilihea *) tute *) aevea
 câte i le sbură așel auș cu barbă albă și cu
 tîmbarea-li pisti umir și cu cărliglu-a lui di
 cornu ca di picurar di tu munte, și că așel
 auș era Dumniză. După așea amirăulu l'as-
 cumse merlu 'n sin 'și 'ncălică calu și 'nchisi
 tea acasă. Amiroașia maș *) aștipta și ma'și *) mereu
 mintuia la gionle a liel, la amirăulu, care
 s'duse tu mărșinea loclui tea s'afă Dumniză.

¹⁾ In Epir se întrebuițează mai mult: *cupactu*.

²⁾ In Epir și în Pind se zice: *maliot*.

³⁾ *Agudit di chicută*, adică ca lovit de trăsnet; însă cuvîntul *chicută*, însemnează strop sau picătură, ear nu trăsnet. De vorba aceasta e legată o credință. Esistă un blestem care glăsuesce: *s'le-agudească chicuta*, care înseamnă că să cadă pe tine strop de foc din stele ca să te nimicească. Se crede că acest blestem s'ar putea realiza, însă cînd unul blestemă și o stea se desprinde în adevăr, atunci Maica-Domnului întinde poala și prinde steaua ce cade. Numai așa cel blestemat scapă de a fi lovit de blestem.

Tută noaptea oculilî nu-şi inclidea, mintea-li
era la gionle, *) când va-s toarnă ? Tu 'nă seară *) la soţ
ca tu mîeadă-noapte s'avde că la poartă çine-va
bate, di'nă oară sare amiroańia şi s'duce s'veadă
disi este gionile a liei. Nu-şi putea, laia, di
harauă *) când viđu că agiumse amirăulu a *) bucurie
liei, gionile a liei. Nîs scoase merlu di tu
sin, spuse tute câte ili avea grită Dumnizê,
di la fântăna aça cu apă araçe, şi dicara
şidură şi-s'discurmă di pi cale, îşî lia merlu
îl cură *) ghine muşat şi-l mîcă cu ami- *) curăţi
roańia. Pejile *) a merlui le arcară *) pi tu *) cojile *) aruncară
fridă. *) Ună moaşe, care 'şi şidea tu uborlu *) fereastră
a amirăului, nu şi-avea viđută, corba, *) 1) *) sermana
tu bană-lî meare, luă din pade *) pejile şi *) de jos
li mîcă. După câte-va đile amiroańia s'duchi *) se simţi
că este greuă, ma şi moaşa armase greuă.
Aşi dicara *) feaçe amiroańia un ficior mu- *) deci, aşa-dar
şat ca soarle, feaçe ş'moaşa un ficior nică *) încă
cama *) muşat. Moaşa dicara nu-ş'lu putea *) mai
tea s'lu mutrească *) îl hărzi *) amirăului tea *) crească, *) îl hărzi
s'lu crească ca fumealîe a lui. Amirăulu şi
amiroańia ş'era plinî di harauă, că Dumnizê
lê deade fumealîe tea s'crească tu casa a lor.

Ficiorlu a amirăului s'clima Iuliu şi aצל
ci'l feaçe moaşa s'clima Deliřorgu. Doľli era
ca nîscăntî anghelî, crişcea cu đua, tuţi căţi
ilî videa ascuchea *) di treî ori şi đicea: *) scuipa
«s'nu hibă di oculî.... s'nu hibă di oculî»
ahât muşati erau. Doľli s'ducea la sculie şi 'nviţa.
Al Deliřorgu mintea ma multe li acăţa, ma
nîs nu alăsa Iuliu, tute câte nîs li ştia şi li
ţinea minte, i le spunea ş'a lui Iuliu. Ma tut
cama s'vedea că Iuliu nu este ahât di dişclis *) *) deşchis la minte,
şi ahât di ştiut că Deliřorgu. Amirăulu videa [deştept

1) *Corbă*, va să zică: neagră, ca şi *lae*. Se zice *capră* (sau *mulă*) corbă şi se blestemă: *să te vîd lae ş'corbă*. De aici se vede că la Armăni, *negru*, înseamnă nenorocire, ear *alb*, fericire, căci cititorul îşi aminteşte zicerea: *albă s'hie*, dela pag. 174.

aistă, ma dîcea că va s'cama crească și va's
 dișclidă. Niscânți *) oaspeți a amirăului ună duă, *) niște
 când sbura ti feciorî care este ma mintimen *) *) cu-minte
 și cama invițat, dîseră că Iuliu nu știe di
 itia *) al Delîorgu, care i le lîa tute di tu *) din cauza
 mintea a lui Iuliu, și că ma s'nu hibă Deli-
 ōrgul deadun *) cu Iuliu, Iuliu va s'știbă cama *) împreună
 multe. Amirăulu lo mintea *) oaspiților și climă *) se înrîuri
 Delîorgul ună duă să'li dîcă s'ducă, s'fugă
 di tu casa lui, să'și caftî altu loc. Măratlu di
 Delîorgu nu putea tea s'ștină lăcrămiile di du-
 reare și amărăciune și li vinea ma nu avea
 și s'facă, lipsea s'ascultă dimăndăciunea a a-
 mirăului. Șadună straniele *) tu disagă, ș'lîa *) straele
 calu di căpestru și fuge di tu ațea pulitie și
 s'duce la amare. *) Aclo era mare păzare *) *) la mare *) târg
 și s'lucra și s'invîta di tute zănaturile *) și iu *) meșteșugurile
 s'sbura tute limbile. Delîorgu intră la un mastur
 și di câte știa acolo inviță nică di zace ori ma
 multe, și limbi multe inviță. Dicara fuși Deli-
 ōrgu din casă, Iuliu armase singur, ș'ațeale
 și le știa le agârși. *) Amirăulu viđu cât stepsu *) uită
 feațe *) că asguni Delîorgu; nu știa cum s'facă *) *) cât greși
 tea s'lu află. Una duă apofăseașce *) și s'duce *) se hotăreșce
 s'lu caftă. Dicara alăgă *) tu mulți căsăbați *) *) alergă *) orașe
 păn' di preapoia *) agiumse și la pulitia di la *) *) în cele din urmă
 amare. După ma multă căftare l'află și-li dîse
 că vine maș *) ti nîs s'lu lia ti acasă. Deli-
 ōrgu s'hărisi mult, nu s'amănă *) mult, ma *) într'adins
 di'nă oară s'indreapse și'nchisiră ti a casă. *) amănă, întărzie

Când agiumseră acasă toată hoara lă eșiră
 ninte tea s'lu veadă Delîorgul și s'li dîcă
 «ghine vinișî.» Delîorgul era mult vrut. *) Iuliu *) iubit
 avea agârșită tute câte știa. Ma Delîorgul îl
 lo și i le inviță tute, așî-că îl feațe să știbă
 ș'nîs cât știa și Delîorgu. Pisti cât-va timp,
 când ficiorii criscură și s' feașiră ti'nsurare
 vrea tea s' dîcă a amirăului tea s'lă da
 izine *) tea-și cafte 'nveaste, ma s'întirisea *) *) voe *) se jenau

di amirăulu, tea ațea ună ățuă țiseră a moașilei s'li spună a amirăului minduirea *) *) gândul lor. Moașa ill spuse, și amirăul lă deade izine. După ațea nișl își umplură cāte 'nă disagă di flurie, încālicară cali și s'duseră tu alte pulitii mari, tea s'caftă 'nveaste ca ti hili di amiră. Seara agiumseră tu 'nă pulitie și trapseră la hane, climară hangiuulu și'l intribară disi cunoașce nis tu pulitia ațea oaminl mult in- vițați? Hangiuulu lă spuse că tu pulitia ațea nu era ahāt di invițați. După ațea intribară disi s'affă feate ca ti hili di amiră? Hangiuulu lă țise iară că tu pulitia lor nu s'affă ahtări *) *) asemenea, atari feate. A l'antă ățuă seara agiumseră tu altu că- săbă nică cama mare, ma și tu aistu căsăbă hangiuulu l'avea spusă că nu s'affă ni oamenl invițați, niți feate ca ti hili di amiră. A treia ți agiumseră tu ună pulitie dip mare și trapseră tu hanea ațea cama diprotă. *) *) d'ântēi Durmīră seara, dimineața si sculară și spuseră hangiuului s'li ducă la oamenlli ațelel cama invițați, cāți s'affă tu ațea pulitie.

Hangiuulu lă țise că tu politia lor s'affă ațeli cama invițați di pisti duțneauă *). Dicara *) lume s' duseră la ațell invițați vițură că Deliorgul și Iuliu știa mult cama mult *) di cāt niși. *) mult mai mult După ațea climară iară hangiuulu la 'nă parte și'l întrebară disi sunt feate bune și mușate tu pulitia ațea, ca ti hili di amiră? Hangiuulu lă țise că nu sunt di cāt maș dauē feate ca ti hili di amiră, ma nu easte cu puteare tea s'li poată s'li veadă vīrnu, di cāt maș cu izinea a dăscaliei la care șed ațeale feate.

Delliorgul și Iuliu s'duseră a casă la ațea dăscală. Poarta era inclisă, bătură la poartă și își dăscala, ună muliere moașe, lă dișclise poarta și-li dixi *) 'n casă. Dicara invița ti *) primi ți lă este vinita, dăscala, lă țise.

— Featile sunt hilē di prāmătești, *) care *) negustori

iîmi le alăsară aîmia tea s'le crescū; nu este
tu putere tea s'le veadă vîrnu gione. Ma voi
dicara hiți hili di amiră și dicara vreți s'li vi-
deți, vë fac aistă hatire; ma lipsească maș
un câte un și tea s'nu hiți cunuscuți că hiți
fiori s'vë înveștiți *) tu stranie mulierești. Altă *) îmbrăcați
turlie *) nu easte cire *) tea s'li puteți s'le vedeți. *) fel *) chip

După și lă dîse aiste sboară dăscala,— niși
și sculară, s'duseră la hane și s'î feașiră stranie
mulierești mușate. Mas'înviscu Delîorgu și s'du-
se la dăscală. Ahât di ghine era adărat și mișia *) *) abea
putea s'lu cunoască dăscala că este ficior. Ilū
deade ună numă di feată și-l duse a'naltu *) iu era *) sus
featele a prămăteșilor; u duse aclo și lă spuse
că vine ună oaspită di 'nă hoară și că va s'cama
șadă câte-va dîle. Featele s'hărisiră ca lă vine
ună oaspită; u luoră, u priimnară pi tu toate
locurile, sburară multe și di tute; prânșiră
deadun și nu fu di-căile *) tea s'u duchească *) *) nu fu chip *) înțe-
că așea oaspită nu era feată ma era Delî- [leagă
orgu. Dicara șișură, s'dispărșiră, și Delîorgu
plin di harauă că l'arisiră *) featele, deade *) l'au plăcut
cu dealagă *) la hane s'pitreacă și Iuliu, tu stranie *) cu fuga
di feată ca ș'nîs s'li veadă.

După și s'înviscu și Iuliu tu mulierești
stranie s'duse la dăscala. Aista îl duse a'naltu
la feate, ma nu știu cum feașe Iuliu că nu
putu tea si-s țină ca feată și nîse *) il duchiră *) de
că nu easte feată, ma că este ficior; ditră nîs *) *) din cauza lui
duchiră și ti Delîorgul. Dicara îl cunuscură
atunșea îl streasiră *) tea s'lă spună și lă fu *) il siliră
itia tea s'învească tu stranie mulierești tea
s'vine s'li veadă? Iuliu, nu și știa multe, nîs lă
spuse driptatea; lă dîse că: «Noi him hili di
amiră și că închisim di acasă s'căftăm feate
tea s'le luăm ti 'nveaste. Dicara învișăm că
voi hiți bune și mușate, și dicara nu puteam
altă turlie s'vë videm ni'nviscum tu stranie
mulierești, tea s'putem s'nă apruchiăm di voi

și s've cunoașcem cama di aproape.» După ți
spuse aiste grae Iuliu, nise l'ntrebară disi lē
arisiră *) și ți au dipri minte s'facă ? Iuliu lē *) le plăcură
dise că sunt arisite și că au multă efhăristise *) *) mulțămire
s'le ia ti 'nveaste. Atuncea nise dīseră: «Macă *) *) dacă
easte așice *) mâne dimineața nică ni apirită *) așa
s'treaciți pi ningă firidi, *) s'băteți câte puțin, și *) ferești
noi va s'ni diștiptăm și va s'arsărim *) pi tu firidi *) să sărim
s'fugim deadun.» După ți le griră aiste sboară,
Iuliu di 'nă oara alagă la Deliōrgu s'li spună că
nīs bitisi *) lucrul, isomata u feațe. Când avdă *) isprăvi
Deliōrgu s'ciudisi *) cum di îndreapse *) Iuliu *) se miră *) nimeri
așice lucrurile A dauē-ți di noapte si scoală
'ndreg patru cali buni și s'duc pi ningă casa
dăscalei. Bat niheam pi firidă, di una oară
sar featele, nise aștepta; dișclid firida s'a-
rucă pe cali și fug tuți patru.

Imnară, imnară ȕua întreagă, seara agium-
seră la hane; dicara măcară ghine mușat *) obosiți
s'băgară s'doarmă, că era vătămăți *) di pi cale.
Tuți adurmīră maș Deliōrgu nu durmīea, nīs
nu-l acăța somnul. Tu mēadă-noapte avde ună
boace *) care-li vīnea di'nsus și striga: *) voace

— Deliōrgu! Deliōrgu!

— Cai *) mi cliamă, zise nīs. *) cine

— Noi him, mirele, vinim s'tē spunem un lucru;
ascultă și bagă tu minte. Tu oara ți va s'agiumȕiți
acasă, amirăulu, ca di ghineață ca di glăreață ¹⁾

¹⁾ Cuvintele: *ca di ghineață*, *ca di glăreață* au o mare însemnătate psihologică. *Ghineață* înseamnă aici, nu bunătațe ori fericire ci, gustarea binelui dorit; ear cuvēntul *glăreață*, care vine dela *glar* (= sărit, smintit, nētot, și mai ales, zăpăcit), înseamnă aici, nu nebunie (pe armăneșce zurleață) ci: zăpăcală de atăta fericire. Aceasta și era tocmai starea sufletească a împēratului lipsit de copii, care de-odată câștigă doi, și, după o lungă așteptare a fiilor plecați în împētit, îi vede venind împreună cu nevestele lor. Cuvintele, *ca di ghineață*, *ca di glăreață*, menite a esprima atāt de adevērat și de scurt o stare sufletească foarte complicată, sunt o netăȕăduită dovadă, despre pētrunderea cu care Armānul priveșce în stările sufleteșci ale omului. O formă asemănată este și: *ca di ha-rauă*, *ca di jale*, dar sentimentele ce tinde a esprima această zicere sunt mai puțin intense și deci mai puțin active, decât cele esprimate prin: *ca di ghineață*, *ca di glăreață*.

va s've bagă fărmaç*) tu dulce, tu apă și tu rachie. *) otravă
 Ma tine cara s'vei tea s'li ascachi pi tuți s'ti
 faci ca zurlu *) și s'li verși tuti. A două-oară *) nebun, alienat
 și va s've da, s'beți că nu au çiva. Mutrea
 ghine *) s'nu spuñî a vîrnui *) și avđîși, că *) ia seama *) cui-va
 ma să spuñî chiatră ș'marmură s'ti faci păn' di
 ginucli. După și griră așice *) fuğiră. *) ast-fel

A dauē-đi iară încălicară cali și seară a-
 gumseră iară tu 'nă hane, iu s'băgară s'doarmă.
 Tuți adurmîră, maș Deliörgu nu durmîa. Tu
 mēadă noapte iară s'avde 'nă boaçe care striga:

— Deliörgu! Deliörgu!

— Cai mi cliamă? întrebă iară Deliörgul.

— Noi him, mirele, ascultă s'te spunem.

Prîndul și va s've da amirăulu, când va
 s'agiumğîți acasă, este cu fărmaç. Ma s'măcați
 va s'muriți. Ma tine cara s'vei s'ascachi pi
 tuți s'ti faci ca zurlu și s'li verși tute ghe-
 lile *). A două-oară și va s've da, s'măcați, că *) bucatele
 nu va s'aibă çiva. Ma si *) spui, vîrnui, chia- *) dacă
 tră s'ti faci păn' di mese *). După aiste grae *) mijloc
 iară fuğiră. Alantă duă, seară, când durmēa
 tuți și Deliörgu șideia, s'avde iară ună boaçe.

— Deliörgu! Deliörgu!

— Care me strigă? întrebă Deliörgu.

— Noi him, mirele, vinim tea s'te spunem nică
 unlucru. Tu seara diprotă *) când Iuliu va s'bagă *) seara d'ântēi
 cu 'nveasta, va s'vină 'nă lamie *) s'li 'nglită. *) balaur
 Tine ma s'vei tea s'li ascachi s'șeđi pi capi-
 tiñlu a lor când va s'li acață somnul. S'hii
 cu ună coardă *) în mână și când va s'avđă *) sabie
 ună suflare ca di vîntu, *) să știi că tu oara *) vînt
 ațea vine lamia. Atuncea tine s'dai cu coarda
 pisti niși di pi d'asupra cu mare vîrtute și
 va s'li ascachi. Ma si spuñî a vîrnui cheatră
 și marmură s'te faci întreg.

După și điseră aiste sboare mirele fuğiră.
 Vîrnu n'avea avđită și s'avea spusă a lui
 Deliörgu. Alantă duă si sculară, încălicară

cali și 'nchisiră, după cât-va agiumseră a casă.
 Tută hoara lă isiră în cale tea s'li așteaptă, și
 tuți s'indrișea *) ti nunta și va 's facă hilil a *) se pregăteau
 amirăului. Când agiumseră a casă amirăulu ca
 di hărauă ca di jale băgă fărmar tu dulce și tu
 arichie *) și când vrură tea s'lă da a gionilor, *) rachiu
 Deliörgu s'face ca zurlu, ahurhi *) să strigă, *) începu
 aricheașce *) arichia și dulcele *) ș'le arucă di *) căpere *) dulceața
 pi friđi în cale. Tuți s'ciudisiră *) țe păți *) *) se mirară *) pășesce
 maratlu di Deliörgu. Ma după puțină oară
 s'feace iară mintimen, căđu în ginuclie la a-
 mirăulu tea s'lu liartă, și ilł başă mâna. A-
 mirăulu il liertă. Când băgară measă ti prânđu,
 iară ilł vine zurleata *) al Deliörgu, că ami- *) nebunia
 răulu, cum avea đisa mirile, avea băgată fărmar
 ș'tu ghele. Ma Deliörgu s'feace ca zurlu, virsă
 tute ghelele și asparse *) tute cățanele *) di *) sparse *) farfuriile
 pi measă. Ma după puțin iară s'feace min-
 timen ș'căftă liertare di la amiră. Vîrnu nu
 duchea ti și le făcea Deliörgul aiste glăriini.
 După așea s'feacăiră multe etimășii *) tea *) pregătiri
 s'facă nunta, cama ninte al Iuliu și tu stămâna
 ș'al Deliörgu. Tu seara diprota când s'duseră
 să s'bagă Iuliu cu 'nveasta, intră tr'odă *) și *) în odae
 Deliörgu p'ascumta. *) Iuliu cu 'nvesta durmîea. *) pe ascuns
 Deliörgu șiđu pi ningă capitîlă a lor și când
 avđă ună suflare, trașe coarda și agudeașce *) *) loveșce
 pi vimtu pisti Iuliu și 'nveasta, cu ahătă vîr-
 tute, și tăliă lamia în două bucăți. Tu agudirea
 și s'feace s'avđă ună ciucutire *) di care s'diș- *) ciocnire
 tiptară și Iuliu și 'nveasta, și mult s'ciudisiră
 când viđură Deliörgul cu coarda scoasă pisti
 niși, canda *) vrea tea s'li talie. S'aspărără *) [riară
 *) ca și cum *) se spe-
 și ahurhiră *) s'li đică că ti și itie Deli- *) începură
 örgul vrea tea s'li vatēmă *), și-li au faptă. *) omoare?
 Ma Deliörgu nu știa cum s'le đică că nu
 putea s'lă spună, că ma s'lă spunea va s'fișea
 cheatra și marmură. Nis lă đicea că nu vrea
 tea s'li vatēmă niși, ma că viñe, așice, tr'odă

a lor. Nîși nu vrea tea s'știbă di aiste sboare. Dicara nu putea s'li facă tea s'pi-stipsească *) că nîs n'avea vinită ti arëulu *) *) să creadă *) răul a lor, lă dîse: «Ascultați macă easte așice! Io va s' vë spun, ma să știți că voi va s'mi chir-deți.» Și Delîorgu lă spune că tu seara di-prota ili avea dîsă mirele, că tu dulce și tu arichie, amirăulu va s'bagă fărmaç. Când spuse aiste sboare Delîorgu s'feace păn' di gînuclie cheatră și marmură. Iuliu și'nveasta ahurhiră s'lu pălăcărsească *) s'nu lă spună alte că *) roage acăchisiră, *) ma Delîorgu dîse: *) au înțeleș

— Çi mîiu voiu bana *) când am cicioarele *) Ce-mi trebue viața di cheatră!?

Diprapoia *) lă spuse ti measă și di'nă *) Apoi oară s'feace păn' di mese cheatră și marmură. După aça lă spuse ti lamie și lă deade s'veadă și daule bucăți di lamie și u avea tă-liată. Cum li spuse tute aiste s'feace cheatră și marmură întreg și nîs și 'nveasta lui cu tute odăili *) și 'avea. Când înviță *) du- *) camerele *) află mîeau *) di aça și s'avea faptă mult si jili, *) lumea că multă vreare avea tuți ti Delîorgu.

Tu noule meși *) era ȕua di Pașce, tuți 'și *) luni era la biserică. Noaptea ca tu mîeadă noapte 'nveasta al Iuliu feace un mîic nat, *) un ficiuric *) prune mușat. Nîsă era singură, când avde ună boaçe care ili strigă:

— 'Nveastă! 'nveastă!

— Cai mi strigă tu aistă oară? Întribă 'nveasta.

— Noi him, mirele..! dîse boaça. Ascultă s'șe spunem un graiu. Vrei tine s'ascachi Delîorgul și soața-ți? Vrei tine s'li faci iară cum 'și era, s'li învîiezi?

— Auđă... nu voiu ? *) spuneți-mîi și s'fac *) Auđi... să nu voiu ? că ș'bana a mea, s'hibă di căile, mîi-u dau ti nîși... dîse 'nveasta.

— Talie guşa *) a sărmăniţăliei ¹⁾ şi fişeşi. *) gâtul
 Chică *) câte-va chicute *) pi Delîorgu şi pi *) picură *) picături
 'nveastă, şi va s'înviează. Dîsera mirele şi fugiră. [gânduri
 'Nveasta nu stitu pi multă minduire, *) *) nu stătu mult pe
 lo *) sărmăniţa, ili tălie caplu, pruscucheaşce *) *) luă *) stropeşce
 cu sângele pi cheatra al Delîorgu şi pi a
 'nveastiliei a lui şi nîşi di'nă oară s'diştîptară,
 învîiară. Dipriapoi alichi *) caplu a ficiorlui, *) lipi
 ş'ficiorlu s'feacă canda *) n'avea păţîta çiva. *) ca şi cum
 Delîorgu după şi s'diştîptă 'ş lo 'nveasta
 şi s'duse 'ndreptu la biserică. Tuţi armaseră
 ciudisiţi, nu ştia di ciudie *) şi s'avea faptă. *) ciudăţenia
 O lăsară ş'biserica ş'tut, ş'alăgară cu amirăulu
 cu tuţi acasă tea să s'hărisească *) di 'nvierea al *) să se bucure
 Delîorgu ²⁾.

Să ne reîntoarcem la lehuză şi la lehuzie. Lihoana nu trebuie să se ocupe de nimic ce este afară din casă. Ea nu trebuie să vadă seara nici măcar lumina dela ferestrele caselor vecine, nici stelele, nici luna şi de aceea îndată ce începe a se însera, pe la «murgiş» (= amurg), se dau jos toate perdelele de la ferestrele camerei lihoanei. Mama nu are dreptul de a da mîna cu cei carii vin să o viziteze. «Culpanele» (= scuticile) copilului, după ce se spală, nu trebuie să se lasă peste noapte afară din casă, nici hainele sau albiturele lehusei, căci «munţili aurlă» (= urlă munţii). Nutrimentul ce se dă lehuzei, în cele d'ântei zile după naşcere, este o fiertură sau o supă de smochine, de prune zise de Bosnia şi de stafide şi cu ceva zahar, ce se numeşte «huşafe», ear ca băutură i se dă, mai ales, zeamă de orz fiert. Noului născut, în cele câte-va zile, până ce mamei îi vine laptele, 'i se dă obicinuit ceaiu de «sambuc» (= soc) şi de «camomilă» (= muşeţel sau

¹⁾ *Sărmăniţă*, însemnează albie sau leagăn, aici însă cuvîntul are înţelesul: prunc de leagăn, şi deci, prunc de lapte sau prunc de ţiţă.

²⁾ Basmul acesta e cules de d-l D. Lăzărescu-Lecantă. Un basm asemănat există şi în toate ţările române din stînga Dunărei.

romăniță). Vecinele care vizitează pe lehuză sunt ținute să'i aducă câte ceva de-ale mâncărei, cel puțin o bucată de pâne «ca s'nu s'ducă cu mâinile goale». Unele aduc rahat sau «pandinspanie» sau «tigăni» (= gogoși mari) și o sticlă cu vin. Sticla cea d'ântei adusă cu vin se oprește în casa lehuzei, până ce aceasta bea tot vinul din ea. Din sticlele venite mai în urmă se deșeartă vinul și se oprește, ear vasele se înapoează îndată, însă nu desăvârșit goale, ci măcar cu un pic de vin pe fund. «Tigăniile», ce femeile aduc în dar lehuzei, nu se pun perechi prin farfurii, pentru ca nu cum-va, la nașcerea viitoare, mama se dea la lumina zilei două fete gemene. Diminețele lehuza are dreptul să se spele, să se peptene și să'și facă găteala, însă când sunt femei în vizită, ea șade întinsă în pat. Vecinele intrând în odaia lehuzei zic: «cu bană și iară la ficior» și «docsa al Dumniză că 'ți-ascăpași ghine». Ear dacă s'a întâmplat ca noul născut să nu trăească, atunci, adresându-se mamei întristate, ele zic: «hier (= fier) s'facă,» adevăratul copil. Dacă pruncul e descoperit și deci vizibil, femeile se apropie de el și scuipându'l ușor de trei ori zic: «măscără» (= mascara) sau «marșala» și mai adaogă: «s'nu liai diocliu». Altele pun copilului în gură cu degetul din scuipatul lor, tot pentru ca să nu se dioache.

Datinile ce țin de căderea și păstrarea buricului, la Armăni, nu le-am putut cerceta îndestul. Atâta știu că până la cădere, buricul, se învelește cu o cârpă întortocheată împrejuru'i ca un colac sau ca o cealma, că se presară înainte de a fi înfășurat astfel cu scrum de lână arsă, și că după cădere, mama, este datoare să'l păstreze unde-va bine, bună-oară, într'o cutie bine închisă. În România sau, cel puțin, în județele Covurlui și Ilfov, pe cât știu eu, buricul căzut se păstrează de mamă până ce copilul, al căruia este buricul, ajunge la etatea de 14 ani. Atunci muma îl scoate, de unde l'a avut în păstrare, îl pune în apă ca să se moae, trece prin

el o trestie de grosime potrivită, ear stăpânul buricului se uită prin el și prin trestia din el, în spre soare, și își vede norocul și toată viața viitoare. Mărturisesc că nu știu dacă și la Armâni datinile despre buricul pruncului au această însemnătate. La noi se mai crede că copilul, al căruia buric se păstrează, nu va fi uituc.

Să trecem la purificarea lehuzei după împlinirea celor 40 zile de lehuzie. În timpul acesta mama nu are dreptul de a se duce la biserică, căci este necurată. După ce însă se împlinesc cele 40 de zile, ea merge la biserică ca «s'lia efchia», și după ce gustă din apa sfințită, bărbatul ei se poate apropia iarăși de ea. Armâncă își alăptează ênsăși copiii; nu recurge la doică decât în casuri excepționale, precum ar fi lipsa de lapte, ori vr'o boală, ori lipsă de bună conformație a sînului pentru sugere etc. Dacă se întâmplă vr'o mare nenorocire în familia mamei sau a soțului ei, bună oară vr'o moarte, ori din contră de se întâmplă vr'o nuntă, cazuri în care și născătoare de curând nu poate lipsi, atunci lehuza, cam la 20 de zile după naștere, poate lua o jumătate de «efchie» însă acasă la ea, ear nu la biserică. În caz când «efchia» e deplină, adecă luată după împlinirea celor 40 de zile, se spală și se curăță toate lucrurile din camera lehuzei, până și așternutul ei, de oare-ce «lihoana» este o «ghiftă» (= țigancă), adecă o necurată și toate lucrurile ce o înconjoară și o ating, devin necurate ca și ea. Abea după trecerea celor 40 de zile de lehuzie, «lihoana» are iarăși dreptul a'și face semnul crucei, adecă după curățire. Și eată cum se procedează la purificarea lihoanei. Ea își ea copilul în brațe și pleacă la biserică, dar nu poate încă intra în sfântul locaș, ci așteaptă afară până ce preotul vine de-i citește o moliftă și o stropesce cu apă sfințită. Atunci abea mama, cu pruncul în brațe, trece și ea peste pragul bisericii și curățirea devine încă mai deplină. Eșind dela biserică, mama cu pruncul, ori se duce acasă, ori se abate pe la vr'o rudă

apropiată, unde de obicei este invitată să rămăe la masă. Și ori-în-ce casă intră ea cu pruncul, după ce a eșit dela biserică, femeea de gazdă unge cu zahar gura, obrajii amândoi și fruntea pruncului, ear mamei îi dărușce măcar o fălie de pâine, pentru ca să aibă lapte în abondență. În ziua purificării pruncul este împărțășit în biserică, ear mama în ajun este ținută a se duce la bae spre a se spăla, sau își face baea acasă. La biserică trebuie să se ducă îmbrăcată cu haine nouă sau de tot curate.

Să arătăm acum și datinile și credințele ce țin de botez. Pruncul înainte de a fi fost botezat nu are nici un nume; ba are unul, care se dă la toți pruncii nebotezați: «ghifticiu», adecă țigan, sau mai bine: fiu de țigancă. Obicinuît botezul la Armâni, ca și la noi, are loc cam la opt zile după naștere, sau în prima duminică, sau într'o zi de serbătoare, dacă cade o asemenea în următoarea săptămână. La faptul botezării părinții nu pot fi de-față, ci rămân acasă, și nici numele ce va purta pruncul nu'l cunosc, căci ei nu sunt consultați de naș, în această privință. Din contră, «nunlu» (=nașul), este dator a nu comunica absolut nimărui numele ce el singur a hotărît a da pruncului, și în realitate nici nu'l spune decât la botez. Indată ce «nunlu» pronunță numele pruncului, băeții cari stau față la botez, se reped în fuga mare pe ușa bisericeii, ca să ducă vestea părinților noului creștin, și cel care soseșce mai ântăi capătă un dar. Numai o singură persoană este nașul sau nașa, și nici odată două persoane nu pot boteza un prunc. Nașul sau nașa, după botez, așteaptă la biserică, până după săvîrșirea serviciului divin, compania alcătuită din rudele și amicii familiei, care însoțesc pe prunc acasă, și care în împrejurarea aceasta nu poartă numele de «taifă». Rudele acestea și amicii se invită încă din ajunul botezului, prin aceea că li se trimete cofeturi acasă. Darurile ce nașul presintă la biserică finului lui, se alcătuesc din o cămașă, o rochiță, un fes și din

nelipsiții ciorapi. Chiar din biserică el cumpără cinci «çeri» (luminări de ceară), tot-deauna cinci, ca amintire a celor cinci rane ale lui Christos, dintre care «çeri» două le aprinde la icoane, una o dă preotului care oficiază botezul, și două le ține ênsuși în mâni, adecă câte una în fie-care mână. Ântăile citiri se fac la intrarea bisericeii, unde se și dă numele pruncului și toată lumea trebuie să fie cu fața în spre-afară. După aceea copilul este dus în interiorul bisericeii și pus în «colimvitră» (=baptisteriu). Partea religioasă a acestei taine a bisericeii este aceeași ca la toți ortodocșii. Odată sfârșită oficierea botezului, pruncul este așezat pe brațele nașului, care ține amêndouă mânele întinse și cu câte o luminare în fie-care mână, apoi și el și toți cei de-față se duc la casa părinților pruncului, unde sunt așteptați cu dul-cețuri, cu rachiu și cu mezelicuri. Femeile care însoțesc pruncul spre casă, cumpără în drum «simit» sau «pandins-pania» și le duc lehusei, ca să aibă lapte. În timpul celor patru-zeci de zile pruncul este împărțășit de trei ori, și a-nume: odată la botez, odată la 10 sau 15 zile după botez și a treia oară în ziua purificărei mamei. Când pruncul este slăbuț, sau de șubredă sănătate, el este botezat în casa pă-rinților, însă Armânii consideră ca botez întreg numai pe acela ce este săvârșit în locașul Domnului. Nașul, la Armâni, are o mare vață și 'i se dă cel mai vedit respect de către familia pruncului. Aceasta și familia nașului devin rude din ciasul botezului. Dar și în mersul vieței finului lui, nașul are un mare rol. El se ocupă de aproape de finul lui și este ade-sea consultat de părinți asupra viitorului copilului, și face pentru finul lui sacrificii bănești, ca și cum ar fi copilul lui. Finul, după ce crește, de asemenea se devotează nașului, ca unui părinte. Nașul face daruri și după botez, daruri între care se vêd și ciorapii. Femeea ântăia-dată născătoare pe armânesce e numită: «muliere purtarică». Mama unei ase-menea femei este ținută de datini să facă multe și costisi-

toare daruri (pe armânesce: «dhoară») nepotului ei nou-născut. De aceea, într'o seara cu toate rudele ea se duce la fica ei «muliere purtarică» purtând cu sine toate «dhoarele» între care și ciorapi, și un «culac mare» și o «pitu-roaie» (= un fel de pită = pască). Toate dhoarele acestea, pe care mama întăei-născătoare, e datoare a le duce nepotului sau nepoatei, constituiesc la un loc ceeace Armânii numesc și «pugunic».

Mai la toți Armânii se găsesc datinile și credințele arătate mai sus, însă pe ici pe colo cu mici abateri. Așa bunăoară la toți se ține în taină faptul că femeea se află cuprinsă de durerile nașcerei, și mai la toți noul născut se spală cu apă sărată. Dar la Armânii Epiriați, până jos la Arta și la Preveza, precum și la Armânii din Berat și din satele din jurul Beratului, hainele lehuzei se spală întoarse pe dos, dacă ea a născut fată, pentru ca să nască băeat, ear dacă a născut băeat, ele se spală pe față, adecă neîntoarse, pentru ca și viitoarea naștere să aducă pe lume iarăși băeat. La toți, mama nu se lasă singură până la botezul pruncului și la toți este credința, că în noaptea a treia după naștere vin mirele, ca să hotărească soarta pruncului. Cina de «trimeare», la Armânii Epiriați se numește pur și simplu: «measă». Ear la alții cina aceasta se numește «pugunic», și nu dhoarele aduse pruncului de bunică. Mai la toate femeile armânce este respândită credința, că oameni mulți au aușit cu urechile menirile «mirelor» făcute la capul cutărui sau cutărui copil. În unele locuri «trimeare» se face numai la întăiul copil, ear în Muzachiea Armânii fac această cină până la al treilea născut. La Epiriați, mama, dacă ese să viziteze vr'o vecină înainte de a se fi împlinit cele 40 de zile, este datoare să ia și să ție în mână un obiect de fier, căci dacă neglijează de a face aceasta, atunci aduce mari pagube în casa vecinei la care s'a dus, precum moarte în oi, în cai și alte vite, și chiar moarte în familie. Pretutindenii ușa ca-

merei unde este lehuza nu se mai deschide peste noapte, însă la Armânii din Avlona sau Valona și din împrejurimile acestui port, precum și la Epiriați și Gramosteani, în caz de mare nevoie se deschide, dar atunci acel care intră în camera lehuzei, trebuie să treacă mai întâi prin para unui foc, spre a se curăți. La toți Armânii, rufele spălate ale pruncului și ale lehuzei nu se lasă afară peste noapte, ca și la noi, în România. La Arnăucheni, la Olimpieni și la Epiriați, în timpul celor 40 de zile, nu se dă din casa lehuzei nimic celor de afară, nici măcar pâine cerșetorilor. În timpul sarcinei Armâncele Epiriate și cele din Durațiu și din împrejurimile acestui oraș, pot mânca ori-ce ar dori, numai lucrurile sărate le sunt oprite, căci copilul ce ar naște ar fi orb, de nu s'ar feri de ori-ce sărături. La Epiriați, în seara a treia după naștere, nu se pune pruncului sub pernă numai pâine și vr'o monedă două, ca să nu'l găsească «mirele» lipsit de «birichete», ca la Armânii din Macedonia, ci în afară de acestea se mai pune sub capul micii ființe cărți sau scrisori, și unelte de fier, ca: topoare, securi etc., pentru ca pruncul crescând să fie și învățat, și bogat, și tare ca fierul.

XI

A TREIA ÎNTÂLNIRE CU PĂRINTELE FAVEYRIAL: PĂREREA LUI DESPRE BULGARI ÎN GENERE, APOI DESPRE BULGARI DIN PRINCIPAT ȘI CEI DIN TURCIA; DESPRE GRECI; DESPRE TURCI. — CAUSELE PENTRU CARE TURCII PĂRĂȘESC TESALIA GREACĂ. PĂREREA PĂRINTELUI FAVEYRIAL DESPRE SÉRBI. O JUDECATĂ ASUPRA LUCRĂRII ARMĂNISMULUI. O NUMĂRĂTOARE A POPOARELOR DIN TURCIA FĂCUTĂ DE CUNOSCĂTORI. CÂȚI ARMĂNI ȘI CÂȚI GRECI S'AR FI AFLÂND ÎN BITUȚE ?

Știam, adevărat, că părintele Faveyrial mă aștepta cu nerăbdare, căci întârziaseam de la întâlnirea ce ne dădusem, din cauza facerii pachetelor și plicurilor mele și a ducerii lor la poștă. Sosii la bătrân cu aproape o oră de întârziere. Cum mă vădu mă întrebă agitat :

— Nu s'a întâmplat nimic ?

Îi comunicasem chiar în acea zi intrigile ce se țesuseră în jurul meu.

— Până acum nimic;—îi respunsei eu și îi povestiiu toate prin câte trecusem de la despărțire.

— Foarte bine ai făcut.... Foarte bine.... zise el mulțumit. Bine că nu ai căzut în cursa ce 'ți întindea «bunul d-tale amic». Avea dreptate marele preot Laocoon, al Troienilor... Cuvintele lui, cuvintele ce-i pune Virgil în gură : timeo Danaos... et dona ferentes, vor rămânea totdeauna adevă-

rate. Voesc autoritățile turce să cunoască notele și impresiunile d-tale de călătorie, n'au de cât să le citească acum. Foarte bine ai făcut...

Celnicul Zega

Papa Cornătescu
din Crușova.

I. Ciuli.

- Aș dori să le deschidă, ca să se sfârșască cu bănușeala...
- Cu bănușeala nu se va sfârși, până când nu vei pleca din Turcia, nu numai din Macedonia, căci dacă paneliniiștii

au isbutit, după cum se și pare deja, a te fi înfășoșat autorităților ca agitator în favoarea Albaneșilor, atunci îți va fi absolut imposibil să mai rămâi mult prin locurile acestea.

— Cum? Va-să-zică proorocia lui se va împlini?

— Se va îndeplini, căci de-acum autoritățile turce vor interpreta totul în contra d-tale.... Fie-care pas, fie-care gest ce vei face.

— Dar suvarii valiului vor vedea chiar cu ochii lor tot ce voi face în Albania, n'au de cât să raporteze.

— De raportat vor raporta ei, însă întrebarea este ce fel vor raporta? De la plecare li se va lămuri și ordona: «luați seama bine la omul pe care îl însoțiți, căci este periculos». Veți dar că suvarii te vor considera prin acești ochelari ai bănuielei, ce șefii le vor pune pe nas.

— În sfârșit ceea-ce va fi vom vedea. Să vorbim de altele.

— Dar și de ai sta mai mulți ani în Turcia tot nu vei putea să veți toate satele și comunele armânești, și tot va trebui să te încrezi și pe ceea ce vei afla de la alții, atât asupra numărătoarei, cât și asupra datinilor și credințelor. Noi de aicea suntem gata să-ți trimitem toate științele ce vei găsi cu cale a ne cere.— Vorbeam despre Mărgărit ați-dimineată. Omul acesta nu se pare că va muri în patul lui. Grecii au tras cu pușca în el odată, pentru ca să scape de un inamic atât de redutabil. Vr'o câți-va ani mai târziu după această încercare de asasinare, l'au rănit cu pumnalul pe stradele Salonicului. Numai puțin a lipsit atunci să nu fie ucis. Din fericire împreună cu el era și un Armân din Salonic, care a împiedicat brațul ucigașului. Și știi că grecomanii de aici, din Bitule, cari însă se arată că ar fi apostoli ai Armânismului, îl învinovătesc, că ar fi având în taină înțelegere cu Grecii? Cu aceia a căroră lucrare de secolii Mărgărit a oprit-o deodată în loc? Cu acei cari au încercat de atâtea ori să-l asasineze?

— Dar nu se potrivește de loc...

— De se potrivește? dar Grecii și grecomanii nu caută să se potrivească, nici nu caută să fie creduți, ci ei învinoxesc. Avea Mărgărit, nu de mult, un Albanез musulman, cu numele Musa, om devotat pe viață și pe moarte. Din câte a scăpat acest Musa pe Mărgărit! Dar i l'au ucis într'o pădure, pe când ducea o scrisoare... I-au trimis un glonț drept în mijlocul peptului!

— Cine?

— Ei, tot ei. Neputând ucidе pe Mărgărit i-au ucis omul cel mai credincios ce avea! O, ei nu-și aleg mijloacele... Fii sigur!... Ce om era Musa!

Și amărit și întristat de amintirea pierderii lui Musa, bătrânul preot cădu pe gânduri și remase cu coatele pe masă și cu fruntea pe mâni lungă vreme. Pretutindeni unde găsea un suflet de om bun, preotul Faveyrial simțea cu el. Se vedea bine că moartea prea timpurie și silnică a musulmanului Musa îl durea până în adâncuri. Spre a-i schimba șirul gândirilor lui îndurerate, îi ziseiu:

— Ce crezi sfinția-ta despre Bulgari, în genere?

— Despre cari Bulgari? întrebă și el.

— Cum, despre cari Bulgari?

— Despre cei din Turcia? sau despre cei din principatul vecin mă întrebi?

— Dar, faci o deosebire între ei?

— Negreșit.

— Și anume?!

— Să cercetăm mai întâi pe cei din principat.

— Cum voești.

— Dela început trebuie să-ți spun, cum-că eu mă îndoesc că Bulgarii ar fi având puterea și menirea de a creea un stat...

— ?!

— Te miri? Când au avut Bulgarii stat?

— Dar imperiul Româno-Bulgar?!

— Vești? Româno-Bulgar, ear nu Bulgar. Dar să luăm

lucrurile încă mai din vechiu. Când Asparuh, fiul lui Cubrat trecu Dunărea încoace și cuprinse ambele Moesii, relațiile dintre Daco-Romanii dela voi, și dintre Traco-Romanii de aici se rupseră. Bulgarii se aședaseră între ei. Dar nu e mai puțin adevărat, că și Bulgarii se simțiră îndată strînși ca într'un puternic clește de fier, între cele două popoare frați: Daco-Romanii și Traco-Romanii, sau dacă vrei: Românii și Armânii, amândouă puternice, tinere, pline de viață și doritoare de resboae. Tendința firească a acestor două popoare-frați, unul cătră altul, ar fi străbătut, ar fi străpuns curând puterea și poporul bulgar, de aceea acesta, prin instinct și numai-decât, a și cerut prietinia și a Românilor și a Armânilor. Și Românii și Armânii au primit, căci printre poporul bulgar, frații urmau a comunica. Îți voi arăta că am dreptate când zic că Bulgarii s'au simțit ca într'un clește de fier între cele două popoare românești și că le-a cerut imediat prietinia. Urmărește-mă numai puțin! După moartea lui Cubrat, întemeetorul regatului bulgar dela Don, moarte ce se întâmplă în anul 666—ține minte 666.—Fiul acestuia, pomenitul Asparuh, avu a lupta mulți ani, pentru câștigarea tronului părintesc, cu ceilalți patru frați ai lui: Contrag, Butaia, Rean și Alzec, și numai după ce Butaia reuși a se sui pe tronul tată-său Cubrat, numai atunci Asparuh părăsi țările părintești dela Don. După moartea lui Asparuh, îi urmează ca rege al Bulgarilor Terbeliu. Pe acesta la anul 680 îl găsim în luptă cu împăratul bizantin Constantin IV Pogonat. Dar dela 666, anul morții lui Cubrat, până la 680 nu sunt decât 14 ani. Vești? numai 14 ani. Ce s'a întâmplat în acest scurt timp? Fiii lui Cubrat se luptă sângeros între ei mai mulți ani, pentru tronul părintesc; și tocmai după ce Butaia izbutește de își înlătură frații, Asparuh se hotărește să plece și pleacă; se așează și rămâne cât-va timp în ținuturile dintre Marea-Neagră, dintre Dunăre și dintre Prut, adică într'un colț răsăritean al Daciei-

Traiane; după aceea Asparuh părăsește arătatele ținuturi din Dacia-Traiană și trece dincoace de Dunăre, în Dacia-Aureliană și cuprinde Moesiile amândouă; apoi Asparuh moare; apoi se alege ca rege al Bulgarilor Terbeliu, căci acesta vine la tron prin alegere; apoi se naște ceartă între Bulgari și împăratul Constantin IV Pogonat; apoi vine și resboiul dintre ei de la 680. Atâtea și atâtea fapte numai în 14 ani? Ce însemnează aceasta? Că Bulgarii îndată, dar îndată ce s'au virit între cele două popoare-frați, ambele scoboritoare din Romani, nu s'au simțit de loc îndămână, așa strinși între Daco-Romani și Traco-Romani și de aceea le-a cerut neîntârziat amicia, mai mult: le-a cerut ajutorul. Și de aceea în toate luptele ce Bulgarii au dus, sub atâția regi, în contra imperiului bizantin vedem și pe Români și pe Armâni. Dar să admitem că ar fi unii carii, îndoindu-se de faptul acesta din urmă, că Românii și Armânii au ajutat pe Bulgari cu oștile lor, ar zice: istoria bulgară este pe de-a'ntregul a Bulgarilor și numai a Bulgarilor. Ușor de zis...greu de sprijinit...Să vezi: Constantin IV Pogonat porni cu două oști în contra așa-țișilor Bulgari, una pe uscat și alta pe apă, și înaintă... pe unde? pe Dunăre în susul apei... Unde? În Dacia-Traiană! Deci Românii erau amestecați în acest război, căci în țara lor vrea să pătrundă împăratul bizantin, care după ce se ciocni cu Daco-Românii se întoarse rușinat la Bizanț. Și ce fel amestecați? Așa-fel încât împăratul Constantin trebui de ei să se îngrijească și pe ei să'i atace mai întâi, ear nu pe Bulgari! Chiar după 680, o mare parte de Daco-Romani veniră dincoace de Dunăre și se stabiliră în Balcani, adică în coastele imperiului bizantin, ear Bulgarii stabiliră capitala țării lor în cetatea Sofia, cunoscută în vechime sub numele de Sardica. Istoria zice că tot Bulgari ar fi fost și cei carii s'au stabilit în Balcani, dar tot ea spune că acești Bulgari (?) veneau din interiorul Daciei-Traiane, unde trăeau Daco-Românii sau Românii. Viața

Daco-Romanilor și a Traco-Romanilor este, ce e drept, foarte amestecată în aceste timpuri cu a Bulgarilor, însă istoria nu se citește ca o poveste, ci se studiază cu răbdare și se întreabă stăruitor și dacă știi s'o întrebi, știe și ea să'ți răspundă.

— Se pare că până aici cele zise sunt bine sprijinite. Mai ales teoria aceasta a strîngerei Bulgarilor de către și între cele două popoare românești, și deci nevoirea, constrîngerea poporului bulgar de a cere neîntârziat prietenia Românilor, stă de sine în picioare.

— Să venim mai încoace. Când Crum regele așa-zișilor Bulgari, atacă pe împăratul Mihail I, (urmașul lui Nicefor, care fusese ucis în luptă de Daco-Români) și'l învinse, și intră în Adrianopole, de unde luă 12000 de oameni prizonieri, pentru ce Crum dăruie acești prizonieri Daco-Românilor, carii îi duseră și îi ficsară în Dacia-Traiană? Pentru că toate victoriile arătate ca câștigate de Crum erau în realitate câștigate de Daco-Români. Și când tot Crum, între anii 810 și 814, înconjură Constantinopol, pe timpul împăratului Leon Armeanul, și cuprinse toate cetățile din jurul acestei capitale, pentru ce toți prizonierii fură iarăși luați de Daco-Români, și iarăși strămutați în Dacia-Traiană? Pentru că toate victoriile arătate de istoriografi ca ale lui Crum, erau de fapt câștigate de Daco-Români. În anul 820 craiul Crum muri și îi urmă Critagon. În timpul acestui rege se întîmplă o ceartă între Bulgari și Daco-Români, ceartă ce dovedește că așa zișii Româno-Bulgari sau Bulgaro-Români nu erau un singur popor ci două, și cu interese foarte deosebite. Și vei vedea ce se întîmplă cu Bulgarii când Români nu'i mai ajută... Daco-Românii ca și Traco-Românii erau aproape creștinisați. Critagon supărat că Bulgarii lui începuseră și ei a se creștinisa, din cauza contactului mai ales cu Daco-Românii, chemă la sine pe episcopul Emanuel de Adrianopole, adus prin locurile acelea de Crum, care favorisase creștinismul,

și îi ceru să se lepede de religia creștină. Critagon voea ca prin această mare pildă, dată de un episcop creștin, să împedice venirea la creștinism a Bulgarilor. Emanuel nu se supuse. Atunci Critagon ucise prin torturi pe episcop și pe toți soții acestuia, între carii mulți erau Daco-Români și Traco-Români. De aici începură certuri între popoarele Române și între Bulgari, ear sub Bogor nepotul lui Crum și urmașul lui Critagon, certurile acestea ajunseră la crunte războaie. Ducii de pe lângă Dunăre, ai lui Bogor, fură zdrobiți în mai multe rînduri de Daco-Români. Bogor se încredință în curând că cu propriile sale puteri nu va putea rezista Daco-Românilor, de aceea ceru ajutorul Ungurilor, carii de curând se iviseră pe țărmurii Mărei-Negre. Daco-Românii din dreapta Dunării alergară să ajute pe frații lor din stînga acestui fluviu, și împreună sfărîmară oștile unite ale Ungurilor și ale Bulgarilor și le puseră pe goană. Deci, când le merge bine Bulgarilor? Numai când sunt ajutați de Daco-Românii de dincoace și dincolo de Dunăre. — Să ne mai apropiem! Când pe tronul dela Bizanț se sui și un om, Basiliu al II, treburile bulgare se încurcă de tot. Basiliu al II cuprinse Achrida, adică Ohrida, distruse regatul Bulgarilor și luă numele de Bulgaroctonul. Să nu lăsăm lucrul neobservat: Bulgaroctonul ear nu Românoctonul sau Vla-hoctonul. Valachii de-o parte și de cealaltă a Dunării își urmară înainte viața lor națională. Basiliu II Bulgaroctonul, în testamentul său, lasă urmașilor lui îndatorirea, că: dacă și Românii se vor scula în contra Bizanțului se facă și ei cu Românii, ceea ce a tăcut el cu Bulgarii. Aceasta dovedește că Românii, în luptele din urmă ale Bulgarilor în contra Bizanțului, nu erau amestecați, sau că erau prea puțin amestecați. Și mai dovedește încă ceva, că: Bulgarilor le mergea bine numai când erau lângă ei și Daco-Românii, de pe ambele țărmuri ale Dunărei.

-- Dar eu vorbesc de imperiul Româno-Bulgar de după

anul 1000, care a jucat un rol mai însemnat și în care Bulgarii au neîndoios o parte ceva mai de seamă.

— Ceva mai de seamă? Să vedem. O încercare de reînviere a regatului, sau dacă vrei a imperiului așa-zis Bulgaro-Român sau Româno-Bulgar se face în anul 1039. Și de cine? De *Roman Petre Deleanu*, care era Daco-Român, sau de vrei Român ori Armân, dar nu Bulgar. Altă încercare fu făcută de frații Petre, Asan și Ioaniță, tot Români, în timpul avarului împărat Isac Angel, cari bătură cumplit oștile bizantine, deși acestea erau comandate de un om ca Cesarul Ioan Cantacuzen. Acești trei frați Români isbutiră să întemeeze regatul Româno-Bulgar, care ajunse la apogeu sub domnia fratelui celui mai mic, Ioaniță. Suindu-se pe tron, el luă titlul de împărat al Românilor și al Bulgarilor, și la 1200 fu recunoscut cu acest titlu și de împăratul bizantin Alexiu Angel, după ce Ioaniță îl bătuse în mai multe rânduri. Faima victoriilor și vitejiilor acestui puternic Stăpânitor a resunat în toată Europa, și ênsăși biserica Romei se uita cu bucurie și cu mândrie la Ioaniță Impăratul. Și i-a trimis la anul 1203, Inocențiu III, coroană și șceptru și îi scria zicându-i: «Lui Calo-Ioann, Impăratului Valahilor și al Bulgarilor.... Precum de neam roman ești așa și cu faptele Tale Roman să fii, ear popoarele țarei Tale, care zic că diu sângele Romanilor sunt, să urmeze obiceiurilor bisericei Romei...» Și când frênele stăpânirii au eșit din mânilor urmașilor Români ai lui Ioaniță și au trecut în adevăr în mânilor Bulgarilor, știm ce s'a întâmplat.

— Eată că astăzi au statul lor Bulgarii.

— Da... însă ei l'au întemeiat? Și independența ei și-au luat-o? Le-au dat-o Rușii și le-au dat-o Românii din stânga Dunărei, Românii carii în nevoile dela Grivița și de la Plevna au ajutat chiar pe puternica Rusie, Românii carii din viața lor au dat viață totdeauna Bulgarilor, Românii carii din toate tovărășiile câte au avut cu Slavii păgubași au eșit.

— Însfârșit, ori-cum ar fi, Bulgarii au astăzi un stat al lor și toți știm că progresează.

— Progresează în ce? În cultură... poate, în civilizație nu. Ați sunt să și lumineze mintea prin știință, deci pentru cultură; însă nu își îmbunătățesc inima, nu au recunoștință pentru oamenii lor, carii muncesc pentru poporul lor, deci pentru civilizație nu s'au arătat încă coți. Recunoștința este cel mai mare semn că poporul, la care se găsește, și-a îmbunătățit inima și și-a îmblândit simțirea, și că deci s'a pregătit și pentru civilizație. Progres? S'a răspândit vorba aceasta că Bulgaria progresează. Ceeace se face în Bulgaria este numai pospăeală. Va veni o zi când se va vedea ce este în realitate, mult lăudatul progres al Bulgariei.

— Dar și la Eleni recunoștința, către oamenii lor mari, către eroii lor se pare că lipsea aproape cu totul, și cu toate acestea artele lor... literatura...

— Cum? — întrerupse repede părintele Faveyrial. Dar cine oare ar putea să și ia răspunderea de a afirma că Grecii antici au fost civilizați? Culți, da; foarte culți au fost Grecii de altă dată, dar civilizați nu! Să venim la Bulgarii de azi. Cunoașteți ce însemnează stat în gândirea lumii civilizate, și ce e noțiunea bizantină de stat? A cârmui prin minciună, prin înșelăciune, prin trădare, prin asasinat, aceasta este cârmuirea bizantină, și Bulgarii nu s'au ridicat decât la această noțiune de stat. Ce creți că însemnează lucrul acesta: astăzi Batemberg învinge în contra Serbiei, și încarcă pe tînăra Bulgarie de glorie, ear mâni tot acest Batemberg, este luat aproape din fața oștilor pe care el, cu o zi în urmă, le condusesese la biruință, împachetat ca o cîrpă și trimis în Rusia? Și vei vedea că tot așa vor face cu toți oamenii lor mai de ispravă... Vei vedea!

— Au fost atunci anumite împrejurări, pe care de altfel toată lumea le cunoaște. Imprejurări.... ca în țările mici.... Batemberg nu plăcea Rusiei....

— Foarte bine... Înțeleg că împrejurările din țările mici și slabe nu se potrivesc și nu se pot potrivi cu cele din țările mari și puternice, care sunt stăpâne pe soarta lor... Foarte bine. Mai sunt însă o mulțime de lucruri mărunte, care după ce sunt bine cercetate devin însemnate. Eată un stat care nu e încă stat, cum se înțelege în apus acest cuvânt, și care înainte de ori-ce organizare lăuntrică cugetă la cuceriri și își întinde mâna spre Rumelia....

— Ear intervine ceeace numirăm «împrejurări din țările mici și slabe... încă nestăpâne pe soarta lor.....»

— Rusia... pentru ca să facă încurcături Turciei...? Te înțeleg. — Eată acelaș stat... cu ochii ațintiți spre Dobrogea... Se poate să aibă cine-va o vedere atât de scurtă? Bulgaria vecină cu Rusia însemnează: finis Bulgariæ! O! Cum ar vrea Rusia să aibă pe Bulgaria vecină! De când ar fi încălcat-o cu oștirile...! Și nu i-ar mai fi trimis pe generalul Kaulbars în vizită! Și ce scurt i-ar fi drumul spre Sfânta Sofia, căci n'ar mai avea nevoie să trateze cu România spre a trece! Cum poate să aibă cine-va o vedere atât de scurtă?!

— Cine poate îndreptăți cum-va aspirația aceasta a Bulgariei spre Dobrogea? Dar care e sufletul acestei bolnave năzuințe ai spus deja ênsuți sfinția-ta.

— Da... da, iarăși Rusia! Indeamnă pe Bulgari spre Dobrogea pentru a încurca pe România, care cu trupul ei îi stăvilește calea spre Constantinopol... Da, se înțelege de sine lucrul. Pentru cine ar fi aceasta o taină? Intrebarea este: cum de nu înțelege Bulgaria că mai mult ea se încurcă decât România? că dorind Dobrogea își dorește propria moarte? Și eată că Bulgarii nu intrevăd că moartea lor este Rusia! Imi vei răspunde iarăși: împrejurările din statele nestăpâne pe soarta lor. Răspunsul acesta aici se potrivește mai puțin.

— Pari în adevăr a dispera de Bulgari?

— A dispera? O, nu! Poporul bulgar trăește, deși au trecut peste el atâtea nevoi, și va trăi. Ce fel trăește însă?

Chiar despre un individ vorbind, nu găsim destul numai că el trăește, ci se mai cere ceva... o menire, cât de mică; cu atât mai mult dela un popor trebuie să se ceară aceasta. Și cine știe? poate că în viitor va arăta dacă are o menire. Trăinicie are, e drept. E înzestrat cu ceeace s'ar putea numi: rezistență pasivă; rămâne ceeace este. De aceea, acel care va voi să'l înghită își va cauza mari deranjamente de stomah... rezistența pasivă e indigestă... Afară de casul când stomahul în care ar intra această înghițitură ar fi de struț, ca cel al Rusiei. — Deosebirea dintre Bulgarii din principat și cei din Turcia? Mai întei: cei din principat sunt indigești, cei de aici din contră sunt foarte digerabili, atât din punct de vedere național, cât și religios. — Observă că: n'am zis confesional, ci religios. Cei din Bulgaria sunt în fine Bulgari, cei din Turcia sunt până acum *numai* Slavi, și pot deveni Bulgari precum pot deveni Sârbi și cine mai știe ce. Muncitori sunt și Bulgarii de aici și cei din principat. Cei din Bulgaria sunt morali întru ale căsnicieii, ear cei de aici sunt căduți într'o cumplită corupție cu atât mai periculoasă cu cât e inconștientă, adevărată ajunsă ca a doua natură. Cei din principat mai au familia curată, cei de aici nu.

— Este vr'o asemenea deosebire între Grecii câți sunt în Turcia și între cei din regatul grec?

— Scoțând pe grecomani?

— Bine înțeles, de oare-ce nu's Greci.

— Atunci comparația e în defavoarea celor din regat.

— Cum așa?

— Cei din regat se găsesc acasă la ei, așa cum le e casa; cei din Turcia însă, au un tutore, care răspunde de faptele lor, în locul lor. N'ai observat d-ta că Grecii, carii trăesc în afară de Grecia, sunt gata la ori-ce sacrificiu pentru patria lor, pe când cei trăitori în patrie nu sacrifică nimic pentru ea? Că nici dările către stat nu'și achită? Faptul acesta, absolut constatat și de toți știut este foarte semnificativ. Cei de

dinafară de Grecia, vezi, că tot învață și ei câte ceva printre străini! Evreii, fără patrie fiind, se ajută între ei pretutindeni; însă când Evreii se vor aduna la un loc și vor întemeia un stat, dacă îl vor întemeia vr'odată, își vor rupe cărnurile și se vor mânca ei între ei, cum făceau pe când aveau un stat, adică: bucăți de staturi. Vrei să știi cum gândesc eu despre Turci?

— Foarte bucuros.

— Ți se par bănuitori? Nu, ci numai își dau cu greutate încrederea, pentru că au fost prea mult și prea des înșelați. Turcul este pretutindeni drept și onest. El știe a urî cu mare foc, însă are și puterea de a erta, căci el știe și a iubi cu mare foc. El este bun amic, de și se încrede cu greu, dar când îl ai amic, atunci el îți este un amic-frate, tot așa de credincios, pe cât de devotat și gata la ori-ce sacrificii. Are neamul acesta virtuți adevărate. Trăsăturile lui caracteristice sunt mărinimia și recunoștința, deci are vedite aptitudini pentru civilizație. Spiritul democratic îi este în fire, deși e pornit spre mărire. De aceea în Turcia se vede mai mare libertate de cât în unele țări din apus, și de aceea între om și om egalitatea aici e foarte mare. Numai de va trece cine-va o singură dată prin Turcia, ușor se poate încredința că Turcul, deși stăpân, el nici nu încearcă a desnaționaliza pe alții. Toate celelalte popoare au această lăcomie de a înghiți alte neamuri, aceea pornire de a lovi în dreptul altuia firesc, de a fi ceea-ce este. Turcul nu o are, el stă mai presus de acest păcat. Toate celelalte popoare sunt încă prea materialiste, poporul turcesc este mai idealist de cât s'ar putea crede. Noi toți cei-lalți ne îndrăgim de pământul în care ne nașcem și trăim, ne lipim de colțul de țară în care am văzut lumina soarelui și ajungem a numi patrie până și comuna sau cătunul în care ne-am născut. Otmanul nu se leagă de pământul lui natal. Amintirile copilăriei, ori-cât de dulci și sfinte sunt ele, nu 'l încătușează de bordeiul părintesc. Patria lui este steagul verde. Patria lui este acolo unde se aud învățăturile Elco-

ranului. Noi, celelalte popoare, suferim până și sclavia numai ca să nu ne despărțim de pământul iubit unde ne-am născut. Turcul nu. În partea de Tesalia dăruită Greciei, acum în urmă, la Larisa și la sud și răsărit de Larisa se găsește o respectabilă insulă de Turci. Crezi că iubirea de pământ îi ține acolo ? Nu... ei emigrează neconținut spre Turcia. Celelalte popoare cădute Greciei în poală, stau locului și îndură dominațiunea grecească, și îndură toate relele administrațiunei grecești, numai ca să nu se despartă de locul nașcerii. Din ținutul Larisei și Tricalei este doar și Turcul din tată în fiu, însă el emigrează, și nici nu se uită înapoi când pleacă, pentru-că în ținutul Larisa nu mai fâlfâie steagul verde, nu mai resună glasul Elcoranului. El nu se leagă de pământ, ci de ceva mai ideal; nu locul cutare este patria lui, ci însuși el își este sieși patrie. Demnitatea lui de om și credința lui, este ade-vărata lui patrie. În resboiu l'ai vădut, deci de virtuțile lui ostășești nu e nevoie să 'ți mai vorbesc, el a ținut cu vitejie și cu statornicie pept voinic și în contra României și în contra colosului Rusia. Turcul nu se pleacă, el se luptă până la urmă.

— Da! L'am vădut la Grivița pe acest popor brav, și de atunci m'am deprins a'l stima.

Încă una din cauzele pentru care poporul turcesc emigrează din locurile cădute sub stăpânirea neotmană, este și faptul că poate, într'o zi el ar fi nevoit să se lupte sub un steag străin în contra steagului verde. De aceea Turcii din ținuturile Farsalei și Larisei se despart atât de ușor pe pământurile pe care ei le-au stăpânit și muncit din tată în fiu. În călătoria mea prin Turcia mi s'a întâmplat să întâlnesc pe mulți dintre Turcii plecați pentru totdeauna dela Larisa și dela Farsala, mai ales la Salonic, și întrebându'i asupra cauzelor ce i-au determinat să-și părăsească proprietățile, ei îmi ziceau: «Cauzele sunt multe! Cum să stăm noi sub stăpânirea Grecilor? Nu ne e îndemână de loc și

zilnic avem de suferit câte ceva. Apoi tinerii noștri nici legați nu vor să stea sub stăpânirea grecească. Cum? să ajungem noi să ne luptăm cu arma în mână în contra legii noastre? De aceea tinerii pleacă în împărăție, și după ce pleacă tineretul, noi cei cu casă și cu copii ce să mai facem în Grecia? Ne pun fetele noastre pe foc, căci, după ce flăcăi se duc nu mai avem cu cine să le mărităm. Și așa ne ridicăm și noi bătrânii, cu toți ai noștri și plecăm.» Ce fel sunt tratați Turcii din partea de Tesalie cădută în poala Greciei, ne-o spune un mare amic al acestei țări, d-l Gaston Deschamps: «Turcii, carii mai rămăseseră la Larisa și Farsala, au cam părăsit aceste ținuturi. Totuși se pare că Grecii nu i-au maltratat. Fără îndoială, e greu de a împedica oare-care vecsațiuni și brutalități de-ale soldaților (greci). Sergenții nu sunt obligați a fi oameni de lume, și bufoneriile lor sunt de obicei cam grosolane... Inșă guvernul pare să fi făcut o sinceră efortare spre a evita jignirile...» ¹⁾ Totuși jignirile nu s'au putut evita, deși pentru aceasta s'au făcut efortări atât de sincere(?!). Vecsațiunile și brutalitățile soldaților greci în contra Turcilor nu s'au putut încă împedica, și până acum sergenții greci nu au devenit încă perfecți «hommes du monde», de aceea Turcii din ținuturile Farsalei și Larisei tot continuă a emigra.

Părintele Faveyrial mă întreabă dacă voi să'i cunosc părerile despre Sârbi, și după ce îi respunseiu că da, zise:

— La Perlepè nu vor ajunge, și nici au ce căuta. Ei trebuie să se consolideze bine în statul lor. Totuși eu nu gândesc despre Sârbi așa cum de obicei se gândește în Peninsula-Balcanică, mai ales de consulii și prelații greci, carii surid ca de un învins, când vorbesc despre Sârbi. Poporul sârb, așa mic cum este el, are, după mine, un viitor și cultural și civilisator, pentru că este entusiast și se mișcă la

---

¹⁾ Gaston Deschamps: *La Grèce d'aujourd'hui*, pag. 307—308.

ideile mari ale veacului. Stai pe gânduri? Cugeți cum-va la înfrângerea Sârbilor de către Bulgari? Sper însă că vei fi fost pătuns, că pe Sârbi, nu Bulgarii i-au înfrânt și nici măcar Batemberg, ci regele lor Milan.

— Dar entuziasmului sârb, Bulgarii opun spirit rece și pozitiv.

— Aceasta nu e un avantaj. Veacul acesta, care la început era pozitivist, a devenit deja entusiast, și veacul viitor e menit să fie încă mai călduros, decât sfârșitul acestuia în care trăim. Deci Bulgarii sunt în trecut, ear Sârbii sunt în viitor.

— Parcă-ai vrea mai mult să-ți intrevăd teoria decât s'o înțeleg.

— Cred că-i foarte limpede. Să luăm două individe: unul vede viața ca entusiast și altul ca un rece calculator. Cel entusiast are de suferit o mulțime de desiluzii, însă avântul lui îl împinge în noi întreprinderi, în unele izbutește în altele nu. Omul acesta ajunge ceva și se poate să devie un om... străbate. Observă istoria și te vei încredința că oamenii mari au fost entusiaști cu firea, chiar când nu se păreau. Ia pe recele calculator, pe pozitivist și dacă vrei pe egoist: acesta strânge două la un loc și izbutește a se asigura contra valurilor vieții, își linge liniștit buzele după ce gustă bunătățile îngrămadite pe masa lui, se întinde fericit ca să-și facă mistuirea și... ? și atît. Popoarele egoiste și pozitiviste din istorie adus-au vr'o idee nouă omenirii ? și își au asigurat măcar existența ? — Cele entusiaste, acelea au împins înainte omenirea pe calea progresului, adevărului, a dreptului, a frumosului. Lucrul nu mi se pare greu de înțeles, poate însă că ar trebui să-ți aduc pilde din istorie, dar ți le poți găsi însuși. Gândește-te la Tirieni și Fenicieni, la Cartagineji, la Evrei, la Asirieni și Meji și la alte popoare.

În seara aceluiași zile era aranjată la «Hotel Belgrad» o masă, anume cu scopul ca eu să pot aduna cât mai multe și mai sigure date statistice. La masă erau trei consuli,

trei secretari de consulate, un profesor turc, un dragoman de consulat, un profesor român, și patru ingineri din cei însărcinați cu construirea căii ferate dela Salonic la Bitule, dintre carii doi Franceji și doi Armâni. Ar fi prea lung a reproduce convorbirile, aproape numai statistice, ce au ținut dela șapte ore seara și până pe la un-spre-zece ore noaptea, totuși fiind-că au fost în adevăr foarte interesante, voiu prezenta cititorului un resumat. Este bine înțeles că un om, un singur om, călătorind ori-cât de îndelungat, nu poate face o justă statistică, în nici o țară din Europa occidentală, chiar de ar fi una din cele mai mici, ca Belgia, ca Olanda sau ca Danemarca, cu atât mai puțin va putea el face aceasta în Turcia. Și dacă în Belgia, bună-oară, va trebui să se ajute și cu cunoștințele altora, cu atât mai mult va trebui a face aceasta în Turcia, unde însemnătatea științifică a statisticei nu este încă înțeleasă. Și dacă în Belgia, ca să nu luăm alt exemplu, numărul cel mai din urmă nu ar putea să fie decât numai aprocsimativ, ear nu absolut esact, cum ar putea fi un asemenea număr alt-fel în Turcia? O adunare de mai mulți consuli și secretarii lor, de profesori, de ingineri carii lucrau o linie ferată ce trece prin o mulțime de puncte locuite de Armâni, și mai toți animați de sentimente ce nu puteau fi calificate de amicale Armânilor, o adunare de oameni cu o îndelungă și amănunțită cunoștință despre popoarele din Turcia, era pentru călătorul care voea să se informeze și să deducă adevărul o foarte prețioasă ocazie. Mai toți socoteau pe Armânii din Turcia dela 650.000 sau 700.000 până la 1.200.000; nici unul nu s'a scoborît sub 650.000 de suflete, nici unul nu s'a ridicat peste 1.200.000, și toți conveneau că în ziua când Armânismul va avea recunoscut de Inalta Poartă un episcopat al său național, Grecomanii-Armâni, cuprinși în aceste cifre, se vor lepăda imediat de panelenism, de oare-ce grecisarea lor este cu totul fictivă, ear nu definitivă.

— Lucrarea direcțiunei Armânești din Bitule suferă de trei mari păcate, zicea cel mai bătrân dela masă, care se găsea în Turcia de Europa de mai bine de 20 de ani, ca dragoman al unui consulat. *Ântei*: nu are destui bani spre a deschide școli armânești pretutindeni unde sunt Armânii în număr mare. Nu 70 sau 80 de școli trebuiesc Armânilor, ci peste 300. *Al doilea*: nu au Armânii cler al lor național. Ei nu pot apare ca o națiune din cauza aceasta. Grecomanii vin și stând de vorbă cu cei din direcția Armânismului le zic: «Bine, să ne facem și noi Armâni ca voi, dar de ce lege sunteți voi?» «Cum? răspund Armânii, de ce lege? Suntem ortodocși ca și voi!» «Bine, dar atunci, zic grecomanii, și voi sunteți Greci ca și noi.» «Nu, răspund iară Armânii, noi suntem Armâni». «Bine! zic grecomanii, unde vă sunt preoții?» «Preoții noștri? răspund Armânii, dar popa cutare și popa cutare, dela cutare și cutare biserică nu sunt Armâni, nu vorbesc armânește ca și voi, și ca și noi, și nu se înțeleg cu femeile și copiii lor pe armânește cum faceți și voi, cum facem și noi?» «Bine, zic grecomanii, popa cutare și cutare, deși vorbesc acasă armânește ca noi și ca voi, dar ei sunt Greci, pentru că citesc grecește în biserică, și pentru că au de șef pe patriarhul dela Constantinopol, care este grec. Și dacă popii noștri sunt și popii voștri, și dacă popii noștri și ai voștri cunosc de cap pe patriarhul, atunci voi sunteți Greci. Ear dacă voi nu recunoașteți de șef religios pe patriarhul, atunci care e legea voastră a Armânilor?» Așa se ceartă Armânii Armânismului și Armânii Pănelenismului de mulți ani între ei, și de câte ori se întâlnesc doi, iar o iau din capăt, învîrtindu-se în acelaș cerc vițios. Aibă Armânii un șef religios al lor, cu sau fără voea patriarhului, și un cler al lor și lucrurile se vor schimba într'un mod surprinzător. *Al treilea*: direcția dela Bitule a Armânismului e departe încă de a cunoaște bine numărul Armânilor. Dacă stai de vorbă cu

vre-unul din această direcție, începe să'ți spue: așa zice Pouqueville, așa zice Ami Boué, așa zice colonel Leake, așa zice Picot și mai știu eu cine încă, însă toți aceștia zic cu totul alt-fel decât el, căci el îți spune că poporul armânesc din Turcia are cel puțin 1.300.000 de suflete. Este destul însă să-i suriți puțin în față, fără să zici un cuvânt, și el e dispus să scadă o sută de mii, și două și chiar trei; abea de aici încolo resistă scăderii, căci presimțirea inconștientă a adevărului îl oprește. Și de unde vine această nesiguranță? De acolo că Armânii, nici ei nu cunosc poporul armânesc. Direcția școlară lucrează deja de 25 de ani, și încă nu s'a învrednicit să trimită un chestionar statistic pe la dascălii lor dela școalele armânești, multe-puține câte au. Ei ênșiși ar fi surprinși atunci, și atunci nu ar mai scădea cu atâta ușurință, cum fac acum, din cauză că se ignorează ei înșiși. Atunci ar zice: atâția suntem pentru că eată câți suntem aici, câți acolo, câți la mare, câți pe cutare munte, și eată câți suntem în total. Acum însă oricare străin vine îi ia în picioare și ei tac, pentru ce? Pentru că, ei înșiși necunoscându-se pe sine, nu știu ce să răspundă. Apoi ei nu'și cunosc mai de loc Armânii din Tracia. Eu i-am numărat de mult, dar nu e chemarea mea să le deschid ochii; pot să stee ei așa mult și bine. Bulgarii se numără neconținut, și neconținut devin tot mai îndrăzneți.

Singurul Armân care se afla la masă mulțami pentru deschiderea de ochi ce îi se făcea de un inamic al rasei lui, și, cred că avea în realitate pentru ce mulțami.

După o lungă discuție se hotărî că numărul *Armânilor*, poate fi de 1.200.000 de suflete; mai deși în vilaietele Monastir, Salonic, Ianina și Scutari, și mai rari în celelalte vilaiete, și încă necercetați în Tracia. *Grecii* fură socotiți ca la 50.000 în Macedonia și Epir, spre marea amărăciune a Grecilor care erau de față, ear în Turcia europeană toată până la 170.000, răspândiți mai mult pe coastele mărilor și în orașele comerciale. *Bul-*

garii din Macedonia fură socotiți la 300.000 de suflete, ear în Turcia la maximum 700.000; în acelaș timp se constată că în Epir și în Albania nu se găsesc Bulgari, deși ei tind a se lăți și într'acolo spre a'și îndreptăți pretențiile asupra Adriaticei. *Albanezii* fură socotiți la 1.400.000 suflete, *Sérbi* la 175.000, în deosebi că un mare număr dintre așa-zișii Bulgari, carii sunt încă *numai* Slavi, fac ochi dulci Serbiei, mai ales cei catolici. *Turcii* fură numărați la 1.300.000, *Tătarii* la 35.000, *Evreii* la 165.000, *Armenii* la 50.000, *Țiganii* ¹⁾ ca la vr'o 40.000 și vro 65.000 sunt Francejii, Germanii, Italienii, Englezii, Elvețienii etc., din Turcia de Europa. În cei 1.300.000 de Turci fură numărați și Curđii, Iuruții, Cerchezii, Anatolii etc., nu însă și cei 35.000 de Tătari, carii după drept trebuesc numerați la Turci, de oare-ce și ei aparțin Islamismului. Nu fură însă socotiți la Turci, Albanezii, Bulgarii și Armânii mohametanisați, ci fie-care la neamul lor. Se făcu adunarea și se găsi că Turcia Europeană ar fi având 5.300.000 de locuitori în loc de 5.000.000, cât îi dau mai toate geografiile. Câți-va dintre comeseni se mirară foarte de această «umflare de cifre»; ear bătrânul le răspunse:

— Să nu vă mirați nici-de-cum. Cifra de 5.000.000 ce se dă de geografi, că fiind întreaga populație a Turciei nu este

---

¹⁾ Țara din Europa în care Țiganii s'au arătat mai întâi, se pare să fie Spania, unde, în 1492, s'au și luat măsuri represive în contra Țiganilor, carii se înmulțiseră foarte tare. Pe când Spania însă îi alunga, Ungaria și Rusia le dedea asil. Totuși în Elveția ei apăruseră deja la 1413, în Italia la 1422, în Franția la 1427 și în Anglia la 1430. D-l Cora, un etnograf italian, socotește pe Țiganii din Europa la 800.000 de suflete, ear în total la 1.000.000. Numai în România, după d-l Cora, ar fi 250.000 de Țigani, ceea ce se pare cam exagerat. În Ungaria Țiganii sunt în număr de 150.000 de suflete, în Rusia 80.000, în Spania 40.000, în Persia 20.000 etc. În Africa Țiganii ar fi numeroși, de asemeni în America și cu deosebire în Brasilia. În insulele Oceaniei s'ar fi găsinde iarăși destul de mulți. În Turcia de Europa d-l Cora socotește pe Țigani la 35.000 de suflete, ear în Turcia de Asia la 70.000. — Armânii, după cum vedurăm, numesc pe Țigani *Ghiftd*, (la plural *Ghiftd*), ear Grecii Γῆρτολ; și unii și alții înțeleg prin aceste numiri Eghipteni sau Eghipteni.

adevărată. Veți zice: dar geografi au luat acest număr după datele oficiale. Așa e, însă: datele oficiale nu sunt adevărate. Turcia are o întindere de peste 165.000 de kilometri pătrați, ear noi carii trăim aici vedem că și piscurile cele mai înalte sunt locuite, vedem că în lunci satele se țin unele de altele, numărul orașelor este asemeni foarte mare; țara aceasta nu are deci o populație rară, ci din contră. Populația Turciei e mult mai deasă decât a Greciei, și totuși Grecia zice că are o populație de 2.000.000 de suflete pe o întindere de 50.000 de kilometri pătrați, adică pe mai puțin de $\frac{1}{3}$ din întinderea Turciei. Atunci cum se poate că cifra totală a populației din Turcia de Europa să fie numai de 5.000.000? În genere statistica în Turcia se face pe case, sau cel mult pe familii. Măsura aceasta ar fi înșelătoare și când s'ar face conștiincios, însă cu toții știm că numai conștiincios nu se face. De s'ar da numărul adevărat de familii dintr'un sat, ar trebui să se plătească statului o sumă de bani mai mare, decât plătește azi acel sat; dar primarul are interes să plătească mai puțin, și deci să arate un mai mic număr de familii în satul lui. Așa face Cogiabașa, așa face Mudirul, așa face Caimacamul și adesea numărul se mai scade și la vilaiete. Cum voiți deci să se știe adevăratul număr al populației din Turcia? O numărătoare condusă de necesitatea științifică de a căuta și a afla adevărul, aici nu s'a făcut încă. Aici numărătorea se face în vederea dărilor către stat, și atunci tot omul se țerește și cifra totală rămâne sub adevăr. Cine a numărat pe Fărșeroți, bună-oară? Aici în oastea statului nu intră decât musulmanul; dacă s'ar lua și creștinii, atunci s'ar mai face încă un recensământ și în vederea recrutărei; și astfel am avea două feluri de numărări, și prin unul am putea controla cât-va pe celalt. Turcia cum e azi, fără Bosnia și Herțegovina și fără Rumelia are cel puțin 5.500.000 de locuitori în cap. Sunt ani mulți de când fac și refac această soco-

teală și cred, și nu mă îndoiesc, că sunt mai aproape de adevăr decât toți geografi.

Atunci cei dela masă începură să întindă cele 200.000, ce treceau, după socoteala bătrânului dragoman, peste 5.300.000, când pentru Sërbi, când pentru Turci, când pentru Greci, etc. ear Armânul dela masă pretinse și el ceva pentru neamul armânesc. Dar bătrânul Dragoman le răspunse:

— Din aceste 200.000, eu unul aș da Turcilor cea mai mare parte, o altă parte mai mijlocie aș trece Albanejilor, o alta asemenea aș trece Armânilor, ear a patra și cea mai mică parte aș trece-o la Evrei. Dacă socotim pe Evreii din Salonic, din Bitule, din Constantinopol, pe cei din Scopia, Castoria, Ianina și Istib, precum și pe cei din Strumnița și alte orașe, ajungem aproape la numărul lor de mai sus, însă ei se găsesc câte puțini mai prin toate orașele și târgurile Peninsulei, afară de cele pur armânești. Ear în viitor va trebui să facem adăogiri tot la Turci, din cauza emigrării lor din Grecia și alte părți; însă, și la Armâni se vor adăogi mulți din cauza imigrării în Turcia a Armânilor din Grecia și din Bulgaria, unde ei au prea multe de suferit.

Se făcură apoi aprecieri asupra diferitelor popoare din Turcia de Europa, aprecieri ce eșeau foarte învecinate cu părerile părintelui Faveyrial, arătate mai sus. Bulgarilor din principat li se recunosc mai mult neastâmpăr decât prevedere și progres; munca Sêrbilor pentru a-și întinde spre sud hotarele a fost calificată, după cuvântul lui Shakespeare: «mult zgomot pentru nimic»; lucrarea culturală a Armânismului a fost etichetată: «leneșă»; zbuciumările panelenismului din Turcia și a panelenismul ênsuși au fost botezate cu numele de: «farceur care își face farse până și sie ênsuși»; ear starea de așteptare nervoasă a Albanezului fu calificată cu numele de: «cârțiță, care până acum nu lucrează decât moșoroae dintre care unul e și Grecia modernă», se recunosc însă că viitorul lui va surprinde într'o zi Peninsula.

De asemeni, se recunosc că dacă așa-zisa Europă s'ar amesteca mai puțin în Turcia, toate ar merge mai bine decât acum, căci amestecul sporadic și schimbător la față, după interesele cutărei sau cutărei mari puteri, face să apară tulbure și nestatornice lucrurile turcești.

Convorbirea alunecă cu încetul la o statistică de orașe și se începu cu Bitule. Toți dela masă, afară de Greci, cer să se socotească mai ântei Grecii din Bitule. Unul, decretează 10.000 de Greci, altul scade la 4.000 de-odată; unul nu primește decât 2.500, ear al patrulea printr'un salt mortal ajunge la 200. Francejii și Armenii rid cu hohot, ear Grecii au aerul a nu mai participa la discuție. Cel care ajunsese la 200 era un Sârb; atunci bătrânul dragoman, adresându-se acestuia îi zise:

— Dv. locuiți în Bitule de cinci ani, ziceți că cunoașteți în acest oraș 200 de Greci, fiți bun vă rog a numi numai 20 dintre acești 200 și eu mă declar învins de mai nainte, și vă dau dreptul a considera de falș tot ce am zis și am sprijinit astă-seară.

Cel provocat ast-fel numi un Dimitriadis, care însă fu găsit Armân din Vlaho-Clisura; numi un Atanasiadis, care fu găsit iarăși Armân din Vlaho-Livadia; mai numi un Teodosiadis și încă vr'o doi sau trei *idis*, carii fură de asemeni găsiți Armâni din Pisuderi și din Avela, și după aceste numai câte-va încercări neizbutite, renunță.

— Vi se păruseră glumă afirmațiunile mele?, zise bătrânul dragoman. Vedeți acum? Nu puteți găsi un singur Grec în Bitule... dar vă înșelați... există doi: Mitropolitul Pelagoniei și d-l Consul al M. S. Regelui Gheorghe I-iu. Secretarul consulatului, rămâne dator să probeze că este Grec, și după ce va reuși, atunci vor fi trei Greci în Bitule. Toți pe câți îi țineți Dv. de Greci sunt Armâni grecomani, și numărul acestora la un loc cu cel al Armânilor declarați din Bitule este de 15.500 de suflete¹⁾, număr care crește

¹⁾ D-l G. Weigand, greșit arată că în Bitule, ar fi numai 13.000 Armâni. Vezi: *Die Sprache der Olympo-Wlachen*, Leipzig 1888, pag. 5.

mereu prin imigrare în Bitule a Armânilor din alte comune armânești, apropiate și îndepărtate. Numărul Grecilor în vilaietul Kossovo este tocmai acela al Grecilor din Bitule; numărul lor în Macedonia de nord este un mare semn de întrebare. În Macedonia de sud s'ar putea aminti de ei... și au dreptul a se mândri că în Blața au grecisat definitiv câți-va Armâni. Abea în Epir se poate în adevăr vorbi, despre Greci și în Zagori, unde fanaticul Cosma a grecisat iarăși o bună sumă de sate și cătune armânești.

Se înțelege că Grecii protestară, însă fără succes, căci aici se vorbea într'un cerc restrâns, alcătuit numai de cunosători, carii între ei își puteau spune adevărul, atât pe cât și ei îl cunoșceau.

Din cercetările câte făcusem eu în Bitule ajunsesem deja la credința că în acest oraș, numărul Armânilor este foarte mare, totuși nu aș fi putut nici-odată afirma că nu ar fi existând nici un singur Grec. Cunosătorii mai din vechiu și mai de aproape ai acestui oraș, o afirmău însă, și chiar față de cei interesați.

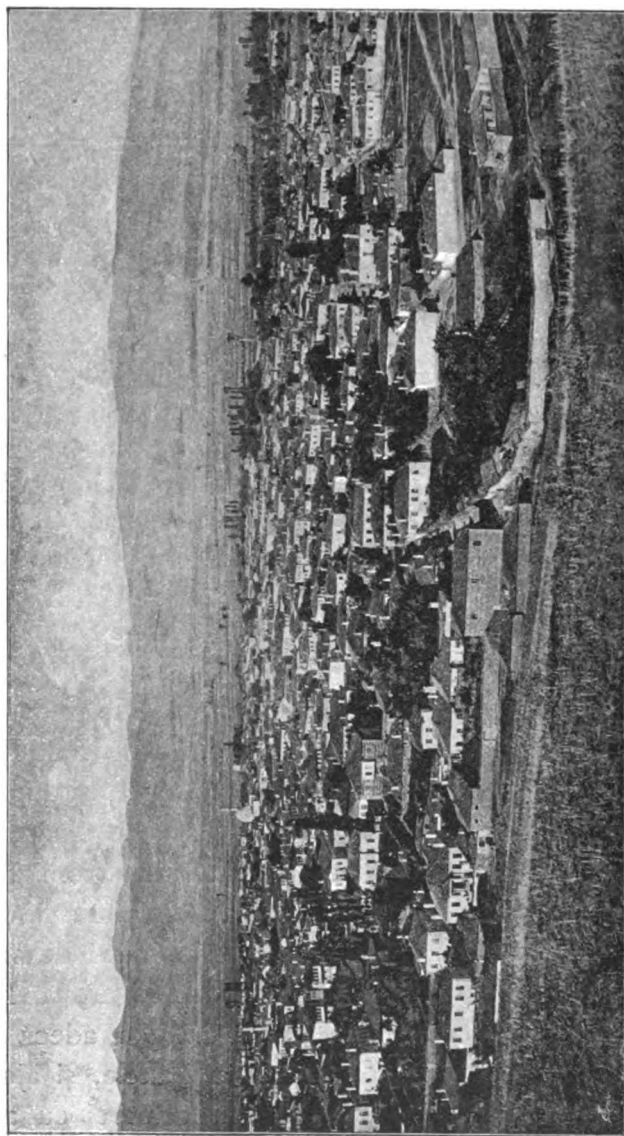
XII.

TRECĂTOAREA DIAVATO. BIFURCAREA DRUMULUI: SPRE GHEORGEA ȘI SPRE OHRIDA. STENIAHAN. ȘURHAN. DRUMUL PESTE ZVEZDA. RIUL DEVOL PÂNĂ LA LACUL MALIKI. PLEASA. GHEORGEA SAU CORCEAUA. VOSCOPOLE SAU MOSCOPOLE. RIUL DEVOL DELA LACUL MALIKI PÂNĂ LA LJUMI-BERATIT. ROLUL CE-A JUCAT ODATĂ VOSCOPOLE. VOSCOPOLENI. FUNDAREA ORAȘULUI VOSCOPOLE. SFĂRĂMAREA VOSCOPOLEI ȘI A ORAȘELOR ARMĂNEȘCI DIN ÎMPREJURIMI. NUMÉRUL POPULAȚIEI VOSCOPOLEI DE ALTĂ-DATĂ.

Încă dela trei ore de dimineată eram gata de plecare, și așteptam zădarnic pe cei doi suvari promiși de Faic-Pașa. La patru ore plecarăm, ne mai putând aștepta, și după ce făcurăm o bună bucată de drum, în sfârșit ne ajunse din urmă un suvari, unul ear nu doi. Jumătate din promisiunea valiului se împlinise. Drumul merge la apus de Bitule și, după ce trece peste cunoscutul platou de 894 de metri deasupra nivelului mării, lasă la stânga Tërrnova, Magarova, Nijopole și Moloviștea, adecă spre sud, ear la dreapta, adecă spre nord, lasă Gopeșul cu satele Leri, Ramna și altele, și ajunge la picioarele muntelui Diavato, sau a trecătoarei cu acest nume. Muntele sau trecătoarea Diavato este un fel de șea, având înălțime de 1163 de metri deasupra nivelului mării, șea prin care se unește puternicul masiv Suhagora sau Ne-

reca cu muntele Bigla, mai puțin important ca masă. Urcarea durează lung. Ajungând sus pe Diavato, călătorul dă

Orașul Albano-Armănesc Gheorgheș sau Corița (pe armănește Corceaua),
în Albania.

de un han și de un post militar, așezat într'o întăritură de ziduri, pentru ca la nevoie jandarmii să se poată adăposti în

contra bandiților, carii cearcă destul de des această însemnată trecătoare, în drumul spre Ohrida, spre Gheorgea sau Corița și spre Durațiu și alte porturi dela Adriatica. Cât timp caii se odihnesc puțin și îmbucără ceva, noi ne urcarăm pe un pisc în apropiere de trecătoare, de unde se deschide o minunată priveliște peste și spre o mulțime de creste de munți. La sud-est se vede o parte din masivul Suhagora, la nord-vest muntele Bigla, la apus masivul Petrina sau Galicița, care împiedică vederea minunatului lac al Ohridei, ear la sud se deschide mănoasa câmpie de de-asupra lacului Presba și se zărește și acest lac. Trecătoarea Diavato este foarte espusă la vânturi, earna se depune aici zăpadă adesea de trei și patru metri și ori-ce comunicație între Bitule și Ochrida și între Bitule și porturile armânești dela Adriatica încetează. De pe Diavato drumul se scoboară pe câmpia dela nordul lacului Presba și se înclină mai ântei, adecă după ce ajunge în această câmpie, spre sud-vest.

Ajungând la satul Coziac, drumul se bifurcă: unul apucă la nord-vest spre comunele armânești Resna sau Reseași sau Areseași, spre Iancoveț (pe arm. Iancovesli) și spre Ohrida, despre care se va vorbi mai jos; ear altul apucă la sud-vest spre orașele și comunele Gheorgea, Pleasa, Voscopole, Șipșca, Castoria, etc., unele curat armânești, ear actele amestecate, după ce mai ântei trece printre masivul Petrina, care rămâne la dreapta, și printre lacul Presba, care rămâne la stânga, adecă la răsărit. Lacul acesta numit de armâni Prespa sau Preaspa, este foarte bogat în pești căutați, ear laturea lui răsăriteană, mărginită de poalele apusene ale masivului Suhagora, sunt pline de vânat, mai ales de căprioare și de țapi negri de munte. Bitulenii vânători, vin până aici de fac vânătoarea de căprioare, când nu se duc pe masivul Murihova. Am arătat deja că pe masivul Suhagora se găsesc mulți Fărșeroți. Dela satul Coziac, tăind spre sud se arată satul de Bulgari sau de Sârbi numit Zarisvor, adecă Curtea-

Impăratului, unde se găsesc multe și frumoase mere. Aici drumul se biturcă încă odată: unul apucă spre laturea resăriteană a lacului Preaspa, ear al doilea printre muntele Petrina și laturea apusană a acestui lac. Acest din urmă drum pe care nu l'am călcat, dar pe care îl voi descri mai întâiu și cu deamăruntul, duce la Gheorgea.

Mai la sud, în drumul spre Gheorgea, cade hanul Șur (= Șurhan), unde în zilele de sărbători vin vara Bitulenii de pescuesc în Preaspa. Tot aici se găsește un mic izvor cu o apă rece și bună de băut, ce izvorește din poalele muntelui Petrina. La apus, peste Petrina și în dreptul Șurhanului este mănăstirea S-tul Naum; pe aici, pe sub muntele Petrina adevărat în dreptul Șurhanului și a mănăstirii S-tul Naum, este un canal natural și subteran prin care apele Preaspei se scurg cu încetul în lacul Ohrida din care își ia obârșia fluviul Drin. O societate engleză a întreprins, acum vro doi ani, lărgirea acestui canal subteran între cele două lacuri, cu scop ca apele Preaspei, a căror suprafață sunt la înălțime de 695 metri deasupra nivelului mării, să se scurgă în cele ale lacului Ohrida, care sunt la înălțime de 682 de metri, și astfel să se lărgască locurile de cultură din jurul Preaspei actuale.

Încă mai la sud de Șurhan vine Stenihan, după ce mai întâi se trece pe o șosea foarte strimță, tăată în stânca de pe coasta Petrinei. Aici se dă odihnă cailor și este un post tare de jandarmi, din cauză că locuitorii din împrejurimi, trăind mai numai din furt, fac primejdioase drumurile. La Stenia se prepară mult cărbune de lemn, cu care se aprovizionează o sumă de orașe, dar mai ales Bitule. Printre lucrătorii cărbunari se găsesc foarte mulți Fărșeroți. La sud de Stenia se face un mic șes, apoi se intră într-o majestoașă strâmtoare de munți și drumul începe a ridica în zigzag cu încetul, lăsând la stânga satele Pustenia, Tumineea și Glombaciani, în care printre Bulgari și ceva Albaneji se mai găsește încă un mare număr de Fărșeroți. In

lacul Presba se vede de departe o mică insulă cu o bisericuță pe ea. Insula aceasta e proprietatea unui Armân din Bitule. Drumul ajunge apoi pe un platou împădurit și iar se sue în zigzag, prin niște păduri de cimișir (*buxus*), care nu crește ca la noi mic și ca garnituri pentru straturile de flori, ci ajunge la oare-care înălțime, apoi tot sue mereu drumul până ce ajunge pe muntele Zvezda, de unde se vede minunat orașul Gheorgea în depărtare și câmpiile din jurul orașului, cu o parte din lacul Maliki, care rămâne la dreapta, adecă spre apus. Lacul Ventroc, deși destul de aproape, nu se zărește de aici din cauza unei ramuri a masivului Suhagora, care acopere și împedică vederea acestui lac, pe a căruia lature apuseană se afla satul Vinenii, în care s'au adăpostit de curând vr'o 30 de familii de Fărșeroți, cu 280 de suflete. Aceștia socotiți la un loc cu cărbunarii Fărșeroți dela Stenia și cu cei din pomenitele mai sus sate, fac vr'o 1000 de suflete. Sus în muntele Zvezda, pe o stâncă se află o bisericuță cu hramul S-tul Ioan. Drumul foarte înclinat scoboară apoi la vale, în zigzag iarăși și, după ce ajunge în câmpie, trece peste riul Devol.

Acest riu își are izvorul în munții Gramosta, nu departe de satul armânesc Gramosta, pe lângă care trece, lăsându-l la dreapta, apoi înaintează drept spre nord, lăsând la stânga comuna armânească Nicolîța, ce ține tot de tribul Gramostean, acum puțin însemnată, dar care în secolul trecut era un frumos orașel, cu aproape 2.000 de case, astăzi mai toate în ruine; apoi lasă la dreapta orașelele Darda, Rapsiștea și Bigliștea în care de asemenea se găsesc Armâni și satele Sinica, Chiutesa, ear la stânga satele Areza și Zetta, iarăși cu Gramosteani, se îndoaie spre apus, trece pe la nord de Pleasa și desparte aici masivul Suhagora de poalele nordice ale muntelui Gramosta, care se întinde la sud și se unește cu Pindul. Intrând în câmpia dela sudul muntelui Zvezda, riul Devol urmează a curge spre apus, apoi se înclină spre nord-

vest, formează cu apele lui lacul Maliki, din care iarăși ese între satale Malic și Vlașîș (acesta are câți-va Armâni) și apucă mărit spre apus.

Drumul, după ce se scoboară de pe muntele Zvezda și trece peste riul Devol, se înclină din nou cătră munte, care acum e la răsărit și câmpia rămâne la dreapta, adecă spre apus. Aici sus se găsește comuna armânească Pleasa, pe o ramură a masivului Gramosta, numită munții Morova sau Morava. Populația numai de Armâni a acestei comune este de 1380 de suflete de Fărșeroți. Pleasa are o școală de băeți bine frecventată și o biserică, în care se cântă și se citește armânește. Poziția acestei comune este din cele mai strategice, căci Pleasa e aședată la o chee de drumuri foarte însemnate. De aici se domină drumul spre Bitule, spre Ohrida și Struga și deci drumul spre mare, cel spre Gheorgea și Ianina, și tot de aici se desface un drum prin Bigliștea și Rapsiștea spre Castoria, oraș aședat pe un promontoriu, ce avansează în lacul Castoria, și a cărui populație este compusă din Armâni, Turci, Evrei și ceva Albaneji. Tot acest drum se prelungește apoi pe de-o parte prin orașul armânesc gramostean Hrupiștea, înzestrat cu o școală de băeți și cu o frumoasă biserică zidită de Armâni cu anume firman împărătesc, și după ce trece prin Bogacic, prin Lapsiștea (ambele având și Armâni Gramosteani), dă în orașul iarăși armânesc Seatiștea; ear pe de altă parte acest drum se îndreptează dela Castoria către răsărit, spre orașul armânesc Vlaho-Clisura, de unde iarăși se desparte în două: la răsărit spre Cailar și la sud spre Blața, locuită de Armâni. Printre toate orașele și orășelele acestea numite se găsesc o mulțime de sate, unele locuite numai de Armâni, ear alte locuite și de Albaneji precum: Cotili, Luncani, Pilorii, Cerepiani, Coturi, Marcoveni, Pecati, Vicanii, Cripiani, Cumanic, Zupănești, Vlaca, Pelica, Caragianna la nord de Seatiștea, Caragianni la nord-vest de Cojoni, Costanca, Vizana tot pe

riul Vlaca ca și satul Vlaca, și mai la nord tot pe acest riu se află Păpșuri sau Băbșori. Armânii de prin locurile acestea țin la tribul gramostean.

Drumul spre Gheorgea, după ce lasă Pleasa la stânga,

Familia Balimace, Frășarioți din Gheorgea.

merge tot spre sud, trece pe lângă ruinele unei vechi cetăți, apoi pe lângă un fel de arc de triumf, de care stau încă atârdate niște lanțuri ruginite, lanțuri de care vechii feudi Albaneji din Gheorgea, spânzurau pe inimicii lor când

ii prindeau. Apoi vine orașul *Gheorgea*, așezat pe o câmpie, care însă are o înălțime de 860 de metri deasupra nivelului mării. Acest oraș este frumos aliniat, ca un oraș din occident, are clădiri mari numai în piatră și pe ici pe colo în marmură colorată, ce se estrage prin locurile dintre lacul Maliki și muntele Zvezda. Prăvăliile sunt de asemeni în piatră. Are mai multe piețe mari și destul de bine îngrijite. Populația acestui avut oraș se poate socoti între 18.000 și 20.000 de locuitori. Albanezii, creștini și musulmani, sunt în majoritate. Două cartiere întregi din acest oraș sunt locuite numai de Armâni, carii în total sunt socotiți la 5.000 de suflete. Fărșeroți sunt vr'o 3.000, Gramosteani ca la 1.000 și Voscopoleni iarăși la 1.000 de suflete. Cele mai frumoase clădiri din centrul orașului aparțin Armânilor Voscopoleni, carii și alcătuiesc elita orașului *Gheorgea*. Intre familiile Voscopolene mai însemnate sunt Moscu, Balauri etc., între cele de Frășărioți, adecă de Armâni din Frășari, este familia Balimace și altele. Nu de mult s'a început clădirea unei foarte frumoase și mărețe biserici în marmură în oraș, pe cheltueala Grecomanilor-Armâni; însă fiind-că de un timp încoace partida culturei armânești crește foarte repede și cea a panelenismului scade simțitor, de aceea s'a încetat cu zidirea, până se va vedea care partidă va învinge, pentru ca a acelia să fie biserica începută. În *Gheorgea* s'a întemeat cea d'ântei școală albaneză. Armânii au aici o școală de băeți și una de fete, ambele bine populate și conduse de institutori culți și cu pricepere în ale școalei. Comerțianții Voscopoleni de aici fac comerțul lor mai mult cu România și cu Egiptul. Ziarele și revistele din București au aici mulți abonați, nu numai printre Armâni, ci și printre Albanezi, dintre carii nu puțini scriu și citesc românește. Multe familii albaneze își trimit copiii la școalele armânești. Un bogătaș albanez, originar din *Gheorgea*, mort de curând în România, a lăsat o avere însemnată cu veniturile

căria se mărită și se înzestrează, în fie-care an, trei fete musulmane și trei fete creștine, se plătește un medic pentru a îngriji de săraci, se plătesc medicamentele pentru bolnavii lipsiți de mijloace din Gheorgea, și în curând se va zidi un asil pentru bătrâni și bătrâne. Acest bine-făcător se numește Leofcea. De curând orașul Gheorgea a cam suferit din cauza

Jandarmi cu capetele hoților prinși de ei.

unor cutremure de pământ. De asemeni vecinătățile lui au fost des încercate de hoți, până s'a găsit un oarecare Iusen-Aga, Albanez-Musulman, cunoscător a tuturor ascunđetoarelor din munți, căruia i se dădu însărcinarea de a ucide hoții în luptă, ori-unde i-ar găsi. Iusen-Aga, înfățoșat în stampa de pe această față între alți doi inferiori ai lui, luând sub

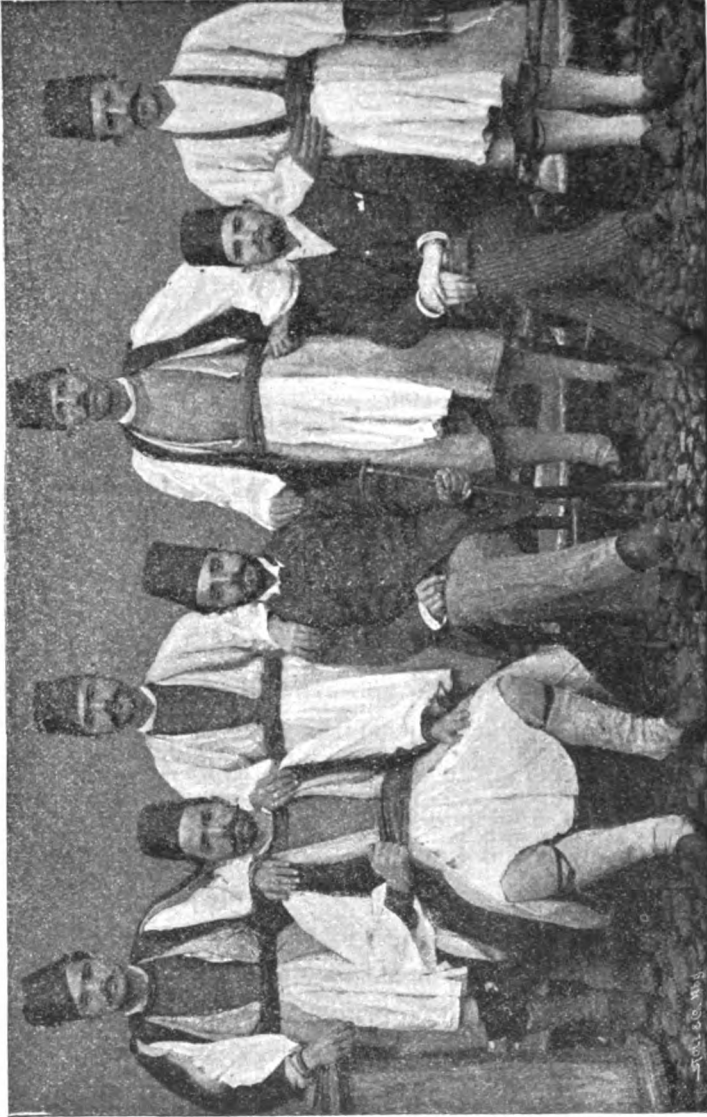
comanda lui un bun număr de jandarmi într'ales, a curăţit locurile acestea de hoţi. Se zice că acum el ar fi câştigat rangul de Beiu. Armânii au o biserică a lor afară din oraş în care cântă şi citeşte armâneşte preotul Balimace, Frăşariot, şi care se găseşte la Constantinopol ca delegat din partea Armânilor, spre a cere şi a obţine dela Inalta-Poartă episcopat naţional armânesc. Mai sunt în oraş încă 7 sau 8 geamii şi trei biserici creştine. În Gheorgia nu este nici un singur Bulgar şi de aici la apus, ca şi la apus de Struga nu se mai găsesc Bulgari sau Slavi. Pe armâneşte numele acestui oraş este: Corceăua, celelalte naţionalităţi îl numesc Gheorgia, Coriţa şi Corcea. În apropiere de Gheorgia mai sunt încă trei sate de Fărşeroţi şi anume: Dişniţa-Morava cu 250 de suflete, 'Bubuştiţa cu 120 de suflete şi Stropanii cu 200 de suflete.

Plecând din frumosul oraş Albano-Armân, Gheorgia, drumul către Voscopole apucă spre apus şi, după ce trece peste rodnică câmpie dela vestul Coriţei, dă de satul Turani unde se găsesc mulţi călugări Turci, lasă deoparte satul Gorcova şi începe a sui pe un munte bine împădurit. Drumul merge cât-va tot suind, apoi vine în cale o mare ridicătură de unde se vede falnică politie *Voscopole*, aşezată pe cinci coline întinse, coline acoperite astăzi de ruine peste tot. Priveliştea aceasta umple de jale inima călătorului şi fără voe el condamnă amintirea satrapului Ali-Paşa, care condus de lăcomie a amestecat cu pământul înfloritoarea metropolă a trunchiului armânesc Voscopolean. Intrând în oraş dai de livezi şi de grădini, încă înconjurate cu garduri de piatră cioplită, dai de ruine de case mari în marmură cu curţile pavate cu plăci pătrate de piatră şi împodobite cu cişmele minunate. Mai încolo dai de ruinele unor case ce seamănă mai mult a palate. În toate stradele se văd fântâni şi şipote cu o apă bună cristalină şi chiar prin oraş şerpuesc o sumă de riuleţe în toate sensurile. Se vede de îndată cât de bogat şi de civilizat a fost acest mare oraş. Două-spre-zece biserici măreţe

stau încă până astăzi în picioare, și se văd ruinile încă a altor 12 biserici. Armânii au aici două școli una de băeți, una de fete puse în niște adevărate palate. Se găsesc în Voscopol sau Moscopol și câte-va familii de Albaneji ortodocși de curând venite. Pe una din colinile din față, ceva îndepărtată de cele cinci coline acoperite de ruini, se vede frumoasa mănăstire Prodrum, și pentru a merge spre ea se trece peste un minunat pod construit în peatră de mâni armânești. Podul acesta este pus peste un afluent al râului Devol de care am vorbit mai sus, și pe care l'am urmat dela obârșia lui din masivul Gramosta, până când vine de se varsă în lacul Maliki, pe care el însuși îl formează cu apele lui.

Înainte de a ajunge la acest lac am văzut că riul Devol trece pe lângă mai multe sate de Gramosteani, după ce ese din lacul Maliki, el apucă mai ântei spre apus și vine de formează un al doilea mai mic lac numit Maliki-Mic. În acesta se varsă acel afluent al Devolului, care udă orașul Voscopol. După ce riul Devol ese și din acest al doilea lac pleacă iarăși mărit spre apus, lasă la sud muntele Opara, pe care e aședat Voscopol, apoi apucă spre nord-vest, lăsând la stânga masivul Malitomori, adecă muntele (= Mali) Tomor, unul din cei mai înalți munți ai Albaniei, față în față cu muntele Craba, iarăși foarte nalt și ambii despărțiți prin fluviul Scumbi. Pe crestele muntelui Mali-Tomori se găsesc peste 1.800 de Fărșeroți. Tot aici Devolul lasă la dreapta muntele Velatoș pe care se găsesc iarăși vr'o 1.800 de Fărșeroți cu turmele lor. De aici apucă mai ântei spre vest, ear după ce ajunge între satele armânești Floci și Curcani-Floci, se îndoae deodată la sud și, după ce trece iarăși prin satele armânești și amestecate: Molași, Linași, Dracii, Frați, Firminar, etc., vine în dreptul satelor armânești și pe jumătate armânești Plosca, Veteric, Pasati, Leaparda, Matca, Cumanii, etc., și se varsă în fluviul Semen, sau Osum, sau Ljumi-Beratit, adecă fluviul Beratului, despre care s'ar putea zice că în tot cursul lui, dela

muntele Dangli, pe crestele căruia se găsește comuna Frășari, presupusa obârșie a Fărșeroților și până la Marea-Adriatică, în

Armăni Fărșeroți din Gheorga cu institutorii lor
Ghica și Pascu.

care se varsă, trece prin ținuturi aproape curat armânești, și lângă mare, străbate prin mijloc și armânescul ținut al Muzachiei.

Orașul Voscopol a jucat în secolul trecut un rol din cele mai însemnate în Peninsula, atât prin cultura locuitorilor lui Armâni, cât și prin marea avuție și spiritul de întreprindere al lor. Aici a fost reședința unui arhiepiscop, au fost imprimerii, și se găsea până mai anii trecuți o bogată bibliotecă, pe care administratorii și episcopii greci au sărăcit-o neconținut. Unii institutori armâni spun că au văzut charte, cărți în pergament, imprimate în Voscopole, toate foarte importante și pentru Armâni și pentru Români. De asemenea că au văzut documente vechi privitoare la relațiunile Voscopolenilor cu Triest, Veneția, Viena etc. De un timp încoace însă nimeni nu mai poate străbate în biblioteca din mănăstirea Prodrom, unde se păstrau aceste lucruri de înaltă valoare istorică.... de ce? Pentru ca să nu mai fie vădute de Armâni? Sau pentru ca să nu se vadă că zisa bibliotecă s'a deșertat? Din acest mare oraș au plecat: familia Șaguna, din care se trage și marele om al Transilvaniei cu acest nume; familia Dumba din care se trage consilierul aulic din Austro-Ungaria, d-l Dumba; familia Sina, din care se trage Baron Sina, care cât-va timp a trimis bani pentru școalele din Voscopol, și alte încă mai multe familii ai căror urmași se găsesc în România. Insemnata avere a locuitorilor acestui oraș, se pare că a impresionat atât de mult pe oamenii din Peninsula, în cât și astăzi se vorbește de ea în chip legendar. Lasă că le erau casele ca niște palate, cu ziduri de marmură, cu pereții zugrăviți, că aveau la masă argintării și aurării, că trăceau într'un belșug ca niște împărați, dar Armânii nu mai sfârșesc a povesti și Albanejii de asemenea, că femeile Voscopolenilor aveau pantofii împodobiți cu «flurii» și cu mahmudii de aur și că chiar mânerele măturilor, ce erau înșirate prin sălile de așteptare, se împodobeau cu aurării de către femeile Voscopolene. Voscopole este metropola grupului armânesc Voscopolean, răspândit peste toată fața Peninsulei-Balcanice, nu numai în Turcia. Dar s'au

respândit și în Egipt, în Transilvania, la Marsilia și în alte locuri și țări. Dimitrie Bolintineanu, care recunoaște existența unui grup Voscopolean, zice de ei următoarele: «Moscopolenii cobor despre Colonia; dintre toate semințiile aceasta este cea mai apropiată de civilizație. Ea a dat oamenii cei mai însemnați ai Armânilor, precum: Sina, Mocioni, Șaguna, Gojdu, marele gramatic și patriot Boiagi, Rosa, ale cărui scriiri pentru Armâni: o istorie și o geografie, s'au pierdut. La Moscopoli a fost cea d'ântei tipografie. Acolo s'a tipărit o evanghelie în limba armână de părintele Daniil. Limbagiul lor este cel mai ales precum se vede în scrierile lui Boiagi. Ei sunt Armânii cei mai plini de politeță, maniere delicate, vorbe alese pentru toată lumea și chiar cu femeile lor, care ca și dênșii, au și delicateța sentimentelor și delicateța corpului. Din toate femeile române, acestea sunt cele mai plăpânde, mai grațioase, mai delicate. Mâni și picioare mici, dinți mărunți și sănătoși, talie de mijloc; blânde, supuse, dulci de caracter; trësurile capului delicate, mai albe decât altele; părul castaniu închis. Ele nu se dau la lucrări anevoioase. Cătră acestea le afli în câmp la muncă; se recunosc îndată după poziția ce iau; un minut de odihnă, ele se reazămă de sapă cu grație particulară, gânditoare sub portul lor pitoresc, și par niște ființe ce au conștiința unei ursite mai presus de aceea care trebuie să o sufere» ¹⁾.

Cu dreptate vede Dimitrie Bolintineanu în tribul sau trunchiul Voscopolean sau Moscopolean elita Armânilor, căci din acest grup a eșit și ese toți oamenii mai însemnați ai Macedo-Românilor. D. I. Caragiani vorbind despre rolul civilisator jucat de toți Armânii zice: «Rolul civilisator în Peninsula Balcanică l'a jucat și'l joacă numai rasa românească, și ceea ce a oprit-o de a eși la iveală, ca națiune aparte, a fost lipsa de instrucțiune în limba națională și firma panelenismului, sub care

¹⁾ Dim. Bolintineanu: *Călătorii la Rom. d. Maced. etc.* pag. 109.

scriitorii Greci au știut să cuprindă pe Români.» ¹⁾ Acest mare merit de rasă civilisatoare în Peninsula, recunoscut și de scriitori străini rasei armânești, se cuvine în cea mai mare parte trunchiului Voscopolean, care a dat Peninsulei și pe cei mai mari artizani, în deosebi de oamenii întreprinzători și culți. Tot d-l I. Caragiani zice că : «Imprăștierea locuitorilor din Moscopoli, după ruina ei, umplu Macedonia, Albania, Epirul și Tesalia de industriași cei mai abili și de comercianți cei mai întreprinzători. Δημήτριος Φιλιππίδης (Ιστορία τῆς Ῥουμανίας ἐν Λειψίᾳ 1816 vol. II, pag. 30) ne spune că din Moscopoli sunt mulți industriași și comercianți însemnați în multe orașe din Ungaria, în Viena, în Polonia și în alte orașe ale Germaniei și că o colonie din Moscopoli se aședă și în orașul său natal, dela muntele Pelion din Tesalia, adecă în Μηλιαῖς, zis de Români *Amer* (= măr) și doi din ei erau ferari, ear un altul era fabricant de arme. Tot el ne spune că Metzovo, Vlaho-Clisura și alte orașe românești citate mai sus sunt : πατρίδης πεπαιδευμένον = patrii de oameni învățați.» ²⁾

Orașul acesta este cunoscut sub ambele nume ce vedu-răm mai sus, Moscopole și Voscopol. Se pare însă că el fu zidit în secolul al 11-lea de niște păstori armâni pe urmele și ruinile vechiului oraș tracic Moscu, păstori carii îl numiră pe limba lor Voscopol din cauză că numele Vosc sau Vlah erau sinonime încă de pe atunci cu cuvântul păstor. Eată ce zice Pouqueville : «Valahii Masareți sau Dasareți, carii «restaurară Moscopolis, dându-i numele de Voscopolis, adecă : «*oraș de păstori* din cauza numirei lor de Vlahi; această «valoroasă populadă, ale căria triburi sunt împrăștiate în «cantoanele Colonia, Gheorgea și până în vecinătățile Du-rațiului, sunt, după cum spun ei, urmașii unei colonii sta-bilite de Quintus Maximus în Taulantia sau Muzachia, de

¹⁾ I. Caragiani: *Stud. ist. as. Rom. d. Pen.-Balcanică* pag. 73.

²⁾ id. op. cit. pag. 116—117.

«unde au trecut în munții Candaviei, în timpurile invasiunii barbarilor. În ce privește pe triburile Valahe din apropierea Parnasului, din Cefissa și Focida ele se pretind că «având o comună obârșie cu Megalovlahiții, și cu toții revendică cu mândrie *le nom de Romoûnis ou Romains.*» ¹⁾ Din aceste cuvinte ale lui Pouqueville se vede că grupul Voscopolean este originar din Albania, și anume din spre ținuturile Muzachiei, adică a vechii Taulantia, unde și până astăzi se găsesc Armânii în sute de sate bine populate; și, tot prin ele se explică, ceea-ce de alt-fel era firesc și ușor de înțeles, că Romanii își au ficsat pe colonii lor mai înainte în apusul Peninsulei-Balcanice, adică la Marea-Adriatică, precum vedurăm și când vorbirăm despre orașul Scutari, la cap. II al acestei lucrări, (pag. 46), că după ce, la anul 168 în. d. Christos, Scodra, vechea capitală a Illyriei, fu cucerită de pretorul L. Anicius, ea fu mai târziu colonisată de Romani, când căpătă numirea de Claudia Augusta.

Vorbind tot despre orașul Voscopol, și mai ales despre zdrobirea lui, eată ce mai zice Pouqueville: «Printre popoarele ce locuiesc versantul meridional al Sbokei, Valahii prezintă moravuri mai pastorale și mai dulci. În această regiune a Doscilor sau Tocsizilor, cei mai frumoși și mai bine făcuți dintre Schipetari, se ficsase o colonie de Valahi Dasareți, precum un roi de albine muncitoare se așează câte-odată în crăpăturile unor stânci, în jurul cărora mugesc torențele. Păstori ageri, muncitori economi, acești Valahi, carii se pretindeau scoborîtori din Romanii stabiliți în Candavia de Quintus Maximus, ridicaseră pe ruinele vechiului oraș Moscu (Mosches), în secolul al 11-lea orașul lor Voscopoli, care, dintru simplu adăpost de păstori, devenise metropola comercială a Epirului. Pe la mijlocul secolului trecut acest oraș avea aproape 40.000 de suflete, și în 1788 populația lui, crescută cu o treime,

¹⁾ Pouqueville: *Voyage dela Grèce*, vol. II pag. 329 -330.

promitea un superb viitor creștinilor aproape ignorați din această parte a Greciei (!). Școlile din Voscopol progresau; civilizația se anunța sub auspiciile religiei și a miniștrilor ei, asa precum ea s'a arătat odată în lume pe fericitele țărâ-muri din Paraguay, când eată că invidia și fanatismul se aso-ciază, spre a distruge opera înțelepciunei. Hoardele mohame-tane din Dagli și Colonia, dădură cele d'ântei semnalul nenoro-cirei, începând a prăda și a asasina caravanele, ce frecuentau piața Voscopolei. Pe de altă parte Beii Turci din Muzachia, sub pretext de a ajuta pe supușii necăjiți ai Sultanului, aședară garnisonă în oraș; și după zece ani de devastări, răpiri și încăerări Voscopoli fu șters de pe fața Albaniei ! Tot ce rămâne din acest oraș, sunt biete două sute de colibe, locuite de niște păstori săraci, colibe pe care miseria nu va întârzia poate de a le înmormenta în ruinele ce dovedesc vechea splendoare. Apsus, străbătând valea Moscului (Mosches) printre o mulțime de sate incendiate, pe o mare întindere până la Berat, nu mai udă decât lunci tăcute și morminte.... triste monumente ale sfâșietoarei anarhii.... și numai apro-piindu-ne de riul Bitocuki, încep iarăși a se vedea urme de viață și de cultură.» ¹⁾ Pe când focul și sabia devorau în-floritorul oraș armânesc Voscopol, flacăările se ridicau până la cer și în orașul Nicolîța din munții Gramosta; și tot în acelaș timp Nicea, care depindea de Voscopoli și Linotopea, erau prada furiei fanatice și a focului pus de invidie și lă-comie. Una din cele cinci coline, acoperite de ruini, peste care se întindea odată fericit Voscopol, începe a se întrema din nou, și poate că Armânii vor căuta să ridice iarăși acest oraș scump inimei și amintirei lor. Populația armânească din Voscopol se ridică astăzi la 3 260 de suflete și are două ~~scoli, una de fete și una de băeți.~~ Sate și comune armânești ce țineau odată de această mare metropolă a lor și care se

¹⁾ Pouqueville: *Voyage dans la Grèce*, vol. II pag. 392—393.

numără tot la grupul Voscopolean sunt: Nicea cu 1.880 de locuitori Armâni, Gabrova, sau Grabova, sau Graba, sau Grava cu 460 locuitori Armâni, Pogradetș cu 380 Armâni, Lunca cu 1.370 Armâni, și altele, în care se mai găsesc încă vr'o 800 de suflete ce trebuesc socotite la grupul Voscopolean, care are aici, în jurul Voscopolei, abea 8.150 de suflete, în loc de peste 100.000, cât avea altă dată. Tabloul ce ne înfățișează Pouqueville, despre sfărîmarea Voscopolei este în adevăr dureros și se pare că întreg neamul armânesc a fost adânc mișcat de acest fapt crunt și vandalic. Geniul poporului a născut o poezie, prin care până astăzi se cântă cu jale distrugerea celui mai frumos și mai înfloritor oraș armânesc.

Ună mîile di Arbineși	
Și alți ahânți*) Arnățolați *)	*) atâți *) Anatolieni
S' duc să calcă Linotopea,	
Linotopea ș' Nicolîța	
Giümetat *) di Muscopolfe.	*) jumătate
Muscopolfe nu sê calcă. *)	*) nu se birue ușor
Că sânt gionli tuți alepți *)	*) voinici
Și 'nsurați	
Și ninsurați;	
Și sânt feate nimărtate	
Și a gionlilor s' duc un dată *)	*) le dau ajutor
«Vin încoa, fitica meauă	
«Cu fușeșli *) tu pudeauă *)	*) cartușele *) în șorț
«Că noapte aistă easte-arauă! *)	*) rea, va fi rău de noi!

În zadar s'au bătut femeile și fetele Voscopolene umăr la umăr cu soții și logondicii lor, pentru a înlătura amara soartă ce aștepta pe orașul lor iubit... În zadar toate sângeroasele lupte și sacrificiile de ani îndelungați, căci inimizii izbutiseră, sub pretest de a apăra pe locuitorii orașului, a introduce chiar

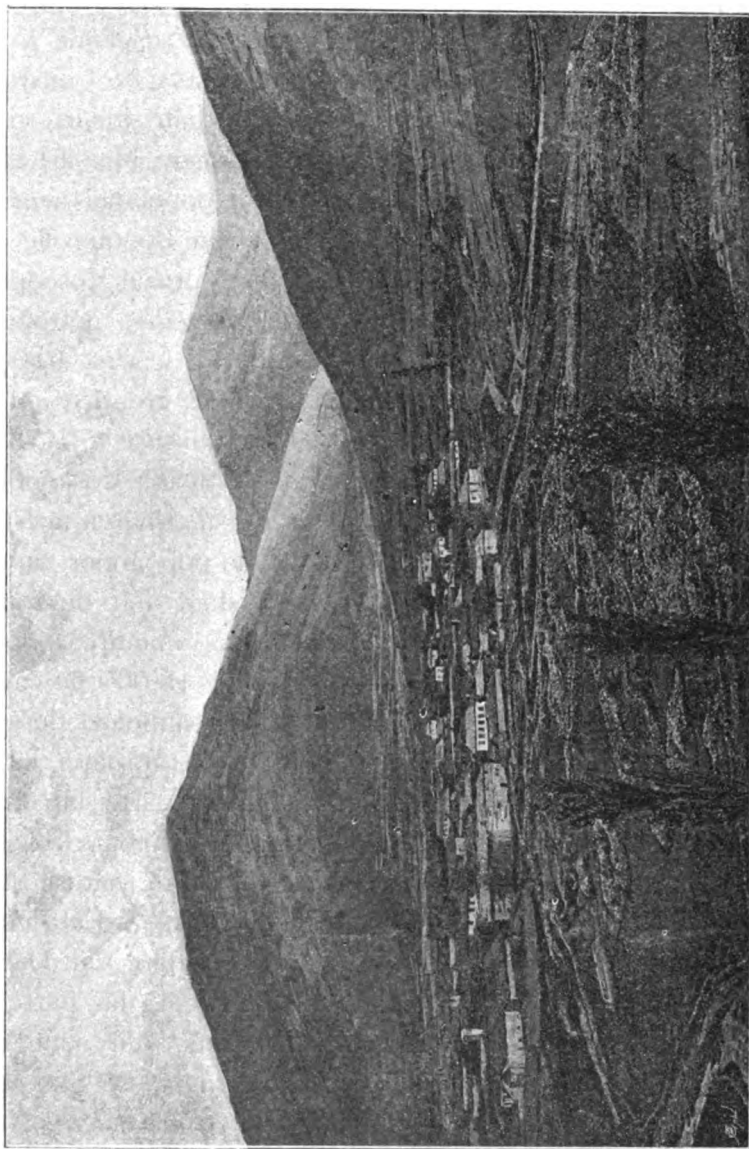
---

*) Veđi și *Die Aromunen* etc. de Gust. Weigand (vol. II pag. 150—152) care a cules această poezie populară din gura Fărșeroților din Pleasa.

între zidurile acestei metropole o garnisonă, care într'o noapte grozavă, cum zice poesia: *într'o noapte în care va fi rău de noi Voscopolenii*, unită cu inimicii de afară terminară sângeroasa operă, prin foc și prin sabie. Atunci s'au răspândit Voscopolenii din acest oraș nu numai în Peninsula, la Constantinopole, la Bitule, la Cavala și în sute de alte locuri, ci și în Viena, Pesta, București, Cairo, Sibiu, Brașov, Marsilia etc.

Care să fi fost însă în adevăr numărul populației acestui oraș? Din rândurile de mai sus aduse din Pouqueville se vede că pe la mijlocul secolului al 18-lea orașul Voscopol, care, dintr'un simplu adăpost de păstori, devenise metropola comercială a Epirului-Nou, avea o populație de v'ro 40.000 de suflete. Această populație până la 1788 crescuse cu o treime, adică cu vr'o 14.000 de suflete și ajunsese la 54.000. Amintirea poporului armânesc însă, dă populația Voscopolei ca fiind de 70.000 de suflete, înainte de sfărâmarea acestui oraș, și amintirile adesea foarte vechi ale popoarelor nu se desprețuesc, dar această amintire de o dată atât de nouă ar fi drept să fie trecută cu vederea? Tot amintirea populară ne spune că în Voscopol erau aproape 13.000 de case. Pouqueville, care ne-a lăsat atâtea pagine frumoase despre Armânii din Pind, de carii s'a ocupat mai de aproape, întru ale statisticei s'a arătat, după cum vom vedea, foarte slab. Lucrările lui sunt pline de contradicțiuni atât de bătătoare la ochi, în ce privește numerile, încât afirmările sale de natură statistică, cad și se zdrobesc fără să le atingă nimeni. Eată cum numără el tribul numit de dânsul al Masareților sau Dasareților, din care, după cum am văzut mai sus, fac parte și Voscopolenii: «Les Dassarets ou Massarets, qui sont les Valaques Macédoniens de Périvoli, d'Avdela, de San-Marina, de Voschopolis *et des villages qui en dépendent*, sont évalués à deux mille neuf cents familles, ou quatorze mille cinq cents individus.

Massarets	{	nombre des familles	2.900	» ¹⁾ .
		population	14.500	

Voscopole sau Moscopolé.

Imulțirea a făcut-o Pouqueville foarte bine: 2.900 de familii

¹⁾ *Voyage de la Grèce*: vol. II ed. II, pag. 396.

de Masareți, înmulțite cu 5, numărul sufletelor dintr'o familie, egal 14.500. Dar la Masareți se numără comuna Perivoli, care are o populație de peste 6.000 de suflete; apoi tot aici se socotește Avela cu mai bine de 5.000 de locuitori, și, tot aici intră Samarina cu vr'o 12.000 de locuitori, adecă numai până aici 23.000. Dar cu Voscopol cum rămâne? El însuși ne spune că la anul 1788 populația acestui mare oraș era de cel puțin 53.333 de suflete, adecă 40.000 plus o treime a acestui din urmă număr, deși ea era de 70.000 de suflete. Deci 53.333 plus 23.000 fac 76.333, afară de satele «qui en dépendent» (de Voscopol), și dintre care odată numai Lunca, Nicea și Graba sau Grava aveau aproape 30.000 de suflete de Armâni. Eată cum 100.000 se reduce la 14.500; întocmai așa cum milioanele se reduc la sute de mii și încă la mai puțin, cum a făcut și Pouqueville și încă mulți alții, precum vom vedea mai la vale, când voiu presenta cercetările mele statistice. Tot așa se susțin afirmațiunile numerice ale lui Pouqueville și despre celelalte triburi armânești. Așa în Anovlahie, el găsește tribul Aspropotamiților cu 11.150 de suflete, cel al Malacașilor și Calariților cu 12.825 de suflete, cel al Metzoviților cu 9.350 și cel al Zagoriților cu 5.650; în total 38.975. Tot la aceste așa zise triburi de Valahi sedentari adaogă 6.000 de Valahi nomați și capătă 44.975, pentru Aspropotamiți. Apoi socotește tribul *Bomaeii* sau *Bovienii*, alcătuit din subtriburile: Nea-Petra cu 1.890 de suflete, Cărpiniș cu 4.905 și Zeitun cu 3.000 de suflete, la care iarăși trebuesc adăogați 1.200 de nomați și așa se obține numărul de 10.995 de suflete pentru tribul Bovienilor. Se mai adaogă după acesta 14.500 de Masareți sau Dasareți în care intră, după cum vedurăm, și Voscopolenii carii singuri sunt peste 100.000 de suflete. Tribului acestuia al Masareților i se dă iarăși 4.000 de nomați și așa ajung Masareții la 18.500 de suflete, ear totalul Armânilor se urcă la 74.470, când, numai în Voscopole erau 70.000 de su-

flete! Se poate o contradicție mai evidentă? Dar ori cât de copilăroasă e această socoteală, din ea se vede lămurit un lucru, că Pouqueville nu socotește de cât pe Armânii dintr'un spațiu foarte restrâns, adecă numai pe cei din Pind, din o parte a Epirului și din o mică parte a Albaniei de sud și că nu cunoaște pe cei din părțile Macedoniei, ale Albaniei de nord, Tesaliei, etc. Deci socoteala lui privește numai pe o parte a poporul Armânilor, pe care el o botează în triburi mai mult după localități d. e. Metzova, Călăreți, Cărpiniș, etc. Și când face Pouqueville asemenea numărătoare? În timpul anarhiei provocate de Ali-Pașa. Înainte de a se deda însă la această nesprijită lucrare a lui, tot Pouqueville zice: «Je suis porté à croire que les nations valaques de la Grèce (?) étaient plus nombreuses au temps de l'empereur Paléologue, qu'elles ne le sont maintenant, s'il est vrai, comme le dit Cantacuzène, qu'elles lui envoyèrent une députation de douze mille de leurs citoyens. Pour trouver aujourd'hui un pareil corps d'élite, car il est probable qu'on avait expédié des hommes choisis, comme cela se pratique dans ces sortes d'occasions, il faudrait une population plus considérable que celle des tribus dont voici le *cadastre approximatif*, calculé a cinq individus par famille» ¹⁾ și de aici începe cadastrul ce arătarăm mai sus, care nu privește de cât pe o mică parte a poporului armân și care, chiar după propria mărturisire a lui Pouqueville, este «approximatif». E pornit a crede că altă dată, și anume: în timpul împăratului bizantin Paleologu erau Armânii mai mulți? Numai pornit a crede? În alt loc tot Pouqueville doar nu mai păstrează reserva aceasta, ci ne spune lămurit și desghețat că Peninsula era plină de Armâni, și că brațul lor viteaz o zguduia neconținut. Să-i dăm cuvântul: «Je ne sais, à quelle époque précise les Valaques se sont établis dans le Pinde, ni pourquoi les Grecs les ont surnommés Mégalovlachites. Cependant la première partie de ce

¹⁾ *Voyages de la Grèce*: Vol. II, ed. II, pag. 393.

problème se résoudrait, si on pouvait admettre en preuve leurs versions populaires; et ils y seraient à ce titre depuis une haute antiquité. Mais si on veut qu'il soient venus des bords du Danube, ils sont modernes dans la Dolopie, car on ne parle guère même des Valaques comme nation, avant le dixième siècle. A cette époque de confusion, on les voit aux prises avec les empereurs grecs, incendiant et désolant les plus belles contrées de la Thrace et de la Macédoine. Parfois vaincus et plus souvent vainqueurs, ils brillent par les traits de courage et de férocité. Unis aux *Comains* et aux *Scythes*, ils descendent, comme des torrents devastateurs, des sommets du mont *Hemus* et du *Rhodope*. Serrès, Philippopolis, Ternobe, Rodosto, éprouvent leurs fureurs; *et l'Orient, épouvanté, tremble au seul bruit de leur nom*. Ils fomentent toutes les révolutions pour y prendre part; et ils se mêlent aux convulsions sanglantes de l'état, afin de le démembrer et de s'en partager les lambeaux. Enfin au mois de mars 1205, ils portent un coup fatal à ce fantôme d'empire que les Latins voulaient soutenir. Ils paraissent à la vue du camp français qui assiégeait Andrinople; ils le harcèlent et attirent nos impétueux guerriers dans une embuscade où leur avant-garde, taillée en pièces, expie la faute de leur valeur inconsidérée. Le comte de Blois, chef des braves, y perd la vie; et l'empereur Baudoin, fait prisonnier, est traîné....» ¹⁾

Dar și azi Armânii se găesc în Pind în foarte mare număr. Sangiacul Seresului este și astăzi o provincie aproape armânească. Muntele Rodop este și astăzi armânesc; în Balcani încă se mai găsc Armâni, deși nu atât de numeroși ca în timpurile lui Ioaniță-Impăratul. Epirul este până în zilele noastre plin de Armâni, ca și Albania, unde se găsc în mare număr, și pretutindeni în Peninsula-Balcanică sunt destui Armânii, cari, când ar avea nevoie, ar putea trimite delegațiuni de zeci și

¹⁾ Pouqueville. *Voyage de la Grèce*. Vol. II, ed. II, pag. 330—331.

zeci de mii de oameni de ai lor într'ales, chipeși, bogați și destul de cărturari. Atunci cum de găsește Pouqueville numai 74.470 de Valahi, în așa zisa Grecie continentală în care vîra până și orașul Voscopole, singur cu o populație de peste 50.000 de Valahi? Cum? Dar s'a vădut mai sus, cred, destul de limpede ce fel 'și-a făcut Pouqueville socotelele, asupra Armânilor și ar fi curat perdere de vreme a mai sta de vorbă cu el asupra acestei numărătoare, în care a dovedit destulă îngustime. Că orașul Voscopol a avut 70.000 de locuitori este cert, căci nu minte un popor întreg, așa, pentru poftă de a contrazice pe Pouqueville, mai ales când toată lumea de acolo știe că acesta se contrazice însuși. Dar la urmă e indiferent; putea să aibă Voscopol populația de azi a Londrei, putea să aibă 70.000 cum afirmă Armânii, putea să aibă 53.333 cum afirmă Pouqueville, eu nu rețin în socotelele mele la grupul Voscopolean decât 8.150 de suflete, câte se găsesc astăzi în Voscopol, în Nicea, în Grava, în Pogradeț, în Lunca sau Lânga și alte câte-va sate.

Tot în apropiere de Voscopol se mai găsesc încă vr'o câte-va călive de Fărșeroți dintre care pot numi Bitucuchi sau Bitcuchi cu 270 de suflete, Șipșca, la nord-vest de Voscopol tot pe muntele Opara, cu 360 de suflete, cu o școală de băeți și fete, adecă micstă, destul de frecventată și cu o biserică cu preot armân, care cântă și citește armânește. Ear între riurile Chelidoni și Tomor, afluenți ai Devolului, și între satele de Armâni Arnăucheni: Lavdari, Protopapa, Dușiari, Periniași, etc., sus pe muntele Opara-Marc, se mai găsesc peste 1.600 Fărșeroți, cu bogate turme, cireși și herghelii.

XIII.

DRUMUL SPRE OHRIDA, PESTE TRECĂTOAREA BUCOVEI, ȘI CĂLIVELE ISTOC.
LACUL DE OHRIDA ȘI FLUVIUL SCUMBI. OHRIDA ȘI LOCUITORII EI. ȘCOALELE ROMÂNE DIN OHRIDA. ÎNTÂLNIREA CU CĂIMĂCAMUL HUSEIN HAIRE DIN-BEY. SFÂNTA SOFIA DIN OHRIDA. ÎNTÂLNIREA CU SALI-AGA. STRUGA. FLUVIUL DRIN ȘI COMUNA BEALA, CU POSIȚIILE EI: BEALA-DE-SUS ȘI BEALA-DE-JOS. IANCOVÊȚ SAU IANCOVESLI, ȘI POPULAȚIA ACESTEI COMUNE. RESNA SAU ARESEAȚI. ȘCOALA ȘI EFORIA ROMÂNĂ DIN ARESEAȚI.

Am arătat cum drumul, ce pleacă din Bitule și merge la apus spre Ohrida și Albania, se desface în dreptul satelor Coziac și Zarisvor. Unul apucă direcția spre sud-vest pe lângă lacul Preaspa și conduce la Gheorgea, ear al doilea ia direcția nord-vest și, după ce trece peste riul Ljumi-Mat, un afluent al lacului Preaspa, trece prin Resna, prin Iancovêț și apucă spre Ohrida, suind peste o coamă a masivului Petrina, la înălțime de 1309 metri deasupra nivelului mării. Pe aici e trecătoarea numită Bucovei, prin care și duce drumul spre Ohrida și spre marea Adriatică, la Durațiu. Încă din trecătoarea Diavato, însoțitorii mei îmi arătară în zare trecătoarea Bucovei, spunându-mi că de acolo înainte începe a fi drumul cumplit de sălbatic; și în adevăr sălbatic este cu prisosință dar și frumos. Calea aceasta,

care este rămasă încă dela Romani, și ducea tot așa: din luncele Cernei, adecă din vechea Pelagonie, unde astăzi se află Bitule și alte orașe, peste Diavato, care era păzită de cătră răsărit de o cetățue pusă în vale și despre care am pomenit la pag. 206, apoi peste Bucovei și la Mare, se numea «via Egnatia» și era de mare însemnătate. Capătul acestei căi era Durațiu, de unde pornea și un al doilea drum, ce conducea până la Farsala și mai departe. La poalele muntelui Petrina, înainte de a sui spre Bucovei, se lasă la dreapta satele Crivenii și Crușa, aici se găsește un han. De aici încolo se ved tot mai mulți și mai mulți Albaneji, carii mănând carăle lor, duse de boi frumoși, le strigă ca și sătenii noștri din România: *hăis-ța*, sau *hăis-cea*, însă Albanejii pronunță: *hăis-itsa* sau *hăis-issa* și prescurtând sună: *hăis-tsa* și *hăis-sa*; deși pe albaneza dreaptă se zice: *dia'lt*, ear stânga: *salact*. Dela Crușa se începe suirea spre Bucovei. Sus pe o parte a trecătoarei se află un cimitir turcesc, nu prea mare, și pe lângă morminte, se ved înfipti niște pari, pe ici pe colea, în virful căroră sunt atârinate de toartă oale pline cu apă. Cercetaiu să dau de esplicarea lucrului și aflaiu că și la Turci există credința, că sufletele răposăților pot să însetoșeze și de aceea urmașii aduc oale cu apă la cimitire și le pun în virful parilor, de care s'a pomenit, pentru ca însetoșatele suflete să'si astâmpere setea. Când un Turc visează pe părinții răposăți, o rudă, un amic răposat, este semn că sufletul care i s'a arătat în somn are mare nevoie de ceva, și neputându-se ghici care ar fi acea nevoie, și știindu-se că setea este simțul cel mai chinuitor, atunci se duce mortului apă la mormânt. Se înțelege, că după un scurt timp, apa se evaporează, ear cel care a adus'o se bucură, căci crede că a ghicit și a satisfăcut nevoea ce chinuia pe mortul, care i-a apărut în vis. — Se știe că credința aceasta în nevoile trupești ale sufletului, se găsește la o mulțime de popoare. Armânii o au și ei

precum o au și Românii. Trecătoarea Bucovei, este o șea între muntele Petrina sau Galicița și muntele Demirhisar, care, la apus, se leagă cu muntele Debrza. Pe acești din urmă doi munți printre și în satele Vetini, Rastina, Pesociani și Botu, se află ca la 1.700 de Fărșeroți, cu turmele lor. De asemeni pe masivul Petrina sau Galicița, în două pozițiuni, numite : una *Istoc-de-sus* și ceea-laltă *Istoc-de-jos*, cunoscute sub un singur nume : *Călive Istoc*, se mai află încă 1.900 de Fărșeroți, carii au de curând o școală română micștă. Drumul prin trecătoare ține lung. Adesea șoseaua, care nu e tocmai neîngrijită, se stringe și se îngustează de piscurile de munți împădurite și pline de vânat. Des se vede căprioara, epurile, lupul și vulpea. Mistrețul este aici de asemeni foarte respândit, însă carnea lui nu se prea mănâncă căci, și la Armâni și la Albaneji, există credința, că mistrețul ar fi reîntruparea sufletului unui Turc, credință care protejează înmulțirea repede a mistrețului. Pe drum întâlneam mereu Albaneji înarmați, și în acelaș timp tot soiul de vânat îmi tot tăea calea sau sărea din tufe și fugea spre pădurea deasă, atunci întrebaiu cum de se găsește atâta vânat în niște locuri atât de frecventate de oameni înarmați și carii sunt cunoscuți că știu a lua la ochiu; însoțitorii mei îmi răspunseră :

— Pentru că Albanezul nu strică un glonț pe epure, pe vulpe ori pe lup, și nici măcar pe căprioară, ci rar pe mistreț, și ceva mai des își trimite gloanțele în pepturi omenesçi.

După ce drumul trece prin strimtoarea Bucovei, începe a scobori cu încetul, dă de o vale îngustă, aședată la nordul lacului Ohrida și udată de Ariul-Strâmb, lasă deoparte satul Openița și, după ce trece încă odată peste Ariul-Strâmb și pe lângă satul Cosel, se îndoaie și apucă drept la sud spre Ohrida. În apropiere de satul Cosel aerul este impestat de un nesuferit miros de gazuri; se poate ca locurile acestea să fie bogate în minerale. Intrarea în Ohrida

este printre niște vii de toată frumusețea încărcate de minunați struguri dulci și aromați, unii ca chihlimbarul, ear alții de un roș violet. In oraș am intrat prin cartierul Vlah-Mahalè zis și Mehmet-Bey.

Lacul Ohrida, cunoscut în vechime sub numele de *Lacus Lychnitis*, este ținut de pietrosul masiv Galicița la răsărit și de încă mai stâncosul masiv din Albania, Odonișta, la apus. Aici își are obârșia, în masivul Odonișta, însemnatul fluviu Scumbi, care udă orașul Elbasan locuit de mulți Armâni și înconjurat de o mulțime de sate de Armâni, înaintează la apus printre satele armânești Frasi, Mameli, Ramulac, Radia, Cuzei, Darda etc., atinge Pechini, oraș locuit iarăși de mulți Armâni și, după ce mai trece printre alte sate armânești, ca Germanivo, Rogojeni și altele, se duce de se varsă în marea Adriatică. La sud lacul Ohrida e ținut de muntele Kamna, ear la nord de o ramură a muntelui Debrza și de naltele câmpii ale Ohridei și Strugei. Câmpia Ohridei este strânsă între Petrina și pomenita ramură a muntelui Debrza, la sud ea atinge lacul și într'un loc se face un promontoriu cu o colină pe el, ce înaintează ceva la sud în apele lacului. Pe acest promontoriu-colină se află așezat vechiul și minunatul oraș Ohrida.

În timpul împăraților Romani, *Ohrida* era cunoscută sub denumirea de *Lychnidus* și aparținea provinciei *Epirus-nova*. Era stațiune ostășească de mare însemnătate, de oare-ce era, ca și acum, așezată cam la jumătatea căii *Egnatia*, ce lega Peninsula-Balcanică pe la Durațiu cu Adriatică, și prin mare cu Italia. În timpurile încă mai vechi, Ohrida era capitala tribului trac al Dessareților din Illyria. În veacul de mijloc purta numirile de Achris, de Achridus și de Achrida. Între anii 890 și 1019 aparținea Româno-Bulgarilor, ear dela 1019 până la 1204 împăraților bizantini, pe când se afla aici o mitropolie independentă, cu însemnătatea unei patriarhii. Cât-va vremea fu stăpânită de Ioaniță împăratul, ear după moartea acestuia

veni în partea Albaniei libere. În secolul al 15-lea Ohrida cădu în mâinile Turcilor, carii o stăpânesc până astăzi. Ohrida de-acuma, prin faptul că este aşezată ca şi în vechime într'un nod de drumuri, are aceiaşi importanţă şi strategică şi comercială, deşi lipsesc capitaluri însemnate. Poziţia acestui oraş este surprinzător de frumoasă. Sus pe colina de pe promontoriul ce înaintează în lac, înconjurat de munţi stâncoşi şi posomorîţi, oglindit în apele tot-deauna limpezi şi albastre ale lacului, el pare un giuvaer lucrat cu gust şi cu artă, ce ar fi aşezat pe o tîpsie şi oferit; ear masivul albanez despre apus parcă îşi întinde braţele spre a'l primi.

Locuitorii sunt Bulgari, Armâni şi Albaneji. Armânii carii au 390 de case, sunt în număr de 2.350 de suflete, fac parte din trunchiul Voscopolean şi nu e grecoman nici unul din ei. Grecomanii de aici sunt Bulgari. Albanejii sunt creştini şi musulmani şi anume: în 39 de case locuiesc cei creştini, ear cei musulmani în 958 de case. Bulgarii se găsesc mai mult în partea de sus a oraşului şi au aproape 1.000 case; deci Albanejii şi Armânii, carii trăesc în bună înţelegere, sunt în majoritate faţă de Bulgari, cu carii duc o luptă din ce în ce mai înăsprită. Mulţi dintre Albaneji cunosc şi vorbesc bine limba armânească. Se află în apropierea oraşului multe ruine de cetăţi de origină romană. Cu vechea patriarhie de aici era în strînse relaţii biserica Moldovei, în timpul lui Alecsandru-cel-Bun, şi se pare că şi Mircea-cel-Bătrân preferea relaţiile cu patriarhia ohrideană celor cu patriarhia din Constantinopol.

Armânii au aici trei şcoale şi două biserici, şi încă cele d'antăi două biserici în care s'a început a se cânta de mult şi citi pe armâneşte. Şcoala de băeţi din mahalaua de sus are cinci clase şi o secţie preparatorie; ea era condusă de d-nul Dimitrie Demoŋia şi se găseşte în curtea acelei biserici armâne, care are ca preot prim pe părintele Vanciu Sgala, unul din cei mai vechi luptători pentru cauza culturală a Armânis-

mului. Părintele Sgala, găzduitorul meu în Ohrida, a avut multe de îndurat din partea episcopului bulgar, care într'un rând l'a și pus la închisoare, dar toate le-a răbdât cu bărbăție pentru izbânda cauzei. Casa lui este una din cele mai frumoase din Ohrida, și pe frontispiciu poartă o inscripție românească: «Casa părintelui V. Sgala.» — El este și preot și institutor. A doua zi după sosirea mea în Ohrida, părintele Sgala, cu cellalt preot și cu institutorii, rânduiseră să se țină serviciu divin la 6 ore de dimineață. Veni la biserică multă lume armânească, bărbați și femei, ca să se roage lui Dumnezeu în graiul lor părintesc. Pentru mine a fost o indescriptibilă bucurie și fericire, ascultarea serviciului divin într'o limbă a neamului nostru, și unde? tocmai în Albania. La eșire mai mulți bătrâni se apropiară de mine și îmi ziseră:

— La noi și în câte-va alte orașe armânești, ne închinăm în limba noastră. Dar multor Armâni încă nu li s'a dat dreptul acesta, și în bisericile lor se aude o limbă pe care ei nu o înțeleg bine, și pe care femeile și copiii lor nu o înțeleg nici-de-cum. Când se va îndura luminatul Impărat să ne dea un episcop al nostru, atunci toți Armânii vor cânta și se vor ruga în limba lor.

A doua școală de băeți își are localul în curtea celeilalte biserici armânești din mahalaua armânească de lângă lac; are două clase primare și o secție preparatoare. În fruntea acestei școale se află însuși părintele Vanciu Sgala, ear ca al doilea învățător are pe părintele Vanciu Dimitrescu, care e și preotul prim al bisericei aceștia de lângă lac. Școala de fete se află în localul școalei de băeți celei complete, din mahalaua de sus, ea are patru clase primare și o secție preparatorie și era condusă de domnișoara Placea Ionescu. Tustrele aceste școale merg bine, sunt destul de populate și au foarte bune localuri, care sunt comunale, fiindcă aici Armânii nu sunt împărțiți în două taberi ostile, ca în alte părți.

Înainte de a pleca la biserică, adecă înainte de 6 ore de

dimineată, primii visita polițaiului de Ohrida, care venea să mă salute din partea Caimacamului, și îmi spuse că Husein-Hairedin-Bey, caimacamul, a avut grija de a păzi polițienește casa părintelui Sgala și noaptea, pentru ca să nu mi se întâmple nici un rău. Am mulțămît caimacamului pentru această grijă și am promis, prin polițaiu, că-i voi întoarce visita la orele 11 a. m. Ca să mi se păzească polițienește locuința n'ar fi fost nevoie... E drept că musulmanii Albaneji din Ohrida nu prea sunt doritori de străini, nici de vizitele lor. Cu câți-va ani mai înainte venise un consul rus ca să vadă Ohrida, zicea el, dar în realitate pentru a mai însufla pe Bulgari. Și cum consulul mergea prin stradele orașului însoțit de Caimacamul de atunci, un fanatic musulman trase cu pistolul asupra lui și noroc că glonțul trecu printre consulul rus și printre Caimacam. De asemeni Albanejii de aici nu iubesc pălăria nici la bărbați, nici la femei, și trecând pe lângă străini sau străine, le dau cu bastonul pălăriile jos de pe cap. După ce vedui școalele și bisericile armânești, pornii spre caimăcămie însoțit de Armânii Ohrideni cei mai frunțași, de Albanejii ce aveam spre paza mea, de Ismail, care purta cu sine aparatul meu fotografic, și de suvariul ce-mi dăduse valiul de Monastir. Husein-Hairedin-Bey ne întâmpina la intrare în modul cel mai politicos, ne conduse în cabinetul său de lucru, și după ce luarăm loc pe sofale, ne oferî cafea și ciubuc. Ismail și suvariul meu rămaseră la ușă și dăduseră în lături groasa draperie de covor, spre a putea privi împreună cu ușierii caimăcămiei în cabinetul de lucru al șefului acestui ținut. Husein-Hairedin-Bey este un bătrân frumos, cu privirea liniștită și francă, cu graiul blând și așezat. Firele albe din părul capului și al barbei erau mai numeroase deja decât cele rămase încă negre, el are portul european și fesul. Caimacamul este originar din Asia și este Turc curat. El se bucură în tot cu-prinsul caimăcămiei lui de reputația unui om bun și drept,

însă care știe a pedepsi pe vinovați fără șovăire. Bandiții îi știu de frică, ear oamenii pacinici și muncitori de toate naționalitățile îl stimează și îl respectează. După ce schimbăram obicinuitele saluturi și politețe, bătrânul îmi zise prin interpret:

— Multă lume ne hulește, d-ta cum ne-ai găsit?

— Dar cei carii vă hulesc, vă sunt inferiori vouă Turcilor. Căci dacă ei ar avea de cârmuit atâtea popoare, cu atât de opuse tendințe, și cu atât de neînfrânate porniri cum aveți voi de cârmuit, s'ar arăta foarte nervoși și foarte nedrepti; respunseiu eu.

— Așa este. Englezii și Francezii și alții se arată omenoși și civilizați în Europa și își iau aerul de a vorbi în numele dreptului tuturor oamenilor, dar prin coloniile lor din Africa și Asia tot omenoși și civilizați sunt? Și mai șoptesc măcar un cuvântel despre dreptul tuturor oamenilor? Dacă ar fi în Anglia și în Franța opt-nouă neamuri cu tendințe opuse între ele și cu aspirațiuni protivnice statului, ca la noi, să vedem atunci dacă Francezii și Englezii nu ar fi niște versistori de sânge și nu ar făptui ceea ce făptuesc prin Asia și prin Africa. Nu știu însă cum se face că după ce trec pe la noi, unde le apărăm drumurile și le păzim somnul, se întorc acasă și nu găsesc pentru noi decât hule: asupritori neîndurați, ai bieților Bulgari, ai bieților Greci, ai Armenilor și a atâtor neamuri blânde că miei! Ei sunt civilizați și numai ei, ear noi niște barbari, nevrednici de a sta pe pământul civilisatei Europe. Și doar ei însiși ne spun, în ziarele lor, că acolo la ei acasă se pradă și se ucid oamenii chiar în drumul de fier, că femeile își otrăvesc bărbații și neamurile, că în Londra se spintecă mereu niște nenorocite de femei de un meșter ucigaș, care nu se poate prinde, că se împușcă un om pentru că a vînat o căprioară, că se ceartă din politică între ei și se împușcă pe strade, că se aruncă un om la închisoare pentru că a tăiat un arbore din pădurea cutare a statului, și câte și

câte... Apoi, așa civilizație... mai bine lipsă! Asta este răutatea rafinată și poleită!

Convorbirea trecu de aici asupra orașelor și comunelor vizitate de mine, asupra scopului călătoriei, asupra popoarelor deosebite din Turcia, și se opri cât-va asupra Bulgarilor în genere și a celor din Ohrida în special, și zîmbea Husein Hairedin-Bey, zicînd:

— Știi ce le umblă în cap Bulgarilor? O grozavă împărăție!... Ei discută neconținut dacă Ohrida ține de Macedonia, ori dacă ține de Albania. Și știi unde o trec? Către Macedonia. Dar știi de ce? Sunt sigur că nu ghicești. Pentru că dacă ar ține de Albania se tem că nu o vor mai putea lua dela Albaneji. Deci, haide s'o treacă la Macedonia, pentru ca cu chipul acesta să se poată apoi strecura și Struga, tot către Macedonia, pe care ei cred, că o au deja în mână. Sunt lucruri în adevăr de mirare... Abea au deschis ochii și vor că chiar la noi în Turcia, să desnaționalizeze pe celelalte popoare și să le facă Bulgare. Și dacă Bulgarii ar fi Bulgari ei ênsiși, căci azi îi vești jurînd în numele celor dela Sofia, ear mâni jură pe Belgrad, și ar pune foc Sofiei cu mânele lor. Până mai zilele trecute era un panelenism, acum avem și un panbulgarism. De pildă, Armânii, în celelalte părți au de suferit dela Greci; aici în Ohrida, și în Meglenia, și în Rodop, și în Seres au de suferit dela Bulgari, adecă dela neamurile Slave de pe acolo.. Ai crede lucrul acesta? Aici, nu acasă la ei, aici la noi, în Turcia, vor să desnaționalizeze pe alții și să-i facă ceeace sunt ei, când ei ênsiși nu știu ce sunt! Ia închipuește-ți că lucrul acesta s'ar întîmpla în Franția, ori în Anglia, ori în Germania, sau unde vrei... cum le-ar merge panbulgariștilor? Ia să facă așa ceva Polonii din Germania, ori Germanii din Rusia, ori Francezii din Alsacia și Lorena..! Și vin la Căimăcămie aici, panbulgariștii, și îmi vorbesc dulce, și mi se arată supuși și ascultători, și nici nu stau pe sofa când îi poftesc, ci în picioare cu capetele ple-

cate adânc, și după ce esă de aici încep a vorbi despre granițele împărăției bulgărești... și se sfătuesc cum ar bulgarisa mai curând pe Armâni, pe Sârbi, pe Albaneji și chiar pe Turci! Și noi stăm și îi privim cu liniște și zîmbim... Tot așa s'ar întâmpla cu ei în Francia, în Anglia... ori mai ales în Rusia, surioara lor mai mare? Ce s'ar întâmpla? Toți ne dăm seamă foarte bine.... Și eată noi Turci abea dacă zîmbim, față de această trădare.

— Dar de Armâni sunteți mulțămiți?

— Da, răspuse Caimacamul, foarte mulțămiți. Ei sunt liniștiți, cuvântul lor este cuvânt, doresc viață și bine împărăției...

— Și de aceea permiteți ca în unele locuri Grecii să încerce a'i greciza, ear în altele ca Slavii să lupte pentru a'i panbulgarisa sub ochii voștri, adecă permiteți ca din niște bine-voitori ai imperiului turc, carii nici visează niscăi graniți ale lor, să se facă niște inimi ai statului ottoman!

— Ai dreptate.... mare dreptate.... însă aceasta nu se face în căimăcămie la mine, dovadă că Armânii au școalele lor și bisericile lor; dovadă că de câte ori Slavii sau, dacă vrei, Bulgarii, au vrut să le răpească bisericile eu i-am împedicat și de câte-ori s'au atins de învățătorii armâni și au vrut să le închidă școalele iarăși i-am împedicat. Acum ei au vădut și au înțeles că nu mai pot să-și joace calul, și, le-am arătat de multe ori că le știu gândurile în ce privește colosala lor împărăție, și de aceea s'au mai liniștit. Așa ar trebui să se facă și cu Slavii dela Monastir, dela Strumnița, dela Seres, dela Kiupriuliu și Iuskiup și din alte părți, unde ei abuzează în mod vădit de buna-voința și răbdarea administrației.

După aceea Husein Hairedin-Bey îmi arată în ce chip a curățit provincia de bandiți, mă angajă să am încredere în el și să vizitez liniștit toate vecinătățile care m'ar interesa, și, vorbindu-mi de oamenii rei și oamenii buni, îmi povestii despre mai multe lumi cunoscute și arătate de El-

coran, și avea bătrânul foc în graiu și adâncă credință în tot ce grăea. Cerui voe să vizitez biserica S-ta Sofia, prefăcută în geamie, și o obținui. La eșire, Husein Hairedin-Bey, căruia îi voiu păstra o bună amintire, și pe care l-am felicitat pentru spiritul de dreptate cu care tratează pe Armâni și cârmuește și cele-lalte neamuri, mă petrecu până la scară și, după ce ne salutarăm în chipul cel mai amical, ne despărțirăm. Insoțit de amicii mei trecui puțin prin piață unde cumpăraui «pescu de veară» un fel de *saumon*, sau un fel de păstrăv mare, foarte gustos, pescuit în lacul de Ohrida. Lacul acesta este foarte bogat în pește escelent, ce se esportază departe. Dintre peșcii lui, felurile cele mai de seamă sunt acelea pe care Armânii le numesc «pescu de veară» și «pescu de eamnă», pentru că unul se vânează primăvara și vara, când cel de earna se dă afund, ear cel-lalt se vânează toamna și earna, când cel de vară se ascunde în adâncimile considerabile ale acestui lac, care nu numai în bogăție, ci și în frumusețe întrece cu mult pe vestitele lacuri ale Italiei de nord.

Ἀγία Σοφία este biserica catedrală a vechei mitropolii ohridene cu care, după cum pomenii mai sus, marii noștri Voievođi erau în strînse relații. Icoanele ce erau zugrăvite pe ziduri au fost rase, după ce biserica s'a prefăcut în moschee, totuși unii sfinți se recunosc încă. De un perete al bisericei este lipit anvonul, remas încă întreg, ear într'un perete al acestui anvon se află o peatră de marmură roșie, care adesea asudă, și care are mare renume. Se crede că sudoarea acestei pietre are virtutea de a vindeca boalele de ochi, și de aceea multe bătrâne și bătrâni musulmani, de pretutindenii, vin de'și șterg ochii cu umezeala marmurei roșii și chiar oamenii sănătoși fac asemenea, spre a preîntimpina boalele de ochi ce s'ar putea ivi. În podeala de peatră a acestei biserici se găsesc două lespeđi, ce sună a sec, când se calcă de-asupra lor. Se crede că ele ar fi acoperind gurele a două

căi suterane, ce ar fi condus altă-dată în spre lacul Ohrida ; lucru de alt-fel greu de înțeles, căci cel care și-ar fi cătat scăparea prin suterane, s'ar fi înecat sigur în ele, de oare-ce apele în mod fatal trebuiau să se ridice în acele suterane până la nivelul lacului. Deci, dacă drumuri sunt, ele trebuie să fi condus în alte părți mai îndepărtate de cetatea Ohrida. Cum intrau în s-ta Sofia observaiu că un perete al foastei biserici era cârpit. Oare îndărătul acestui perete să nu fie ascunse niscai documente, care ar privi pe Armâni, și care poate ar scoate la lumină și relațiile lui Alecsandru-cel-Bun cu Mitropolia ohrideană ? Oare să nu fie acolo ascunse și unele dintre cărțile tipărite în tipografiile dela Voscopole ? Nu cum-va acolo ar fi și vr'o evanghelie, sau poate chiar cea a lui Daniil, despre care vorbește Dimitrie Bolintineanu ? Dervişul, care din ordinul Căimăcamului, îmi arăta cele din 'Αγία Σοφία, vădu că rămăsesem pe gânduri privind la peretele cel cârpit și mă întrebă că ce am eu cu acel perete, și ce au toți străinii de li se lipește privirea.... așa.. de el, îndată ce intră aici ? Ear eu îi răspunseiu că, pentru ce alți străini se vor fi interesat de peretele pomenit e treaba lor, și că în ce mă privește pe mine, cred că îndărătul cârpiturii trebuie să fie ascuns ceva. Zidul pe dinafară este întreg, ear pe dinuntru e cârpit, deci în zid a fost ascuns ceva. Și spuseiu dervişului cam ce documente bănuiesc că s'ar putea afla acolo.

— Așa zicea și un consul rus, acum câți-va ani când a venit pe aici, răspunse dervişul. Cum se mai ruga el ca să 'l lăsăm să dărîme peticul cela de zid... cum se mai ruga în toate felurile....

— Și l'ați lăsat ?

Dervişul făcu o mișcare, în care era și mirare și frică, și privindu-mă drept în ochi, îmi zise :

— Să'l lăsăm ?! Bine, dar nu știi... ?

— Ce să știi ? întrebaiu eu.

— Va-să-zică nu știi ? Apoi uită-te colo... la crăpătura ceea...

și cu un aer misterios și îngrozit îmi arată o crăpătură în zidul de lângă anvon, aflător în fața cârpiturei. — Vești? Acolo șade un Arab negru, și mare, și voinic, care păzește lucrurile de din-dosul cârpiturei și lucrurile din mormânturile de pe aici....

— Așa? Dar și în morminte crești să fie ceva?

— Șe'nțelege. N'a fost înmormintat aici nici un mitropolit și nici un bogătaș din vechiu al Ohridei?

— Ba, cred că da. Și nu ați deschis nici un mormânt?

— Cum s'ar putea...!! Arabul..., și cu degetul îmi arată iarăși crăpătura de lângă anvon. Arabul... are o sabie grozavă .. și dacă bună oară cine-va s'ar atinge astăzi de cârpitura ceea sau de vr'un mormânt, Arabul până mâni dimineată îi ia sufletul... adevă se vede că îi tae capul cu sabia prin somn..!

— Dar l'a vădut cine-va pe Arabul acesta?

— Mulți... Toți aceia carii, ca și d-ta, ar dori să se atingă de cârpitură și de morminte. Acelor carii numai doresc să facă treaba asta, Arabul numai se arată în vis, cu sabia în mână... ear acelor carii ar încerca chiar să strice zidul, le și ia sufletul până a doua-zi. Și dacă, d-ta bună oară, dorești mult să te atingi de cârpitura din zid și de morminte... atunci în noaptea asta Arabul ți se va arăta în vis cu sabia..!

Se pare însă că bietul Arabul acesta este foarte calomniat. Cum n'aș fi deschis eu mormintele... și cum n'aș fi dărâmat cârpitura din zid... și cum nu i-aș fi luat eu toate hârtiile și documentele câte le va fi având în paza lui, și, cu toate acestea, bietul Arab a fost destul de urban și nu mi-a tulburat somnul. Mă tem însă că cu alții se va arăta încă mai politicoși și le va permite să ia hârtiile, fără să le tae capul în vis cu sabia lui cea grozavă. Zadarnic am cercetat și prin oraș, dacă nu cum-va s'ar putea găsi la cine-va vr'o carte voscopoleană. Nimeni nu mi-a putut răspunde. Dar Armânii ohrideni s'au însărcinat a cerceta ei ênsiși mai departe.

Abia sosii acasă, la părintele Sgala, spre a mânca deamează, că polițaiul șef al căimăcămiei îmi și întoarse visita, din

partea lui Husein Hairedin-Bey, și la plecare, după ce își puse dreapta pe inimă, îmi zise:

— D-l Caimacam m'a autorizat să'ți promit, în numele lui, un dar, la plecarea din Ohrida. Facă Allah însă ca să'ți placă locurile noastre și să rămâi cât de mult printre noi.

Pe când mă aflu la masă în rândul de sus, și discutăm cu ospățătorii și amicii mei necontenit, asupra statisticei Armânilor și asupra datinilor și credințelor lor, cineva se ridică pe scară în sus foarte zgomotos și cu niște pași atât de grei, încât parcă simțea toată casa. Femeile din familie încercară să'l oprească în suire spre catul al doilea, ear zgomotosul visitor striga pe armânește:

— Lăsați-mă să'l văd, bre..! Vreau să'l văd cu ochii mei..!

Credinciosul meu Ismail, care ședea în picioare la ușa camerei în care era masa, se aședă numai de cât în capul scărei, și în același timp părintele Sgala, sculându-se repede dela prânz, ne zise:

— Acesta e Salce al nostru.

Peste un minut intră în cameră un Albanez-musulman cu părul capului abia argintat dar trupeș, puternic legat, plin și nalt cât un uriaș. El întinse brațul lui colosal peste toată masa și coprinzându-mi dreapta, mi-o strînse atât de prietenește, încât vr'o câte-va clipe avui simțirea că îmi zdrobise degetele, apoi cu o voce largă îmi zise pe armânește:

— Eu sunt Sali-Aga, numit Salce adecă ...așa... cu desmerdare de Armânii tăi, pe carii eu și părinți mei, i-am iubit din neam în neam. Părinții mei sunt din fundul Albaniei, și au iubit pe Armânii de acolo și au trăit bine cu ei. Eu tot așa fac cu Armânii de aici, dela noi. Le-am dat *bessa-bess* până la moarte, și s'a sfârșit. Nu-i așa părinte?

— Așa este. Noi când vorbim de Salce îi zicem: Salce al nostru, căci ca frate îl avem; răspunse părintele Sgala căruia se adresase. Apoi Salce urmă cu o voce ca și când toți ceilalți am fi fost surzi:

— Bessa-Bess pe viață, până la moarte, am dat Armănilor și eu, și toți ai mei, și toate rudele, și toți Albanezii musulmani și creștini. Tu știi ce vasă-zică bessa-bess! Eu nu mai sunt tânăr, dar nu sunt bătrân, deși am trecut cu ceva peste 70 de ani. Când

Bulgarii ori Sârbii, ce-or fi ăștia, s'au sculat cu judecată ca să le ia Armănilor biserica, în care te-ai închinat tu astăzi, eu m'am dus și am jurat la judecată că, pe când Armânii își zideau biserica lor, cu cheltueala lor, nu erau Bulgarii la Ohrida decât numai în sus în oraș, și că în Vlah-Mahalë, nu era pe atunci nici picior de Sârb. Știi ce ziceau Bulgarii ori Sârbii, ca să înșele la judecată și să câștige? Că ei, ear nu Armânii, ar fi dus

Bey Allanez-musulman din Ohrida.

cheltueala zidirei. Și se jurau strâmb, și mulți bătrâni dintre ei jurau strâmb, ca doar vor lua biserica, și să nu aibă Armânii unde să se mai închine pe limba lor, și așa să se facă toți Sârbi ori Bulgari. Atunci m'am sculat și m'am dus și eu la judecată, deși nu mă chemase nimeni. Și când am intrat

pe uşă am strigat ca să audă toţi: «Jur că Slavii spun minciuni! Jur că Armânii şi-au zidit biserica cu cheltueala lor!» Şi judecătorii ştiau ce fel de om sunt eu... Veţi? Am ajuns la bătrâneţe şi încă n'am minţit nici-odată... Nici în copilărie! Când nu mi-a plăcut ceva am tăcut, şi n'am vorbit decât numai ce am avut în inimă. De atunci Bulgarii m'ar sorbi într'o lingură... Dar ia să încerce...! — Ai vădut vr'o dată vr'un şearpe? Nu'i așa că poate să fie omul cât de voinic, şi, nu ştiu cum, când vede şearpe se înfioară? Eată, tocmai așa se înfiorează Albanezul, când vede un Bulgar. A vrut Allah însă ca să mai fie câți-va până la Struga, dar de aici încolo nu mai este nici unul până la mare.

Şi vorbăreţul Salce porni o cuvântare ca o cascadă în contra întregului neam al Bulgarilor, apoi îmi povesti o mulţime din amănuntele luptei grele ce duc Armânii şi Albanezii în contra asupritorilor Bulgari sau Slavi, şi făcându-şi încheerea zise:

— Aşa cum simt eu, simte tot Albanezul!

Drumul către *Struga*, plecând din *Ohrida*, apucă la apus pe câmpia *Ariului-Strâmb*, şi după ce trece pe sub pòala sudică a muntelui *Debrza*, intră într'o altă luncă, aceea a fluviului *Drin*, apoi lasă la dreapta satul *Nişlesova* şi, după ce merge tot spre apus şi tot având lacul *Ohrida* la stânga, duce în oraşelul *Struga*. Călătoria dela *Ohrida* la *Struga* ţine ca trei ore. Oraşelul acesta este locuit de Turci, Bulgari şi vr'o câți-va Armâni. Bulgarii sunt atât de încântaţi de *Struga*, ultima lor staţie spre *Albania*, încât au făcut un vers în onoarea acestui oraşel şi care glăsueşte:

Kaco Struga

Nema druga

adecă: ca *Struga* nu e alta. Dar frumos nu e nici-de-cum oraşelul acesta, şi cu toate acestea Bulgarii au dreptate când zic că *Struga* este unică, așa precum unică este *Bitule*, ori

Crușova, ori Trestinic etc. Femeile bulgarce din Struga sunt vestite ca frumoase, dar și vestite de ușoare. Sunt multe grădini cu fructe în Struga, și chiar drumul prin care se intră în orașel e un drum de grădini. Spre partea de apus a Strugei, adică spre Albania, șoseaua trece printr'o pădure frumoasă de castani, ce e proprietatea colectivă a tuturor locuitorilor Strugei, fără deosebire de naționalitate și religie. Culegerea castanelor se face de toți în comun și se începe într'o zi anumită, pentru ca să nu se fure roadele, care apoi se împărtășesc între toți. Dimineața, toate femeile din Struga sunt vizibile, pentru că vin pe un pod peste Drin, și își iau cu rândul apă pentru toată ziua. Unele stau până la amiază fără nici o treabă, numai pentru ca să treacă ziua; și pentru ca să fie vădute. Struga este cum ziseu pe o câmpie, ear câmpia aceasta, unde se atinge cu lacul Ohrida, are înălțime de 693—699 de metri de-asupra nivelului mării.

Fluviul Drin, care își ia obârșia din lacul de Ohrida, trece prin orașelul Struga și apucă drept spre nord. După ce înaintează puțin, dă de comuna armânească *Beala*, așezată în două pozițiuni, numite: *Beala-de-sus* și *Beala-de-jos*. Populația armânească a acestei comune cu ambele ei pozițiuni se socotește la 5.480 de suflete și anume: 3.130 în *Beala-de-sus* și 2.350 în *Beala-de-jos*. De mulți ani *Beala* cerea școală armânească, acum este una micștă în *Beala-de-sus*, dar și în *Beala-de-jos* trebuie înființată una. Armânii sunt aici voinici, frumoși și îndrăzneți; de asemeni ei sunt muncitori, întreprindători la negoț, buni crescători de vite, ca și buni agricultori. Pământurile din împrejurimile acestei comune sunt foarte productive. Se mai găsesc Armâni pe aici în satul *Velesu*, tot pe Drin, și în satul *Podgorița*, iarăși la stânga Drinului pe poalele răsăritene ale masivului Colobarda, care se culminează cu piscul Iablanica, nalt de 2.300 de metri, peste nivelul mării. În *Beala* este un puternic post de jandarmi, cu însărcinarea de a apăra, de atacurile bandiților, pe locuitorii acestei co-

mune, carii au adunat ceva averi, deși Armâni din Beala sunt în stare a se apăra ei însiși, ca unii carii au firea foarte resboinică. Beleații par a fi un fericit amestec de Armâni Voscopoleni cu Armâni Arnăucheni, noi însă îi vom socoti la tribul Voscopolean. Numărul Armânilor din Struga, din Velesu și din Podgorița se ridică la 550 de suflete voscopolene.

Armâni Voscopoleni din Beala.

Fluviul Drin trece de aici mai departe spre nord, apoi spre nord-vest și, după ce lasă orașul albanez Dibra la dreapta, face încă multe cotituri și trece pe lângă o bună sumă de sate de Armâni Arnăucheni, precum: Ocheșani, Măcelari, Griva, Slatina, Velesa, Darda etc., și după ce primește pe Drinul-Alb, care vine despre Priscarena, se îndoaie spre apus și merge de se aruncă în Adriatica, nu departe de orașul Scutari, despre care s'a vorbit mai sus.

Plecând înapoi spre Bitule și eșind din Ohrida, vădui că un Suvari călare aștepta afară de oraș, și după ce ne salută, se atașă convoiului nostru. Întrebând ce însemnează aceasta, el răspunde:

— Peșches dela Husein Hairedin-Bey.

Va-să-zică caimacamul de Ohrida îmi dădea, spre mai bună pază în drum, încă un suvari, afară de acela al valiului Faic-Pașa. Trecând prin codrii descriși și peste strîmtoarea Bucovei, după puține ore ne scoborîrăm la Iancovăț, unde se găsesc iarăși mulți Armâni.

Iancovăț, pe armânește: Iancovesli, este o frumoasă comună, în care Armânii au izbutit a strînge oare-care averi. Aici de curând s'a înființat o școală micșă pentru copiii Macedo-Români. Populația armânească din Iancovăț este de 1.860 de suflete, împărțită în două tabere destul de înverșunate una contra alteia. Tabăra grecomană scade însă foarte repede. Aici se găsesc și Bulgari cam în număr egal cu Armânii și ceva Turci. Bulgarii luptă împreună cu Armânii în contra grecomanilor. În comuna aceasta, care e la înălțime 992 de metri deasupra nivelului mării, se găsesc trei biserici, pe una o au Bulgarii în mânele lor, ear în celelalte două, la o strană se cântă bulgărește și la alta grecește. Bulgarii sunt gata să lupte împreună cu Armânii în contra grecomanilor, spre a răpi bisericile din mâinile acestora și a le împărți apoi cu Armânii.

La depărtare de 30 de minute cu piciorul de comuna Iancovăț, vine spre sud comuna *Resna*, sau Reseañi, sau Areseañi, cu o populație armânească de 2.070 de suflete în 388 de case. Aici există o școală de băeți înființată în primăvara anului 1892 și care, o lună după înființare, avea trei clase pline cu copii de tustrele clasele. Atât de însetați erau și părinții și copiii de carte românească. Școala grecomană s'a deșertat imediat și a ajuns în curând a funcționa numai cu numele. La înființarea școlii române Bulgarii, au fost de foarte mare folos,

luptând în contra grecomanilor pentru victoria cauzei armânismului. Știind toate acestea, am tras în gazdă la președintele eforiei școalelor și bisericilor grecomane din localitate, care m'a primit cu cea mai mare bună-voință, și m'a găzduit peste noapte, dându-mi o bună masă și un pat curat și călduros, lucruri de care aveam mare nevoie, după atâta osteneală. Din cauză însă că, în timpul trecerei mele pe aici, era anghină printre copii, noua școală nu funcționa, și deci nu am putut examina pe elevii armâni. Noaptea până târziu am stat de vorbă cu gazda mea, președintele eforiei grecomane, d-l Gheorghe Nenciu, pe care l'am găsit tot atât de grec sau de grecoman, pe cât patriarhul dela Constantinopol ar putea fi Armân. Chiar soția lui, o demnă stăpână de casă, cât și copiii lui îl îndemnau și îl rugau cu stăruință să se «lepede de Greci.» Față cu mine el le-a promis hotărîtor că «se va lepăda» și, pe cât văd din scrisorile ce am căpătat în urmă, s'a ținut de cuvânt. Ear partida grecomană din Resna ca și cea din Iancovăț s'a stins, de oarece acest Armân era sufletul ei. Din faptul acesta, care acum se repetă din-ce-în-ce mai des prin comunele armânești, se vede lămurit că așa-zisa grecisare n'a fost și nu este definitivă, și că zădarnic văpsesc Grecii cu culoarea lor harta Peninsulei-Balcanice, pentru ca să mai înșele pe îndrăgiții de Elenism, din occidentul Europei. Cei 12.310 Vlahofoni, locuitori în Ohrida, Beala-de-sus, Beala-de-jos, Struga și satele Podgorița și Velesu, în Iancovăț și Resna au devenit Armâni îndată ce câți-va efori de-ai școalelor grecomane s'au reîntors la adevărata credință. Aceasta e puternicia panelenismului! Intre locuitorii Armâni din Resna sunt și câți-va Armâni Megleniți, refugiați din Nânta, dar ei au pierdut caracterul linguistic meglenit cu totul și s'au voscopolisat acum. «Reseni sau Resna, scrie N. Popillian, pe o câmpie joasă între Ohrida și Bitolia; la jumătatea drumului celui mare, ce unește aceste două orașe, lângă strămoșia Diavato, cu 6000 lo-

cuitori, are o colonie românească, compusă mai mult din refugiați din Nânta». ¹⁾ De fapt însă populația armânească de aici este alcătuită în marea ei majoritate din refugiați Voscopoleni, după cum ei ênșiși arată și mărturisesc. În Resna sunt și Turci, Bulgari și Țigani. Comuna este frumos situată pe poalele muntelui Petrina, sau cum i se zice aici: Paterina, la înălțime de 894 de metri de-asupra nivelului mării. Numărul total al caselor este de 1.220, dintre care Bulgarii ocupă 262, ear Turcii și cu Țiganii musulmani ocupă 570. Numărul caselor armânești s'a arătat mai sus. Turcii au două geamii și două școale micste, frecventate și de copiii de Țigani. Armânii de aici călătoresc destul de mult și au legături comerciale cu Varna și Constantinopol. Avearea lor mai de seamă, în deosebi de acareturile cele mai frumoase din orășel, constă în întinse și rodnice pământuri, pe care le lucrează cu Bulgari clăcași. Dintre Țiganii ficsați aici, unii sunt avuți; ei se ocupă cu fierăria, potcovăria și lăcătușeria, ear dela Iulie până pe la Octobrie se ocupă cu trieratul de cereale pe moșiile Armânilor. Partidul grecoman, pe când treceam eu, avea biserică, ear Armânii ascultau serviciul divin pe armânește în încăperile școalei lor, astăzi însă biserica se află în mânele lor, de oare-ce panelenismul din locurile acestea a încetat din viață pentru totdeauna.

Unii dintre Armânii din Resna au numeroase turme de oi; de aceea aici se face și brânză în mare cantitate, care însă nu se bucură de renumele ce are cașcavalul din Crușova, fabricat tot de Armâni. În acest orășel se găsește și o însemnată fabrică de olărie, a Armânilor, în care se fac oale, ulcioare, străchini și chiar farfurii și cești de cafea, produse ce se desfac la Bitule, Ohrida, Gheorgea și se duc și până la mare.

¹⁾ *Românii din Peninsula-Balcanică* pag. 40.

Dimineața, când plecaiu spre Bitule, constataiu că lipsea un suvari, acela pe care mi'l dăduse valiul, și de asemeni constataiu că el fusese chemat telegrafic de de-cu-noapte spre capitala vilaietului. În acelaș timp aflaiu că suvariul dat mie peșcheș de caimacamul de Ohrida, primise ordin telegrafic dela Monastir, că să ne observe de aproape în tot drumul și să ne însoțească, fără a se schimba cu jandarmii de pe la diferitele stațiuni din cale. Bănueala în contra mea își arătase deci cu totul urechile.

Eșisem de mult din Resna. Ziua era plină de lumină și încă mai plină de căldură. De cătră Petrina venea puțin vânt, care însă nu astâmpăra arșița soarelui. Ajunserăm la poalele muntelui Diavato, și cu cât sueam răcoarea se simțea din-ce-în-ce mai mult. Puțin mai târziu soarele se acoperi de nori și vântul începu a sufla tare, ear când ajunserăm deasupra trecătoarei, găsirăm o cumplită furtună, care purta cu ea vârtejuri de praf. Numai vădând asemenea vijelii, care sunt foarte dese pe Diavato, își poate închipui cineva cât de cumplită trebuie să fie eara prin locurile acestea, cât de nalți nămeții viscolii prin trecătoare, și cum trebuie să se arate muntele ca un vast mormânt de gheață.

După puține ceasuri mai târziu ajunserăm la Bitule. Și era încă ziuă.

XIV

NUMĂRĂTOAREA MEGLENILOR: LUCRAREA «VLACHO-MEGLEN» A D-LUI D-R WEIGAND; CUM INVENTEAZĂ D-SA PE MEGLENI; CUM NUMĂRĂ D-SA PE MEGLENI. FEREALA ARMĂNILOR DE STRĂINI. CUM TREBUESC NUMĂRAȚI MEGLENI IANIȚA SAU ENIGË-VARDAR. MOHAMETANISARRA MEGLENILOR DIN NÂNTA. LEGENDA «PUNTE DI NARTA.» MEGLENI CA TIP ȘI CARACTER. MEGLENI NU TREBUESC CONSIDERAȚI GEOGRAFICESCE CA O INSULĂ. MEGLENI DĂRUIȚI BULGARILOR DE CĂTRĂ D-L D-R WEIGAND ȘI GÂNDUL ASCUNS AL ACESTUIA.

În Bitule găsii mai mulți institutori și învățători Armâni de pretutindeni: din Macedonia, din Epir și Tesalia, din Albania și din Meglenia, pe unde csistă școale române, toți gata a mă ajuta la lucrarea statistică, ce se știa că mă interesează, și toți înarmați cu o sumă de notițe culese de ei ênșși și controlate ani îndelungați. Dar fiind-că dintre Megleni aveam la îndemână câți-va elevi ai liceului român din Bitule, câți-va Armâni mohametani din Nânta, înrolați în oastea regulată turcă și aflători în garnisona de Monastir, câți-va negustori călători, precum și pe un institutor care sosea dela Lum'nița, anume pentru a'mi aduce notițe statistice, de aceea începui numărătoarea Armânilor Megleniți.

În anul 1892, d-l D-r Gustav Weigand, citat de noi deja în mai multe rânduri, a publicat o monografie despre Megleniți

numită: *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung, mit vier Lichtdruckbildern*, de oare-care însemnătate în ce privesce fonetismul și flecsiunile graiului meglenitean. Monografia aceasta cuprinde trei părți, și anume:

Partea I^o se ocupă cu arătarea provinciei Meglenia și a locuitorilor ei (*Land und Leute*), până la pagina XXXVI, cuprindând câte-va credințe și superstițiuni, ear la pag. XXVI—XXVIII se găsește o statistică a grupului Vlaho-Meglenilor, grup pe care, d-l Dr. Gustav Weigand, îl circumscrie în 11 comune și sate, și numai în 11, și nu'i dă voe nici de-cum să se întindă mai mult. Cartea începe cu un capitol intitulat: «*Wie ich das Meglen fand*» adecă: «Cum găsii *eu* Meglenia» cu alte cuvinte: cartea începe cu *eul* d-lui D-r Gust. Weigand, ear Meglenia s'ar părea să fie prin centrul Africei, ori vr'o insulă perdută în Oceanul-Pacific, și găsită de acest mare explorator.

Partea a II° se ocupă de limba meglenă în relație cu româneasca din Regat, cu armâneasca din Macedonia și cu vorbirea Românilor din Istria.

Partea III° numită de autor: «*Texte*», cuprinde o searbedă culegere de șease bucăți populare, în graiul Vlaho-Meglenilor, și anume: 1) *Vămpîru*, (cuvânt scris de autor Vompîru) 2) *Vămpîru și feata* (Vompîru și feța) 3) *prikazma lu șarpili*, adecă povestea șarpelui (*prikāzma lu šarpili*) 4) *ursonia și fciiorul* adecă: ursoaica și băeatul (*ursonia și fitșōru*), 5) *prikazma lu lisița* adecă: povestea vulpei, (*prikazma lu lisitza*) și 6) *Iarna*.

Lucrarea aceasta, din punct de vedere filologic, e cum nu se poate mai nouă. Eată un străin care, după ce cunoaște câte-va vocabule dintr'o limbă, se pune de-i tae legi și regule de ortografie pe de-antregul... Poate fi ceva mai nou? Prikazma se scrie în două feluri: *Prikāzma* (pag. 66) și *Prikazma* (pag. 74)! *Gălină* se scrie: *gōlīnō* (pag. 5), ear *bētrân* se scrie *botrân*, (pag. 4)! Adecă așa ca să nu poată fi citit nici de Armâni, nici de

Români, și încă mai puțin de Germani și de ceilalți străini. Aceasta s'ar putea numi filologie incontrollabilă. În adevăr lucru foarte nou.

Meglenii nu se pot opri de a imputa d-lui Dr. G. Weigand, această nemeritată slujire a limbei lor, de asemeni ei se plâng în contra strimtei și nedreptei numărătoare făcută de acest d-n, dar cea-ce îi doare mai mult, este lauda ce își face d-l D-r Weigand pe socoteala lor, arătând că i-ar fi inventat el, și că înainte Meglenii ar fi fost necunoscuți pe lume.

— D-l Dr. G. Weigand, zic ei, își ia aerul că *ne-a inventat*. Dar mulțumită lui Dumnezeu noi eram și suntem destul de cunoscuți, căci facem comerț cu Salonicul, cu Bitule, cu Strumnița, cu Scopia și Veles, și ne mișcăm în toată Peninsula-Balcanică așa cum suntem, cu graiul, cu portul, cu oile și cu brânzeturile noastre, așa cum le avem. Apoi dintre noi avem și ostași ai împărăției, ostași cunoscuți de toți ca di-stoinici . . . Și cine nu știe că între Macedo-Români ne numărăm și noi?

Oare de ce să fi căzut, în această greșală, d-l Dr. Gust. Weigand? El nu putea să nu cunoască pe C. Jos. Jirecek ¹⁾, care, vorbind despre întinderea poporului armănesc în Peninsula, zice: «Ihre Hauptsitze sind im Pindus, in Thessalien, bei Kastoria, am Dêvol, unter dem Peristeri, in Kruschevo, bei Prilep, in *Meglena* und auf den Ausläufern der Rodope. Der Mehrzahl nach führten sie ein Hirtenleben. Andere, begünstigt durch oft staunenswerthe Sprachkenntniss und rastlosen Unternehmungsgeist, durchwandern die ganze Halbinsel zu Handelszwecken..... Ihre Physiognomie zeigt römischen Typus. Merkwürdig ist die Zähigkeit dieses Volkes, obwohl zersprengt und missachtet, hält es fest an seiner Nationalität und Sprache.» Va-să-zică Jirecek cunoscea Meglenia, și, d-l Dr. Weigand cunoscând pe Jirecek

---

¹⁾ *Geschichte der Bulgaren*, pag. 113.

cunoșcea și d-sa această provincie, și deci, n'ar mai fi putut fi vorba de *inventarea Megleniților și a Megleniei*. Dar și Gh. Șincai a scris câte ceva despre Megleni și încă după istoriografii din vechime. Așa fiind, Românii și Armânii, carii vor fi luat în mână «Chronica Românilor etc. de Gheorghe Șincai din Șinca», ¹⁾ toate laudele câte 'și-a tras d-l Dr. Gust. Weigand, și toate reclamele câte 'și-a făcut, sau *a cerut* să i

¹⁾ Veđi: vol. I, pag. 305 la anul 1014: «Cu începutul primăverci, scrie *Chedren* «la anul de acum, împăratul Vasilie iarăș au mers în Bulgaria, și bătând Vidinul . . . . . apoi au mers în Thessalonica, unde au trimis *Gavriil, almintrelea Roman*, pre un Roman Heirometul, să'i fâgăduască în numele său că i se va «supune; ci împăratul judecând a fi numai înșelăciune fâgăduința, au trimis pre «Csifia și pre Constantin Diogen cu oaste în *ținutul Moglenilor*, carii au prădat «ținutul acela, și bătea *cetatea Noția*, au sosit și împăratul și au luat cetatea, «prinđând pe *Domitian Caucanul, carele era om puternic*, și consilier lui Gavriil, «și pre *Elife prințul Moglenilor, cu mai mulți boeri și ostași*, dintre carii pre «cei harnici de a purta arme, i-au purtat în Aspracania, iară pre ceia-lalți i-au «jefuit, și cetatea *Noția* o au ars.» — Ear la pag. 336, anul 1092, acelaș volum, se găsește: «Ioann Zonera (Ioannes Zonariș in *Annalibus*, Lib. 18 Nro. 23) «după ce au adus înainte perirea Paținachilor mai almintrelea de cum au scris «Anna Comnena (Anna Comnena in *Alexiade* p. 272. seqq.) la anul trecut, așa «scrie: «Așa dară mare mulțime de Paținachi, au perit, ceia-lalți s'au ținut «în obedzi, și s'au vindut. Iară împăratul, (Alexie Comnen) alegând pe cei mai «tari dintre dênși, mare număr au aședat în *Moglena* cu mucrile și pruncii lor «împreună, făcând un prea zdravăn leghion dintr'ênșii, care până astăzi costă «din ném în ném, poreclindu-se dela locul în care s'au aședat Paținachii, să se «dică *Moglenite*.» Cu o pagină mai înainte (335, vol. I) Șincai, după Anna Comnena, ne spune însă că «Paținachii au fost de aceeași limbă cu Comanii sau Cunii, carii erau Românii din stânga Dunărei, căci în anul 1087 ei trec în dreapta Dunărei și se bat cu Alexie I Comnen, remân prin Balcani și Bulgaria până în 1088 prădând, și după ce în acest an înving pe pomenitul împărat «au trecut apoi Dunărea (adică în Dacia), cu foarte mare dobândă.» (Șincai, I, pag. 332). Deci: Cunii, Cumanii, Pacinații, și după cum am vędut mai înainte (pag. 196 a lucrărei de față) și *Schitele* sau Sciții, erau Valahii sau Românii. Incă o dovadă: Solomon, craiul Ungurilor, împreună cu cei doi veri ai lui: Gheza și Ladislav I, bat în anul 1070 pe Osul, generalul lui Giulia, «povățuitorul Cunilor» numiți și «Comani» «Cheméni și Ciatari, Vlahi sau Români.» Stăpânitorul Giulia se pare să fie urmașul lui Zoltan, domnitor al Ardealului, adecă peste țara Cunilor, sau Comanilor, carii sunt «rēmășițele Romanilor celor vechi, din colonii lui Traian; căci și Reva (Centur. f. 7) nu-i cheamă Cuni, ci Comani, cum s'au chemat și Românii după stingerea Cumanilor celor adevărați» (Șincai, pag. 326—327 vol. I). Deci nu numai Românii dela nordul Dunărei purtau numirile de: Cuni, Cumani, Pacinați, Ciatari, Chemeani, Sciți etc., ci și cei dela nordul Carpaților.

se facă ¹⁾, pe temeiul acestei «surprindătoare» invențiuni, le trec de-adreptul la rubrica ușurințelor, și le însoțesc și cu un bine-voitor suris.

Armânii aduc și imputări d-lui Dr. Gust. Weigand și îi pun la îndoială chiar buna credință. Unul dintre ei, formula imputărilor ce i-se aduceau de toți, cam așa:

— Cât a umblat pe la noi, și cu câți dintre noi a venit în contact, sunt cam de aceeași părere: că d-l Dr. Weigand ar fi iu-bind lauda și reclama, mai mult decât adevărul. Mulți dintre noi surid când vorbesc de d-sa și îl numesc *reclamagiu*. Și e știut că Românul este meșter în poreclă. După ce a plecat de-aici ne-a asficsiat pe toți cu portretul său... pe o foaie volantă, unde e înfățișat pe cap cu o pălărie englezească și cu revolvere atârinate de gât. Și, alergarea după reclamă nu se prea înfrățește cu sincera căutare a adevărului. Apoi prea făcea ochi dulci Bulgarilor, și....lucru curios....Bulgarii îi înțelegeau binișor ocheadele. Și nici cu Grecii și greco-manii nu prea era în neînțelegere.

— Dar în cartea sa, *Vlacho-Meglen*, se plânge în contra uneltirilor grecești și acuză pe un oare care Kivernitis! ²⁾ răspunsei eu.

— Nu e adevărat. Grecii nu i-au făcut de loc greutate, ci din contră. Nu a stat o earnă întreagă la Atena? Și nu a petrecut acolo atât de bine, încât dorea să se mai întoarcă? Dacă

¹⁾ Pe învălitura vol. II singurul apărut până acum din lucrarea: *Die Aromunen*, se laudă lucrarea *Vlacho-Meglen* etc. zicându-se: «*Cel mai surprinzător rezultat al unei lungi călătorii a autorului, spre a cerceta graiul și etnografia Țințarilor, este că el a găsit în munții Karagiov, în Macedonia o populație valahă de 14.000 de suflete, care se deosebește de Țințari prin port, obiceiuri, felul traiului și tip. etc...* A doua parte se ocupă cu graiul din care se vede *dass an eine räumlich getrennte Entstehung der verschiedenen Dialekte nicht gedacht werden kann...* Cartea e de cel mai mare interes nu numai pentru filologi și etnografi, ci și pentru istorici.» Tot pe aceeași învelitură se zice și despre o mai veche lucrare (*Die Sprache der Olympo-Walachen. Leipzig 1888*): «*Interesantă comunicare etnografică asupra puțin cunoscutului popor (über das wenig bekannte Volk) al așa numiților Țințari... etc.*»

²⁾ Vezi: *Vlacho-Meglen*, pag. XVII și XVIII.

Grecii l'ar fi bănuir de amic al Armănilor, nu știu ce s'ar fi întâmplat cu d-l Dr. Weigand în Grecia. Dar și d-l Weigand, dacă s'ar fi bănuir pe sineși de drept judecător al Armănilor, nici nu s'ar fi gândit să calce la Atena.

— Cum? Va-să-zică, D-v. vë îndoiți...

— Noi am vëđut ce am vëđut și știm ce știm... Când d-l Weigand, se oprește numai câte o zi în comunele cele mari din Pind, ba trece și prin câte două într'o singură zi, și deși e atât de grăbit în cercetarea Armănilor, totuși stă o eamnă în Atena!... Să nu ne îndoim? Am avut noi rapoarte la timp... și știm noi ce știm!... Cum? adecă noi nu 'l înțelegem!? D-sa a vrut să poată zice, într'o zi, că a vëđut totul cu ochii sêi și că deci, nimeni nu are dreptul a'l contrazice... Și... ceeace va zice nu va displace Grecilor... Dar să nu anticipăm...

Erau atâtea îndoeli în vorbele acestea... erau atâtea reticențe pe care nu le puteam controla.

O a doua plângere, Megleniții o formulează ast-fel:

— Noi nu locuim numai în cele 11 sate, pe care le arată d-l Dr. Gustav Weigand, pe munții Pajik și Karagiov; ci și la resărit de Vardar, ear la sud ne întindem cu mult dincolo de Ianița. Și nu suntem noi Megleniții, numai 14.000 de suflete, cum arată d-l Dr. Weigand, scăđënd dușmănește, ci aproape de 30.000 suflete, și știm unii de alții.

Prin Meglenia se înțelege țara ce se mărginește la resărit cu Vardarul, la sud cu plaiurile Ianiței și ale Vodenei, la nord cu munții Marianșca și Blatec, învecinați cu plaiurile resăritene ale masivului Murihova, ear la apus cu munții Cosuf și Nigea. Intre aceste hotare, după cum vedem, remâne o țară foarte muntoasă, alcătuită din puternicile masive de munți Karagiov și Pajik. Deci, cam aproape, însă nu tocmai, ceea-ce susține și d-l Dr. Gust. Weigand, care în arătata sa lucrare, la pag. XXVII, presintă o hartă, unde Meglenia e cu ceva cam strîmtată. Țara aceasta e udată de riul Meglen sau Moglen, care desparte pe cei doi pomeniți

munți și isvoresce din poalele nordice ale masivului Karagiov, în apropiere de comuna armânească Lunsi, numită de Vlaho-Megleni Lugunți. Riul Meglen apucă mai ântei spre sud-vest primindu-și afluenții pe dreapta, adecă despre masivul Karagiov, și, după ce ajunge între satele Slatina-Castru, Căpinjani și Căzluciani, se îndoaie spre sud-est până între satele Vêrtecop și Groapa, când apucă spre răsărit; trece apoi pe lângă satul Alepohori și se varsă în lacul Ianița (Ienigè-ghiol), din care, după ce easă, capătă numele de Karasmac (Ludias) și merge de se aruncă în Vardar, aproape de vêrsarea acestuia în mare.

Nu asupra întinderii Megleniei însă este neînțelegerea între d-l Dr. Gustav Weigand și între Vlaho-Megleni, ci asupra numărului și întinderii poporului meglenit. Dar pentru a fi mai înțeles, trebuie să traducem arătările d-lui Weigand, asupra acestei populații. Eată-le:

«Satele valahe sunt un-spre-zece la număr. În Vlaho-Meglenia sunt:

«1) *Nonte* (Notje), 450 case, 3.900 Valahi mohametani. Celelalte sate sunt creștinești.

«2). *Borislaf* (Borislaftse),¹⁾ 45 case, 450 locuitori. Moșie (ciflic) a comunei Nonte.

«3). *Lunsi* (Lugunsi), 120 case. 900 locuitori. Ciflic.

«4). *Oschin* (citește: Oșin), 230 case, 1.500 locuitori; ciflic depinzând de Salonic.

«Pe partea resăriteană a muntelui Karagiov sunt:

«5) *Ljumnilsa*, 350 case, 3.000 locuitori²⁾.

¹⁾ În repetite rânduri, la pag. XV și XXIII tot în *Vlaho-Meglen*, ne spune că aici și în alte părți meglene locuiesc până la trei familii într-o casă, ba chiar într-o cameră (... zwei und drei Familien wohnen in einem fast dunkeln Zimmer). Cu cât va fi socotind d-l Weigand o familie de Megleniți, despre carii se știe că sunt foarte prolifi? În Borislav sunt 660 de Armâni Megleni, iar nu 450.

²⁾ Aici d-l Dr. Weigand face următoarea parenteză: «Gopcevič arată 320 de case, 460 contribuabili Sârbi, 596 Țintari. Cernareca e numărată de el tot printre localitățile sârbești». Și nu sunt nici de cum Sârbi pe aici? Și sunt localitățile de pe aici în adevăr curat bulgare, iar nu slave? Și dacă pe aici se gă-

«6) *Huma*, 70 case, 700 locuitori. Cifric depinzând de Salonic.

«7) *Sirminina*, 60 case, 500 locuitori.

«8) *Koinsko* (Konitsa), 100 case, 850 locuitori. Incep a se bulgarisa.

«9) *Kupa*, 80 case, 800 locuitori.

«10) *Cernareca*, 80 case, 800 locuitori.

«11) *Bárovitsa*, 130 case, 1000 locuitori aproape bulgarisați.»

Aceasta este statistica d-lui Dr. Gust. Weigand asupra poporului meglenit-român, ear terminând-o adaogă: «Aceste un-spre-zece sate au la un loc 1645 de case cu tocmai 14.000 locuitori *dupa arătările cogiabașilor, cari cunosc mai bine aceste lucruri.*» Prin urmare statistica de mai sus nu este făcută de ênsuși d-l Dr. Gust. Weigand, ci de cogiabașii, adică de primarii din arătatele comune, «cari cunosc *mai bine* aceste lucruri» decât d-l Dr. Weigand. Ce fel fac însă primarii socotelele capetelor din comunele lor, față de străini este un lucru de asemeni foarte bine cunoscut. Ênsăși administrația și guvernul turc știu și cunosc practicarea sistematică a ascunderii de capete. De câte ori un străin întreabă pe un primar despre populația comunei, acesta își ciulește urechile și își închide gura, și d-l Weigand era pentru primarii întrebați un străin, și a fost bănuir din capul locului de Armâni ca bulgaro-fil și că ascunde un scop dușmănesc sub acela de a învăța limba lor.

---

sesc Sârbi puțini, îndreptățește aceasta pe cine-va de a-i nega cu totul? Neîndoiros că d-l Gopcević păcătuiește în contra adevărului când esagerează întinderea și numărul neamului sârbesc, dar și d-l Dr. Gust. Weigand, nu păcătuiește mai puțin în contra iubirii adevărului, când, condus de dragostea ce poartă Bulgarilor, se crede îndreptățit de a boteza într-un panbulgarism, cu de la sine putere, pe toți Slavii din Turcia. D-l Gustav Weigand, plecase prin locurile acestea mai mult pentru învățarea dialectelor românești, ear nu pentru a se face judecător în Peninsula, și dacă în fine i-a plăcut să se facă și judecător, ar fi trebuit să se conducă numai de iubirea adevărului.

N. Popillian zice în privința numărului scăzut dat de primari: «...condicile de plata contribuțiilor nu pot fi luate ca normă la numărul populației, de oare-ce contribuțiile directe și indirecte nu se percep anume pe persoană, ci pentru fie-care comună este desemnată *o sumă proporțională cu numărul locuitorilor, care număr este făcut de primar*, și nu încapă îndoială că primarul fie-cărei comune caută a micșora numărul populației, ca ast-fel să fie cât de mică și suma de plătit ca contribuție» ¹⁾. D-l I. Caragiani, făcând numărătoarea Armânilor în genere și vorbind de Fărșeroți în special zice: «După listele ce posedăm din fața locului, *numai Fărșeroții nomați din cătune* trec peste cifra de 200 de mii de suflete și *acest număr numai un Macedonean poate să 'l constate, cu diferitele mijloace de care dispune și cu încrederea ce inspiră*; pentru că Fărșeroții *la faceri de statistici, temându-se de bir, ascund numărul*» ²⁾. Și ceea-ce zice aici d-l I. Caragiani despre Fărșeroți știut e că este adevărat despre toți Armânii, și d-l Dr. Gust. Weigand cunoșcea acestea destul de bine, căci vorbind despre politeță la Armâni, în capitolul despre salutări, mulțămiri, trincări și înjurii sau blesteme, la vol. II *Die Aromunen*, zice: «Că Armânul ar fi cu deosebire politicos, nu se poate afirma. Întâlnindu-l în călătorie, abia dacă salută pe străin, pe când compatriotului său îi strigă: *cale bună!*» Foarte adevărat; Armânul este neîncrețtor și bănuitor față de un străin, dar cum dă de un «compatriot» el *își deschide inima bucuros* și de-odată devine încrețtor ca un copil, și nu mai are nimic de ascuns, și nu mai are nici o taină. Da, aceasta e foarte adevărat, după cum foarte bine constată și însuși d-l Gust. Weigand, care ne mărturisește, ca om conștiincios, că statistica sa asupra populației meglenite este făcută de

¹⁾ *Românii din Peninsula-Balcanică*, pag. 17.

²⁾ *Studii ist. as. Rom. d. Pen.-Balcanică* pag. 125.

cogiabașii comunelor cercetate, ear nu de d-sa ênsuși, de și la urmă cam riscă, luând asupra-și răspunderea că în toată Meglenia ar fi numai 1.645 de case, și nu cum-va 1.646, și tocmai 14.000 locuitori, ear nu 14.001. Tot atât de adevărat este însă că, d-sa fiind străin, cogeabașii se fereau de el, pe când pe mine, ca Român, Megleniții mă țineau de compatriot al lor, de «sânge de al nostru» cum ziceau ei, și de aceea nu se fereau și de mine, ci veniseră din mari depărtări ca să 'și deschidă mie toată inima. Prin urmare statistica d-lui Dr. Gust. Weigand, făcută de cogiabașii porniți a ascunde de d-sa, de străinul, numărul adevărat al capetelor din comunele lor, nu va putea sta față în față cu statistica de mai la vale, făcută fără fereală și nu de primarii interesați, ci de Megleniți ênsiși și de cunoscători ai tuturor comunelor meglenite.

Din capul locului trebuie arătat un fapt, cu neputință de a fi supus îndoielei, acela că Vlaho-Meglenii sunt foarte prolifici. Ênsuși d-l Dr. Gustav Weigand atestază aceasta, căci, pentru mai multe sate, el pune 10 suflete pe casă, ear nu 5 cum se obicinuește. Bună-oară Huma, un biet sățucean de 70 de case, are 700 de locuitori; Cernareca, în 80 de case are 800 de locuitori, întocmai ca și Cupa; ear Boris-laf numai cu biete 45 de case ar fi având 450 de suflete, în cap. Trebuie spus însă iarăși că satele acestea ale Vlaho-Meglenilor nu sunt atât de pipernicite, cum se milostivește d-l Weigand a le arăta, ci au și mai multe case și mai multe suflete în casă de cât se vede în statistica de sus a cogiabașilor, și d-l Dr. Weigand nu cădea în păcatul esagerării și dacă ar fi socotit casa de Meglenit cu 12 și chiar cu 15 suflete. Cu toate acestea, și în contra voinței esprese și bine întemecate a Meglenilor, carii m'au ajutat la statistica de mai jos, eu sunt pornit a primi ca bune cifrele date de d-l Dr. Gust. Weigand pentru opt din cele un-spre-zece comune de Vlaho-Megleni arătate de d-sa, ear pentru trei,

nu; căci în *Nânta*, un orașel mare și frumos, nu sunt numai 3.900, ci 10.400 de suflete de armâni mohametani; în *Oșiani*, unde acum există o școală românească de băeți și o biserică a Armânilor, în care se cântă și se citește în graiul meglenit, școală și biserică ce nu existau pe când d-sa a trecut prin Meglenia, nu sunt numai 1.500 de Armâni, ci 2.150; ear în *Borislav* nu sunt 450, ci 660. Așa fiind, voi înșira aici cele 11 sate atătate de d-l Dr. Gustav Weigand, în aceeași ordine, dându-le numirile ce poartă ele în graiul meglenit.

1) *Nânta* (nu Nonte sau Notje) este singura comună meglenă, care s'a mohametanizat și are 10.400 de locuitori.

2) *Borislav* (nu Borislaf sau Borislafce) are 660 de locuitori.

3) *Lunguși*, cu 900 locuitori.

4) *Oșiani* (nu Oșin), acum înzestrat, cum arătai cu o școală de băeți și cu o biserică armânească, are 2.150 de locuitori.

5) *Lumnița*, ear nu Ljumnița sau Lubnița, cum zic cei carii ar voi să derive cuvântul din *lubenița*, căci numele acesta este ênsuși diminutivul *luminița* și prescurtat se pronunță lumnita, din care cauză ar trebui să se scrie *Lum'nița*, precum îl și scriu Armânii. Comuna această are astăzi o școală de băeți, ce nu exista pe când a trecut d-l Dr. Gust. Weigand prin Meglenia, și 3.000 locuitori.

6) *Huma*, cu 700 locuitori.

7) *Sirminina*, cu 500 locuitori.

8) *Consca* (nu Koinsco nici Konitza), comună armânească ceva amenințată de a fi slavizată, cu 850 de locuitori.

9) *Cupa*, cu 800 locuitori.

10) *Țirnarică*, cu 800 locuitori.

11) *Barovița*, comună iarăși cam amenințată de slavizare, dacă se va mai întârzia cu școala armânească, ce se cere aici, are 1.000 de locuitori.

De fapt în aceste un-spre-zece comune meglene au între 23 și 24 de mii de locuitori, totuși fiind că din socotelile acestea nu ne ese decât suma de 21.760, vom ține-o pe aceasta. Ra-

mura Meglenilor nu se află însă strict și în mod geometric termurită numai în aceste un-spre-zece comune. Ca și ceilalți Armâni, ei locuesc munții sărăcăcioși, și după ce împrejurările din Orient s'au îndulcit atât de simțitor, au mai început și ei a se scobori dela munți, cum fac de câți-va ani și ceilalți Armâni. Afară de aceasta, prolifici Megleni, asemenați în această privință numai cu Fărșeroții, Epiriații și Grămosteanii, înmulțindu-se mereu, au trebuit să emigreze din munții lor și au și emigrat chiar, ne mai putându-se hrăni cu ceea-ce le dădeau piscurile, strîmtorile și stâncile Karagiovului și Pajikului. Dar și înlăuntrul acestor doi munți mai sunt Vlaho-Megleni în satele *Isvor*, *Fuștani*, *Căpingiani*, *Slatina-Castru*, *Căzluciani*, *Seracvu*, *Rudena*, *Papaschiori*, *Paleocastru* și *Orman*, amestecați când cu Turci, când cu Bulgari, sau cu Sârbi, ear cu Greci nu, căci nu există nici unul prin aceste locuri. Numărul Vlaho-Meglenilor în aceste alte un-spre-zece sate se ridică la 2.900 de suflete. Mai la răsărit și deci, mai în apropiere de fluviul Vardar, se găsesc Vlaho-Megleni și în satele *Gurbeș*, *Cellicu*, *Boemița* și *Gorgop* sau *Gorgopic*, pe armănesce: *Gorgari* în număr de 500 de suflete. De asemeni dincolo de Vardar, adecă la stînga acestui fluviu, se găsesc în satele *Casanov* și *Carasuli* etc. în număr de 300 de suflete. Dar nu numai în sate, ci și în orașelele din apropiere se găsesc multe familii meglenite ocupate cu comerțul și care acum au ajuns într'o stare destul de înfloritoare. În *Giumgè* sunt 250 de Vlaho-Megleni. În *Ghievghele* sunt peste 550 și au în mările lor comerțul orașelului, în deosebi că au relații comerciale cu Salonicul, cu Vodena, cu Strumnița, cu Seres și alte cu orașe mai mari și mai mici. În *Ibuma* se găsesc vr'o 500 de Vlaho-Megleni, pe carii însă nu îi iau în socoteala mea, ne fiind sigur de numărul acesta. În *Ianița* și vecinătăți nu sunt decât vr'o 400.

Ianița sau Enigè-Vardar, un orașel cu 1.700 de locuitori,

este vestit în toată Turcia și afară de imperiu prin minunatul tutun ce produce. El nu e prea departe de Salonic și se află așezat pe o colină, aproape de apele minerale numite *Băile dela Ianigè* și aproape de Vardar, până la care sunt 23 sau 24 de kilometri. Numele vechiu al acestui orașel sau al locurilor de aici se pare să fie Tauriana, după numele unui puternic trib celtic Tauriscii sau Taurischii, pe carii, după anii 115 în. de Chr., îi aflăm în nordul Italiei și în legătură cu Romanii. În sprijinirea acestei opinii vine și faptul că spre nord, cam la 12 kilometri depărtare de Ianița, se găsește și pomenitul sat: *Celticu*. Foarte aproape de Ianița este un sat cu numele Alah-Chilisin, prescurtat: Alahclisi, și încă mai prescurtat: Alaclişè. Lângă acest sātucean se află ruinele vestitei *Pella*, reședința Regelui Macedoniei Filip II, și locul de naștere al lui Alecsandru-cel-Mare.

Eată deci că până aici găsim că Meglenii sunt în număr de 26.660, ear nu de 14 mii de suflete. Ei se mai află însă și în alte sate nearătate aici. Și în orașelele: Doiran, Strumnița, Istib, etc., se găsește asemenea un bun număr de Megleni, de aceea fără teamă de esagerare, ci din contra rămânând sub adevăr, putem lua cifra de 27.000 de suflete pentru tribul Megleniților, ca ultimă și definitivă. Terminate cercetările statistice asupra acestui trib al poporului Armân, să trecem la alte considerațiuni spre a întregi cunoașcerea lui.

Dintre Vlaho-Megleni numai cei din Nânta s'au mohametanizat, dar se pare că nu de lung timp, căci mulți Megleni poartă încă prenumi creștinești și chiar dintre cei tineri. Casele mai vechi au în ziduri niște friși, în care se puneau altă dată icoanele, pe când locuitorii erau creștini, și încă mai există în apropiere de orașel ruinele unei biserici. Toate acestea dovedesc că trecerea Armânilor din Nânta la mohametanism nu este de veche dată. D-l Gustav Weigand ¹⁾ crede că în secolul trecut Nântenii Armâni au tre-

¹⁾ *Vlaho-Meglen etc.* pag. XV.

cut împreună cu episcopul lor, la Islamism pentru a scăpa de prigonirile Turcilor, ear N. Popillian, scriind încă de la 1885, adecă tot înainte de d-l Dr. G. Weigand, despre Meglenii turciți, zice: ¹⁾ «Nu se cunoaște epoca trecerii acestor Români la mohametanism, nici împrejurările ce au contribuit la aceasta. Tradițiunea spune că un episcop grec, din această eparhie, condus de scopuri meschine, a îmbră-țoșat mohametanismul și că populația l'a imitat. Mai lesne este însă de cređut că nevoile au fost cauza care i-a constrins la schimbarea religiunei. De altminteri vorbesc românește și 'și-au conservat dialectul mai apropiat de cel din Dacia. Se ocupă cu meserii și mai ales cu agricultura; ca orașe mal însemnate sunt: Nânta, Oșanii și altele».

Se vede că Nânta, de oare-ce este un orașel 'cu peste 10.000 de suflete, a fost de mult în vađa și în calea tuturor. Nânta este cetatea numită de Șincai *Noția*, unde la anul 1014, domnea prințul meglenit *Elife*, și, unde pe la 1092 fură ficsați Pacinații, adecă Românii din stânga Dunărei. In 1887 am publicat în revista mea «Țara Nouă» legenda «*Punte di Narta*» adecă: puntea din Arta, o perlă a geniului popular armânesc. A ceastă poesie este soră cu minunata și gingașa legendă a *Mânăstirei de Argeș*. Și în una și în alta, zidarii, «meșteri mari», nu isbutesc a ridica opera lor, căci ceea ce clădesc ei ziua, noaptea li se surpă, și numai după ce se sacrifică în ziduri un suflet de femeie, un suflet de soție iubită și iubitoare... și Mânăstirea din Argeș și Puntea din Arta se înalță falnice, pe fragedul și tînărul trup al soției înmormântate de vie în ziduri. Eată cum cântă și plânge poetul necunoscut în *Puntea din Arta* ²⁾.

¹⁾ *Românii din Peninsula-Balcanică*, etc. pag. 20.

²⁾ Veđi *Țara Nouă*, An. IV, broșura No. 1, și: Dr. M. G. Obedenaru: *Tecste Macedo-Române, Basme și poesii populare de la Crușova etc.* publicațiunea academiei Române, București, 1891, pag. 211, unde găsești și traducerea în româna și franceza.

Și-era trei masturi lăvdați;
 Și-amintreili *) își era frați   *) tustrei
 Pi măsturie multu 'nvējați,
 Și amintreili era 'nsurați.
 Di multu masturi či era,
 La toți numa lă s'avđeа *)   *) le mersese vestea
 Câte lucre greale era
 Ielł putea di le-adără.

Și eată că vini un om la ei și îi cheama la un mare împărat. Se sculară tustrei și plecară noaptea pe lună și cum ajunseră, i se închină și îl întrebară ce dorește de la ei, ear el le zise: «Am auzit că sunteți meșteri cumpliți! Tot ce vreți veți căpăta de la mine, dacă îmi clădiți o mândră punte în Arta, ear de nu, atunci vii nu scăpați.» Ei cerură trei zile să se gândească și, după ce trecu acest timp, veniră tustrei la amiră și îi ziseră: «Noi zidim puntea ce ne ceri, dar ne trebuesc șapte ani. Să ne dai de cheltueală și să faci așa, ca să nu avem a ne plânge de Măria-Ta și să nu ne simțim străini prin locurile acestea. Te mai rugăm să ne lași să ne aducem femeile pe lângă noi.» Impăratul le învoi toate cererile cu jurământ, și meșterii plecară pe la locurile lor să-și iea femeile. Și unde anume? La Nânta, căci de-acolo le erau femeile și familiile.

Se sculară, ș'amintreili
 S'duseră s'lia a lor fumeili, *)   *)femei, familii
 Fumeile le era *di Nânta*,
 Le luară s'le ducă 'n Narta
 Fumeile le era *dît*) munte*   *) din
 Le duseră 'n Narte la punte.

Și începură ei a lucra la punte, dar... ce clădiau ziua noaptea li se îneca de apă și așa trecură șase ani plini de osteneli zadarnice. Intr'o zi de dimineață după ce meșterul cel mai mare se spălă pe față, eată că se apropiă de el o pasăre zburătoare și începe a ciripi și a-i zice: «Dacă vrei

să sfârșești puntea, trebuie să zidești de vie în temelia ei pe nevasta fratelui tău celui mai mic...» — Cum auți mai marele meșter și mai marele frate, greu i se strînse inima de durere, căci iubea foarte pe cumnată-sa cea mai tânără...și avea, biata și un copil de țiță, care se numea Costantin... Dar ce era să facă? așa era porunca de sus, de la Dumnezeu! Zise deci cumnată-sei celei mai tinere, că ea să aducă pentru meșteri prânzul la punte. Și ea se puse și găti de toate, ear când era să plece, deșteptă pe Costantin, îl sătură bine de țiță și îl adormi iarăși. Porni apoi la punte și cu mare bucurie ducea prânzul cumnaților și bărbatului ei iubit, că- rora le zise când ajunse: «Să aveți parte de munca voastră, voi amâriților meșteri... Dar unde e puntea la care lucrați de șease ani?» — Ei răspunseră: «Doamnă... și noi ne mirăm că de când tot lucrăm, nu se mai ridică puntea! Acum mai marele nostru ne porunci, și, noi am promis cu jurământ, să zidim de vie în zid pe aceea care ne va aduce azi prânzul!» — Ea nu luă seamă la aceste cuvinte, însă vădu că bărbatul ei plângea cu lacrimi amare, de aceea

Cu dor mare lu 'ntreba

Cât vedea că lăcrăma:

— Vrutlu *) a îniecu gione bărbat *) iubitul

Voiu s'îmi spuîi 'ndrept *) ș' curat *) drept

Ti și plângi s' lăcrămezi?

Spune 'ndrept...ași s'îmi bănezi!...

Și el răspunde: «O iubito! nu suspin pentru altă-ceva...ci mi-a cădut inelul...colo în groapa ceea... scoboară și mi'l dă...!» — Ea numai-de-cât se scobori și începu a căuta inelul... Dar meșterii se repeziră și ei și începură a o zidi în temelii fără milă! Biata femeie se ruga, plângea, își zmulgea părul din cap, își sfășia cărnurile de pe ea și zicea: «O! meșterilor ascultați-mi cuvântul... Lăsați-mi țițele afară, ca să nu-mi moară de foame iubitul prunc (=natlu)..! Trimiteți

să mi'l aducă...să-i dau să mai sugă țiță încă odată...că e mic și mărunț și nu stă încă pe picioare..!» — Apoi își dădu sufletul blestemând puntea și pe cei cari vor trece peste ea:

Cum treambur*) mine mărata   *) tremur
S' treambure ș' puntea di Narta!
Câți călători va să 'și treacă
Cama mulțili să 'și se neacă*)   *) să se înecce
Câți peri în cap mine mîi-am
Ahâți oameñi s' neacă tr'an!....

Și așa puntea din Arta se ridică peste cărnurile calde și tremurânde ale soției celui mai mic frate, dintre cei trei meșteri mari! Ea era Meglenă, și era chiar din orașul Nânta, cunoscut în Macedonia, cunoscut de vechii istoriografi bizantini, și pomenit, cum vedem, și în această legendă, perlă a geniului popular armânesc, care a ales pe o Nânteană, pe o armâncă din Meglenia, spre a face din ea o martiră a iubirii de artă a Armânului. Și totuși d-l Dr. G. Weigand, proorocește și decretează că poesia populară a Armânilor, fără nici o îndoială, se va stinge! ¹⁾ Ce-o fi înțelegând el prin aceasta?!

Neamul meglenit, din punct de vedere economic, este cel mai îndărăt rămas între celelalte ramuri ale poporului armânesc. Cei mai mulți dintre Megleniți se găsesc în stare de cîștig, adică de iobagi, și mai toți sunt lucrători de pămînt. Dintre cei aflători pe înălțimele munților Karogiov și Pajik

¹⁾ Vezi: *Die Aromunen*, vol. II; în capul *introducerei*, pag. IX: «Das aromunische Volkslied ist dem völligen Erlöschen nahe, darüber kann kein Zweifel bestehen». Zicerea aceasta nu dovedește decât că d-l Dr. Weigand, care în pomenita colecție de poezii populare armânești a prezentat numai lucruri mediocre, e departe de a simți o poezie populară, și că nu cunoaște legile ce presidează la nașterea, traiul, dezvoltarea și evoluția poeziei populare a unui neam. Și totuși cu câtă presumțime și suficiență aruncă cuvintele:... darüber kann kein Zweifel bestehen... Se cunoaște că critica filologică, și mai ales, cea literară, nu și-a spus încă cuvîntul asupra lucrărilor de până acum a d-lui Weigand, și de aceea d-sa a ajuns să creadă că tot ce spune e ultimul cuvînt.

unii sunt și păstori. Femeile sunt muncitoare, și războaiele lor scot multe țesături de tot felul. Pe ici pe colo se cultivă gândaci de mătasă. Brânzeturile Meglenilor sunt căutate și se găsesc și în orașele mai depărtate, ca Salonic, Seres și altele. Meglenii de prin orașe au izbutit a aduna ceva averi prin economie și muncă și 'și-au apropiat și ceva știință de carte. Comunele Consca și Barovița sunt ceva amenințate de slavizare; de aceea este mare nevoie ca să se înființeze și în ele școli românești, ca la Lum'nița și Oșiani. Meglenii, de altfel, sunt bine înzestrați intelectualmente, și, au în mare grad virtutea de a urmări un scop cu răbdare și cu satornicie. Aproape toți, bărbați și femei, sunt blondi și castanii la chip și la păr și nu mi s'au părut atât de osoși, cum îi arată d-l Gustav Weigand, în cartea sa *Vlachio-Meglen*, unde ne înfățișează pe cei mai urâți Megleni ce a putut găsi, precum a făcut și cu culegerea de poezii populare a Armânilor, vorbim de cele culese de d-sa, căci multe au fost culese de alții. La trup și la chip ei se aseamănă ceva cu Albanezii de nord, și, în totul ființa și înfățișarea lor, pare a fi mai mult tracică ori dacică decât romană. Meglenii se văd a fi de un temperament limfatic și chiar flegmatic, însă când se iuțesc ei se arată pe neașteptate sanguini și chiar colerici. Cei din Nânta, carii, ca mohametani sunt înrolați în oastea turcească, sunt cunoscuți ca buni soldați și buni luptători, căci la nevoie și la greli încercări, ei merg drept în fața pericolului, deși în timpuri normale sunt oamenii cei mai liniștiți și mai blânzi.

Tribul Meglen nu trebuie cum-va considerat geograficește ca o insulă armânească înconjurată numai de străini, căci el se atinge neconținut și din toate părțile cu unele din celelalte triburi ale aceluiași neam. Așa bună-oară în Murihova se atinge cu Fărșeroții din acest munte, carii și ei la rândul lor se ating cu Voscopolenii de pe lunca de la Monastir și înainte spre apus. La sud Meglenii se ating cu Olimpianii și Epiriații, car la nord se ating cu Fărșeroții din

vecinătățile Strumniței, cu Armânii din acest oraș și de aici încolo cu cei din Istib etc. La răsărit se învecinesc cu Armânii din ținuturile Seresului, cu care și sunt Meglenii în multe relații. Așa fiind deci nu trebuie să se vorbească de Megleni ca de o insulă armânească, căci vedem din contra o continuitate teritorială între atâtea triburi.

Înainte de a încheia acest capitol este bine să cunoaștem cât mai mult din cele ce a zis despre tribul armânesc Meglenit d-l Weigand, ca unul care a scris o monografie despre el.

La pag. 54, a cărții sale: *Vlacho-Meglen* zice: «Dacă ne-am întreba despre trecutul Megleniților, în urma celor arătate deja rămâne esclus, că ei ca și Țințarii, s'ar trage din acei Valahi carii în veacul de mijloc stăpâneau Μεγαλοβλαχία, în Tesalia apusană, împreună cu munții, Valahi despre carii ne vorbesc Nicetas, Anna Comnena și Evreul spaniol Tudela. Pe la sfârșitul veacului al 12-lea Bulgarii se resculară sub conducerea Valahilor și bătură pe Greci lângă Seres, când apare cât-va timp un regat Bulgaro-Valah. Istoria acelei perioade e foarte puțin cercetată, sigur însă se pare că Valahii nu erau prca numeroși». Cititorul însă își amintește că istoriografii aceștia numai pomeniți aici de d-l Weigand, zic din contra că Valahii erau foarte numeroși. Pentru ce deci d-l Weigand pomeniște numai numele acestor istoriografi, fără să aducă și cuvintele lor? Pentru ca să poată zice altfel decât ei, pentru ca să-și dea aerul că ar fi cercetat «întunecimele istoriei române» și ca apoi să poată afirma la pag. 55, că: «Cel mai însemnat rest al acelor *Bulgaro-Români* sunt tocmai Megleniții noștri, carii și-au căutat și găsit adăpost pe munții Karagiov.» Aici d-l Weigand își dă pe față dragostea sa pentru Bulgari, dar la pag. 56, această dragoste se vedește încă mai mult, și în acelaș timp se vedește și nedreptatea ce face Armânilor; eată ce mai zice d-sa: «Causa că tipul lor (al Meglenilor) e atât de deosebit de cel al Țințarilor, este că încă

din timpurile mai vechi, pe când ei se aflau în Moesia, au fost pătrunși de elementul slav, sau poate *chiar de cel curat bulgar*. Vădând ochii lor tăeați pieziș ¹⁾, galbenul-murdar din fețele bărbaților și pe muerile lor cu fălcile eșite în afară și cu părul aspru, nu mă puteam apăra de gândirea: că în vinele lor trebuie să fi curgând alt sânge, decât cel caucasian.» Deci d-l Weigand pe temeiul insinuărei de mai sus, și pe temeiul chipurilor prin care a înfățișat în cartea sa pe Megleni, dintre carii a căutat pe cei mai urâți, mai fălcoși și mai osoși, îi și dărușce Bulgarilor, și numai Bulgarilor, ear nu Slavilor. Dar chipuri osoase, fălcoase, gălbue, cu ochii Chineji și cu părul aspru se găsesc pe ici-pe-colo și la Germani și la Franceji, și chiar la Italieni, de ce nu i-ar dărui d-l Weigand și pe aceștia Bulgarilor? Căci și despre Megleni, însuși d-l Weigand, spune că nu toți au acelaș tip... «nici măcar jumătate dintre ei»? ²⁾ Dar dacă nu toți au tipul mongolo-bulgar atunci pentru ce d-l Dr. Weigand hasardează încheerea de mai sus? Acest soi de grăire și tăptuire, se cheamă pe românește: uite popa, nu e popa.

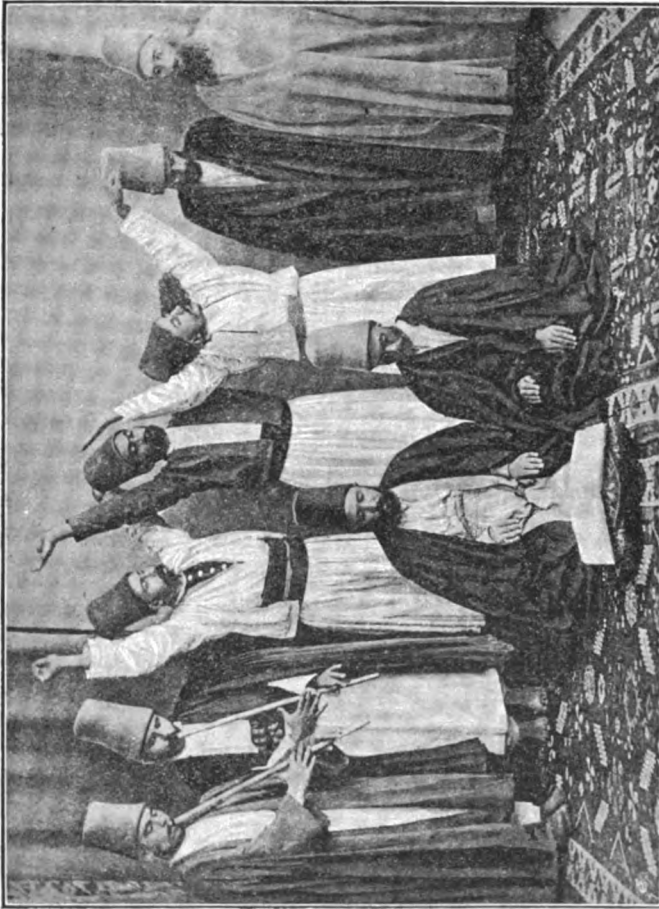
Și de ce oare, umblă d-l Weigand pe două căi în cercetarea *originei* Meglenilor? Pentru că în deosebi de gândul ce hrănește d-sa de a dărui Bulgarilor pe tot neamul Vlaho-Meglenilor, mai hrănește încă un gând pentru care, în scrierea aceasta a sa de care ne ocupăm, își pregătește premisele.

La sfârșitul precuvântărei făcute lucrări sale (pag. VI), d-l Weigand zice: «Sper că lucrarea de față va fi de ajutor, «nu numai filologilor, ci și etnografilor și *istoricilor*, și va con-tribui ca un *nou și însemnat momen!*, spre a lumina întuneci «mile *istoriei române* (!!)» Nu e așa, că nu e pretențios nicidecum autorul? În capitolul: considerație finală (Schlussbe-

¹⁾ «Schlitzäugigen, gelbschmutzigen Gesellen...» cuvinte prin care d-l Weigand voește să recheme în spiritul cititorului tipul mongol.

²⁾ «Ausserdem haben ja auch nicht alle denselben Typus, nicht einmal die Hälfte.» pag. 56.

trachtung), la pag. 54, ne spune: «Limba meglenită leagă
«atât de intim, Daco-româna cu Macedo-româna, încât ori-ce
«incercare de a trata amândouă aceste limbi ca *desvoltate*
«*independent din latina, ar fi imposibilă.*» Ear la pag. 56,
încheind partea a II°, zice: că ar trebui supuse unei cerce-

Derviși turnanți.

tări elementele slave, precum și elementele albaneze, pe care
limba română le are comune cu asemenea elemente din
dialectele ei și că «...numai atunci va fi posibil a întâmpina
«*întrebarea asupra originii Românilor*, cu o întemeiere po-

«sitivă.» ¹⁾ Să nu fi ascunzând cuvintele acestea scopul de a verifica filologicește teoria lui Roesler? Să nu fi însemnând ele că până când elementele slavone și albaneze din graiul românesc, armănesc, meglenit și istriian nu vor fi supuse unei serioase cercetări, până atunci toate argumentele aduse de istoriografii și filologii români și neromâni, în contra teoriei lui Roesler, ar fi fără «întemeiere pozitivă?»

Neîndoios, că în ziua când d-l Dr. Weigand, va păși la depănarea anticipărilor ce 'și-a menajat din timp, va primi răspuns dela specialiștii în materie, totuși d-sale îi va rămânea dreptul la recunoșcința capitalei Buda-Pesta și poate și la cea a capitalei Petersburg.

---

¹⁾ «Erst dann wird es möglich sein, mit einer positiven Unterlage, an die Frage über die Herkunft der Rumänen heranzutreten.»

XV

ARMÂNII EPIRIAȚI. AMINCIU SAU METZOVO ȘI VECHEA CAPITULAȚIUNE A LUI
STERIU FLOCA. POZIȚIILE AMINCIULUI: SORIN ȘI CHEARR. EXARHATUL ARMĂNEȘC
DIN AMINCIU. VOTONOȘI ȘI AMREU. SAMARINA ȘI GRUPA DE SATE DIN ÎMPRE-
JURIMILE SAMARINEI. GRUPA FLORU SAU FLAMBURARI. GRUPA BĂRASA ȘI LAIȘTA.
GRUPA FĂRȘEROTEASCĂ PALIOSELI. IANINA, ARGHIROCASTRU, LIVĂDI. ZAGORI ȘI
PANELENISMUL. FANATICUL COSMA, UNELTIRILE PANELENICE ȘI DIPLOMAȚIA EU-
ROPEANĂ DELA 1830. GRUPA DE PE LINIA IANINA-CORFU. GRUPELE DIN EPIRUL-
DE-JOS. GRUPA SĚRACU. ARMATA, TURIA, PALTENI ȘI GREBENA. ALTE SATE
ARMĂNEȘCI ȘI ARMÂNII VENȚI. GRUPA DISICATA. SATELE ARMĂNEȘCI DE PE
CALEA TURMELOR. ARMÂNII DĂRUȚI GRECIEI. TRIBUL EPIRIAT NU E O INSULĂ
GEOGRAFICĂ. ȚMIGRAREA ARMÂNILOR DIN TESALIA. UNELTIRILE GRECILOR PENTRU
CĂȘTIGAREA EPIRULUI. ARMÂNISMUL ÎNAINTE ȘI DUPĂ 1864.

Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος.

Un trib armănesc eminamente răsboinic este acel al *Epi-
riaților*, locuitorii Armâni ai Pindului și ai Epirului, care
împreună cu bărbații voinici ai Fărșeroților, ai Grămostea-
nilor și ai Olimpianilor au făcut Grecia de astăzi, neprevădând
că prin această lucrare udă de sudori și de sânge contribuau
la înșelarea, asuprirea, desnaționalizarea și chiar la uciderea
neamului lor. Dar și alte virtuți au Armânii Epiriați, de alt-fel
mai cunoscuți sub numele de *Caciaoni* sau *Căciuni*. Ei sunt
harnici, muncitori, întreprinzători și foarte îndrăzneți. Ei se
ocupă cu păstoria și cu industriile ce țin de ea ; produc

brânzeturi renumite, ear femeile lor frumoase, trupeşe, curate şi muncitoare sunt tot atât de meştere în ţesătorie ca şi Grămosteancele şi Armâncele din Priserena şi Scutari. Epiriaţii cresc şi cai ageri şi puternici, din rasa vestită a cailor Muzachiari, de carii se găsesc la Armânii din Muzachiea şi Malacastra.

Ca metropolă a Epiriaţilor este din-vechiu - cunoscutul lor oraş *Aminciu* sau Metzovo sau Meţova, care s'a bucurat totdeauna de o mare independenţă, până la începutul acestui secol, când satrapul de Ianina, Ali-Paşa, îi zdrobi vechile privilegii, mai mult prin înşelăciune şi perfidie decât prin arme. Pentru ca cititorul să-şi poată face o idee de rolul ce Aminciu trebuie să fie jucat în viaţa Epiriaţilor, voiu traduce câte-va pagine din Chronografia Epirului a lui II. Αραβαντινος, dela cuvântul *Μετσοβον*. ¹⁾ Eată: «*Metsovon*, după unii mijlocul muntelui (*Μεσσήβουρον*), o comună aşezată pe coasta de sud a Pindului şi împărţită în două părţi numite Prosilion şi Anilion. În locul acesta înainte cu patru secole locuiau câte-va familii de Megalovlahiţi, trăind, ca şi conaţionalii şi vecinii lor Sanmariniaţi *şi cei-lalţi*, prin viaţa păstorească, scoborîndu-se earna pe câmpiile Tesaliei. Această comunitate depindea de Trica (*Τρίκκη*), ²⁾ ear după venirea Turcilor, de biserica Stagon (*Σταγών*). ³⁾ În secolul al 16-lea s'a întâmplat că un vizir desgrăţiat să se refugieze în satul *Grijani* din Tesalia. El a rămas până primă-vara viitoare, sub cea mai mare taină, în casa unui preot din numitul sat. Preotul având însă amic intim pe *Steriu Flocă* din Meţova, un notabil între păstorii ⁴⁾ carii erau acolo, i-a încredinţat pe vizirul refugiat, pe care *Flocă* îmbrăcându'l ca

¹⁾ Χρονογραφία της Ηπειρου των τε ομορων Ελληνικων και Ιλλυρικων χωρων etc. εν Αθηναις, 1856, vol. II, pag. 107—108.

²⁾ Adecă Tricala, în Tesalia cedată Greciei.

³⁾ Cunoscut astăzi sub numele Calabaca, tot în Tesalia cedată Greciei.

⁴⁾ Cu alte cuvinte *Celnicul*, sau şi mai bine zis: Căpitanul, stăpânitorul capitănatului Aminciu.

păstor Valah l'a luat cu plăcere și l'a îngrijit ca pe un frate. Timp îndelungat l'a păzit Floca, îngrijind tot-odată ca să cerceteze și să-i aducă vești dela Constantinopol ¹⁾, până când, schimbându-se lucrurile, s'a proclamat oficial ertarea zisului vizir și invitarea lui la Constantinopol, spre a-și ocupa scaunul de mare vizir. Așa-dar zisul vizir s'a grăbit să se ducă la locul destinat, și plecând, a mulțumit zisului Floca și l'a poftit să meargă cât mai curând la Constantinopol și să ceară ori-ce ar dori pentru sineși și pentru comuna Mețova. După puțin timp, ducându-se Floca în capitală, marele vizir recunoscător, l'a primit cu bucurie și cu multe onoruri, și după cererea lui Floca s'a compus un precis și întins (ἔντονον καὶ ἐκτεταμένον) firman, conținând următoarele privilegii și concesiuni în folosul Mețovului:

«1. Vor fi proprietate indivizibilă a Mețoviților, toate livețile aflătoare în Tesalia, Macedonia și Epir (după nota dată de Floca) câte trebuiesc spre îndestularea turmelor lor.

«2. În regiunea Mețovitică nu vor locui Ottomani și locuitorii ênșiși vor păzi trecătoarele ei.

«3. Întreaga comunitate va da anual pentru ori-ce bir și îndatorire, cătră casa statului numai 113.000 aspri, sau lei turcesci 941. ²⁾

«4. Nu se va urmări nici căuta, nici odată și de cătră nici o autoritate, persoana de ori-ce rang și religie, care s'ar refugia în regiunea Mețovitică, pentru ori-ce cauză.

«5. Ottomani carii vor trece prin regiunea Mețovului sunt obligați a considera acest pământ ca sacru și de asemeni sunt

¹⁾ De sigur că un simplu păstor, chiar «notabil» între ceilalți păstori, nu ar fi avut mijloacele de a putea ține în curent pe vizirul refugiat, cu cele ce se petreceau în capitala imperiului. De altfel numele Floca este cunoscut între acele ale căpitanilor sau stăpânitorilor de căpităne, adică de regiuni armânești, ca să nu zicem țări sau provincii.

²⁾ Adecă vr'o 200 lei după banii noștrii, încât se vede lămurit că această sumă este mai mult un dar, un peșcheș, decât un tribut.

obligați ca, eșind din fruntarii, să scoată și să scuture potcoavele cailor, spre a nu lua cu dênșii nici un dram de pământ Mețovit.

«6. Acest ținut va avea un Exarh patriarhal al său.

«7. Se va referi politicește la șeful Euripului, ear judecătorește la cadiul din Livadia.»

Nu este acesta un tratat în toată regula, în care celnicul, căpitanul armân Steriu Floca, domnitorul și stăpânitorul ținutului Aminciu, se arată demn și măreț ca un rege conștiu de puterea sea și de puterea poporului său? Era Floca numai un notabil între păstorii din Aminciu, când susține și obține condițiunea, ca pământul țarei lui să fie considerat ca sfînt de stăpânitorul Ottoman, și că acesta, eșind din ținutul Aminciului, să și scoată și să și scuture potcoavele calului spre a nu lua cu el nici un pic din stîntul pământ al vrednicului Aminciu? Și refugiatul vizir cu Sultanul din vremuri puneau iscăliturile pe un asemenea firman, mai mult tratat de alianță, și dădeau în vecinică stăpânire Mețoviților *toate livețile din Epir, Tesalia și Macedonia*, numai din recunoștință? ori pentru că știeau și cunoșceau că aveau în Steriu Floca și în poporul Mețovit niște puternici aliați? Un simplu păstor, fie el cât de notabil între păstori, ar fi putut obține un asemenea firman prin care Mețoviții pot păstra în ținutul lor, împotriva voinței tuturor autorităților, pe un *refugiat de ori-ce rang și de ori-ce religie, refugiat pentru ori-ce cauză*? Nu se vede destul de clar din cuprinsul firmanului de mai sus, că ținutul Aminciului era o țară puternică și independentă?—Dar este de prisos a stărui mai mult, firmanul vorbește de sineși; și-apoi cazul nu este unic cum-va. Asemenea capitulațiuni au avut și Armânii din Pisuderii și din alte localități și ținuturi, unde erau căpitanate, adecă stăpâniri armânești autonome, și d-l I. Caragiani, dovedește cu acte, cu documente și cu mărturii chiar de ale scriitorilor greci, că au esistat mai bine de 180 de a-

semenea căpitanate, până pe la începutul veacului nostru ¹⁾, căpitanate conduse de bărbați luminați și de eroi, carii au împodobit cu faptele lor istoria Greciei de astăzi.

Posiția însemnatului oraș Aminciu sau Mețova am cunoscut-o din cele de mai 'nainte zise. El este așezat pe coasta sudică a Pindului, în drumul dintre Epir și Tesalia, ceea-ce 'i-a conservat din vechime o mare valoare strategică, deosebit că stă pe o poziție tare. În vecinătate este o localitate, care încă păstrează vechiul nume de *Imperatoare*, adică *împărăteșcele*, și o alta care se numește *la Cesar*. Aminciul, după cum vedurăm, are două mari cartiere, pe care Grecii le numesc Prosilion și Anilion, spre a demonstra lumii că locuitorii acestui oraș sunt Greci sau cel puțin Vlahofoni. Prosilion însă pe armânește se chiamă *Sorin*, pentru că partea aceasta a Aminciului este espusă la soare; ear Anilion se numește *Cheare* (piere sau apune) pentru că în această parte a orașului puține ore din zi bate soarele, ca și la Nijopole, și sunt anotimpuri în care soarele nu bate de loc peste *Cheare*. Din aceste două cartiere cel ântău, sub care se și înțelege Aminciu sau Mețova are 8.860 de locuitori, ear *Cheare* are numai 3.780, și totul orașul Aminciu are deci 12.640 locuitori. Aici sunt înființate și funcționează cu succes două școale românești, una de băeți și una de fete.

Articolul 6 al firmanului-capitulație a lui Steriu Floca, ce am vedut mai sus, glăsuește că ținutul Mețova «va avea un Exarh patriarhal al său». Și până astăzi acest drept de a avea un Exarh patriarhal armânesc există și stă în picioare, singurul drept ce a mai rămas Armânilor din Aminciu în urma usurpărilor și lovirilor satrapului Ali-Pașa. Trebuie spus însă că Exarhul-patriarhal de acum din Aminciu, nu s'a arătat prea amic dorinței legitime a Armânilor din Turcia de a avea un episcop al lor național, dorință pentru realizarea căreia delegația dela Constantinopol a tuturor Armâni-

¹⁾ *Studii istorice asupra Rom. de Pen.—Balcanică*, pag. 106 și înainte.

lor lucrează de mai mulți ani, și care credem că se va îndeplini și fără ajutorul Exarhului armân Mețovit, care 'și-a despărțit inima și simțirea de aspirațiile neamului său.

Ca dependinte de ținutul Mețovei și ca făcând parte din el, sunt încă două comune armânești din Pind: *Votonoși* cu 470 de locuitori și *Milia*, pe armânește: *Ameru* (= mărul) cu 970 locuitori. Până la sfârșitul secolului trecut ambele aceste comune, dintre care *Votonoși* la apus și *Ameru* la nord de Aminciu, erau cârmuite de reprezentanți din Me-

țova, anume trimiși pentru aceasta. *Ameru* este mai însemnat și scriitorii Greci vorbesc adesea de această localitate. Ambele aceste comune nu au școli românești.

Un alt mare centru armânesc în Pind este *Sanmarina* sau *Samarina*¹⁾ din apropierea căreia izvorește riul Doxa, numit de Armâni riul Grebenița, ear

de Greci Greveniticos, un afluent al fluviului Bistrița sau Haliacmon. Unul din propagandiștii panelismului, un cuvios Gre-

Armâni Epiriați din Samarina.

¹⁾ În județul Mehedinți, plasa Motru-de-sus există o comună care poartă numele de Samarinești.

gorie Aghiotaphitis, scriind, în 10 Martie 1880, unui frate al său la Constantinopol și plângându-se de progresul ce face «propaganda valahă» spune că «fără sgomot și fără greutate a trimis la Samarina, prin Sylogul din Atena, doi institutori și o institutrice de limba greacă *carii să devie farul elenismului printre Valahii din Samarina*, oraș de aproape 15.000 de suflete și cu comune înconjurătoare» ¹⁾ bine înțeles tot de Valahi, carii trebuesc grecisați cu ori-ce preț, și cât mai în grabă. Cuviosul Aghiotaphitis, arată cu această ocazie că Samarina are 15.000 de locuitori valahi; totuși eu nu o socotesc decât la 12.000 suflete; ear în ce privește grecisarea acestei mari comune, cuviosul părinte Aghiotaphitis ca și un alt corespondent al său mai de seamă, episcopul grec dela Larisa ²⁾ vor fi aflat că a cădut în apă, și, că barbarii de Valahi, carii nu pricep și nu gustă dulcea elinească, 'și-au făcut deja două școli și o biserică, în care se învață și se cântă blestemata limbă valahicească. De asemeni și comunele înconjurătoare, la care se face alusie, și, care nu sunt altele decât Avela, Perivoli și Smixi, nu numai că nu s'au grecisat, ci au alungat de tot pe dascălii Greci, și și-au înființat școli valahicești. *Smixi* are 1.750 locuitori, *Avela* 4.780, ear *Perivoli* 6.570, deci numai aceste trei comune la un loc cu Samarina represintă o populație armânească de 25.100 de suflete, și deci polta propagandistului panelenic Aghiotaphitis și a celorlalți Greci de a o înghiți, nu era tocmai neîndreptățită.

O altă grupă de sate și comune de Armâni Epiriați se găsește tot în Pind, la apus de Aminciu, și anume: *Floru* sau *Flamburari* cu 1.560 de suflete, *Cerneși* cu 1.850, *Macrini* cu 980, *Grebeniți* cu 3.400, apoi satele mai mici: *Calota*, *Cuculi*, *Drestinic* sau *Trestinic*, *Ciudila*, *Doliani*, *Camia*, *Cavalari* la un loc cu vr'o 2.800 de Armâni Epi-

¹⁾ *Les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire Ottoman*, par Un Valaque du Pinde; Bruxelles 1886, pag. 28.

²⁾ Op. cit. pag. 26.

riați, între carii și câți-va Armâni Copăciari, deci în totul și această grupă represintă o populație de 10.590 de suflete. În Floru, în Cerneși și în Grebeniți există câte o școală românească de băeți, și tustrele sunt bine populate.

Pe riul Băeasa, Vovusa numit de Greci, este încă o grupă de comune armânești însemnate și anume: *Băeasa* (= Vovusa) cu 2.250 de locuitori, *Laișta* (= Laca sau Laica) cu 6.500 de locuitori, *Leașnița* sau *Lesnița* cu 2.850 de locuitori, și satele mai mici, iarăși amestecate cu Copăciari, *Scamneli* și *Peclari*, ambele cu v'ro 600 locuitori Armâni; deci încă 12.200 de suflete. Băeasa are o școală de băeți și două biserici în care nu se mai aude decât armânește, ear Laișta are numai o școală românească de băeți.

La nord de grupa aceasta și de grupa Samarina se află un post tare de Fărșeroți, dintre carii unii sunt ficsați în comunele: *Paleoseli* cu 2.680 de locuitori și cu o școală românească de băeți, *Furca* cu 2.250 de locuitori și iarăși înzestrată cu o școală de băeți românească, și în satele: *Cucușliani*, *Verbiani*, *Prisogiani*, *Grizmani*, *Stariciani* etc. în număr de 1.800 de suflete; ear vr'o 1.200 de Fărșeroți se găsesc printre riurile Băeasa și Sarantaporos neficsați în sate. Inșă aceste 7.930 de suflete nu se socotesc la tribul Epiriat, ci la cel Fărșerotesesc.

Să cercetăm și câte-va orașe în care Epiriații se găsesc în mare număr, înainte de a reveni la comunele și satele lor din Epir și Tesalia și în special din munții Pindului, pe partea apuseană și cea răsăriteană.

Ianina, capitala Epirului și în acelaș timp a vilaietului de Ianina, este așezată pe un platou nalt de 500 de metri deasupra nivelului mării, și în apropiere de laturea vestică a *lacului de Ianina*, ale cărui ape par negre din cauza fundului său negru de turbă. Pe platoul acesta trebuie să se fi aflat odată vechiul oracul Dodona. În veacul al 9-lea, Ianina sau Ioanina și Iania depindea de imperiul bizantin, în

al 11-lea secol trecu când în mânele Normanilor, când în ale Bizantinilor, când în ale Catalanilor. Lung timp apoi a atârnat când de Constantinopol, când de Chefalonia până la 1431, când cădu în stăpânirea Turcilor. La 1820 Ianina a avut de suferit o cumplită bombardare din partea lui Ali-

Armăni Epiriați, negustori în Ianina.

Pașa, bombardare ce i-a șters pentru totdeauna splendoarea de altă-dată. Dar și astăzi orașul acesta, în care se află vr'o 27.000 locuitori, este împodobit de 18 Moschee, de 2 sinagogi și de 7 biserici. Falnicul palat-cetățue, numit Demir-Kula, adică: palatul de fier, e căzut în ruine. Dintre cei

27.000 locuitori ai Ianinei 6.000 sunt Turci, vr'o 2.000 sunt Evrei, vr'o 2.000 sunt Greci, vro 7.000 sunt Albaneji, ear 10.000 sunt Armâni. Însă, din nenorocire, mulți din acești din urmă grecisează, ba chiar se arată ca Eleni destul de fanatici, totuși Armânii reveniți la cunoștința și iubirea neamului lor, au izbutit, după multe și grele lupte cu apostolii clerici și laici ai pahlenismului, a înființa o școală primară de băceți și un gimnasiu cu patru clase, în care se cultivă limba lor «străușească» și sentimentele naționale armânești, deja cu mult succes. În *Arghirocastru* se află nu mai puțin decât 4.000 Armâni, lipsiți însă de școală și biserică națională. Aici trebuie pomenită și comuna *Livădi*, așezată între cunoscutele comune meglene, cu 4.300 locuitori ¹⁾).

La nord de Ianina, sau mai bine zis la nord-nord-est se întinde muntele numit de Greci Mischeli, și pe care Armânii îl numesc *Muscele*, și încă mai la nord se întinde muntele numit de Greci Vradeton, pe care Armânii îl numesc *Brădetu*; acești doi munți alcătuiesc ținutul ce se cheamă *Zagori*, cu 42 de sate armânești și cu o populație de 26.000 de suflete, în cap; afară de unele sate deja numite, aflătoare tot prin acești munți. Este drept că grecisarea acestor 42 de sate este destul de înaintată, dar nu mai puțin adevărat este, că acești Armânii grecisați cer cu stăruință școli românești; și, nu face bine direcția armână dela Bitule, că întârzie atât de mult a le trimite institutori armâni. Eată ce povestesc Dim. Bolintineanu despre grecisarea Zagorienilor:²⁾ «Românii din Epir sunt mai atât de numeroși ca cei din Macedonia. Cătră acestea este o parte din această țară, *Zagor*, unde cei mai mulți au început a se greci încă de la 1780. Eată pentru ce: Pe atunci se afla un profet ce propaga ideea elenismului între Români. Acest profet se numea sân-

¹⁾ D-l Weigand (*Vlacho-Meglen*, pag. XXVIII) arată în *Livădi* numai 2.000 de Țințari, deci iarăși scădând cu mai mult de jumătate.

²⁾ Op. cit. pag. 63—64.

tul *Kosma*. Ajutat de rivalitățile pașilor Ali și Kurd, carii se disputau pe îniriure, făcând să joace rivalitățile grece și româno-bulgare, el cuteză a arunca anatema pe toți acei Români carii vor mai vorbi limba română. Anatema lui speria aceste poporațiuni credetoare și simple și din 44 sate române dela *Zagor* numai 14 au mai rămas, care să vorbească limba română. Ceilalți afară de bătrâni vorbesc grecește. Acest sântul Kosma, ce predicase asemenea împotriva Evreilor, fu ucis de Kurd-Pașa, după uneltirile celor din urmă; ca să-și resbune de profețiile lui ce vesteau căderea lui Kurd-Pașa Albanezul, și ridicarea lui Ali-Pașa-Tepeleni.¹⁾ Ali-Pașa drept recunoștință proclamă pe Kosma sânt și îi adună moaștele. Persecuțiunile dela Greci împotriva Românilor nu încetară de atunci încoace²⁾. Propaganda greacă

¹⁾ Fiindcă s'a pomenit de atâtea ori Satrapul de Ianina, prezentăm aici, unul din multe portrete ce i-au făcut atâtea istorici și anume pe cel ce îl face *L. Collas* în *Histoire de l'Empire Ottoman et coup d'oeil sur la Turquie actuelle*. II-me éd. Paris, pag. 102--103: «El începu prin acte de brigandaj și prin josnicii, mângâind pe cei carii nu'i putea zdrobi, și neîmpedându-se de nimic în calea crimelor cumplete ce făcură din existența lui un fel de legendă diabolică. Esecută însuși sentința Sultanului în contra socrului său, Pașa de Delvino, atunci resculat; asasină pe cumnatu-său și luă în căsătorie pe sora sa proprie. Se introduse la Pașa de Epir, care era în relații cu Rusia, și îl ucise, călcând în picioare legile ospitalității. Ca preț al acestei crime și a atrocităților în contra creștinilor resculați, obținu bunele grații ale Sultanului, căpătă sangiacul de Ianina și așa ajunse în capul Epirului. Tot-deauna gata a trece în partea celui mai tare, el începu de-aci a respândi teroarea în jurul său.» *L. Collas* descrie relațiile acestui criminal cu Francezii și Englezii apoi continuă: «Nu vom intra în lunga povestire a infamiilor acestui bătrân în care se întâlnesc turpitudinile unui Tiberiu cu atrocitățile unui Caligula. Poarta ne mai putând răbda îl condamnă, dar nesperând a forța pe tigrul în vizuina sa făcu apel, la creștini și-i invită a-și resbuna crușimile cărora ei fuseseră victime. Ali, care îi torturase de atâtea ori, și își făcuse o plăcere zidindu-i de vii în murii palatului său, le spuse că fiind și el amenințat ca și ei, el ar putea să se facă unealta independenței lor. Creștinii uitând sângerosul trecut îi primiră propunerile și ast-fel mângiră cauza lor prin această alianță. Atunci insurecțiunea se respândi, ca un fulger, din Pind până în Tayget. (1820—1821).»

²⁾ La cuvântul acesta (pag. 64). Bolintineanu pune următoarea notă: «Ni se spune de curând că în anul trecut un diacon Român-Macedon din Salonic, primind acolo, din Țara-Românească, cărți de biserică; Mitropolitul Saloncului,

are drept mijloc religiunea; ea numește Greci pe toți câți sunt de ritul oriental, numără pe Români, pe Sârbi, pe Bulgari și formează un element grec. *Dar nu sunt pe fața pământului nici trei milioane Greci*, adică pe jumătate cât Bulgarii, și de patru ori mai puțin decât Românii». Bolintineanu greșește numai asupra numărului satelor armâne din Zagori, căci ele sunt vr'o 52 sau 54; ear cele amenințate până acum de grecisare sunt 42 la număr. Se obicinuește că, vorbindu-se de Epiriați, să nu se socotească la Armâni populația acestor 42 de sate armânești cu 26.000 de suflete; aceasta este o mare greșeală, căci oamenii aceștia sunt Români, vorbesc ce e drept o amestecătură de armânească și greacă foarte urită și foarte barbară, dar dându-li-se școli românești ei ar reveni la limba lor strămoșească și încă foarte grabnic, de oarece ei țin și cer cu nerăbdare școli și dascăli armâni, fapt care dovedește, că inima lor nu s'a grecisat, că ei nu și-au uitat neamul și nația. Totuși, acela care ar crede că aceste 42 de sate cu populația lor armânească ar fi pierdute pentru armânism, n'are decât să scadă 26.000, din socoteala ce 'și-a ținut până aici, adică din 106.270. Ear acela care, ca și mine, crede că Zagorienii se pot readuce prin școală și biserică la dreapta credință națională, să păstreze, ca și mine, numărul dobândit până acum de 106.270 de Epiriați, căci grecisarea de până acum a Zagorienilor este departe de a fi completă, și nici că se va mai completa de acum încolo, de oarece și Armânii și Albanezii, carii au făcut atâtea sacrificii pentru liberarea Greciei, luptând cei întâi pe uscat, ear cei din urmă pe apă, s'au desilusionat de *marea idee paneleonică* până într'atâta, în cât și ei se miră astăzi

---

Grec, (nu știu pentru ce !!!) află, se necăji pe diacon, îi luă cărțile, le rupse el singur, o parte le dăde rupte la băcani, altă parte le aruncă în foc. Și aceste persecuțiuni le fac călugării Greci asupra Românilor, când primesc 30 milioane pe an dela Români! Da, înainte de secularizarea averilor mănăstirești, 30 milioane pe an dela Români, spre a grecisa pe Armâni, — dar și acum încă mulți bani de aici se duc în mâinile Grecilor; tot spre a grecisa pe Armâni!!

cum de au putut fi atât de orbiți pentru o deșărtăciune. Plângerile și regretele Armânilor și Albanejilor, anecsați la Grecia modernă, ajung până la ei, până la cei din Turcia. Ba mai mult: anecsații părăsesc Grecia în mare număr fără a mai privi îndărăt și, trecând în Turcia, povestesc cu jale conaționalilor lor ce este Grecia și administrația grecească, povestesc persecuțiile și nedreptățile suferite, și toți împreună regretând sângele scump ce au vărsat ei și părinții lor pentru crearea Greciei, își zic unii altora: «Să nu ne mai luăm după înșelăciunea panelenică!» În timpul mișcărei pentru liberarea așa zisei Grecii, ei, Armânii și Albanejii au vădut cu ochii lor, că adevărații Greci, câți mai sunt în țara ce se cheamă Grecia, n'au făcut absolut nimic de brav și de eroic, ei au vădut cu ochii lor, după cum și Pouqueville povestește, că Laconii nu se scoborau din munți, decât numai și numai spre a fura caprele și vacile ce găseau pe câmpii și lunci, ear nu spre a se lupta alături cu Armânii și Albanejii. Ei au vădut că Grecii nu sunt soldați și că nu au făcut în Peloponez alta, decât a da foc pretutindenii și a pune mâna pe banii ce trimetea Europa, după cum scrie și cunoscutul Metternich. Și dacă toate acestea sunt încă necunoscute pentru foarte mulți din Occident, ele nu sunt necunoscute de Armânii și Albanejii, carii le-au vădut cu ochii și carii regretă astăzi amar ajutorul neprețuit ce au dat la crearea Greciei. Amândouă aceste popoare sunt desgustate de panelinism, și înțeleg acum foarte bine că au fost înșelate de Greci. Și când lucrurile stau așa, ce progres mai poate face elenizarea printre ei? Incercările ce mai fac Grecii de a-și susține lucrarea de grecisare a popoarelor din Peninsula Balcanică, sprijinindu-se pe faima și mărirea vechilor Greci și pe literatura rămasă de la aceștia, iarăși nu mai poate da roade în viitor; căci Armânii au vădut cu ochii lor și 'i vîd pe urmașii faimoșilor Eleni zilnic și nu au putut constata alta decât că sunt buni negustori. Ear cât pri-

veșce literatura, Grecii nu o pricep nici-de-cum, și pentru Armâni ea nu are nici un fel de savoare. Și e cum-va vorba de literatura greacă modernă? Dar ea este numai pentru foarte puțini Greci, din cauză că nu e scrisă în limba ce se grăește de Greci, ci căutând a se apropia de greceasca-veche nu poate fi gustată decât de clasa cultă din Regat. Când apostolii panelinismului se ceartă cu Valahii, pe carii vroesc să'i eleniseze, obicinuesc a numi barbară limba acestora și laudă frumusețile limbei grece moderne; dar aceasta este de fapt un amestec de slavonă, de armânească, de grecească și de albaneză și ast-fel e «un dialect totalmente incult» cum o califică d-l A. D. Xenopol ¹⁾ care urmează apoi: «Toată literatura greacă modernă tinde a substitui limbei vorbite de popor o imitație mai mult ori mai puțin reușită a limbei elene. Termenii noi sunt înlocuiți prin cei vechi, construcțiile moderne prin cele cădute în complectă desuetudine. Toți scriitorii din zilele noastre se întrec în această reîntoarcere către limba total uitată, fără a se îngriji, dacă publicul căruia se adresează o înțelege ori nu. Consecința e că marea majoritate a poporului grec rămâne străin de cultura claselor luminate și că adevărata limbă a acestui popor rămâne un jargon inform și barbar.» Deci dacă greaca modernă este un jargon inform și barbar, de ce ar mai învăța-o Armânul și Albanezul și nu s'ar lumina fie-care în limba lui proprie, chiar când și aceasta ar fi barbară? Să învețe greaca numai pentru a ști încă o limbă incultă, informă și barbară? și numai pentru a face plăcere apostolilor panelenismului? și mai ales acum când s'au încredințat ce este panelinismul? Ori-cine înțelege, cred, cât de tare este baza lucrării pentru grecisarea popoarelor din Peninsula-Balcanică și deci cât de strălucit poate fi viitorul acestei lucrări.

¹⁾ In: *Revue de Géographie*, articolul: *les Roumains et les Grecs* (première livraison — Janvier 1891. Paris) pag. 42.

Înainte de a ne despărți de Zagoriani vom aduce încă vr'o câte-va cuvinte ale citatului «Valah din Pind» ¹⁾ asupra mai-sus-pomenitului sfânt Cosma și asupra predicilor acestuia. «...Patriarhul grec trimise pe faimosul călugăr Cosma în Epir și în Albania. Acest călugăr grec avea misiunea de a escomunica, în numele patriarhului, pe toți acei carii ar mai fi vrut să grăească armâneasca ori albaneza. La Samarina lumea arată încă locul de unde el vorbea Valahilor contra propriei lor limbi, zicându-le că Dumnezeu se consideră ca ofensat, când e rugat și laudat în limba armânească, și că, pentru ca rugăciunile lor să fie îndeplinite, trebuie să fi rostite pe grecește. În Epir predicile lui Cosma și amenințările de escomunicare obținură un rezultat cu atât mai considerabil, cu cât școalele grece din Ianina, din Zagor și din alte părți pregătiseră spiritele pentru această inovație. Dar la Berat, în Albania, lucrurile meraseră alt-fel. Predicile revoluționare ale călugărului fanariot fură denunțate guvernului și Curd-Pașa îl puse în țeapă la 24 August 1779. Trebuie adăogată că momentul pentru a face o propagandă elenisătoare nu putea fi mai rău ales; căci promisiunile înșelătoare ale Caterinei II întorsese capetele Grecilor. Intențiunea împărătesei rusești nu era de a restabili imperiul de Bizanț, ci ea avea trebuință de tulburări. Și pentru a obține o mișcare din partea Grecilor, făcu să strălucească pe d'înaintea ochilor acestora facla emancipărei». «Un lucru e sigur; punerea în țeapă a lui Cosma tăie mersul propagandei grecești în Epir și Albania printre Valahi și Albaneji; sau cel puțin: progresele ei fură atât de limitate încât, 50 de ani mai târziu, nici nu fu vorba de a întinde până la *Calamas* (Thyamis) granițele regatului grec. Nu doar că diplomaților din 1830, le-ar fi lipsit această bună-voință... Hotărâți a face Grecilor un regat cât mai mare posibil, ei cătară pretutindenea Greci și nu

¹⁾ *Les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire Ottoman*, etc. pag. 70--72.

găsiră nici în Epir, unde numele Suliților erau în toate gurile; se cătau Greci din pământ, dar Suliții era Valahi și Albaneji. *După vederile Engliterei*, atunci stăpânitoarea insulelor Ioniene, și deci *de aproape cunoscătoare a Epirului*, *nu se mai afla nici un singur Grec la nord* de o linie trasă din Parnas la Thermopyle.» «Dovadă că în 1830, Epiriații nu se credeau Greci, este faptul că n'au trimis pe nimeni la conferința de Londra, spre a reclama anebsarea lor la regatul grec. Cum ar putea fi astăzi ceeace nu au fost atunci? Noi admitem că grație numeroaselor școli create și întreținute de Silogurile grecești Epiriații bolborosesc astăzi *greaca macaronică* mai bine decât o bolboroseau la 1830; dar Valahii și Albanejii din naștere, să-și fi schimbat oare de-atunci și limba, și ochii, și urechile, și pielea, și osul, și sângele?» Positiv că nu, căci acum mai mult decât ori-când cer școli românești, căci s'au încredințat că panelinismul cu toate promisiunile lui sunt deșertăciuni.

Să ne întoarcem la numărătoarea Armânilor din Epir. Dacă am trage o linie dreaptă din Ianina spre apus, al cărei sfârșit ar trece prin satele St. Dimitru și Crinii din insula Corfu, și dacă pe această linie am trage zigzaguri când la sud, când la nord, găsim mai multe sate unele curat armânești, ear altele și cu Albaneji în ele. Eată câte-va din aceste sate: *Granista*, *Cuci*, *Glizani*, *Cuculii*, *Ariniștea*, *Cătunu*, *Avarica*, *Cesarata*, *Neohori*, *Cuca* (lângă Adriatica, în munții Șoputi, adică: șipote, izvoare) *Zagorianii*, *Capra*, *Ciricana*, etc. care nu pot avea mai mult de 2000 de suflete de Epiriați.

În orașele *Filiates*, *Paramitia* și în orașelele *Plisivica*, *Conispole*, *Mazarachi*, *Parga*, *Margarit*, *Preveza*, *Aghia* și altele sunt 6.800 de Armâni Epiriați; ear în satele; *Raveni*, *Dolieni*, *Schiavi*, *Vlahohori*, *Clăbucari*, *Suliași*, *Vlasi*, *Viliani*, *Cărbunari*, *Cardichi*, *Scorpiana*, *Arpica*, *Muri*, *Neohori*, *Rizani*, *Cumenica*, sau *Cumanica*, *Stâna* zis de Greci

Stanovon, *Voinicu* și altele, aflătoare printre orășelele pomenite mai sus, se găsesc iarăși ca la 4.400 de Epiriați.

Între satele și orașele acestea și între fluviul Arta, sau la răsărit de satele și orașele arătate și la apus de zisul fluviu, care aici face hotarul apusan al Greciei, sunt satele: *Flamburu*, zis de Greci *Flamburon* și *Flampuron*, aproape de vărsarea fluviului Arta și golful Arta sau *Ambracia*, *Martini*, *Plișca*, *Petra*, *Birbili*, *Romia*, *Clisura* și *Muzacați* ambele aproape de cetățuea *Ceafa* zisă de Greci *Kiafa*, *Vlahorena*, *Gremenica*, *Biliosa*, *Măliana*, *Castrosichia Riniasa*, *Mihalica*, *Blându* zis de Greci *Vlandu*, *Nasarı* și iarăși *Clisura*, *Romanu*, *Corițiani*, adică veniți din *Corița* sau *Gheorgea*, *Rapsișta*, *Rusaca*, *Muli*, *Fras'ana*, *Coloniați*, *Manoleasa*, *Crăcana* și altele, iarăși cu cel puțin 4800—5000 de Armâni Epiriați. Deci, și aceste sate represintă o sumă *minimum* de 18.200 de Epiriați.

La răsărit și ceva la sud de *Ianina* cade cunoscuta comună armânească *Sëracu* sau *Saracu*, numită de Greci *Syracu*, cu 8.400 de suflete și cu o școală de băeți românească. Comuna aceasta este așezată în munți aproape de izvoarele fluviului Arta, ear peste acest fluviu la sud-est, adică în Grecia cade vestita comună armânească *Călăreții*, pe care, am văzut cum o descrie *Pouqueville*, și o sumedenie de alte comune tot armânești ca: *Mațuchi*, *Raftani*, *Bârsani*, *Cucana* și multe, foarte multe altele dăruite, fără voea lor, de-curând Greciei, de către darnicile și necunoscătoarele mari puteri din occidentul Europei. De partea Turciei de Europa, tot în apropiere de *Sëracu* se află comunele aproape pur armânești: *Prosvala* cu 600 de locuitori. *Polihori* cu 850 locuitori, *Clăcada*, *Culiarada*, *Ardomiștea* și altele; toate la un loc, adică și cu *Sëracu* împreună cu 11.500 de suflete. Prin urmare, până aici avem în totul 135.970 de Epiriați.

Trebue spus în treacăt că în părțile acestea ale Epiru-

lui-de-jos, bogate în minunate pășuni, se petrece de cât-va timp o mare curgere de Fărșeroți, însoțiți de multe turme de oi și de numeroase herghelii de *cai muzăchiari*, vestiți de ageri și durabili la osteneală. Pe lângă această rasă de cai bine cunoscută, ei mai cresc încă o rasă ce s'ar putea numi a *cailor de Pind*, despre care Pongueville pomenește într'o notă ¹⁾ și zice: «Les chevaux et les mulets des Valaques Aspropotamites sont d'une forte espèce, circonstance qui s'accorde avec ce qu'en dit Sebellius: equi Valachorum pectorosi robustique, non permicitate quidem in cursum, sed perseverentia et viribus». Numărul acestor Fărșeroți trece peste 8.000 de suflete, ear Valiul dela Ianina Ahmed Hivzi-Pașa, care este un bărbat cult, înțelept și unul din cei mai buni administratori în Turcia de Europa, a luat hotărîrea de a-i ficsa în diferite puncte ale Epirului, și când această hotărîre se va îndeplini, atunci această țară va fi încă mai armânească decât cum este astăzi. O asemenea scurgere de Fărșeroți se petrece și spre *Megedia*, oraș din nou întemeiat de Hivzi-Pașa, și în împrejurimile Megediei. Spre câmpiile dela răsărit de lacul Butrintu, și la sud de Delvino, spre lunca riului Calesiotic, care izvorește din munții Suliaților și se varsă în lacul Butrintu, în apropiere de pomenitul sat Cuca, se petrec mari mișcări de Fărșeroți. Valiul de Ianina, se zice că ar fi ficsat o bună parte dintre acești Fărșeroți, dintre carii trebuie să mai ținem în socoteală ca la 3.000 de suflete, în deosebi de cei deja luați în numărătoarea noastră.

La nord de satele Fărșerotești: Paleosali, Furca, Grizani și altele, se află încă un cătun de Epiriați, comuna *Armata*, numită de greci Armatovon cu 500 de suflete și cu o școală română de băeți. La nord-est de Ameru se găsește comuna armânească Craînea sau *Turia* cu 3.700

¹⁾ *Voyage de la Grèce*, vol. II, nota a 3-a dela pag. 390.

de suflete și cu două scoli române: una de băeți și una de fete; ear la sud-est de Turia este situată comuna *Palteni*, pe care Grecii o numesc Baltinon, cu vr'o 400 de locuitori. Pe râul Grebena, afluent din dreapta al Haliacmonului sau Bistriței, se află cunoscuta comună *Grebena*, cu 900 de locuitori și cu o populată școală română de băeți. În Grebena se zidește o frumoasă biserică cu cheltueala Armânilor de aici, carii, toți s'au întors cu inima și simțirea către neamul și nația lor. Aceste patru comune au deci, la un loc o populație de 5.500 de suflete.

Prin vecinătățile acestei comune, și pe ambele țărmuri ale Haliacmonului sunt satele și cătunele: *Cublari* sau *Gublari* (în care locuiesc și Turci), *Spalta*, *Robari*, *Piniari*, *Burneși*, *Zigoști* adecă Jugarii, *Asprocampos*, *Velnsca* — pe armânensce: *Velența* (= velința), *Guruna* sau *Gurunachi* (= mantaua) *Cutacali*, *Puleoturcu*, *Comați*, *Paraschevi*, *Perciuniu*, *Culapoți*, *Triveni*, *Sărini-mare*, *Sărini-mic*, *Saracina* etc., locuite de un soi de Armâni cunoscuți sub numele de *Venți*, carii trăesc mai mult din vânat, și carii sunt mai apropiați de barbarie decât de civilizație. Armânii *Venți* se socotesc de obicei între 5.500 și 5.800 de suflete, pe carii noi îi vom adăoga la tribul Epiriaților. În nici unul din aceste sate nu s'au înființat scoli române.

Până aici găsim, prin urmare 147.270 de Epiriați la carii am numărat și pe Armânii-*Venți*. Să pășim acum și spre coasta resăriteană a Pindului, după ce mai ântei vom căuta pe Epiriați și prin câte-va orașe și orașele. Dintre acestea, orașelul cel mai apropiat de locurile deja cercetate este Discata, pe armânește *Disicata*, adecă *Despicata*, fiindcă se află pe o despicătură de munți, cu 1.150 de Armâni. Drept la resărit de acest orașel și în apropiere de granițele Greciei vine orașul *Elasona*, cu 760 de Armâni. Ear drept la nord tot de Discata, și la nord-est de Seatıştea cade orașul *Cojani* zis și *Coziani*, cu cel puțin 550 de Armâni

Èpiriați. În Elasona există școală românească, deși puțin stabilă, căci învățătorul este nevoit a călători mereu cu populația sa școlară, care toamna și primăvara pornește cu părinții. În Disicata însă, și în Cojani nu se află încă școli românești, cu toate că locuitorii cer de mult. Printre grupele de comune arătate și printre orașele și orașelele numite se mai găsesc încă vr'o câte-va comune însemnate de Armâni Èpiriați, și anume: *Breaza* cu o populație de 1.850 de suflete, alcătuită dintr'un fericit amestec de Èpiriați și Fărșeroți și cu o școală românească de băeți, *Șeșu* cu 520 de locuitori, *Bosova* cu 270 de locuitori, *Veloni* cu 220 locuitori, Tista pe armânește *Tiști* cu 250 Armâni, *Lipiniți* cu 180 Armâni, Labinița pe armânește *Lăbăniți* cu 280 Armâni, *Pădi* cu 1.580 Armâni, *Drăgaru* 750 Armâni, *Dobrinova* 1.550 de Armâni și *Poliohori* 850, adică în totul încă 10.760 de Armâni-Èpiriați.

Din munții pe care sunt aședate orașele armânești Cochinoplu și Livadia, zis de Greci Vlaholivadon, ambele aparținând grupului Olimpian, izvorește riul Sarantaporu, care pornește la miază-zi printr'o luncă, deși nu prea deschisă, și, ceva mai la nord de satul Pertori ¹⁾ se varsă în riul Xeria, ale căruia izvoare se găsesc pe poalele Olimpului, foarte aproape de satul armânesc-olimpian Scamnia. Dela Pertori riul Xeria apucă spre sud-est apoi spre est și, după ce trece printre satele armânești: Miloguști, Damași și Damasuli strebate în Grecia, lasă Turnavu la stânga și se varsă în fluviul Salambria. Acesta trece prin mitologica vale Tempe și se aruncă în Golful Salonic între satele Laspohori, Nictaremi și altele. Pe lunca de pe țărmurii riului Sarantaporu și pe prelungirea acestei lunci, pe țărmurii riului Xeria, este drumul prin care Armânii păstori trec, pe la Turnovu în Te-

¹⁾ Care nu e altă ceva decât o corupțiune a cuvântului armânesc «'mperatori» adică: imperatori.

salia grecească, spre a'și erna turmele și hergheliile, drum bătut de veacuri de triburile păstorești ale Armânilor și cunoscut sub numele de *calea turmelor*, sau *drumul oilor*. Pe aici trec păstorii toamna cu sume mari de oi, venind despre ramurile resăritene ale Pindului, despre Veria, Elasona, Niausta, despre Selfigè sau Servia, despre Vlaholivadia și din multe alte părți. Pe aici, pe calea turmelor și pe lângă ea, aci pe plaiuri, aci pe luncă se găsesc o mulțime de sate armânești în care Epiriații, Venții și Copacıarii sunt peste tot locul amestecați. Eată câte-va dintre aceste sate: *Duclista*, *Farmachi*, *Delinista*, *Bubala* numit de Greci Vuvala, *Velanida*, *Iunota* zis de Greci Gianuta, *Paleocastru*, *Lucuđi*, *Vurba*, *Lesterohori*, *Cuniscu* (locuit numai de Copăciari), *Scumpa*, *Verdicușa* și *Pertori* ambele locuite tot de Copăcieri, *Măgula*, *Miloguști*, încă odată *Lesterohori* sau Elefterohori — față în față cu satul Grijani rămas în Grecia, sat de care s'a pomenit când cu vizirul refugiat al lui Steriu Floca — *Vlahoiani*, *Damasuli*, iarăși *Damași*, *Amuri*, *Velesnicu*, *Radosiva*, *Ciariciiani* adecă Duđii sau Aguđii, și încă multe altele. Dintre toate satele acestea, sufletele din Ciaricianii trebuie numărate la Armânii Olimpiani, ear cele din celelalte sate, și care se ridică la 10.000, trebuie numărate la Epiriați. Prin urmare numărul sufletelor acestui trib până aici trece peste 168.000; dar, fiindcă multe sate încă nu au fost numite, și populațiile de Epiriați din ele au rămas nesocotite, de aceea cred că se poate lua cifra rotundă de 170.000 ca ultimă și definitivă, cifră ce rămâne însă cu câte-va mii sub adevăr. Satele acestea din urmă sunt mai toate lipsite de școale românești, afară de Vlahoiani, care este înzestrat cu una de băeți și de Damași, căruia dela Ciariciarii îi vine toamna învățătorul, adecă după ce locuitorii Armâni-Olimpiani, ai acestui din urmă centru, pornesc cu turmele la ernatic.

Cu desevârșire populat de Armâni este Pindul și la sud de hotarul grecesc, adecă pe toate ramificațiile lui din A-

grafa, Acarnanie, Etolia etc. și până la golfurile Patras și Lepanto sau Corint. Intre fluviile Arta și Aspropotamos populația este aproape în întregul ei armânească, ast-fel că țara cuprinsă între aceste două fluvii numai grecească nu se poate numi. La răsărit de Aspropotamos, la nord și la sud de Tricala, spre Larisa și Farsala, în cursul fluviului Sallambria, pe Valea Tempe, la Volo, pe munții și peninsula Pelion și chiar în Pelopones, Armânii sunt în foarte mare număr. Numai din tribul Epiriaților se găsesc în Grecia de astăzi peste 100.000 de suflete, deosebit de Armânii Maniați, Țaconi, Buești etc. Inșă fiind că noi ne-am propus a nu ne ocupa de-ocamdată decât de Armânii din Turcia de Europa, așa cum se găsește ea astăzi, de aceea nu vom lua în socoteala noastră pe Armânii din regatul grecesc, cum am făcut și cu cei din regatul Serbiei, și cu cei din Bulgaria și din Rumelia orientală.

În afară de tăria ce tribul Epiriaților are prin număr, prin virtuțile răsboinice, prin virtuțile familiare și casnice, prin pozițiunile de mare însemnătate strategică ce ocupă în munții Pindului, pe o întindere de mai multe sute de kilometri, el e tare și prin faptul că este sprijinit și de alte triburi armânești, cu care se găsește într'o perfectă continuitate teritorială. Așa bună-oară la răsărit el se atinge, după cum vedurăm mai sus, cu tribul Olimpianilor; la nord-est și la nord se atinge cu Gramosteanii, la apus și nord-vest Epiriații se ating cu Armânii din Albania, cu carii și sunt foarte asemănați în apucături, în datine și moravuri, în sentimentul răsboinic, în sentimentul de independență și de demnitate, precum și în multe alte privințe. Epiriații se ating apoi de toate părțile cu frații lor Fărșeroții, cari servesc de legătură și între toate celelalte triburi armânesce, de oarece munte fără Fărșeroți mai nu există în Turcia. Ca și cu Arnăuchenii, înrudiți și asemănați sunt Epiriații cu Fărșeroții în sentimentul de independență și în pornirile răsboi-

nice, precum și prin datine, credințe și moravuri. Aceste trei ramuri ale poporului Armân: Fărșeroții, Epiriații și Arnăuchenii trebuie să fie aceași vână, cu timpul însă și prin creștere de-oparte, ear pe de alta prin răspândire și diversitatea împrejurărilor în care ei au trăit, trebuie să se fi diferențiat acești urmași ai coloniilor și ai oștirilor romane. Cercetarea diversității de împrejurări trăite și a diferențierii acestia, ar alcătui însă tocmai istoria acestor trei triburi armânești înrudite și asemănate, bă poate și istoria celor-lalte ramuri ale aceluiaș neam, și, fiind că noi nu ne-am luat altă sarcină decât aceea de a înfățișa pe poporul armănesc din Turcia de Europa așa *cum* și așa *cât* este astăzi, de aceea lăsăm altora interesenta și frumoasa misiune de a-i cerceta bucuriile și durerile, izbândile și nevoile, de a-i scri istoria. Atunci se va vedea că istoria redeșteptării naționale a Greciei moderne s'a împodobit cu atâtea pene străine; se va ști și se va cunoaște, ceea ce de alt-fel Peninsula-Balcanică știe și cunoaște foarte bine, că de n'ar fi fost *armalolii* armâni, carii s'au luptat cu vitejie, și de n'ar fi fost voinicii Albaneji, nici Grecia nu ar fi înviat din morți. 'Și-au vărsat eroii Armâni și Albaneji sângele lor scump pentru o cauză ce nu era a lor. Dar răsplata? Răsplata a fost că Grecia fu chemată la viață prin sângele curs din pepturi armânești și albaneze, pentru ca apoi să sugă sângele Armânilor și Albanejilor. *Pe cine nu lași să moară, nu te lasă să trăiești!*

Suferințele Armânilor acestora și mai ales ale acelor din Tesalia, cedată Greciei prin stăruințele d-lui Gladstone, îndrăgit de cultura Grecilor vechi, sunt neînchipuite, și păcatul acesta cade asupra d-lui Gladstone care, în parțialitatea și filogrecismul său, a nedreptățit și a nenorocit sute de mii de suflete de Armâni! Grecii știau că aveau câștigate și robite sentimentele acestui însemnat om politic al Angliei, de aceea, când cabinetul Beaconsfield cădu delă putere,

Prea-Sfinția-Sa Neophytos, arhiepiscopul de Larisa scriea mai-sus-pomenitului Aghiotophitis următoarele: «Sucitul arabian ¹⁾, blestematul de nația noastră, deghisatul arhi-rabin ²⁾ a căzut din înălțimea puterii și va dispărea de pe fața pământului împreună cu amicii lui ³⁾... El nu se va mai ridica la înălțimea gloriei de unde a fost precipitat. D-l Gladstone, salvatorul națiunei noastre, este acum la putere și totul va merge bine pentru noi». — Da, Grecilor le-au mers în adevăr foarte bine, dar populațiilor cedate Greciei și în special celor din Tesalia cum le-a mers? și ce este devenită Tesalia sub stăpânirea grecească? «Un deșert, căci Turcii au plecat, Evreii «au plecat, Valahii pleacă mereu și chiar Grecii din Tesalia «sunt nemulțamiți de încorporarea lor la regatul grec și re-«gretă în chipul cel mai vădit dominațiunea turcească. În «curând nu va rămânea în Tesalia decât o populație rară, șu-«bredă, consumată de miserie și de friguri și menită a se «stinge. Ear Grecii din Hellada nu vor veni să locuească «această țară. Pentru ce? pentru că ei sunt poporul cel mai «limbut și cel mai leneș din lume, iubind orașele și fugind «de câmpie» ⁴⁾ unde pânea se câștigă cu sudori.

Dar Epirul? O! Epirul trebuie anecsat de asemeni, și făcut tot atât de fericit ca și Tesalia sub dominațiunea grecească! Epirul trebuie anecsat de asemeni, pentru că este provincia «cea *mai greacă dintre toate* având 220 de comune cu to-«tul grecești, cu o populație totală de 102.235 de suflete; «ear Evreii uniți cu Musulmanii nu ating decât cifra de 8.000.» Așa scriau arhiepiscopul Sophronios și rătăciții grecomani din Ianina în petiția lor către Regele Gheorghe al Greciei, grecomani cari, după ce puneau pe hârtie la conacul e-piscopiei neadevărurile de mai sus, sub dicteul popilor greci,

¹⁾ Adecă *Jidan*, om din rasă semitică.

²⁾ Adecă: Beaconsfield.

³⁾ Carii, erau Turcii.

⁴⁾ *Le Grècs, les Valaques, les Albanaïs etc.*, pag. 24—25.

se întorceau acasă la femeile și copiii lor, cu carii nu se puteau înțelege decât în limba străbună armânească, pe care și astăzi o vorbesc în casele lor. Dar Valahi nu se găsesc în Epir? nu, nici unul! Dar Albaneji nu se găsesc în Epir nici de sămânță? nu, nici unul. În tot Epirul sunt mai numai Greci, 102.235 de suflete și ceva Musulmani și Evrei împreună ca la 8.000 de suflete. Valahii și Albanejii au intrat în pământ. Dar chiar din vechime, în Epir nu au fost decât Valahi și Albaneji, perit-au ei cu toții? Tucidid ne spune că pe timpul lui țara aceasta era *barbară*, adică: *negreacă* și că în tot Epirul, de-jos și de-sus, nu existau decât două comptoare grece, unul în Argos, un oraș pe golful de Prevesa, și al doilea la Epidamme, adică la Durațiu, în Albania centrală. Tit-Liviu și Plutarch ne povestesc de asemeni că Romanii, supunând Epirul, au distrus 70 de orașe, că populația acestor orașe a fost transportată în Italia și că în schimb s'a adus din această țară romană în Epir populație romană, ear nu altfel de populație, căci pe atunci Grecia nu era încă supusă. Și acești coloni romani aduși în Epir 'și-au păstrat până astăzi limba, datinile și credințele poporului lor străbun. — În anul 1879, Iunie, episcopii greci și grecomanii din Ianina au imprimat la Paris o broșură: «L'Epire et la question greque» în care alcătuitoarii petițiunei către Regele Gheorghe, recunosc cu mare greutate că în Epir tot s'ar mai fi găcind 8.260 de Valahi. Se vede că croitorii aceștia de neadevăruri țineau pe Regele lor Gheorghe, căruia îi arătau că n'ar fi esistând nici un Valah în Epir, mai puțin cunoscător în ale geografiei decât pe oamenii din occidentul Europei, cărora adresau broșura de mai sus, imprimată la Paris, și cărora le mărturiseau că nu au intrat încă toți Valahii în pământ, și că au mai rămas pe fața Epirului încă 8.260. Noi însă am vădut mai sus, după mărturisirea cuviosului Gregorie, care la 10 Marte 1880 scrie lui Nicola la Constantinopol, că numai în Samarina sunt 15.000 Valahi, deosebit de Valahii din comunele ce în-

conjură Samarina, carii la un loc alcătuiesc 25.000 de suflete. De asemeni am vădut că oraşul armânesc Aminciu că Săracu cu comunele înconjurătoare au alte 25.000 de Armâni. Dar Turia? dar Floru? dar Grebena? etc. etc. Dar faptul că în toate comunele mai importante se găsesc şcoli româneşti bine populate nu însemnează nimic? Să nu fi revenit la Armânism nici măcar părinţii copiilor şi fetelor carii frecventează şcoala românească? Să nu fie Armâni nici măcar acei carii vin peste munţi şi peste riuri spre a se ruga pe armâneşte într'o biserică armânească? 8.260 de Armâni? În petiţia către Regele Gheorghe erau mai lămuriti: nu există nici un Valah; la ce deci, era nevoie să caute pe cei 8.260? Pentru că lor ênşişi li se părea prea greu a afirma în faţa Europei că n'ar mai fi Armâni în Epir. Dar când îşi scriu ei între ei, aceşti apostoli ai elenisărei, atunci îşi spun adevărul, atunci se plâng de progresele ce face *propaganda română*, şi numărul Armânilor se ridică la sute de mii. Pot minţi pe Regele Gheorghe, pot minţi pe Europa, dar ei între ei îşi spun adevărul, căci cum ar nega ceeace ştiu din propria lor cunoşcinţă şi ceeace vîd cu proprii lor ochi?

Până pe la anii 1860 şi 1864 istoriografii greci şi ziaristii mărturiseau că în Grecia există o mulţime de Armâni, recunoşceau că Pindul tot este armânesc, că Tesalia şi Epirul sunt ţări valahiceşti şi nu se jenau nici-de-cum; fiind că până atunci nu se ivise încă *chestia armână*. Ba chiar amestecau şi oare-care mândrie în arătarea numărului Armânilor, căci prin aceasta ei dădeau lumii a înţelege că stăpâneau şi peste alte popoare, care se lăsau cu plăcere a fi stăpânite de urmaşii Elênilor, şi în acelaş timp îşi aduceau lauda că poporul grec are virtutea de a înghiţi, de a mistui şi de a'şi asimila şi alte popoare, şi că deci Grecia are şi vigoare şi viitor. Şi erau fericiţi istoriografii greci şi ziaristii, şi se uitau cu bucurie la viitor, şi numai o dorinţă le rămăsese, luarea Constantinopolului şi întemeierea imperiului

de Bizanț, lucru ce nu presenta nici o greutate, date fiind și vigoarea și puterea de mistuire a poporului grec, precum și bucuria și fericirea popoarelor Valahe și Albaneze de a se face Eleni. Dar de-odată la 1864 se ivi *chestia armânească*, numită de Greci în glumă: *propaganda română*. Și riseră Grecii zece ani de-arândul de *propaganda română*; pe la 1875 și 1878 tot mai râdeau ei încă, totuși începuseră a se irita, ear pe la 1884 și 1887, vădând că *chestia armânească* le creșcea peste cap, vădând că dascălii greci erau alungați din comunele armânești, ei ajunseră la un parocsism de furie și începură a nega existența Armânilor în munții Pindului, în Tesalia și Epir. Nu există Valahi, începură ei a striga lumii, ear indivizii carii mai vorbesc blestemata valahicească, sunt Eleni cu sângele și Eleni cu inima, ear cu jargonul barbari; ei nu sunt Valahi ci Vlahofoni, adecă Eleni grăitori ai barbarei valahicesci; Albanezii sunt Albanofoni, Bulgarii sunt Bulgarofoni, și prin urmare toți sunt Greci. Această înșelare de sine este singura mângâiere ce le-a mai rămas, mângâiere care nu poate întuneca adevărul. Marele istoriograf H. Αραβαντινος care scriea pe la 1856, în cartea sa deja citată de mai multe ori ¹⁾, la cuvântul Βλάχοι (= Valahi) zice: «Popor Gotic ²⁾ (Ἐθνὸς Προθηκόν probabil Προθηκόν) care a cucerit Dacia, ear mai târziu fiind și el cucerit de împărații Romei și-a asimilat limba și moravurile Romanilor. Prin secolul al 10-lea o parte din *Dacii din Moesia au emigrat în părțile epirotice și tesalice ale Pindului*, căci înainte de această epocă ginta aceasta nu se pomenește de loc pe acolo. Și fiind-că cei mai mulți dintre emigranții Valahi din Helada locueau Tesalia, aceasta s'a numit Marea Valahie (Μεγάλη Βλαχία) în care sunt cuprinse și ținuturile Larisa și Tricala.» Ear la cuvântul Μεγαλοβλαχίται adecă: Valahii-mari sau Megalovlahiții, despre carii s'a

¹⁾ Χρονογραφία τῆς Ἑλλάδος, etc. vol. II pag. 32—33.

²⁾ Va fi vrut să zică *Getic nu Gotic*.

vorbit mai sus în mai multe rânduri, tot II. Αραβαντινος și tot în «Chronografia Epirului etc.» zice ¹⁾: «Locuitorii de origină valahă ai Tesaliei, care s'au numit, în mod abusiv, Marea-Valahie, *după ocuparea ei de această gintă.*» Lăsând la o parte greșeala ce P. Aravantinos face, ca și Pouqueville, când afirmă că în Pind, în Epir și Tesalia nu s'ar fi pomenit de Valahi înainte de secolul al 10-lea, lăsând la o parte încurcătura dintre «Gotic» și Getic rămâne faptul că de multe veacuri și până la 1856, când P. Aravantinos scria, laturile epiriatice ca și laturile tesalice ale Pindului erau în stăpânirea Valahilor, că Tesalia era locuită de Valahi cari stăpâneau și ținuturile Larisei și Tricalei și că toată țara aceasta atât de întinsă se numea Megalovlahia, Valahia-Mare, deși «în mod abusiv.» adecă deși fără voea lui P. Aravantinos și a celorlalți istoriografi, ceea-ce mai departe însemnează, că numele displăcut Grecilor de Megalovlahia, se impunea prin puterea și numărul Megalovlahiților, se impunea în mod fatal și chiar abusiv. Dar Anovlahia o altă țară vlahicească, despre care mărturisesc o mulțime de istoriografi greci? Anovlahia, care cuprindea țara Aspropotamos și toată Acarnania, locuita până astăzi de Valahi? *Benjamin de Tudella*, care călătorește prin imperiul Bizantin pe la finele veacului 12-lea când împărăția era încă plină de putere, vorbind de vitejia și mulțimea Valahilor zice: «.... nimeni nu le poate face războiu și un singur împărat nici că i-ar putea supune...» Tocmai în acest timp *Ivancu* Valahul, după ce ucisese pe Asan fratele lui Petru, (cei doi păstori Valahi, cari resculaseră în contra împărăției bizantine pe Valahii din Hemus) *Ivancu*, carele era «om înalt, isteț la minte, și tare în trup; ci mânia și împetrirea inimei ce se vedea pe fața-i îi arăta cru-«țimea» ²⁾ frământa întreg imperiul Bizantin, căci «întoc-

¹⁾ Op. cit. vol. II. pag. 104.

²⁾ Gh. Șincai: *Chronica Românilor* etc. București 1886, vol. I, pag. 364. Cuvintele acestor sunt luate de Șincai dela istoriograful Nichita sau Nicetas.

«mind după plăcerea sa târgurile și cetățuicele cari sunt
 «din dreptul Hemului în munții cei mai înalți zidite, cele-
 «lalte încă nu le lasă în odihnă, ci pre acelea care sunt de
 «către Mosonopoiu până în Csanthia, muntele Pageu și Av-
 «dera, încă le-au răscolit, și au supus ținutul Smalinelor și
 «toate cele mai de aproape ca o ciumă păscându-le, pre ro-
 «mani (adecă pe Grecii Bizantini) sau i-au prins, sau i-au o-
 «morît, sau i-au slobozit pentru bani: iar *pre Valahii sèi,*
 «carii s'au dat de bună voe, *i-au lăsat să rămăe întru ale*
sale.» ¹⁾ Va-să-zică la anul 1198, când se întâmplau ace-
 stea, din munții Hemus, adecă Balcanii, și până la mare, din
 munții Rodop și până la Xantia erau o mulțime de Valahi,
 pe carii Ivancu îi cruța și îi lăsa «să rămăe întru ale sale»
 pe când pe Greci, carii usurpaseră numele de Roman, îi pă-
 șcea «ca o ciumă.» De aceea Nicetas dojenește faptele lui
 Ivancu zicând că «decât toți cei mai din nainte protivnici, mai
 «rău, mai fără de îndurare au fost, ajungând la acea tiranie,
 «care mai toți varvarii o țin vitejie, ca pe Romanii (adecă Bi-
 «zantinii) cei robiți să'i tae dăraburi între păhare.» ²⁾ Dar și în
 zilele noastre părțile arătate de Nicetas și orașele numite de
 el, sunt locuite de Valahi. Tot ei și astăzi stăpânesc munții
 Rodop, și se găsesc în mare număr la Xantia, la Ciatalgea
 etc. după cum vom vedea mai la vale. În Megalo-Vlahia și în
 Ano-Vlahia erau prinți Valahi independenți, puternici și te-
 muți și în timpurile mai apropiate. *Pachymer* povestesc că
 oștirile unui Prinț Megalovlahit erau atât de puternice încât
 au oprit și ținut în loc pe trei mari și vestiți căpitani, ca:
 Ioan Paleologul mare *domesticus*, Alexius Strategopul și Jean
 Raoul, deși tustrei aceștia erau urmați de oștiri considerabile ³⁾.

¹⁾ Tot cuvinte de ale lui Nicetas, aduse de Gh. Șincai, op. cit. vol. II pag. 369.

²⁾ Op. cit. loc. cit.

³⁾ *Les Grècs, les Valaques, les Albanais* etc. par Un Valaque du Pinde, pag. 171.

Este deci destul ca popii greci și grecomanii din Ianina, carii trimit Regelui Gheorge petiția pomenită pentru anecsarea Epirului, să nege existența Valahilor în Epir, pentru ca și Megalovlahiții și Anovlahiții să dispară de pe fața pământului?

Derviş urlător.

Este destul ca autorii Ianioți-grecomani ai broșurei «L'Epir et la question greque» să afirme că ar fi mai existând numai 8.260 de Valahi pe fața Epirului, pentru ca sutele de mii de Valahi să înceteze ca prin farmec de a mai ființa? O! dacă nu s'ar fi ivit la 1864 *cestiunea armânească*, atunci toată lumea ar fi plină de Valahi; de acci Valahi din Megalovlahia, din Anovlahia, din Grecia, din Epir, din Pind, din Rodop, din ținutul Seresului, din Tracia, din Albania, din toată Macedonia, de acci Valahi *fericiți de a se crede Greci!* Da, atunci ar fi alt-fel! Poate P. Aravantinos să arate existența lor pretutindeni

în Peninsula-Balcanică, pot istoriografii greci mai din vechiu să povestească uimiți vitejii și avânturile războinice ale Valahilor, ideea panelenică nu este întru nimic încurcată și jignită, pentru că Valahii sunt *fericiți de a se crede Greci*, și deci toată istoria lor vine de drept și de fapt istoriei grece! Dar eată că *chestia armânească* s'a arătat pe neașteptate... Eată că în adâncurile sufletești ale Valahului s'a redeșteptat de-odată sentimentul național, conștiința națională adormită și ademenită de fosforescențele *marei idei panelenice*; eată că Valahul înalță sus fruntea și se mândrește cu numele de *Armân*; eată-l că își întoarce cu iubire ochii spre eterna Roma,

spre mama străveche, spre țările surori, crescute tot la sînul Romei; și.... eată că refuză de a mai primi lumină și căldură dela stinsul soare al panelenismului!

Atunci popii greci și clienții lor, toți apostolii *Marei Idei*, strigară lumii într'un glas: «*Nu mai sunt Valahi, și câți erau odată, toți s'au făcut Vlahofoni...!*»

Aceasta este psihologie, sau mai bine zis: patologia unei atât de îndrăznețe negațiuni.

Ca încheiere a acestui capitol aducem și o curiozitate-monstruositate, după croeala negațiunei patologice de mai sus, deși negațiunea ce urmează se întoarce de fapt în contra acelora carii astăzi neagă cu îndărătnicie pe Valahi. Eat'o:

Pe la anii 1400, când în Acarnania, adecă peste o parte a a Anovlahiei, domnea un prinț valah, poreclit *Sguru*, trăgându-se din familia *Spată*, de mult domnitoare pe acolo, un alt prinț valah, numit *Bagua*, năvăleşce cu oștire multă și puternică în Acarnania, învinge și goneşce pe *Sguru*, îi răpeşce averele și îi cuprinde oraşul Arta. Intre familiile domnitoare *Spată* și *Bagua* esista o veche rivalitate, și erau apropiate cu țările peste care stăpâneau. Familia *Bagua* domnea peste Tesprotia și Molosia din vechiu și își menținu puterea până pe la anii 1450, când unele triburi ale poporului domnit de ea se aşedară în munții Suli, dând naşcere tribului fărşerotesesc al Suliaţilor, ear altele se ficsară în Pind la comuna Avela. Urmaşii acestui *Bagua* venit în Pind, trăesc până astăzi în pomenita comună curat armânească, Avela. Istoriograful *Mihail Nepote*, vorbind despre acest prinț armân ¹⁾ zice că era: *Σερβοαλβανιτοβουλγαρόβλαχος*, adecă: serboalbanitobulgarovalah. Ce neam de om se fi fost deci domnitorul *Bagua*? Probabil Valah: pentru că stăpânea nişte țări locuite de Valahi; pentru că s'a dus de s'a adăpostit la nevoe în munții Pin-

¹⁾ Veđi: *Stud. ist. as. Rom. d. Pen.-Balc.* de Ioan Caragiani pag. 17.

dului locuiți de Valahi, și nu în altă parte; pentru că urmașii lui sunt Valahi și îi poartă încă numele, și pentru că chiar și Mihail Nepote este silit a pune cuvântul Valah la coada barbarului și chilometricului amalgam de mai sus. Amalgamul acesta de numi are însă însemnătatea lui. În mintea lui Mihail Nepote el trebuie neîndoios să oglindească amalgamul etnic al Greciei din timpurile lui. Alt-fel nu se vede necesitatea psihică pentru care el 'și-ar fi bătut capul, spre a croi un asemenea cuvânt. El nu vroea să zică cum-va că individul cutare era și Sârb, și Albanez, și Bulgar, și Armân, căci aceasta ar fi fost curat un non-sens, ci înțelegea că era dintr'o țară în care pe atunci se găseau Sârbi, Bulgari, Albaneji și Valahi, ear nu și Greci. Deci, în timpul lui Mihail Nepote în Grecia nu erau Greci.

XVI

BITULE ȘI POPULAȚIILE ACESTUI ORAȘ. SCOALELE TURCEȘCI. SCOALELE BULGARE, GRECOMANE ȘI ROMÂNEȘCI.—DATINILE DELA MOARTE. DATINILE FAȚĂ DE MORT. BOCIRILE. DATINILE DUPĂ MOARTE, CONDUCEREA MORTULUI LA GROAPĂ, ÎMORMÊNTAREA. DUPĂ ÎMORMÊNTARE. LA RUSALII ȘI HRÂNIREA MORȚILOR. CREDINȚELE ÎN SPIRIT, «VURCULAȚII». ASEMÊNĂRILE ȘI ABATERILE, CU PRIVIRE LA DATINILE DELA MOARTE, LA DIFERITELE TRIBURI ARMÂNEȘCI.

Câte-va cuvinte încă despre Bitolia și despre școalele din acest mare oraș, precum și despre credințele Armânilor dela moarte și îmormêntare; apoi ne vom întoarce iarăși la cercetarea de numărătoare a poporului Armânesc, luând trib după trib.

Bitule poate să aibă până la 40.000 de locuitori, Turci, Armâni, Bulgari, Albaneji, Evrei și Sârbi. — Turcii sunt ca la 10.700, Bulgarii vr'o 7.000, Albanejii 2.800 dintre carii cei mai mulți trecuți la Islamism, Evreii 2.000, Sârbii 1.000, Armânii 15.500; ear 1.000 de suflete sunt: Franceji, Germani, Armeni și Curđi. Acești din urmă, adecă Curđii, pot fi, ba chiar trebuesc socotiți la Turci, în care caz numărul lor este în Bitule de peste 11.000 de suflete. Printre Turci se găsesc, în acest

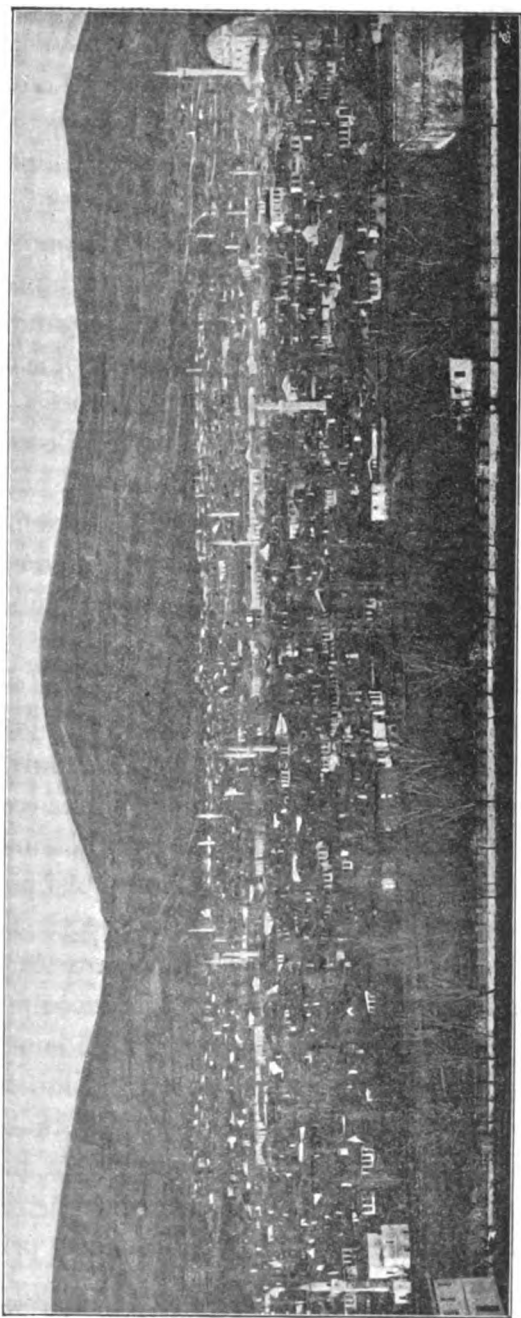
oraș, mulți oameni cu cultură, mulți cu averi însemnate și cu numi mari în imperiu. Bitule este considerat cu drept cuvânt ca centrul Macedoniei și ca un punct strategic de o foarte mare însemnătate. Toate drumurile de către Albania de nord și de sud, de către Epir, de către Salonic, de către Bulgaria și Serbia se tae în Bitule. Afară da aceasta, chiar aședarea acestui oraș, cu o rodnică și deschisă câmpie în față, acoperită la răsărit de masivul Murihova, și cu puternicii munți în spate, presintă o poziție tare, cu mare putere de rezistență, mai ales către nord.

Școlile turcești din Bitule sunt numeroase și bine îngrijite și dau cunoșcințe pe fie-care an la un mare număr de tineri și de copii. Ca școală superioară este un liceu numit de Turci *Mehtep-Itadië*, adecă școală preparatoare civilă. Deosebit de aceasta mai este un gimnasiu numit *Mehtep-Rujdië*. În Bitule au Turcii și o școală militară cu gradul de liceu numită *Mehtep-Arabië*, opt școale primare: *Mehtep-Iptadië* (= școale începătoare) pentru băeți și o școală primară de fete. Geamiile sunt două-zeci-și-patru la număr.

Bulgarii au un gimnasiu de băeți și unul de fete, ambele cu internate și vr'o cinci școli primare; ear Armânii grecomani au un liceu de băeți, unul de fete și cinci școli primare, toate subvenționate de silogul și guvernul din Atena. Armânii «curați», adecă cei veniți la Armânism, au un liceu cu 7 clase de băeți și cu internat, o școală primară de băeți, o școală primară de fete și o școală normală de fete cu internat. Liceul și școala primară de băeți se găseau în casa Lazariților cu chirie, ca și internatul liceului; ear școala primară de fete se găsea tot cu chirie într'o casă particulară, ca și școala normală de fete și internatul ei. Se vede deci că Armânii «curați» nu au localuri de școli proprii, și nu au nici biserică aici. Armânii grecomani, din contră, au foarte frumoase localuri de școli, și de curând au ridicat pentru

o scoală reală, o mare și importantă clădire cu veniturile aveau rămas pe urma răposatului Musicu. Aceștia au și un Arhiepiscop, care poartă titlul de *Exarh al Pelagoniei și al toatăi Macedoniei-de-sus*. Evreii au patru sinagoge. Bulgarii au la marginea orașului o singură biserică, sau mai bine un paraclis, despre care s'a vorbit mai sus, când s'a descris călătoria de la Përleap spre Bitule

În Bitule am întâlnit și câțiva Armâni din Bosnia, veniți după negoț. Aceștia se aseamănă mult cu Voscopolenii și

Încă o privire asupra orașului Bitule.

cu Gramoșteanii, și sunt întreprinzători și buni industriași. *Victor Deville* vorbind despre acești Armâni Bosniaci zice: «Les «Tsintsars de Bosnie sont aussi actifs et entreprenants. Ils excellent surtout dans la fabrication d'objets de filigrane et d'orfèvrerie». ¹⁾ Cei mai mulți dintre vestiții lucrători de filigene dela Veneția sunt Armâni din Bosnia. Se mai găsesc Armâni și în Herțegovina. Nu m'am putut informa asupra numărului lor, totuși se spune că în amândouă aceste țări ar fi destul de numeroși, că sunt răspândiți și la munte și la mare, că au o bună situație economică, și că în orașele și târgurile pe unde se află ei alcătuiesc clasa cu avere și influență. S'ar cuveni ca și Armânii Bosniaci și Herțegovineni să fie cercetați și numărați. Despre cei din Serbia, din Bulgaria, din Grecia și din Rumelia-Orientală, tot avem oarecare cunoștințe, mai mult sau mai puțin complete, ear despre Armânii din Bosnia și Herțegovina cunoștințele noastre ne sunt cam prea puține.

Să trecem la datinile de la moarte, de după moarte, dela înmormântare și la credințele despre spirite și supraviețuirea sufletului, atâtea lucruri menite a ne întregi cunoașterea vieții intime a poporului armânesc. Indată ce se perde speranța că un om va mai scăpa de boală, familia cheamă pe preot spre a citi, a confesa și a împărtăși pe bolnav. Unii fac *efcheliu* (=s-tul maslu) cu trei preoți, alții fac agrăpnii (privigheri) la biserică. Maslul acesta de înaintea morții se face numai cu trei preoți, ceeace amintește pe S-ta Treime, ear nu cu doi sau cu unul. Femeile, dacă sunt în timpul menstruației, nu pot să asiste, ear toți ceilalți, bărbați și femei, carii nu sunt împedicați de nimic a asista la acest maslu, sunt ținuți de datine de a fi postiți și în haine nouă și curate. În timpul agoniei toți cei dimprejur păstrează o tăcere adâncă și nu le este ertat a comunica decât prin semne Când mu-

¹⁾ *Manuel de Geographie commerciale. Etude économique des différentes parties du monde.* Paris, 1893, vol. I, pag. 307.

rindul se luptă între viață și moarte, sau cum zic Armânii: «când'și'nchiseașce calea lui» adică: când începe a se porni, cei dimprejur îl întind cu picioarele spre răsărit, aprind o lumânare de ceară la capul murindului și de asemeni aprind candela dela icoană. Dacă agonia durează prea mult, atunci se trec murindului câți-va bani prin mână, bani ce apoi se împart numai-de-cât pe la săraci, căci se crede că el a rămas cui-va dator și de aceea se chinuește și nu poate să'si dea ușor sufletul. Tot cu acest scop se măsoară cu pânză de casă de mai multe ori lungimea corpului celui care moare, ear pânza aceasta se dăruiește la săraci, pentru că astfel să fie plătită datoria ce uitase sau nu voise să plătească, și se împarte și făină și sare. Cei din familie se închină neconținut și fac mătăanii ca să se ușureze moartea. Când murindul aiurează, se crede că vorbește cu spiritele, și mai ales, că protestează în contra celor necurate, care îl învinovătesc și voesc să-l ia cu ele în iad.

După ce murindul își dă sufletul, îndată i-se leagă falcile și i se închid ochii; apoi i se spală capul, i se tunde și peaptână părul și i se rade barba. Dar dacă mortul este o femeie, nu i se împletesc coșilele, pentru ca să nu aibă greutatea înaintea judecăței de apoi, înodându-i-se norocul. După ce mortul se îmbracă cu hainele cele mai noi, se așază pe un așternut în mijlocul camerei, tot cu picioarele spre răsărit, apoi i se pune pe buric o călată (o lumânare de ceară făcută ca o cealma înaltă), o candilă și o icoană. Celor avuți li se aprinde și la picioare o lumânare de ceară. Odată terminate aceste d'ântei datorii, rudele se îmbracă în haine negre; femeia mortului însă — dacă a fost însurat, și dacă ea e tină — se îmbracă cu haine în mătase în culori deschise, și le poartă până ce se întoarce dela înmormântare, când, se îmbracă și ea în doliu. Toate cele-lalte femei, vecine și rudenii își acopere capul, în semn de doliu, cu un *caftan* (= maramă sau barij) negru, ear bărbații și băeții își acopere fesul cu un voal negru.

După ce îmbrăcarea în negru se termină, toată familia se așează în jurul mortului și începe bocirea. Femea cea mai în vârstă începe a *arabdasi*, adică: a boci, a zice în bocet cuvinte mișcătoare, privind pe încetatul din viață, pe un ton prelungit și funebru. În bocetele acestea este imagasinată mai toată psihologia și metafisica poporului armânesc; în ele se oglindesc în chip clar credințele despre nemurirea sufletului, despre trecerea pe lumea cea-laltă, despre răsplata binelui și pedepsirea răului făptuit în viață, despre călăuzirea în spre cel-lalt tărâm a unui suflet tânăr și neexperimentat de către sufletul unui om mai bătrân, cunoscut ca bine-făcător. Tot în aceste bocete, din care unele sunt comori de poezie, și de iubire, și de adânci sentimente, se oglindesc credințele despre felul vieții, sau mai bine: a supraviețui sufletului, despre natura fericirilor și suferințelor de dincolo; în fine, în bocete mai mult decât în toate cele-lalte manifestări poetice ale inimei, ale minții și ale credinței, poporul armânesc, adevărat fidel și sfânta femeie armână, a vărsat toate bogățiile bogatei ei naturi de mamă devotată, de soră gingașă și de soție statornică până la moarte. Dar cât de greu e a le culege, căci femeea care e să le spuie își amintesc de vr'un mort iubit — și cine nu are unul? — și de odată începe a plânge cu atâta foc, încât e imposibil a mai scri ceva. Totuși, ar trebui chiar soțiile institutorilor și profesorilor armâni să se ocupe cu adunarea acestor mărgăritare, pe care moda nouă începe a le călca în picioare. Când femeea care *arabdaseașce*, obosește și face o pauză, toți cei din casă pornesc de odată cu bocetele lor. Dacă, bună-oară, femeea care plânge, este mama răposatului atunci de obicei ea zice:

Ah ! lai hiilu a țieu...

Cum di asbuiși ?!

Ti măta nu'ți fu mîlă ?

Nu te minduiși ?!*)

*) gîndiși

Cum di'ți alăsași

Vruta a ta muliare...

Și luceafirli *) a tei ?!   *) copiii
 Cu care ti năiriși *)   *) te certași?
 Di dit lume îmi fugiși!
 Ah! laia di mine...
 Cu care mă alăsași ?
 Vîno ! vrutlu a meu...
 Toarnă-te dit cale....
 La scumpa a ta dadă ! *)   *) mamă
 Vîno nică ună oară
 Ahâte iniîmi nu pligues ! *)   *) nu răni
 Tine fugi la alți soți
 Și noi șcreți*) singuri ni alași!   *) părășiți

Adecă: «Ah nenorocitul meu fiu cum de sburași? De maică-ta nu'ți fu milă? nu te gândiși? Cum de'ți lăsași iubita ta soție și pe luceferii (= copilașii) tîi? Cu cine te certași, de părășiși lumea? Ah! nenorocita de mine... cui mă lași? Vîno, iubitul meu... întoarce-te din cale la scumpa ta mamă! Vin încă odată... atâtea inimi nu răni... Te duci la alți soți ear pe noi ne lași singuri și părășiți!» Și îndurerata mamă își sfârșesce bocirea plângeros și prelungit. După ea vin cele-lalte femei: rudele și vecinele, la rînd. Rudele bocind zic:

Scoal-te frate
 Că vîn să-mîi te veadă
 S'ti 'ntreabă cum ți ești *) etc.   *) ce mai faci

ear femeile care intră în casa mortului răspund:

Ah! măratlu
 Hristoulu să-l liartă! *)   *) să'l erte

și depun lumînările de ceară, ori florile, ori ramurile de cimișir ce aduc cu ele. Apoi se așează în preajma mortului. Până la înmormîntare vin pentru *parigorie*, chiar femei străine, aducînd flori și lumînări de ceară. Unele vin mai numai pentru a auzi pe altele cum arabdisesc. Când sosește vre o femeie căria de curînd i-a murit o ființă iubită, se pune lângă mort

și îndată ce o altă femeie sfârșește de a boci, atunci începe ea a arabdasi, însărcinând pe noul răposat să se întâlnească cu mortul ei, să'i ducă multe complimente, să'i spue că i-a vădut mama și rudele jălite și cernite, și îl roagă călduros să fie prietin cu mortul ei, să nu'l lase singur și să'i mai aducă aminte «di scunchili a lor» etc. Femeile, care bocind, au darul de a mișca inimile fie prin simțirea ce pun în cuvinte, fie prin durerea ce pun în intonarea celor zise, sunt vestite și căutate. Unele femei, în durerea lor, improvisează bocete pline de o adevărată și adâncă poezie. — Dacă mortul este un tiner, în bocete se laudă caracterul și bunătatea lui, el e rugat duios să se scoale căci lumea vine la logodna lui, ba chiar e nuntă în casă și mireasa îl așteaptă. Nuna care ar fi fost să'l cunune îi aduce o frumoasă cunună de flori, pe care i-o și pune pe cap. În asemenea împrejurări temeile găsesc cuvinte și intonări atât de mișcătoare, încât toată lumea plânge cu lacrimi abundente. Un inel și o monedă de aur (de patru galbeni) se pune pe peptul mortului în semn de logodnă. Unele femei aduc dela biserică cununiile de argint, ce servesc la însurători, și le pun la capul mortului. Dacă mortul este o fată mare i se aduc de asemeni cununiile ca la o mireasă. Bărbații carii vin pentru condoleanțe, trec într'o cameră rezervată pentru ei și li se oferă câte o ceașcă de rachiu, ear femeilor, la mort, nu li se oferă nimic. Toți sunt ținuți a vorbi puțin și a alege subiecte menite a mângâea și a mai înviora pe întristații casei.

Mortul stă espus acasă timp de 24 de ore. Noaptea femeile veghează, ear mortul se acopere cu *zăvon* (= giulgiu). Pânza ce rămâne dela tramba din care s'a tăeat giulgiul se leagă de fiarăle ferestrei unde rămâne atârnată trei zile, când apoi se spală. Femeile casei prepară grâul fiert, adecă coliva în două farfurii, gătesc pânea și brânza de împărțit la mormânt, sau măslinile, dacă e zi de post. Dacă mortul e un tînăr, pe coliva dintr'o farfurie se pune zahar, ear pe cea din a doua farfurie, ce remâne celui care conduce cortegiul, nu se pune de loc

zahar. Dacă mortul e mai în vrâstă, atunci colivele din ambele farfurii sunt fără zahar. Se pregătește o sticlă în care se amestică vinul și unt-de-lemnul ce este să fie vărsat peste sicriu. În gura mortului se pune o monedă de argint, spre a plăti cu ea pe acela care îl va conduce până la raiu, unde S-tul Petru stă cu cheile în mână. Armânii din Albania și cei Olimpiani pun în mâna mortului această monedă. Când cine-vă plânge prea mult pe urma unui mort, spiritul îi apare atunci în vis și îl roagă să nu mai plângă, căci lacrimile vărsate s'au făcut un lac mare și ast-fel spiritul este împedicat în drumul lui spre raiu. De asemeni un suflet se arată în vis chiar unui străin pe care îl însărcinează să îndemne pe ai lui de a da milă pe la sëraci, spre a găsi îndurare la Dumnezeu pentru păcate. Când mortul e să se ridice spre a fi dus la îngropare, în mijlocul odăei unde a stat așternutul cu cadavrul întins pe el, și după ce se ridică așternutul, se pune o pâne și o peatră, care rămân până la întoarcerea dela biserică. Înainte de a sosi ora plecării la înmormântare se aduce cosciugul, care trebuie să stea cât-va timp rezemat de casă. După ce preoții vin și cadavrul se așează în sicriu, se aleg patru bărbați, carii trebuie să fie de aceeași vrâstă cu răposatul, și carii îl duc pe mâni sau pe umeri până la mormânt. Pentru această osteneală și spre amintire, fie-care dintre cei patru bărbați primesc câte o batistă, sau câte un *caftan*. În drum, pe la răspântii, cosciugul se așează jos, când rudele încep a plânge din nou. În fie-care dată când sicriul cu mortul se pune jos, lumea zice «că lia lertare di loc» adică, că își ia ertare de la pământ, că se împacă cu pământul, care știe toate păcatele oamenilor trăitori și făptuitori pe coaja pământului. Băeții carii poartă prapurile și crucele, ce precedează convoiul, sunt dăruiți și ei cu câte o batistă. Imediat după sicriu urmează familia și rudele mortului, ear femeile sunt sprijinite de braț. Mai toți cei din convoiu se întrec a purta cât de puțin sicriul pe mâni sau pe umeri, sicriu care în tot drumul rămâne descoperit, și numai când se scoboară

în mormânt, atunci se acopere cu capacul. Clopotul de moarte sună neconținut, până ce cortegiul ajunge la biserică, unde, după ce se face citirile de către preoți și după ce se ține un cuvânt asupra viețuirii și făpturei răposatului, apoi i se dă ultima sărutare. Rudele și amicii fac mai întâi trei cruci și trei mătăanii, sărută fruntea mortului sau mâna dreaptă, și iarăși fac alte trei cruci și trei mătăanii. Cei cari nu pot săruta un mort se apleacă și sărută icoana de pe pieptul răposatului. După ce cu toții își iau rămas bun prin ultima sărutare, se ridică cosciugul și se duce la mormânt. Preotul face cunoscuta rugăciune, varsă peste sicriu vinul și untul-de-lemnul, ia de asemeni o mână de pământ de aruncă în groapă; ceea-ce fac apoi și rudele și amicii. În aceeași groapă se pun și oasele ce s'au găsit la săparea ei, oase ce nu se pot desgroapa decât după trecere a trei ani.

După înmormântare toți se duc la fântâna bisericeii de 'și spală mâinile, apoi gustă din colivă și primesc câte o bucată de pâne și brânză sau măslina «pentru ertare». La întoarcerea acasă se umple un pahar cu apă și unul cu vin și se pun pe cămin, căci se crede că mortul, care nu a plecat încă de tot din lume, mai vine să'și vadă casa și pe ai săi și că poate să fie însătoșat. Aceste două pahare se umple în trei sări de-arândul. Cei mai mulți carii au alcătuit cortegiul mortuar se retrag după înmormântare, ear rudele și amicii mai de-aproape se întorc la casa mortului, unde, la intrare, îi așteaptă un membru al familiei care le toarnă pe mâni apă, de-asupra unei cățui cu cărbuni aprinși. Apa cădând în cățue, cărbunii se sting, ear cei cărora se toarnă pe mâni, zic: «Hristos să-l erte». Drept în locul unde fusese întins mortul pe așternut, și unde după ridicarea lui se pusese o pâne și o peatră, se întinde un *sofra-peșchir* (= față de masă) și se așează jos masa, și între alte mâncări se pune și o farfurie cu colivă, în care este înfiptă o lumânare de ceară. După ce preotul bine-cuvintează masa, lumea începe a mânca.

Trei zile, după ducerea mortului la înmormântare, nu se spală nimic în casa mortului, nu se lucrează nimic, nici se mătură, cum este datina și la noi, Românii din țările Dunărene, spre a nu se *mătura* încă cine-va din casă. În a treia zi familia reposatului duce la biserică o farfurie de grâu nefiert, care rămâne patru-zeci de zile în fața altarului. În grâu este înfiptă o lumânare de ceară, ce se schimbă regulat în fie-care zi dimineața și seara până la sfârșirea celor 40 de zile. De asemeni în timpul acesta se aprinde zilnic câte o lumânare de ceară la mormântul reposatului, pentru ca sufletul lui să nu rămâe în întuneric. Preotului i se plătește 40 de «liturghii», nu însă toate de-odată, ci de patru ori câte zece. Pentru oficiarea înmormântărei și pentru «sărădare» se mai plătește preotului 15 lei turcești, adică 3 lei de-ai noștrii. Se fac *urăzi* (= parastase) la 3, la 20, la 40 de zile și la 3, la 6 și la 9 luni, ear la fiecare trei luni se împart «piscure» (= prescuri) pe la rudenii și amici. Prescurile servesc și drept invitație pentru seara aceea și pentru dimineața următoare la biserică, unde se împart și lumânări aprinse și unde se citește pentru liniștea sufletului reposatului. După ce se termină citirile la biserică, cei carii au primit *piscurile* și deci erau invitați, merg pe la casa mortului pentru *parigorie*. Toate datinile acestea de după înmormântare, amestecate cu datoriile către memoria celor reposați, Armânii le numesc cu un cuvânt: *arăzi*. În ajunul sărbătorilor mari familia mortului împarte *pite* pe la cei cunoscuți, și mai ales pe la cei de aceeași vrâstă cu reposatul.

La *Rusalii*, toate familiile care au perdut vr'un membru al lor, fac *pite*, ce în această ocazie se numesc: «plăcinte» și le duc pela morminte, unde femeile și le schimbă între ele «pentru ertare». Se crede că în ziua aceasta toți morții se satură. Dacă o femeie neglijează datina aceasta, atunci celelalte femei îi impută cu asprime că «și-a lăsat flămânzi morții familiei ei». Tot în ziua de Rusalii se împart «stamne» (=oale și ulcioare) pe la cei de aceeași etate cu reposatul. În Bitule, de Rusalii,

se duc la morminte tave cu pește, «mărcat» (=lapte acru = iaurt), pâne, brânză, orez cu lapte, rahaturi, pite, vin, etc. și plâng mult și mănâncă și beau iarăși mult femeile în această zi. La «*cârleagă*», cu o săptămână înainte de lăsatul sêcului de carne, adecă în săptămâna numită la noi *harfa*, ear la Armâni *harfi-vurfi*, se cântă la morminte și se împart pite și cocoși și găini fripte. Toate aceste griji pentru mormintele morților și pentru «hrănirea sufletelor» femeile armânce le esplică zicând: Mortul are de făcut lung drum până pe ceealaltă lume și din-când-în-când, privind înapoi, îi vine poftă să guste din ceeace mănâncă ai sêi pe lumea aceasta; mortul se înveselește când vede că ai sêi îngrijesc de el și nu l'au uitat, și se laudă înaintea celorlalte suflete, că este iubit de cei rămași în urmă, ear morții aceia de carii urmașii nu îngrijesc sunt triști și amăriți.

Să mai aducem și credințele Armânilor privitoare la felul vieței de dincolo a sufletului răposaților. După concepțiune, adecă înainte de naștere, spiritul se coboară din cer și intrând în fêt îl însufletește. Sufletul unui copil mort înainte de a fi botezat, precum și sufletele oamenilor drepți și buni, dar cari nu au fost creștini și deci carii au trăit în neștiință, merg pe cealaltă lume rătăcind mereu, fără a putea găsi raiul și deci fără a putea gusta din fericirile de dincolo. Aceste spirite nu sufăr pedeapsa iadului, însă rămân străine de fericirea din paradis. Sufletele oamenilor răi sunt condamnate la torturele iadului, și ocăresc și blestemă pe cele bune. Sufletele celor carii au murit cu răni, și nu au fost spălați cu vin și cu unt-de-lemn devin *vurculaci*. Când cine-va este ucis, sau lovit, sau rănit sângele curs se spală numai decăt, căci și din acest sânge poate răsări un *vurculac*. Când la mormânt se vede vr'o gaură sau vr'o deschidătură, se crede de asemeni că sufletul celui mort s'a făcut *vurculac*, și lucrul acesta se aduce de îndată la cunoșcința familiei mortului. Atunci se pune la foc o căldare mare cu apă și, după ce apa se înfierbântă bine, se toarnă în mormânt pe

gaura sau deschidătura descoperită, și se crede că atunci «vurculacul creapă» «se stinge» și nu mai esă spre a speria pe ai săi, sau a face alte răutăți. Operația aceasta se face numai sâmbăta și nu în altă zi. Credința în *vurculac*, numit pe alocurea și cu terminul slavon *vampir*, este foarte răspândită la Armâni. Se crede că ziua vurculacul, stând în mormântul lui, are forma de «foale» adecă de burduf umflat, ear noaptea își ia înfățișarea de om rău și, eșind din mormânt, pornește să facă răutăți și să îndeplinească răsbunări.

În momentul morței, Arhanghelul Mihail stă de-adreapta murindului, ear dracul stă de-a stânga. Ângerul păzitor stă la cap. În clipa eșirei sufletului, dracul face toate efortările spre a avea la stânga sufletul celui care espiră și astfel a'l câștiga și a'l duce în iad, ear Arhanghelul Mihail împedică pe drac în această stratagemă. Când murindul se chinue și nu poate muri, Arhanghelul își întinde sabia peste el și atunci acesta îndată își dă sufletul. La Albanovalahi și la Epiriați există credință că murindul își dă sufletul prin faptul că Arhanghelul Mihail tae cu sabia capul celui care moare, și deci sângele mortului se risipește și stropește toate obiectele din casă, de aceea peste trei zile dela înmormântare se spală, departe de casa mortului, toate rufele din casă, și chiar camera în care a avut loc încetărea din viață se văruesce din nou. Meglenii cred că ênsuși Arhanghelul Mihail conduce sufletul pe ceea-lume. La Olimpiani este credință că sufletul nu se ridică de-odată în cer, ci planează în aer 40 de zile, în care timp se duce prin toate locurile, pe unde a fost cât a trăit; ear după împlinirea acestor 40 de zile se înalță în cer, unde e raiul, căci iadul e pe pământ. La Albanovalahi sau Arnău-cheni se crede că sufletul unui om botezat nu se poate preface în *vurculac*, ci numai acela al unui nebotezat. De aceea la Albaneji și la Albanovalahi există credința că sufletele Turcilor se scoală și es din mormânt și se povestește că, pe când se ducea la groapă un Turc, pe drum prefăcându-se în mis-

treț, a sărit din sicriu și a fugit în pădure. În unele comune din Albania și Macedonia nici nu se mănâncă carne de mistreț din cauza credinței că mistrețul ar fi o reîntrupare a Turcului. Se mai povestește că niște vânători împușcând odată un mistreț, au găsit la «degetul dela piciorul drept de dinainte(?)» un inel de aur, ceea-ce dovedește că acest mistreț era reîntruparea unui Turc, de oare-ce Turcii se înmormentează cu un inel în degetul dela dreapta. În unele locuri, ca și la noi, Românii din țările dela Dunăre, se păzește cu mare luare aminte ca să nu treacă vr'o pisică peste cadavru, căci atunci sufletul se face *vurculac*. La Voscopoleni, se împarte la mormânt și mere, pere, gutui, pentru ca mortul să ducă poame la morții mai de de-mult. Se obicinuește în unele părți ale Macedoniei a se pune mortului bumbac în gură și în urechi. Noaptea, femeile care privighează cadavrul, nu trebuie să plângă, căci nu este'a bine.— Unele din aceste credințe și datine ce țin de înmormântare, moarte și de viețuirea de dincolo a sufletului le-am vădit și cules eu însuși, ear pe altele le-am adunat prin îngrijirea d-lui I. Ciuli directorul liceului român din Bitule și a d-lui D. Lăzărescu-Lecanta, fostul director al gimnasiului român din Ianina.

XVII.

NUMĂRĂTOAREA VOSCOPOLENILOR : ORAȘELE ȘI COMUNELE DEJA CUNOSCUTE.
BUF, FLORINA, OSTROV ȘI VODENA. VOSCOPOLENII DIN ORAȘELE MAI MARI. FĂR-
ȘEBOȚII DIN TRACIA. NEVESCA ȘI ÎMPREJURIMILE. CLISURA, CASTORIA ȘI SĖA-
TIȘTEA. CĂTE-VA CUVINTE DESPRE ARMÂNII ȘI ROMÂNII DIN BULGARIA, RUMELIA
ȘI SERBIA.

Să ne reîntoarcem acum la numărătoare poporului armănesc și să luăm tribul Voscopolean, a căruia caracterizare am făcut-o deja în rândurile de mai sus. O sumă de orașe și comune Voscopolene sau cu Voscopoleni împreună-trăitori și cu alte naționalități fiindu-ne cunoscute, de aceea populația lor armânească o putem ușor număra și aduna.

Kalkandelen sau Tetova are 630 locuitori armâni; *Cumanova* 520; *Scopia*, pe turcește Üskiub, 1.880; Kiupriuliu sau *Veles* 2.270; *Istib* 2.060; *Cociani* 2.500; *Perleap* 1.100; *Trestinic* 400; *Crușova* 14.500; *Strumnița* 300; *Melenic* 2.160; *Nevrocop* 970; *Těrrnova* 5.500; *Magarova* 4.800; *Gopeș* 4.670; *Moloviștea* 4.880; *Bitule* 15.500, — deci, până aici avem în totul 64.640 de suflete din tribul armân voscopolean, fără a socoti pe Voscopolenii răspândiți în o sumă de sate mici numite deja, ca Birina, Leri etc., pe familiile dela Venetjani-Gradsco, precum pe familiile găsite la dife-

ritele hanuri întâlnite în călătorie. Dintre locuitorii Armâni ai oraşului *Gheorgea* 1.000 sunt Voscopoleni; în vechiul oraş *Voscopol*, în *Nicea*, *Grava*, *Pogradet*, etc. sunt 8.150 Armâni; în *Ohrida* 2.350, în *Beala-de-sus* şi *Beala-de-jos* 5.480; în *Struga*, *Velesu*, *Podgoriţa* 550; în *Iancovët* 1.860; în *Resna* 2.070 de locuitori Armâni. Deci până aici 86.100 de Voscopoleni, aflaători în oraşele, comunele şi satele ce am cunoscut deja. Să-i cercetăm acum şi prin locurile despre care nu s'a vorbit mai sus.

Plecând dela Bitule spre sud, pe drumul de pe coasta resăriteană a muntelui Suhagora sau Nereca, al cărui vîrf este Peristera, după ce se trece pe lângă satele Christofor, Bistriţa, Viluşane, Clăbuşica, etc. se dă de oraşelul *Buf*, în care se găsesc 80 de suflete de Voscopoleni şi vr'o 60 de Fărşeroţi. Mergînd încă mai la sud să dă de oraşelul *Florina*, în care locuiesc şi 450 de Fărşeroţi ficsaţi, carii au o şcoală română de băeţi. Spre resărit de Bitule, Buf şi Florina, adecă pe câmpia dintre muntele Suhagora şi dintre munţii Murihova şi Nigea, se mai găsesc încă vr'o 1.500 de Fărşeroţi dintre carii unii ficsaţi prin satele: Vlasena, Armeneva, Gradiştea, Baci, Burca, Zaborojeni, Dogeni, Capaşnica şi altele. Drept la resărit de Florina, care e aşedată ceva mai pe câmpie decât Buf, cade oraşul *Ostrov* aşedat pe laturea resăriteană a lacului cu acelaşi nume, avînd şi 250 de Armâni Voscopoleni; şi încă mai la resărit vine oraşul *Vodena*, cu 450 de Voscopoleni. Ambele aceste oraşe nu au şcoli române. Voscopolenii din Vodena sunt veniţi din Voscopol şi mai ales din Nevesca, a cărei populaţie creşte şi se înmulţeşte foarte repede. Acest din urmă oraş pur armânesc este unul din cele mai minunate şi mai fericite, după cum vom vedea îndată.

Dar înainte de a ne scobori mai la sud spre Nevesca, Castoria, Vlahoclisura şi spre alte oraşe şi comune armâneşti, să căutăm pe Voscopoleni în oraşele mari. În *Constantino-*

pole între 15.000 de Armâni, 12.500 sunt Voscopoleni, 1.500 sunt Gramosteani, ear 1.000 sunt Olimpiani. În *Cavala*, port la mare, pe golful Cavala, față în față cu insula Tasos, tot

Armâni Voscopoleni din Voscopole.

comerciul și marile capitaluri sunt în mânele celor 2.000 de Voscopoleni, carii alcătuiesc floarea orașului și carii au relații cu casele mari din Marsilia, Liverpool, Londra etc. pre-

I. Nenișescu. Dela Românii din Turcia Europeană.

29

cum și cu Egiptul. În *Salonic* dintre 12.500 de Armâni, 4.500 sunt Olimpiani, 3.000 sunt Gramosteani, iar 5.000 sunt Voscopoleni și cu toții împreună alcătuiesc, în mare parte viața comercială și industrială a acestui mare port, despre care se va vorbi mai jos pe larg. La nord-est de Cavala, adică la răsărit de fluviul Mesta, se găsește *Xantia* un frumos oraș cu mai bine de 10.000 locuitori, numit de Turci Eskigè, așezat pe riul cu numele Eskigè sau Xantia, care se varsă în micul golf Kara-Agaci. În Xantia trăiesc 3.800 de Voscopoleni, carii și aici au în mânele lor comerțul și industria. La răsărit de Xantia este orașul *Ghimorgina* (pe turcesce Gümürdzina), în care se găsesc 1.600 de Voscopoleni. La sud de Xantia, și destul de aproape de riul cu același nume, este orașelul *Karasu-Enigè*, adică *Ianiță de lângă Mesta*, în care printre alte naționalități și mai ales printre Turci, se găsesc de asemeni și 800 de Armâni, tot din tribul Voscopolean. Drept la apus de Cavala este orașelul *Previșta* cu 750 de Voscopoleni; iar la nord de Previșta, nu departe de Drama, este comuna *Ceatalgea*, tot la dreapta fluviului Mesta ca Previștea și Cavala, cu 970 de Armâni-Voscopoleni. În marele oraș *Adrianopol* (pe turcesce Edirne) printre celelalte naționalități trăiesc 5.800 de Armâni, mulți din vechii aflători acolo, iar alții veniți din Crușova, din Nevesca, din Gopeș, din Melenic și alte orașe Voscopolene. Armânii din orașul *Galipoli* și cei din orașul *Rodosio* (pe turcesce: Tekirdagh) se socotesc la 1.000 de suflete, care se numără tot la grupul Voscopolean. În vechiul oraș *Dimotica* sunt 350 de Voscopoleni, în *Sufli* 250, în *Feregik* 300; tustrele aceste orașe și orașele sunt așezate în apropiere de fluviul Marița și pe linia ferată ce vine dela Adrianopol și sfârșesc la mare la Dede-Agaci; iar în acest din urmă orașel, *Dèdè-Agaci*, port pe golful Enos, în care se varsă și fluviul Marița, locuiesc 400 de Armâni Voscopoleni. În orașelele *Kezan* și *Malgara*, ambele pe stânga fluviului Marița, cu mult la răsărit

sărit de Feregik și la apus de Rodosto, se mai găsesc vr'o 600 de Armâni; ear în satele: *Ceabanlu*, *Cealnic* (sau Celnic), ambele pe dreapta fluviului Mesta la nord de Cavala și la apus de Ceatalgea; și în satele: *Sacarlikioi*, la nord de Karasu-Enigè, *Narikioi* și *Cozlakioi*, ambele la nord de Ghimorgina, și *Tatagik* la nord de Feregik mai sunt iarăși vr'o 800 de Armâni, pe carii din cauză că îi găsim pe aici printre refugiații din nefericitul oraș Voscopol, îi vom număra la grupul Voscopolean, deși nu știu sigur din care anume trib armănesc fac parte. Până acum avem deci, din acest trib fruntaș în cultură, în ale comerciului și în ale industriei 124.250 suflete.

La nord de Malgera sunt două pozițiuni ocupate de Fărșeroți: *Călvia-de-sus* și *Călvia-de-jos*, cu 1.500 de suflete; ear la nord de Keșan se găsesc de asemeni Fărșeroți în număr de 2.000 de suflete. În satele *Sulukioi* (sau Sulikioi) și *Elmali* sunt vr'o 200 Fărșeroți, ear în Peninsula Galipol și în munții Tekir-Dagh, ce alcătuiesc istmul acestei peninsule cu poalele lor, Fărșeroții se găsesc peste tot anul în număr de peste 4.000 de suflete. Pe câmpiile, luncile și poalele de munți și coline dela sud de Karasu-Enigè, de Ghimorgina și de Feregik, adică pe coastele mării dela gura fluviului Mesta și până la gura fluviului Marița, se mai găsesc 5.000 de Fărșeroți, cu numeroase turme. Ei se împart în grupe de câte 100 sau 120 de suflete și cu 500 sau 600 de oi, pentru ca să se bucure cu toții de-o potrivă de bunătațe și abundența pășunelor de prin aceste locuri. Mi s'a afirmat în mai multe scrisori, că în afară de Fărșeroții arătați aici, s'ar mai fi aflând în Tracia ca la 60.000 de suflete încă, răspândiți prin munții Iailadagh, Kara-Balcan, Kurudagh, Karlükdagh și prin alte părți, însă nu i-am luat în socoteala Fărșeroților, nu doară pentru că numărul acesta de 60.000 mi s'ar fi părut prea mare, căci munte fără Fărșeroți nu există în Peninsula-Balcanică, ci pentru că scrisorile primite

În m'au putut întări așa-fel, ca eu să pot exprima cu toată convingerea afirmarea aceasta.

Ne mai rămân încă vr'o câte-va centre mari voscopolene de socotit, spre a da numărul total al acestui trib. Să începem cu frumosul și puternicul centru Armânesc *Nevesca* sau *Neveasta*, care astăzi poate, cu drept cuvânt, a fi considerat ca metropola grupului Voscopolean. Pornind dela Florina spre sud, drumul duce peste o ramură a masivului Suhagora sau Nereca și după puțin ajunge la comuna fărșerotească *Pisuderi*, după ce trece mai întâi pe lângă întărirea numită Bigla. Pisuderi are două scoale române, una de băeți și una de fete bine populate și 4.200 de locuitori. Comuna aceasta de Fărșeroți este așezată pe munte în apropiere de izvoarele riului Delova, un afluent al fluviului Bistrița sau Haliacmon. Delova se varsă în Bistrița lângă micul lac Belița, situat la sud de orașul și lacul Castoria. La răsărit de Pisuderi cad comunele de Gramosteani: Belcamen cu 3.700 locuitori Armâni toți și cu o școală de băeți română, și Negovan cu 1.780 de locuitori Armâni și iarăși cu o școală românească de băeți. O oră și jumătate la sud de Belcamen și Negovan cade orașul armânesc *Neveasta* sau *Nevesca*, ai cărei locuitori își plătesc dările, nu către casa statului, ci către casa Sultanei-Mame. După o veche rândueală a împărăției soția legitimă a Sultanului are mai multe comune, orașe și târguri, ce își plătesc dările către casa particulară a mamei urmașilor legitimi la tron, a Sultanei-Mame, care are dreptul a întrebuința aceste venituri cum crede de cuviință. Comuna Neveasta este și ea un apanaj al Sultanei-Mame, din care cauză se bucură de anumite privilegii și de o cârmuire ce se aseamănă cu independența. Comuna aceasta, situată pe munții Vuci, este pur armânească și are 6.800 de locuitori veniți dela Voscopole. Ea este înzestrată cu două scoli românești, una de băeți și una de fete, conduse de institutori și institutoare pricepuți în ale scoalei și cu tragere de inimă pentru progresul Armânismu-

lui. Această școală de băeți a fost înființată în anul 1875. Știind însă Grecii și toți clienții *marci ideii panclenice* că Neveasta este un însemnat post al Armânismului atunci născând, au făcut împotriva școalei românești cele mai stăruitoare asalturi, dar care până la urmă au rămas nerodnice pentru ei. După ce școala română de băeți se deschise și începu a funcționa, episcopul grec din Florina, din eparhia căruia face parte și Neveasta, stăruia la autoritățile turcești, și, fiind sprijinit și de consulul grec din Bitule, obținu nu numai închiderea școalei aceștia, ci și punerea în închisoare a institutorului român C. Ionescu-Chirana, absolvent al liceului S-tul Sava din București. Bătrânul Apostol Margarit, încă de pe atunci în capul școalelor române din Turcia, stăruia la Constantinopol și obținu dela Marele-Vizir Saafet-Pașa, nu numai redeschiderea școalei române din Neveasta și scoaterea din

Neveasta.

închisoare a institutorului Chirana, ci și un ordin vizirial cu data din 5 Şeval 1295 al Egirei (adecă: Septemvrie 1878) adresat valiilor de Ianina și de Salonic, prin care se lăsa liberă învățare a limbei române în toate orașele și comunele armânești din Epir, Tesalia și Macedonia. Eată cum glăsuește acest ordin vizirial, ce este și astăzi în vigoare pentru scoalele române din imperiul Turciei.

«Inalta-Poartă a fost înștiințată pe de-o parte că Valahii din Epir, din Tesalia, din Macedonia (sangiacy Tricala, vilaietul de Ianina și vilaietul de Salonic) doresc să învețe carte în propria lor limbă și să întemeieze școli, ear pe de altă parte că *clerul grecesc, îmboldit de duhurile întunericului*, împinge pe autoritățile locale, să le puie felurite pedici și chiar să persecute pe profesorii Valahi. Vădând totuși că în imperiul nostru nu este îngăduit nimăru să împedice mersul și deplina exercitare a cultului și a învățământului, veți binevoi a face cunoscut funcționarilor civili, ce aveți sub ascultarea Escelenței-Voastre, că ei nu trebuie să apese pe nici unul din locuitori și să nu se împotrivească, fără cauză, la exercițiul cultului și învățătorei; ear când ar cere trebuința să apere chiar și să ajute pe institutorii Valahi. Despre aceasta am făcut cunoscut prin scrisoare vizirială și Valiului de Ianina, precum prin aceasta vă înștiințez pe Escelența-Voastră.

(s.) «Saafet».

Orașul Neveasta așezat, după cum spuserăm, în munții Vuci, este unul dintre orașele armânești cele mai frumoase din Turcia. Zidirile sunt toate curate și mari, având două și chiar trei etaje. Locuitorii se înmulțesc din cauza liniștitei vieți și a bunului traiu, și de aceea, la câți-va ani, unii din ei pleacă cu familiile și merg de populează și cresc și alte centruri armânești din apropiere și depărtare. Imprejurul orașului Neveasta, și anume la sud, la nord și la nord-est sunt trei orașe:

Vértolam sau Vertalom, *Ecşisu* şi *Zelenii*, în care, printre alte naţionalităţi se găsesc şi vr'o 700 de Voscopoleni; ear la apus de Neveasta şi tot pe munţii Vuci sunt răspândiţi, cu turmele lor, mai bine de 1.000 de Fărşeroţi.

Drept la sud de Zeleni şi deci şi de oraşul Neveasta se găseşte puternicul oraş armânesc *Clisura* sau *Vlaho-Clisura* aşezat tot în munţi, lângă o însemnată strîmtoare, şi nu departe de un afluent al lacului Ostrovu. Clisura este locuită numai de Armâni, carii aici sunt în număr de 8.800 de suflete, dintre carii: 5.800 sunt Voscopoleni, ear 3.000 Fărşeroţi ceva amestecaţi şi cu Armâni din Pind şi Haşia, adică cu Epiriaţi. Clisurenii au două şcoale române, una de băeţi şi una de fete, precum şi o frumoasă biserică catedrală. În apropiere de Clisura, cam la răsărit, prin munţii dintre oraşul de bălciuri Kailar şi oraşelul Emboria, precum şi printre satele Nalbankioi, Hasan-kioi şi Ineli mai trăesc vr'o 900 până la 1.000 de Fărşeroţi, carii stau în strînse legături de comerţ şi de cultură cu conaţionalii lor Clisureni.

Armăncă din Vlaho-Clisura.

La apus de Vlahoclisura, şi aşezat pe un promontoriu al lacului Castoria se găseşte oraşul *Castoria*, a căruia populaţie este un amestec de mai toate naţionalităţile din Turcia. Armânii sunt şi ei aici în număr de peste 1.200 de suflete, din tribul Voscopolean.

Scoborând la sud pe şoseaua ce duce la Hrupiştea, intrând apoi în lunca fluviului Bistriţa, şi, lăsând Bogagicu la stînga, ear Lapsişta la dreapta, dăm, după ce luăm drumul

spre sud-est, de comuna armânească *Seatișteea*, care are 2.000 de locuitori din tribul voscopolean, în deosebi de Seatiștenii vechi, adică originarii acestui oraș, carii sunt vr'o 11 000 și aproape grecisați. Dacă nu Seatișteanilor originari, cel puțin Voscopolenilor din nou veniți le-ar trebui cât de curând o școală română, de oare-ce și ei sunt amenințați de grecisare, sub ochii autorităților turcești, care se vede că nu înțeleg încă pretutindeni paralelismul, ce există între interesele imperiului și cauza culturală a Armânismului. Vechii Seatișteni fac parte din tribul Gramostean, la care îi voiu și număra, deși Pouqueville constată că, încă de pe la începutul veacului acestuia, căpiteniile orașului aveau sentimente grecești. Tot așa de sentimentalizați pentru crearea Greciei moderne erau și Epiriații, și Fărșeroții, și Olimpianii ai cărora urmași însă se luptă astăzi cu căldură, pentru crearea școalelor române și pentru redeșteptarea națională și culturală a poporului armânesc. Urmașii acelor vestiți *armatoli* și *căpitani*, carii 'și-au vărsat sângele pentru independența Greciei, adică pentru o cauză care nu era nici-decum a neamului armânesc, au înțeles astăzi că adevărata lor cauză este sprijinirea din răspuțeri a existenței imperiului Otoman, pentru ca sub ocrotirea Sultanului să-și recâștige perdutul drept, de a se închina lui Dumnezeu și de a se înțelege cu copiii și cu soțiile în limba lor străbună armânească. Grecisarea Seatiștenilor nu este definitivă de asemeni, căci între ei există astăzi și o partidă care cere cultură românească. De aceea și eu îi voiu număra la Grămosteani, fără să mă tem că voiu face o încărcare în socoteli. Orașul Seatișteea își a luat numele dela locul secetos și lipsit de apă, adică setoșat, pe care se găsește aședat. Poziția muntoasă și aședarea orașului acestuia am descris-o deja mai sus după Pouqueville. Bărbații și femeile poartă toți nume armânești. Femeile sunt împodobite cu niște lungi și frumoase ștergare, țesute de ele înseși, ștergare, care numai grecești

nu sunt. Eleganța femeilor Seatistene este cunoscută în Turcia. Casele din acest oraș sunt mari, curate și frumoase, ear locuitorii lui sunt știuți ca oameni veșeli și glumeți. Armânii din orașele și comunele vecine se încuscresc bucuros cu Seatisteni pe carii îi știu și îi țin de Armâni; îndată însă ce i-ar ști sau numai i-ar crede de alt neam, nu s'ar mai încuscri cu ei. D-l I. Caragiani ¹⁾ dă populația Seatistei ca fiind de 15 până la 20 de mii de suflete, dar după informațiile mele proprii acest însemnat oraș nu are, după cum arătaui, decât 13.000 de suflete și anume 2.000 de Voscopoleni și 11.000 de Gramosteani.

Terminând socotelele asupra grupului Voscopolean găsim cifra de 140.750 suflete, fără să fi luat în număratoarea noastră o bună sumă de Armâni din acest trib, răspândiți prin atâtea sate pomenite, locuind când cu Turci, sau cu Albanezii trecuți la Islamism, când împreună cu Bulgarii, fără însă a se încuscri cu ei. Nu cred, prin urmare, că cititorul n'ar găsi cu cale, de a lua cifra de 142.000 ca cea din urmă, pentru tribul Voscopolean, de și ea este departe de a fi esactă, căci Voscopoleni sunt încă mulți în Turcia, și tribul se socotește la cel mai puțin 160.000 de suflete, dar eu nu am primit ca bune decât informațiunile și notele ce mi s'au confirmat din mai multe părți și în acelaș fel.

Din grupul Voscopelean mai sunt încă mulți Armâni amestecați cu frați de-ai lor din alte triburi în Rumelia și în Bulgaria, pe carii în treacăt îi vom arăta, tot după informațiile din fața locului primite, însă fără a'i lua în socotelele noastre. Un mare număr se află în *Filipopol*, în *Eski-Sagra*, în *Tatar-Basargik*, în *Şirpan*, în *Şaskioi*, etc., număr care s'ar fi ridicând peste 16.000 de Armâni din mai multe triburi. La sud-vest de Filipopol este cunoscuta comună Voscopoleană *Peștera* cu mai bine de 2.800 de suflete; ear în apropiere

¹⁾ *Studii istorice as. Rom. d. Pen-Balcanică*, pag. 113.

și la sud de Peșteră se află satele: *Făina*, *Ostrița*, *Cepeli*, *Crotna*, *Ineli* și altele, iarăși cu vr'o 2.000 de locuitori armâni. Pe lângă stația *Sarambei*, pe linia ferată spre Sofia, la apus de Tatar-Basargik, se mai găsesc patru sau cinci pozițiuni ocupate de Armâni. De asemeni în satul Leșani sau Leșani și prin împrejurimile acestui sat se găsesc mulți Fărșeroți și Gramosteani. Tot în munții Rodop din Rumelia, unde se află satul Leșani, se mai găsesc sate armânești curate, ear altele cu Bulgari și Armâni împreună-trăitori și anume: *Costandova* sau Costandova, cu 250 de armâni nomazi, însă nu se poate spune de sunt Fărșeroți, Grămosteni sau Epiriați; *Doreova* cu 300 de Armâni, *Otlogea* cu 250, *Por* cu 350, *Eni-Mahala* cu 200 și *Bachița* cu 450. Acești din Bachița sunt Gramosteani, ear cei din Doreova și Otlogea sunt Fărșeroți. În apropiere de orașul Dubnița din Bulgaria pot numi două sate în care Armânii se găsesc în bun număr: *Beș-Bunar* pe muntele Rilodagh cu vr'o 500 de Armâni trăitori cu Bulgarii împreună și *Gorna-Bania* cu vr'o 350 de Armâni. Mai la nord la Dubnița cade orașul *Samacov* în care trăesc mulți Armâni. De asemeni mi se scrie că numeroși sunt Armânii la *Köstendil*, la *Radomir* și între aceste două orașele, mai ales prin munții Coniavo.

La *Kuciuk-Kainargi* (= Șipotul-mic) precum și la *Buiuk-Kainargi* (= Șipotul-Mare) la *Pasargik* zis de Bulgari Dobriș, se găsește de asemeni un mare număr atât de Armâni, cât și de Români. Orașelul *Cranova*, care cade cam la jumătatea drumului dintre sudul Dobrogei și Șumla, sau chiar între Mare și Dunăre, e locuit pe jumătate de Români și pe jumătate de Bulgari. Și mai sunt încă multe sate din Bulgaria locuite de Români, precum: *Tatarița*, *Vadomir-din-Vale*, *Vadomir-din-Deal*, tot pe drumul spre Șumla, *Kadikioi* și altele. De sigur că, asupra armânilor din Rumelia precum și asupra aceloră din principatul Bulgariei, dintre carii mulți se găsesc și în *Sofia* și încă în mai mare număr pe valea

Ischerului de-alungul acestui afluent al Dunărei, ar trebui să se facă o cercetare amănunțită. Aceștia din urmă, adică cei de pe Ișker sunt Români, ear nu Armâni. Indicațiunile ce noi dădurăm aici vor putea servi ca puncte de plecare, pentru acei carii s'ar însărcina cu o asemenea cercetare, în care, bine înțeles, atunci nu trebuesc perduți din vedere nici Armânii și Românii de pe tot țărmul drept al Dunărei, pe unde ei sunt foarte numeroși. Nu mai puțin trebuie și se cuvine a se face o amănunțită cercetare asupra Armânilor și Românilor din regatul Serbiei în care ei se găsesc în considerabil număr. Notabilii din Belgrad, din Niș, din Caraguevaț și alte orașe mari sunt Armâni, și averile mari din Serbia se găsesc în mâinile lor. Ei ocupă o întinsă parte a Serbiei, precum arătarăm, patru mari ținuturi și anume : Kupria, Pojarovaț, Negotin și Zaiciar, ținuturi aproape armânești și românești. Dar și în afară de aceste ținuturi, ei se găsesc de asemeni în mare număr. Cei carii se vor ocupa cu numărătoarea Românilor și Armânilor din Serbia, datori vor fi să nu uite pe *Țințarii* din Bosnia și Herțegovina, despre carii până acum se știe prea puțin.

Dacă cititorul va fi urmărit cu harta în mână, numărătoarea triburilor descrise până aici, se va fi încredințat deja, că toți cei carii vorbesc despre Armânii din Turcia de Europa, sunt și nedrepti și neesacți când se ostenesc a'i arăta lumii că alcătuind grupe și insule etnice deosebite, separate și îndepărtate unele de altele. Am vădut că tribul Megleniților se atinge de toate părțile cu Armânii din alte triburi; am vădut de asemeni că Epiriații din munții Pindului, din Epirul-de-jos și de prin alți munți și regiuni se ating cu Meglenii, cu Gramostenii, cu Albanovalahii, cu Olimpianii precum și cu Voscopolenii. Cât despre acești din urmă i-am întâlnit pretutindeni în Turcia Europeană, servind, ca și Fărșeroții, de legătură între toate ramurile poporului armânesc. Din descrierile ce vor urma și asupra triburilor Olimpian, Gramostean,

Fărșerot și Albanovalah sau Arnăuclean adevărul acesta va deveni din-ce-în-ce mai evident, și cititorul va câștiga convingerea, că numai cei interesați și cei neștiutori sau neîndestul de știutori ai lucrurilor din Peninsula-Balcanică, încearcă a nega continuitatea teritorială a triburilor ce la un loc alcătuiesc neamul armănesc.

XVIII

MUNȚII GRAMÓS SAU GRAMOSTA ȘI FLUVIUL BISTRIȚA. NUMĂRĂTOAREA TRIBULUI GRAMOSTEAN: NICOLIȚA, GRAMOSTA ȘI LINOTOPEA. GRAMOSTEANII DIN NIJOPOL ȘI DIN ORAȘELE MARI: GHEORGEA, CONSTANTINOPOL, SALONIC ȘI SEATISTEA. FETIȚA, DIMINICU, DENISCU, PELICADI ȘI ALTE SATE GRAMOSTEANE. HRUPIȘTEA, BLAȚA, BELCAMEL, NEGOVAN ȘI ALTE SATE GRAMOSTEANE. SELFIGÈ SAU SERVIE, CASTAÎIA ȘI SATELE DIN ÎMPREJURIMI, NIAUSTA ȘI SATELE APROPIATE, GRAMATICU. TRIBUL SĚRCĂCIANILOR SAU SĚRĂCĂCIANILOR.

Acum vine rîndul grupului Gramostean spre a fi numărat. Matca și obârșia acestui trib este puternicul masiv Gramosta, pe care l'am cunoscut cu ocazia descrierii drumului spre Gheorgea și Voscopol. Din muntele Gramosta sau Gramos, izvoarește rîul Devol ale căruia țărmuri și împrejurimi, după cum vedurăm, sunt locuite de Armâni până la vîrsarea lui în fluviul Ljumi-Beratit și, de asemeni vedurăm, că chiar acest fluviu își urmează cursul prin armănescul ținut al Muzachiei. Tot din muntele Gramosta izvoarește și fluviul Bistrița, care în loc să pornească spre nord ca Devolul, apucă mai înainte spre răsărit, apoi se înclină spre sud-est, trecînd pe lângă Hrupiștea, Bogacicu, Lapsiștea sau Naselica, Seatiștea și pe lângă părțile locuite de Armânii Venđi, apoi, între pomenitele sate de Epiriați: Robari, Pi-

niari, Guruna etc., tae printre ramurile răsăritene ale Pindului drept spre răsărit, și după puțin apucă spre nord-est pe lângă satele epiriate Velenđa, Paleocastru, Paleohori etc., apoi mai departe pe lângă orașul Veria, locuit de Olimpiani, și merge de se varsă în golful Salonic, după ce trece prin ținuturi tot armânești.

În munții Gramosta, tribul ce și-a luat numele de la acești munți avea la începutul secolului nostru trei mari orașe de câte 35 și 40 de mii de locuitori: Nicolîța, Gramosta și Linotopea sau Linotopea, dar tustrele avură aceeași amară soartă ca și minunatul oraș Voscopol, și aproape în acelaș timp. Astăzi *Nicolîța* nu are decât 1.250 de locuitori, *Gramosta* 780, ear *Linotopea* numai 350 de locuitori Armâni. În acest din urmă fost mare oraș sunt și câte-va familii de Albaneji musulmani, carii însă, ca și concetățenii lor Armâni, merg, pe le anumite sărbători, la o mănăstire creștină ce se află mai de-vale de Linotopea, și aprind pe la icoane lumînări pentru liniștea sufletelor acelor Armâni, carii 'și-au vârsat sîngele și au perit apărând de nenorocire orașul lor, azi în ruine, ca și Nicolîța și Gramosta.

Orășelul gramostean *Nijopole*, de lângă Bitule, ne este cunoscut deja și știm că are 3.900 de locuitori, că în *Gheorgea* între cei 5000 de locuitori armâni, 1.000 țin de grupul Gramostean, că în *Constantinopol* între 15.000 Armâni, 1.500 sunt Gramosteni; că între cei 12.500 Armâni din *Salonic*, 3.000 țin de grupul ce cercetăm, precum știm că

Armân Gramostean.

în *Seatiștea* avem 11.000 Grămosteni, dintre cei 13.000 de Armâni aflați în acest oraș.

Tot de tribul Gramostean țin comunele: *Fetița*, nu prea departe de Vodena, cu 1.100 de locuitori și cu o școală română de băieți; *Diminicu* cu 370 de locuitori; *Deniscu*

Familia unui Celnic gramostean din Tërrnova.

cu 1.850 de locuitori, ocupați cu economia de vite și cunoscuți prin minunata urdă ce știu a face, și *Pelicadi*, aproape de Gramosta cu 330 de Armâni Gramosteani. În orașelele *Darda*, *Bicliștea*, *Rapsiștea*, *Bogacicu* și *Lapsiștea* sau *Naselița* se găsesc ca vr'o 1.750 de Gramosteani împreună-trăitori cu Turci

și Albaneji; ear în satele: *Areza*, *Sinica*, *Chiuteza*, *Zeta* și *Baban*, toate pe râul Devol, împreună cu Albaneji trăesc și vr'o 800 de Armâni, carii țin tot de tribul gramostean.

La sud de lacul și orașul Castoria cade orașelul *Hrupistea* cu 1.950 de Armâni, înzestrați cu două școli române una de băeți și una de fete, și cu o frumoasă biserică, la înfrumusețarea și înzestrarea căria au contribuit și câte-va doamne din București; ear la sud de marele oraș Vlaho-Clisura se găsește *Blafa* (adecă Vlahia) cu 2.480 de Armâni, carii încep a se întoarce cu inima cătră cauza culturală a armânismului. Castoria și Clisura, Hrupistea și Balața, patru orașe aședate în munți și la încrucișări de drumuri însemnate, alcătuesc un quadrilater de mare valoare strategică, avându-și fața către sud și reazemul pe Castoria și Vlaho-clisura, din care causă el s'ar și putea numi *cuadrilaterul Castoria-Clisura*. Ca susținere, acest quadrilater ar putea avea, în afară de pomenitele comune armânești Pisuderi și Neveasca, încă alte două comune puternice: *Belcamen* cu 3.700 de locuitori gramosteani și *Negovan* cu 1.780 de locuitori Armâni din acelaș trib, ambele aședate în munți cumpliți și înzestrate cu câte o școală românească de băeți. Intre quadrilater și între comunele numite în urmă cad satele: *Vlaca*, *Slivenii*, *Vișana*, *Băbșorii*, *Rodnicu*, *Băbuși* și altele cu v'ro 800 de Armâni; în lăuntrul quadrilaterului sunt sate cu Armâni: *Comanicou*, *Țupânești*, *Cripiani*, *Druliștea*, *Dupianii* etc. având 700 de Gramosteni; ear la sud de quadrilater sunt: *Marcovenii*, *Pecști*, *Vicanii*, *Servadi*, *Șișanii*, *Pelica*, *Coturi*, *Lacomii*, *Crimini*, *Burgași*, *Cotili* și încă alte sate cu mai bine de 2.000 de Gramosteni.

La răsărit de Seatistea pe dreapta fluviului Bistrița, și la nord-vest de orașul olimpiat Livadia sau Vlaholivadia, cade orașul gramostean *Selfigè* sau Servia cu 2.000 de locuitori ¹⁾;

¹⁾ Gust. Weigand: *Die Sprache der Olympo-Wlachen* etc. Leipzig 1888, pag. 13.

ear drept la sud de acest oraș se află comuna armânească *Castañia* cu 690 de Gramosteani. În apropiere sunt satele: *Neohori*, *Valtu-mare*, *Valtu-mic*, *Crinichi*, *Graciani*, *Pa-leograciani* și altele, iarăși cu vr'o 400 de Armâni pe carii

Armâni din Castañia.

ii numărăm la tribul gramostean. La răsărit de lacul *Ostrovu* și la nord de *Veria*, cade orașul *Niausta*, sau *Niaugusta* (adecă *Augusta-Nouă*), sau *Agostos* pe turcește, cu 1.270 de Gramosteani, și împrejurul acestui oraș sunt satele:

1. *Nenișescu*. — *Dela Românii din Turcia Europeană*.

Samarinova, Cutica, Rupani, Vlaha, Galațiana și altele cu vr'o 460 de Armâni; ear între Niausta și lacul Ostrovu cade frumoasa comună *Gramaticu* sau Gramaticvu, cu 750 de locuitori și cu o biserică românească, și cu o școală de băeți bine populată.

Adunând numărul locuitorilor aflați în orașele, comunele și satele de mai sus găsim 47.960, adecă, pentru a avea o cifră rotundă, 48.000 de suflete ce țin de tribul gramostean și pe care o vom păstra ca ultimă.

Fiind însă că ne mișcăm atâta prin munții dintre Veria, Niausta, Gramaticu și orașul de bălciuri Kailar, pomenit deja, suntem ținuți a zice câte-va cuvinte și despre un trib armânesc, cunoscut sub numele de *Sêrcăciani* sau Sêrcăciani, trib ce locuește tocmai pe plaiurile și piscurile masivului acestuia numit adesea: munții Veriei. *Sêrcăciani* se pare că sunt mai mult Epiriați, de oare ce ei își au origina în marea comună *Sêracu*, de care s'a vorbit mai sus, de unde s'au espatriat, de mai mult timp înainte și anume: de mai bine de un secol. Ei sunt păstori și conduc foarte numeroase turme de oi și capre, deosebit că au vite mari și cai. Numărul oilor și caprelor ce au *Sêrcăciani* se zice că ar fi trecând peste 60.000 de capete; ear numărul acestui trib păstoresc, care se va socoti la neamul Fărșeroților, trece peste 14.000 de suflete. Eată ce zice despre ei Aravantinos ¹⁾ la cuvîntul Σαρακατσάνι sau Σαραπετσάνι: «Păstori trăitori sub corturi, originari din comna Sacareții (!) «din ținutul Valtos ²⁾, de unde străbunii, lor *locuind cu alți «conașionali*, s'au espatriat alegându-și viața păstorească. «Printre păstorii cu corturi *din Grecia* se deosebesc trei «feluri: *Sêrcăciani*, *Peceaniani* (carii ca cei d'ântei se trag «din satele Pestiani din Giumerca) și *simpli Valahi*, cei carii

¹⁾ Op. cit., pag. 146—147.

²⁾ Adică Valtu sau Balta, ținut între Acarnania și Etolla, țări numite altădată Anovlahia, și locuite și astăzi de Armâni.

«s'au espatriat din *Sëracu* și carii sunt mai puțini barbari
 «de cât cei-lalți nomađi. Deosebiți de aceste trei soiuri de
 «sus sunt Alvanitovlahii numiți *Garagunizi* sau *Coracunzi* ¹⁾,
 «carii vorbesc limbele valahă și albaneză și carii sunt mai
 «barbari și mai sêlbatici de cât cei-lalți. *Aceștia arată*
 «*o atât de mare aversiune către nația grecească, în cât*
 «*Grecii n'au pervenit nici odată să se încuscrească cu ei.*
 «Acest neam păstoresc și rêsboinic, adecă a acestor din urmă,
 «locuește vara prin niște locuri din Albania, protejat de *Al-*
 «*banoturci*, Agale și Bey, cătră carii plătește o dare deter-
 «minată. Ei sunt în număr de peste doua mii de familii. În
 «satele dela *Primetli*, *Frașari*, *Costreși*, *Zargani* și altele sunt
 «destule familii de asemenea Valahi, carii locuesc împreună
 «cu alții fără a se amesteca. Se mai zice că Albanoturcii,
 «carii locuesc prin aceste sate și-ar fi trăgând origina din a-
 «ceastă gintă (de Valahi) și că s'au turcit cu vr'o câte-va vea-
 «curi mai nainte.» Din pasagiul acesta vedem că Aravan-
 tinos, ocupându-se de Sêrcăciani, vorbește în același timp
 despre mai multe triburi armânesci, pe care le cam încurcă.
 Ceea-ce este lămurit e faptul că Sêrcăcianii se trag din comuna
Sëracu, după cum ne spune și la cuvântul *Συρράκων* (vol. II
 pag. 163—164, tot Chrogr. Epir. etc.) unde ne și arată că
 emigrarea Sêrcăcianilor din zisa comună armănească a avut
 loc în veacul al 18-lea. Cuvântul *Sacareșiani* nu este decât
 o metatasă, eâr numele de comună *Sacareși* pare a fi mai
 mult o invenție menită a justifica metatasa *Sacareșiani*; de
 și de alt-fel, e drept că în ținutul Valtos, adecă Valtu sau
 Balta din Grecia, au locuit și locuesc încă foarte mulți Ar-
 mâni. Confusie face de asemenea Aravantinos între Sêr-
 căciani și emigrații din comuna Sëracu pe carii îi numește
 «simpli Valahi» «mai puțini barbari decât cei-lalți nomađi»

---

¹⁾ De fapt ei se numesc Caraguni, și sunt Albanovlahii sau Arnăuchenii, dar numele acesta se dă și locuitorilor din unele sate ale tribului olimpian.

pe când Sărcăcianii nu sunt decât tocmai emigrații din Săracu, căci la cuvântul Σαρράκιον spune ritos și lămurit că: «din Săracu în veacul trecut, plecând câți-va păstori au format ginta nomașilor carii se numesc Sărcăcianii.» Dar Pe-

Familie armână din Negovan.

ceanianii (Πετσανιάνοι) sau Pețenianii din satele Pestani din *Giumerca*, ce trib armânesc să fie? Numele este atât de asemănat cu cel al Pecenegilor! Totuși mai la vale vom avea ocazia a vorbi despre Armânii aceștia din «satele Pestiani.»

Cât despre *Garagunizi* sau *Coracunzi*, lucrurile sunt lămurite, căci aceștia nu sunt alții, decât Armânii Arnăucheni, pe cari cei-l'alți frați ai lor îi numesc *Caraguni*, cuvânt ce se zice că ar fi alcătuit din vorba turcească *cara* (= neagră), și vorba armânească *guna* (= manta sau sarică). Deși cu alcătuirea aceasta turco-armână a cuvântului Caragun, nu mă învoesc, nu e mai puțin adevărat că numele acesta se dă Albanovlahilor. Vom vedea mai târziu că în Albania sunt sate numite Caraguni și locuite de Armâni, ear una din peninsulele ce formează Lagunele de Avlona are un promotoriu numit Coracunzi sau Coracunizi.

Caragunii deși ar fi «mai barbari și mai sălbatici» decât ceilalți Armâni, dar totuși ei vorbesc pe lângă limba valahă și pe cea albaneză, ceea ce explică cauza pentru care Pouqueville unde îi întâlnea îi lua drept Albaneji. Foarte prețioasă este mărturisirea că acești «sălbatici» Caraguni, au atâta aversiune cătră Greci, încât nu primesc cu nici un chip a se încuscri cu ei, ca unii cari *nu sunt de acelaș neam*, mărturisire făcută de un Grec, și încă de cel mai mare istoriograf al Greciei moderne. Noi am afirmat în mai multe rânduri că Armânii nu se încuscresc cu alte neamuri, fie ei în Macedonia, fie în Epir și Tesalia, fie în Albania, cum vedurăm că fac și Caragunii Albanovalahi, și când lucrul acesta este afirmat și de Greci, atunci ori-cine poate vedea cât de definitivă ar fi grecisarea Armânilor. Faptul că Armânii au luat o atât de mare parte la crearea Greciei nu dovedește că ei nu s'ar fi știut pe sineși de Armâni, sau cel puțin de negreci, ci dovedește pur și simplu că poporul armânesc, orbit, ca și cel albanez, de fosforicile licăriri ale clenismului, nu își înțelegea încă interesele și nu pricepea, că numai sub părinteasca ocrotire a Sultanului și la umbra drapelului pe care stă semiluna și luceafărul, el putea ajunge la libera cultivare a legii lui și a limbei lui străbune, precum și la deplina lui conștiință de fiu, de carne și sânge

al marelui popor, care a dictat legi, civilizație și cultură lumii întregi. Acum însă, poporul Armănesc, cu toate triburile din care se alcătuește, s'a desmeticit, a eșit din buimăceala în care îl aruncase clerul grecesc și să știe pe sineși de ceea-ce este, de un lăstar crescut din rătăcina romană. Acum poporul armănesc a ajuns la conștiința lui de neam de viță latină. Pot de-acum Grecii și clienții panellenismului să-i declare și să-i socotească cât vor voi de Greci, și pot să zugrăvească charta Turciei de Europa cu culoarea grecească. . . . Atâta mângâiere le-a mai rămas.

XIX

NUMIRILE ALBANIEI ȘI ALE POPORULUI ALBANEZ. HOTARELE ALBANIEI ȘI STRÎMTAREA ACESTOR HOTARE DE CĂTRE PRETENȚIILE GRECE, SÊRBE ȘI BULGARE. LACURILE ȘI FLUVIILE ALBANIEI. ÎMPĂRȚIREA ADMINISTRATIVĂ A ALBANIEI ȘI ÎMPĂRȚIREA EI DUPĂ TRIBURI, DUPĂ LIMBĂ ȘI DUPĂ RELIGIE. ISTORIA ÎN SCURT A ALBANIEI ȘI NUMÉRUL ALBANEJILOR. PRODUȚIUNILE ALBANIEI. RĂZBUNAREA, PLECHESIA ȘI LEGILE LUI DUCAGIN. OSPITALITATEA ȘI RĂZBUNAREA. DORUL DE VITEJIE. CREȘCEREA COPILULUI ALBANEZ. PREOTUL ȘI HOGEA LA ALBANEZ.

E bine ca mai înainte de a arăta și număra tribul Arnău-
chean să cunoașcem Albania, adică țara în care trăește acest
puternic trib armânesc, precum și pe poporul Abanez cu
care Albanovalahii împreună-viețuesc și cu care au comune
o mulțime de porniri și virtuți, precum și unele datine, su-
perstiții și credințe.

Albanejii numesc țara lor: *Șchiupnii* sau *Șchiperii*, Turcii
o numesc *Arnautluk*, Armânii îi zic *Arbinișie*, ear Grecii:
Alvania. Albanejii esplică numele patriei lor prin cuvîntul
Șchișe, care însemnează: aquilă, și deci Șchiperii, ar fi în-
semnând *patria aquilelor*. Că poporul albanez e îndrăzneț
și răsboinic, un popor cavaler este neîndoios. Albanejii
se numesc pe sineși *Șchipetari*, Turcii îi numesc *Arnaut*,
Armânii: *Arbineși*, ear Grecii: *Arvaniti*. Limba albaneză

(= Şchiup), dacă s'ar scoate din ea elementele turce, armâneşti şi greceşti, ar rămânea neînruită cu limbele vorbite în Europa, şi totuşi ea nu poate fi decât limba unuia sau a mai multor triburi ale vechiului popor tracic, care a fost odată răspândit peste întreaga Peninsulă-Balcanică, şi care el însuşi nu poate fi decât o ramură a marelui popor al Celţilor, din care făceau parte şi Dacii.

Albania, adică provincia cea mai de apus a Turciei de Europa, se mărgineşte la sud cu Grecia şi golful Arta; la nord cu Montenegro, Herţegovina şi Serbia; la apus cu Marca-Adriatică şi Marea-Ionică; la răsărit graniţa Albaniei ar fi o linie, ce ar trece prin coastele apusene ale Pindului, prin munţii Gramosta, prin munţii Petrina, prin munţii Dibrei, pe la Costivar, Üskiup, Kiupriulu, Priserena şi Priştina. Bulgarii însă, pentru ca să cadă Ohrida şi Struga în raza pretenţiilor lor asupra Macedoniei, împing Albania la apus şi susţin că această ţară ar începe de la vestul Strugei sau, mai bine zis, de la Kiafthan, adică Pasul Cornului. Sârbii o strîmtează de la nord, ear Grecii de la sud şi susţin că Epirul de jos nu ar ţine de Albania.

Ţara e în genere muntoasă. Cele trei mari lacuri: cel de Scutari, cel de Ohrida şi cel de Ianina, pe lângă că întru-muşează această minunată ţară, o fac să fie foarte avută în pescărie, care se practică şi pe coastele Adriaticei şi ale Ionicei. Patru mari fluvii cu o sumă de afluenţi udă interiorul Albaniei: *Vjosa* sau Voiusa, care izvoreşte din munţii provinciei Zagori şi anume de lângă Vovusa sau Băiasa cunoscută nouă, şi se varsă în Adriatica prin lagunele Gruka, la nord de Avlona sau Valona, trecând prin provincia armânească Malacastra; *Ljumi-Beratit* sau Semenî, care primeşte pe cunoscutul riul Devol, şi, după ce trece prin provincia total armânească Musachia, se varsă tot în Adriatica nu departe de Fieri, pe armânesce Fereca, oraş pur armânesc; *Scumbi*, care izvoreşte din munţii Odonişta, trece pe lângă Elbasan, pe

lângă Pechini sau Pecheni, și se varsă în Adriatica la apus de acest din urmă oraș și la sud de Cavaia; al patrulea fluviu este *Drinul-Negru*, care își are izvoarele în lacul de Ohrida și se varsă în mare nu departe de orașul Scutari sau Scodra. Cele d'ântei trei fluvii curg mai numai printre sate, cătune și comune de-ale Armânilor, ear pe alocurea udă provincii curat armânești.

După împărțirea administrativă a Turciei, cea mai mare parte a Albaniei cade în vilaietele de Ianina și de Scutari, ear o parte mai mică în vilaietele de Monastir și de Cossovo. Luată Albania ca un tot, după poporul original al ei, ea se împarte în Malisia, Ducagin și Mirdita la nord; Dibra-de-Sus și Dibra-de-Jos la răsărit; Musachia și Colonia la centru; ear la sud: Ciamera, Liapuria, Zagori și Suli. Malisia și Ducagin cuprind o sumă de triburi cu șefii (= bairactari) lor deosebiți și cu consiliile (= plechesia) lor independente. Dintre aceste triburi vom numi vr'o câte-va: Hoti, Gruda, Șoși, Șala, Zadrime, Bërđiță, Mirdita etc. Tribul Mirdiților este unul dintre cele mai însemnate, având privilegii speciale;

ear triburile de la munte sunt Maliși, sau cum îi numesc Armânii: Malisorii. După limba grăită Albanezii se împart în Gheghi și Toschi sau Tosci. Gheghii se găsesc în Albania superioară și în o parte din cea de mijloc, Toschii în Albania inferioară, mai ales. După religie Albanezii se împart în musulmani, catolici și ortodocși. În Albania de nord ei sunt catolici, în Albania de sud ortodocși, ear Musulmanii-Albani sunt răspândiți peste toată țara și alcătuiesc o jumătate din

Albaneză catolică de pe lângă Scutari.

poporul Albanez. Totuși sentimentul religios la Albanez este puțin dezvoltat, ear cel de patrie și de independență este, din contră, aproape singurul îmbolditor în viață. Adesea se aude chiar Albanezul din popor zicând: *fëa Schiupetarit aşt Schipetaria* adică: religia Albanezului este Albania.

În vechime o parte din Albania era cunoscută sub numele

Albaneză musulmană
din Scutari.
(În interiorul casei.)

de Illyria, ear cea-laltă parte sub numele de Epir. Pe timpul lui Filip II, regele Macedoniei, cădu sub stăpânirea acestui bărbat o bună parte din Albania, ear în timpul lui Alecsandru-cel-Mare se plecâ mai toată brațului acestui puternic cuceritor. După moartea lui Albania redeveni independentă. Albanezii revendică însă în Alecsandru-cel-Mare pe eroul cel mai de frunte al neamului lor, și nu fără dreptate. Mai târziu regina Teuta, a Illyriei, fu învinsă de armele republicei romane la Alessium, pe la 228 în. d. Christos, și silită a plăti tribut. Consulul Paul Emilian supuse la 219 în. d. Chr. o mare parte a Illyriei. La 168 în. d. Chr. Paul Emilian Macedonicus, fiul celui de sus, câștigă celebra bătăie de la Pydna; ear pretorul L. Anicius

supuse definitiv toată Illyria. Epirul, între anii 295 și 272 în. d. Chr. era regat independent cu capitala Ambracia. Puțin timp după aceasta deveni republică federativă alcătuită din mai multe triburi, dintre care mai însemnate erau: Chaonii, Tesproții și Molossii. La 168 în. d. Chr. deveni și Epirul provincie romană. În timpul imperiului roman de Orient era împărțit în *Epirus nova*, coprinde țara de la gura Drinului până la capul Linguetta (= Glossa) și *Epirus vetus*, până la

golful Patras. În secolul al 13-lea țara aceasta deveni iarăși independentă până pe la 1432, când fu cucerită de Turci. Pe vremea lui Gheorghe Castriotul, cunoscut în istoria sub numele de Skenderbey sau Skanderbeg, între anii 1447 și 1466, Epirul făcu parte din principatul albanez peste care a domnit acest războinic neobosit; ear după moartea lui Skenderbey, Albania toată devine provincie otomană. Poporul Albanez din Turcia de Europa de astăzi are cel puțin 1.400.000 de suflete. Cea mai mare parte se găsește în Albania, dar Albanezii sunt numeroși și în Macedonia. Ei se găsesc în mare număr și în Montenegro, în Bulgaria, în Dalmația și în Hertegovina. Pe unde se găsesc Armâni se găsesc și Albanezi și vice-versa. Numeroși sunt Albanezii în Grecia de astăzi, unde ei nu sunt elenizați încă, și unde alcătuiesc mai mult de $\frac{1}{6}$ din populația noului regat. Iarăși numeroși sunt Albanezii în Sicilia și în Italia meridională, unde au fost duși din timpul cuceririi Illyriei și Epirului de către Romani. O mare emigrare a Albanezilor spre Italia a avut loc și mai încoace, pe timpul lui Gheorghe Castriotul, ear o alta, tot așa de mare, atunci când Albania deveni provincie otomană. Poporul albanez, la un loc, poate fi socotit cu siguranță la cel puțin 2.500.000 de suflete.

Albania are câte-va lunci și văi destul de fertile. Clima e dulce, în timpul ernei nu ninge, decât foarte rar. În schimb însă eara cad ploi multe, râurile și fluviile se umflă și cele mai multe debordează și strică semănăturile de toamnă. Din cauza aceasta, productivitatea țării este, în unii ani, foarte

Albanez musulman din
Scutari.

simțitor micșurată. Ceea ce produce Albania am văzut și când am vorbit despre orașul Scutari, putem însă aminti aici, că porumbul ei este de o bună calitate, are unt-de-lemn, în și tutun, precum și bumbac foarte bun. Unul din izvoarele de avuție mai de căpitanie este pescuitul, care dă mari cantități de pești gustoși, atât pentru interior cât și pentru export. Mulți și prin multe locuri se ocupă cu creșterea gândacilor de mătasă. Țara are multe și frumoase păduri, și se și face un mare export de lemnărie de ars și de construcție. De asemeni abundă apele minerale și minele, toate neexploatate. Industria se reprezintă prin fasonarea obiectelor indispensabile de lemn, de fer și de aramă. Armele albe însă se bucură de un mare renume, ca și pînzeturile din Albania și filigranele. Aceste din urmă produse sunt eșite mai mult din mânele Albanovlahilor și ale femeilor lor, căci femeia albaneză lucrează pământul, ear bărbatul este ocupat cu mănuierea armelor, cu cestiunile de onoare și cu vendeta.

Nu numai între triburi sunt răsbunări de săvârșit, ci și între indiviși și indiviși. Dacă bună-oară, un individ dintr'un trib, pentru o cauză oare-care, ucide pe unul din alt trib, rudele ucisului, și câte-odată chiar tribul din care ucisul face parte, trebuie, după datinile albaneze, să se ocupe cu urmărirea asasinului, sau cu urmărirea unui membru din familia acestuia; ear când ucigașul nu are rude, atunci răsbunarea se aruncă asupra unui membru al tribului din care ucigașul face parte. Se înțelege că acest din urmă trib, voind să apere pe membrul său, asupra căruia este să se exercite răsbunarea celuilalt trib, este silit să se pue în apărare și deci să stea neconținut gata de luptă, pentru casuri de vendetă, casuri care sunt cumplit de dese. Familia unui ucis, unui rănit sau unui ofensat nu recurge nici-odată spre a cere dreptate la autoritățile turcești, ci își face însăși dreptatea, prin răsbunare. Chiar pentru daraverele civile Albanejii nu se adresează la judecătoriile ottomane constituite, ci sunt ju-

decați de *consiliul bătrânilor* (= *plechesia*), de o adunare de fruntași ai tribului, și nu cum-va după un codice scris, ci după niște datine tradiționale, numite: *legile lui Ducagin*. Ducagin a fost unul din căpitanii vestiți ai lui Skenderbey și rudă cu acest principe. În Scutari, guvernul ottoman, a consacrat această datină prin faptul că a pus la dispoziția *consiliului bătrânilor* o sală chiar în tribunalul local și că plătește salarii *bairactarilor*, carii alcătuiesc acest consiliu. Pedepsele ce *Plechesia* pronunță sunt: amenzi în bani, amenzi în natură, (animale, produse etc.) arderea caselor vinovatului, desonoarea publică, adică: insultarea în public a condamnatului, luarea armelor, etc. Hotărârile date de *Plechesia* sunt fără apel și condamnatul se supune fără murmură. Cu brațele încrucișate pe pept osânditul stă și primește insulta publică sau privește arderea casei sale. Una din cele mai grele pedepse este luarea armelor.

Albanezul este foarte ospitalier. Se întâmplă câte-odată ca un ucigaș, în graba lui, să se refugieze chiar în casa ucisului, și deși familia acestuia îl știe

Albaneză din cantonul Mirdita.

de făptaș, el nu are a se teme de nimic. Din contra, este bine tratat și păzit cu cea mai mare credință, de urmărirea autorităților, ba chiar condus cu grijă până unde cere el. La despărțire însă i-se spune: «de-acum ferește-te tu și ai tei!» Și dacă acest ucigaș s'ar întoarce în comuna în care a făcut o

victimă, dar conducând pe un străin, adecă pe un oaspe, el este sigur de a nu fi atins de vendetă. Călătorul străin, când umblă prin părțile Albaniei de nord, unde aceste obiceiuri sunt mai bine păstrate, își ia de conducător un Albanez, care, după ce i-a dat cuvîntul său: *bessa-bess*, este

Albaneză ortodocă
(In interior).
Malesorcă.

dator să moară apărându-l. Dacă se întâmplă ca împreună cu voiajorul să fie ucis și Albanezul însoțitor, atunci familia Albanezului vine și cercetează cum a primit el moartea. Când glonțul este primit în spate, aceasta dovedește că el a fost laș, că nu a apărut în destul pe oaspe, și fapta lui e desaprobată, ear memoria lui este desprețuită. Dacă însă glonțul a fost primit în pept, atunci vendeta e teribilă, căci ea nu urmărește numai liniștirea sufletului ucisului prin sângele ucigașului, ci mai ales răsbunarea ospitalității ofensate. Când în unele familii bărbații sunt esterminați reciproc prin vendetă, atunci femeile iau armele și duc vendeta mai departe. In acest caz, de alt-fel foarte rar, nu se mai

păstrează datina, ca un bărbat să nu ridice mîna asupra femeii. In vendete se amestecă adesea și rugăciunile preoților, și nu rar se vede un albanez, care ingenunchind în fața icoanelor și aducînd daruri, zice cu foc: «Doamne... ajută ca glonțul meu să nu se peardă în zadar, ci să treacă prin inima inimicului!...». In afară de legătura de sânge, sau frăția de cruce, ce se contractează între doi bărbați, din timpul adolescenței, despre care s'a vorbit în treacăt și mai sus, legături foarte trainice se contractează și prin faptul ospitalității. Oamenii cari au stat împreună la masă devin sinceri și devotați amici, pentru că, zic ei: «cam hanghër

buc me criupiū» adecă: am mâncat împreună pâne și sare. Câte-odată cafeaua ține locul pânei și sărei, și luarea ei împreună de mai multe individe ce își sunt simpatice, dă naștere la toate strînse legături de amicie. Sentimentul ospitalității și datoriile ce țin de el fac însă ca une-ori să se ivească certe, sau cel puțin neînțelegeri între vecini; și eată cum: un Albanez are bună-oară unul sau mai mulți prizonieri, cari rămân de lucrează pămîntul și îngrijesc de nevoile casei, sub privigherea soției lui înarmate, pe când el pleacă spre a îndeplini cerințele vendetei. Casele din satele albaneze sunt destul de îndepărtate una de alta, și pămîntul dintre ele pe jumătate ține de un vecin, ear ceealaltă jumătate de cellalt vecin. Se întâmplă că vr'un prizonier fuge; cât timp se află încă pe pămîntul celui care i-a luat libertatea, femeea acestuia are dreptul a trage în urma fugarului, îndată însă ce acesta calcă pe pămîntul vecinului, ea nu mai are acest drept. Din acest moment prizonierul fugit devine oaspele vecinului la care și-a căutat adăpost, rămâne în casa lui cât dorește și e condus de el afară din marginile comunei sau ținutului cu toată paza. Din cauza acestor

Bey albanez-musulman din Dibra.

scăpări de prizonieri, după cum zisei, se nasc câte-odată certe, dar la vërsări de sânge nu se ajunge, căci tot Albanezul se ferește de a ofensa datorile ospitalității, chiar când prin ele i se pricinuește pagubă. Cu cât-va timp mai înainte prizonierului luat de un Albanez i se tăea capul, dacă până la un anumit timp nu izbutea ca ai lui să trimită prețul ce pusese pe capul lui acel care îl prinsese. Acum aceste moravuri s'au mai îndulcit la Albaneji, căci dacă prețul pus pe capul prizonierului nu sosește, atunci ei nu îl ucid, ci îl pun la munca câmpului, până ce prizonierul se răscumpără prin prețul muncii săvârșite. Dar dacă Albanejii s'au mai îmbunătățit și nu mai ucid pe prizonierul câștigat prin luptă, când acesta la termenul ficsat nu primește dela ai săi prețul răscumpărării spre a'l îmâna învingătorului său, tâlharii Bulgari și Bulgarii-turciți adevărat Pomacii tot sëlbatoci au rămas, și până astăzi încă nu esită a vërsa sângele nenorocitului călător, prins la vr'o strîmtoare de munți sau pe drumul din vr'o pădure, dacă la termenul hotărît nu poate da încă prețul răscumpărării Albanejii mai fac prizonieri prin ținuturile Dibra, unde ei trăesc până astăzi în neatârnavă față de autoritățile turce către care nici dări, nici feciori de oaste nu dau, dar în celelalte ținuturi, unde civilizația a mai pëtruns câte puțin, Albanejii au părăsit această datină. Și chiar acolo unde există ea are, la Albanez, o trăsătură de eroism și de voinicie bărbătească, căci prizonierul e luat după ce este învins în luptă dreaptă, și chiar după ce este învins e tratat cu o bună măsură de omenie. Pomacul practică acest lucru chiar în vilaietul Monastir, și chiar în vecinătatea orașelor mari, și cum? Abea au trecut câți-va ani, de când niște tâlhari Pomaci, au luat prizonier chiar de la marginea orașului Crușova pe un copil, care se juca cu alți tovarăși... Nu pe un bărbat care să se lupte, ci pe un copil al unei familii cu dare de mână, pentru ca să stoarcă o mare răscumpărare. Noaptea aruncară în curtea casei părinților o scrisoare

prin care cereau o neobicinuit de mare sumă de bani, ca preț pentru capul micului prizonier. Părintele lipsea de-acasă. Mama îngrozită și cu inima sângerândă alergă pretutindeni, dar nu putu, până la termenul fixat, a întocmi colosala sumă cerută. În noaptea zilei, în care se împlinise termenul, tâlharii aruncară în curtea casei părintești capul nenorocitului copil! Are ceva de omenesc o asemenea faptă? Albanezul nu se atinge de copii și de femei, de ființe slabe care nu se pot apăra. El esă cu arma în mână la drumul mare și se luptă, și nu rare-ori, cade el însuși în luptă. De sigur că și fapta lui e desaproabilă, dar nu scârboasă, căci e în ea o trăsătură de bărbăție, căci adesea Albanezul își plătește îndrăzneală cu prețul propriei lui vieți. Faptul însă, de a prinde și a ucide copii nevinovați, este pur și simplu o scârboasă lașitate.

Albaneză catolică din Scutari.
(Port de stradă).

Când un Albanez a căzut luptând ca să-și cucerească prizonieri, atunci familia și satul nu prea fac mare caz de moartea lui, căci se zice că 'și-a îndeplinit misiunea de Albanez, de a nu muri în pat ca ori-și-cine. Dorul de a face vitejii este acela ce stăpânește mai mult pe Albanez, și dacă în unele locuri îl vedem haiducind, apoi aceasta o face el mai mult spre a avea ocazie de a se arăta viteaz, decât pentru a se îmbogăți. Încă de copil ori-care Albanez e crescut cu armele în mână, și de la opt ani în sus el și începe a învăța mânăuirea armelor de foc, și, mai ales a ochi. Încă de mic el este deprins a fi frugal și cutezător, a 'și mulțami cu puțin trebuințele, dar a îndrăzni mult.

Minciuna este pedepsită la copii, de oare-ce tot Albanezul

trebuie să fie un om de onoare. El trebuie să știe a respecta amicitia și ospitalitatea și a nu rupe cuvântul de credință: besa-bes. Trădarea și lașitatea sunt considerate de Albanez ca păcatele cele mai joasnice. După ce un copil ajunge adolescent, sau

Țărani Albaneji catolici din Zadrime.

tînăr, este consacrat de părinți și de rude ca bărbat voinic și demn de a purta și mânui arma în luptă. Cu această ocazie, tinerul primit între bărbați, jură solemn că își va ține cuvântul pînă la moarte, că nu se va da îndărăt nici-odată, că se va lupta statornic pentru ai săi și că va răzbuna ori-ce insultă adusă familiei lui sau chiar satului. A-

ceastă datină se păstrează mai mult printre *Malisori*, adică printre țăranii Albaneji de la munte și printre *Mirdiți*, trib aproape independent, care își are principele său, numit Prenc Bib-Doda, aflător în Constantinopol. La consacrarea de bărbat voinic a tinerului Albanez se amestecă și unele datine de natură religioasă; ear câte-odată hoga, ori preotul ortodocs sau catolic, după cum candidatul de bărbat e musulman, ortodocs sau catolic, ține un cuvînt prin care în-

deamnă pe tineri la vitejie și arată că Dumnezeu a făcut pe om pentru ca să se lupte, pentru ca să apere onoarea sa și pe a celor slabi, pentru ca să-și ție cuvîntul dat și pentru ca să respecte amicia și ospitalitatea.

Preotul ca și hoguea are foarte mare putere în sat, nu doar pentru că Albanezul ar fi religios, ci pentru că el respectă pe oamenii cuminți și înțelepți și pentru că este foarte pornit a primi consilii. Nu e mai puțin adevărat că omului pus în capul unei comunități, ori-cât de mintos ar fi el, 'i se cere să fie și bărbat voinic. De aceea când trebuința cere, hoguea și preotul iau armele și luptă alături cu poporul, și nu se mai întreabă atunci de ortodocs, de catolic ori de musulman, ci fie-care se știe pe sineși de Albanez și dorește să moară ca Albanez. Sunt la poporul acesta, cu adevărat vrednic de a fi cunoscut, atâtea lucruri de desaprobat, dar și foarte multe de admirat. Harnic la muncă nu prea este Albanezul, însă când va ajunge și el mai instruit va fi neîndoios și harnic, căci nici azi nu se poate zice cum că ar uri munca, ci numai că dorul de a face vitejii îl oprește încă de a se uita la viața practică și de a o înțelege, așa cum se cere se fie ea înțeleasă în timpurile noastre. De-o bucată de vreme încoace Albanejii au început a eși din buimăceala în care îi aruncaseră popii greci și poftirile panelenismului. Ici și colo au început să se ridice dintre ei cărturari, ici-colo au început să se nască poeți carii cântă dorurile neamului și carii îi recheamă la conștiința națională albaneză. Intre cărturarii cei mai însemnați albaneji trebuie pomenit Christophoridi, nume ce se pronunță deja cu mult respect mai în toată Albania. Reposatul Christophoridi a îmbogățit literatura albaneză cu o sumă de cărți didactice și cu o mulțime de traduceri. Se spune, și încă cu certitudine, că între operele inedite ale lui Christophoridi se află și un voluminos și cât se poate de complect dicționar al limbei albaneze. Ar trebui însă ca institutorii armâni să cerce-

teze în ce anume mâni se găsește această însemnată lucrare a lui Christophoridi, ca să nu încapă cum-va în ghiarele popilor greci, carii ar face cu ea ceea ce au făcut cu tipăriturile armânesci, eșite din tipografiile dela Voscopole. Prea-sfințitul Filaretos dela Corița, despre a căruia dragoste pentru Albaneji vom vorbi în capitolul următor, a decretat încă dela 1892 că limba albaneză *nu există*. El ar fi deci, dintre popii Greci, cel mai interesat ca dicționarul pomenit să dispară.

XX.

ALBANOVLAHII. ARMÂNII GOGA. DIMITRIE BOLINTINEANU ȘI ALBANOVLAHII.
DIM. BOLINTINEANU, D-L M. E. PICOT ȘI AȘA-ZISA GRECISARE A ALBANOVLAHILOR.
INCERCĂRI DE GRECISARE A ALBANEJILOR. OCUPAȚIILE ARMÂNILOR DIN ALBANIA.
AVLONA ȘI SATELE DELA SUD DE VOJUSA. FĂRȘEROȚII DELA SUD DE VOJUSA.
ALBANOVLAHII DINTRE VOJUSA ȘI LJUMI-BERATIT, FERECĂ. FĂRȘEROȚII DIN
ACESTE LOCURI. ALBANOVLAHII MOHAMETANISAȚI ȘI ARAVANTINOS. VILARDI ORI
BERAT ȘI SATELE INCONJURĂTOARE SAU ALBANOVLAHII ȘI FĂRȘEROȚII DINTRE
LJUMI-BERATIT ȘI DEVOL. ELBASAN. TIRANA. CAVAIA ȘI PECHINI. DURAȚIU ȘI
SATELE INCONJURĂTOARE. DIBRA ȘI IMPREJURIMILE. COSTIVAR ȘI IMPREJURIMILE.
FĂRȘEROȚII DE PRIN LOCURILE ACESTEA. SCUTARI ȘI IMPREJURIMILE PRISERENA
ȘI IMPREJURIMILE. GIACOVA, IPEC ȘI PREȘTINA CU IMPREJURIMILE. NOVIBAZAR.
ÎNCHEREA NUMĂRĂTOAREI ALBANOVLAHILOR. MĂRTURII DESPRE MULȚIMEA SA-
TELOR ARMĂNEȘCI ÎN ALBANIA.

Albanezii au trăit în totdeauna în cea mai desăvârșită
armonie cu Armânii, de carii se găsesc în mare număr prin
toată Albania, unii ficsați ear alții migranți. Cei ficsați sunt
Albanovlahii sau cum i-am numit noi: Arnăuchenii, ear cei
migranți sunt Fărșeroți sau ramuri fărșerotești. Armânii
carii locuesc în nordul Albaniei, împreună și printre Alba-
nejii Gheghi, se cunosc sub numele de *Armâni Goga*, și
sunt foarte stimați de Albaneji din cauza vitejiei lor furtu-

noase, precum și consultați din cauza superiorității intelectuale. Albanezul întreprinde lupta în contra ori-și-cui, nu însă și contra Armânilor Goga, cu carii el ține și îngrijește a fi și a rămânea în bune relațiuni. Dimitrie Bolintineanu cu-

Montenegreni

noaște pe Armânii Goga și vorbind despre ei zice: «...singuri «se pot măsura cu Ghegii-Albaneji -- nu se lasă a se călca «de nimeni -- sprinteni, vii, viața lor este mai mult armele. «Iau parte în ori-ce resboiu s'ar ivi împrejurul lor; atât ei

«cât și femeile lor sunt bruni, nalți, bine făcuți» ¹⁾. Greșește însă când îi confundă cu Gopeșenii și Pisuderenii, deși acești din urmă, ca Fărșeroți, sunt mai tot atât de resboinici, ca și Armânii Goga. Acest trib Fărșerotesc, Armânii Goga, ca și Pisuderenii, a frământat adesea nordul Peninsulei-Balcanice, și mult timp din rândurile lui, Republica Veneției și-a recrutat furtunoasa ei cavalerie. Faptele eroice ale tribului armânesc Goga împodobesc istoria Veneției și istoria independenței grece, ear el trăește aproape necunoscut ca și frații lui Epiriații, Fărșeroții și ceilalți Armâni tot atât de voinici și de bărbați.

Despre Albanovlahi, tot Dimitrie Bolintineanu zice: «Se află încă o mare vână de Români spre Scodra sau Scutari, «dela Antivar la Dulcino ²⁾ și mai ales spre munții orientali. «Ei nu plătesc tribut Turcilor, dar sunt datori ca și o parte «de Albaneji, să ia armele în timp de resbel. Unii din ei «sunt catolici. Limbagiul lor este mai latin decât al Românilor-Macedoneni. Se împart în cultivatori, păstori și negustori marchitani. Marchitanii pătrund până în Macedonia. «Dela Elbasan până la Berat și mai jos spre mare și spre «munți se întind niște ramuri de sate, în număr de două «sute și mai bine, locuite de Români. Ei se deosebesc de «Albaneji prin religie, limbă și portul femeilor; au mai aceleași datine și simțiminte de vitejie. Ținutul Muzachiei este «întinderea unde se grămădesc aceste două sute de sate

¹⁾ Dim. Bolintineanu *Călătorii la Rom. din Macedonia* etc. pag. 110.

²⁾ Antivari și Dulcino, sau Ulcin, fac parte astăzi din micul principat al Montenegrului și alcătuiesc cele două resuflători spre Adriatică a acestui principat. Dela Antivari în sus, tot pe malul Adriaticii, începe Dalmația, sau, mai bine zis, Austria, cu provinciile ei sudice, ear mai înlăuntrul Peninsulei, tot la nord de Antivari și Dulcino, începe Herțegovina, în care țară, după cum am arătat și mai sus, se găsesc încă mulți Armâni. Vâna de Români de care vorbește și Dimitrie Bolintineanu se întinde, la nord de Antivari și Dulcino, pe la Rumia sau Romia, spre Cattara și Bisana, trece pe la Tribinie și Mesari și străbate în adâncul Herțegovinei. Despre numărul acestor Armâni nu pot arăta nimic pozitiv, și totuși nici ei nu ar trebui lăsați uitării.

«române. Ei trăesc în cea mai mare armonie cu Albanezii.
 «D. Lan ce a făcut un studiu serios asupra limbei Alba-
 «nejilor, nu vorbește nimic nici de aceste două sute sate,
 «nici de Muzachia, nici de Românii din părțile orientale ale
 «Albaniei, și cu toate acestea aceste două sute de sate ro-
 «mâne există! Consulii străini nu se ocupă mai mult de na-
 «ționalitatea română din aceste țări, și cu toate acestea
 «sunt mai mult de un milion de Români dincolo de Dunăre!
 «Ce obiect mai frumos însă pentru agenți inteligenți de cât
 «a studia fără părtinire, aceste populațiuni de viță latină, pe
 «care nimeni nu le-a putut descoperi încă! Vădând această
 «nepăsare despre acești Români, ar crede cine-va, că toți
 «cei carii au vădut aceste locuri, și-au dat cuvântul a face
 «trebile Grecilor.» ¹⁾

În adevăr, tribul acesta, adevărat al Albanovlahilor, este unul din cele mai puțin cunoscute printre celelalte triburi ale neindestul cunoscutului popor armânesc, și nimeni nu a folosit mai mult de cât Grecii de această necunoscință a lumii culte, căci ei au numărat la elenism pe toți ortodocșii din Albania, au acoperit pe Valahi cu numele de Eleni și lumea a rămas nedumerită asupra marelui număr de Armâni, împreună-trăitori cu Albanezii de la Adriatica și Ionica și până la hotarele Macedoniei, de la Montenegro și până la Golful Arta. Cuvintele de mai sus ale lui Dim. Bolintineanu, sunau deci pentru Românii de pe stînga Dunării, pe la anul 1863 ca o descoperire, deși doar atâți Ghica și Cantacuzin și Balș sunt scoboritori din Albanovlahii, veniți prin țările române de peste Dunăre, și deși legăturile și relațiile Românilor cu Armânii se pare că nu s'au întrerupt nici-odată cu totul. Afirmarea lui Dim. Bolintineanu că între Berat și Elbasan și prin ținutul Muzachiei se găsesc două sute și mai bine de sate armânești se păru chiar Românilor ca o esagerație,

¹⁾ *Călătorii la Românii din Macedonia* etc. pag. 110—111.

deși satele acestea de Armâni există în realitate. Pe Armânii din Epir și din Albania Dim. Bolintineanu îi socotește la 350.000 de suflete ¹⁾ și cifra aceasta nu este nici-de-cum esagerată.

Totuși, cu privire la numărul satelor din Albania locuite de Armâni sau de Armâni cu Albaneji împreună, Dim. Bolintineanu ajunge la oare-care esagerare, căci el mai pune numai lângă Avlona sau Valona alte 220 de sate, din care nu numește de cât 23 ²⁾, și sfârșesc prin a trece peste 600 de sate în Albania, locuite de Armâni și de Armâni cu Albaneji. De aceea nu e de mirare când d-l *M. E. Picot* zice: «Partea «din lucrarea d-lui Bolintineanu, ce merită mai mult o confirmare, este aceea pe care el a consacrat-o Armânilor «din Albania. Lejan arată, e adevărat, un mic grup armănesc la răsărit de Berat, dar, dacă trebuie să credem pe «poetul voiajor, satele ocupate în total sau în parte de Armâni în regiunea aceasta ar fi în număr de 290, fără a «socoti 20.000 Armâni așezați ceva mai la nord, în ținutul «Elbasan. Armânii ar fi amestecați în mare proporție cu «Albanezii în toată Albania centrală și meridională; în ținuturile *Tirana* ar fi având 20 de sate, la *Cavaia* 30, «pe lângă *Avlona* ei s'ar fi găsimd și cu Albanezii împreună «în 220 de sate, la *Agrafa* ar fi în 66 de sate, apoi în «ținutul Petragic (=Nea-Petra), de unde ei s'ar fi întinzând «până în Grecia. Aceste cifre sunt neîndoios esagerate, căci «e greu a crede că numai în Albania Armânii ar ocupa, «fie și în parte, mai mult de 600 de sate. Poate că autorul consideră ca sate și micile cătune alcătuite abea din

¹⁾ Id. op. cit. pag. 61.

²⁾ Id. op. cit. pag. 148. Eată aceste sate: «Coteli, Poprada, Tronofoza, Imșa-Mare, Alelian, Bolina-Mare, Sieštena, ca sate mari; ear mai mici sunt: Coroșani, Trovin, Scapola, Curgi, Ronoveaza, Cașteta, Poșoqi, Rișcada, Cradișta, Imsta, Resdi, Veani, Ciocalini, Matea-Mare, Matea-Mică, Geagodini.»

³⁾ *Les Roumains de la Macédoine*, Paris 1875; pag. 28-29.

«câte-va case. D-l Bolintineanu, socotind pe Armânii din «Albania la un număr atât de ridicat, nu ne spune și care «anume este situația actuală a acestei populații, căci aici «ar fi punctul de căpetenie al cestiunei. *Călătorii pe carii «i-am consultat nu ncugă că în Albania se găsește un mare «număr de indiviși de origine română, dar ei afirmă că «ar fi aproape grecisați.* Ar fi important deci a verifica faptul, «și a cerceta dacă au mai rămas la ei sentimente romă-
«nești. De altfel d-l Bolintineanu recunoaște că acești Ar-
«mâni nu au alt centru național în Albania de cât Moscopol
«sau Voscopol, oraș așezat la sudul unui mic lac format de
«rîul Devol. El repetă, în privința acestui oraș, ceea ce ne-
«au arătat înainte-mergătorii lui. Moscopol avea în secolul
«trecut 40.000 de locuitori toți Armâni, poseda școli renu-
«mite, dar acest oraș a fost în mare parte distrus...» Că
Armânii sunt «amestecați în mare proporție cu Albanezii în
toată Albania centrală și meridională» ba și în Albania de
nord; că se găsesc într'un mare număr de sate din întreaga
Albanie, aci locuind singuri, aci împreună cu Albanezii; că
au în mânele lor industria, comerțul, păstoria și o bună
parte din agricultura Albaniei; că Armânii, ca și în restul
Turciei europene, se găsesc mai în toate orașele albaneze,
atât la mare cât și în interiorul țării; că precum în restul
Turciei europene, așa și în Albania nu există munte fără
Fărșeroți, acestea sunt adevăruri ce nu mai pot fi su-
puse îndoelei astăzi, cum se putea aceasta la 1875, când
scriea d-l M. E. Picot, adecă pe când cestiunea Armânis-
mului nu sburlise încă pe Greci și presa grecească, pe când
Armânii, Albanezii, Bulgarii, Sârbii tot își mai închipueau că
opaița pelenică ar fi un soare. Multe însă s'au schimbat
de-atunci încoace. Sârbii au încetat de mult de a se crede
Greci, Bulgarii au un stat al lor, Armânul se simte mai mândru
ca scoboritor al eternei Rome, decât ca strănepot de con-
trabandă al lui Pericles și și-a făcut aproape o sută de școale

românești, și chiar Albanezul, deși rămas mai în urmă, totuși a ajuns să zică cu înălțare: *fèa Schinpetariat așt Schiupetaria!* Și nici el nu mai vrea să fie Grec. Dela 1875 și până la 1895 a trecut aproape un sfert de secol, și, era firesc ca într'un timp atât de lung, atâtea lucruri să se schimbe și în Peninsula-Balcanică. Dar să nu ne depărtăm de Armânii din Albania. D-l M. E. Picot zice: «Călătorii pe carii i-am consultat nu neagă că în Albania se găsește un mare număr de indiviți de origină română, dar ei afirmă că ar fi aproape grecisați.» Aproape grecisați? Să vedem întru cât se poate susține o asemenea afirmațiune. Cititorul își amintește din cele de sus că C. Jos. Jirecek este de altă părere. Vorbind despre întinderea poporului armânesc și pomenind și pe cei de pe riul Devol, adică din Albania, acest autor constată că în fisognomia tuturor se vede *tipul roman* și se miră de «îndărătnicia cu care *acest neam*, deși împrăștiat și desconsiderat, *ține la naționalitatea și limba lui*» ¹⁾ De asemenea își va fi amintind cititorul și cuvintele istoriografului grec Aravantinos ²⁾, când se ocupă de tribul Sêrcăcianilor, și cu care ocazie constată că tribul Albanovlahilor, pe care el îl numește al Caragunizilor sau Coracunzilor, vorbind totuna de bine albaneza ca și armâneasca, «arată o atât de mare aversiune cătră nația grecească, încât Grecii n'au parvenit nici-odată să se încuscrească cu ei» adecă cu Armânii din Albania. Dacă Albanovlahii resping ori-ce contact cu Grecii, către carii arată o foarte mare aversiune, atunci cum s'ar fi putut ei grecisa? Să-i fi ademenit frumusețile literaturii grece antice? ori să-i fi cucerit sufletește adâncimea și măreția ideilor filosofice ale lui Democrit, Socrat, Platon, Aristot, Zenon și alții? Foarte improbabil, căci Aravantinos, îi găsește nu numai barbari, ci chiar selbatici, și deci neademeniți nici de literatura și arta Grecilor, nici de filosofia lor.

¹⁾ *Geschichte der Bulgaren*, pag. 113.

²⁾ Op. cit. pag. 146—147.

Călătorii de care pomenește d-l M. E. Picot se înșeală, pur și simplu, sau nu cunosc împrejurările de care vorbesc. Armânii din Albania sunt cei cari s'au ademenit mai puțin de licăririle panelinismului, de aceea și constată Aravantinos la ei acel sentiment înăscut de repulsiune față de națiunea grecească. *Hahn* găsește de asemeni Armâni în Albania și nu se îndoesce de loc de armânitatea lor și nu este nici-decum ispitit a-i număra la neamul grecesc. Eată ce zice el despre acești Armâni cu ocazia descrierii ținutului Durațiu și a orașului cu același nume: foburgurile Durațiului «sunt «în mare parte locuite de Valahi. Pe valea Cavaei, deosebit de colonia orășenească ¹⁾, se mai găsesc Valahi încă «în *cel puțin* zece sate (wenigstens 10 walachische Dörfer). «In trei sate de pe lunca de coastă de marea numită Schjak «sunt colonii valahicești; în ținutul Elbasan sunt patru sate, «afară de valahii din orașul Elbasan. In orașul Berat locuiesc mulți și țara Muzachiei este plină de ei ²⁾. In mu-dirlicul Tirana locuiesc *numai* Valahi, în oraș; în Scodra «sunt 24 case de Valahi; în orașul Priserena locuiesc *mulți*, «în Ipec și Iacova puțini, dar în împrejurimile acestor orașe «nu sunt. In Dibra, în Ohrida *Valahii sunt numeroși*, atât «în orașe cât și în împrejurimi.» ³⁾ Din aceste cuvinte ale lui Hahn se vede însă lămurit, că el nu pomenește de cât occasional pe Albanovlahi și nu îi caută în toată Albania, ci numai în o mică parte a acestei întinse țări, adecă, unde întâmplător i-a găsit. Din cele ce vom arăta noi mai la vale se va vedea îndată că Armâni se află în toată Albania, de la Serbia și Montenegro până la Epir, și de la lacul de Ohrida și până la Adriatică și Ionică, și pe coasta acestor mări de-alungul.

Cu aceeași ușurință vorbesc deosebiți călători și despre

¹⁾ Adecă: în afară de colonia armânească din orașul Cavaia.

²⁾ «In der Stadt Berat wohnen viele, und die Musukja ist voll davon.»

³⁾ *Albanische Studien*, pag. 133; la nota 52.

grecisarea Albanejilor; în realitate însă ei au ramas Albaneji nu numai în țara lor Albania, ci și în Grecia insulară, care este mai toată albaneză, ear nu greacă. Este drept că Arnăuții din părțile Arghiro-Castrului și din Epir și-au vădut cât-va timp și ei mântuirea în panelinism, dar acum și aceștia s'au desmeticit și au început a se îndeletnici cu cultura propriei lor limbi, și cu cercetarea literaturii lor populare. Cei de prin părțile Gheorgiei însă, și cei din Albania de nord nu au fost ademeniți nici-odată de *marca-idee*, ear cât despre Albanejii-musulmani, aceștia au privit pe Greci și uneltirile grecești cu o vedită neîncredere. Un suflu de redeșteptare națională trece acum și peste poporul albanez și sunt aproape 10 ani de când curentul de reacțiune în contra panelenismului crește mereu. Grecii, cari au făcut mari efortări și sacrificii pentru grecisarea Albanejilor, de a cărora necultură voiau să profite, se ved acum respinși și de Schipetari... Până și aceștia refuză de a se adăpa la izvorul civilizației grece antice; până și între Albaneji s'au ridicat bărbați cari strigă poporului: «Albaneji, închinați-vă lui Mohamet sau lui Christos, dar să nu uitați pe Dumnezeuul vostru comun, să nu uitați pe Albania». Clerul grecesc în desperarea lui, vădând că scapă și pe Albaneji, precum a scăpat pe Valahi, pe Sârbi și pe Bulgari din mrejele panelenice, a început a bârfi către popor pe acești conducători și propoveditori naționali Albani. «Sunt francmasoni.... sunt protestanți.... nu-i ascultați.... Schipetarilor» strigă ei din resputeri. Presint aici un prețios document inedit, o escomunicare aruncată de Arhiepiscopul de Castoria, Filaretos, împotriva directorului primei școale albaneze din Gheorgea sau Corița, numit Petru Liuarasi. Eată-o:

«Cuvioșilor preoți ai comunei Liuarasi,

Vă punem în vedere că de oare-ce, compatriotul vostru Petre s'a legat cu clica francmasonică și protestantă, pro-

poveduind doctrine anticreștinești și împărțind cărți afurisite, el și familia lui sunt excluși din sfânta biserică. Deci nu mai aveți dreptul de a merge cu tămâe și a oficia în casa lui, până ce se va pocăi și întoarce din calea cea rea ce a apucat.

Dat la Corița, în 20 Septemvire 1892.

Cel care se roagă pentru voi

† **Filaretos**».

Cititorul înțelege care anume este păcatul institutorului albanez Petre Liuarasi, păcatul mare pentru care elenicescul Preasfințit Filaretos, îl esclude din biserică! A împărțit pe la compatrioții sei, cărți imprimate în limba albaneză! A ! dacă cărțile ar fi avut buchi grecești ar fi fost sfinte, dar fiind că sunt cu buchi albaneze de aceea sunt afurisite! Filaretos însă nu se mulțumește numai cu escomunicarea, ci aruncă asupra lui Petre Liuarasi și o afurisenie publică, prin o circulară adresată întregii diocese de Castoria. Eată-o :

«Evlavioșilor preoți, onoraților notabili și tuturilor celorlalți creștini bine-cuvințați ai comunelor din Diocesa noastră.

Dar și pace de la Dumnezeu, ear de la Noi urare, binecuvîntare și ertare.

Cu mare regret vedurăm cu ênșiși ochii Nostri și auđirăm – când cu periodia Noastră pe acolo – că *blestematul și afurisitul de Dumnezeu* Petre Liuarasi, înțelegându-se cu propaganda protestantă și francmasonică, a umblat prin mai multe comune din circumscripțiunea Coloniei, promițând să numească institutori albaneji, sub cuvânt *să învețe pe popor limba albaneză, care nu există*, ci în realitate spre a abate de la calea ortodocsiei pe adevărații creștini, făcându-i proseliți ai masoneriei și protestantismului. Mai aflăm că acest renegat și trădător al religiei noastre ortodocse, pe care sfinții noștri Martiri, Părinți și Invătători au confirmat-o prin nenumărate sacrificii și chiar prin sângele lor, a promis ici

20, colo 25 și în unele părți chiar 30 de napoleoni. Afirmăm ca acesta este scopul lor: să dispară sfânta noastră credință; de oare-ce au și început a înjuria icoanele sfinte, a disprețui și necinsti sfinții și sfânta Cruce, a disființa posturile, a propovedui și a împărți *alte* Evanghelii, *alți* Apostoli și *alte* cărți, ce *sunt contrarii sfintei noastre religii* și pe care, cu cât-va timp mai înainte, Marea Noastră Biserică a lui Christos, Mama-Noastră, Patriarhatul — le-a afurisit și le-a ars.

«Deci împinși de datorie păstorească și părintească soliditudine, consiliem pe toți: mari și mici, săraci și bogați, bărbați și femei a nu da creșmînt la vorbele acestor renegați și blestemați, ci a astupa urechele voastre la blestemele lor, spre a rămănea cu toții credincioși religiunei strămoșești, ce păstrăm deja de 1892 de ani. Căci la din contra, Noi, pe basa dreptului de superior și în virtutea Sfântului-Spirit, dăruit Nouă de către Domnul nostru Isus Christos, prin sfinții sei Discipoli și Apostoli, declarăm că — ori-care creștin va primi atât bani cât și cărți masonice din partea blestematului și afurisitului Petre Liuarasi și semenilor sei, va fi anatemisat de Dumnezeu atotputernicul, blestemat de cei 318 Părinți ai bisericei, apucat și stăpănit de rîea lui Ghezi, după moarte neertat, neprocopsit pe lumea aceasta până-ce, pocăindu-se, nu va dobândi ertarea canonică.

Corița, 20 Septemvric 1892.

† Filaretos.»

Ce dovedește această arhierescă și elenească anatemisare în contra unui dascăl albanez, care a făcut crima de a împărți conaționalilor sei evanghelii și epistole de-ale Apostolilor imprimare în limba albaneză? Dovedește și lămurește un lucru: că grecisarea chiar a Albaneșilor ortodocși este atât de puțin înaintată, încât este destul ca un dascăl albanez să se miște puțin printre Schipetari, pentru ca clerul grec, care crede că a monopolizat pe Dumnezeu și pe cei 318 Părinți

ai bisericeii, să fie cuprins de furia, ce se oglindește în circulare de mai sus a lui Filaretos. Popa trage sfoara, ear Dumnezeu panelenic începe a da din mâni și din picioare și a blestema pe afurisitul Petre Liuarasi, pe francmasonul albanez, și se înțelege că și cei 318 sunt datori să se înfurieze și să spumeze, din cauză că Filaretos se înfuriază și spumează. Și dacă celor 318 și chiar lui Dumnezeu nu le este ertat a sta liniștiți când Filaretos s'a neliniștit, cum își pot permite Albanezii a crede că au o limbă a lor albaneză, după ce Filaretos a decretat că ea nu mai există? Dar să lăsăm Grecilor singura mângăere ce le-a mai rămas, cumcă Europa ar fi convinsă că Peninsula-Balcanică ar fi pe deplin și pentru totdeauna grecisată, și că la o nouă regulare a cestiunei Orientului, Europa, condusă de această convigere, va arunca în poala Greciei pe toate popoarele din Turcia europeană, precum a făcut acum câți-va ani cu peste 100.000 de Armâni. Ori-cine își poate pune însă în chipul cel mai firesc întrebarea: dacă Albanezii sunt grecisați deja și se simt mândrii și fericiți a fi Greci, atunci de ce clerul grecesc turbură cerul și pământul, numai pentru că un dascăl albanez umblă cu câte-va cărți albaneze? Puținii Bulgari din Dobrogea, spun în gura mare elevilor din școalele lor particulare și propovăduiesc zilnic, cum-că această provincie românească, cucerită de brațul vitejesc al dorobanților dela Grivița, ar fi aparținând principatului vecin bulgar, și, autoritățile țării cunosc lucrul acesta. Dar cine în România s'a tulburat vr'o dată pentru această fantasă a dascalilor *bulgari cetățeni români* din Dobrogea? Purtarea aceasta este pur și simplu o trădare, pentru care codul-penal are paragrafe. Și totuși care procuror român s'a ridicat vr'o dată în contra acestei bâzâituri a dascalilor bulgari? Autoritățile turcești cunosc de asemenea foarte bine faptul că dascalii bulgari *supuși turci*, predau în școalele *bulgare din Turcia*, cum-că Bulgaria s'ar fi întindând dela Marea Adriatică și Marea Ionică până la gu-

rile Dunărei, la Marea Neagră și la Bosfor, și, dela Dunăre până la Marea Egeică... Și totuși autoritățile turcești nu se tulbură de loc. Cum se face că Grecii, în țară negrească, să se tulbure așa de mult numai și numai pentru că un Albanez, un Armân, un Sârb sau un Bulgar îndrăznește a se ruga lui Dumnezeu în altă limbă decât a Arhiereului grecesc? Și în care cod, în care anume canon se găsește înscris acest drept al Arhiereului grec, de a escomunica și anatemisa pe un creștin pentru că acesta se adresează cerului într'o limbă sau în alta? Dar când Grecilor nu le-a mai rămas altă speranță, decât înșelarea și orbirea Europei și când nu se mai sprijinesc decât în dragostea pentru antichități a câtor-va pedanți dela facultățile germane, franceze și engleze, atunci ertat să le fie a face așa cum fac. Nu ar fi însă de așteptat ca un cercetător ca d-l M. E. Picot să bănuiească că Armânii din Albania ar fi deja grecisați, numai și numai pentru că aceasta au afirmat-o câți-va călători, carii și-au luat informațiunile de la niște apostoli fanatici ai panelenismului.

Armânii din Albania au rămas și sunt negrecisați, deși de veacuri stau sub păstorie sufletească a clerului grec, și deși au pus atât de mult umărul la formarea Greciei moderne. În Albania ca și în Macedonia, în Epir ca și în Tesalia, ei alcătuiesc burghezia acestor țări și au în mâinile lor nu numai averile cele mai însemnate din orașe, ci și industria, și comerțul, și agricultura cu pământurile, ba chiar cu provinciile cele mai mănoase ale Albaniei. Bogatele ținuturi Muzachia, Malacastra și altele sunt în stăpânirea Albanovlahilor. Și tot ei sunt și stăpânitorii munților, de oare-ce cresc oi și capre în turme imense. Caii cei mai renumiți și vitele albe cele mai frumoase sunt crescute tot de Albanovlahii și de Fărșeroții din Albania. Muncitori, harnici, întreprinși, curagioși și deștepți, ei stăpânesc producțiunea și diriguesc esportul pe mare și negoțul pe uscat. Nu există un

oraș pe malul Adriaticei și al Ionicei în care Albanovlahul să lipsească, și nu există oraș și orașel în interiorul Albaniei, în care Armânii să nu fie în foarte mare număr. Mărturia lui Hahn, adusă deja mai sus, privește pe Armânii din o mică parte a Albaniei, noi vom vedea însă că chiar și pe lângă Giacova și Ipec ei nu lipsesc, precum vădurem ca în Scodra sau Scutari nu sunt numai 24 de case de Valahi, ci 1.840 de suflete de Armâni harnici, carii se ocupă cu comerțul și industria și între cari se găsesc și câte-va familii de Voscopoleni.

Să începem a socoti pe Albanovlahi sau Arnăucheni de la Epir în sus, adică de acolo unde ei se continuă cu grupul, deja cunoscut nouă, al Epiriaților. Spre acest scop vom vorbi mai întâi despre *Avlona*.

Port însemnat la Marea-Adriatică, *Avlona*, pe armânește Valona, pe albaneza Vlior, pe italienește Vallona, ține de vilaietul de Ianina, sangiacul de Berat și e așezat pe golful cu același nume. În vechime portul acesta era cunoscut sub numele greco-illyric de *Aulon*, a jucat un însemnat rol în timpul războiului Normano-Bizantin, de oare-ce era puternic întărit, cădu în mâinile Osmanilor la 1464, ear cu două veacuri și ceva mai târziu, la 1690, fu cucerit de Venețiani, carii însă nu îl putură ține de cât un an, căci la 1691, Turcii îl reluară și îi sfărâmară fortăreața. Numărul Armânilor din acest oraș este de 2.200 de suflete, ear numărul locuitorilor lui de toate neamurile este de 6.800 până la 7.000 de suflete. Sunt în oraș cinci sau șase moschee, dar Turcii sunt în mic număr. Una dintre strade dovedește încă urmele dominației italiene prin faptul că se înfățișează ca stradele din orașele Italiei sudice. Pădurile de măsline se întind, pe strimta vale în care este așezată Avlona, ¹⁾ până în apropierea orașului. Locuitorii se ocupă cu fabri-

¹⁾ Avlona este însemnată și din cauză că pe aici se leagă cablul submarin cu Italia.

care de arme, cu pescăria, cu fabricarea de sare de mare și altele. Articolele cele mai de capetenie ale comerțului Avloniei sunt: fasole, piei de miel, sare, pește sărat, grâu, lână, unt de vacă și de oae, unt-de-lemn, smoală și păcură, lemnării, etc. Un frumos venit are Avlona și după broașce-cu-troacă sau țestoase, de care esportează foarte multe spre Italia, uneori transporturi de 30 de mii de capete și chiar de 40 de mii. Aceste animale se vânează prin împrejurimile băltoase ale Avloniei, mai ales spre apus de acest oraș, de unde apoi se întinde o peninsulă spre nord-vest cu mai multe promontorii, dintre care unul poartă numele, deja cunoscut nouă, de *Coraconisi* sau *Coracunzi*, nume pe care istoriograful grec Aravantinos îl dă tribului Albanovlah. Numirea acestora de Coragunzi, Coracunzi sau Coracunizi, pe care de altfel o poartă, după cum ziserăm mai sus, și Armânii din unele sate ce aparțin tribului Olimpian, pare a fi numele unui puternic trib celtico-tracic, ce ar fi locuit în părțile acastea ale Albaniei, nume pe care astăzi îl poartă și îl are în moștenire urmașii Romanilor altoiți pe această ramură celtico-tracică, adică unii dintre Albanovalahi. Explicarea aceasta a numelui Coragun sau Garagun, sau Caragun, ar fi foarte interesantă, dar datorită de a o sprijini filologicește cade în sarcina D-lui I. Caragiani, care a și anunțat-o cel d'ântău, deși numai prin graiu. La sud-est de gura fluviului Voiusa, se întinde de asemeni o peninsulă, ce se prelungește până aproape de peninsula descrisă mai sus. Canalul ce rămâne între aceste două peninsule se numește Poarta-Pescarilor și Italienii îi zic Porta-Nuova, ear porțiunea de mare ce rămâne închisă între aceste două peninsule și între țărmii apuseni ai Valonei se numește Laguna de Valona, foarte abundentă în pești renumiți. Din pricina atâtor bălți, ce împrejmuesc orașul Valona, locuitorii sunt încercați vara de niște friguri uricioase. Armânii de aici nu au încă școală romă-

nească, însă o cer cu mare stăruință și se crede că încurând o vor căpăta. Bolintineanu vorbind de Avlona zice: «Este un oraș pe malul Adriaticei cu 700 case române și «700 albaneze. Ptolomeu o numește cetate maritimă (Ἀὐλὸς «πόλις ἐπὶ νεύων), ea recheamă încă pe Venețiani prin o stradă «ce are împodobită cu portici. Când Venețianii se retraseră «de aici în 1691, săltară două fortărețe din vecinătate ale «cărora ruine se văd încă. De patru-zeci de ani încoace «Avlona a prosperat cu repeziune sub toate privințele. «Imprejmuirile sale sunt frumoase, verzi, roditoare, bogate. «Către acestea aerul nu este curat. Dar fiind-că noi nu «avem misia de a descrie istoria orașelor, ne înturnăm la «calea noastră și însemnăm aici târgurile și satele române «ce se țin de dânsa. Aceste sate locuite de Români și Al- «baneji sunt 220. Târguri mari sunt: *Coteli, Poprada, Tro- «nofosa, Imșa-Mare, Alelian, Bolina-Mare, Sieștena*, — mai «mici sunt: *Coroșani, Tronovin, Scapo'la, Curgi, Ronoveaza, «Cașteta, Poșoqi, Rișcada, Gradiș'a, Imsta, Resdi, Veani, «Ciocalini, Matea-Mare, Matea-Mică, Geagodini* și alte două «sute sate ¹⁾.» — Din 220 de sate, care apoi se fac 223, Dim. Bolintineanu nu numește de cât 23, dintre care 7 mai mari și date ca târguri, ear 16 mai mici. În jurul Avlonei însă nu sunt și nici nu pot fi 220 de sate, căci după cum vedurăm locurile din împrejurimi sunt strimte și băltoase, ear drept la apus cad laguna și golful de Valona. Noi vom aduce îndată o sumă de orașe, orașele și sate, parte locuite numai de Armâni, parte locuite de Armâni și Albaneji, dar nu din jurul Avlonei, ci toate la sud de fluviul Vojusa, adică de pe stânga acestui însemnat curs de apă. Cititorul își amintește că pe când făceam numărătoarea Epiriaților, noi am tras o linie dreaptă de la răsărit spre apus cu un capăt în Ianina, ear cu capătul despre apus în-

¹⁾ Bolintineanu, op. cit. pag. 147—148.

dreptat spre insula Cqrlu și sprijinit pe satele S-tul Dimitrie și Crinii. Pe această linie trăgând zigzaguri în sus și în jos am cules satele armânești de Epiriași. Acum vom culege satele, târgurile și orașele cu Armâni Arnăucheni, de la nordul acestei linii și până la fluviul Vojusa, care, după cum cititorul își amintește, se varsă în Adriatică mai la nord de Avlona în apropiere de Laguna Gruca. Știm că Valona are 2.200 de Armâni, ear la nord și răsărit de acest oraș, bineînțeles până la fluviul Vojusa, sate și cătune armânești sunt: *Selci*, *Frași*, *Alimuca*, *Bișani*, *Muriși*, *Rolena*, *Trevlazeri*, *Scrofetina*, *Scrapani*, *Cercovina*, *Bunavia*, *Cercova*, *Arla*, *Armeni* sau Armâni, *Selenica*, *Romsi-de jos*, *Cărbunara*, *Babica*, *Vesăniște*, *Pescopți*, *Picicat*, cu cel puțin 4.500 de Albano-vlahi. La sud de Avlona, și anume: între mare și riul Susica sau Sușița, ¹⁾ afluent din stânga al riului Vojusa, sate și cătune armânești și orașele cu Armâni sunt: *Canina*, orașel cu vr'o 300 de Albanovlahi, *Darda*, *Mazari*, *Loparda* sau *Liaporda*, *Gumenica* sau *Cumenica*, *Melona*, *Ducati* orașel albanez, în care se găsesc și vr'o 200 de Armâni, *Brătani* sau *Brăteni*, *Vranișta*, *Călărat* sau *Călăreț*, *Mailica* pe arm. *Băliasa*, toate cu 2.800 de Albano-vlahi. La sud-est de Avlona, între riul Sușița, fluviul Vojusa și riul de Arghiro-Castro sau Ergeli, alt afluent din stânga al numitului fluviu, sate cu Armâni sunt: *Provenic*, *Marcotie*, *Colimbași*, iarăși *Mazari*, *Mărtali*, *Sëmbliani*, *Șăliari* sau *Șălari*, *Vibliani*, *Progonăți*, *Drumachi* sau *Drumății*, *Legoduși*, *Cimocțina*, *Gurinari*, *Poliiani*, *Tepeleni* orașel însemnat ca fiind patria satrapului de Ianina Ali-Pașa și având peste 500 de Albanovlahi, *Colonia*, *Levenișta*, *Gardichi* un mic orașel ca și *Chimara*; *Mamaliagi*, *Șopot*, (sat și munți), *Bicerni*, *Camenica*, *Căliasa*, *Lucuređi*, *Gar-*

(¹) Cu numele Sușița se găsesc două riuri și în România: unul se varsă în riul Tismana, car al doilea în riul Siret, între riurile Putna și Trotuș.

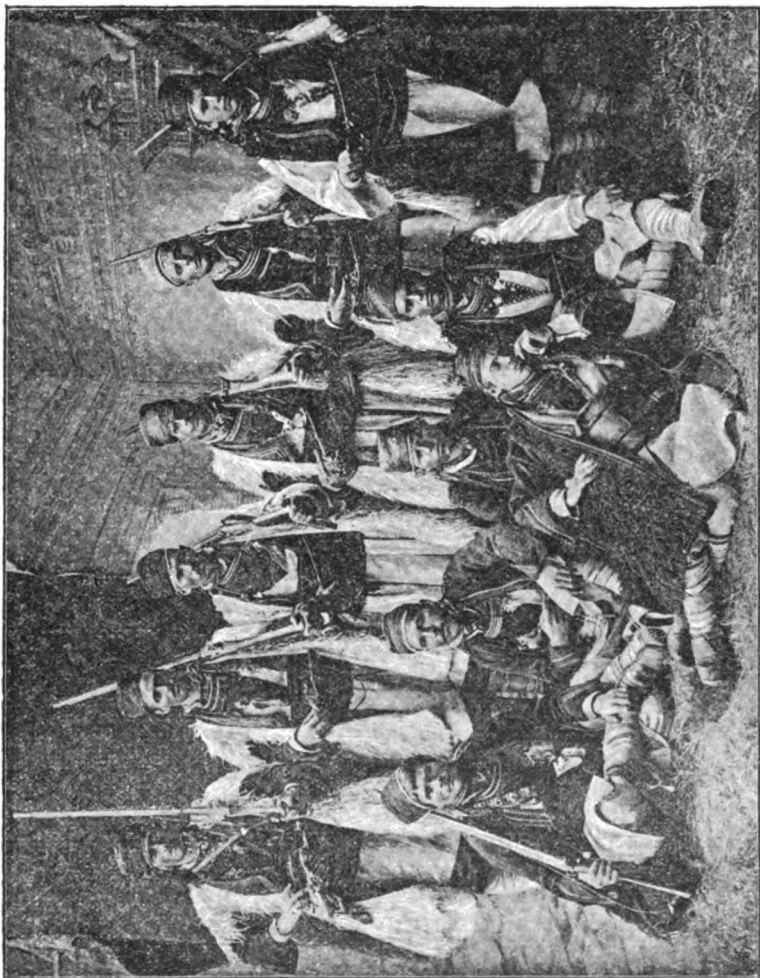
dicachi, Paliavli, Lefterohori, Frastani, Muzina, Picari și orășelul *Delvino* care singur are peste 700 de Albanovlahi. Aceste alte 28 de sate și 4 orășele au 9.500 de locuitori Armâni, împreună-trăitori cu încă mai mulți Albaneji. Între riul de Arghiro-Castru, și fluviul Vojusa sunt iarăși câte-va orășele albaneze, având și Armâni, pe care trebuie să le numim mai întâi: *Premeti* cu 650 Armâni, *Malesova* cu 450, *Badeloni* cu 500, *Policani* cu 400, *Caraplana* cu 500, *Vostina* cu 350, *Nepravista* sau *Pravista* cu 480, *Delvinachi* cu 520 și *Libahova* iarăși cu vr'o 400; în total 4.250 de Albanovlahi în aceste 9 orășele albaneze. Tot în această parte de loc și printre orășelele numite, mai sunt satele: *Lacheni, Pestani* sau *Pestiani*, ¹⁾ *Brezani, Cormova, Canarit, Babșca, Șerperi, Libova, Concuki, Condocuci, Cârjani, Sfrati, Nivani, Petrini, Calinda, Strâmbeni, Pulumbari sau Plumbari, Cacanicoli, Vlachi, Saracenișta, Crina, Chesturași, Vlahos, Drumași, Vlahogaranci, Glina, Pescupi, Clisa, Pondicași, Vișani, Cacolacu, Ciatîșta, Sopichi, Mesaria, Dracova, Melisopetra, Lacanocastru, Pondicași, Frasiana sau Frasina* și *Bocicu* cu cel puțin 11.000 de Albanovlahi locuitori printre Albaneji. Deci între linia trasă de noi spre a hotărâni pe Armânii Epiriași și între fluviul Vojusa se găsesc 34250 de Albanovlahi.

Fărșeroții din această parte se socotesc de asemeni dela 10.000 până la 12.000 de suflete, de oare-ce ei sunt în mare număr în munții Griva, în munții Șopot, în munții peninsulei terminate cu capul *Linguetta* sau *Glosa*, în munții *Suli*, unde se află și patru sate Fărșerotești, în munții *Lungiuri* și *Bucicopule*, în munții *Kendrovica* și pe șesurile dela *Ducati* și *Valona*. Numai în *Medgedia* (între *Caraplana* și *Frasina*), Valiul de *Ianina* a ficsat în anii din urmă mai bine

¹⁾ Cum numește *Aravantinos* acest sat când vorbește de tribul armănesc numit de el: *Pecenian*. Numele de sat *Pertiani* se mai găsește odată și în Albania dintre fluviile *Vojusa* și *Ljumi-Beratit*, precum și în munții *Giumerca* din Grecia.

de 6.000 de Fărșeroți. Si încă lucrează Ahmed-Hivzi-Pașa ca să mai ficseze în aceste părți pe cât de mulți Fărșeroți.

Să socotim acum pe Armâni dintre fluviul Vojusa și fluviul Osum sau Ljumi-Beratit. Un frumos oraș armânesc și cel

Armâni Muzăchiari.

mai mare în partea aceasta este Fieri, pe armânește *Fereca*. Acest oraș este așezat la nord de provincia Malacastra, pe o mănoasă câmpie, cu care și începe ținutul Muzachia, nu departe de micul lac Portica și destul de aproape de

fluviul Ljumi-Beratit. Numărul Armânilor este aici de 5.000 de suflete, mulți cu averi frumoase adunate cu muncă și sirguință. Unii sunt proprietari de pământuri, de vite albe, de turme de oi și de capre, ear cei mai mulți industriași și comercianți. De mult locuitorii acestui oraș armânesc cer școală românească și nu poate fi îndoială că în curând o vor căpăta. Sate, unele numai cu Armâni, altele cu Armâni și Albaneji, în această parte sunt: *Pojani-de-sus*, *Pojani-de-jos*, *Cavali*, *Cereșa*, *Martina*, *Pestiani*, *Cervenii*, *Casarani*, *Metali*, *Cumani*, *Malca*, *Romsi-de-sus*, *Cecali*, *Busmași*, *Ja-godina*, *Alambrezi*, *Poliocani*, *Cutali*, *Pasali*, *Conicbalta*, *Veteric*, *Prestiana*, *Arositani*, *Chesarași*, *Costani*, *Arsa*, *Marișani*, *Garaguni*, *Podgoreani*, *Clisura* (și hanul Clisura¹), *Balaban*, *Rodani*, *Lăvdari*, *Panareși*, *Frata*, *Cosina*¹) și iarăși *Cutali*²), *Frășari*, *Costreși*³), Pades sau *Pădi*, Cam-sist pe arm. *Cânești*, *Codru*, *Melisieni*, *Măricieni* și altele, cu cel puțin 10.500 de Albanovlahi. Deci până aici avem 49.750 de Armâni din tribul Arnăucean.

În aceste locuri cade și orașelul Fărșerotes *Furca* și anume: pe dreapta fluviului Ljumi-Beratit între Premeti și Pelicani, cu vro 1.500 de Fărșeroți. În munții Radomisi, Ogrenic, Desnica, Calivaci, Trebășina, și în munții Malacastrea, locuiesc o mare mulțime de Fărșeroți, carii împreună cu cei din Furca pot fi socotiți la 7.000 de suflete. Și tot aici, cade și orașul odată armânesc *Frășari*, ce se arată de obicei ca obârșie tribului Fărșeroților, acum aproape albani-sat. Acest orașel e așezat pe plaiurile munților Dangli, cam între satele Cosina și Costreși. Cei rămași Armâni în acest

¹) Vezi și I. Caragiani, *Stud. ist. as. Rom. d. Pen. Balcanică*, pag. 48. Lângă Cosina sunt satele armânești Buhali și Malicsova, după cum susține d-l I. Caragiani.

²) Sat numit și de Dim. Bolintineanu ca fiind în împrejurimile Avlonci, și care se găsește de două ori, odată lângă Ljumi-Beratit la nord-est de Berat, și odată lângă Cosina.

³) Sat pomenit și de Aravantinos.

orășel, sunt vr'o 400 de suflete ce, trebuiesc socotite tot la Fărșeroți. Armânii Frășereni cer și ei de cât-va timp școala românească.

Aravantinos, cu ocazia vorbirei despre *Sërădciani*, zice că neamul Garagunizilor sau Caracunizilor, adecă neamul «păstoresc și răsboinic» al Albanovlahilor «locuește vara prin niște locuri din Albania, protejat de Albanoturci, agale și bey» și că «în satele dela Premeti, Frășari, Costreți, Zărgani și altele» s'ar fi găsind «destule familii de asemenea Valahi». Ear mai la vale urmează: «Se zice că Albanoturcii carii locuesc prin aceste sate 'și-ar fi trăgând origina din această gintă (de Valahi) și că s'au turcit cu vr'o câte-va veacuri mai înainte.» Faptul acesta este adevărat. Mulți Armâni din locurile arătate s'au mohametanisat și apoi s'au albanisat, însa data trecerei la Islamism și apoi a disnaționalisării e greu de hotărit. Ceea-ce se poate zice astăzi este că mulți dintre beii și agalele Albaneji-mohametani, au rude de aproape printre Albanovlahii creștini și printre Fărșeroții dela Premeti, Frășari, Costreți, Cosina și de prin alte locuri și sate. Tot Aravantinos, și cu aceeași ocazie, vorbește despre un neam de Armâni nomați numit *Pecenieni*, care 'și-ar fi trăgând origina din satele Pestiani sau Pestani. Printre satele ce noi arătarăm mai sus, aci armânești, aci albano-armânești se găsește și satul Pestani, pe țărmul stâng al fluviului Vojusa, la resărit de Tepeleni. Dar Aravantinos nu zice satul, ci satele Pestani. Satul numit de noi este aședat pe plaiul sau plasa ce poartă de asemeni numirea Pestani, și tot cu același nume se găsește un sat și în Epirul de jos, ear un alt Pestiani în Albania, între fluviul Ljumi-Beratit și Vojusa, precum vedurăm mai sus. Cu privire la satul armânesc Zărgani, dat de Aravantinos ca locuit de Albanovlahi, nu mă pot pronunța și de aceea nu l'am pus printre satele armânești numite de mine mai sus.

Dacă trecem la nord de Ljumi-Beratit, adecă pe dreapta

acestui fluviu și cercetăm țara până la riul Devol, găsim orașul Berat, pe armânește *Vilardi*, ca cel mai mare centru, cu 11.500 de Albanovalahi împreună-trăitori cu Albanezii creștini și mohametani. În acest oraș se găsesc și Turci. Aședat pe plaiurile puternicului masiv Tomor, udat du fluviul Ljumi-Beratit și având în față muntele Topalti, orașul Berat se bucură de una din cele mai minunate poziții, atât ca frumusețe cât și ca aședare strategică. Stăpânind cursul Osumului, ce trece prin bogata țară a Muzachiei, fiind între o mulțime de drumuri însemnate, stând la spatele șesului Malacastra, Muzachia și Cavaia și ănsuși cu spatele spre Tomor, Beratul are, prin fireasca lui aședare, menirea de a deveni centrul comercial, cultural și militar al Albaniei de sud. Eată ce zice Dim. Bolintineanu despre Berat sau Belarde. «În vechime se numea Pulxeripoli, fundat sub Teodosiu cel tinăr. Bulgarii îl luară, îi dară numele de Belgrad. Înainte de Bulgari se chema Palximare. «Cantacuzen îl numește Balagrita. Astăzi este capitala ți-nutului cu acelaș nume. În acest oraș se află șease sute de case române pe lângă mai multe albaneze. ¹⁾ Satele locuite de Români amestecați cu Albaneji sunt: *Șind-Printe* (sfânta Vineri), *Diviaie*, *Tramiza*, *Zalanica*, *Curcun*, *Găr-mara*, *Bișevsia*, *Grăbeni*, *Spuliad*, *Caratiști*, *Mateli*, *Colonia*, *Ciocani*, *Bitova*, *Gruva*, *Cărbunarii*, *Lușani*; toate acestea sunt tîrguri mai mari. ²⁾ *Crâmpu*, *Coniala*, *Crușova*, *Puntea-Asan-bey* (aceasta e tîrg mare). *Marava*, *Pre-tindi*, *Tabia*, *Coclara*, *Polovin*, *Rugul*, *Ferica-Priodonia*, *Maițeata*, *Cociova-Lepărdău*, *Chirișnic*, *Dușnia*, *Drupobia*, *Calrisira*, *Scrava*, *Paltin*, *Sadovița*, *Sinaia*, în *Brăstan*,

¹⁾ «Este de obserbat că în fie-care casă din aceste orașe, se află până la 15 și 20 de suflete, din cauză că fie-care casă este locuită de mai multe familii ce cobor din o familie. Bătrânii cu feciorii însurați și, de multe ori, cu fetele măritate trăesc în aceeași casă.» (Nota lui D. B.)

²⁾ «Sunt din aceste tîrguri în care Albanezii sunt în majoritate; altele în care Românii sunt în majoritate.» (Nota lui D. B.)

«Cozor, Gier, Cicaia, Lușna, Gorăz, Cumanic, Cosova, «Groșin, Cosovanic, Ortanișu, Jăsău, Cuman-mare, Cernăduți-Rubali, Curși, Alnani, Cazameu, Timista, Rumbulina, «Aleliani, Bălăceanil, Giopas, Bilova, Libofeca, Ferica-mare, Brustani, Levena, Progorta, Stolidă, Cevi, Grabova, «Domoro, Cioflica, Calpașir, Regela, Prenondin, Meceata, «Curșiova, Polovina-mare, Casiera, Leșerdin (tîrg mare), «Drisnicu, Murava, Vaterani, Cameisti, Bresta, Ceanpa-lena, Cuman, Jerasa, Somaru, Sacuni, Lumti și alte două «sute sate mai mici. Berat se numea înainte Beligrad. Aici «era un episcop care se numea Episcopul Belgradului și «Caninii. Beratul se află așezat între cantonul Malacastă, «Tomorița și Scrapari.» ¹⁾ Deci eată încă 90 de sate unele armânesci curate, ear altele albano-armânesci, însă ele nu sunt toate din jurul Beratului. Grabova sau Grava noi am numit-o deja ca aparținînd altui trib armânesc; de asemenea Drestinic sau Trestinic din Zagori, ear nu cel de lângă orașul Crușova și altele. Unele din satele de sus, aduse de Dim. Bolintineanu sunt foarte îndepărtate de Berat, ear altele mai apropiate, noi le-am arătat deja; căci pentru ușurința cititorului, noi lăsarăm de-o parte despărțirile administrative, și ne-am condus de cele naturale-geografice. Faptul că Bolintineanu, după ce ia un centru însemnat, și după ce numește satele și târgurile din jurul centrului descris, unele apropiate altele îndepărtate și, că, mai aruncă la urmă și cele «două sute de sate» pe deasupra, fără să fie în stare a le numi, dovedește un lucru: Bolintineanu avea sentimentul, convingerea că existența Armânilor în mare număr în Albania era o realitate. Din câte veduse cu ochii, din câte aușise, și din informațiunile ce primise, după ce se reîntorsese în țara lui, i se născuse credința tare că poporul armânesc de peste Dunăre este în realitate numeros. El călătorește prin Turcia pe la

¹⁾ Op. cit. pag. 143—145.

1858, reîntors în țară este luat de vârtejul vieții repede în care trăia generația din care făcea parte și Bolintineanu, și abia peste cinci ani, la 1863 se hotărășce să pue pe hârtie impresiunile, ce culesese în Turcia despre neamul armânesc.

Miri Armâni Muzăchiari

Atunci toate sentimentele, ideile, cunoștințele, impresiunile, cugetările, tablourile ce primise sufletul lui se prezentară în desordine, cu grămada la poarta conștiinței lui, cătând

toate să năvălească de-odată. Bolintineanu nu le putu stăpâni, nu putu pune ordine între ele și le dădu drumul. Așa se născu cartea lui «Călătorii la Românii din Macedonia și muntele Atos, etc.» Când un fotograf, greșind sau grăbind «desvoltarea» plăcei, obține o fotografie cam nelămurită, poate fi criticat și certat cu privire la execuție; nimeni însă nu are dreptul a nega obiectul care prin razele de lumină a impresionat placa. Bolintineanu a văzut, a audīt, a simțit, a cugetat, a imagasinat tablouri, și dacă descrierea i-a eșit cam încurcată, nu însemnează că n'a văzut, audīt, simțit și cugetat. Cartea lui este plină de o sumă de notițe foarte însemnate privitoare la Armâni. Acei dintre etnografi, deci, carii vor vorbi cu ușurință despre lucrarea lui Bolintineanu se vor dovedi ca slabi observatori și slabi psihologi, și vor face ca acei ziariști carii, primind la 12 ceasuri din zi o carte, se grăbesc ca până seara, cu întâia apariție a ziarului, să și publice o critică.

Să ne întoarcem de unde am plecat și să arătăm satele armânești și albano-armânești din apropierea Beratului, sau mai bine, dintre Ljumi-Beratit și Devol. Mai întâi vom numi orășelul *Tomor* cu vr'o 400 de Albanovlahi, apoi satele: *Liaparda*, *Cuciova*, *Petrecondi*, *Conduși*, *Dușnica*, *Maniași*, *Vodica*, iarăși *Pes'ani*, *Corbași*, *Scala*, *Vârtoș*, *Capinova*, *Periniași*, *Carcanoși*, *Dobreni*, *Dușari*, *Protopapa*, *Morava*, *Drenova*, iarăși *Lăvdari*, *Cosova*, *Polovin-de-sus*, *Polovin-de-jos*, *Draci*, *Roseiu*, *Chesarața*, *Salenica*, *Radovicica* (têrgușor pe Ljumi-Beratit), *Fratu*, *Cumanacu*, *Dragoti*, *Curcani-Flochi* și altele, în care printre Albaneji se găsesc și 8.800 până la 9.000 de Albanovlahi. Să luăm acum satele dintre Ljumi-Beratit și Devol și dintre fluviul Scumbi, țară în care cade și o parte a Muzachiei. Eată-le: *Liabinola*, *Cuciana* sau *Cuchiana*, *Cergiani*, *Bastima*, *Marichia*, *Brosca*, *Tradu*, *Belina*, *Renzi*, *Cega*, *Fiverserani*, *Barbalina*, *Salcea*, *Firminar*, *Frași*, *Rumulacu*, *Cuzeiu*, *Radia*,

Liuşnia sau *Lesnia*, *Cărbunara*, iarăşi *Cosova*, *Isa-bey*, *Tenaşi*, *Suliosaşi*, *Şinte-Prente*, *Culiara*, Germanive sau *Germaniţa*, *Zencu*, *Miza*, *Zernezi* sau *Zerneşi*, *Spuliata*, *Chemaşi*, iarăşi *Şinte-Prente*, *Grădiştea*, *Scandali*, *Smilaşi*, *Fieri-Mic* (Fereca-mică), sat cu Armâni şi Țigani, *Camişiţa*, iarăşi *Gabrova*, *Rungagia*, *Raflu* sau *Raptu*, *Cegaşi*, *Pallenu*, *Griva*, *Oleanisa*, *Muraşi*, *Cerprin*, *Bresta*, *Trana* sau *Trania*, *Duşca*, *Nova* sau *Noava*, şi iarăşi *Cosova* sau *Cosoava*, lângă lacul *Muruşi*, *Celata* şi încă altele locuite în majoritate de Armâni, ear cele mai multe pur armâneşti, având o populaţie armânească de 30.000 până la 32.000 de suflete. Această populaţie muncitoare şi avută pe lângă că se ocupă, cu pescăria, industria casnică şi creşterea vitelor, se îndeletniceşte mai ales cu agricultura, şi are în stăpânire pământurile Muzachiei, toate de o neîntrecută şi nesecată rodnicie. Tot populaţiunea armânească din aceste locuri creşte vestiţii «cai muzăchiari» despre cari s'a pomenit deja de mai multe ori. Cu inima ea este plecată către Armânism, mai ales decând în Berat funcţionează cu mare succes nu numai cele două şcoale primare româneşti, una de băeţi şi una de fete, ci şi un gimnaziu românesc cu un internat bine populat şi bine condus de nişte profesori inimoşi. Până la fluviul Scumbi avem, deci, 102.250 de Armâni din tribul Albanovlahilor. Toamna, Armânii Muzăchiari, pornesc cu turmele, cireşile şi hergheliile de prin locurile arătate mai sus şi se îndreptează către sud spre a'şi ierna vitele. Cele mai multe cete îşi iau drumul, spre Arta şi spre Golful Patras, prin oraşul Ianina. Grecii, din acest oraş stau îmărmuriţi şi privesc cum curg, fără întrerupere două şi trei săptămâni, valurile de Armâni Muzăchiari. Comerţiul de detail din Ianina primeşte un mare impuls, din cauza trecerei Muzăchiarilor. De aceea negustorii Ianioti aşteaptă cu nerăbdare venirea toamnei, când Muzachiarii pleacă, şi a primăverei, când ei se reintorc la vetrele lor. Presentăm în acest ca-

pitol gravuri înfațoșând Armâni Muzăchiari, carii au fost întâlniți prin Munții Rodop.

Fărșeroții nu lipsesc nici de prin locurile acestea. Ei se găsesc pe țărmurile mării, în munții Duşk și Pomian, ear unii sunt ficsați pe câmpiile Muzachiei pe lângă pomenitul lac Muruși, pe lângă lacul Terbuf, precum și pe luncele câmpene ale Devolului, până aproape de vërsarea acestui riu în Ljumi-Beratit. Numărul acestor Fărșeroți se ridică până la 6.000 de suflete. Unii dintre ei au început a-și aduce copiii la școalele românești din Berat.

La nord de Scumbi, adecă la dreapta acestui fluviu se găsesc mai multe orașe mari și orașele în care Armânii sunt în mare număr. Orașele sunt: *Elbasan*, *Tirana* și *Durrațiu*, ear orașelele: *Cavaiu*, *Pechim* sau Pecheni etc. Printre aceste orașe și orașele se găsesc de asemeni o sumă de sate curat armânești, ear altele albano-armânești. Să începem cu *Elbasan*, oraș mare și frumos, aședat pe fluviul Scumbi și la poalele munților Cermenica. El ține de vilaetul Scutari. Locuitorii armâni ai acestui centru, numit de ei *Niūcastru*, sunt în număr de 7.500 de suflete, ocupați cu lucrarea aramei, a fierului, cu țesătoria și cu comerțul. Unii dintre ei se ocupă și cu pielăria. Mohame-tanii au trei moschee. În acest oraș sunt mai multe bâlciuri peste an foarte animate, în care industriașii de tot telul își desfac mărfurile. În apropiere de oraș se găsesc nisce izvoare termale sulfuroase, ce se bucură de oare-care renume și o mănăstire cu hramul s-tul Ioan. Dimitrie Bolintineanu zice câte-va cuvinte și despre acest oraș albanez: «Ptolomeu «vorbește cel d'ântëiu de Albanopolis (Elbasan). Acest oraș «este un scaun și un sîngiac din Albania de mijloc, ce se «află aședat pe o vale bogată, la 19 mile de la mare, lângă «munții Candaviei. A trebuit să fie un oraș din cele mai «însemnate ale Iliriei macedonene. El este pe malul drept

«al *Genusăsului*¹⁾, ce cură pe o luncă coperită de copaci, «de riulețe, de sate, de holde bogate; poziții frumoase și «aer curat. Numărul locuitorilor săi se urcă la cinci mii de «case, din care 2.000 case sunt române (câte zece numai «de casă, fac douăzeci mii Români) și 3.000 albaneze și «turce. În *ținutul acesta* sunt una sută sate de Români a- «mestecați cu Albaneji, în minoritate, și altele curate (după «note aflate la urmă). Târgurile principale unde sunt Ro- «mâni: *Stermenii, Țiabova, Molașla, Gorița, Salași, Cearava, «Cioțali, Bișcani, Coșarili* etc. De Elbasan țin opt cantoane «sau vilaetis: *Cerenic* cu 5.000 familii creștini și turci, *Velșa* «cu 2.500 familii, din care numai a șasea parte sunt turci, «*Suliova* 1.000 familii, *Dgirat* cu 10 sate, *Kadipașa* cu 20 «sate, *Travnic* cu 36 de sate, *Kiara-Krabus* 12 sate, *Pesa* «cu 4.000 familii catolice»²⁾. Eată acum satele ce aducem noi unele armânești, ear unele albano-armânești: *Brecia* (pe armânește Gridiani), *Codași, Semeri, Martiniși. Brăduș, Pisceni, Mameli-de-sus, Mameli-de-jos, Dareși, Smili*, și mai spre răsărit, în dreptul lacului de Ohrida este *Craiova* sau Crajva, *Dorșu, Gorița, Adalit, Cocreva* și altele, cu 4.500 de Albanovlahi.

Vine la rînd orașul *Tirana*, așezat la 123 de metri deasupra nivelului mării, pe o rodnică vale înconjurată de munți și străbătută de riulețul Rusiolata, un afluent al râului *Ișmi*, care nu departe de orașelul cu acelaș nume, se varsă în golful Drinului. Numărul locuitorilor armâni se ridică la cel puțin 6.000 de suflete. Ei se ocupă cu comerciul și diferite industrii, ear femeile lor cultivă cu hărnicie industriile casnice. Populația întreagă a orașului este de vr'o 23.000 până la 24.000 de suflete; dintre cari vr'o 16.000 sunt Albaneji mohametani și creștini, vr'o 500 sau 600 sunt Țigani, ear restul catolici de diferite naționalități.

¹⁾ Nume ce Armânii dau fluviului Scumbi.

²⁾ Opul citat pag. 145—146.

Acești din urmă au o biserică catolică, ear mohametanii mai multe moschee. Tirana este capitala lui Schenderbey. Comerțul acestui oraș este destul de activ, și Armânii cer stăruitor școală românească. Dim. Bolintineanu zice despre acest frumos oraș: «Tirana, unde stăpânea Schenderbey, se schimbă în sangeac cu două coade pe la 1501. Se hotărășce cu Cavalia, Durața, cu Croja și hotarul Elbasanului. «Are trei cantoane: *Tirana* cu 40 de sate, *Preza* cu 30, *Ismid* cu 40. Orașul Tirana fuse ridicat de Justinian. Tirana numără 2.000 case, din cari 100 turcești și 900 case românești și albaneze. Albanezii și Românii sunt latini în mare parte. Satele românești sunt: *Reșcaia* (tîrg mare), *Retul*, *Leaga*, *Repeli*, *Dușeu*, și încă cinci-spre-zece, cari «peste tot fac două-zeci.» ¹⁾ Eată satele ce aducem noi: *Sara-de-sus*, *Selaila*, *Arbona*, *Sara-de-jos*, *Petrila*, *Menicu*, *Greza*, *Tufna*, *Barba*, *Pineti*, *Selița* sau *Selica*, *Daili* (tîrgușor în munții dela răsăritul Tiranei), *Dărzeni*, iarăși *Scala*, *Venși*, *Dușcu* sau *Dușeu*, *Rîpili*, *Muneri*, *Farca*, *Gura*, *Stodara*, *Cuci*, *Breșcaia* sau *Reșcaia* și altele locuite de 6 500 de Armâni împreună trăitori cu Albaneji.

Înainte de a ajunge la Durațiu, pe care îl vom studia mai de-aproape, să cercetăm tîrgurile *Cavaia* și *Pechini* sau *Pecheni* și să dăm cuvîntul lui Dimitrie Bolintineanu: «Cavaia este un oraș așezat pe un deal din grămada centrală a munților Candaviei. Este scaunul voivodlicului al doilea al Albaniei de sus, depărtat de trei leghe de Peching (adecă de Pechini), șapte de Elbasan, șeasă de Tirana, trei de Diurațo. De dînsul țin 35 sate mohametane și 46 sate locuite de creștini latini. Orașul Cavaia are 150 case de Români, 1000 de Albaneji și 100 de mohametani. Satele locuite de Români în mare majoritate sunt: *Durzi* cu 100 case de Români, *Peleni* cu 40, *Vilea* cu 20, *Crcața* cu

¹⁾ Op. cit. pag. 146.

«50, *Rialini* cu 30, *Brutli* cu 20, *Scandali* cu 20, *Cănuși*, «*Duşcazean*, *Geacal*, *Muru*, *Vleaşcani*, *Duşev*, etc.

«Peching (adecă Pechini) este un voivodlic. Oraşul se află la trei leghe de Cavaia. Acest oraş are 200 case de Români şi alte 200 de Albaneji şi Turci. Satele româneşti ce țin de acest voivodlic sunt: *Cioan*, *Curcu-dani*, *Cinceli*, *Moiani*, *Moaligeşti*, şi alte 20 sate încă.»¹⁾

În Cavaia numărul Armânilor este de 2.500 de suflete, ear în Pechini sau Pecheni de vr'o 2.000 de suflete. Cei din Cavaia cer de mult şcoală românească, ear cei din Pechini, nu cer încă. Aceşti din urmă se bucură de renumele de a fi cam bătaioşi şi agresivi. Satele de pe lângă aceste oraşe, sau mai bine zis oraşele, fie numai cu Armâni sau şi cu Armâni sunt: *Copana*, *Rami*, *Căluş*, *Durzi*, *Rogojeni*, *Greza-de-sus*, *Arđani*, *Guşa*, *Bostova*, *Muru*, *Ardiştea*, *Greza-de-jos*, *Bădeni*, *Carpeni*, *Cănuşi*, *Racni*, *Pileni*, *Scandali*, *Voroseni*, *Brutuli* sau *Brutli*, *Cicolori*, *Moiani*, *Căreşi* şi altele, cu 7.200 de Armâni, ocupaţi cu chiria, prin ajutorul cailor şi catârilor, cu agricultura şi cu creşterea vitelor. Femeile Albanovlahilor dela Cavaia şi din împrejurimi sunt vestite de muncitoare, oneste şi cutezătoare în acelaşi timp. Caravane de 40 sau 50 de aceste femei armâne, călări pe cai fugoşi şi înarmate cu pistoale, revolvere şi cuţite, ba chiar cu puşci, călătoresc până pe la Bitolia şi încă mai adânc în Macedonia, unde se duc spre a-şi desface ţesăturile de bumbac şi burangic, foarte mult căutate, şi cari se pot compara numai cu lucrările eşite din harnicele mâni ale Armâncelor Grămosteane. Bolintineanu a vădut cu ochii săi asemenea caravane de femei şi adânc mişcat de priveliştea acestei mândre trupe de negustori şi luptători cu peliţa alba, cu mâinile delicate şi cu ochii dulci, le-a închinat o pagină din «*Macedonele*» sale, intitulând-o *Românele din Cavaia*:

¹⁾ Opul citat, pag. 146—147.

Tropotă, bubue plaiul Candavii
Lângă Cavaia.

Caii, puii Moraviei pe cari ele călăresc, spumegând alunecă
pe fața pământului

Coama lor flutură p'aripa vântului
Narea lor crește

Și ce poartă ei în goană?

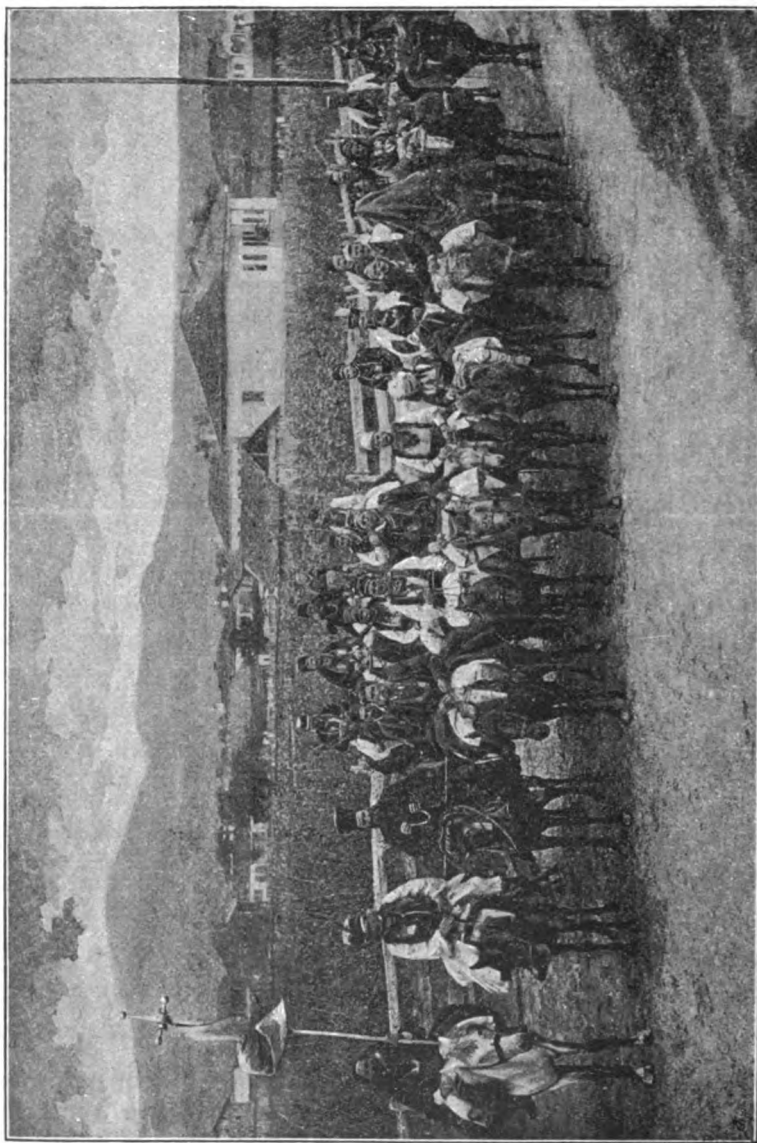
Ei port femeile, dalbe ca zorile
Cele de vară.
Briul cu armele luce ca florile
De primă-vară.
Nu sunt Avlonele, nici Tiranesele
Cele plăpânde,
Nici Elbasanele, nici Belardesele
Fragede, blânde;
Nu sunt nici Gheghele aspre, sălbatice,
Nu sunt Albane;
Sunt flori de măgură, flori păduratice,
Măndre Romane.
Fugi trecătorule! pleacă-ți cățările
A nu le strânge
Flacăra ochilor! căci înfruntările
Le spăl cu sânge!

. . . . .

Și în adevăr, nimeni nu le înfruntează în călătoriile lor
îndepărtate, nici chiar bandele de hoți.

Până aici avem deci 138.450 de Albanovlahi, și acum
să studiem însemnatul port *Durațiu*. În vechime se numea
Epidamos, pe timpul Grecilor, carii aveau aici un comptuar
comercial; ear în timpul Romanilor purta numele de Dyr-
rhachium. De aici începea calea Egnatea, vestită în anti-
citate, care după cum s'a mai arătat, trecea prin toată Ma-
cedonia, pe la Salonic, prin Tracia și conducea la Bizanț.
În anul 48 al erei noastre Durațiul era capitala militară a
lui Pompeius, care își avea aici senatul său, pe când era

împresurat de Cesar. Tot aici fu locul de esil al lui Cice-ron. In floarea lui a fost acest oraș pe la începutul seco-

Nuntași Armâni Muzăchiari, cu o privire a satului bulgar Lăjene, din Rodop.

lului al 4-lea, când, după ce de mult devenise colonie ro-mană, fu capitala provinciei *Epirus nova*. Chiar în timpul

imperiului de Bizanț, Durațiul era capitala administrativă a ținutului ce purta pe atunci numele de *Thema Dyrrhachium*. Soarta acestui oraș a fost foarte schimbăcioasă și plină de vicisitudini, din cauză că, fiind așezat pe un loc stâncos al golfului Durațiu, cât nu se poate mai favorabil atât din punct de vedere militar, cât și comercial, el a fost poftit de toți puternicii din vremuri. La anul 481 este luat în stăpânire de Ostrogotul Teodoric, adecă numai cu un secol și ceva mai târziu, după sfărâmarea lui totală, la anul 345, printr'un cutremur care a costat și viața a o mulțime din locuitorii acestui port. Mai târziu, în secolul al 10-lea și al 11-lea, fu în mai multe rânduri greu încercat de Bulgari, din ale căroră oști nu lipseau nici-odată Daco-Românii. La 1081, împăratul Bizantin, Alecsius, fu bătut aici de Normanul Robert Guiscard de Apulia, care tocmai după un an isbuti a supune și orașul, însă care la 1085 îl părăsi, ne mai putând ține în contra atacurilor ce îl amenințau. Peste un secol, la 1185, Durațiul fu cucerit de regii Siciliei. La 1205 cădu în partea imperiului de Bizanț, la 1273 fu din nou sfărâmat de un mare cutremur de pământ, și îndată după ce se refăcu, cădu, la 1294, sub stăpânirea casei de Anjou, domnitoare în Neapol. Pe la începutul secolului al 14-lea Durațiul era stăpânit de Filip de Tarent, un prinț din dinastia Anjou; la 1386 trecu în puterea Venețianilor, ear la 1501 fu cucerit de Turci și alipit vastului imperiu al Otomanilor. Durațiul era odată un oraș din cele mal frumoase de pe coasta Adriaticei, împodobit cu templuri mărețe, cu statui, cu turnuri nalte și puternice și cu minunate cheiuri. Din vechea lui splendoare n'au mai rămas de cât niște ruine sub care se recunoaște zidul înconjurător al cetății, din timpul domniei bizantine. Numele ce poartă astăzi acest oraș îi este dat de Italieni — Durazzo — după acela ce purta în timpul Cruciatelor, de Durachium sau Duratium; Turcii îi zic *Dract*, ear Albanezii *Duressi*. În vecinătatea Durațiului

se află niște mine avute de cărbuni, dar care sunt slab exploatate. Articolele mai însemnate în comerț ale acestui port sunt: sămânță de in, lână, brânzeturi, mătasă brută, pei de mel și de oae, grâne, orz, pei de vidră, lemn de stejar pentru ars și construcțiuni, mazere, lipitori, etc. Comerțul de export lucrează mult cu Italia, și încă mai mult cu Austria prin Triest, dar starea portului nu e prosperă. Numărul Armânilor din Durațiu se ridică la 2.300 de suflete, și au de curând o școală românească. Ei au în mâinile lor comerțul acestui oraș precum și industria; cele mai frumoase case sunt proprietatea lor. Nu e mult timp de când Albanovlahii din Durațiu și-au adus și un preot al lor, care face serviciul divin în limba lor străbună armânească. În împrejurimile Durațiului sunt o sumă de sate, unele armânești altele și cu Armâni, dintre care putem numi următoarele: *Paliana, Tache-Alexi, Scalori, Sălcet, Sateli, Ardiște, Cocomani, Straca, Chineta, Retiș, Porcea, Dușcu, Rusculi, Rada, Camera, Rabiega, Armata, Scafona, Roata, Ișmi*, târg așezat pe râul cu acelaș nume; *Breșa* sau *Preșia* iarăși târg, așezat pe riulețul Rusiolata, afluent al râului Ișmi; *Treveni, Paresani, Cumarda, Scărca, Stâna, Carbina, Cucula, Perlati, Croia* și *Alesio* ambele târguri însemnate, *Spitiani, Rumeca, Măgura, Zeimeni, Pedana* sat lângă care se află o mănăstire și altele, cu o populație armânească de mai bine de 12.000 de suflete.

Câte-va cuvinte despre *Dibra*, oraș însemnat albanez, așezat pe valea ce face râul Radica la vărsarea lui în Drin, vale strînsă între munții Colobarda și Bulci la sud și vest, iar la est și nord de munții numiți ai Dibrei. Numărul Armânilor din acest oraș se ridică la 1.000, sau cel mult până la 1.200 de suflete, pe când al celor din satele înconjurătoare se ridică până la 5.500 de suflete. Eată aceste sate: *Radiștea, Vlașcea, Meliceani, Ocheșani, Griva, Topojani, Machelari* sau Macelari, *Cătunici, Slatina, Velesa*,

*Darda, Rogomana, Molcani, Trebiște*a târg pe Drinul dela sudul Dibrei, *Otișani, Mireși* și altele.

La răsărit și nord de Dibra cade orașul *Costivar* sau Costova, așezat la poale de munți pe frumoasa vale a izvoarelor Vardarului, cu o populație armânească de 2.000 de suflete, trăind printre Albaneji, și ocupată cu comerțul și cu industria casnică și păstorească. Sate cu Armâni în împrejurimi sunt: *Turceani, Cioclar, Străjani, Calista, Recani, Forina, Cegani, Racovec* și altele cu vr'o 1.500 de suflete de Armâni. Până aicea avem, deci, 162.750 de Albano-vlahi.

Cititorul își amintește bine că Fărșeroții fuseseră socotiți până la fluviul Scumbi. Dacă trecem la nord de acest frumos fluviu găsim Fărșeroți în munții Cermenica și Marianeș, la nord de Elbasan, în număr de vr'o 2.500 de suflete. În munții Grabe, dintre Elbasan și Tirana, pe la izvoarele riului Arzen, care se varsă în Adriatica între pomenitele sate armânești: Dușcu, Juba, Porcia, Rusculi, etc., de-alungul acestui riu, pe luncele ce el formează, în munții Cavaei și valea Cavaei, se mai găsesc încă mai bine de 3.000 Fărșeroți. În munții Tiranei și ai Croei, pe luncile riului Ismi, în munții Bișcas și de-alungul riului Matja sunt nu mai puțin de 2.000. De asemeni în munții Dibrei, pe fluviul Drinul-Negru, de la sud de Dibra, și în munții Lușnia și munții Deșat, printre cari curge la nord de Dibra Drinul-Negru, sunt iarăși vre-o 3.000, ear în împrejurimile Costivarului, sus în munți, sunt ca la 1.500 de Fărșeroți.

Să trecem la *Scutari* sau Scodra. Orașul și istoricul lui ne sunt deja cunoscute încă de pe când cercetaram linia nordică a orașelor armânești, sau cu Armâni în mare număr, linie ce începe cu Scutari și se termină cu Nevrecop. Numărul Armânilor din acest oraș este, după cum vedurăm, de 1.840 de suflete. Satele mai însemnate din împrejurimi, cu Armâni

trăitori printre Albaneji sunt: *Castanie* (cunoscut și cu numele Căcinari), *Conci*, *Gazoli*, *Călivaci* sau Căcineți, *Rane*, *Castri*, *Calmeți*, *Draguș*, *Baba*, *Pistul*, *Surda*, *Cortopala*, *Cojuni* și altele, la sud de Scutari și la stânga Drinului. Ear între Drin și Boiana sunt: *Barbătuș*, *Cereti*, *Reci*, *Cruci*, *Precali*, *Pentari*, *Rușcul*, adecă tot la sud de orașul Scutari. La nord de Drin, tot în împrejurimile Scodrei sunt sate cu Armâni: *Mazaracu*, iarăși *Cereti*, *Flaca*, *Planti*, iarăși *Precali*, *Pietroșani*, *Coșani*, toate la un loc cu cel puțin 6.200 de Armâni din tribul Albanovlahilor.

Orașul *Priserena* ne este de asemeni bine cunoscut de când cu cercetarea liniei de nord a orașelor armânești. Numărul Albanovlahilor din acest oraș este de 5.600 de suflete, ear satele din împrejurimi sunt: *Vlașna*, *Velsa*, *Sălci*, și altele. Intre Priserena și Scutari se mai găsesc următoarele sate având și Armâni: *Molcani*, *Coleșani*, *Vencii-Valahi*, *Călivara*, *Palmci*, *Costuri*, *Bungani*, *Gegușeni*, *Morina*, *Fusca*, *Gropăți*, *Merturi*, *Mihăiana*, *Cloceni*, *Toplana*, *Ocoli*, *Comana* și altele cu vro 3.800 de Armâni.

În orașul *Giacova* sunt 900 de Armâni, ear în orașul *Ipec* numai 700. Împrejurul acestor orașe și între ele sunt următoarele sate: *Sermiani*, iarăși *Barbu*, *Schișiani-de-sus*, *Schișiani-de-jos*, *Coronița*, *Petroșana*, *Cătunuri*, *Istoc*, *Nețote*, *Globari*, *Vlașchi-Drenova*, *Lugagu*, *Georgiani*, *Bădina*, *Crușova*, *Păscălița*, *Scăciuciani* și altele cu 2.200 de Armâni.

În orașul *Pristina* sunt ca la 1.000 de Albanovalahi, socotiți printre frunțași. Dintre satele locuite și de Armâni putem numi: *Breaza*, *Cuzmin*, *Măliciani*, *Slatari*, *Plementina Macris*, drept la răsărit de Pristina, ear la sud *Coșare*, iarăși *Cosina* și *Miroși*, cu mai bine de 2.300 de Armâni. Tot așa în orașul *Mitrovița* și în cele câte-va sate din împrejurimi, dintre care nu pot numi decât *Coarda*, *Perana*, *Rudine*, *Ranisca*, *Brabaniștea* etc. s'ar mai fi aflând ca la 2.000 de Armâni.

În ținutul Novibazar, prin orașele și orașelele *Ienipazar*, *Belopolie*, *Sienica*, *Taşligea* și în o sumă de sate s'ar fi aflând ca la vr'o 9.000 de Armâni, carii de aici se prelungesc spre Hertegovina și Bosnia, însă nu mai sunt așa de deși, cum îi găsirăm mai la sud, adecă în Albania de mijloc și în Albania meridională, și mai ales în ținuturile Muzachia și Malacastra.

În părțile Albaniei nordice, de sub Serbia sudică, mai sunt încă câte-va sate armânești, ce servesc oare cum ca legătură între Armânii din Turcia și cei din Regatul Serbiei, sate cu o populație armânească de vr'o 3.000 de suflete și dintre cari putem numi următoarele: *Bolovan*, *Vlaheca*, și altele pe lângă Kalkandelen; *Brazda*, *Vlahata*, *Albași*, etc. pe lângă Scopia; *Corbulic*, *Moghila* sau Movila, *Clocotu*, *Coratin*, *Pretin*, Custița sau *Costița* etc. la nord de Scopia și Cumanova; *Tripotanci*, iarăși *Macriș*, *Orizari* etc. pe lângă Cociani și spre Egri-Palanca, adecă la sud de Bulgaria, prin părțile pe unde arătarăm că se mișcă Armânii din tribul Țărăpănilor, pe carii i-am socotit la Fărșeroți.

Incheiând numărătoarea Albanovlahilor, găsim cu o mie și ceva peste două sute de mii de suflete, totuși noi nu vom reține ca cifră ultimă și definitivă de cât 200.000 de Albanovlahi, în carii intră și Armânii Goga. Bănuesc însă că cifra aceasta trebuie să fie sub adevăr cu cel puțin 30.000, căci în Muzachia și în Malacastra trebuie să fie mult mai mulți Armâni, decât am arătat noi mai sus. Ar fi de mare interes ca cei carii vor studia în viitor pe Armânii din Albania, deși s'ar sprijini pe cele zise de premergătorii lor, totuși să facă ênsiși cercetările trebuitoare înainte și să-și ia informațiile într'ales, precum am făcut și noi, pentru ca ast-fel fie-care lucrare să fie cât mai independentă de cele înainte-mergătoare și adăpată chiar dela izvor, ceace ar grăbi și ușura aflarea adevărului întreg, cu privire la Albanovlahi. În broșura deja citată «Etude sur les Valaques de l'Empire Ottoman, 1894» care nu este altă-ceva decât un raport dat,

în anul trecut 1894, Alteței-Sale Marelui-Vizir, de cătră delegațiunea română aleasă de întreg poporul armânesc din Turcia, și trimisă la Constantinopol cu însărcinarea de a cere dela Inalta-Poartă și a obține recunoașterea unui șef religios armânesc, în această broșură se găsește o listă de 127 de sate armânești din Albania și mai ales din ținuturile Muzachiei și Malacastra. Dar și broșura pomenită și lista cea de 127 de sate au istoria lor. Patriarhatul șoptea Inaltei-Porti

Derviş din secta Bektashi.

că Armânii din Turcia de Europa, ar fi atât de puțin numeroși, încât nu ar fi nevoie să aibă și ei un Episcopat deosebit. Marele-Vizir chemă pemembriidelegațieiromâne și, comunicându-le zicerile și șoaptele Patriarhatului, ceru ca delegațiunea să'i înainteze cât de curând un raport în care să se arate, nu numai numărul Armânilor, ci și localitățile anume unde ei se află și adăogă: «Dar luați «bine seama..... Nu-mi «plac de loc esagerările... Și vă înștiințez «că raportul vostru va

«fi trimis în toate vilaietele, unde se vor controla toate afirmațiunile voastre, atât ca număr, cât și ca regiune și localitate.» Autorii raportului, în asemenea împrejurări, nu numai că s'au ferit ca de foc de ori-ce esagerațiune, ci au prezentat numărul Armânilor cu mult sub adevăr și au trecut

sub tăcere o sumă de localități, unde trăesc și Armâni din diferite triburi, pentru ca cei carii vor cerceta se găsească mai mult decât a afirmat raportul arătatei delegațiuni. Aceasta este istoria pomenitului raport; acum ce este cu lista cea de 127 de sate armânești din Albania? Pe când membrii delegației scrieau raportul, un Armân de seamă din Constantinopol, originar din Epir, le adusă zisa listă și grăi: «O am dela un amic al meu, fost consul al Austriei într'un oraș al Albaniei, în schimbul unei mari îndatoriri ce i-am făcut. Când mi-a dat-o, mi-a zis: Este luată după un raport secret al lui Hahn, lung timp consul al Austriei la Ianina. Te știu de bun Român și am creșut să'ți fac plăcere prin acest dar.» Că nu e fantastică lista dela pag. 14 și 15 a raportului «Etude sur les Valaques de l'Empire Ottoman» cititorul se va convinge îndată ce o va fi citit, și, în același timp, se va încredința, încă odată mai mult, că în lucrarea de față nu a fost adus de mine, decât ceea ce a putut fi controlat și iarăși controlat. Eată lista în cestiune: *«Peascăza, Sufti, Dușcu, Agnio-Vlasi, Rapani, Grefa, Bala, Zvernachi, Bestova, Nifoli, Miciști, Scapa, Scrofitina, Arinenci, Bunavia, Crisoloni, Cipirați, Aresi, Arnieni, Silitnița, Terverni, Cafarani, Bișani, Murișt, Levani, Poiani, Peștiani, Armeni, Gusmați, Carbonari, Cărbunara, Romsî, Veșaniști, Ostima, Băluța, Lipnia, Ambari, Tracova, Levani, Samari, Feta, Chitonlați, Cirodastani, Valeri, Fraculo, Cionza, Origovița, Vădița, Indiscortidani, Crăpași, Verlachi, Jiarța, Cumani, Roșcoveți, Terverni, Potodna, Calpani, Curmea, Ponbrati, Petre-Dona, Contali, Schepori, Posna, Chelbechiva, Morva, Liambarda, Luncani, Coniași, Bisticonchiza, Daviac, Corcuhea, Grabiani, Gradiștea, Sacule, Anguiosfta, Casimbei, Bobodina, Imiștu, Cifac, Pitova, Bălțița, Premendi, Ginegani, Sirmani, Gretanii, Veleani, Gramara, Polvina, Dolcinic, Stremeri, Costari, Smilați, Bungagia, Trania, Ciuca, Mura, Salcia, Barbalina, Olinse, Spoliata,*

Remași, Sante-Prente, Suliozoți, Culiara, Vila, Salbergi, Carpeni, Stamiru, Paliama, Stodiri, Arzani, Bădeni, Mardarei, Dautei, Burazei, Plotei, Voroșeni, Maglita, Canașarei, Cercotei, Salmanei, Molinci, Porcia, Armata, Rotla, Juba, etc. Comparând acum cititorul numirile acestea de sate armânești, cu acelea ale satelor aduse de Dimitrie Bolintineanu, precum și cu acelea ale satelor arătate de mine, fie locuite numai de Armâni, fie locuite de Armâni și de Albaneji, îndată va vedea că foarte multe dintre ele au fost pomnitate de toți și că unele se găsesc arătate numai de Dim. Bolintineanu, sau numai de mine, sau numai de autorii raportului: «Etude sur les Valaques de l'Empire Ottoman.» Aceasta dovedește că numărul satelor armânești în Albania este în adevăr mare, și în acelaș timp vedește că cercetările de până acum asupra Albanovlahilor, bine-înțeles că împreună cu cercetarea făcută de mine, sunt departe de a fi complete. În cestiunea aceasta în parte, precum și în cestiunea armânească în întregul ei, de acum încolo au cuvântul ênșiși Armânii, dintre carii destui sunt distoinici să o studieze. Străinii nu pot simți și găsi pe Armâni pretutindeni, mai ales pentru că aceștia vorbesc cu o uimitoare ușurință și îndemânare mai toate limbile din Orient. În Albania ei pot fi luați tot atât de bine drept Greci, drept Albaneji, drept Turci, ca și drept Armâni; de asemeni în Epir, în Tesalia și în Macedonia. Ear pe țermurile Adriatice, și cu deosebire la Avlona, la Durațiu, la Scutari etc., pot fi luați foarte ușor și drept Italieni. Cum să'i găsească și să'i recunoască de Armâni și să'i numere un neromân, un străin? Apoi, precum e în tot soiul de cercetare, așa și în aceasta, iubirea obiectului certat nu trebuie să lipsească.

XXI

CÂTE-VA CREDINȚE LEGATE DE SĂRBĂTORILE MARI. CREDINȚELE ȘI SUPERSTIȚIILE CE ȚIN DE NAȘCERE ȘI COPILĂRIE. CREDINȚELE ȘI DATINILE CE ȚIN DE SECETA, DE GRINDINA, DE PLOAE, DE TUNET ȘI FULGER, DE CĂDEREA STELELOR, ETC. DIVERSE CREDINȚE ȘI SUPERSTIȚII. DATINILE CE ȚIN DE PLECAREA ÎN CĂLĂTORIE. ALTE DIVERSE CREDINȚE. LEGENDA «RÂNDUNICEI, A LILIACULUI». «ȚANI CU GANI» SAU «NUȘLU CU VRUȘLU». «CĂSMETE» ȘI «AȘI ERA SCRITURA».

Încă o privire în interiorul casei Armânului și în viața lui sufletească. Spre acest scop, în capitolul de față vom prezenta câte-va credințe și superstițiuni de-ale poporului frate din Peninsula Balcanică.

În ajunul lui Martie mamele pun la brațul copiilor mărțișor, ce se poartă până în ziua de 40 de mucenici, când se scoate și se leagă de ramurile vr'unui pom. Mamele cred că pomii vor rodi abundant, iar copiii cred că rândunelele le ar aduce haine noi de Paști. Tot în ajunul lui Martie, băcții și fetele aprind țin și sar prin flacăra, pentru ca vara să nu fie prea supărați de purici.

Când esă luna nouă înaintea Pașcelui, fetele se strâng în curte cu un «ghium» (cană de metal, pe turcește: ibrik)

plin cu apă, cu o pâne întreagă «crăvealie» și cu un inel sau cu un «minghiuș» (cercel) de argint și zic:

Lună lună nao...	
Dă-mi cămașe nao,	
S'ți dau patru uao,	
S'ți li bagi tu frașe*)	*) fărăș
S'ți li mâci*) ti pașce.	*) mânânci

și pun pânea pe cap. Atunci Pașcele se așteaptă cu «bi-richete» și toamna cu abundență în cereale.

La sfântul Gheorghe se pun ramuri de salcie verde pe la uși și «svolie» (brazdă verde) la poarta casei. Ca și la noi, în această zi bărbații, copiii și femeile se cântăresc. Armânii însă pun în buzunar un ou și o peatră, ear pe cap o altă peatră cu urzici. În această zi începe lumea a se da în leagăn sau în scrânciob.

În ziua de 23 Iunie, adică în ajunul nașcerii sfântului Ioan Botezătorul, fetele strâng de pe câmp flori și ferecă cu care împodobesc un «ghium» gol, ce pentru această ocazie, poartă numele de «găleată». Purtând cu ele această «găleată», fetele cântă un cântec numit «taghiani», după care și această datină primește numele de *Taghiani*. Tot în ajunul nașcerii s-tului Ioan Botezătorul, fetele se duc noaptea la fântâni și umplu găleata cu apă neînceptă. În găleata cu apă se pun obiecte de argint, de aici prin casele cărora fetele se duc tot cântând Taghiani; ceea-ce ele fac și în ziua de 24 Iunie. Stăpânii obiectelor care se albesc în apa din găleată, vor trăi mulți ani fericiți, ear aici ai obiectelor ce se înegresc, vor muri în curînd. Mai toți locuitorii Armâni, ba și Turcii din Têrrnova și Magarova, es în ajunul nașcerii s-tului Ioan la preumblare și apoi se adună pe calea unde se ating aceste două comune, ear fetele cântă mereu «Taghiani». Mulți din Bitolia vin de asemenea și participă la această populară serbare.

În ajunul s-tului Toader, fetele se adună împrejurul unei vetre cu foc, și după ce focul se face jaratic, aruncă fiecare pe cărbunii roșii câte un grăunte de grâu. Ele stau apoi cu luare-aminte să vadă al cărei fete este grăuntele care plesnește mai întâiu, căci aceea se va mărita mai curînd. Tot în ajunul s-tului Toader, fetele pun în buzunar sau în sîn câte-va grăunțe de grâu din *pendertu*¹⁾, pentru ca, după ce se vor culca cu grăunțele acestea asupra lor, peste noapte să viseze fie-care pe ursitul ei.

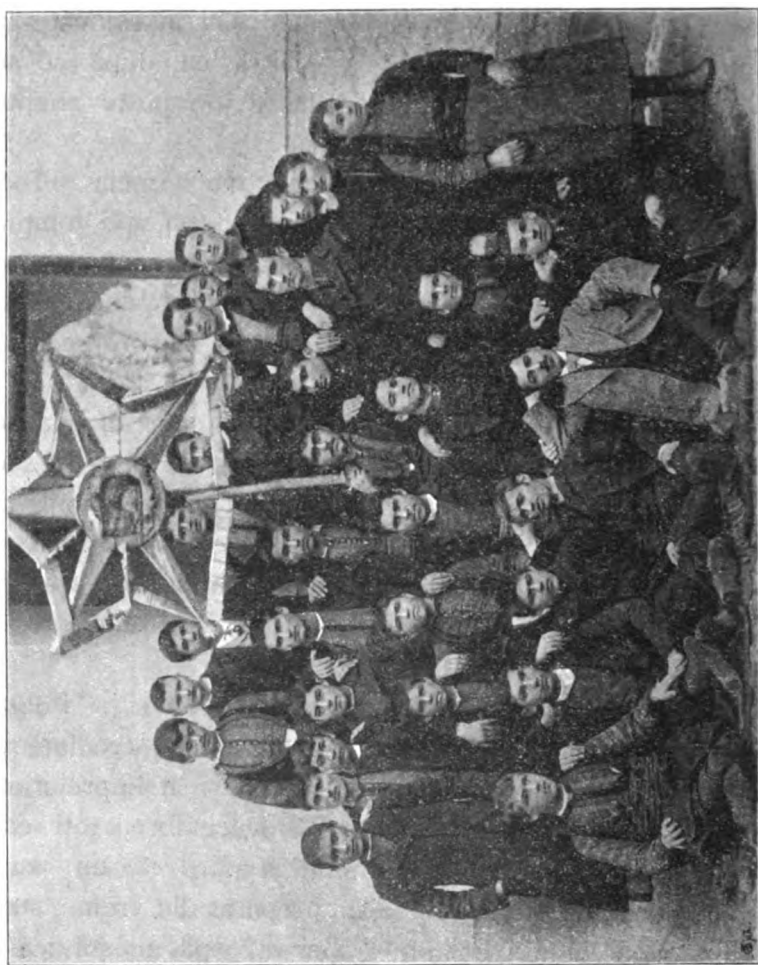
Armânii din toată Turcia europeană, din Grecia și cei din Serbia, cred că în ajunul s-tului Andrei, pe timpul nopții, atât pomii cât și arborii se apleacă de trei ori spre pămînt, și de trei ori îl sărută și îi mulțumesc pentru că le dă nu numai cele trebuitoare viețuirii lor, ci și rodnicie și îmbelșugare.

Sărbătoarea *Intîmpinării Domnului*, ce cade în ziua de 2 Februarie, e foarte prețuită de femei și se și numește «sărbătoarea mulierlor». În ziua aceasta toate trimit la biserică câte o litie și o colivă, dar mai ales cele însărcinate și cele lehuze nu lipsesc a face aceasta; însărcinatele spre a cere Maicei-Domnului naștere ușoară, ear lehuzele spre a 'i mulțami de ajutorul ce le-a dat la naștere.

De sărbătoarea Crăciunului, a s-tului Vasile și a Bobotezei iarăși sunt legate o mulțime de datine, credințe și superstiții. Ajunul Crăciunului, în Bitolia și în împrejurimi se cheamă «Colinde». În ziua de 24 Decembre, toți copiii aleargă din casă în casă, bătînd în porți cu un «stupugan» adică buzdugan, ce și-au preparat din vreme, strigînd: «Colinde tetă... colinde». Nici un copil nu stă acasă

1) În ajunul onomasticeii unui cap de familie se fac cinci litii sau pâni (*pendi arton*), carc, împreună cu o sticlură de vin și cu o colivă, se trimit la biserică, spre a fi binecuvîntate. Una din litii rămîne preotului, ear celelalte patru se fac bucățele și se împart, în biserică și acasă. În ziua numelui chiar, se mai bine-cuvîntează încă o litie și încă o colivă, acasă la acela a căruia e ziua numelui.

ziua aceasta, ci bate măcar în porțile vecinilor și a rudelor anunțând colindele. Copiii aceștia, în cursul zilei de 24 Decembrie poartă numele de *colindari*. În toate casele se așteaptă cu plăcere și bucurie venirea colindarilor, cărora

Eleveii clasei V a liceului român din Bitolia, ca colindari.

se dă în dar câte un colac, nuci, castane etc. În ziua de Crăciun și în ajun Armânii din Albania de nord se salută cu vorbele: *Isus s'a născut!* În ziua de s-tul Vasile unii băeți se îmbracă cu cojoace și cu pei de urs, de care se

atârnă clopoței, își pun măști pe obraz, se înarmează cu săbii și hangiare și așa es pe uliță înaintea trecătorilor, pe cari îi opresc, spre a le cere bacșișuri.

Pentru ocazia aceasta băeții nu se mai numesc colindari, ci «suruvari». În ziua de anul nou se fac «pituroași», un fel de pite cu mai multe pături, între care se pune un ban de argint, numit «părălu al aghiu Vasile». La prânz toată familia mănâncă din pituroașe, cu luare aminte, și e cu noroc pentru acel, din membrii familiei, care găsește banul. La unele familii pe lângă «părălu al aghiu Vasile» se pun în «pituroașe» și mai mulți bani mărunți, spre a face plăcere și bucurie copiilor din casă. Proprietarii de turme de oi sau cireți de vaci se duc, de s-tul Vasile și spre Bobotează, la vr'o fântână și fac o cruce cu unt, ca să le trăească și să le prospereze vitele. În ziua de colinde, adecă în ajunul Crăciunului, se trimite rudelor și amicilor câte un colac mare împodobit cu zaharicale. Acest colac se trimite și femeilor măritate în curgerea anului. Cu câte-va zile înainte de Bobotează se sapă în sat o groapă mare în care trebuie să se arunce crucea de la Bobotează. Încă din ajun mai mulți tineri pândesc lângă groapă, și, spre a rezista frigului, beau mereu rachiu. Când crucea se asvîrlă în groapa plină cu apă, sar și ei de prind crucea și după ce o apucă strigă cu toții: «En i Ordani (=la Iordan)... și ti mulți așii!» În curgerii zilei de Bobotează, acei tineri se duc cu crucea prinsă din groapă pe la familii, carele după ce sărută crucea, dau tinerilor bacșișuri. Acești tineri în ziua de Bobotează se îmbracă ca și în ziua de s-tul Vasile, dar cu ocazia aceasta se numesc «liguciari», ear nu suruvari.

Ca și noi, Armânii cred că în seara de s-tul Vasile s'ar deschide cerul, pe la mezul nopței, și că acel care stă deștept și vede această minune, are dreptul de a cere ori-ce de la Dumnezeu. Se povestesc cum-că un tînăr, virându-și capul printre fiarele de la fereastră, ședea și pîndea să

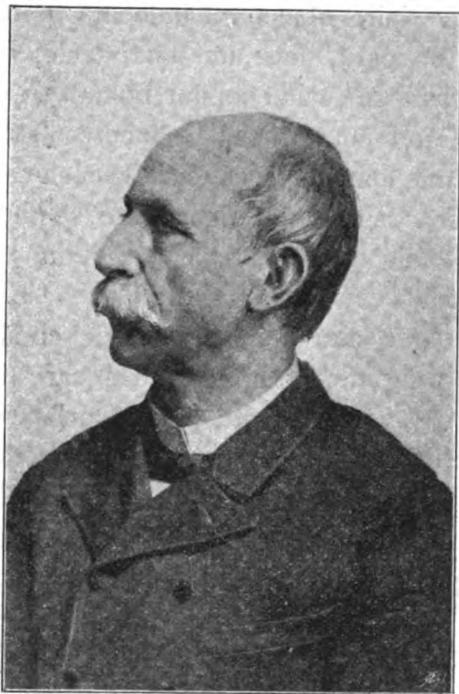
vađa deschiderea cerului. Și cum ședea el așa, tot așteptând, de-odată vede o lumină orbitoare... Se deschisese cerul! În graba lui, voind să ceară de la Dumnezeu un cap mare, adecă cu multă minte, ceru: «un cap de șinic...» Și de-odată capul lui deveni cât un șinic ¹⁾ și nu-l mai putu scoate dintre fiarele ferestrei, decât numai după ce acestea fură tăiate cu pila. Dar nenorocitul trebui să aștepte și anul viitor ca să vađa iarăși cerul deschidându-se, când ceru ca Dumnezeu să-i facă capul cum era de la început.

Să arătăm câte-va credințe ce țin de naștere și de copilărie. Când un copil se naște cu «cămașe» adecă *sovon*, acesta se ia și se depune la biserică timp de 40 de zile. După aceasta sovonul se pune și sub o punte, unde se lasă până ce trec peste punte trei pașale-Turci. Ast-fel tratat, sovonul devine foarte aducător de noroc și e bun, mai ales, pentru câștigarea judecăților. Este destul, ca mergând la judecată, să aibă cine-va sovonul în sîn, și judecata va fi sigur câștigată. Când un copil plânge mereu, i se ia fașa, se aruncă în drum și se așteaptă până ce trece o vacă peste ea. În momentul când vaca trece, persoana care a aruncat fașa se întreabă ênsăși «çi aruči?» și tot ea își răspunde: «arunc clapsa», cuvînt grecesc, ce însemnează: plînsul. După acestea se ridică fașa, se duce în casă și se crede că copilul nu va mai plânge.

Când un prunc se naște «cu nările acățate» adecă cu guturau, se zice că s'a născut cu «fârnu», adecă cu frêu. De aceea, spre a'l scăpa de guturau, copilul se trece printr'un frêu, dar aceasta trebuie să se facă într'o zi de luni și frêul trebuie să fie cu spumele calului pe el. Cu aceste spume se unge gura, nasul și obrații copilului.

¹⁾ Un *șinic*, în Macedonia, este un sfert de chilă. Chila are greutatea de 92—94 de ocale turcești; deci, capul celui care vêduse cerul deschis, devenise de aproape 25 de ocale.

Când un copil e diochiat, se ia apă din trei fântâni pe tăcute, și se pune într'un «misur», adică într'o farfurie adîncă. O babă descântă luând trei cărbuni aprinși și, după ce face deasupra farfuriei câte o cruce cu fie-care cărbune, îl aruncă în apă. Dacă cărbunele cade în fund, atunci e semn că copilul a fost rău diochiat. De asemeni, dacă baba cascade când descântă ¹⁾, e semn de diochiu.

Apostol Margarit.

Când un copil «easte acățat dilună» sau, pentru că i s'au lăsat «cul-panele» noaptea afară, a fost apucat de vîrsături și de diaree, se ia un ou ouat chiar în ziua aceea, se sparge, ear albușul și gălbînșul se varsă într'un vas umplut cu apă luată din trei fântâni. În acest amestec se mai pun trei grăunțe de sare, trei grăunțe de orz, un ac și un ban de argint. Vasul se învîlește apoi cu o cămașă a

1) Se descântă în următoarele casuri: când nu se cunoaște boala copilului bolnav, când e diochiat, când «e luat din afară» adică are spasmuri, când are «chirită» adică umflare a feței, când scoate pe pleoapă un «uhcior» adică ulcior, în care cas, pe lângă că se descântă, ulciorul se și înțeapă cu un fir de orz luat din escrementele unui «at» adică harnasar, etc. Descânteccele se fac în mai multe feluri și cu multe ajutoare, așa bună-oară unele se fac cu ceară stinsă și cu suflare, altele cu trei grăunțe de sare aruncate în foc, altele iarăși cu jăritic aruncat într'un pahar cu apă, etc. Când unei femei îi moare un prunc de țiță, ea stinge trei cărbuni aprinși cu propriul ei lapte și păstrează acești trei cărbuni, până ce iarăși naște un prunc, când aprinde din nou cărbunii. E greu a căpăta descăntece de la femeile armâne.

copilului bolnav și peste aceasta se pune un cuțit negru și două linguri negre. Toate se espun noaptea la lună, și, se crede că luna se scoboară și atinge apa cu amestecul de ou și celelalte obiecte. Dimineața o femeie culege lemnișoare de pe-afară, face un foc cu ele, spre a încălzi apa, și cu aceasta se scaldă copilul bolnav. Apa apoi se varsă în drum.

Când copiii încep a încerca să umble și fac pașii cu teamă, femeile procedează la ceea-ce se zice «tăliarea fricălei» adecă la tăierea fricei, care se face ast-fel: o femeie culege din trei gunoaia trei lemnișoare, cu care încarcă pe copilul ce începe a umbla și îl duce până la poartă. Acolo o altă femeie ia de pe copil lemnișoarele și le pune pe prag de le tae. Femeea care ține pe copil întreabă: «çi faci?» ear cea-l-altă îi tae vorba și zice: «taliu frica a fi-ciorlui». Bucățele din lemnișoarele tăcate se adună și cu ele se face un foc, prin para căruia se trece copilul de trei ori. Aceasta se face în trei Sâmbete de-arîndul și copilul începe a umbla fără să-i mai fie frică.

Sunt la Armâni câte-va datine și superstiții ce țin de ploi, de grindină, de secetă și de vremeire.

Când plouă «cu găleata» se pune în curte o pirostie cu picioarele în sus, și se crede că ploaia încetează; ear când cade grindină multă se aruncă în curte oul de la Paști, ce a fost păstrat la icoană, și se crede că grindina va înceta îndată.

În timp de mare secetă, o femeie săracă, de obicei o țigancă, se îmbracă cu flori, cu buruene și mai ales cu ferecă, de care se găsește foarte multă în muntoasa Turcie, și așa împodită merge prin tot satul, din casă în casă, dănțuind și cântând: «Pirpirună, sarandună etc.» Femeea aceasta, pentru ocașie, se cheamă «Pirpirună» și tot acest nume poartă și datina aceasta, care nu e alta de cât *pa-paruda*. Omenii din casele în care intră «pirpiruna» varsă

apă peste ea și îi dăruiesc bani mărunți, făină, unt, ouă, etc. Pirpirina e însoțită și de alte câte-va femei. Se crede că făcându-se ast-fel se vor deslega ploile și că seceta va înceta neîndoios.

Eclipsele, după o credință musulmană, rezultă din faptul că dracul (= șaitan) îmbrățișează soarele ori luna și nu se retrage decât dacă oamenii de jos fac sgomot, dând cu pușcele, cu pistoalele, etc.

Când pisica, curățindu-și fața cu labele, stă spre răsărit este semn că va fi timp frumos; ear dacă stă cu fața spre apus, atunci se va strica vremea. Fulgerile și tunetele dovedese că s-tul prooroc Ilie se primblă prin nori cu puternica lui trăsură cu patru roți înaripate, trasă de patru cai de foc. Când cade o stea e semn că un rob a scăpat din robie și nu trebie spus nimic de căderea stelei, căci atunci robul scăpat este iarăși prins. Cometele prevestesc războaie, holără, foamete, etc.

Alte diverse credințe și superstiții sunt următoarele: Când într'o convorbire se pomenesc despre draci se zice: «s'ili măcă luplu», sau «tu munte sec s'hibă», sau «diparte di noi» sau «s'n'aibă anacră» (=izbândă) și cu degetele împreunate, ale dreptei, se bate pământul, sau vr'un zid, sau se scuipă în lături. De asemeni când femeile vorbesc de boale grele, tot așa bat pământul cu degetele împreunate și, scuipându-și în sin de trei ori, zic: «diparte di noi!» — Armânul se fereșce de a pomeni numele dracului, nume pe care îl înlocueșce cu una din espresiunile de mai sus.

În timpul verei, tinerii umbă pe câmp și caută cu sirguintă să dea de vr'un trifoiu cu patru frunzișoare. Găsindu'l îl depun la biserică timp de 40 de zile și atunci se crede că ori-ce fată ar fi atinsă cu acest trifoiu se va îndrăgi de tînărul ce l'a găsit și'l are.

Când o găină cântă cocoșeșce, prevesteșce proprietarului

o nenorocire sau chiar moartea. De aceea numai decât găina e prinsă și dăruită la biserică, spre a se înlătura nenorocirile prevestite prin cântarea ei cocoșească. De asemeni, dacă o găină face un ou prea mic, ou-stârpitură, atunci oul acesta îndată este spart sau aruncat în gărlă, spre a se îndepărta nenorocirile ce ar fi adus la casa omului.

Când pe cine-va îl mânâncă palma stângă e semn că va primi bani, dacă îl mânâncă cea dreaptă, atunci va da. Când se varsă rachiu e a rău, de se varsă vin e a bine; ear când, ferbând apa, curge din oală, se vor înavuți Evreii. Când urlă câinii în curte e semn rău pentru cineva din casă; tot așa când cucuvaea cântă pe casă. Bufnița iarăși nu este de bun augur.

Nu e bine ca, atunci când doi oameni vorbesc, un al treilea să treacă printre ei, căci se strică amicia celor d'ân-tei doi. În acest cas se zice: «nu s'treacă pi-t mese (= prin mijloc) ca s'nu li s'aspargă vrearea!»

Cel care mătură trebuie să se păzească de a atinge pe cineva cu mătura, căci persoana atinsă moare foarte curând.

Femeile nu lucrează seara în ajunul mercuriei și vinerei, pentru că mercuria ține norocul bărbaților și a negustorilor, ear vinerea ține norocul femeilor. Nici odată Armâncă nu se lă vinerea.

Când o femeie își sfârșește țesutul, și dacă, fiind însărcinată, dorește să știe de va naște fată ori băeat, aruncă în drum cu ochii închiși cele din urmă două vergele, și dacă peste ele va trece un bărbat, pruncul va fi băeat, ear de va trece o femeie atunci pruncul va fi fată.

Când cineva visează că într'un loc oare-care ar fi ascunsă o comoară, este ținut să nu spue nimăruî visul, ci să meargă singur și să sape în tăcere, și va găsi comoara. Dacă însă nu se poate stăpâni și povestește cui-va visul său, atunci

«stihulu va s'macă pãrasli» - adecã stafia ¹⁾ va mânca paralele și degeaba va mai sãpa Condițiunea absolutei tăceri, la căutarea comorilor, este și la noi.

Nu e bine ca cine-va să plece la drum în ziua de Marți; și dacă se întâlnește în drum cu un popă, un epure ori îi trece pe dinainte un șarpe sau o viperă este semn rău; «easte nãpudhile» adecã toate îi vor merge anapoda, pe dos. Pentru ca să fie drumul cu noroc, când pleacă cine-va i se pune jaratec la poartă și un «ghium» plin cu apă. Cel ce pleacă răstoarnă ghiumul cu piciorul, după aceasta i se oferă «un birbiliu (pahar) di vin» și pe când el bea și trece peste jaraticul de la poartă, cei de față zic: «cu 'mbăreață», adecã: cu norocire. După ce pornește se iau după el femeile și bărbații consăteni, dar mai ales soția, și îl petrec până în capul satului. Când apoi călătorul își ia rămas bun, toate femeile se apleacă și smulg earbă de jos, pe urmă toate se întorc la casa soției întristate și îi dau earba ce au smuls. Ea pune earba în ladă de o păstrează și crede că, făcând ast-fel, soțul ei va trăi bine printre străini. Un alt mijloc, ce păzește de nenorociri pe cel plecat de-acasă, este că acei cari rămân sunt datori a nu lăsa nici odată pirostiile pe foc libere, ci trebuie să pue ceva pe ele, căci alt-fel cel plecat în străinătate nu se va întoarce curând în patrie, la ai sei și la soție.

Alte diverse credințe și superstiții mai sunt următoarele: Când cine-va are blândă, spre a'i trece, se freacă cu o «zonă»,

---

¹⁾ Prin stafia aceasta se înțelege aici spiritul gardian al comoarei, care prin blestemul sau menirea ce a făcut cel ce-a ascuns comoara, s'a legat a păzi averile ascunse, până ce va veni să le caute și să le găsească acel căruia a fost menită comoara. Această credință stă în strinsă legătură cu credința că spiritile celor zidiți în ziduri, se însărcinează a păzi trăinicia zidurilor, și deci e legată și cu credința în luarea umbrei, cu cea a tăcrei cocoșului dela punerea temeliiilor și altele.

de mătăasă roșie, adică cu legătura cu care se leagă la genuchi «cioareșii».

Armâni Epiriați din Avela

Când cine-va suferă de vre-o boală veche, dureri de șeale, vătămătură etc. se lasă a fi călcat pe spate de vre-un urs domesticit de țigani, și se crede că va scăpa de boală. De asemeni cu peri de urs și chiar cu peri de lup se afumă adesea cei bolnavi, spre a se vindeca de boală. Piciorul cel drept și ochiul cel drept de cârtiță, pe armăneșce «șumuro-niu» se pun și se păstrează într-o cutiuță de

argint. Dacă cutiuța aceasta se atârână de fesul copiilor atunci purtătorii nu vor mai suferi de diochiu.

Să aducem și o legendă, și anume: pe cea a rânduniceii. A fost o femeie, care, după ce s'a măritat, n'a scos din gură nici un cuvint trei ani de-arîndul, și aceasta o

facea ea spre a se pedepsi pe sineși, pentru vina că, înainte de măritiş vorbise rău de bărbatul ei. După trecerea a trei ani de zile împliniți, bărbatul se însură a doua oară, creșdend că ăntăia lui femee amușise. Indată ce noua soție intră în casă începu să clevetească și să tortureze pe ăntăia soție și câte odată o tortura chiar împreună cu bărbatul. Și ce nu 'i făcea? Li înfigea așchii de lemn pe dedesubtul unghiilor și le dădea foc.... O înțepa peste tot corpul și chiar limba i-o sângera cu acul. Soția d'ăntăi răbdă cu tărie toate sêlbătăciile celei de a doua, dar la urma urmei perdu răbdarea și cu durere zise:

Ai! ai! Lăndură lae*) s'ti faci!	*) rândunică neagră
Ș'pi tu călpitura *) di ușe s' fugi!	*) crăpătura
Mine trei aňi ti un sbor *) nu grii....	*) cuvînt
Ș'tine tr'oară cu zăvonlu *) pi față	*) voalul de mireasă
Inchisiși *) să sburășci...	*) începuși
Și agră ¹⁾ s'ti porți?...	

Pe când așa zicea și blestema ăntăia soție, eată că deo-dată soția a doua se prefacu în rândunică neagră, și sburând prin crăpătura ușei, începu a suspina și a se văicăra păsărește pentru păcatul ce făcuse ca femee.

• De asemeni *cioara*, *porumbelul*, *turturica* și *pelicanul* au la poporul armâncsc câte o legendă. Ca și noi, Armânii cred că *liliacul* nu este decât șoaricele care a mănecat din nafura de la biserică și Dumnezeu l'a pedepsit, dându'i aripi și poruncindu'i să nu mai vadă lumina soarelui.

Cum zicem noi că două persoane sunt strins legate ca *Tanda* și *Manda*, Armânii zic ca *Țani* cu *Gani*, sau ca *Nușlu* cu *Vrușlu*. Cele d'ăntăi cuvinte ca *Țani* cu *Gani* sunt mai des întrebuintate, spre a arăta o legătură sufletească, și se găesc nu numai în Macedonia și Tesalia, ci

¹⁾ Agră va-să-zică: sêlbatică, crudă, neîndurată. În unele părți se pronunță și: *ahrd*.

și la Armânii din Epir, precum și la cei din Albania de nord și din Muzachia.

Cuvântul *căsmete* este de asemeni foarte des întrebuințat pentru a arăta menirea, sorțul aruncat de soartă, sau, mai bine, destinul. Căsmete este cuvânt turcesc și înseamnă, cum ziserăm: destin. Turcii zic: *căsmet-i-se olagiactîr*, adică: dacă va fi hotărit de destin, sau dacă va fi predestinat, atunci se va și întâmpla. În aceste vorbe turcești este concentrat tot fatalismul asiatic și oriental. Armânii au luat cuvântul acesta dela Turci întocmai și îi dau cu totul aceeași întrebuințare. Armânii zic: «ma s'hibă căsmete va s'amintu...» adică: numai să fie hotărit (de sus) și voiu câștiga. Deci și ei ca și Turcii întrebuințează cuvântul căsmete în înțelesul de destin, de predestinare. Mai au Armânii încă o espresie fatalistică care sună: «ași era scriitura» și care este identic cu cuvântul nostru: așa a fost scris, dar acesta are un caracter creștinesc, și cuprinde mai puțin miez superstițios decât cuvântul turcesc «căsmete».

XXII.

NUMÉRUL TEIBULUI FĂRȘEROTESC. FĂRȘEROTUL CACIANDONI. LEPTA FĂRȘEROTULUI CACIANDONI CU ALBANEZUL VELI GHEGA. CACIANDONI ÎN INTRUNIREA KLEFȚILOR LA S-TA MAURA. PRINDEREA LUI CACIANDONI ȘI CONDAMNAREA LUI.
MOARTEA LUI CACIANDONI ȘI A FRATE-SĂU GHERGHE HAȘIATUL.
FEMEEA FĂRȘEROATĂ.

Numărătoarea tribului fărșerotesesc? Dar aceasta s'a început odată cu lucrarea de-față, a urmat neconținut împreună cu cercetarea fie-căruia din cele-lalte triburi armânești și s'a terminat cu capitolul XX, în care ne-am ocupat de tribul Albanovlahilor sau al Arnăuchenilor. Cititorul care va fi urmărit lucrarea noastră cu condeiul în mână și va fi însemnat numărul Fărșeroților de prin toate luncile, de prin toți munții, unde i-am arătat, a ajuns la mai bine de două sute zece mii de suflete. Pentru a avea însă numere rotunde, noi vom păstra în socoteala noastră numai 210.000 de suflete pentru harnicul, îndrăznețul și viteazul trib al Fărșeroților. Se înțelege că și cifra aceasta este cu mult sub adevăr, dar atâtă am găsit și atâtă și arătăm. E plină Peninsula-Balcanică de ei și de faptele lor, e plină istoria Greciei moderne și poesia populară greacă de vitejia lor. Am putea să aducem numele și faptele a sute de Fărșeroți

vestiți, carii s'au luptat încă de pe la începutul veacului nostru, precum și de acei carii s'au răsboit în timpul revoluției grece, pentru crearea Greciei moderne. Ne vom mărgini însă să înfățișăm numai unul, pe vestitul Caciandoni, care a ramas, cu drept cuvent, în gura și în poesia populară a tuturor popoarelor din Peninsula, un erou legendar. Viața și faptele acestui Armân Fărșerot vor arăta câtă putere de voință, câtă îndrăzneală și vitejie, câtă bărbăție și câtă statornicie în lucrare are Fărșerotul, când se hotărășce și se devotează.

Aravantinos ¹⁾ ne spune că vestitul armatol Caciandoni era născut din părinți Armâni: λέγεται ὅτι Κατσαντώτης ἔσχε πατέρα βλάχοποιμενα... adecă: se zice că Caciandoni *a avut de tată pe un păstor valah*. Și sunt, asupra armăniței lui Caciandoni, și alte mărturii afară de aceasta a pomenitului istoriograf grec. Numele lui pare să fie Antoni Caciū sau Caciū-Antoni. ²⁾ Caciandoni a trăit lung timp la Valtu în Acarnania, ca mare proprietar de turme. După ce însă satrapul Ali-Pașa-Tepeleni, care îl ura și'l pizmuia, îi răpi averile, Caciandoni, spre a se răzbuna luă armele, chemă în jurul său un bun număr de Fărșeroți și începu a prigoni de moarte cetele de oaste și pe oamenii lui Ali-Pașa, ori-unde îi întâlnea. Alți armatoli armâni, ofensați și ei de Ali-Pașa, nu întârziară a se uni cu Caciandoni, care în curând deveni o forță formidabilă. Cei doi frați ai lui Caciandoni, dintre carii, unul născut cu ocazia migrațiunilor părinților în satul armănesc Lepeni, din Acarnania și supranumit *Lepentatul*, ear cellalt, Gheorghe, născut în munții Hașia și supranumit *Haștatul*, luară și ei armele și se puseră sub comanda viteazului lor frate Anton. Caciandoni era mic la trup și cam uscațiv, avea o voce puțină, blândă, totuși era brav până la temeritate, vioiu, mlădios și cumplit de

¹⁾ Χρον. τῆς Ἑλλάδος, vol. I, pag. 283, (nota α).

²⁾ Ioan Caragiani, *Stud. ist. as. Rom. d. Pen.-Balc.* pag. 211.

ager în mișcările sale; cunoșcea cu de-amăruntul toate strâmătorile și ascunzătorile munților, era plin de viclenii și șiretenii și însetoșa după răsbunare în contra acelor cari îi făcuseră vre un rău ¹⁾. Când Caciandoni se hotărî să răspundă cu sânge prigonirilor în contra sa și în contra celorlalți creștini, făcute de satrapul de Ianina, Ali-Pașa, vindu restul turmelor sale și ceealaltă avere mișcătoare, ce îi mai rămăsese, și puse însuși foc caselor, stânelor și acaretelor ce avea, pentru ca să dea a înțelege că va merge la răsbunare până la moarte și că nu se va mai reîntoarce la viața tihnită. În capul unei numeroase cete de Fărșeroți voinici, Caciandoni ani îndelungați, prigoni oștirile lui Ali-Pașa și le tăia în bucăți. Furios satrapul de atâtea înfringeri pățite, întocmi, spre a urmări și prinde pe Caciandoni, o numeroasă ceată de Albaneji încercați și aleși, în fruntea căreia puse pe un Veli Ghega, bărbat puternic, truș, bine legat și intrat de multe ori în foc. Toate încercările lui Veli Ghega de a prinde pe Caciandoni rămaseră zadarnice. Tocmai când credea că va pune mâna pe el, atunci îi scăpa iarăși, după ce perdea în fie-care dată câți-va viteji pe carii Caciandoni îi trimitea pe lumea ceealaltă. Atunci Veli Ghega începu a jăfui și rechiziționa satele prin care trecea, sub cuvînt că locuitorii ar fi înțeleși cu Caciandoni și că îl fac mereu scăpat.

Eroul nostru amărit de suferințele, din cauza lui, a atâtor nevinovați, trimise lui Veli Ghega o scrisoare cam cu acest cuprins: «Veli Ghega! mi se spune că mă cauți și te plîngi că nu mă poți găsi. Dacă dorești aceasta în adevăr atunci vino la Criavrisi, unde mă aflu și unde te aștept.» Eată cum descrie d-l I. Caragiani omerica întâlnire de la Criavrisi, adică: fântâna rece, între uriașul Veli Ghega și uscățivul Caciandoni:

¹⁾ C. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, etc. Paris 1824, două volume. Vezi vol. I (Chants historiques) pag. 163.

«Cântecele populare grecești.... spun că lupta a avut loc cu, pușcele și că între cei uciși a fost și Veli Ghega, împușcat de ȃnsuși Caciandoni. Cântecele fărșerotești însă, ce posedăm noi și *informațiunile noastre de la bătrâni din familia Caciandoni*, spun că lucrurile se petrecură cu totul alt-fel, adecă: Caciandoni cu trupa sa era aședat în niște tufșuri de lângă Criavrasi, când avanposturile îi anunțară că Veli Ghega, cu oștirea sa se apropie, venind, nu pe drumul mare, ci pe cărări lăturalnice din partea opusă a drumului. La apropierea ambelor oștiri,

Fărșeroți din Samarina.

începură înjurăturile pe de-o parte și alta, în limba albaneză, căci toți Fărșeroții știu albanezește, și Veli Ghega cu trupa sa erau Albaneji. Injurăturile și ocările, după cum spune și Fauriel, se făceau ca și între eroii lui Omer înainte de a se încăera. După înjurături veniră la înțelegere cu *parola de onoare* (albanezește: Besa-je-besa) a eși câte 20 din fiecare parte a oștirilor inamice, Caciandoni în fruntea Fărșeroților și Veli Ghega în fruntea Alba-

nejilor, și a nu se da nici un foc, ci numai cu săbiile și cu iataganele să se lupte între ei. La semnalul dat înaintează din tufșuri, spre drumul mare, pe de-o parte și alta patru-zeci și doi de voinici, *uriașul* Veli Ghega în fruntea Albanejilor și *micul și uscăciosul* Caciandoni în fruntea Fărșeroților. Caciandoni roagă pe camaradii săi să-i lase lui pe Veli Ghega și ei să se încaere cu ceilalți, tot același lucru recomandă și Veli

Ghega tovarășilor săi, să nu atingă nimine pe Caciandoni, căci și'l rezervă pentru *îngustarea sa*, cum zice cântecul fărșerotesc. Încăerarea a fost tot ce poate fi mai sâlbatic și de-o parte și de alta, și rezultatul a fost răni din partea Fărșeroților, și câte-va cadavre din partea Albanejilor, între cari și uriașul Veli Ghega, trântit jos la pământ de Caciandoni. Măcelul nu ținu mult, căci un soldat albanez din tufiș, vedând pe Veli Ghega cădând la pământ, trase cu pușca asupra lui Caciandoni, pe care îl răni ușor, și lupta încetă și se retraseră iarăși în tufișuri ambele părți. De acolo îndrăznețul *Cionga*, nepotul lui Caciandoni, în grindina gloanțelor, se repezi și tăia capul lui Veli Ghega, și intrând cu el în tufiș se făcu nevedut, împreună cu Caciandoni și trupa sa. Ast-fel s'au petrecut lucrurile» ¹⁾.

În urma acestui duel, faima nume'ui lui Caciandoni se răspândi peste toată Peninsula și deveni ca o amenințare pentru Satrapul de Ianina, căruia Caciandoni îi mai ucise, și după aceasta o sumă de căpitenii și de oșteni încercați, pe carii Ali-Pașa i-a tot trimis pe urmele Fărșerotului nostru. Din-când în când Caciandoni se retrăgea în insulele Ionice, ce se găseau sub stăpânirea Rusiei. În anul 1805 avu loc în insula S-ta Mura, una din Ionice, o întrunire a tuturor Clefșilor și Armatolilor, carii luptau de mai mult timp în contra tiranului Ali-Pașa. Ei fuseseră chemați de un episcop grec, care organisa un complot în favoarea liberărei Greciei. Deși pentru o cauză străină lor, ci mai mult împinși de dorul de a face vitejii, se adunară aici și Armatolii Armâni, între cari se vedu și Caciandoni. «Pour Katzandonis, ce fut un vrai triomphe de paraître au milieu de cette foule de braves, proclamé d'un voix unanime le plus brave de tous, et entre tous facile à distinguer, et par la fierté de son air, qui contrastait, en quelque sorte, avec la petitesse de sa taille,

¹⁾ *Stud. istor. as. Rom. d. Pen.-Balcenică*, pag. 112-113.

et par l'or qui, étincelant de toute part sur sa personne, y relevait encore le costume pittoresque de Klephte...» ¹⁾. Cu ocazia aceasta, în avântul său războinic, Caciandoni se oferi de a ataca cu oamenii sei trupa de observație, tare de aproape șease mii de oameni, pe care Ali-Pașa o postase la Preveza, spre a priveghia mișcările complotului ce se organiza în S-ta Maura și în insula Corfu. Cei carii erau față, îl rugară însă să-și păstreze avântul pentru timpuri mai prielnice și în același timp îi făcură rugămintea «à traïter... les Grecs d'une manière plus fraternelle qu'il ne l'avait fait jusque là. ²⁾» Din aceste cuvinte, aduse tot de Fauriel, se vede lămurit că Fărșerotul Caciandoni se știa pe sine de Armân, ceea ce dovedea prin purtarea sa față de Greci, și că Grecii îl știau de negrec și de aceea îl rugau ca să fie cu Grecii mai blând și mai îndurător de cât cum fusese până la întrunirea de care vorbim.

Curând după aceasta, Caciandoni se îmbolnăvi de vârsat și, fiind-că aerul din S-ta Maura nu îi priea, se duse împreună cu fratele său Gheorghe, supranumit Hașiatul, în munții Agrafa și se retrase într'o mănăstire, spre a se îngriji de boala lui, care se înrăise. Neîncreșându-se însă în călugări, ambii frați se retraseră într'o peșteră, în munți. Curând după aceasta Ali-Pașa le descoperi retragerea, prin trădarea unui oare-care Gurlea, și trimise o trupă de 60 de oameni ca să-i prindă și să îi aducă vii la Ianina. Când Gheorghe, fratele lui Caciandoni, vădu că ascunșetoarea lor fu descoperită, luă pe fratele său bolnav și slăbit de boală în spate, și, cu iataganul în mână, își deschise drum printre cei 60 de Albaneji, dintre carii trânti mai mulți la pământ,

¹⁾ Fauriel, *Chants populaires de la Grèce* etc. vol. I, pag. 167 și 168.

²⁾ Id. *Chants pop. de la Grèce* etc. pag. 168 (tot vol. I). Veđi și pag. 163 și 164: «Ce fut de ces hauteurs qu'il (adecă Caciandoni) se mit à faire des descentes sur les terres des Turks, les pillant, les ravageant sans merci, et ne ménageant guère celles des Grecs.»

scăldați în sânge. Atunci Albanezii se luară după el, trăgând mereu cu pușcele. Gheorghe fugea înainte, cât fugea, își depunea jos scumpa-i sarcină și iarăși se întorcea la prigonitorii săi, dintre carii mai ucidea câți-va. Dar la urmă cădu și el rănit și ast-fel amândoi vitejii frați fură duși vii la Ianina. Bucuria lui Ali-Pașa nu fu mică, când vădu pe Caciandoni și pe Gheorghe Hașiatul în mânele sale; el îi aruncă în închisoare și îi osândi la moarte prin sfărâmarea cu ciocanul a oaselor membrelor inferioare!

Voinicul Albanез Veli Ghega, care fusese ucis de Caciandoni în luptă dreaptă cu săbiile, avea un frate cunoscut iarăși de voinic, care dorea din suflet moartea Fărșerotului nostru. Indată ce el află cum-că Caciandoni este prins, se presentă lui Ali-Pașa și ceru să-î dea voe ca el să fie executorul sentinței. Cum intră în închisoare, Caciandoni îl cunoscă după chip că ar putea fi fratele lui Veli Ghega, și, adresându-se temnicerului, îi zise:

— Acest om... dacă nu mă înșel, trebuie să fie fratele lui Veli Ghega. Voinic Veli Ghega, dar voinic și eu!... Își făcu datoria, îmi făcui și eu pe-a mea! ¹⁾.

Fratele lui Veli Ghega află însă cu ocazia aceasta, că nu cu pușca, ci în luptă dreaptă și cu sabia fusese ucis uriașul său de frate de cătră uscățivul Caciandoni. De aceea în loc să înceapă a zdrobi picioarele Fărșerotului nostru cu ciocanul, se duse la Ali-Pașa și ceru voea de a se lupta în săbii cu Caciandoni, spre a răsbuna pe Veli Ghega. Dar Satrapul Epirului, care știa cât de primejdios era în luptă Andoni, nu încuviință cererea Albanezului. În piața de Ianina și în fața poporului, care amenința și blestema pe cei doi viteji frați, se execută barbara sentință. Caciandoni fu cel d'ântăi supus torturilor, ear Gheorghe sta liniștit și privea. Ciocanul începu a isbi oasele picioarelor și fluerile lui Caciandoni!

¹⁾ I. Caragiani, *Stud. ist. as. Rom. d. Pen.-Balcanică*, pag. 216.

I. Nenițescu. *Dela Românii din Turcia Europeană*.

Fărșerotul, deși slăbit de greaua sa boală și de temniță, nu dădu nici un țipăt și nu făcu nici un fel de semn de durere, însă când ciocanul îi isbi și sfărâmă genunchiul, Caciandoni nu se mai putu reține și scăpă un strigăt de durere! Atunci Gheorghe supărat pentru acest semn de slăbiciune din partea unui om oțelit, zise fratelui său: «Dar bine... Caciandoni! nu te mai înțeleg... țipi ca o femeie!» «După aceasta veni rândul lui Gheorghe. Acesta vădu sfărâmarea ciolanelor sale cu ciocanul, fără a vërsa nici o lacrimă și fără a da cel mai mic semn de durere.» ¹⁾ Eată ce va-să-zică un Fărșerot, eată de ce puteri aproape supraumane este înzestrat acest trib armănesc vînjos, răsboinic și oțelit. Oripe unde trece Fărșerotul este respectat și ênșiși voinici Albaneji de nord, au respect față de Fărșerot, căci îl știu de brav și îndrăzneț, bun amic și credincios, rësbnător și drept.

Cred că nu ar fi bine să încheem acest capitol, merit a caracteriza pe Fărșerot, fără a arăta că și femeea fărșerotă este capabilă de cele mai înalte sacrificii. Pe lângă că e muncitoare, pe lângă că e iubitoare și credincioasă, ea este și bărbată. Când trebuința cere, știe să se lupte cu arma în mână, ear onoea îi este mai scumpă chiar decât viața ei.

La 25 Decembre 1803 se încheeă o convenție între *Fotu Ciavela*, conducătorul Suliăților, și între *Veli-Pașa*, fiul lui Ali-Pașa de Ianina, prin care se stipula, că Suliății, părăsind munții lor, se puteau retrage înarmați ori unde ar dori; că, tuturor prizonierilor Suliății să li se redea libertatea; că, acelor dintre Suliății, carii ar voi să se așede în Albania, Pașa le va da pămînturi, moșii și sate fără plată, ear acelor cari ar dori să se ducă mai departe, Veli-Pașa le va procura, iarăși fără plată, toate mijloacele de

¹⁾ Idem, op. cit. pag. 217.

transport necesare. Suliatii erau impresurați de numeroasa oștire a lui Veli-Pașa de timp îndelungat, și deși își apăraseră munții cu o uimitoare vitejie, acum din cauza lipsei de hrană, erau nevoiți a primi condițiunea de a 'și părăsi patria lor născătoare de eroi. După ce de amândouă părțile, adecă de către Albanezii musulmani și Veli-Pașa, precum și de către Fărșerotul Fotu Ciavela și Fărșeroții-Suliati, se făcură cele mai strașnice jurăminte, Suliatii, cari atâta timp sdrobiserăar-

Fărșeroți din Pind.

matele ce Ali-Pașa, trimesese în contra lor și zădărniciseră toate încercările Satrapului de Ianina de a-i cuceri, începură a părăsi satele lor și a se scobori din munții lor deveniți glorioși. Chiar în ziua de Crăciun, învinși de foame, ear nu de armele lui Veli-Pașa și ale Albanejilor, Suliatii-Fărșeroți cu inima înfrântă se despărteau de munții lor iubiți! Inainte de plecare, Fotu Ciavela, ca și Caciandoni, puse el însuși, cu mâna lui, foc propriilor case, «pentru ca să nu fie mânjite de picioarele inamicilor» ¹⁾. Cei mai mulți dintre Suliati se plecară coman-

¹⁾ I. Caragiani, *Stud. 1st. as. Rom. d. Peninsula-Balc.* pag. 212. Veđi și Pouqueville, *Hist. de la régénération* etc. vol. I, pag. 149.

dei lui Fotu Ciavela și cu el în frunte porniră spre Parga, mai cătând încă odată în urmă cu drag la munții Suli, pe crestele și prăpăstiile cărora se zăreau satele lor. În capul coloanei păseau preoții înveșmînțați ca pentru serviciul divin și cu sfânta cruce în dreapta, după ei venea Fotu Ciavela urmat de bărbații luptași, ear după aceștia veneau femeile cu pruncii în brațe și cu copiii de mână. În fruntea femeilor păsea *Cadea*, voinica soră a lui Fotu Ciavela, care cu ochii aprinși de dorul răsunării, cu carabina în mână și cu brăul plin de iatagane se arăta ca vrednică fărșeroată, ca vrednică soră a unui erou. Alți Suliți plecară sub comanda lui Gheorghe Boțari și a lui Palașca, spre mănăstirea Zalunga, nu departe de riul Acheron, ear alții spre Etolia. Numai călugărul Samoil, unul dintre capii Suliților nu părăsi patria, ci înconjurat de câți-va voinici Fărșeroți mai ținu câțiva în loc oștirile lui Veli-Pașa, spre a da ast-fel timp concetățenilor lui de a se adăposti sau a scăpa de urmărire. Copleșit de marele număr al inamicilor, Samoil nu mai putu ține, dar spre a nu cădea în mânele lui Veli-Pașa și deci în mânele satrapului Ianinei, el însuși dădu ordin la ai săi să arunce în aer citadela, în care se apăra, și așa cu toții se înmormentară în ruine! ¹⁾

Călcând în picioare toate jurămintele, vicleanul Ali-Pașa, trimise numai de cât oștiri numeroase pe urma Suliților, cu porunca de a-i estersina. Fotu Ciavela fu ajuns nu departe de granițele ținutului Parga. Ciavela formă un careu puternic din bărbații luptători, ear pe femei și pe copii îi aședă în mijloc și respinse neconținut toate atacurile, câte zădarnic le încercară Albaneții lui Ali-Pașa, dintre carii cădură foarte mulți. Așa izbuti Fotu Ciavela a scăpa de peire pe Suliții Fărșeroți de sub comanda sa și a-i trece apoi în ținutul și spre orașul Parga. Altă soartă avură însă Suliții conduși de

¹⁾ Le V-te A. De La Jonquière, *Hist. de l'Emp. Ottom.*, etc. Paris 1881, pag. 426.

Gheorghe Boțari! Albanezii-musulmani, furioși că scăpaseră pe Fotu Ciavela și ai lui, se repeziră spre coloana lui Boțari. O luptă crâncenă și ucigașă se începu și dură lung cu mari pierderi de amândouă părțile. Femeile erau adăpostite sus, pe o ridicătură, de unde se face o prăpastie adâncă spre Acheron. De-acolo, cu inima îndurerată, priveau soțiile și mamele fărșeroate la sângeroasa luptă a soților și fiilor lor. Aci parcă ai lor respingeau cât-va pe inamic, și speranța mântuirii începea a le suride.... aci ai lor cădeau.... și eată-i la urmă copleșiți și sdrobiți de marele număr al dușmanilor! După ce soții și fiii lor cădură scăldați în sânge sub loviturile iataganului, femeile, tinere și bătrâne, se luară de mână și încinseră o horă funebă, cântând cântecul de război al tribului fărșerotes. Și hora se învârtea, și când o femeie ajungea în fața abisului se arunca în adâncimi! Și iarăși hora se încheia de unde se rupsesse cea care se aruncase în abis, și după ce se mai învârtea odată, încă o mamă de-a Fărșeroților uciși, sau o soție cu pruncul la sîn, se arunca în prăpastie ¹⁾. Și lanțul horei se tot scurta... și învîrtitura împrejur era tot mai scurtă... Și una câte una toate Fărșeroatele se aruncară în prăpastia de la Acheron, pentru ca nici-una să nu supraviețuească moartea soțului sau fiului învins! Nu sunt femeile acestea zidite din aceeași stofă scumpă ca și mama Grachilor și alte matroane romane? Dimitrie Bolintineanu, vorbind despre acest fapt istoric, despre acest măreț și îngrozitor sacrificiu al femeilor Armâne Suliote zice ²⁾, că la Koracos «Suliații fuseră uciși de Albanezii-musulmani, în luna lui Ghenarie 1813. Femeile lor în număr mai mare de două sute, vădînd pe soții lor uciși, se aruncară cu pruncii în brațe în riul Axelonus, unde se înecară. Această faptă fuse drama cea mai tristă și cea mai mare a acestui secol!»

Puține popoare au în istoria lor o pagină ca aceasta.

¹⁾ De la Jonquière, *Hist. de l'Empire Ottoman*, etc. pag. 427.

²⁾ Op. cit. pag 137.

Femeea armâncă, și mai ales Fărșeroata, este capabilă de cele mai înalte sacrificii. Și nici n'ar putea fi altfel. Crescută din copilărie în dragostea muncii oneste, vădând în casa părintească moravurile cele mai curate și mai sobre, ea devine soție iubitoare, devotată și credincioasă până la mormânt. Ear când, la rândul ei ajunge mamă, ea se arată înzestrată cu acelaș patriotism și cu aceeași putere sufletească, ca și străbuna lor, mama Grachilor.

Dacă am cerceta cu de-amăruntul istoria martirilor și eroilor carii, prin sacrificiul sângelui lor, au creat statul Grec modern, am găsi un mare număr de Armâni, fie Arnău-cheni, Fărșeroți, Epiriați sau Olimpiani. Albanezii, mai ales cei de prin Grecia insulară, unde se găsesc în foarte mare număr, și-au vărsat și ei sângele pentru aceeași cauză, care n'a fost și nu este a lor. O mulțime de străini, de toate neamurile, adoratori ai cultului grece antice, au alergat de asemeni și și-au sacrificat unii viața, alții averile pentru cauza panellenică. Intre aceștia trebuesc numiți: comtele de Santa-Rosa, comtele Porro, colonel Fabvier, colonel Philippe Jourdain, căpitan Balerte, ucis în Creta, Washington un descendent al fundatorului Statelor-Unite, sir Edward Church, lordul Cochrane, colonel Stanhope, lord-Byron și alții. Acest din urmă a ajutat și cu talentul său, și cu averea sa și chiar cu sacrificiul vieții sale. Victor Hugo a contribuit iarăș foarte mult prin cântecele sale despre vitejiile lui Boțari și Canari, ambii Armâni, la creșterea interesului Europei culte pentru cauza grecească. «Comment les Hellènes ont-ils reconnu les services de ces hommes, qui, entraînés par une *généreuse folie*, avaient dévoué leur existence, dépensé leur fortune et versé leur sang pour les faire libre? Par la plus noire ingratitude.» ¹⁾

---

¹⁾ De la Jonquière, *Hist. de l'Emp. Ottom.* pag. 450. Vezi și: *Grèce contemporaine*, de Edmond About.

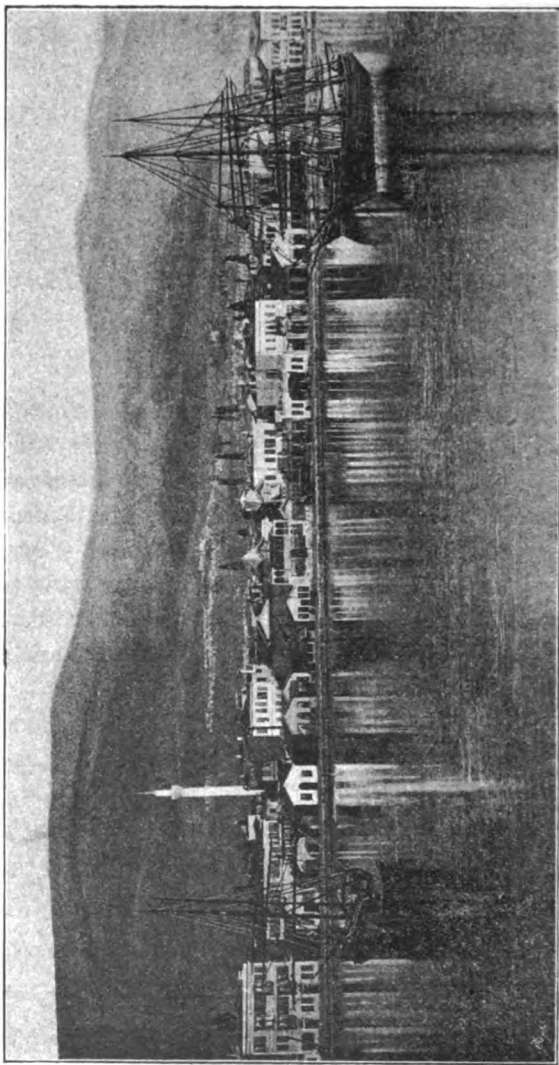
XXIII

SOSIREA ÎN SALONIC. NUMĂRĂTOAREA TRIBULUI OLIMPIAN: SALONIC, CONSTANTINOPOL, LIVADIA. VECINĂTĂȚILE LIVADIEI: S-TUL DIMITRI ȘI COCHINOPLŌ. CIARICIANI, FEARICA ȘI PETRA. VERIA. CATERINA ȘI ÎMPREJURIMILE. ALTE SATE OLIMPIANE. D-L. GUST. WEIGAND ȘI NUMĂRĂTOAREA OLIMPIENILOR. — NUMĂRĂTOAREA ARMĂNILOR DIN SERESIA: SERES SAU SEARŪ ȘI ÎMPREJURIMILE; DRAMA, DOCSAȚ, ALISTRAT ȘI ÎMPREJURIMILE; PETRICU ȘI SATELE VECINE; ARMÂNII DIN VECINĂTĂȚILE NEVRECOPULUI; ARMÂNII DIN ÎMPREJURIMILE MELENICULUI. ALTE CÂTE-VA LOCALITĂȚI CU ARMÂNI ȘI SUMA LOR TOTALĂ ÎN SERESIA.

— Aveți tutun cu D-v.?

Acestea sunt cele d'ântei cuvinte, ce mi-se adresaă de un agent al monopolului tutunurilor, îndată ce intrai în Salonic. După ce mă despărții de el, fuii numai-de-cât înconjurat de o mulțime de Armâni, carii fuseseră înștiințați despre sosirea mea, din vreme. Ne suirăm apoi în mai multe trăsură și fuii condus la Hôtel des Etrangers, unde amicii mei îmi răpiră o bună parte din noapte, dar în schimb mă îmbogățiră cu o sumă de note asupra Armânilor, și mai ales asupra tribului Olimbian. În Hôtel des Etrangers a zăcut luptătorul Apostol Mărgărit, când a fost rănit cu cuțitul chiar în stradele Salonicului, acum câți-va ani trecuți. Camera mea era

vecină cu aceea în care zăcuse Apostol Mărgărit. Atenta-
tul acesta sta încă proaspăt în amintirea Armânilor din Sa-
lonic. Bêtră-
nul luptător
pentru Armă-
nism se întor-
cea despre
marespreHo-
tel desEtran-
gers, unde
era și el în
gazdă, când,
în strada prin-
cipală a Sa-
lonicului, cea
paralelă cu
strada de pe
cheiu, un grec
se repeși a-
supra lui cu
pumnalul în
mână și în
toată graba îi
dădu o lovi-
tură ageră.
Ucigașul, vê-
dând însă că
nu lovise de
moarte, vòia
a-i împlânta

Salonicul văzut despre mare.

pumnalul în pept.... Din fericire, d-l Gheorghe Beza, dra-
goman onorific la consulatul român, opri la timp mâna uci-
gașului. Acesta vêdându-se împedicat în făptuirea crimei
și temându-se a nu fi prins, dispăru în clipă prin mulțimea

de toate neamurile, ce umple stradele Salonicului la ori-ce ceas al zilei.

Spre a încheea numărătoarea Armânilor din Turcia europeană, înainte de a face istoricul și descrierea însemnatului oraș, Salonic, e bine să cercetăm tribul Olimpian și apoi pe Armânii din ținutul Seresului și pe cei de pe lângă fluviul Mesta. Dar cititorului îi este cunoscut deja că între cei 12.500 de Armâni aflați în *Salonic*, 4.500 sunt Armâni Olimpiani și că în *Constantinopol* se găsesc 1.000 de Olimpiani între cei 15.000 de Armâni, trăitori în capitala imperiului.

Neîndoios însă că metropola acestui trib armânesc, a căruia obârșie trebuie să fie mai în sudul Tesaliei, este astăzi frumosul oraș *Livadia*, cunoscut și sub numele de Vlaho-Livadia, oraș curat armânesc și locuit de 7.500 de suflete. Cele mai multe case sunt cu două caturi și de peatră; unele se arată tari ca niște cetăți. Stradele, ca în toate orașele din Turcia, mai ales cele de munte, sunt înguste, însă pavate și curate. Orașul este așezat pe la jumătatea înălțimei poalelor muntelui Căpca sau Titariu și nu departe de unul din izvoarele râului Sarantaporu. Cu câte-va veacuri în urmă orașul acesta se pare să fi fost ceva mai în vale pe albia râului și s'ar fi format din mai multe sate mici. Numele unora din aceste sate, după d-l Gust. Weigand¹⁾, ar fi: Vene, Zamaslu, Vârna, Russa, Dimocră, Mărul, Palea-Castru, Carderia, Pașali, Triantafilor și altele. Suișul către Livadia este greu și nu se poate face de cât cu piciorul sau călare, ear cu trăsura e imposibil, de oare-ce nu drumuri largi conduc spre oraș, ci numai cărări strimte și stâncoase. Armânii din Livadia și-au păstrat limba strămoșească și moravurile neamului lor, însă până acum nu s'a înființat aici școală românească.

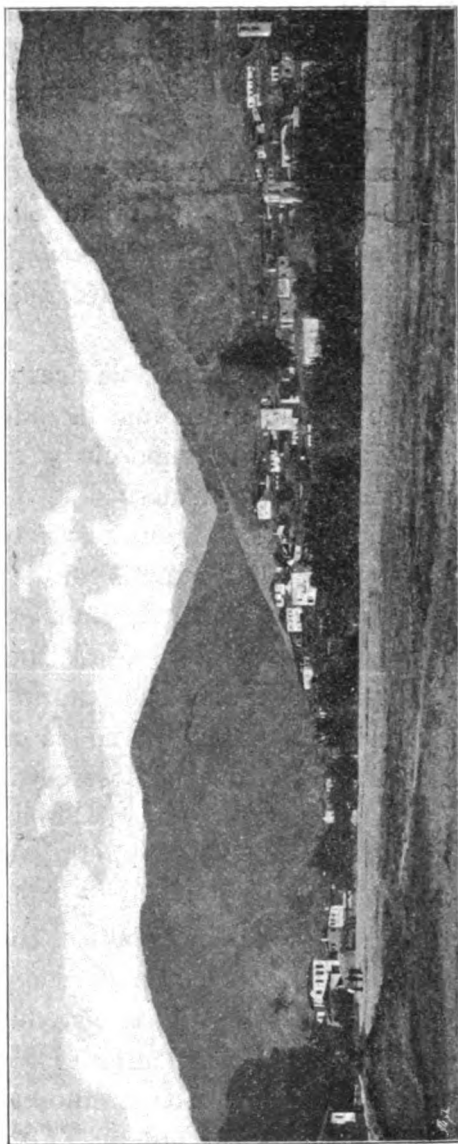
¹⁾ *Die Sprache der Olympo-Walachen*, pag. 11.

În împrejurimile Livadiei centruri olimpiane sunt: satul S-tul Dimitri și orașelul Cochinoplò. În S-tul Dimitri sunt 500 de Armâni, ear locul este însemnat pentru faptul că în conflictul de la 1886, Turcii au respins aici niște trupe grecești. În Cochinoplò sunt 3.400 de Armâni olimpiani. Cu câți-va ani în urmă a fost aici o școală românească. Cred că mai mult din neștiință, decât din rea-voință, d-l Gust. Weigand afirmă că satul S-tul Dimitri ar fi locuit de Greci ¹⁾ și că Cochinoplò nu ar avea decât 1.200 de locuitori, ²⁾ pe cari însă îi recunoaște de Armâni.

La sud-est de Elasona, cade orașelul deja pomenit, *Ciariciani* cu vr'o 800 de locuitori Armâni înzestrați cu o școală

de băeți românească ambulantă. Orașelul acesta este așezat

Ciariciani

¹⁾ *Die Sprache der Olympo-Walachen*, pag. 10.

²⁾ Id. op. cit. pag. 13.

la poale de munți, ear în fața lui, spre sud, se deschide frumoasa vale a riului Xerias, un afluent al riului Sarantaporu. Ne amintim că pe lunca acestui din urmă riu se întinde pomenita cale a turmelor, pe unde păstorii armâni din toate triburile se duc în spre Grecia, sau mai bine, spre Tesalia greacă, pentru iernatul turmelor. În Ciariciani sunt mulți bogătași printre Armâni: unii sunt proprietari a numeroase turme, ear alții sunt proprietari de pământuri, deși ei înșiși nu se ocupă cu agricultura. Ocupația de căpetenie a Armânilor din Ciariciani este industria și păstoria. Printre industriași unii sunt meșteri argintari și lucrători de filigrane, ca și Armâni Olimpiani din Salonic.

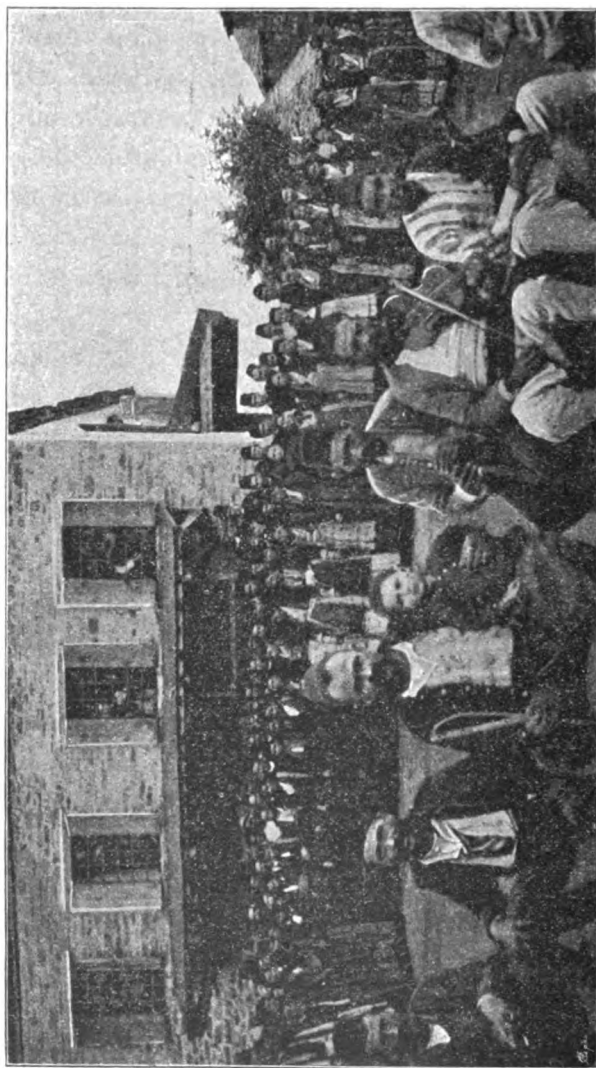
Tot în spre apusul muntelui Olimp se găsesc încă două sate de Olimpiani, ambele în drumul de la Livadia spre Caterina, adică spre mare, ca și arătatul sat S-tul Dimitri. Unul dintre aceste sate este Fteri, pe armânește *Fearica*, cu mai bine de 900 de locuitori Armâni, ear celalalt e *Petra*, cu vr'o 200 de locuitori Olimpiani. D-l Gust. Weigand nu arată în *Fearica* de cât 300 de locuitori ¹⁾ și nici pomenesc ceva despre sățuceanul *Petra*. N. Popillian arată însă în Fteri 2.000 de locuitori ²⁾, ear autorii raportului «Etude sur les Valaques de l'Empire Ottoman» pun aicea numai 1.200 de Olimpiani ³⁾. Eu am socotit locuitorii din *Fearica* mai jos deci și decât N. Popillian și decât cei din delegațiunea română la Constantinopol, carii au scris citatul raport, dar ca să mă scobor atât de jos ca d-l Gust. Weigand ar fi a sfrunta adevărul, cum se crede d-sa îndreptățit a face totdeauna când e vorba despre Armâni, deși se zice doar că d-sa ar fi călătorit prin Turcia numai de dragul Armânilor, și nu spre a face treburile Grecilor și, mai ales, pe cele ale Bulgarilor.

¹⁾ Op cit. pag.

²⁾ *Românii din Peninsula Balcanică*, pag. 46.

³⁾ Pag. 12.

La Nord-Vest de muntele Olimp cade însemnatul oraș *Veria*, cunoscut de Turci cu numele de Cara-Feria sau Caraver, având 5.500 de Armâni Olimpiani, împreună trăitori

Armâni Olimpiani din Veria adunați la horă. În față sunt lăutarii Țigani turciți.

cu Turci în număr superior și cu ceva Bulgarilor sau Sârbi. N. Popillian arată aici numai 5.000 de Armâni¹⁾, ear cita-

¹⁾ Op. cit. pag. 45.

tul raport al delegațiunei române la Constantinopol dă numărul Armânilor din Veria, întocmai ca și mine ¹⁾. Orașul Veria este situat la sud de orașul deja descris: Neausta sau Neaugusta, pe o luncă largă a fluviului Bistrița (= Haliacmon¹⁾, cunoscută sub numele de Campania sau Romlucul, având un pământ foarte fertil și renumit pentru producțiunea a tot soiul de cereale. La spate Veria este adăpostită de frumoșii munți numiți ai Veriei, în carii am găsit și descris mai înainte tribul Sărăcăcianilor. În acești munți se găsesc călivele Xerolivade, cu o școală românească, Selia-Veria, iarăși înzestrată cu o școală, și altele. Deși am zis că Livadia ar putea fi considerată ca metropola tribului Olimpian, de oare-ce e orașul ce are cei mai mulți locuitori din acest trib, totuși, Veria ar trebui să fie ținută ca metropola Olimpianilor, din cauză că Armânii din Livadia nu au încă școală, pe când cei din Veria au două, una de băeți și una de fete și au și o biserică a lor cu mai mulți preoți, carii citesc și cântă armânește. Adesea vin la Veria Armâni din munții cei mai îndepărtați ca să audă serviciul divin în limba lor străbună.

Din tribul Olimpian avem deci, la apăs și la nord de muntele Olimp, 24.300 de suflete, număr în care au intrat însă și cei 4.500 Olimpiani din Salonic, precum și cei 1.000 din Constantinopol. Să cercetăm acum și pe Olimpianii dela răsăritul Olimpului. Pe partea aceasta unul din centrele armânești cele mai însemnate, este orașelul *Caterina* cu 2.800 locuitori Armâni, între carii se găsesc și câți-va Fărșeroți ficsați printre Olimpiani. Aici există două școale românești, una de băeți și una de fete. Orașul Caterina este și el așezat pe poale de munte, nu departe de mare, în drumul ce vine despre Salonic și Chitru. Destul de aproape de Caterina se află satul *Corița*, locuit de Armâni, unde earna vin

¹⁾ Op. cit. pag. 12.

cu turmele Olimpianii din Fearica. Corița poate să aibă 120 până la 150 de locuitori, carii însă sunt lipsiți de școală românească. La sud de Caterina sunt centre olimpiane: *Conduriotu* sau Conduriotisa, cu 700 de Armâni; *Călvia Fea-*

Armâni Olimpiani din Veria.

rica, zisă de Greci Kalyvia Phteriotica, cu vr'o 500 de Armâni olimpiani; *Călvia Poiani*, zisă de Greci Kalyvia Poimeni, cu vr'o 450 Olimpiani. Încă mai la sud, drept pe poalele sudice ale Olimpului și nu departe de frontiera Greciei, mai

este satul olimpian *Scamnia*, cu 400 de locuitori. Tot la sud de Caterina, drept la mare și așezat pe riulețul Sfetiti, este micul port *Scala Caterinei*, unde se mai găsesc până la 100 de Olimpiani; și încă pe atâta Olimpiani se mai găsesc și în *Scala* dela nord de Caterina, sat așezat aproape de mare și drept la resărit de orașelul Chitru.

De tribul olimpian țin și următoarele sate: *Pretori*, cu 350 locuitori și cu o școală de băeți românească; *Damachi*, cu 400 locuitori și iarăși înzestrat cu o școală românească micștă; *Doliani*, care de asemeni are o școală românească de băeți și mai bine de 800 locuitori de locuitori, toți Armâni Olimpiani. Alte sate cu Olimpiani mai sunt *Vlada*, cu 450 de Armâni și *Turcorani* cu vr'o 200 Armâni, ambele lip-site de școală românească. Pe șesul Campania de la apus de Salonic, în satul *Clidi*, *Lutra*, *Arabli*, *Grizul*, *Plati* și altele se mai găsesc împrăștiați încă ca la 500 de Armâni de această ramură. Putem reține deci ca număr ultim și definitiv 32.000 de suflete pentru tribul armân Olimpian, deși asemenea Armâni se mai găsesc în Peninsula Chalcidică, în Peninsula Casandra și în alte părți și deși pe aceștia nu i-am luat în numărătoarea noastră.

D-l Gustav Weigand însă, după cum am vedut și cu ocazia numărătoarei Meglenilor, nu găsește de cât 15.000 de Olimpiani, pe carii îi mărginește numai în câte-va orașe și sate, ca Livadia, Cochinoplò, Fearica, Caterina și Salonic. În treacăt pomenesc satul Corița, însă nu arată care ar fi numărul Armânilor Olimpiani ce 'l locuesc. Ca totdeauna d-l Weigand își menajează și cu ocazia aceasta o portiță cu două canaturi, căci eată cum se exprimă el: «Dacă se socotesc toți Armânii Olimpiani la un loc, atunci de sigur sunt 15.000 și *probabil mai mulți de cât mai puțini*¹⁾, mai ales când se ia în seamă faptul, că încă mulți dintre ei locuesc

¹⁾ ....cher mehr als weniger....

în Tesalia» ¹⁾, adică în partea de Tesalie greacă. D-l Gust. Weigand și în împrejurarea aceasta, cu o mână dă, zicând: «....probabil mai mulți decât mai puțini....», adică de cât 15,000, — ear cu alta ia, zicând: «mai ales când se ia în seamă» și Olimpianii trăitori în Tesalia greacă. Dacă ar fi fost pe aici Bulgari, cum le-ar fi sporit numărul d-l Gustav Weigand! Dar din nenorocire se găsesc Armâni și de aceea d-l Gustav Weigand, ca și la numărătoarea Meglenilor, s'a arătat îngust, ba chiar a călcat adevărul în picioare. Noroc numai că suficiența, reclama personală, îndrăzneala aproape judaică și disprețul adevărului sunt calități, cari, în cercetările științifice și față de cercetătorii trăiți în iubirea adevărului, nu cântăresc tot atât de greu, pe cât trebuie să fi cântărind ele în camera seminarului de la Lipsca, unde d-l Gustav Weigand, în calitate de profesor de limba armânească (?!), gesticulează ca om de știință și ca specialist unic în ramura sa.

Să cercetăm acum și să numărăm pe Armânii din ținutul Seresului sau al Seresiei, precum și pe cei de prin apropierele fluviului Mesta.

Să începem cu orașul *Seres*, pe armânește *Seară*, care și este capitala ținutului sau sangiacului cu acelaș nume. Așezat la poale de munți și nu prea departe de un afluent al lacului Tachino, e un oraș comercial însemnat. La sud de Seres, spre lacul Tachino se deschide o frumoasă și rodnică câmpie, unde se cultivă tot soiul de cereale și se produce și un tutun minunat. Armânii din Seres, ocupați mai toți cu comerțul și diferite industrii, sunt în număr de mai bine de 4.000 de suflete. Ei au averile orașului în mână și alcătuiesc clasa cultă și superioară. În Seres nu s'a înființat încă școală românească, și fie-care oră de întârziere este o pierdere mare pentru cauza armânismului.

¹⁾ *Die Sprache der Olymfo-Walachen*, pag. 14.

Foarte aproape de Seres, spre răsărit, este satul *Topoliani*, în care se găsesc vr'o 150 de Armâni. În drumul ce vine despre Salonic, drept lângă podul de peste Strymon, este satul *Orliac* în care se găsesc 16 case de Armâni cu vr'o 90 de suflete. Tot pe aici se găsesc satele: *Colac* cu 200 de Armâni, *Dulap* cu 150, *Bursuc* cu 250, *Pârlita*, zis de Greci Purlida, cu 200, *Mirslea* cu 140, *Mândra* cu 100 de Armâni, și altele. Printre satele acestea, ca centru mai însemnat armânesc, cade orașelul *Giurmaia-de-jos*, cunoscut sub numele Dzuma, ear de Turci numit Barakly-Djumaă cu cel puțin 6.000 de Armâni de diferite triburi. La nord de Giurmaia, în cursul Strymonului și pe poalele răsăritene ale muntelui Beleş, cade alt centru armânesc însemnat, și anume *Ramna*, orașel cu cel puțin 1.000 de Armâni, carii ar fi ținând de tribul Gramostean și carii au o școală românească de băeți. Armânii din Giurmaia cer și ei școală de mult timp deja. Intre Ramna, Giurmaia și Seres mai sunt satele *Lesnița*, *Mertali* și *Vișani*, ear la nord de lacul Doiran este încă satul *Calî*. În tus-patru aceste sate sunt cel puțin 750 de Armâni, carii iarăși aparțin la diferite triburi. Dacă socotim ca împrejurimi ale Seresului și părțile de la sudul lacului Tachino, atunci tot aici trebuiesc pomenite și satele următoare: *Asachi*, *Crușova*, *Jocari*, *Castri*, *Curios*, *Ineli* și *Fitochi* sau Fitocu, cu cel puțin 900 de Armâni, precum și orașelele Sohos, pe armânește *Suha*, cu vr'o 300 de Armâni și *Nigrita* cu 200. Aproape de Nigrita și anume, la sud de acest orașel, sus în munții Beşik, se află satul armânesc *Çerepișta* cu mai bine de 800 de locuitori. Și fiind că ne aflăm pe munții Beşik mai putem numi încă vr'o câte-va sate ca: *Lachina*, *Mirăva*, *Clisali*, la răsărit de lacul Langaza, însă nu pot arăta numărul locuitorilor lor Armâni împreună-trăitori și cu ceva Turci.

La răsărit de Seres și la apus de Mesta se mai găsește încă un grup de sate armânești sau cu Armâni. Intre acestea

un orașel însemnat este Drama, la 105 metri de-asupra nivelului mării, așezat pe riul Dramanta, un afluent al riului Angista, care se varsă tot în lacul Tachino. În *Drama* se găsesc până la 550 de Armâni. Mai toți comercianții și industriașii din acest târgușor sunt Armâni, de oare-ce în mânele lor se găsesc apoarpe 90 de prăvălii. La sud de Drama cade *Docsaș* cu vr'o 1.500 de locuitori Armâni de diferite triburi și *Alistrat* sau Alistrati, cu cel puțin 1.000 de Armâni, ear la nord-vest *Prasoșiani* sau Prisociani cu 200 de

Armâni Olimpiani.

Armâni. În Alistrat există o biserică românească, însă serviciul divin în ea se face în limba slavă din aceste părți, limbă ce stă între cea bulgară și cea sârbă. Între Prisociani și Alistrat este satul *Iri-Derè* cu cel puțin 100 de Gramosteani. La sud de Alistrat este sātuceanul *Grăsceani*, cu vr'o 70 de Armâni Grămosteani și satul *Cereșiani* sau Cereplin cu 200 Armâni. Mai la apus sunt satele *Lăpușna* cu 300 de Armâni, *Sina* cu 50 și orașelul *Ziliaheva* sau Zelaova, iarăși cu vr'o 300 de Armâni, între cari unii sunt Megleni.

Cu mult la nord de Ramna se află orașelul *Petricu*, așezat pe râul Strumnița, cu 500 de Armâni Gramosteani și Muzăchiari; ear la apus de Petricu sunt satele *Măcrin* și *Maslari*, ambele cu vr'o 100 de Armânii. Pe albia Strymonului în sus, aproape de granița Bulgariei, vine *Giurmaia-de-sus*, pe turcește Baaly-Djumaâ, cu vr'o 200 de Armâni. Încă două centruri armânești, bine populate sunt *Proia-de-sus*, cu 4.000 locuitori și *Proia-de-jos* cu 800 de Armâni Muzăchiari, Epiriați și Gramosteani.

În împrejurimile Nevrecopului se găsesc încă vr'o câteva sate armânești sau și cu Armâni, dintre cari putem numi: *Blașca* sau *Vlașca* cu 150 de Armâni, *Albanisa* cu 200 de Armâni, *Lasca* cu 100. La nord-est de Nevrecop este satul *Cociani*, pe slavonește Lobca, cu 200 de Armâni; ear în munții Nevrecopului, la o oră depărtare de oraș, este o călivă de Gramosteni cu 115 familii și cu 650 de suflete, cunoscută sub numele turcesc *Popa-Ciair*, adică Liveșile-Popei. Locuitorii acestui sat pur armânesc cer de mai mulți ani școală românească. La sud de Nevrecop, în orașelul *Zernova* sunt 150 de Armâni, ear la apus de acest orașel sunt satele: *Comanic* cu 250 de Armâni, *Karakioi* cu 120 și *Staricica* sau *Stariciștea* sat mare cu 180 case turcești, 90 case de bulgaro-sârbi și 56 armânești. Numărul Armânilor de aici este de 350 de suflete și cer de mult școală românească.

În împrejurimile Melenicului sate armânești sunt *Vlahi*, la vr'o 6 ore depărtare, pe țărmul stâng al Strymonului, cu 150 de Armâni trăitori printre Bulgari; *Vla*, sat albanez, la nord-est de Vlahi, cu 100 de Armâni; *Poliani* la nord de Vla, iarăși sat albanez, cu 120 de Armâni; *Vresnica* sau Bresnica, la dreapta Strymonului, cu 150 Armâni; *Bojdova*, în munții Melenicului, la o oră depărtare de Melenic, cu 580 Armâni. În Bojdova Armânii au o biserică și o școală; institutorul e armân și se plătește de colonia

română, care are și o biserică, în care însă se servește mai des în bulgara. Destul de aproape de Melenic mai este satul *Lopava*, pur armânesc, cu aproape 600 locuitori, carii și-au făcut și o biserică, ce stă însă mai mult închisă din cauză că lipsește un preot armân. Drept la nord de Melenic, aproape de frontiera Bulgariei și nu prea departe de izvoarele fluviului Mesta, este satul *Mehomia* sau Raslog, cu 350 Armâni; ear în munții Proiei-de-sus este satul *Hagi-Beglic*, cu 250 de Armâni.

În orașelul *Kiukiuk* se mai găsesc ca la 400 de Armâni Gramosteani și Epiriați; în satul din apropiere, *Arbur*, ca la 100; în *Surpa* sunt mai bine de 700 de Armâni; ear între Cociani, vorbim de orașelul din linia de nord, între Garatova și Egri-Palanca se găsesc în trei localități, despre ale căror nume nu am știință, încă 1200 de Armâni, Gramosteani, ocupați cu păstoria. Laturile apusene ale muntelui Perim-Dag și laturile răsăritene ale muntelui Maleș, unde ele se ating pe albia Strymonului, în dreptul pomenitelor sate Vlăhi, Vla și Vresnica, poartă la un loc numele de *Vlașițe*, din cauza marei mulțimi de Valahi de toate triburile, carii le locuiesc. Se zice că numărul acestor Valahi s'ar apropia de 2000 de suflete, dar nu mă pot hotărî a'l primi în socotelele noastre. Putem păstra, deci, pentru Armânii din Seresia și de pe lângă fluviul Mesta, cifra de 32.000 de suflete, ca ultimă și definitivă.

XXIV.

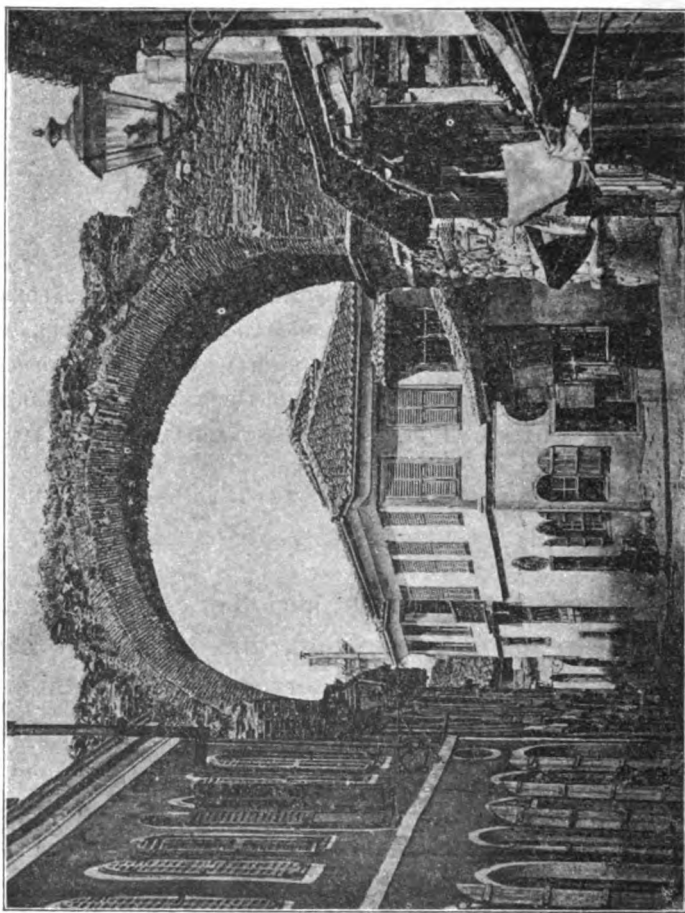
SALONICUL ÎN VECHIME. ÎNFĂȚIȘAREA DE ASTĂZI A ORAȘULUI SALONIC.
DIFERITELE POPULAȚII ALE SALONICULUI ȘI MIGRAȚIA ARMĂNILOR SPRE ACEST
PORT. LINIILE FERATE DESPRE MITROVIȚA ȘI BITOLIA. FISIONOMIA POPULAȚIEI
DIN SALONIC. POPULAȚIA EVREASCĂ. EVREII MOHAMETANIZAȚI SAU DEÛLMË-II.
POPULAȚIA TURCĂ. SCOALELE ȘI BISERICILE NAȚIONALITĂȚILOR DIN SALONIC.
TRAIUL ÎN SALONIC.

Orașul Salonic, bucurându-se încă din cea mai adâncă antichitate de o mare însemnătate, atât mercantilă cât și strategică, și fiind-că de secole servește de plomâni și poporului armânesc, deținătorul a mare parte din capitalurile și a comerciului din Turcia de Europa, bine este să ne oprim cât-va, spre a 'l studia.

Salonicul, pe armânesce *Săruna*, pe turcește Selanic, este situat drept pe malul mării, la nord și răsărit de gura Vardarului. Aședărea lui este în mod amfiteatric, începând de la mare, și tot înălțându-se pe colinele ce fac parte din munții Cortaci, carii se prelungesc spre Chalcidica. În antichitate, ca colonie elenă, purta numele de *Therma*, mai mult din cauza aședărei lui în unghiul nordic al golfului Salonic, ce în vechime se numea Thermaic. Ca

și acum, Therma făcea parte din Macedonia și era portul ei cel mai căutat. Fiind însă capitala provinciei Migdonia, Therma a făcut cât-va timp parte din Tracia, ca și Migdonia însăși. Sub stăpînirea regilor macedoneni, Therma a căzut în timpul lui Casandru, care după numele soției sale Thes-

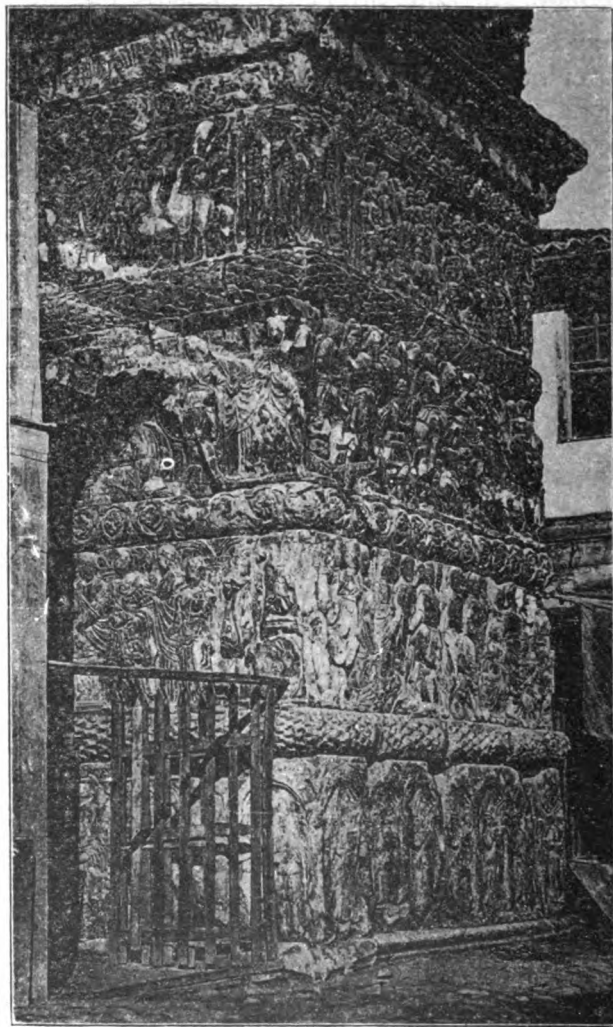
Arcul de Triumf din Salonic.

salonica, o fiică a vestitului rege Filip II-lea, schimbă numele de Therma al acestei colonii grece, în acela de Thesalonica. La 146 în. d. Christos, Romanii supunând Macedonia, declarară Thesalonica de capitala acestei provincii, și stabiliră aici cărmuirea întregii țări. În secolul al 4-lea

d. Christos, când Macedonia, pentru ușurința administrației, fu împărțită de Romani în mai multe părți, Thessalonica rămase capitala acelei provincii, ce purta numele de *Macedonia-prima*. La anul 58 în. d. Christos, Cicerone se afla aici în esil. Pe timpul împăraților romani, Thessalonica ajunsese la culmea desvoltării și deveni portul unde se întâlneau toate producțiunile Europei cu cele ale Asiei. Aici se găsea purpura cea mai scumpă, covoarele persane cele mai admirate, aici aurul, argintul, mărgăritarele din mările Indiilor, ear unele case de comerț putuseră acumula averile cele mai mari din Europa. La anul 1430, portul acesta cădu în mâinile Ottomanilor învingători.

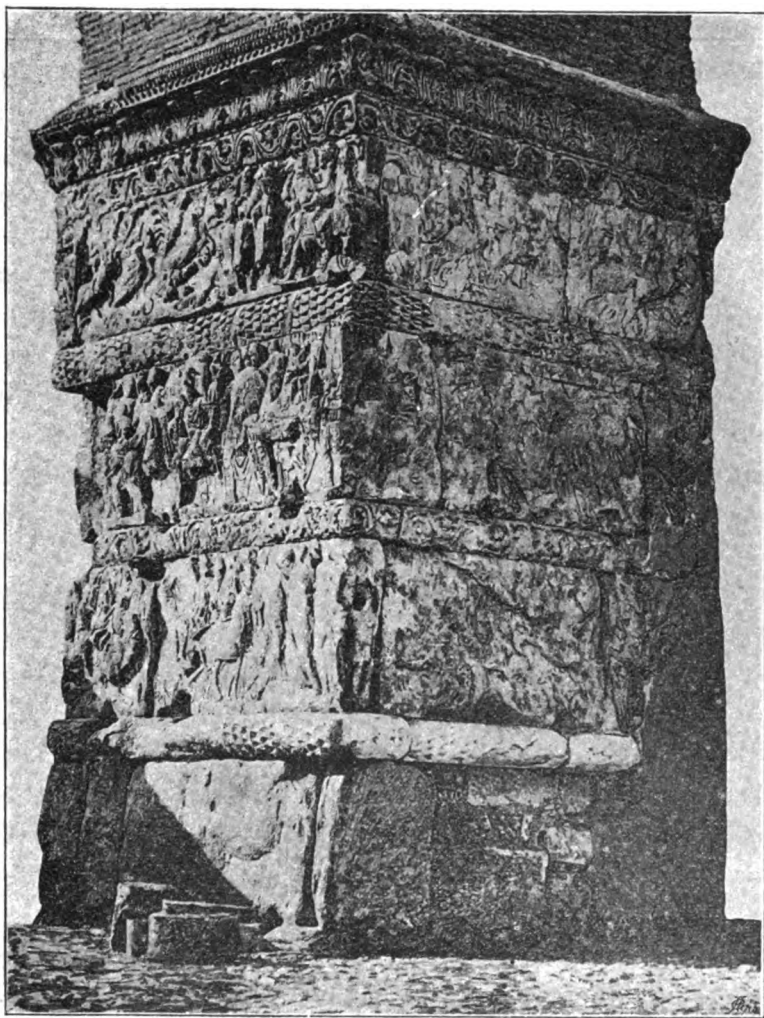
Astăzi Salonicul, este, după Constantinopol, orașul cel mai mare al Turciei de Europa, are până la 135.000 de locuitori de toate neamurile, și ține de vilaietul cu acelaș nume. El păstrează încă forma triunghiulară pe care antica cetate o avea. Una din laturile triunghiului este însuși malul mării, ear zidurile de pe celelalte două laturi sunt aproape cădute. În picioare mai stă încă cetățuia numită de Turci *Iedî-Kulelè*, adecă: cetatea sau castelul cu șapte turnuri, și alcătuește vârful triunghiului. Acest castel este Acropolis de altă-dată al Thessaloniceii și Heptapirgionul de mai încoace, care poartă încă și din urmele dominațiunei Veneției. În lăuntrul zidurilor, adecă a triunghiului, mai stă încă în picioare, deși foarte deteriorat, arcul de triumf al lui Marc-Aurel, pe care îl înfățișăm într'o gravură. De o parte și de alta arcul acesta de triumf, ce nu cred că va dura prea mult, este sprijinit de casele din stradă, care îi ascund mai cu totul caracterul antic. Picioarele arcului de triumf pomenit sunt ceva mai bine păstrate, și le-am fotografiat spre a le putea presenta în lucrarea de față. Zidirea pe care Evreii spanioli din Salonic o numesc Incantados, se pare să fie Prophileul anticului Hypodrom, o superbă colonadă corintiană cu cinci pilastri.

Aria hypodromului se pare că era între malurile mării și între Rotunda, care se arată a fi zidită după modelul Pantheonului din Roma și care se crede a fi de pe timpurile

Piciorul din dreapta al arcului de triumf din Salonic
împărăției lui Trajan. Ar fi interesant, din multe puncte de vedere, ca arheologii noștri să studieze Salonicul și zidurile vechi romane ce mai are încă, și care nu mult timp vor

putea să mai rămăe. Una din geamiile turcești de astăzi și anume cea cunoscută sub numele de Eski-Giamna, se pare a fi templul Venusei-Thermaice, și avea de fie-care

Piciorul din stânga al arcului de triumf din Salonic.

lature câte o duzină de pilastri ionici. Intre moscheele turcești, este și S-ta Sofia de altă dată precum și foasta biserică S-tul Dimitric. Moscheea, cunoscută încă sub nu-

mele de S-tul Gheorghe, ear de Turci zisă Ostengi-Efendi, este de asemenea un vechiu templu, se zice al lui Mercur, care a fost prefăcut în biserică cu hramul S-tul Gheorghe, și după supunerea Salonicului de Turci la 1430, în moschee. Se povestește că în această capiște ar fi propoveduit Apostolul Pavel, când a trecut prin Salonic, unde glasul său nu a avut prea mare răsunset. În curtea geamiei S-tul Gheorghe încă se vede o catedră de piatră sculptată, de pe care se spune că ar fi cuvântat și propovăduit Apostolul Pavel, îndărăt-nicilor săi conaționali, căci și în acele timpuri locuitorii Salonicului erau în mare parte Evrei. Presint aici o gravură după o fotografie, a zisei catedre. În partea de apus a Salonicului se afla poarta despre Vardar a cetăței, unde era un arc de triumf al lui Octavian August, ridicat spre amintirea și glorificarea victoriei dela Philippi. La poarta despre răsărit era odată un alt arc de triumf ridicat de Constantin cel mare. Arcul de triumf al lui Octavian-August era alcătuit din mari blocuri de marmură, late de câte 3 metri și nalte de câte 5; ear cel al lui Constantin, era făcut din cărămidă îmbrăcată cu marmură.

În Salonic se află vr'o 28 de moschee, dintre care o bună parte sunt vechi biserici creștine. Ortodocșii au vr'o șase biserici ale lor, ear catolicii au două. Dintre cei 135.000 locuitori ai orașului, aproape trei sferturi, și anume 80 până la 82 de mii sunt Evrei Spanioli, 12.500 sunt Armâni mai din toate triburile, 20.000 sunt Turci, 5.500 Albaneji, 5.000 sunt Slavi, 4.000 sunt Europei de toate națiile, vr'o 2.500 sunt Greci, 1.500 sunt Armeni și 2.000 sunt Asiați. Se înțelege că Grecii spun că în Salonic ei ar fi în număr de cel puțin 15.000 de suflete, însă atunci numără și pe Armâni între ei, precum am vădut că fac mai peste tot locul unde se găsesc și Armâni. Greci adevărați în Salonic nu pot să fie cu nici un chip mai mulți decât 2.500, căci mahalele pe care Grecii le dau ca grecești, și anume: maha-

laua S-tul Teodor, mahalaua S-tul Neculai, mahalaua S-tul Atanasie și altele sunt aproape armânești, și stradele sunt pline de copii armâni, carii vorbesc, cântă și își spun ghicitori pe armânește. Acum câți-va ani a fost aici o școală

Catedra apostolului Pavel.

românească primară, care însă s'a închis mai mult din cauza purtării puțin demne a unui consul român, al cărui nume îl voiu tăcea, decât din cauza intrigilor grecești sau din cauza relei-voințe a administrației turce, cum se zicea atunci. Ar-

mânii sunt mulți la număr în Salonic, precum am arătat deja; în casele lor, cu soțiile și cu copiii vorbesc armâneasca lor, dar în afaceri vorbesc, aci greaca, aci albaneza, aci turca, și mulți dintre ei stăpânesc și mănuiesc foarte bine spaniola pe care o vorbesc cei 82.000 de Evrei din Salonic. Și cum ar putea fi altfel într'un oraș atât de împesărit ca Salonicul? într'un oraș unde mai tot omul este ori comerciant, ori industriaș, ori mijlocitor, ori esportor, ori hamal etc. și unde interesele tuturor sunt atât de legate între ele? Și numărul Armânilor în Salonic crește din-an-în-an din cauză că Armânii fiind cam negustori din fire, și acest însemnat port, dându-le ocazia de a-și ascuți și esercita talentele mercantile, ei vin aici din toate părțile Macedoniei, Epirului, Albaniei și Traciei spre a-și măsura priceperea negustorească cu toate neamurile din Salonic, carele recunosc în Armâni niște concurenți peste carii nu se poate trece tocmai ușor. Migrațiunile cele mai însemnate de Armâni spre Salonic sunt de către Livadia, Veria, Gheorgea, Nijopole, Clisura și Berat, dar și din alte orașe și orășele armânești vin multe familii, spre a se stabili în Salonic. Dimitrie Bolintineanu vorbind despre acest port zice: «Orașul a fost fundat de sora lui Alesandru, Tesalonica, pe tărîmul unui oraș mai vechiu numit: Terma. Astăzi încă se văd aici ruine de monumente antice. Justinian clădise aici o biserică, Sfânta Sofia, după modelul celei din Constantinopoli; această biserică este astăzi schimbată în geamie. Se văd încă *șapte turnuri* ca cele din Stambul. Sub Romani Salonicul fuse capitala Macedoniei. Locuitorii se revoltară în potrive împăratului Teodosiu, care puse de măcelări șapte mii locuitori când erau la circ. Ținutul se numea în vechime *Migdonia*. Fisionomia acestui oraș seamănă cu aceea a Iașului, sub raportul mulțimei Ebreilor. Afară de Ebrei, locuitorii sunt Români, Macedoneni, Turci, Greci, Bulgari, Arnăuți, Armeni și Franci. Ca port de comerț, Salonicul are unul din cele mai

d'antăi locuri în Arhipel. Aici este marele antreposit de tutun turcesc ce se încarcă pentru Constantinopoli, de grâne renumite, lână, mătasă, ceară, miere, etc.»¹⁾

Către Salonic vin acum două linii ferate. Una, care esista pe când noi am călătorit prin Macedonia, vine de către Mitrovița și Pristina, trece pe la Scopia și Kiupriuliu sau Veles, și mergând tot pe valea Vardarului, după ce atinge ținutul Megleniților pe la Ghievgheli, dă de mare la Salonic. A doua linie, pusă în circulație în anul 1894, începe dela Monastir, trece pe lângă Florina, se scoboară aproape de Nevesca, se ridică iarăși pe țărmul apusan al lacului Ostrovo, atinge orașul Ostrovo, apoi Vodena, apoi Veria și se îndreptează spre răsărit la Salonic. Linia aceasta din urmă are menirea ca, dela Monastir să fie apoi prelungită spre Ohrida, spre Elbasan

Slavă dñn Cufalova.

și de acolo spre Durațiu, pentru ca ast-fel Salonicul să fie legat cu Adriatica și, deci, de aici cu Italia și cu Austria.

Din punctul de vedere al populației sale, Salonicul, merită de asemeni să fie cunoscut de aproape. Multe dintre porturile mari se înfățișează călătorului cu populații foarte împetrișate, e greu însă a'și închipui cine-va o populație mai împetrișată decât cea a Salonicului. Când ese cine-va pe stradele comerciale ajunge a se crede într'un nesfârșit bal costumat. Aci vede Albaneji de toate triburile cu porturile lor, care mai de care, mai împodobit și mai pitoresc, cu cuțite la brâu, cu pistoale și revolvere, căci tot omul poate

¹⁾ *Călătorii la Rom. d. Macedonia*, pag. 29—30.

purta¹ arme defensive în Turcia, eară armele ofensive, cum e pușca se poartă numai de acei carii au anume învoire, și

Soți slavi din Ianichioi.

nu în orașe. Aci vede apoi călătorul Armâni de toate triburile. Voscopolenii umblă de obicei cu haine lungi orientale, după cum i-am arătat în gravurile dela pag. 280 și 449 și fără arme. Mai încolo se arată Gramosteani, Olimpiani, Fărșeroți și Epiriați cu pitorescele lor porturi naționale și cu arme la cingătoare; mai dincoace un grup de Muzăchiari. Zeci și zeci de porturi slave, de ale Slavilor locuitori în Salonic, sau de ale celor locuitori în satele din împrejurimi. Porturi de palicari ici și

colo câte-unul, portul Cavașilor de consulate, adesea cu găitane aurite, porturile turcești, porturile a fel de fel de Asiați, dar mai ales porturile Evreilor, ale hahamilor lor, ale Evreilor-turciți, ale femeilor Evreice bocitoare etc. De multe ori mă preumblam pe stradele Salonicului mai numai pentru a vedea fisionomia aceasta atât de împestrită a populației lui.

Neîndoios însă că fiind în Salonic, datori suntem a cerceta puțin pe poporul evreesc de aici, care alcătuește, după cum am mai zis, aproape a treia parte a populației acestui oraș. Evreii din Salonic nu se aseamănă întru nimic cu cei din Bitolia, carii nici prea deștepți, nici harnici nu sunt. E drept că intrând în mahalalele evreești din Salonic, călătorul nu își face despre acest neam decât o mediocră idee. Necurătenia nu e atât de bătătoare la ochi, ca

la cei din Bitolia, însă e foarte aproape de aceea din casele bulgare. Locuințele lor sunt cu mai multe caturi și umede.

Stradele sunt destul de necurate, și unele atât de înguste, încât nici e de vorbit de a trece cu trăsura prin ele, ear vecinii de vis-à-vis pot să-și dea mâna prin fereastră la catul al doilea. Venind însă călătorul în port,

Evrei hamali din Salonic.

îndată i-se presintă altă priveliște. Aici vede hamali Evrei frumoși, trupeși și cu o musculatură în adevăr erculană.

Unii ridică în spate greutăți enorme. Ei nu se dau în lături dela munca cea mai grea. Tot dintre Evrei unii sunt pescari ageri și foarte îndrăzneți și conduc barca lor cu o uimitoare măiestrie și siguranță, chiar în timpurile când marea este cumplit de agitată. Unii dintre acești meșteri vislași întrunesc în înfățișarea lor și curajul, și bărbăția, și frumusețea bărbătească. Femeile evreice din acest oraș nu sunt de loc urite și nu rar se întâlnesc pe stradele Salonicii Evreice în adevăr frumoase, îmbrăcate în haine tăete și împodobite cu mult

Evreică din Salonic.

gust și pline de originalitate, și încărcate cu juvaeruri, la unele cu

adevărat de preț. La multe din ele se văd brățări de filigrane și paftale, cu mare meșteșug lucrate de harnicile și măestrile mâni ale argintarilor și auratilor Armâni Olimpiani, de carii se găsesc mulți în Salonic. Mai nu se vede pe stradele Salonicului Evreică, care să nu aibă și ceva mătasă pe ea, măcar brăul, dacă nu poate mai mult. Evreicele bogate însă, sunt în toate zilele săptămânii îmbrăcate în rochii de mătasă de mai multe colori. Dar pornirea spre lucș se observă și la bărbații

Evreu din Salonic.

Evrei, și dacă Evreica bogată își arată mătășurile și juvaerile pe stradă, apoi bărbatul își arată bogăția și îndestularea prin scumpetea blămurilor, de care nu se desparte nici în luna lui Iulie. Ei es pe strade, purtând, bineînțeles fesul, ca ori-care supus otoman, pe care de alt-fel nici în casă nu îl ridică de pe cap, și haine lungi orientale, blănite adesea cu diferite blănuri, căci se pare că în tot Orientul împestriarea în port, place foarte mult și la toate neamurile. Haina această lungă ce se vede la Evreul bogat, ce înfățișăm aici, și pe care am vădut'o și la Armânii Voscopoleni de la pag. 280 și 449, este, cel puțin la Armâni, la Slavi și la Albaneji, haina de tranziție între portul național și cel european. El arată că purtătorul a trecut de la starea de păstor și mic comerciant sau mic industriaș la aceea a unui om cu dare de mână. După cum zisei, hahamii se văd de asemeni prea des pe stradele Salonicului. Ei sunt toți bine îmbrăcați și bine trăiți, căci într'un oraș cu o atât de mare populație evreească, câștigă foarte mult după tacsă ce percep pe consumația cărnei *cuşer*, după tacsă pentru tăerea pasărilor și mai ales a gășcelor,

deosebit că mai au și alte venituri. Hahamii, ca Evrei cu dare de mână, sunt și ei îmbrăcați în blănuri foarte lucsoase, alcătuite din bucăți de diferite piei rare, pentru ca ast-fel blana să fie cât mai împes-trițată. Pe cap ei poartă o chitie ce se cam apropie de forma fesului, chitie le-gată cu un turban alb. Nu mai puțin interesante sunt femeile din secta bocitoare-lor, care se mișcă pe strade în cete de șease, de zece sau de două-spre-zece, și nici odată singuratice. Evreicele bocitoare alcătuesc ca un fel de sectă, ele sunt che-mate nu numai pe la morți spre a-i boci, ci și înainte de moarte spre a îngriji de cei bolnavi. Se spune că, în-tre aceste bocitoare, unele ar fi adevărate artiste cu pri-vire la scoaterea în relief a faptelor bune ale răposaiilor pe carii îi bocesc; că unele ar fi improvisând bocete în adevăr frumoase, în afară de bocetele ce fie-care boci-toare trebuie să cunoască și dintre care unele sunt anume pentru flăcăi, altele pentru fete nemăritate, altele pentru bătrâni și bătrâne, altele pentru femei măritate și moarte din cauza greutății de naștere etc. Ar trebui ca vr'un cu-noscător al limbei spaniole să adune bocetele Evreilor din Salonic, dintre care multe se zice că ar fi străbătute de o adevărată poesie asiatică, despre care se știe că e foarte bogată în figuri și comparațiuni gingașe, și că e însuflețită de sentimente adânci precum și de aventuri îndrăznețe. In aceste bocete se pare că se oglindește atât psihologia cât și

Haham din Salonic.

vechea cosmogonie a acestui popor evreesc. Bocitoarele poartă rochii roșii închise, ear pe cap sunt acoperite cu un șervet lung alb, căruia după ce îi dă drumu pe umeri și îl încrucisază pe pept, apoi îl lasă de cade dinainte aproape până jos.

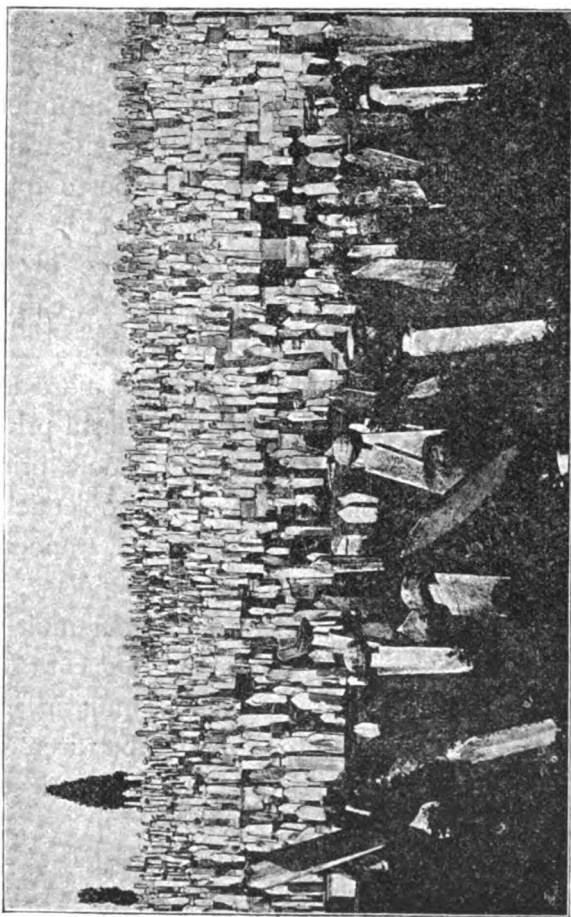
Ovreică din secta bocitoarelor
(Salonic).

Printre Evreii din Salonic cam la vr'o 3.000 sunt trecuți la mohametanism și sunt cunoscuți sub numele turcesc de Deòlmè. Aceștia alcătuiesc stratul marilor comercianți și angrosiști turci. Mulți dintre ei posedă acareturi mari și frumoase în oraș, mănuesc în comerțul lor capitaluri însemnate și stau în legătură cu casele de comerț și cu manufacturierii de pe piețele Franciei, Angliei, Italiei, Asiei-Mici și ai Egiptului. Evreii mohametanisați sunt foarte stimați de Turcii adevărați, carii le caută contactul și se onorează a fi în relație cu Deòlmè-ii. Aceștia fac larg uz de drepturile casnice ale Tur-

cului, căci țin haremurii cu multe femei și se încuscresc adesea cu bey și cu pașale, carii își încred bucuros fetele în mânele Deòlmè-ilor. Este însă de observat, la acești Evrei-turciți, că ei iau în căsătorie fetele Turcilor, însă nu își dau acestora fetele lor, ci le mărită tot după Deòlmè-i, fie din Salonic, fie și din alte părți ale Turciei europene sau ale celei asiate.

Populația adevărat turcă din Salonic este de asemeni muncitoare, harnică și întrepridă. Dintre Turci sunt mari și mici comercianți, vîndători de minunate covoare, de arme vechi foarte frumoase și de antice. Alții sunt vîslași, birjari,

închirietori de cai pentru călărie, vinători de zarzavaturi, restoratori sau birtași, bărbieri, etc. Turcii aceștia, cărora numai din rea-voință li s'a scos numele că ar fi fanatici, sunt din contra foarte toleranți¹⁾ față de toate naționalitățile

Cimitirul turcesc din Salonic. În fund se
ved doi cipreși frumoși.

¹⁾ Ca o dovadă de toleranța Turcilor, vezi: D. Bolintineanu, *Călătorii la Rom. d. Mac.* etc. pag. 160: «Pe mormântul sântului Dimitri martirat la Salonic în anul 307 d. Christos s'a ridicat această (adecă geamia de azi) biserica în secolul al 8-lea. *Turcii arată mormântul sântului la călugării* într'un colț al geamiei. După Nicetas, istoricul grec, din acest mormânt curgea mai înainte un izvor de untdelemn ce a secat îndată ce Amurat a intrat în această ce-

religiile, confesiunile și schismele câte sunt în acest oraș, și e curios că de și ei sunt stăpânitorii, totuși nu ei au în mână ramurile cele mai producătoare de câștig. În fie-care stradă se văd tineri și adolescenți Turci, carii închiriază cu ora sau cu ziua cai de călărie. Cu ziua se închiriază calul numai unui om bine cunoscut sau numai aceuia care poate depune o garanție bănească, ear cu ora se închiriază ori-și-cui, căci după ce călărețul se sue pe cal, proprietarul calului aleargă pe jos, după călăreț, ore întregi și căi destul de lungi. Populația turcească este răspândită peste tot orașul, dar și acolo unde ea se găsește deosebită, în câte o stradă, are bună întâișare și curățenia domnește pretutindenea, ca la toți Turcii, fie în orașe, fie în sate, carii sunt ținuți și de Elcoran a iubi și a îngriji curățenia.

În Salonic, mai toate naționalitățile au școlile lor afară de Armâni, pe carii greșit i-a trecut cu vederea, în această privință, direcția școlară de la Bitolia. Turcii au două școli primare micste, frecventate și de copiii Deòlmè-ilor, și o secție școlară comercială, în care se învață și limbele: franceză și greacă. Slavii au o școală gimnasială cu cinci clase, însă învățămîntul nu este clasic, ci îndreptat iarăș mai mult spre cunoscînța comerului. Grecii și grecomanii au câte două școli primare de băeți și de fete, deosebit un gimnasiu, în care, ca pretutindeni, se neglijează intenționat limba turcă și se învață numai de formă cea franceză. Albanejii, și se gă-

tate». «Mai este în apropiere o biserică *sântul George*, rotundă... Se zice că acolo predica apostolul Pavel. Se mai zice că această biserică este mai veche decât christiamonul.» — Veđi și; *O călătorie în Orient*, de Iconomul Dr. Al. Mironescu, în «Biserica ortodocsă română» an. XIV, No. 3, pag. 246: Unde e arătat că deși biserica sf. Dimitrie e prefăcută în geamie, totuși creștinii pot merge să se închine și să aducă ofrande la mormântul sfântului, apoi urmează: «... aici este mormântul izvoritorului de mir Dimitrie, pe care l cercetează numeroși închinători, pentru vindecările ce revarsă asupra tuturor celor ce năzuesc cu credință la ajutorul său, depunând în schimb acolo *până astăzi* obolul lor...» etc. Dar nu numai că Turcii permit creștinilor a veni la mormântul sfântului, ci chiar ei aprind candelile de pe acest mormânt.

sesc aici și ortodocși și catolici și mohametani, nu au încă o școală a lor; copiii unora dintre cei mohametani se duc la școalele turce, ear cei ai Albanejilor ortodocși, frecventează școalele grece. Grecii au și biserică și un arhiepiscop în Salonic, asemeni și Serbo-Bulgarii au o biserică și un episcop. În capul eforiei școlare grece stă d-l Simota, care e Armân curat de neam și care în casă, cu soția și copiii nu poate vorbi altă limbă decât strébuna armânească. D-l Simota este și casierul eforiei grece.

Traiu în Salonic e în adevăr foarte plăcut, ușor și efin. Pe mesele celor mai săraci chiar se găsesc tot anul fructe de tot felul, ca mere și pere minunate, struguri ca mierea, smochine, rodii, alune, castane etc. Pentru câte-va parale se poate avea o farfurie plină de crevette delicioase, caracatițe, stacoji mari și plini de carne, mai ales cei vânați pe țărmurile muntelui Atos și pești de tot felul, care-de-care mai gustoși. Un pește mai scump este un șalău de mare numit *lavrachi*, neîntrecut de gustos, hrănitor și ușor de mistuit. Chiriile sunt de asemeni efine, ear casele frumoase și încăpătoare nu sunt rare. Neconținut asupra Salonicului suflă un vânt dulce și răcoros, mai ales vântul ce vine de către muntele Olimp, este așteptat cu bucurie de locuitori, fiind considerat ca mai sănătos, decât cel ce vine de la nord, despre Vardar. Vântul despre Olimp, se chiamă Limbadu. Privirea din Salonic spre muntele Olimp, care se vede destul de bine, ca și privești spre mare și spre Kara-Burnu sunt cele mai căutate, din care cauză, proprietarii carii își zidesc case le așează cu fața în spre aceste priveliști minunate. Apa de băut a orașului e cât se poate de bună și sănătoasă, căci e adusă de departe din munți. Din cauza atâtor avantagii pentru bunul traiu, precum și din cauza însemnătății mercantile a orașului Salonic, mai toate puterile europene, ba chiar și unele dintre cele asiatice, au consulii lor aicci. Așa, bunăoară: Anglia, Germania, Francia, Rusia, Austria, Elveția,

Persia, Belgia, România, Grecia, Serbia, Suedo-Norvegia au consuli aici, ear unele au consuli generali. Cele mai multe dintre consulate sunt instalate pe bulvardul Amidiè, o frumoasă stradă ce conduce de-oparte spre mare și are în față noile casărmi și interesantul cimitir turcesc, pe care îl înfățișez printr'o gravură.

Salonicul este foarte vizitat și de către iubitorii de antichități, mai ales de numismați, de oare-ce monede vechi se află până și în mâinile copiilor turci, carii le găsesc prin ne-număratele ruine grece și romane și adesea pe malul mării, aruncate de valuri după o furtună.

XXV

PLECAREA DE LA SALONIC. MUNTELE ATOS ȘI ADMINISTRAȚIA REPUBLICEI MONACALE DIN ACEASTĂ PENINSULĂ. CÂTE-VA LEGENDE ASUPRA FUNDĂRII MÔNĂȘTIRILOR DE PE S-TUL MUNTE. MÔNĂȘTIRILE SAU SCHITURILE ROMÂNEȘCI DIN ATOS. DARURILE ȘI AJUTOARELE DATE DE VOIVOȚII ROMÂNI DIFERITELOR MÔNĂȘTIRI DIN MUNTELE ATOS. INSULELE LEMNOS ȘI IMBROS. STRÂMTOAREA DARDANELE ȘI ORĂȘELUL GALIPOLI. MAREA ȘI INSULELE MARMARA; INSULELE PRINKIPO. CONSTANTINOPOL: FANARUL, VLAHERNA, PATRIARHIA. O AUDIENȚĂ LA ESCELENȚA-SA RIFAAT-PAȘA, MINISTRU DE INTERNE AL TURCIEI. RECAPITULAREA NUMĂRĂTOAREI ARMĂNILOR.

După ce mi-se răscoliră cu de-amăruntul geamandanele la vama din Salonic, mă aședaiu într'o barcă condusă de trei Evrei voinici și acostaiu puternicul vapor, ce trebuia să mă conducă spre Constantinopol. Marea era desăvârșit liniștită și se întindea ca o nesfârșită oglindă colorată de razele soarelui, ce se ridica încet la răsărit, cu galben, cu roș, cu albastru și cu o mie de combinații ale acestor culori. În apropiere de vapor, marea lucește de-ți ia ochii și pare că ar arde în foc, ear în depărtare răsfrânge blând azurul cerului; și dacă sus pe cer trece cum-va un nor mânat a lene de vânt, el se oglindește și jos pe liniștita față a mării. Din-când-în-când întinsul luciu e ușor undulat de miș-

carea ce face câte un pește când sare și iarăși cade în apă. Vaporul mai întârziă o oră, căci mai avea de încărcat mărfuri din Salonic, pe care trebuia a le lăsa la Galipoli. Vântul începe a sufla de către muntele Olimp, însă nu atât de tare în cât marea să se neliniștească. Vaporul nostru se pune în mișcare și pornește drept în direcția Olimpului și deci, împotriva vântului. Peste puțin trecem în apropiere de Tuzla-Burnu, un promontoriu în vârful căruia se află un antefort, menit a apăra intrarea în unghiul superior al golfului Termaic. De aici drumul apucă spre sud-est. La stânga și destul de aproape se ved munții nu prea nalți ai Peninsulei Chalchidice și anume: cei din regiunea Calametria, ear la dreapta se ridică în zare mărețul și impunătorul Olimp, al căruia vîrf e înourat. Mai înaintînd puțin încep a se vedea la stânga munții frumoasei Peninsule Casandra, ear de aici în colo drumul apucă drept spre răsărit. Peste vr'o două ore, și după ce Casandra rămîne în urmă, tot la stânga începe a se vedea Peninsula-Longos și promontoriul ei cel mai însemnat: Drepano, care înaintează cât-va în mare. De aici, după alte câte-va ore, se arată la orizont, tot spre nord, și Peninsula Atos, sau Sfîntul-Munte pe care este bine să-l cunoașcem mai de aproape. La descrierea lui ne vom opri deci puțin, căci de republica călugărească de aici sunt legate și câte-va suvenire istorice ale neamului nostru românesc.

Peninsula aceasta a atras atențiunea călătorilor, prin forma ei curioasă, încă din vechime. Ea este alcătuită dintr'un munte a căruia înălțime trece cu ceva peste 2.000 de metri. În antichitate, ca și astăzi, muntele acesta era un loc de închinare și se pare să fi fost consacrat nu numai lui Jupiter zis al Atosului, ci și altor zei mai mărunți. În timpul Tracilor, religiunea lui Sabazis și cea a zeiței Bendis, trebuie să fi avut aici altarele lor. Astăzi nu sunt în muntele Atos de cât mănăstiri și călugări, ear călugărițe nu, căci nu

este permis femeilor a călca în acest munte consacrat Maicei-Domnului, din care cauză se numește acum, mai mult Sfântul-Munte de cât muntele Atos. Slavii îi zic Sfet-Agora, Grecii Ἁγίον Ὄρος, Italienii Monte-Santo, etc. Se găsesc în Sfântul-Munte aproape 10.000 de călugări, aparținând tuturor neamurilor ce fac parte din biserica ortodocșă: Ruși, Greci, Români și Armâni, Sârbi, Bulgari, etc. Așezat cam în mijlocul peninsulei este orașelul *Karyes*, unde locuiesc și mireni, și care servește de reședința Caimacamului însărcinat cu administrația și poliția acestei republice monacale. Tot în *Karyes* locuiește vameșul turc și alți câți-va funcționari musulmani, căror de asemeni nu le este permis ași avea soțiile și familia lângă ei. De pe la începutul veacului 11-lea nu numai femeii îi este interzisă intrarea în Sfântul-Munte, ci și animalelor de secs femenin ca: oaia, pisica, cățeaua, găina, vaca, gâsca, capra, curca, eapa, bivolița, etc. ¹⁾ Numai paserile cerului își au femelele împreună în muntele Atos și numai fiarăle femele, ca: mistrețul feminin, căprioara, cerboaiica, rășbat aici pentru că nu pot fi împedicate. Din cauza aceasta, mijloacele de traiu ale călugărilor din Atos și ale mirenilor din *Karyes* sunt ceva cam strîmtate, căci lipsesc ouăle, untul, brânza, laptele și altele, deși peninsula are pășuni escelente prin poenele numeroaselor și vastelor ei păduri. În Sfântul-Munte se găsesc vr'o 20 de mănăstiri autocefale, 10—15 schituri ce depind de mănăstiri și mai bine de 500 de chilii. Republica aceasta monastică, plătește ca tribut statului ottoman vr'o 20,000

¹⁾ Veți în revista: «Biserica ortodoxă română» o *căldîorie în Orient*, de Iconomul Dr. Al. Mironescu, An XIII, No. 12, pag. 715: «Escluderca secşului femeesc orănduită printr'o lege încă d. la împăratul Constantin Monomah (1042—1056)... se păzeşte de rigoare şi se întinde chiar la animale; aceasta se priveşte ca un titlu de glorie pentru locuitorii Sfântului Munte, şi dă a înţelege că comunitatea monastică primeşte în ea numai o jumătate din fiinţa omenească, că acolo viaţa n'are să răsară, ci să se scurgă şi să afle odihnă, fiind un loc al morţii, nu al naşterii trupeşti.»

lei noi pe an, și fie-care mănăstire dă ca plată anuală cârmuirei din Karyes, una liră turcească, adică 22 lei și ceva pentru întreținerea poliției. «Muntele Atos se ridică la capul unei peninsule, altă-dată numită Calcidicia, între golful Contesa și goltul Monte-Santo. Înălțimea lui de 2060 metri. După o fabulă veche, acest munte a fost mai înainte aședat în Tracia; un uriaș 'l-a luat în mână și 'l-a aruncat spre Olimp. Muntele pătrunzând aerul, cădu în Macedonia. Aceasta o cred enșiși călugării de la mănăstiri. În timpul lui Strabone, la picioarele acestui munte, erau cinci orașe. Ocolul bazei sale se urcă la 115 kilometri. Muntele e închinat Maicei-Domnului. Pe spinarea lui gheboasă sunt zece schituri, două-zeci de mănăstiri, două sute cinci-zeci de chilii și o sută cinci-zeci de sihastrii. Karyes este târgul acestui popor de călugări; el se numește Protaton (cel d'ântei). Peste tot se zice că se află aici nouă sute trei-zeci și șeasă biserici, capele, altare. La Karyes... se adună pe tot anul consiliul compus din câte un deputat trimis de toate mănăstirile, ca să aleagă pe epistații ce îngrijesc de interesele generale ale acestor mănăstiri.» ¹⁾ «Karyes e un sat ascuns în umbra unui munte între schituri lipite de poalele lui. O singură stradă e în Karyes; pe această stradă sunt prăvălii și în prăvălii călugări, cari vînd mătânii, iconițe și unelte de casă, săpate de sihastri sau pustnici. Casele sunt mici, cu un rînd, de lemn. În capătul acestei strade, într'o casă mai făloasă este locul consiliului ce cârmuește muntele Atos, compus din două-zeci de ipistați pentru două-zeci de mănăstiri, la fie-care patru ani se alege câte un președinte al acestui consiliu, care împarte cârma cu patru epistați ai mănăstirilor: Chiliandaru, Vatoped, Iviru și Lavra. Acești patru epistați cârmuesc muntele și dau socoteală de administrația lor către adunarea generală, care judecă tot-

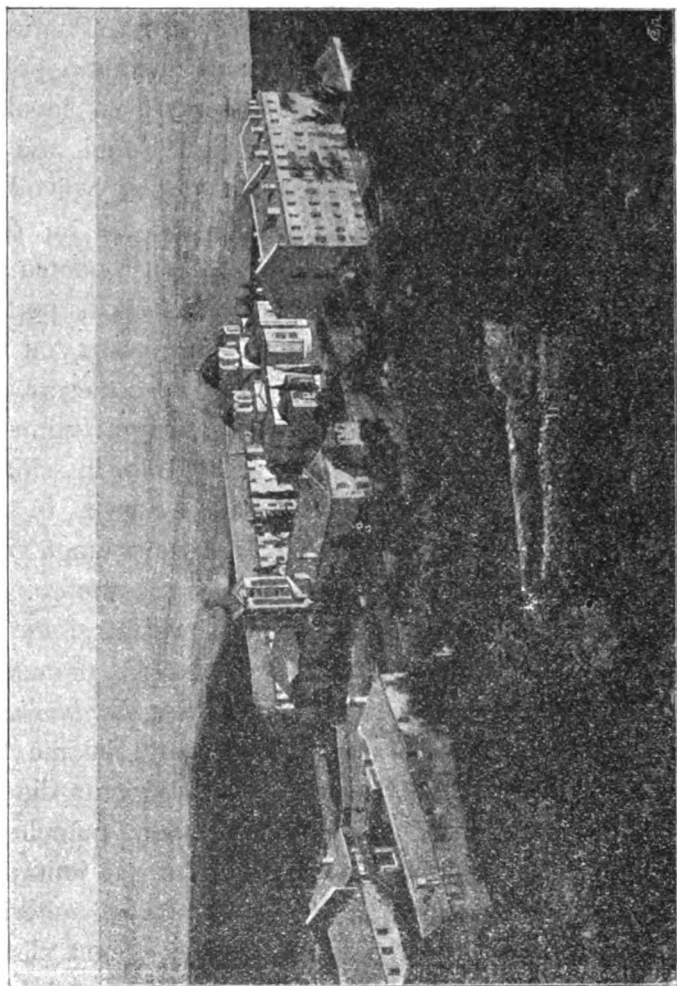
¹⁾ Dim. Bolintineanu, *Călătorii la Rom. d. Maced.*, etc. pag. 51—52.

odată și crimele acestui popor negru și masculin. Acești patru epistați au o pecete ce se pune pe ori-ce hotărîre... fie-care are câte un pătrar din acea pecete — unul dacă nu se unesce la o hotărîre, nu 'și pune pătrarul de pecete, prin urmare nu se poate da hotărîrea: trebuie să fie câte patru uniți ¹⁾. Eată o republică în toată forma. Poarta otomană a recunoscut, încă de la luarea Constantinopolului, administrarea și autonomia acestor călugări, cu învoire a i-se plăti un tribut.... ce se pune în mânele unui agă sau voivod turc, ce are reședință în Karyes. Acest voivod are o mică guardă de Turci cu dînsul. Călugării au douăzeci de Albaneji creștini armați, plătiți de dînșii pentru paza mînaștirilor și a muntelui.» ²⁾ În pădurile și prin peșterile muntelui Atos trăesc o mare mulțime de sihastri, cu totul retrași de ceilalți călugări. Mai fie-care are câte-o meserie. Unii cioplesc cruciulițe și iconițe, alții cioplesc linguri minunate, alții lucrează mătănii, pe cari le dau călugărilor în schimbul hranei zilnice, ear aceștia le vînd în orășelul Karyes. În muntele Atos a fost odată o școală de teologie și lungă vreme s'au cultivat aici și artele cu oare-care luare-aminte. Încă mai există aici o școală de pictură, de sculptură și de gravarea lemnului. Această școală însă se află astăzi în decadentă. Capul și întemeetorul ei se zice că ar fi fost *Emanoil Panselinos*, născut în secolul al doi-spre-zecilea în Salonic. Panselinos este și capul școalei bizantine. În bisericuța din Karyes se mai păstrează două icoane eșite din mânele lui, ear scriitorul lucrării de-față posedă o frumoasă imitație pe lemn, după Panselinos, înfățișând primirea celor trei ângeri sub stejar de către Avraam, zugrăvită, se zice, de un discipol al lui Rafael, care s'ar fi oprit câți-va ani în muntele Atos.

¹⁾ Pecetea această frîntă în patru e de argint și poartă pe ea, la mijloc, chipul Maicei-Domnului. În jurul acestui chip, pe laturile pecetei, este în grecește și în limba turcească următoarea inscripție: » Pecetea epistaților comunităței Muntelui Sfînt. »

²⁾ Dim. Bolintineanu, op. cit. pag. 169—170.

Călugării povestesc mai multe legende privitoare la fundarea mănăstirilor din acest munte. Unii spun că «sfântul Atanasie ceru de la împăratul voea să clădească la Muntele Atos o mănăstire și clădi *Lavra*. Sihastrii cari locueau

Schitul românesc Prodrom, din Muntele Atos.

cu mulțimea pe acest munte, trimiseră o deputație la Constantinopoli să se plângă de călcarea singurătății lor; dar nu isbutiră nimic; mănăstirile se înălțară acolo. Către acestea mănăstirea *Iviron* și *Vatopedi* par a fi cu mult mai vechi.

Ele sunt clădite pe tărîmul oraşelor antice *Dium* şi *Olofizus*». ¹⁾ Multe din mănăstirile, chinovii independente, ca: Lavra, Zografos, Rusicu, Pantocrator, Xiropotamos, Caracalu, Xenofon, Dionisiu, Filoteos şi altele sunt zidite pe urmele vechilor oraşe sau oraşele din Atos, ca: *Dionpoleos* unde acum e Vatopedul, *Cleonias* unde e Cherasca lângă al doilea vîrf mai însemnat din peninsula, avînd înălţimea de vr'o 900 de metri şi numit astăzi S-tul Ilie, *Defero-Cleonias* unde acum se află mănăstirea S-tul Pavel, lângă care mai există un turn pe ţermurii mării, ce trebuie să fie o antică întăritură, *Uranopolis* pe urmele căruia s'a ridicat mănăstirea Provata, *Nimfiopolis* şi altele. O altă legendă a fundării mănăstirilor de pe Muntele Atos este şi aceasta: După înălţarea Domnului, Lazăr cel înviat din morţi, a fost hirotonisit de către apostolul Ioan, episcop al Chiprului. Peste cât-va timp Maica Domnului vînd să revadă pe Lazăr, plecă de la Ierusalim, unde rămăsese cu Apostolul Ioan, şi se îmbarcă într'o corabie împreună cu numitul apostol şi încă cu alţi şapte-zeci de apostoli. Când se apropiă de Chipru de-odată se schimbă vîntul, marea se nelinişti cumplit şi corabia fu aruncată de furtună şi de valuri. După ce mai multe zile corabia călători fără anumită direcţie, marea începu a se linişti şi, Maica Domnului, vîdînd în faţă-i un munte nalt şi frumos înaintînd în mare, întrebă despre numele locului şi i-se spuse că este o locuinţă a zeilor păgâneşti. Corăbierii voeau acum să întoarcă în spre Chipru, dar Maica Domnului îi opri şi ceru să vadă muntele Atos. Atunci ei traseră în portul ce se zicea *al lui Clement*, adică unde este astăzi mănăstirea Ivirul. În port era o mulţime de lume care se adunase să primească pe Maica Domnului, căci când corabia, mînată de vînturi, venea spre Atos, zeul cel mare din vîrf ²⁾ începu a striga şi a se văicăra şi

¹⁾ Dim. Bolintineanu *Călătorii la Rom. din Maced.*, pag. 172.

²⁾ Care nu e altul de cît Jupiter al Atosului.

amunțând venirea Maicei Domnului, maicei Dumnezeuului celu adevărat, cădu jos de pe munte și se sfărimă. Așa se făcu că poporul din peninsula știa cine venea și eși întru întimpinarea Maicei Domnului, care, scoborându-se din corabie, bine-cuvîntă mulțimea, pe mulți îi boteză și după ce le aședă episcopi, făgădui tuturoră că va protegui până la sfârșitul veacurilor pe creștinii din acest munte. Apoi porni iarăși în spre Chipru ca să vadă pe Lazăr cel înviat din morți. Dar și fie-care mănăstire mai însemnată are legenda fundațiunei ei a-parte. Eată legenda fundărei Vatopedului: Soția lui Teodosiu călătorea pe mare dinspre Italia spre Constantinopol împreună cu fiii ei Arcadiu și Onoriu. Când ajunseră în dreptul insulei Imbros, se iscă o grea furtună și, de oare-ce corabia era neconținut bătută de mari valuri, Arcadiu cădu în mare. Copilul însă nu se înecă, ci, fiind luat binișor de talazuri, fu împins spre Sfântul-Munte. Intr'o dimineată sihastrii și pusnicii din Atos îl găsiră culcat într'un zmeuriș, nu departe de mare. Când Arcadiu ajunsese împărat, puse de clădi în Sfântul-Munte o mănăstire măreață pe care o numi Vatopedu, nume alcătuit din cuvintele: *βάτος* = smeuiriș și *παῖδιον* = copil.

Intre multele mănăstiri din Atos, grecești, rusești, bulgărești, sârbești, etc., pe care nu le vom cerceta decât în treacăt și numai întru cât ele au în istoricul lor fapte și în visteriile lor odoare ce ne interesează și pe noi, se găsesc și trei mănăstiri românești. Una este acea cunoscută sub numele *Prodrom*, închinată sfântului Ioan-Inainte-Mergătorul sau Botezătorul, având pecetia cu inscripția: *Schitul românesc Prodromul*. Prodromul e întemeiat pe la 1852 și, depinzând de Lavră, plătește aceștia un embatic de 50 lire pe an. Cea de-a doua e cunoscută sub numele de *Chilia Cucuvinul*, e închinată s-tului Ioan de Dumnezeu Cuvîntătorul (= Bogoslovul), și are ca superior pe Ieromonahul Teodorie Soroceanu. Comunitatea acestei chilii, alcătuită mai numai de Ro-

mâni din Basarabia, o înfățișăm într'o gravură. A treia mănăstire românească, a căria comunitate e compusă tot din Basarabeni, este acea cunoscută sub numele *Catafighi*, adică salvarea sau scăparea. Moșia aceștia vine hotar în hotar cu cea a Chiliei-Cucuvinul. Se zice însă că ar mai fi și o a patra mănăstire românească ¹⁾ numită *Schitul Lacu*, cu hramul: S-tul Mucenic Dimitrie. Dar nu numai în schiturile românești se găsesc călugări Români sau Armâni, ci și în mai toate celelalte schituri și mănăstiri, fie ele grecești, sârbești, bulgărești sau rusești, și încă cu sutele. De aceea nu e de mirare că în Atos limba română e adesea vorbită și de neromâni ²⁾. Mulți dintre căpeteniile și conducătorii comunităților din mănăstirile neromânești, precum economi, egumeni etc., sunt Români și mai adesea Armâni, cu deosebire în schiturile bulgărești și sârbești. Călugării sârbi au în mare stimă pe Armâni sau cum îi numesc ei: Țințari, căci dintre aceștia își recrutează pe acei călugări cari sunt însărcinați, din partea mănăstirii lor, a trata cu celelalte mănăstiri, adică a duce relațiile oare-cum diplomatice. Sârbii obișnuiesc a zice despre Armâni: dacă tai în două un Țințar scoți din el trei Greci, doi Jidani și încă un Țințar întreg. În mănăstirea rusească numită Rusicu se află de asemeni o mulțime de Români din Basarabia, de la Don, de pe lângă Elisavetgrad, Karkov, Iekaterinoslava și de prin alte părți.

Mai în toate mănăstirile de pe Atos se găsesc urme de

¹⁾ *Călători în Macedonia, Thesalia și Muntele Athos*, de Radu C. Pătărlăgeanu, Ploesci 1884 — pag. 142, No. 17 din catalogul de la urmă.

²⁾ *O călătorie în Orient*, de Iconomul dr. Alex. Mironescu (în revista: «Biserica ortodoxă română» An. XIV No. 3, pag. 238) Vezi și: R. C. Pătărlăgeanu *Călătorii în Macedonia, Thesalia*, etc. pag. 101, unde zice: «știrea despre sosirea, noastră nu mișcă numai schitul românesc, ci întreaga peninsulă, căci toate mănăstirile principale fie grecești, fie bulgărești, fie rusești, sunt înfesate de călugări români și, bieții Români auzind știrea aceasta se mișcă și se bucură cu toții.»

ale marilor noștri Voievozi, căci o mulțime dintre ele sunt ori înzestrate, ori și restaurate și înzestrate de câte un Domn român. Așa bună-oară mănăstirea Dionisiu, așezată pe niște

Comunitatea de Români din Basarabia a Chiliei Cucuvinul.

stânci, zidită pe la anul 1375 de împăratul Alexiu Comnena, este împodobită cu un turn înalt ridicat de Neagoe-Vodă. În lăuntrul bisericii sunt zugrăvite lângă ușa chipurile lui Pe-

tru Rareș, al ficei lui Rucsandra și ale altor doi fii ai lui, ținând în mâni biserica, pe care Rareș a reînnoit-o în urma unei arderi, a înzestrat-o cu o trapeză, cu un spital și i-a răscumpărat toate moșiile câte îi fusese răpite în vremuri. Tot în această biserică din mănăstirea Dionisiu, se mai găsesc scrise (în diptihii) numele Domnitorilor noștri: Mihai-Voivod, Șerban-Voivod, Vasile-Voivod, etc. În mănăstirea *Simopetra*, zidită pe la 1363 de un Despot al Sârbilor, se păstrează încă o evanghelie dela Mihai-Viteazul. Mănăstirea rusească *Russicu*, care are mai mult înfățișarea unui puternic port strategic, a fost în parte la construire ajutată pe la 1819 și de Domnitorul Scarlat Calimah. Pe ușile bisericei din *Russicu* încă se vede capul de Zimbru și Vulturul, de asemeni și pe clopotele biserice, ceea ce dovedește că și alți Domnitori Români, mai din vechiu, trebuie să fi contribuit și ajutat la întemeierea acestei mănăstiri. De asemeni mănăstirea *Xiropotamu*, pe la începutul veacului al 17-lea, a fost renoită, zugrăvită și înzestrată de Alecsandru Domnul Munteniei. Printre sfinții zugrăviți în biserica Xiropotamului se găsește și un sfânt: Ioan Românul din Oltenia. ¹⁾ Mănăstirea *Sfântul Pavel*, este înzestrată cu mai multe chilii, cu o trapeză, cu un paraclis și altele de Constantin Brâncoveanu; ba chiar și turnul biserice, unde se țin clopotele, este zidit tot cu cheltueala acestui Voivod. În *Lavra* au curs nu mai puține ajutoare din țările române. Pe la 1365 a înfrumusețat-o Ion Vladislav, ear mai târziu a mărit-o și înzestrat-o Neagoe-Basarab. Matei-Basarab și soția lui Elena au dăruit mănăstirii Lavra o frumoasă evanghelie legată în argint și împodobită la sfârșit cu chipul acestui mare Voivod și al soției lui. Icoana pe care o are Lavra, reprezentând pe s-tul Atanase al Atonului este dăruită de Ion Vladislav Domnul Munteniei, al

¹⁾ Icon. Dr. A. Mironescu. *O călătorie în Orient*, în «Bis. ortod. rom.» An. XIV, No. 3, pag. 241.

căruia chip, împreună cu soția sa Ana, este gravat în josul icoanei. Lângă strana stângă a bisericii Lavrei se vede și o icoană a Maicei-Domnului foarte veche, dăruită de Vințilă-Vodă. Chivotul din biserică, în care se păstrează capul sfântului Mihail al Sinadelor, este dăruit de Constantin Brâncoveanu, ear un paraclis e zidit de Matei Basarab, al cărui chip, împreună cu Doamna este zugrăvit pe zid. Mănăstirea bulgărească *Zugravul*, cârmuită însă de Români,¹⁾ și având printre cei 200 de călugări ai ei mai bine de 100 de Români, posedă la mare un turn ce este clădit de Stefan-cel-Mare; și de asemeni și trapezul ei aflător în lăuntrul mănăstirii este fundat de acelaș mare Voivod, ceeace dovedește și o peatră din ziduri, a căria inscripția în slavona glăsuiește: «I. Chr. Nica. Cel în Christos bine-credincios Io Stefan Voivod cu mila lui Dumnezeu Domn țarei Moldovlahiei fiul «lui Bogdan Voivod a clădit acest trapez în anul 7003 (1495) «sfârșindu-l în luna Iunie 6 și dela Domnie al 40-lea an.»²⁾ Pe zidurile acestui trapez se mai văd încă portretele tuturor membrilor familiei marelui Voivod. În turnul cel dela mare se găsesc iarăși două lespezi cu inscripțiuni, dintre care una este tot dela Stefan, ear a doua dela fiu-său Bogdan din anul 1517, pusă în turnul acesta spre onoara s-tului Neculai. Dar în mănăstirea Zograful, care are hramul S-tului Gheorghe se găsește și un alt odor scump inimei tuturor Românilor, un steag trimis de Stefan-cel-Mare, cu următoarea inscripție în slavonește: «Indelung răbdătorule și biruitorule «mare Gheorghe, cela ce în nefericiri și în năpaste grab-«nic vii în ajutor și ferbinte ajutător și celor mânăniți bu-«curie nespasă, primește dela noi această rugăciune dela

¹⁾ Vezi: R. C. Pătêrlageanu, *Călătorii* etc. pag. 102: «Deși mănăstirea este de veacuri bulgărească, el însă (adecă secretarul comitetului măn. Zograful) era un Român din Chișneu, ținutul Basarabiei. Vorbea în perfecție românește. În-tâmplându-se ca superiorul acestei mănăstiri să fie tot de aceeași naționalitate, adecă Român macedonean...» etc.

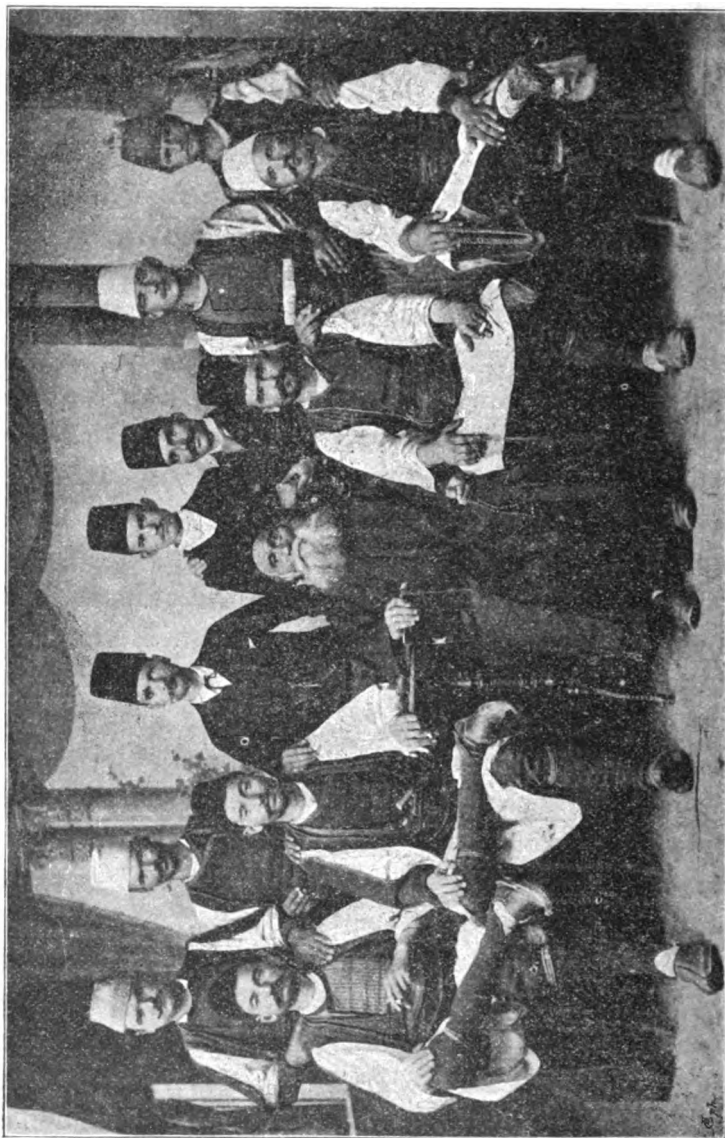
²⁾ Id. op. cit. pag. 110.

«șmeritul robul lui Dumnezeu Stefan Voivod, cu mila lui Dumnezeu Domn țarei Moldovei și'l păzește neatins în acest veac și în acel viitor cu rugăciunile celor ce te cinstesc ca să te preamărim în veci amin. Și s'a făcut în anul 7000 (1492) și al Domniei lui anul al 37-lea.» Inscripția este pe marginea steagului, ear mijlocul lui de atlas, pe care e cusut chipul S-tului Gheorghe, este deja învechit și foarte deteriorat ¹⁾. Și dacă am cerceta și celelalte mănăstiri am afla că la toate vre un Voivod românesc sau vre un boer român a ajutat și a împodobit. Dar să ne urmăm calea mai departe.

E greu de descris frumuseța insulelor ce călătorul tot întâlnește în drumul spre Constantinopol. Insula Taso rămâne la nord spre stânga și abea de se vede în zarea îndepărtată. Aici călugării Români din Prodrôm au o frumoasă moșie și o livadă de măslini, ce le produce mai multe mii de ocale de untdelemn pe an. Dar afară de călugării însărcinați cu cultura moșiei și livelei mănăstirești, mai sunt în Taso și alți Armâni, deși nu în prea mare număr. Insula Lemni sau Lemnôs însă, se vede minunat. Țărmurile ei sunt stâncoase, abrupte și foarte neregulate, prin mijlocul ei se ridică un șir de munți, sau, mai bine zis, de coline al cărora capăt începe în micul golf Purnia și după ce se îndoaie puțin spre apus, apucă de-odată la sud și se termină cu promontoriul Tigani. Munții insulei Lemnos sunt și ei stâncoși și despăduriți, totuși văduți în rațele soarelui, inundați de o lumină vie și oare-cum colorată, munții și toată insula se arată ca un sloiu de aur, atins ici-colo cu azuriu și aruncată în valurile mării. Mai înainte pe stânga se ivește insula Imbros. Țărmurile ei sunt de asemeni stâncoase și abrupte, ear către centrul ei se ridică iarăși câți-va munți de diferite mărimi. Dar fiind-că ea e văduță nu cu soarele în față, ca insula Lemnos, ci cu soarele în spate,

¹⁾ Idem op. cit., pag. 113—114.

de aceea ea nu strălucește ca aurul azurat, ci ca o grămadă de foc în care jaraticul se arată străbătut de limbi de pară

Armâni din Samarina cu preotul lor Popa-Iani.

aci albăstrui, aci brunate. Toate ridicăturile și proeminențele, inundate de razele soarelui, apar ca și când ar arde,

ear adincăturile, scobiturile munților și părțile umbrite apar ca limbele albastrui și ceva mai brune dintr'o grămadă de foc.

Mai înainte spre răsărit se ivește strîmtoarea Dardanelelor, cunoscută în vechime sub numele de Hellespontu și numită de Turci Ac-Deniz-Bogazi. Drept la intrarea în Dardanele se vîd două puternice forturi, unul pe țărmul european al Peninsulei-Galipoli, numit Seddeh-Burnu, ear al doilea pe țărmul asiatic numit Kum-Kalesi. Ambele forturi sunt susținute de mai multe întărituri mai mici și de baterii permanente. Inaintînd în strada Dardanelelor, care pe alocurea se strîmtează foarte, întăriturile și bateriile cu tunuri de calibru mare continuă și pe o parte și pe cea-l-altă a strîmtoarei. La punctul Kalè-i-Sultaniè, strada, a căreia direcție în general este spre nord-est, mergînd spre Constantinopol, apucă de-odată la nord. Mai mult decît ori-unde la punctul acesta însă ea se îngustează cumplit și tocmai aici are iarăși două forturi puternice. Se pare că în vechime Xerxe, regele Persilor, pe aici a încercat a face un pod peste Hellespont, spre a-și trece numeroasa sa armată de pe țărmul asiatic pe cel european și a o duce apoi pe uscat, în contra Grecilor, pe carii Xerxe dorea să-i cucerească. O mare furtună s'ar fi ridicat însă, după cum povestește Herodot, și valurile Hellespontului înfuriat aruncară podul pregătit de Xerxe. Atunci regele persan dădu poruncă ostașilor săi ca să pedepsească nesupusa mare, biciuind-o și săgetînd-o. De aici strada Dardanelelor se mai strîmtează încă-odată și apoi își reia direcția nord-estică. Mai tot țărmul Hellespontului, adecă pe ambele laturi, e populat de soldați turci infanteriști și artileriști și dacă nu peste tot sunt forturi, însă pretutindeni se vîd baterii fortificate și întărituri de al doilea ordin. Peste puțin lăsăm la stînga sātuceanul Galata, și nu mult după aceasta dăm de orașelul Galipoli, tot pe țărmul european. Că în munții Peninsulei-Galipoli, precum și în

munții Tekir-Dagh se găsesc Armâni păstori și cu deosebire Fărșeroți, am arătat deja. Orașelul Galipoli, în care sunt instalați și câți-va consuli, fiind așezat la intrarea în Dardanele, când se vine de cătră și la eșirea din strîmtoarea aceasta când se merge în spre Constantinopol, se bucură încă din vechime, și cu drept cuvânt, de o mare însemnatate strategică și comercială. Aici se opri mai lung vaporul nostru spre a descărca mărfurile ce primise cu destinația către Galipoli. Orașelul are înfăptoșarea europenească. Cele câte-va strade sunt bine pavate și curate, ear portul este destul de bine întreținut. Comerțul de aici consistă mai mult în traficul de mărfuri coloniale. Sunt câte-va prăvălii bogate în coloniale și manufactură. În Galipoli se face și un însemnat comerț de olărie, marfă ce se lucrează mai mult de Turcii din orașel și de prin împrejurimi. Aici este iarăși un fort însemnat menit a apăra intrarea în strîmtoare.

Plecând de la Galipoli strada se tot lărgeste mereu și după ce se intră în Marea-Marmara, la dreapta se arată frumoasa grupă de insule ce poartă acelaș nume ca și marea, grupă ce pe lângă mai multe insule mici, are și trei insule mai mărișoare, și anume: Afsia, Aloni și Marmara. Aceasta din urmă e mai mare și așezată mai în față de cât celelalte două. Dând la larg în Marea-Marmara, după câte-va ore de călătorie, se zărește departe, tot la dreapta, insula Isurelii-Adè, în dreptul promontoriului asiatic Bioz-Burnu. Peste alte câte-va ore se arată minunatul grup de insule, cunoscut sub numele de Insulele Principilor, ce sunt patru la număr: Proti, adică Antèia în calea de la Constantinople spre Marmara, Antigoni, Chalki și Prinkipo, ce e mai mare și mai frumoasă și după al căria nume se numește și toată grupa acestor insule. În Chalki Grecii au un seminarium însemnat, ear insula Prinkipo, împodobită și de câte-va minunate crânguri de chiparos, servește ca locuință de vara a ambasadurilor și bogătașilor din capitala imperiului ottoman. Pe înălțimea

ce alcătuește vârful cel mai înalt al acestui mic și drăgălaș paradis se află o mănăstire, zice-se grecească, în care însă eu am aflat și câți-va călugări Români și Armâni. De asemenea printre elevii în teologie ai seminarului din Chalki am dat peste câți-va tineri Armâni, cari se înarmează bine cu sentimente și porniri grecești, spre a putea mai târziu prigoni și desnaționaliza pe frații lor Armâni din Macedonia, din Tesalia, din Epir și Albania pe unde am văzut cât sunt de numeroși.

În fine, eată Constantinopol! Eată marele oraș, de viața căruia atâtea secole a fost strâns legată viața țărilor române... Eată orașul în care se găsește mahalaua Fanaru, din care au pornit atâtea nenorociri asupra neamului românesc!... A descrie Constantinopolul nu ar fi o sarcină prea grea, orașul fiind vizitat de mine aproape cu deamăruntul, ci de oare-ce capitala aceasta e prea cunoscută și fiind-că descrierea ei ar lungi peste seamă această lucrare, de aceea mă voiu mărgini a arăta numai ceea-ce este pentru noi Românii de un interes mai viu. Priveliștea ce se înfățișează călătorului, când acesta vine despre marea Marmara, este în adevăr și uimitoare și imponentă. Un ocean de fel-de-fel de clădiri ce se întrec între ele în mărime și în frumusețe, ici-colo se înalță minareele geamiilor; însă mai măreață între zidurile din Constantinopol se ridică fosta biserică Sfânta Sofia. Se povestește că un Englez ar fi zis cum-că Constantinopol e bine să fie văzut de călători, de pe bordul vaporului, care venind despre Bosfor, ar trece prin fața acestei mari capitale, fără a se opri. Este netăgăduit că priveliștea de pe mare asupra orașului e fără pereche, însă și orașul prezintă pentru omul doritor de noutăți foarte mult interes. Dacă mulțimea de palaturi, de muzee, de locuri pline de suveniri de-ale istoriei generale, nu l'ar interesa, în caz când i-ar lipsi pregătirea necesară pentru a putea gusta asemenea lucruri, cred că priveliștea întâlnirii în acest oraș a tuturor

neamurilor din Europa cu cele din Asia, i-ar da o vedere ce nu se întâmpină des.

Încă din ântăia zi m'am dus să văd Fanarul. Cuibul acesta, care a clocit atâtea rele, e o mahala înghesuită și necurată, în Stambul, cu case nalte, vechi și posomorite,

Armâni din Vlahoclisura.

parcă ar fi fost tote ținute la fum. Aici au locuit prinții greci și princesele care au revărsat «cultura și iubirea artelor» în țările române, după cum se cred îndreptățiți a susține unii scriitori de-ai noștri, sprijinitori de teorii de ocazie. Pouqueville, care a cercetat îndelung Fanarul și viața intelectu-

ală din acest cartier, pe care el îl numește Fanal, vorbind despre femeile grece și despre princesele de aici zice:¹⁾ «Dacă femeile grece au primit de la natură frumusețea și

¹⁾ *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Emp. Ottoman*, Paris, 1805, pag. 252—253.

«darul de a iubi cu ardoare și sinceritate, ele au de ase-
 «meni defectul de a fi vane, avare și ambițioase, cel puțin
«în straturile mai ridicate ale societății. Lipsite de ori-ce
 «instrucție, ele sunt incapabile de a susține o conversație
 «interesantă, și nu precumpănesc defectele educației lor
 «prin veselia sau prin acel spirit natural născător de licăriri,
 «ce place la femei mai mult de cât spiritul dobândit prin
 «instrucție. Se poate, deci, afirma că Grecele în general
 «nu știu nimica și că chiar cele născute în familiile mai distinse
 «nu pricep de-loc arta de a ține și conduce o casă, artă atât
 «de cunoscută femeilor din țările noastre...» «Pentru a da
 «o probă de puțină educație ce primesc femeile grece,
 «chiar cele calificate de princese, voi arăta că în Fanal
 «(acesta e numele unei părți din Constantinopol unde lo-
 «cuesc prinții greci) se aude, eșind din gura acestor
 «doamne, înjurăturile cele mai grosolane, când poruncesc
 «ceva servitoarelor lor. Aceste nenorocite sunt chemate
 «cu numele de: vită, cățea etc., în loc de Caterina sau alt
 «nume ce ar fi având, și aceasta o fac doamnele anume cu sco-
 «pul de a le jigni și a le înjosi. Las pe ori-cine să judece cât
 «farmec poate avea pentru un european societatea unor
 «asemenea femei!» Ne ajunge atâta cunoștință cu Fana-
 rul, mai ales că noi Românii prea îl cunoaștem prin noi
 ênșine și de mult. Să trecem deci înainte, fără măcar a
 arunca o privire îndărăt! Dar despărțindu-ne de acest cuib
 rău-făcător, datori suntem a adăoga că răul ce se poate
 zice de prinții și princesele din Fanar, nu trebue să se
 zică și de celelalte femei grece, și cu deosebire de cele
 din Grecia, care dacă nu sunt încă nici ele instruite, dar
 se dovedesc ca soții oneste și devotate și ca mame iubi-
 toare de familie, ceea-ce prevestește că atunci când in-
 strucția și educația ar sosi, acestea ar putea fi aruncate într'un
 pământ rodnic.

Tot în Stambul, adecă în partea mai mult turcească a

Constantinopolului, și nu departe de Fanar, este mahalaua *Vlaherna*, care și după nume dovedește că aici a fost odată un cartier românesc, aproape de zidul ce înconjură mai de mult Constantinopolul de către nord și de către apus. În acest cartier se găsesc ruinele a mai multor palate, care, pe cât se pot judeca acum, numai în stilul clădirilor din Bizanț nu sunt. Unul din aceste palate poartă numele de *Bogdan-Serai*, și a fost odată conacul Domnilor și al marilor boeri ai Moldovei, când veneau la Stambul, căci este știut că *Bogdaniă* era numele ce Turcii dădeau țării Moldovei. O altă ruină se zice că ar fi urmele palatului lui Belisariu. În cartierul Vlaherna este și o biserică, ce poartă același nume, și are hramul Sfânta-Maria, Maica-Domnului. Pe timpurile când Bogdan-Serai era conacul Domnilor și al boerilor moldoveni, în biserica aceasta se cânta și se citea românește. Zidul ce înconjoară o parte a cartierului Vlaherna se întinde apoi către Iedi-Kulele, adică în spre castelul cu șapte turnuri al Stambulului, în care și până astăzi se închid inovații otomane. Spre Vlaherna se poate merge de la Galata prin tunel, apoi pe podul de peste Cornul-de-Aur, prin Stambul apoi și prin Fanar, precum și cu barca pe Cornul-de-Aur pe la Fanar.

Câte-va cuvinte și despre Patriarhia din Constantinopol a ortodocsiei sau, mai bine, a panellenismului, și care, deci, nu putea să fie așezată decât cu ochii spre Fanar. Sus pe o ridicătură mică sunt în aceeași curte și palatul patriarhal, destul de mărișor, și biserica patriarhiei, care nu are nimic deosebit. Când intră cineva, poate mai ușor zice că biserica e în curtea palatului patriarhal, decât palatul în curtea bisericii patriarhiei. Doar interiorul bisericii să presinte mai mult interes... De aceea însoțitorii mei și eu ne rugăm să ni se permită de a intra și nu numai că această permisiune ni se dădu îndată, ci însuși Marele-Eclesiarh al patriarhiei se oferă să ne conducă, să ne arate și să ne

esplce toate lucrurile vrednice de vęđut cu cąte este ın-
 zestratą biserica sf. patriarhii. Mai ąntęi ne arątą tronul pa-
 triarhal ři afirmą cą este chiar scaunul lui Chrisostomul, dar
 de cąnd acesta s'ar fi afląnd ın această bisericą Marele-Ecle-
 siarh nu řtie. Alături cu scaunul lui Chrisostomul, devenit
 tron patriarhal, mai este ıncą un tron, poate cu vr'o palmą
 mai scurt decąt al lui Ioan Gurą-de-aur. ın acest al doilea
 tron, Patriarhul care de obicei nu serveřte decąt de vr'o
 patru ori pe an, se umileřce ın sęptămąna patimilor stąnd
 mai jos cu o palmą. Cąnd patriarhul se aflą ın altar, scaunul
 cel scurt patriarhal este ocupat de un arhieru din sinod; ear
 cąnd patriarhul stą ın scaunul lui Chrisostomul, atunci scau-
 nul cel scurt patriarhal este ocupat de secretarul eclesiastic al
 patriarhului. Dupą ce Marele-Eclesiarh ne vorbi ındestul despre
 scaunele patriarhale, ıncepu są ne arate ři din lucrurile sfinte.
 Lipitą de peretele din dreapta este o cąumną, deřcartą
 pe dinąuntru ři ın ea se pąstreazą o frąnturą din columna
 de care a fost legat Domńul Isus Christos; o altą frąnturą
 e la Roma, ear o a treia la Ierusalim. ın stąnga, ląngą
 altar, se aflą o ladą ın care se pąstreazą «o bucatą din
 piciorul sfąntului apostol Andrei.» Marele-Eclesiarh nu řtie
 ınsą de e din piciorul stąng sau drept al apostolului, ci se
 pląnge cą e grozav de micą bucąțica «ři cą multą creřti-
 nątate cere din ea ři n'are cum są dee... cą prea e micą!»
 Ląngą uřa bisericei e un pangar lucrat cu sedef despre
 care se zice cą ar fi de vr'o 200 de ani, dar cąnd ři cum
 a ajuns ın sf. biserică a patriarhiei, Marele-Eclesiarh iar nu
 řtie. ın scurt biserica aceasta, la zidirea cąreia nu a dom-
 nit nici o idee arhitectonicą, este cu totul lipsitą de ori-ce
 lucru de artą; nu se aflą ın ea nici mącar o icoaną mai deo-
 sebitą. ın rąnd cu cele douą scaune ale patriarhului mai
 sunt ři altele, spre dreapta, pentru arhieriei din *μεγάλη
 σύνοδος*, adică, din marele sinod, numit ři Gherusia = *γερουσία*,
 care, *compus fiind ři din mireni*, alcătueřce consiliul ce

conlucrează cu patriarhul în cele bisericești. În fața scaunelor arhieresci și patriarhicești mai e încă un rând de scaune «pentru bogătașii din Constantinopol, pentru consulii greci (?) și pentru mai-marii din Fanar, carii iau parte în $\gamma\epsilon\rho\upsilon\upsilon\tau\acute{\alpha}$ » după cum zicea Marele-Eclesiarh, care neconținut revenea cu o vedită

Membrii delegațiunii poporului Armănesc

plăcere la esplicarea importanței acestor scaune. Rândul acesta din urmă de scaune, este înconjurat cu un grilaj de fier pentru ca mulțimea să nu se poată apropia de cei mari.

Câte-va zile după sosirea mea în Constantinopol, cerui Escelenței-Sale Rifaat-Pașa, ministrul de interne al Turciei, o audiență, care îmi fu acordată chiar a doua zi după ce-

rere, la orele nouă de dimineață și chiar în casa ministrului. Respectabilul bătrân mă primi împreună cu fiul său Djavid-Bey, care a studiat mai mulți ani în facultățile din Franca și cunoaște bine limba franceză. Escelența-Sa Rifaat-Pașa e un bătrân frumos, nalt, drept și bine făcut. Capul ministrului Turc e în adevăr interesant: o frunte naltă și gânditoare, sprincenele lui umbresc niște ochi vii și cercetători, ear bărbia-i rotundă este împodobită de o scurtă barbă albă totdeauna bine îngrijită. Ministrul Rifaat-Pașa e cunoscut de toți ca un Turc adevărat: onest, just, adânc devotat intereselor imperiului, și adânc cunoscător al acestor interese, și ca un demnitar din cei mai credincioși M. S. Sultanului. El vorbește puțin și, ascultând cu liniște și amabilitate, lasă pe alții să vorbească. În timpul cât fumai țigarea ce îmi oferise și băui cafeaua, îi descriei aspirațiile poporului Valah din Turcia și căutaiu a-i arăta câștigul ce ar trage imperiul, când ar sprijini satisfacerea trebuințelor culturale și desvoltarea cât mai repede a sentimentelor naționale la poporul Valah, popor credincios M. S. Sultanului și intereselor imperiului, de care și interesele poporului valah sunt strâns legate. Respectabilul bătrân, prin fiul său Djavid-Bey, îmi răspunse:

— Noi, cei dela cârmuire, suntem deja convinși că Valahul este prielnic intereselor imperiului, și știm că dacă îi vom lăsa libera cultură a limbei și dacă îl vom ajuta ași esercita credința în limba valahă, lucrăm în favoarea imperiului. Și iarăși știm că dacă am asculta pe acei carii sunt interesați să-i nege existența și deci să-l împedice în libera cultivare a limbei valahicești și a religiei lui în limba valahicească, atunci l'am arunca în brațele acelor, carii hrănesc idei dușmane statului nostru.

Venind vorba despre delegațiunea poporului armânesc, aflătoare în Constantinopol, cu însărcinarea de a cere și a obține episcopate independente armânești, despre necesitatea de a se face acest act de dreptate poporului armânesc din

Turcia europeană din partea Sublimei-Porti, precum și despre multe greutăți ce patriarhia face și pedicile ce ea pune săvârșirii acestui prea îndelung întârziat act de dreptate, Escelența-Sa Rifaat-Pașa zise:

— Guvernul M. S. Sultanului nu e dispus defavorabil față de această dreaptă cerere a Valahilor, pentru că guvernul nu dorește să prefacă pe pacinicul, onestul, muncitorul și cu adevărat credinciosul element valah într'un element de desordine, subversiv și dușman.

Escelența-Sa îmi povesti apoi că, pe timpul domniei lui Alexandru-Cuza, el s'a aflat lung timp ca Pașă de Rusciuc, că era în bune relații cu reposatul Domn, că a urmărit cu mare luare-aminte progresul săvârșit de România și că s'a bucurat tot-d'a-una de fie-care pas-înainte al ei. Apoi adaose:

— România a crescut sub ochii mei. Am cunoscut-o de când a început a păși ca un copil mic, care învață a umbla; am privit-o crescând voinică și pornind la război și am vădit-o luându-și independența cu prețul propriului ei sânge. Allah ajută pe cei ce merită a fi ajutați.

După o convorbire, de aproape o oră și jumătate, Escelența-Sa mă conduse până în capul scarei și strângându-mi mâna, mă asigură încă odată de încrederea neștrămutată ce are în lealitatea Românilor și în viitorul tinerului dar demnului Regat-Român.

Nu voi mai descrie și întoarcerea mea în țară prin Bulgaria, deși nici aceasta nu ar fi fără interes, căci din ea s'ar vedea cât de greșit cugetă despre noi Bulgarii, pentru liberarea cărora poporul și ostașul român 'și-au vărsat generosul sânge. Dar când se sfârșește o lucrare și, prin urmare, când se îndeplinește o datorie, este bine și înimios să trecem cu vederea, ba chiar să ertăm pe cei cari

ne urăsc și să ne întoarcem cu mintea către acei pe carii îi iubim.

Voiu încheea deci opera de-față, recapitulând numărătoarea poporului Armânilor pe triburi, așa precum am studiat-o în capitolele precedente. Vădutu-l'am ager la minte pe Armân, harnic la muncă, îndrăzneț în întreprinderile sale, viteaz în luptă, răbdător în nenorociri, înțelept în vremuri tulbure ca și în timp de pace, tenace întru păstrarea viței, iubitor și curat în casă, gata a 'și da și viața pentru familie și capabil de cele mai înalte sacrificii când se devotează unei idei. Așa este Armânul și tot poporul armânesc și așa îl cunosc toți, conlocuitorii lui din Peninsulă. Dar printre acești conlocuitori poporul Armânilor are numai dușmani, carii, temându-se de el, în față îl respectează, ear către ceealaltă lume ori îi neagă existența pur și simplu, ori îi scad cumplit numărul, pentru ca ast-fel să nu se provoace cum-va interes în juru-i. Noi însă am cercetat poporul armânesc și am găsit:

Armâni Megleni sau Mogleni	27.000
Armâni Epiriați	170.000
Armâni Voscopoleni sau Moscopoleni . . .	142.000
Armâni Gramoșteni	48.000
Armâni Albanovlahi sau Arnăucheni . . .	200.000
Armâni Fărșeroți	210.000
Armâni Olimpiani	32.000
Armâni în Seresia și pe lângă Mesta	32.000
Total . . .	<u>861.000</u>

Adecă opt sute șeasă-zeci și una de mii de suflete pentru poporul Armânilor din Turcia europeană. Din cele de mai sus cititorul știe că poporul acesta are însă de sigur un milion de suflete, și că în această sumă nu intră Armânii din Grecia, cei din Serbia, din Bulgaria și din Rumelia orientală.

La sfârșit de tot cred nimerit să aduc cuvintele cu care Dimitrie Bolintineanu, la pag. 180 încheie lucrarea sa: Călătorii la Românii din Macedonia etc. Care caută a fi aspirările Românilor din Macedonia?... întrebă Bolintineanu, apoi răspunde: Eată o cestie serioasă și vom termina cu ea. Vă-
 țin că sunt o mulțime de Români... A forma toți aceștia un regat peste celelalte naționalități mi se pare un vis, ba încă un vis nedrept ca și acela ce visează Grecii, de a sub-
 juga cele-lalte neamuri... Ceea-ce credem noi că toți acești Români ar trebui să facă este de *a 'și păstra cu sfințenie limba și datinile*, ori-care ar fi soarta ce vitorul le păstrează!

— — — — —

INDICELE

A.

Abecedar (Tașcu Iliescu), 73.
 Abilitatea Țințarului, 19.
 Adalciani, 87.
 Adem-Bey, 86.
 Adrianopol, 450.
 Adriatica, 29, 30, 39, 46, 52.
 Aghia, 416.
 Aghiotaphitis, 407.
 Agrafa, 489.
 Agricultură, 34, 48, 50, 86.
 Alaric, 227.
 Alba Bulgarorum, 16.
 Albania, 27, 29, 31, 33, 35, 38, 43,
 46, 47, 51, 83, 113, 357, 471.
 Albanezii, 31, 77, 79, 87, 95,
 328, 474.
 Albaņa, 51.
 Albanoturci, 467.
 Albanovlachii, 29, 487, 498, 607.
 Alecsandru (arhiereul grec), 214.
 Alecsandru-cel-Bun, 361.
 Alecsandru-cel-Mare, 474.
 Alecsandria, 31.
 Alelian, 500.

Alimuca, 501.
 Alistrat, 48, 562.
 Ali, 411.
 Ali-Aga, 88, 116.
 Ali-Pașa, 31, 65, 402, 409, 411.
 Ali-Pașa Tepeleni, 179, 267, 354.
 Alessio, 30.
 Ameru, 406, 418.
 Ami Boué, 19, 239.
 Aminciu, (veđi Metzova).
 Aminciu, 402.
 Amuri, 421.
 Andreiu, arhitect macedo-ro-
 mân, 19.
 Anghelescu Ilic, 163.
 Angel Isac, 317.
 Anicis L. Pretor, 46.
 Antim, Episcop, 97.
 Antivar, 487.
 Anul nou, 524.
 Apa, 99.
 «Apa di mercuri» izvor (superst.)
 89.
 «Apa di veneri» izvor (superst.)
 89.

- Ape minerale din Serbia, 20.
 Apă neîncepută, 526.
 «Apa roșie» (izvor), 89.
 Apolon, 78.
 Arabii creștini și Caramanlii, 213.
 Arabli, 45.
 Aravantinos, 402, 427, 430, 540.
 Arbineși, 95.
 Arbor, 45.
 Ardiștea (deal), 82.
 Ardomiștea, 417.
 Ares, 79.
 Arseani, 375.
 Areza, 464.
 Arghirocastru, 410.
 Argint (lucrat. arm.), 63.
 Arhiepiscop catolic, 47.
 Arhitecți vestiți, 31.
 Ariniștea, 416.
 Ariul-Strămb, 359.
 Armâni curați, 17, 101.
 Armâni Goga, 485.
 Armânii din Niș, 17.
 Armâni slavisați, 96.
 Armânii Pisticoși, 195.
 Armânii Rodopoleni, 35.
 Armata, 418.
 Armatoli, 423, 543.
 Arme (talentul Armânului la fabr. de), 18, 30, 46, 48.
 Armeanul, 27.
 Armeneva, 448.
 Armeni, 328.
 Armeni (sat), 501.
 Arnăuchenii, 29, 30, 46, 82, 498, 607.
 Arnăuți, 30.
 Aristoghiton, 203.
 Aritmetica (în școalele arm.), 75.
 Arpica, 416.
 Arta, 83, 417, 501.
 Artemis, 79.
 Arvaniți, 30.
 Arvanito-Vlahi, 29.
 Asachi, 23, 561.
 Assan și Petru (frați), 42, 317.
 Asia, 36.
 Asiatic, 78.
 Asparuh, 313.
 Aspirațiile tinereții sârbești, 37.
 Asprocampos, 419.
 Aspropotamos (fl.), 83.
 Astibon, vezi Istib.
 Atanasescu Dim. 159, 216.
 Atanasiu Toma, 107.
 Atena, 19, 104.
 Athos (Muntele), 163, 584.
 Attila, 21.
 August 6, 24.
 Aurărie (talentul Armânului la) 18, 30.
 Austria, 36.
 Austriacă (împărăția), 21.
 Austro-Ungaria, 223.
 Avari, 16.
 Avarica, 416.
 Avela, 33, 81, 407.
 Avlona, 30, 489, 498.
 Averhie (Arhimandrit), 163.
 Averi arm., 53.

B.

- Baban, 464.
 Babe, 282.
 Babica, 501.
 Băbșorii, 464.
 Băbuna, 45.
 Băbuși, 464.

- Bachîța, 458.
 Bachus, 79.
 Baci, 448.
 Badralexi, veđi Bardalexi.
 Băeasa, 408, veđi Vovusa.
 Băeasa, 81.
 Bagav Andrei, 266.
 Bagica, 431.
 Balaury, 340.
 Balcani, 26, 230, 355.
 Baldu, 51.
 Băliasă, 501.
 Balu Petru, 107,
 Balimace, 340.
 Balș (fam. arm.), 46.
 Balșici (fam.), 46.
 Balsiki, veđi Balș.
 Baluș, 206.
 Banatului (munții), 14.
 Banat, 21.
 Bandiți, 20.
 Banica, 51.
 Baraiktar (vizir), 20.
 Barbaroși, 85.
 Bardalezi, 34.
 Bardă Alexi, 179.
 Barovița, 386.
 Barza (m-te), 82.
 Basara (un fel de căciuli), 79.
 Batemberg, 318, 324.
 Beaconsfield, 423.
 Beala, 373.
 Beala-de-jos, 448.
 Beala-de-sus, 448.
 Belasus, veđi Kiupriuliu.
 Belcamen, 27, 452, 464.
 Belciu Cota Gh. 215.
 Belgrad, 13, 15, 19, 37, 43, 127.
 Beleş (m-ții), 194.
 Belesius, veđi Kiupriuliu.
 Belimace C. T., 75.
 Belopolic, 521.
 Bendis, 79.
 Benjamin de Tudella, 428.
 Beoția, 77.
 Berard Victor, 242.
 Berat, 30, 274, 506.
 Berlin, 35, 104.
 Bess, 79.
 Beș-Bunar, 458.
 Bețivilor, Stradele, 247.
 Bithinia, 195.
 Bitule, veđi Monastir.
 Bitule, 20, 23, 38, 44, 54, 59,
 67, 76, 85, 86, 96, 115, 379,
 433, 447.
 Bibliosa, 417.
 Bicorni, 500.
 Bicliștea, 463.
 Birbili, 417.
 Birina, 89, 447.
 Bișani, 501.
 Biserica (datina zidirei), 98.
 Bistrița, 14, 448.
 Bivoli (cresc.), 23.
 Bizanțiu, 21, 49.
 Blându, 417.
 Blașca, 563.
 Blatu (riu), 83.
 Blața, 27, 83, 464.
 Bobeș, 201.
 Bobescu Mitu, 67.
 Bobotează, 527.
 Bobusta, 27.
 Bociar Marcu, 251.
 Bocitoare, 578.
 Bogacicu, 463.
 Bogătași arm., 63.

Bogdania, 602.
 Bogdan-Serai, 602.
 Boiagi, 346.
 Boliac Cesar, 163.
 Bolina-Mare, 500.
 Bolintineanu Dim., 122, 163, 189,
 204, 263, 343, 368, 410, 486,
 500, 608.
 Boemița, 390.
 Bordeanu, 260.
 Boreck, 133.
 Borislaf, 385.
 Bosnia, 47, 435.
 Bosova, 420.
 Botez (datine), 282.
 Bötticher P., 79.
 Boué Ami, 327.
 Brădetu, 410.
 Bragagii, 38.
 Brânzeria, 51.
 Brăteni, 501.
 Breaza, 420.
 Bregalnița (riu), 50.
 Brucna, 82.
 Bubala, 421.
 Bucovei, 357.
 București, 38, 65, 163, 222, 270.
 Buda Jaciu, 163.
 Buda-Pesta, 400.
 Buf, 448.
 Buia Neculai, 209.
 Buiuk-Kainargi, 458.
 Bulgaria, 21, 28, 38, 39, 43, 53,
 60, 76, 86, 95, 103, 119, 328,
 365, 496.
 Bumbac (cultiv.), 23.
 Bunavia, 501.
 Bura, 81.
 Buracu, 133.

Burada T., 139, 164, 195, 265,
 266.
 Burca, 448.
 Burgas, 464.
 Buric, (datine) 303, 304.
 Bursuc, 23, 561.
 Burneși, 419.
 Butrintu, 418.
 Bușa Zaharia, 107.

C.

Cacanicoli, 502.
 Caciandoni, 540.
 Caciaoni, 401.
 Căciuni, 401.
 Cadână, 25, 162.
 Cadea, 548.
 Cai, 497.
 Cair, 31.
 Calapođi, 419.
 Călărat, 501.
 Călăreții, 225.
 Călătorie cu știrea bandiților, 55.
 Calea turmelor, 421.
 Calesiotic, 418.
 Cali, 561.
 Căliasa, 501.
 Caliope, 78.
 Calitățile Fărșerotului, 28.
Calive, 24.
 Călivia Fearica, 558.
 Călivia-de-jos, 451.
 Călivia-de-sus, 451.
 Călive-Istoc, 359.
 Călivia Poiani, 558.
 Calota, 407.
 Camenica, 501.
 Camera, 82.
 Camia, 407.

- Candea George, 184.
 Cănevă, 62.
 Canina, 501.
 Cântec de despărțire, 56, 66.
 Capașnica, 448.
 Căpățini de om, 20.
 Capchiu, 67.
 Capinșani, 83, 390.
 Capinova, 30.
 Capitaliști arm., 48.
 Capitație, 29.
 Caplu, 45.
 Capra, 416.
 Capre (cresc.), 23.
 Capsali (munte), 67, 89.
 Caracota Gh. 202.
 Caraferia, 34, 556, 557.
 Cara-Gheorghe, 191.
 Caragiani I., 30, 34, 174, 178,
 183, 205, 229, 254, 346, 387,
 404, 431, 457, 499.
 Caralavoda, 83.
 Carasuli, 390.
 Cărbunara, 501.
 Cărbunari, 416.
 Cărciumi, 156.
 Cardichi, 416.
 «Cârleagă», 444.
 Carte de lectură (T. Iliescu), 73.
 Cărți bisericești, 32.
 Cartu Ion, 163.
 Casanova, 45, 390.
 Căsătorii dintre Bulgari și Ar-
 mance, 24.
 Casele arm., 63.
 Castașia, 465.
 Cașteta, 500.
 Castoria, 193, 455.
 Castoria-Clisura, 464.
 Castri, 23, 561.
 Castriotul Gheorghe, 198, 475.
 Castro, veți Slatina.
 Castrosichia, 417.
 Castrul-nou, veți Elbasan.
 Catacali, 419.
 Caterina, 34, 557.
 Catolică (propaganda) 127.
 Catholicism, 222.
 Cătunu, 416.
 Cavadia 265.
 Cavaia, 489, 513.
 Cavala, 31, 48, 84, 449.
 Cavalari, 407.
 Cazacovici, 163.
 Căzluciani, 390.
 Ceabanlu, 451.
 Ceafa, veți Kiafa.
 Cealnic, 451.
 Ceatalgea, 450.
 Celnici, șef al Gramostenilor
 munteni, 27, 28, 82.
 Celnicat, 179.
 Celticul, 25, 390.
 Cengheldagh, 23.
 Cepeli, 458.
Cercinities lacus, 23.
 Cer, 85.
 Cercova, 501.
 Cercovina, 501.
 Cerna (râu), 85.
 Cernareca, 386.
 Cerneși, 33, 407.
 Cernești, veți Cerneși.
 Cerșetori, 116.
 Cesar, 27, 120, 183, 227.
 Cesarata, 416.
 Chefalonia, 409.
 Chesarații, veți Kesarates.

- Chiela, 82.
 Chieli Costi, 107.
 Chimara, 501.
 Chineta, 82.
 Chipul poporului sêrbesc, 19.
 Chirigiu, 27.
 Chiriû Christu D. (fam. arm.), 68.
 Christofor, 448.
 Christophoridi, 483.
 Chronografia Epirului, 402.
 Ciariciani, 34, 424, 554
 Ciceroană, 28.
 Ciflic = moșie.
 Cimoctina, 501.
 Cioga General, 191.
 Cioma Ioan, 209.
 Ciomu Spiru T., 207.
 Cionescu Steriu, 107.
 Cioplitura la Armâni, 70.
 Ciorapi arm. 76, 80, 141.
 Ciricana, 416.
 Cismăria de lucș, 68.
 Ciudila, 407.
 Ciuli (dir. lic.), 59, 85, 138, 175,
 199, 446.
 Chiuteza, 464.
 Clăbucari, 416.
 Clăbușica, 448.
 Clăcada, 417.
 Clăcași, 33.
 Claudia Augusta, 46.
 Clidi, 45, 559.
 Clisura, 58, 417, 455.
 Clisura-de-jos, 45.
 Clisura-de-sus, 45.
 Cochinoplò, 34, 554.
 Cociani, 48, 45, 50, 84, 447.
 Cociștea, 85.
 Cocomanii, 43, 82.
 Codru, 82.
 Cojani, 419.
 Colac, 23.
 Colimbași, 501.
 «Colinde», 527.
 Colonia, 501.
 Coloniati, 417.
 Colosul de Nord, 114.
 Columbeanu, 164.
 Coman, 43.
 Comana, 43.
 Comanii, 43.
 Comanic, 27.
 Comanicvu, 464.
 Comați, 419.
 Comercianți arm. 31, 47, 63.
 Comerțul, 27, 34, 44, 50, 51.
 Comnena Alexiu, 592.
 «Concordia» (cafen.), 92.
 Conducători de călători, 27.
 Conduriotu, 34, 558.
 Conicbalta, 30.
 Conispole, 416.
 Consiliul bătrânilor, 477.
 Constantin-cel-Mare, 21.
 Constantinescu Dimitrie, 222.
 Constantinopole, 31, 19, 68, 84,
 96, 448, 462, 559.
 Consul grec, 110, 132.
 Consulat român, 115.
 Copaci (piriu) 85.
 Copăciari, 81.
 Copala, 192.
 Copilăric, 530.
 Coracunzi, 467.
 Corbași, 30.
 Corița, 493, 557.
 Corițiani, 417.
 Corpul didactic, 107.

Cosel, 359.
 Coset, 82.
 Cosmad, 263.
 Costandova, 458.
 Costivar, 519.
 Costreți, 467.
 Coteli, 500.
 Cotili, 464.
 Coturi, 464.
 Covoare arm. 64.
 Coziac, 357.
 Cozlakioi, 451.
 Crăcana, 417.
 Crăciunac (munți) 85.
 Crăciunul, 527.
 Cralea Marcu, 36, 85, 86.
 Crañea, 418.
 Crania, 33.
 Cranova, 458.
 Creștini, 33.
 Crimini, 464.
 Crina, 502.
 Crini, 416.
 Crinichi 465.
 Cripiani, 464.
 Crivenii, 358.
 Crivogașciani, 85.
 Crizmani, 408.
 Croitori arm., 63.
 Croitor de mătăsuri, 67.
 Crotna, 458.
 Crușa, 358.
 Crușova, 31, 38, 50, 51, 61, 71,
 78, 85, 87, 102, 447, 458,
 561.
 Cuca, 416.
 Cublari, 419.
 Cubrat, 313.
 Cuci, 33, 82, 416.

Cucufiani, 408.
 Cuculi, 33, 407.
 Cucuvinul, 590.
 Cîrd-Pașa, 415.
 Cula, 82.
 Culiarada, 417.
 Cultura arm., 65.
 Cumanii, veți Kumanova.
 Cumanica, 416.
 Cumanova, 43, 447.
 Cumenica, 416, 501.
 Cuniscu, 421.
 Cupa, 34.
 Curcani-Floci, 343.
 Curios, 561.
 Curgi, 500.
 Curmidava, 51.
 Cutali, 30.
 Cutica, 466.
 Cuțuvlahi, 38.
 Cuza (Al. Ion I), 163, 606.

D

Daci (portul lor), 77.
 Dacia mediteranea, 21.
 Daco-Romani, 26, 42.
 Damasuli, 420, 421.
 Damași, 420, 421.
 Daniil, 368.
 Daniil Părintele, 346.
 Danț (obiceiuri), 101.
 Danțuri, 148.
 Darda, 463, 501,
 Dardania, 44.
 Dardanelele, 597.
 Datine, 532.
 Debrza, 359.
 De ce femeile armâne întrebui-

- țează portul cadânelor, 25.
 Deschamps Gaston, 267, 323.
 Dèdè-Agaci, 450.
 Deleanu Roman Petre, 317.
 Delinista, 421.
 Delvino, 418.
 Demetrescu Anghel, 164.
 Demir-Kapu, 45.
 Demir-Kula, 409.
 Demoñia Dimitrie, 361.
 Deniscu, 463.
 Deochiu, 286, 303.
 Deolmè, 578.
 Descântece, 531.
 Desnaționalisarea Bulgarilor. 24.
 «Deșteaptă-te Române» marș, 73.
 Deville Victor, 436.
 Devol, 337.
 Diana, 79.
 Dialectul macedo-român, 15.
 Diavato, (trecătoare) 20.
 Diavato 333.
 Dibra, 25, 46, 86, 518.
 Die Aromunen, vol. II.
 Dihova, 197.
 Djavid-Bey, 605.
 Dima Cuși, 215.
 «Dimândăciunea părintească»
     poesie 74.
 Dimca Gh., 215.
 Dimitru St., 416.
 Dimitrescu Vanciu, 362.
 Dimotica, 450.
 Diochiat, 531.
 Dionisos, 79.
 Disicata, 419.
 Districtele din Serbia unde lo-
     cuesc Românii, 15.
 Dobreni, 30.
 Dobrinova, 420.
 Dobrogea, 319, 496.
 Dodona, 408.
 Dogeni, 448.
 Doiran, 45.
 Doliani, 407, 416.
 Domn, (întrebunț. acestui cu-
     vânt la Arm.), 57.
 Dorian, veți Doiran.
 Docsaș, 48.
 Duclișta, 421.
 Duși, 49.
 Dulap, 561.
 Dulap, 23.
 Dulcino, 39, 487.
 Dumba, 345.
 Dunia, 82.
 Dunăre, 135, 313.
 Dupianii, 464.
 Durașiu, 30, 82, 357, 492, 511, 515
 Durus, 82
 Duruy Victor, 77, 79.
 Dușari, 30.
 Dyrrachium, veți Durașiu.
 Draci, 82, 343, 533.
 Drăgari, 420.
 Draliștea, 464.
 Drama, 48, 562.
 Drapelul României, 115.
 Drestinic, 407.
 Drin (riu), 39.
 Drinul-Alb (riu), 45.
 Drinul-Negrú, 473.
 Drumași, 501.
 Drumul oilor, 421.

E
 Easte acățat di lună, 531.
 Eclipsele, 533.

Ecşisu, 455.
 Egri-Palanca, 43.
 «Egnatia via» 358
 Elasona, 419.
 Elbasan, 25, 30, 360, 492, 511.
 Elmali, 451.
 Emilian Paul, 474.
 Emilian Paul Macedonicus, 474.
 Englejii 46, 364.
 Eni-Mahala, 458.
 Epir, 33.
 Epir (câmpii), 29.
 Epiriaşi, 28, 33, 35, 81, 83, 401, 607.
 Epiriaşi (femeile lor), 33.
 Epiriaşi (calităţile lor), 33.
 Episcopat, 277.
 Exarhat arm., 404.
 Exarhul bulgar, 69, 127.
 Ermanica, 30.
 Eski-Sagra, 457.
 Eugen al Austriei, 16.
 Europa, 65.
 Evrei, 17, 24, 45, 132, 328, 411.
 Evrei Spanioli, 570.
 Evrei turcişi, 574.
 Exploatarea lucrăt. bulg. 86.
 Esportul din Scutari, 48.

F

Faic Paşa, 129, 249.
 Făina, 448.
 Fallmerayer, 183.
 Familie, (iubire), 231.
 Fanaru, 599.
 Farmachi, 421.
 Farmachi (fraţii), 191.
 Farsala, 27, 182.
 Fărşerot (portul), 28.

Fărşeroţi, 25, 27, 34, 35, 45, 50, 51, 81, 96, 108, 182, 335, 359, 418, 451, 502, 511, 607.
 Fată de Armân, 23.
 Fauriel C., 541.
 Faveyrial, 129, 222, 246, 309.
 Fazli-Paşa, 133.
 Felinar (obiceiu poliţ.), 80.
 Femei armâne, 22, 25, 66, 105.
 Femea Fărşeroată, 26.
 Femea musulmană, 25.
 Femea (portul), 46.
 Fereca sau Fieri, 503.
 Feregik, 450.
 Fermecătoare, 284.
 Fete, 147.
 Fetiţa, 27, 463.
 Fieri-mic, 510.
 Filaretos, 484, 495.
 Filiales, 416.
 Filigrane (lucr.), 30, 34.
 Filigrane (fabr.) 46.
 Filigrane, (talentul Arm. la) 18.
 Filipopol, 457.
 Firmane (publicitatea lor), 86.
 Firminar, 343.
 Fitoc şi Fitochi, 23, 561.
 Fortificaţiunile Belgradului, 16.
 Fotu-Ciavela, 546.
 Furca, 408, 504.
 Furca, 29, 33
 Furca, 45.
 Fuştani, 390.
 Flăcăul şi fata'n faşă (poveste), 208.
 Flamburu, 417.
 Flamburari, 33.
 Floca Steriu, 402, 421.
 Floci, 343.

Florina, 83, 167.
 Floru, 407.
 Floru, veđi Flamburari.
 Francia, 65.
 Franceji, 364.
 Frâncu Teofil, 184.
 Franceză (limba), 104.
 Frasi, 501.
 Frășari, (sat în Albania bănuit
 ca obârșia Fărșeroților), 27
 28, 81, 467, 504.
 Frastana, 417.
 Frați, 343.
 Frăția de cruce, 236.
 Fratu, 509.
 Fructe (comerc. cult.), 44, 51, 87
 Fteri, 34, 515.
 Fteriotica, veđi Fteri.

G

Gabrova, 450.
 Galașiana, 27, 466.
 Garagunizi, 467.
 Gardicachi, 501.
 Gardichi, 501.
 Galați, 17.
 Galicica, 200.
 Galicița, 359.
 Galipoli, 450.
 Genusăsul, 512.
 Gheghii, 236.
 Gheorgea, 29, 31, 193, 272, 337,
 419, 448, 493, 501.
 Ghevgheli, 45, 83.
 Gheyn I. Van Den, 78.
 Ghimorgina, 450.
 Giacova, 46, 498, 520.
 Giafo Enache, 266.
 Giamadan (haină), 67.

Gianginem, veđi Ali-Aga.
 Giumaia, 23, 48, 193.
 Giumaia-de-jos, 561.
 Giumaia-de-sus, 563.
 Giumerca, 468.
 Giumgè, 83, 390.
 Gladstone, 423.
 Glina, 46.
 Glisanii, 33, 416.
 Gogu I., 163.
 Gogu N., 107.
 Gojdu, 346.
 Golemo-Coniar, 186.
 Gopcevič Sp., 245, 285.
 Gopeș, 23, 31, 38, 66, 88, 200,
 447.
 Gopeșeni, 143.
 Gorgari, 390.
 Gorna-Bania, 458.
 Graciani, 30, 465.
 Gradiștea, 14, 448.
 Gradsco, 52, 69, 89.
 Gramatica (în școlile arm.), 75.
 Gramaticu, 466.
 Gramosta (munți), 26, 27, 462.
 Granista, 416.
 Gramosteanii, 26, 35, 83, 108,
 337, 461, 607.
 Grava, 448.
 Grebena, 81, 419.
 Grebeniți, 33, 407.
 Greacă (limba), 95.
 Greci, 65, 76, 78, 327.
 Grecia, 22, 33.
 Grecomani, 17, 24, 32, 62, 101.
 Gregorie, 425.
 Gremenica, 417.
 Greza, 82.
 Grijani, 402.

Grindină, 532.
Griva, 205.
Grizul, 45.
Gubeșul, 45.
Gurbeș, 390.
Guturaiu, 530.

H

Hagi-Beglic, 564.
Hagi Goga, 193.
Hagi-Petru, 251.
Hahn, 185, 492, 498.
Han-Furca, 45.
Hangiul arm. 52.
Hartă, 444.
Hasdeu B. P. 19, 79
Hașia (munți)
Hașim Efendi, 237.
Hermes, 79.
Herodot, 77.
Herțegovina, 47, 436.
Hoți și ucigași, 25.
Hrupiștea, 27, 464.
Huma, 34, 386.
Husein-Hairedin-Bey, 363.

I

Iancovăț, 31 271, 375, 448.
Ian-Catara, 227.
Incovesli, veđi Iancovăț.
Iailadagh, 451.
Ianina, 33 65, 83, 193, 408, 446.
Ianița, 384, 390, 450.
Ianota, 421.
Ianuli Românul, 182.
Ibuma, 390.
Iedi-Kulele, 567.
Ienipazar, 521.
Ilic, 67.

Ilie St., 24.
Iliescu Tașcu, 71, 107.
Impărătoare, 405.
Impărății bisantini, 16.
Imperiu de răsărit, 46.
Imprimerii, 32.
Imșa-Mare, 500.
Incrustări în metale (talentul Arm.
la) 18.
Industria, 26.
Industriaș arm. 31.
Ineli, 23, 458, 561.
Infidelitate pedepsită, 66.
Ingropăciune (datină), 49.
Injurături, 241.
Inscripțiuni italiene, 85.
Institutorii din Maced. 75.
Intâmpinarea Domnului, 527.
Ioniță Impăratul, 113, 317, 360.
Ionescu-Chirana, 453.
Ionescu Placea, 362.
Ipec, 46, 498.
Iraclia, 57.
Ișcodra, veđi Scutari.
Islamism, 34.
Ismail (conduc.), 59.
Istib, 45, 48, 50, 447.
Istoc-de-jos, 359.
Istoc-de-sus, 359.
Istoria Națională (în școalele
arm.), 75.
Isvor, 390.
Italieni, 170.
Iuskiup, 43.
Iulic, 20, 24.
Iusen-Aga, 341.
Iustiniana prima, 44.
Ivancu Valahul, 428.
Ivion, 588.

J

Jean, 429.
 Jeanpetry, 259.
 Jesova (riu) 14.
 Jirecek C. Jos. 381, 491.
 Jocari, 561.
 Jonquière, vicomte dela, 548.
 Judecata, 530.
 Judecată turcească, 90.
 Jupănești, 464.
 Justinian, 21.

K

Kadikioi, 458.
 Kalkandelen, 38, 45, 447.
 Kamendol, 55.
 Kamna, 360.
 Kanitz (părerea lui despre Armâni din sud), 18.
 Kara-Balcan, 451.
 Karagiov, 384.
 Karaguevatz, 26.
 Karasu-Enigè, 450.
 Karlükdag, 451.
 Kaulbars, 319.
 Kavaia, 30, 514.
 Keșan, 450.
 Kesarates, 33.
 Kiafa (munți și sat), 33.
 Kiostendil, 43, 51, 458.
 Kiukiuk, 45, 564.
 Kiupria (district în Serbia unde locuiesc Români), 15, 17.
 Kiupriuliu, 31, 48.
 Kivernitis, 383.
 Koinsko, 386.
 Korița, veți Gheorghe.
 Kosma, 411.

Kossova (vilaiet), 44, 45.
 Kuciuk-Kanargi, 458.
 Kumanova, 42.
 Kupa, 386.
 Kurd, 411.
 Kurudagh, 451.

L

Lăbăniți, 420.
 Laca, 33.
 Lacomî, 464.
 Lacus Lychnitis, 360.
 Laișta, veți Laca
 Laișta, 408.
 Lan D., 488.
 Lapsiștea, 463.
 Lăpușna, 562.
 Larisa, 407.
 Latină (limba), 104.
 Lăvdari, 356.
 Lavra, 588.
 Lăzărescu Lecanta, 291, 446.
 Lazariți, 129, 222.
 Leake (William Martin), 19, 327.
 Leasa Prenda, 107.
 Leașnița, 408, 561.
 Lefterohori, 421.
 Legoduși, 501.
 Lehuze (datine), 282, 527.
 Lejan G., 19.
 Lemnărie, 51.
 Leofcea, 341.
 Leri, 447.
 Lesbos, 79.
 Lesnica, 23.
 Levenișta, 501.
 Liaparda, 30, 50.
 Liber cugetător (Fărșerotul), 29.
 Limba elină, 265.

Limba franceză, 17.
 Limba germană, 17.
 «Limba străușească.»
 Linași, 343.
 Liuarasi Petru, 493.
 Liniile ferate turce, 41, 573.
 Linotopea, 462.
 Lipiniți, 420.
 Livadia, veși Vlaho-Livadon.
 Livadia, 553.
 Livăși, 34, 410.
 Livorno, 31.
 Ljumi-Beratit, 472.
 Ljumnitsa, 385.
 Lychnidus, 360.
 Logodnă, 149, 440.
 Londra, 31, 364, 416.
 Loparda, 501.
 Lopava, 564.
 Lopeți de lemn (industrie), 82.
 Lucureși, 501.
 Lucuzi, 421.
 Luminița, 34, 389.
 Lună nouă, 525.
 Lunsi, 385.
 Lupa română, 102.
 Lutra, 45.

M

Macedonia (de sus), 35.
 Macedoneni, 222.
 Macedo-Români, 30.
 «Machedonia» (Hotel) 17, 25.
 Macnar, 82.
 Macrini, 228, 407.
 Măcriș, 84.
 Madjaru (fam. arm.), 68.
 Magorova, 29, 31, 88, 137, 165, 447.
 Măgula 421.
 Mahmud II, 130.
 Mahomedani, 33.
 Malacastrea, 30, 402, 497.
 Malgara, 450.
 Măliana, 417.
 Maliki, 337.
 Maliki-Mic, 343.
 Malisorii, 482.
 Malo-Coniar, 86.
 Mamaliagi, 501.
 Mămăligă, 156.
 Măncare (obiceiu), 100.
 Manda, 537.
 Mândra, 561.
 Manoleasa, 417.
 Mănăstirea de Argeș, 392.
 Marcoi-Culi, 90.
 Marcovavaroș (m-te), 61.
 Marcotie, 501.
 Marcoveni, 27, 464.
 Marcu Cralea, 116.
 Marecostina, 51.
 Margariti, 33.
 Mărgărit, 311, 416.
 Mărgărit Apostol, 22, 159, 222, 259, 453, 551.
 Marmara (Marea)
 Marnopole, 51.
 Mărtali, 501.
 Marte, 79, 525.
 Martini, 417.
 Mărțișor, 525.
 Masareți, 353.
 Matca, 39.
 Mateiu-Basarab, 32, 163.
 Maxim, 163.
 Mazarachi, 33, 416.
 Mazari, 501.

- Megalo-Vlahii, 156.
 Megedia, 418.
 Meglen (riul), 33, 384.
 Megleni, 35, 607.
 Meglenia, 83.
 Meglenia (prov.), 33.
 Meglenii, 33.
 Meglenieii (M-ți), 34.
 Megleniți, 45, 83.
 Megleniților, 382.
 Mehedinți, 406.
 Mehemet Faic-Pașa, 269.
 Melenic, 23, 45, 48, 51, 84, 447.
 Meletie, tipograf.
 Meletios geogr., 183.
 Melnic, vezi Melenic.
 Melnic (rîuleț), 51.
 Melona, 501.
 Menade, 79.
 Menicu, 82.
 Merali, 81.
 Mercur, 79.
 Mere (prod.), 49.
 Mere (deslegare la), datină, 24.
 Mertali, 561.
 Mesta, 607.
 Mesta (fluviu), 35, 51, 48.
 Meșterul Manole, 18.
 Meternich, 413.
 Metzova, 33 224, 402.
 Miacă, vezi Miaci.
 Miaci: caracterul, portul și tipul lor, 96.
 Micasia, 29.
 Miftar (arab. cel mai onest) un fel de funcție onorară, 68.
 Migdonia, 572.
 Mihalica, 417.
 Mihai-Voevod, 593.
 Mihaiu-Viteazul, 256.
 Milan, 324.
 Milanoviț, 14.
 Miloguști, 420, 421.
 Mircea-cel-Bătrân, 361.
 Mirdiți, 482.
 Mirelc, 288.
 Mirese, 126, 440.
 Mironescu Dr., 580, 591.
 Mirsla, 23, 561.
 Mistreț (credință), 359.
 Mitologia greacă, 78.
 Mocioni, 346.
 Moesia superioară, 16, 21.
 Moesii, 313.
 Moglena, 382.
 Moglenii, 33.
 Moglenița, vezi Meglen.
 Mohamed II, 47.
 Molași, 343.
 Moldova, 24, 42, 46.
 Moldova de jos, 38.
 Moldova-Vechie (orașel).
 Moloviștea, 23, 25, 31, 38, 75, 87, 89, 447.
 Molovișteni, 83.
 Monastir, 52, 270, 379.
 «Monastir» (Hotel.), 132.
 Monastir, 31.
 Monede italiene, 85.
 Monștri, 283.
 Monumentul Kelé-Kula, 20.
 Morava (riul), 14, 15.
 Moravia, 197.
 Moarte, 436.
 Moscopole, 31, 83.
 Moscopoleni, 13, 31, 607.
 Moscova, 31.
 Moscu, 340.

Motiști, 30.
 Mresca, 82.
 Mudir = director, 95.
 Muli, 417.
 Munca câmpului, 70.
 Muntenegru, 83.
 Muntenia, 32, 42.
 Musa, 312.
 Musakia (distr. arm.), 30.
 Musica vocală, 265.
 Musicu, 435.
 Muscele, 410.
 Musulmani (Niș), 17.
 Mureșianu Andreiu, 73.
 Muri, 416.
 Murihova (munte), 61, 181, 396.
 Murihova (m-ți), 50, 81, 185.
 Muriși, 501.
 Muzacați, 417.
 Muzachia, 70, 274, 402, 497.
 Muzăchiari (cai), 418.

N

Naissus, Nisus, Nissa, Nicea, 21.
 Nance Gh., 215.
 Nânta, 34, 379.
 Narikioi, 451.
 Nasari, 417.
 Naștere (datini), 282, 530.
 Naum S-tul, 336.
 Neagoe Vodă, 592.
 Negotin (district în Serbia unde
 locuiesc Români), 15, 117.
 Negovan, 27, 452, 464.
 Neohori, 415, 465.
 Nenciu Gheorghe, 376.
 Neophytos, arhiepiscop de La-
 risa, 214, 424.

Nepote, 46.
 Nepote Mihail, 431.
 Neveasta, 452.
 Nevrocop, 45, 48, 51, 84, 447.
 Niausta, 27, 465.
 Nicea, 448, 450.
 Nichea (D-șoara), 203.
 Nichita, 428.
 Nicodem sf., 84.
 Nicola, 425.
 Nicolian, 23.
 Nicolîță, 27, 84, 349, 462.
 Nigrita, 23, 561.
 Nijopole, 27, 29, 170, 462.
 Niș, 16, 18, 81.
 Nișava (rîul), 16.
 Nișca-Bania (băi), 20.
 Niu-Castru, veți Elbasar.
 Niūcastru, 511.
 Nonte, 385.
 Novibazar, 35, 83, 84, 521.
 Nuna, 440.
 Nuntă, 101, 138, 139, 169, 282,
 440.

O

Oaspe (obiceiu), 100.
 Obedenaru M. G. dr., 392.
 Ochrida, 20, 31, 33, 59, 84, 348,
 357, 360.
 Odonișta, 360.
 Oiagros (zeu trac), 78.
 Olimp (m-tele) 34, 45, 607.
 Olimpianii, 34, 35, 83, 607.
 Oltenia, 184.
 Omer, 105.
 Opara-Marc, 356.
 Openița, 359.

Oprirea cărților la granița Turciei, 39.
 Oreovița (riu), 80.
 Orfani (golf), 23.
 Orizari, 45.
 Orliac, 561.
 Orman, 83, 390.
 Orșova, 13.
 Oșani, 34, 396.
 Oschin, 385.
 Osman-Aga, 53.
 Osmanli, 23.
 Ostrița, 458.
 Otlogea, 458.
 Ottoman (guvernul), 22.
 Ovrei, 232.

P

Pachymer, 429.
 Pajik, (M-tele), 33, 83, 384.
 Palasca Bajdechi, 251.
 Paleocastro, 83, 390, 421.
 Paleograciani, 465.
 Paleologul Ioan, 429.
 Paleoseli, 408.
 Paleoturcu, 419.
 Paliama, 82.
 Paligora (familia), 17, 22, 26.
 Paliohori, 420.
 Palteni, 419.
 Panbulgarismul, 51, 68, 96, 112, 282.
 Panelenism, 22, 68, 200.
 Panselinos Em., 587.
 Panserbismul, 96, 97.
 Panslavismul, 22.
 Pantofari arm. 63.
 Papa, 127.

Papa Cosma, 218.
 Papa Dimitrachi, 202.
 Papa-Goga, 200.
 Papa-Hagi Iani, 107.
 Papa Ienachi, 202.
 Papa Nicola Levu, 202.
 Papa Nic. Nance, 202.
 Paparuda, 532.
 Papaschioi, 83, 390.
 Papa Sgala, 203.
 Paramitia, 416.
 Paraschevi, 419.
 Parga, 33, 416.
 Părlita, 561.
 Pasati, 30.
 Pasargik, 458.
 Păstori armâni, 24.
 Păstoria, 51.
 Pășunat, 29.
 Pătărlăgeanu Radu C., 591.
 Patria, 233.
 Patric, 23.
 Pavel (sf.), 593.
 Pădi, 420.
 Pecati, 464.
 Pecenieni, 505.
 Pechini, 360, 513.
 Peci, 35, 84.
 Peclari, 408.
 Pedepsirea femeii infidele, 66.
 Peki = bine.
 Pekini, 30.
 Pelica, 464.
 Pelicadi, 463.
 Pella, 391.
 Pendifrangă Costi (fam. arm.), 61.
 Peninsula-Balcanică, 78, 81.
 Pepeni (comerc.), 87.

Slav 8152.75
De la Romanii din Turcia europeana
Widener Library 006258566

3 2044 085 822 575